

ФИЛОЛОШКЕ
НАУКЕ

17 РАДОВИ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ПАЛЕ

РАДОВИ ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА

17

ФИЛОЛОШКЕ
НАУКЕ

ISSN 1512-5858

ПАЛЕ, 2015.

Издавач:
Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву
<http://www.ffuis.edu.ba>

За издавача:
Др Драга Мاستиловић

Редакција:
Др 魏现军 (Wei Xianjun), Политехнички Универзитет Хенана, НР Кина
Др 岳友熙 (Yue Youxi), Технолошки Универзитет Шандонга, НР Кина
Др Бас Арнс, Универзитетски колеџ Лондон, Уједињено Краљевство
Др Сања Бошковић Данојлић, Универзитет Поатје, Француска
Др Владимир Владичић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Бранислав Драшковић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Александар Јокић, Државни универзитет Портланд, Орегон, САД
Др Вјачеслас Јурко, Универзитет Саратов, Русија
Др Саша Кнежевић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Бисерка Кошарац, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Мишо Кулић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Светлана Куртеш, Универзитет Мадера, Португалија
Др Клавдија Кутнар, Универзитет Приморска Копар, Словенија
Др Стилианос Ламбакис, Институт за историјска истраживања у Атини, Грчка
Др Марија Летић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Џорџ Мано, Тенри Универзитет, Јапан
Др Јелена Марковић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Драга Мاستиловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Драган Марушич, Универзитет Приморска Копар, Словенија
Др Светлана Стеванович, Универзитет Кемерово, Русија
Др Златко Павловић, Универзитет у Источном Сарајеву, БиХ
Др Мирко Радић, Универзитет Галве, Шведска
Др Ана Филимонова, Историјски институт РАН Москва, Русија
Др Арно Франсоа, Универзитет Поатје, Француска

Главни уредник:
Др Мишо Кулић

Одговорни уредник:
Др Марија Летић

Лектура и коректура:
Александра Савић

Припрема за штампу:
„Comesgrafika“ д.о.о. Бања Лука

Штампа:
„Comesgrafika“ д.о.о. Бања Лука

Тираж:
300 примјерака

Пале, 2015.

ISSN 1512-5858

COBISS.BH-ID 7948294

УНИВЕРЗИТЕТ У ИСТОЧНОМ САРАЈЕВУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ ПАЛЕ

РАДОВИ
ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА
ФИЛОЛОШКЕ НАУКЕ

БРОЈ
17

Пале,
2015.

Published by:

Faculty of Philosophy, University of East Sarajevo

<http://www.ffuis.edu.ba>

Draga Mastilović

Editorial Board:

魏现军 (Wei Xianjun), Henan Polytechnic University, China

岳友熙 (Yue Youxi), Shandong University of Technology, China

Sanja Bošković Danojlić, University of Poitiers, France

Bas Aarts, University College London, United Kingdom

Branislav Drašković, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Ana Filimonova, Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

Arnaud François, University of Poitiers, France

Dragan Marušič, University of Primorska, Koper, Slovenia

Aleksandar Jokić, Portland State University, USA

Saša Knežević, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Biserka Košarac, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Mišo Kulić, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Svetlana Kurteš, University of Madeira, Portugal

Svetlana Stevanović, Kemerovo State University, Russia

Klavdija Kutnar, University of Primorska, Kopar, Slovenia

Stylios Lambakis, Institute of Historical Research, Athens, Greece

Marija Letić, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

George Mano, Tenri University, Japan

Jelena Marković, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Draga Mastilović, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Mirko Radić, University of Gävle, Sweden

Vladimir Vladičić, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

Vjacheslav Yurko, Saratov State University, Russia

Zlatko Pavlović, University of East Sarajevo, Bosnia and Herzegovina

General Editor:

Mišo Kulić

Editor-in-chief:

Marija Letić

Language Editing and Proofreading:

Aleksandra Savić

Prepress:

„Comesgrafika“ d.o.o. Banja Luka

Printed by:

„Comesgrafika“ d.o.o. Banja Luka

Circulation:

300 copies

Pale, 2015

ISSN 1512-5858

COBISS.BH-ID 7948294

UNIVERSITY OF EAST SARAJEVO
FACULTY OF PHILOSOPHY PALE

RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA

PHILOLOGY

ISSUE
17

Pale,
2015

Радове у овој књизи су рецензирали:

Др Тијана Ашић
Др Миланка Бабић
Др Жељка Бабић
Др Снежана Билбија
Др Бранко Брђанин
Др Бранка Брчало
Др Вера Вујевић
Др Весна Елез
Др Ружица Зељко Зубац
Др Виолета Јовановић
Др Божица Јовић
Др Мирољуб Јоковић
Др Саша Кнежевић
Др Милош Ковачевић
Др Војо Ковачевић
Др Маја Кујунџић
Др Сања Куљанин
Др Бојана Ласица
Др Бранко Летић
Др Марија Летић
Др Радана Лукајић
Др Горан Максимовић
Др Милена Максимовић
Др Дејан Марковић
Др Јелена Марковић
Др Милена Маројевић
Др Сања Мацура
Др Биљана Мишић Илић
Др Мирјана Мишковић Луковић
Др Радмила Настић
Др Зорица Никитовић
Др Видан Николић
Др Тиодор Росић
Др Раде Симовић
Др Милан Стакић
Др Јелица Стојановић
Др Срето Танасић
Др Дијана Тица
Др Лидија Томић
Др Ненад Томовић
Др Виолета Џонић
Др Михаило Шћепановић

Часопис је штампан уз финансијску подршку
Министарства науке и технологије Владе Републике Српске.

Расправе и чланци

НАДРЕАЛИЗАМ, ИДЕОЛОГИЈА, СЛОБОДА (НА ПРИМЕРУ РОМАНА „ПЕСМА“ ОСКАРА ДАВИЧА)

Апстракт: *Рад разматра стваралачке релације културолошких, антрополошких и онтолошких категорија надреализма, идеологије и слободе на примеру романа „Песма“ Оскара Давича. Међуратна српска књижевна авангарда имала је јединствени креативни отпор према владајућим друштвено-политичким, историјским и естетичким структурама и конвенцијама. Истовремено и контроверзно, залажући се за највећу могућу стваралачку слободу, надреалисти су полазили и од идеолошких претпоставки и неговали левичарске идеје. Давичов роман „Песма“ представља сјајну наративну целину исписану у оквиру тријаде-идеологија, слобода, надреализам. Семантичко-аксиолошки резултати овог романа проблематизују и превазилазе његов идеолошки карактер и тему о комунистичкој партији, постајући креативна романескна сага о слободи мишљења и слободи љубави. Тих 50-тих година претходног века, Оскар Давичо, међу првима у српској књижевности, својим надреалистичким аутоматским писмом, укида схеме тадашњег соцреализма и постаје родоначелник нашег савременог романа.*

Кључне речи: *надреализам, идеологија, слобода, љубав, писмо*

Стара идеја о *licentia poetica*, односно стваралачкој слободи је она дијахроничка нит у структури уметничког процеса која се континуирано сматра неогуђивим, конституитивним елементом књижевног текста и етичког дискурса. Слобода се, такође, увек везивала за једно од основних људских права, као основа за хуманитет, достојанство, људски суверенитет и лични интегритет. Једна од најдрагоценијих тековина културе и цивилизације, након робовласничког друштва, слобода, налази се у сталној релацији и синергији са свим категоријама хуманизма, људске егзистенције и есенције и проблемима антрополошког и онтолошког карактера. Дисперзивна и полифона по дефиницији, слобода може бити дар који омогућава откриће, испуњење, напредак, али има и свој Рубикон преко кога се можемо наћи у домену робовања самој слободи, о чему говори Ерих Фром у својој књизи „Бекство од слободе“.

У овом тексту ћемо ићи трагом слободe у триједи с идеологијом и надреализмом, на примеру романа “Песма“ Оскара Давича. Фројдовска трансформација у оквиру либида, познато је, односи се и на сексуалну слободу, посебно на њу и важна је за људску аниму. Питање комунистичке фракционачке борбе и проблематизација идеологије, аутоматско писмо као наслеђе авангардне мисли и слобода љубави чине поетичке и аксиолошке оквире овог значајног, а готово заборављеног српског романа у савременом периоду друге половине двадесетог века. Фикционализација уметности се, према Фројду, чијој су психоанализи надреалисти посвећивали велику пажњу, управо рађа на местима сублимиране манифестације незадовољног ега и нагона. Стварност је непоуздана, како вели Роберт Музил, а апсолутна слобода нестезива, па је уметницима сањарима слободe онемогућен пут у реалност. Кад биће одбије да следи каноне идеологије и велики механизам њених правила, настаје сјајна персонална, аутентична провала ка идеји слободe, личне еманципације и потврде идентитета. Из ларве идеологије рађа се лептир слободe. Још је француски енциклопедиста Жан Жак Русо у књизи „Емил или о васпитању“ тврдио да је човек рођен невин и слободан, а да породица, школа и цивилизација уписују на његову табулу разу негативне елементе принудне социјализације. Рађање изворног човека из тамнице свести, дужности и табуа, повратак слободног човека, основни је порив надреалистичког мишљења и Давичовог постнадреалистичког романа.

Храброст чина слободног човека у друштву које не трпи његову личну аутономију састоји се управо у поимању истине о себи и о свету, о слободи мисли, акције и осећања. Хоће ли слобода умети да пева као што су сужњи певали о њој, питао се, управо у време настанка Давичовог романа, тих педесетих и шездесетих година двадесетог века, српски песник неосимболизма Бранко Миљковић. Слобода која се не сме изједначити с анархијом, подразумева одговорност, жртву и цену којом се плаћа ризик избора ван стереотипа и људских конценција. Било да је спољашња, углавном идеолошка, или унутрања, духовна слобода, она није никаква привилегија већ супротно – мора се освајати од остатка света и неговати да би се одржала. Између две илузије – оне о сигурности канона и оне о истинској слободи уметности, креће се свака колективна и лична дилема и бинарно-опозитна природа идеје о слободи. Сваки истраживач тих дилема који искушава границе слободe, плаћа сопствену егзистенцијалну и онтолошку цену кад његова слобода буде схваћена као друштвена или идеолошка јерес.

Надреалисти су у међуратном модернизму постали управо културолошка парадигма за слободу стварања. Толико су опонашали живот подсвести и кокетирали са сировом датом реалности да су успоставили револуци-

онарна, нова уметничка правила да правила не постоје. Њихова пројекција стварности ипак није била миметичко копирање, већ третирање реалности према надреалним стимулансима. Та неприкосновена слобода креације била је у ствари отклон од артифицијелности сваке стилске формације и естетизма и тражење надкреације, ослобођене сваке законитости, алогичне и слободне, која би могла срушити све ауторитете једне културе с којом се нису слагали и ситуирати се у позицију изван те саме културе. Тај грађански и интелектуални бунт жестоко и високо је подигао заставе слободе у стваралаштву. За Андре Бретона надреализам је био нови начин чистог изражавања ослобођеног традиције, суперматеријализам у литератури, примордијални психички аутоматизам који жели да изрази стварно деловање мисли из подсвести, диктатом ван церебралног разума и цензуре сваке врсте. Оставите кућу, жену, љубавницу, крените у шуме, реците не свету, писао је Бретон, заснивајући своје идеје на једној вишој реалности која је можда пре прихватала и нижу реланост него објективну дату стварност. Занимљиво да је готово идентичне идеје о слободи личности и културног деловања имала и група чикашких Ништаваца који су још 1850. године прокламовали идеју негације естаблишмента – ни кућа, ни брак, ни црква, ни држава итд.

Надреализам је деловао као гранични, културни анархистички покрет који је ради априорне идеје слободе жртвовао и ауторски израз, желећи да створи неку врсту мултиуметничког и књижевног *perpetuum mobile* као сталне слободне пројекције стварности у њеном негативу експозиције. Уметничко трансформисање стварности увек је од предметне стварало представљену стварност. У случају надреалиста те две стварности су се опасно приближиле. Наизглед непомирљиву контроверзу између Фројда и Маркса надреалисти нису ни решавали – идеологија и либидо миксали су се у начелној идеји слободе, као и остали екстравагантни и егзибиционистички садржаји њиховог текста. У центар свог књижевног дела доводили су, експлицитно и имплицитно, идеју свеслободе, свеколиког права на независну организацију текста, еротику, колажну структуру или нови ток подсвести, вриштање реалности и менталне муње које одражавају подсвесне реминисценције стварности. Тај синхрони дух живљења и писања искакао је из домена класичног схватања слободе писања и био је велика тема надреалиста и њихових хипермодерних феномена и сензација. Ти су садржаји укључивали и архетипове, али су им они давали, како каже Карл Густав Јунг, индивидуални карактер.

Кључном идејом слободе надреалисти су јуришали на стварност као нови Дон Кихоти на ветрењаче и изазивали је на двобој провокативно, жестоко, безусловно. Тај крсташки рат против традиције није, сада се то види, негирао традицију уопште, већ је правио свој, сопствени нови поредак традиције, искористивши, како је то говорио Црњански, оно што је најбоље у

племенском и што не пречи напредак и промену експресије. Метаморфоза израза била је у основи тог стваралачког захтева за слободом у друштвеном и индивидуалном смислу. Био је то свет промене, динамике ослобођеног духа против света репресије и конформизма. Полазећи од коренитог захтева за слободом експресије, надреалисти су тражили немогуће, преврат, као нови утописти у уметности, револуцију у изразу која се лако могла довести и довођена је у везу с правом револуцијом и идеологијом комунизма.

Лирски манифест надреалистичке школе била је „Јавна птица“ Милана Дединца. Већ сам њен наслов је протопоетички за читав правац. Ова надреалистичка птица, као симбол слободе и духа трансценденције, објављује лет изнад кукавичјег гнезда света, али и лет у себи, раст до слободе. Аутоматско писмо је подразумевало највише освојење слободе које један дух може предузети у перцепцији и метаморфози стварности. Снага те аутентичне књижевне акције за слободу стваралаштва била је садржана у духу трансформације свега – не само писати, већ учинити писање мобилним, другачијим, потпуно слободним. Ма како произвољни и понекад позерски бивали ставови надреалиста, ма како необавезујуће звучала синтагма аутоматско писмо, ипак је то био покрет који је теоријски одлично осмишљен, вођен од највећих београдских интелектуалаца, програмски и манифестно спроведен кроз часописе и алманахе и утемељен у српски књижевни живот између два светска рата. Утицај надреализма осећа се и данас, посебно у поезији и у наслеђу Растка Петровића који им је био јако близак и који је омогућио њихово формирање у Београду. Књижевно-историјска чињеница је и да су они, по први пут у српској литератури, изразили синхроно исту лирско-критичку мисао која је била равна европском хоризонту певања и мишљења. Ако је на почетку двадесетог века српска књиженост каскала за европском, посебно француском, двадесетих година је већ била сустигла. Дијахронијска вредност надреалистичких ставова и њихов континуирани утицај на српске писце показује и сама чињеница да је Оскар Давичо, један од духовних очева овог правца, свој роман „Песма“, грађен на надреалистичком искуству, објавио педесетих година претходног века, две деценије након што се правац званично расформирао. Давичове „саобраћајнице подсвести“ из његових есеја, своју литерарну метастазу слободе доживеле су ван хронолошког оквира овог покрета. Као супституцију за изгубљени апсолут (Ниче је изјавио да је Бог мртав), надреалисти су идеал слободе уписивали на идеограму својих уранијумских маркера света, на врху својих програмских захтева.

Тих педесетих година претходног века, српски романописци обнављају романескни жанр и постају родоначелници савременог романа у нашој књижевности. Најмлађи у кругу надреалиста којима је првобитно припадао између два рата, Оскар Давичо је надмашио све остале сапутнике овог правца остварењем идеја надреализма после надреализма, естетичким

дометима и разноврсношћу свог књижевно-полемичког ангажмана. Једна од најатрактивнијих и најдинамичнијих литерарних фигура београдског надреализма, он је и после Другог светског рата био синоним за све што је авангардно и слободно у српској књижевности. Полемичан и немиран дух, Давичо се током читаве своје литерарне каријере мењао и развијао у грозници стваралачке слободе и експерименталне форме као тековина надреализма. Управо искуство из надреалистичког писма из прве фазе његовог књижевног дејства пресудно је утицало на формирање његовог романа и савременог српског романа уопште. Заједно са Ћосићем, Ћопићем и Лалићем, Давичо покреће обнову српског романа, као и одцепљење од соцреализма и идеолошких захтева, које је уследило много брже него у осталим земљама источног блока којима је владала ова идеологија. Надреалистичким димензијама свог романа, посебно аутоматским писмом, Давичо је структурно променио лице српске наративне форме и та ће нова естетизације историје и идеологије спасти аксиолошке постулате романа. Сам дијалектички материјализам показује свест о променама, а надреалистичка поетика слободе надвладава роман с тезом, тенденцијом и задатим схемама, проблематизујући идеологију као савршени канон. Роман поставља идеју о песми као иманентну, али и супротну идеологији комунизма када је реч о личности.

Давичо књижевно успоставља разлику између идеје и идеологије, између књижевних и социолошких и политичких струјања епохе, између идеје бића и једноумља и кетмана доба и заробљеног ума, како би рекао чешки нобеловац Чеслав Милош. Тај међупростор који дели идеју и идеологију Давичо је испунио љубављу и еротиком као еманацијама слободе бића. У деоницама романа, ван фабуле и идеолошких и фракционашких дискусија у Комунистичкој партији, Давичо успоставља трећу димензију свог романа, слободу љубави коју формулише аутоматским писмом као надреалистичком тековином. Принципи догматске теорије социјалистичког реализма су већ педесетих година, захваљујући Давичовој идеји слободе, били доведени у питање. Био је то храбар уметнички и идеолошки став о слободи и промени који се коси с утврђеним и задатим обликом, легатом и нормама партијског живота. Индивидуални талент у отпору свакој доктрини која угрожава слободу човека, изменио је однос наших писаца према реализму, модернизујући српски роман управо иронично-критичким односом према стварности и слободнијим струјањем индивидуалних идеја у односу на колективну свест. У отпору према вулгарном тумачењу односа марксистичке теорије о уметности, писци су релативизовали њену неприкосновеност и окретали су се психологији и мистици, или као Давичо, супротстављању човековог модерног сензибилитета и интелектуалног и емотивног склопа идеологији Партије и великом механизму режима. Још увек се држећи моралистичке функције књижевности, Давичо ипак сматра да етичко не треба да поједе еротско и

при томе користи слободу надреалистичког писма.

Идући трагом идеје о слободном човеку, Давичо у лику свог главног јунака Миће Рановића развија идеју о лажном позитивном хероју једне идеологије, кога ће слободна љубав буржујке променити из основа и омогућити ренесансу бића. Апсолут партије замењен је апсолутом љубави. Давичо при томе показује да лик који губи идеолошки супстрат, задобија лични и љубавни идентитет. Биће се ослобађа ларве комунизма, самообликује своју личност, констатује свој идентите и осваја слободу. Писац еманира надређеност слободног живота концепту програма идеолошког ауторитета и друштвених условљености. На местима неодређености колективног идентитета и сумње у партијску безгрешност стекле су се нове могућности романсијерског поступка и шанса да писац угради надреалистичку димензију у ратну прозу и да надисторијску пројекцију новије историје. Тако дводневна сага о илегалцима у Београду током Другог светског рата постаје повест о слободи и љубави. Идеја о песми уклапа се у слободну семантичку сферу романа, као песма родољубља, песма љубави и лабудова песма једног живота. Хипертрофијом надреалистичког тока подсвести, неконвенционалним категоријама времена и простора, нетипичном композицијом, асоцијативним низом, иундивидуализацијом ликова и надахнутом психолошком компонентом, овај роман надвладава политички априоризам тадашњих Давичових ставова и делује као преиспитивање партијских ставова из угла емотивног и мислећег страшног индивидуалца. На трагу обнове модернизма, овај роман негује слободни ауторски коментар и поетски, еротски и етички сплет који га легитимише као победу индивидуалног концепта у српској прози. Овај роман је супстрат идеологије изнутра проблематизовао и релативизовао концептом слободне љубави и илуминирао постулатима надреалистичког писма. Песничка екстаза о слободи личности и субјективној визији живота била је медиј онеобичавања романескне структуре. Појам песме имао је функцију и буквалног формалног и пренесеног значења поетизације романа. Трансформација поетског и поетичког концепта романа сама по себи се бори против с тенденцијом ортодоксног комунизма и ограничавајућом идеологијом. Раскошна надреалистичка експресија овог романа дала је сасвим другачији смисао токовима српског романа убудуће и његовом диференцирању од општег духа послератне прозе. Цео несхематичан и написан на фону надреалистичког дискурса, овај роман је истраживао потпуно нове могућности на језичко-стилском и експресивно-семантичком плану. Дуга реченица, унутарњи солилоквији, игра елемената подсвести, биће у „процесу себе“, како вели Исидора Секулић, „пијанство питања“ које постављамо себи, то су постулати Давичовог романа који га чине модерним у свом времену колико и у нашем.

Слободни налози подсвести, мисли Давичо, не морају бити анархични и хаотични. Ум нереди је један импулс ка реду. Зато сва три главна лика

„Песме“ – Мића Рановић, Вековић и Ана изливају вербални след на граничним зонама свести које омогућавају слободу без логичне визуелизације. Пета димензија овог романа је златни пресек песме која постаје простор романа у који ће се излити сви видови слободе насушне за људско биће колико и љубав сама. Она се налази унутар романа у „утrobi пуној оплођене икре“. Заведени генијима Фројда, Бретона, Пикаса и других светаца двадесетог века, надреалисти су развијали примордијалну свест која је генерисана у лику хедонисте Вековића чији ће ставови полако нарушити ортодоксну партијску љуштуру Рановића. Давичо објављује смрт чистог партијског верника и идеолошког слуге и рађање слободног човека у лабудовој песми љубави, негирајући слоган о утилитарности књижевности. Слободни, монтажни, синеастични ток његовог романа, монолози јунака одапети с великих лукова подсвести, лексичко варничење надреалистичког аутоматског писма, простиру се романом као уранијумска језгра. Песма је блесак који таје, вели Давичо и супротставља се идеолошком чији блесак пролази.

Надреалисти који су водили љубав са смрћу, како сведочи Давичо у својој романсираној биографији „По занимању самоубица“, се може довести у везу с идејом о Вилином Кољицу, Мићи Рановићу који приноси себе као жртву једнодневне љубави и ослобађања. Процес дестаљинизације српске литературе започео је управо романом „Песма“ и његовим слободним поетским токовима, па збуњује каснија идеолошка нетрпељивост Давича када је реч о романима Драгослава Мухајловића и Слободана Селенића.

Барокни надреалистички језик, дуга цојсовска реченица пуна слободних прскалица и слика из личних космоса ликова, формирани су према идеји о слободи човека и често опречни иначе чврстим левичарским ставовима самог писца, па се овај роман може сматрати и обрачуном аутора с властитим идеолошким ограничењима. Сав контроверзан у својој „бици дана“ Давичо конструише идеју о слободи као о категорији опозитној крутој реалности и принуди партијских закона. Велики заноси идеологије и ритмови слободе, помешани с буком и бесом апокалиптичног рата, критички обрачун с добом и са собом, све је то дало Давичовим ликовима пустиловни карактер тражења сопствене слободе и песме. Новим „пејзажом крви“ и „прочитаним језиком“ писац регенерише идеје и дискурс надреализма у слободној аморфној лирској сфери романа „Песма“. Он има новину деконструкције класичног романа, њиме кола слободан секс као обнова Станковићеве „нечисте крви“ у савременом српском роману. Афекти и чула се сједињују у надреалистичком гејзиру језика овог романа. Учинити од поезије средство борбе, а од слободе противтежу идеологији, то су поруке овог романа. Сви су песници надреалисти и слободњаци, тврдио је Давичо, посебно песник који пише роман као он. Ирационални тон надреалистичког дискурса, визионарски аутоматизам писма, превратничка маштовитост експлозивне слике подсвести

је у долсуху с експлицитном мишљу писца да човек није мртав уколико његов језик није мртав. Тај живи језик надреалистичког карактера приповеда идеју о слободи коју покреће овај први урбани београдски савремени роман.

Мића Рановић, светац партијске хагиографије, буди се из ларве комунизма захваљујући љубави Ане, чистокрве буржујке, савршене љубавнице и оличења вечног женског. Она ће разумети и слободног и распусног песника Вековића и његову жељу за лабудовом песмом, тоталном, апсолутном песмом живота. Ту оазу слободе коју рат не додирује настањује дијамантски сјај љубавне ноћи, ноћи скупља вијека, у којој Ана и Мића задобијају свој нови идентитет. То су можда најлепше љубавне странице у српској прози, у савременој свакако. Љубавна сцена у роману заузима почасно место, протеже се преко великог броја страница у дугим реченицама пуним љубавних таласа и песничких облика, формирајући једну од најлешших еротских сцена српског романа. Кулминација љубави до белог усијања, савршени сјај њеног гибања и надреалистичка природа језика заустављају драматику романа и подређују га ритму љубави и поетској сили слободе у њој. Љубавне каскаде и вирови, језик немира и ватре, ритмично интензивирају зарезима, легитимизу овај роман као изразито поетску и надреалистичку, формално и суштински модерничку структуру:

„Дванаест сати чекам тебе, а седамдесет и два сата чекам тих дванаест сати. Немој ме више распињати. Сунце, Мишо, погледај га. Оно не престаје да силази. Висок мушкарац сад не би могао проћи испод њега а да се не савије. Брже. Дојури. Не савиј се. У трку лупи грудима у сунце, разнеси га, разнеси ме. Оно ће се разбити у парампарчад и ти ћеш дојурити преко његове срце к мени, крвав и ти, као и ја... Ја нисам земља, Мишо, дођи одмах, дођи, ја сам жена, сунце, дођи, да те видим изблиза и држим, да умочим руке у твој жар који освежава, да ме грејеш и хладиш уснама дивље и нежно, свуда, нежнодивље, у мени, свуда, одмах, дођи, умирем сама, без себе, у себи, дођи, молим те, одмах, брзо, ја први пут у животу нисам радознала и хладна, ја хоћу, ја горим, ја желим једанпут то желим брзо, дођи, полако то желим, снажно, пре но што сунце уђе у земљу, у ултравioletну воду Дунава и Саве. Ти си Дунав, Мишо, улиј се у мене, ја сам Ана, ја сам Сава, ја сам ушће, ја сам извор, улиј се у извор, Мишо. Сунце улази у Саву у мени, ја чекам ту кап у мени, а ти не можеш више проћи испод славолука запада, не можеш га разбити у залету ако си још на рубу хоризонта. Али можеш да прескочиш то сунце као дете кад прескаче труле кобиле, кад у соколани прескаче јарца. Нећеш се опећи, слободно стави руку на грбину сунца, прескочи, дојури, још није мрак, али сад ће.“ (Давичо 1952: 377).

Сам љубави чин, након дугих сати ишчекивања, тече у дугој реченици ритма љубави, у океану слободе коју она доноси. Прожимајућа моћ љу-

бавног сједињења доводи до Уједности бића. Две се половине растављеног платоновског бића спајају у Целину, у спој космичког и земаљског. То више нису мушкарац и жена, већ Једно у физичком и метафизичком, у слободи еротског, у укидању ратног и идеолошког света и моћи надреалистичког наука. У лику Ане препознајемо и дивљу, надреалистичку Давичову Хану, као пренету из његове поезије у ову пулсацију љубави и песме у роману.

Ако су ово двоје људи нашли свој љубавни свемир сред недаћа рата и задатака Партије, онда је Вековић своју песму и идеју слободе засновао на другачијем бунту – негацији стварности, а онда њеном прихватању, али опет на плану надреалне слободе песме:

„Не реците да су то примитивне језе, познати паскаловски штосови анимистичке метафизике, јер ја сам тад дубоко осетио ту језу, ограничену бесмисленост свега људског под куполом бескраја. И природно, почео сам прво да поричем живот. Чему он? После првих порицања и питања на која се добија одговор доследан својој нестрпљивој јези, ја сам почео да протестујем. Но, после неколико полуозбиљних и неуспелих покушаја самоубиства и плана о подизању аутоматске гилотине прекопута аутоматског бифеа на Теразијама, ја сам се примирио, притајио и прихватио живот. Хоћу да кажем: истовремено сам некако стао и да пишем песме у које сам сместио своје незадовољство животом који сам покушавао да живим.“ (Давичо 1952: 47).

„Песма“ је роман песника, песнички роман о идеји слободе испи-сан високим, али непатетичним тоном љубави и с високом температуром емоција. То је сјајна сублимна надреалистичка песма о љубави која има већи смисао од идеологије, песма која је грандиозна у идеји, естетички суверена у литерарној реализацији, велика у намери, слободна у љубави. Чини се да се њен уметнички смисао није променио ни данас, када песма о револуцији више није оно што је некад била, али је тема односа идеологије и слободе једнако актуелна. Поетски карактер ове прозе надређен је политичкој тези и он егзистира на плану универзалне поруке, будући да се тај однос и сукоб могу поновити. Тај сукоб траје од Сократа до Јозефа К. Нов квалитет и ново поглавље у историји српског романа, „Песма“ је показала како се надреалистичка искуства могу дијахроно повезати с новим временом и како слободна експресија значи даље модернизовање националног романа. Климакс слободе и климакс идеологије повезани су наративним нитима овог значајног романа. Својом специфичном идејом хедонизма, љубави и слободе у времену које на те појаве није добронамерно гледало, „Песма“ је прекорачила заостајање српског романа за европским које је постојало у почетку двадесетог века и значила обнову и објаву иновација у овом жанру. Ното *politiscus* постаје слободан човек путем медија љубави. Страсни партијац постаје

страсни индивидуалац. „Песма“ је похвала заносу љубави и надреалистичкој екстази, искушавање немогућег, ода слободи. Човечанство је федерација три милијарде појединачних република, рекао је Давичо. Исто толико има путева у романескну структуру током еволуције овог жанра који је имао снажан и оптималан развојни пут у савременом периоду српке књижевности. Један од тих путева суверено је обележио Оскар Давичо романом „Песма“. Романом који, готово заборављен у историји српске књижевности двадесетог века, нуди песму слободе у којој је све могуће, па и смисао идеолошке, љубавне и метафизичке слободе.

Литература

1. Андрејевић 2014: Д. Андрејевић, *Видови српског модернизма*, Лепосавић: Институт за српску културу.
2. Давичо 1969: О. Давичо, *Песма*, Београд: Просвета.
3. Марковић 1982: С. Ж. Марковић, *Књижевне појаве између два светска рата*, Ваљево: Гиро.
4. Павловић 2002: М. Павловић, *Авангарда, неоавангарда и сигнализам*, Београд: Просвета.
5. Палавестра 1972: П. Палавестра, *Послератна српска књижевност*, Београд: Просвета.
6. Тешић 2009: Г. Тешић, *Српска књижевна авангарда*, Београд: Службени гласник.

Danica T. Andrejević

SURREALISM, IDEOLOGY AND FREEDOM IN OSKAR DAVIČO'S NOVEL *PESMA*

Summary

The paper focuses on creative relations among cultural, antropological and ontological categories of surrealism, idealism and freedom, from a sample of Oskar Davičo's novel *Pesma*. During the period between the two World Wars, Serbian literary avantgarde expressed a unique creative defence towards the ruling socio-cultural, historical and aesthetic structures and conventions. Controversally, struggling for the highest possible creative freedom, the surrealists at the same time defended ideological assumptions and cherished left-wing ideas. Oskar Davičo's novel *Pesma* represents a magnificent narrative work written on the basis of an ideology-freedom-surrealism triade. Semantic-aksiologic results of the novel surpass its ideological character and the communist party as its theme, thus turning into a romanesque saga about freedom of thought and love. During the 1950s, Oskar Davičo was among the first in Serbian literature to abolish the schemes of socio-realism using surrealist automatic writing, thus becoming the founder of the modern novel.

СТИЛСКА МАРКИРАНОСТ КОМУНИКАТИВНО НЕМАРКИРАНИХ РЕЧЕНИЦА У НОВИНАРСКОМ ПОДСТИЛУ

Апстракт: У раду се разматра питање дистрибуције комуникативно немаркираних реченица у новинарском подстилу. Циљ нам је испитати типове ових реченица и њихову дистрибуцију у штампаним медијима. У корпусу, који чине примери из дневне, периодичне и штампе намењене одређеној читалачкој публици, пратили смо употребу и семантичку вредност комуникативно немаркираних реченица, њихову стилску функцију у систему специфичних обележја новинарског подстила. Покушали смо да на основу корпуса, и резултата досадашњих истраживања, утврдимо принципе избора и употребу ових реченица у новинарском подстилу, као и да истражимо да ли постоји раскорак између нормативних захтева и праксе. Истраживање се заснива на квалитативној анализи корпуса коју чине примери који су одраз савременог стања у језику. Користили смо и дескриптивни и структурални метод будући да нам је циљ био да истражимо структурне типове и функцију комуникативно немаркираних реченица у новинарском подстилу публицистичког стила савременог српског језика.

Наш корпус је показао да су ове конструкције фреквентне у штампаним медијима, али да немају подједнаку дистрибуцију у свим жанровима. Исто тако уочено је њихова експресивна функција има предност у односу на информативну.

Кључне речи: комуникативно немаркиране реченице, новинарски подстил, стилска функција комуникативно немаркираних реченица

Увод

Реченицу као минималну предикативну јединицу можемо изучавати на структурном, функционалном и семантичком плану. Од три наведена приступа граматику највише интересује структурни приступ при чему је најважнији критеријум присуство – одсуство предиката. С тим у вези постоје комуникативно маркиране и комуникативно немаркиране реченице.

С обзиром на то да свака реченица употребљена у комуникацији има одређени комуникацијски циљ, таква реченица се назива исказ, што значи да исказ представља шири појам од реченице јер и одређене непредикатив-

¹ cica1971@gmail.com

не јединице у одређеним ситуацијама могу имати вредност исказа. Такве су комуникативно немаркиране реченице, које и нису граматичке реченице, већ су искази, а карактерише их одсуство експлицитног предиката. У односу на комуникативно маркиране реченице, ове реченице су у синтаксичким радовима знатно мање описане, а постоји и проблем њиховог терминолошког одређења. Покушаћемо да укажемо на неке најзначајније синтаксичке теоријске поставке, а како су комуникативно немаркиране реченице и стилистичка појава указаћемо и на гледишта која заступа стилистика.

Пошто је предмет нашег рада попис и опис типова комуникативно немаркираних реченица у новинарском подстилу, морамо се укратко осврнути и на нека обележја и битне карактеристике овог функционалног подстила који се одликује широком употребом и који је намењен великом броју рецепијената. У корпусу који је састављен од примера комуникативно немаркираних реченица у штампаним медијима, пратили смо употребу, семантичку вредност и стилске функције ових реченица. Циљ је да се након анализе покаже какве стилске ефекте може да изазове комуникативно немаркирана реченица, али и да се утврди оправданост употребе експресивне синтаксе у ситуацијама када подстил намеће, пре свега референцијалну, информативну функцију језика. Конативна, аргументативна и емоционално маркирана функција језика у новинарском подстилу је пратећа појава, другим речима облици новинарског изражавања морају бити у функцији уверавања, али без изношења личних ставова и мишљења аутора текста.

Комуникативним немаркираним реченицама као језичком феномену приступили смо с циљем да опишемо синтаксичке, семантичке и стилистичке особине на основу корпуса који је ограничен искључиво на примере из штампаних медија. Покушаћемо да испитамо принципе избора и употребе комуникативно немаркираних реченица у новинарском подстилу нарочито имајући у виду ове реченице нису својствене овом подстилу будући да имају функцију појачавања, да се употребљавају у специфичним ситуацијама, или су условљене контекстом. Намера нам је да утврдимо да ли комуникативно немаркиране реченице доприносе информативности будући да наш корпус показује да се ове реченице у нашим штампаним медијима срећу с великом учесталošћу, чак и у оним ситуацијама када је уместо њих препоручљивија употреба релевантнијих еквивалената.

1. Напомене о новинарском подстилу

У зависности од намене сви текстови су написани одређеним стилем. Функционалним варирањем, настали су функционални стилови који „представљају конкретну реализацију језика“ (Тошовић 2002: 65). Класификација

функционалних стилова коју нам је понудио Тошовић, а коју су прихватили и аутори уџбеника за основну и средњу школу, подразумева: књижевноуметнички, научни, публицистички, административни и разговорни.² Узимајући у обзир овакву диференцијацију, публицистички стил се испољава кроз новинарски и монографско-публицистички подстил.³

1. 1. Језик новинарског функционалног подстила

Основна намена новинарских текстова јесте да правовремено, објективно и јавно информишу јавност о значајним догађајима и појавама, при чему битно утичу на формирање јавног мњења. Новинарски подстил одликују: јасност, сажетост и прецизност. Управо због чињенице да је информација намењена широком кругу рецепијената, посебна пажња се посвећује избору речи тј. новинарском језику. Д. Славковић у *Уводу у новинарство* истиче да новинарски текст мора бити „јасан, једноставан, разговетан, течан, убедљив, сажет, прецизан и конкретан – то је алфа и омега новинарског писања“ (Славковић 1973: 115).

Специфичности у начину изражавања су, према Тошовићу, условљене жанровски и врстама периодичних издања, дневне новине и политички часописи су оријентисани на ширег читаоца, док са друге стране постоје часописи који као циљну групу имају омладину, жене, мушкарце, припаднике одређених занимања или интересовања и сходно томе формира се и начин изражавања. Оно што им мора бити заједничко је употреба стандардног језика, разноврсност, актуелност, перлокутивност и информативност. Другим речима, текст се мора прилагодити облику новинарског изражавања, при чему је важан прецизан израз, реченица без дугих и конфузних мисли, чист текст, без сувишних речи и реченица.

И Рус – Мол заступа гледиште да су обележја новинског језика сажетост, поштовање стандардне језичке норме и разумљивост, где разумљивост „подразумева кратке реченице, течно саопштавање појмова, систематично излагање текста, логично, доследно повезивање, одговарајуће формулације без превише украшавања јер текст мора бити без напора схваћен“ (Рус – Мол 2005: 83).

² Другачију диференцијацију функционалних стилова понудила нам је М. Катњић-Бакаршић при чему разликује примарне и секундарне стилове, а да су примарни: научни, административни, књижевноуметнички, журналистички и публицистички. На основу жанра, журналистички стил разликује информативне, његов презентативни представник је новинарски подстил, и аналитичке жанрове.

³ За потребе нашег истраживања користили смо диференцијацију функционалних стилова коју је понудио Тошовић, уз напомену да се нисмо бавили даљом диференцијацијом на подврсте. Узимајући у обзир специфичности нашег корпуса, предмет нашег интересовања је новинарски подстил и то у штампаним медијима.

Дакле, најбитнија активност овог функционалног стила је писање те су и манипулативне могућности да се језички утиче на публику велике. Како би читаоца заинтересовали да прочита садржај текста, постигли популарност и на тај начин повећали тираж, често се примењује сензационалистички метод пласирања информација. „Неретко се користе експресивна средства, директно обраћање читаоцу, постављање сугестивних или провокативних питања. Почетни и ударни облик таквог изражавања су бомбастични наслови с необичним и често парадоксалним садржајем, што се негативно одражава на језички израз“ (Тошовић 2002: 305).

Сви ови поступци се јасно уочавају у штампаним медијима јер су они окренути великом броју рецепијената. У трци за што бољим рејтингом и већим тиражом прибегава се клишеима, шаблонима, устаљеним изразима, сажетим реченицама, настоји се да читалац у најкраћем року и са што мање напора добије и декодира информацију. Говорећи о језику новинарског подстила, намеће се закључак да је приоритет новинарског текста јасан и прецизан израз у коме не сме бити двосмислености јер овај подстил „има основну функцију да информише, а не да делује“ (Тошовић 2002: 317).

1. 2. Жанровска раслојеност новинарског подстила

Друштвене промене наметнуле су новинарском подстилу другачији начин креирања и пласирања информација, при чему су основне функције новинарства и даље информативне, образовне и забавне, али се „у први план истичу приватна интересовања корисника“, а јавни интерес новинарства је „да понуди највећу корист највећем броју људи у најкраћем року“ (Јевтовић и др. 2014: 23). Како би се задобила пажња рецепијената и задовољиле потребе и навике данашњег читаоца, наметнула се и потреба да се у оквиру новинарског подстила појаве нове жанровске класификације.⁴ Српској новинарској школи најближа је подела новинарских жанрова на информативне, аналитичке и белетристичке (в. Јевтовић и др. 2014: 117).

⁴ Бавећи се разврставањем врста и облика новинарског изражавања, Јевтовић и др. истичу да у оквиру трипартитне поделе жанрова, информативном жанру припадају вест, интервју и извештај који подразумева и конференцију за медије, саопштење и изјаву. Аналитички жанрови су коментар, чланак, карикатура и критика, али се као варијанте коментара јављају и колумна, уводник, осврт, белешка и друштвена хроника. Белетристички жанрови су репортажа, фељтон, цртица, белешка и текстови хумористичке природе, попут анегдоте или козерије. У суштини непотребно је правити јасне разлике између жанрова јер се њихова разноврсност и преливање данас сматра предношћу у односу на раније тежње да се подвуку јасне међужанровске границе.

Језичке специфичности новинарског текста су по правилу глобално предодређене жанром. Будући да је у информативним жанровима у првом плану информација, односно логично, разумљиво и једноставно излагање чињеница, комуникативно немаркиране реченице по правилу нису иманентне овом жанру. Тако и у белетристичким жанровима где се као вид стилизације употребљавају дуже реченице, које успоравају схватање смисла, ове реченице нису заступљене, али су заступљене у аналитичким жанровима јер су ефикасно средство којим се читаоцу на лак, ритмичан и сликовит начин скреће пажња на садржај текста. Међутим, комуникативно немаркиране реченице, иако нетипичне за информативни жанр, заступљене су у интервјуима у чијем је језгру дијалог, као и у лиду вести јер је циљ технике лида да привуче пажњу и уштеди време читања.⁵ Будући да су погодне за кратко, језгровито и ефектно издвајање основног садржаја, комуникативно немаркиране реченице су доминантно средство у насловима новинских текстова.

Иако комуникативно немаркиране реченице имају неравномерну жанровску дистрибуцију, заступљеније су у аналитичким и делом информативним жанровима, ипак, сматрамо да се ове реченице не везују искључиво за жанр, већ за стилски поступак преношења поруке.

1. 3. Корпус новинарског функционалног подстила

У литератури о новинарском функционалном подстилу аутори наглашавају значај новинског језика, чија су битна обележја прецизан и сажет израз. Међутим, прилично уједначено истичу да је новински језик попримио манипулативна обележја, те да је исказ оптерећен устаљеним изразима и сажетим реченицама. У овом раду проучаваћемо принципе употребе комуникативно немаркираних реченица, примери су ексцерпирани из текстова различитих жанрова који припадају новинарском подстилу, искључиво из штампаних медија. Корпусна грађа обухвата примере из дневних новина: *Блиц*, *Данас*, *Политика*; недељнике *НИН* и *Сведок*; издања намењена женској читалачкој публици *Блиц жена*, *ТВ Новела*, *Свет*; издања намењена мушкарцима *ЗОВ*, као и издања намењена омладини: *ЈОУ*, *Скандал* и *Браво*. Сви примери су бирани и уочавани на основу претраге ишчитавањем појединачних издања.

Будући да поједини жанрови новинарског функционалног подстила захтевају неутрална језичка средства, док се у другим очекује употреба екс-

⁵ Лид је енглеска реч која преведена значи „главна вест“, њен почетак. Начело лида је да се одмах на почетку каже оно што је најважније, по правилу у првој реченици, с циљем „да привуче пажњу и уштеди време код читања“ (Јевтовић и др. 2014: 173).

пресивних израза, корпусом смо желели да проверимо да ли комуникативно немаркиране реченице у штампаним медијима имају информативну или експресивну функцију.

2. Критеријуми и класификација комуникативно немаркираних реченица

Све реченице код којих није наведен предикат су комуникативно немаркиране реченице. Иако се више пажње посвећује комуникативно маркираним реченицама, о постојању реченица без предиката пише и Ђуро Даничић, наводећи при том „Свака мисао, речима исказана зове се реченица. По том у свакој реченици има ово двоје: а) оно о чему се говори и то се зове подмет; б) оно што се о томе подмету казује, и то се зове прирок“, напомињући да се „прирок не може нигда изоставити осим у реченицама крњмъ (елипсама)“ (Даничић 1858: 2). Примере за реченице без прирока Даничић уочава у пословицама (нпр. *Бог високо, а цар далеко. Хвала Богу на његову дару!*). И Стојан Новаковић у *Српској граматици* када говори о главним деловима реченице, истиче „И прирок се каткад може изоставити као и подмет, ако је добро познат, или ако се по смислу може погодити ма и не био казан“ (Новаковић 1894: 252). Овде је већ указано на чињеницу да постоје овакве реченице и изван гнома, али је њихова употреба најчешће клиширана јер се примењују у одређеним комуникативним ситуацијама, нарочито у конвенционалном, свакодневном говору (нпр. *Добро вече! Поклон домаћину!*).

Већу пажњу овом моделу посвећује М. Стевановић. Говорећи о реченицама са неизреченим главним деловима, он комуникативно немаркиране реченице термилошки одређује као непотпуне реченице, уз напомену да су оне само по форми непотпуне јер им недостаје предикат „али им по смислу, по садржини, као ни по синтаксичком односу њихових делова ништа не недостаје“ (Стевановић 1989: 97). При том разликује два типа непотпуних реченица: први тип су оне реченице код којих се изостављени делови могу реконструисати (нпр. *Није одговорила ништа. Тихи јецаји. Лице му постаде модро. И очи.*), дакле оне су само формално непотпуне. Други тип су апсолутно непотпуне реченице, које Стевановић назива исказима (нпр. *Пожар! Воде!*) уз објашњење да делови који недостају не могу бити реконструисани јер су то „језичке целине у којима тих делова никад није ни било, зато што су оне и у облику у коме су употребљене довољне да искажу мисао коју садрже“ (Стевановић 1989: 95).

У средњошколској граматици Ж. Станојчића и Љ. Поповића комуникативно немаркиране реченице називају се специјалним независним реченицама и дефинишу се као посебан тип реченице „који већ својом синтаксич-

ком конструкцијом чине формулацију поруке прилагођеном комуникативној ситуацији, односно контексту, као и одређеним експресивним поребама говорника“ (Станојчић, Поповић 1992: 370). Истичући њихову велику комуникативну вредност, аутори оправдавају формалну редукацију, наводећи при том да су изузетно погодне за испољавање говорниковог става и осећања, при чему је експресивност праћена економичношћу (нпр. *Ево аутобуса! Ауто!*). Но, иако ове реченице имају изузетну комуникативну вредност, њихова могућност употребе је ограничена само на конкретне ситуације које су у складу с комуникативним условима и говорниковим експресивним потребама.

Р. Симић и Ј. Јовановић у *Српској синтакси* бавећи се проблемом статуса реченичне структуре у односу на одговарајућу нереченичну, полазе од дефиниције да се „потпуним мора сматрати сваки исказ који садржи обележја предикативности“, те да на основу тога следи да је „комуникативна јединица без обележја предикативности непотпуни исказ“ (Симић, Јовановић 2002: 28). Дакле, аутори разликују два типа исказних форми – непредикативне и предикативне. Ј. Јовановић наглашава да су обе форме равноправне у употреби с тим што „нереченични исказ нема посебне лингвистичке ознаке, али функционише у ослонцу на околности употребе или контексте“ (Јовановић 2012: 18), што практично значи да се и нереченичним исказима постиже комуникативни ефекат (нпр. – *Киша! Онет досадна киша!*). Ослањајући се на нека ранија гледишта Р. Симић и Ј. Јовановић термин ‘глобални исказ’ сматрају еквивалентним Стевановићевим ‘апсолутно непотпуним реченицама’.⁶ Аутори истичу јасну разлику између формално (нпр. *Мук. Мрак. Не види се ништа.*) и апсолутно непотпуних реченица (нпр. *Воде!*) и при том истичу да су само прве „парадигматски одредљиве као варијанте потпуних, док су друге структурно неупоредиве са реченицама“ (Симић, Јовановић 2002: 346). Код неких реченица код којих предикат изостаје, једноставно је

⁶ Р. Симић и Ј. Јовановић сматрају да је Стевановићево становиште слично схватању савремених чешких синтаксичара. У *Српској синтакси* аутори цитирајући њихов став наводе `под термином исказ разумемо реченицу произведену (изговорену или написану) у некој конкретној комуникативној ситуацији. Насупрот апстрактном појму реченице стоје искази као реално постојеће смисаоно и практично проверљиве појаве. Можемо ово рећи и тако да реченица реално постоји у исказима, или да су искази реализација реченице у комуникативним ситуацијама`. Том приликом истакнуте су особености по којима се исказ разликује од апстрактно схваћене реченице: (а) Исказ је увек везан за ситуацију, тј. нераздвојиво укључен у комуникативни контекст; (б) Зависност од ситуације приликом исказног реализовања реченице условљава њене модификације, једна од типичних модификација је и елипса; (в) Код исказа можемо поставити питање с којом намером је и с каквим циљем изговорен или написан; (г) Код исказа смо у могућности да идентификујемо објекте о којима је реч (Симић, Јовановић 2002: 88).

одредити неизречене делове јер им се предикат подразумева, или се реконструише на основу претходних, односно на основу контекста. Будући да ове реченице имају способност да се употребљавају самостално, у први план долази њихова комуникативно-прагматична функција, док се структурни аспекти потискују у позадину.

Комуникативно немаркиране реченице у *Синтакси савременога српског језика* П. Пипер је поделио у четири категорије. С једне стране су елиптичне реченице (нпр. *Победа! Овамо! Ах!*) „сведене на именски израз или прилог, узвик и уопште неглаголске речи“ (Пипер 2005: 308); другу групу чине реченице без глагола у предикату које представљају посебне морфолошке структуре при чему се даље уочавају реченице с презентативима (нпр. *Ево невоље.*), ономатопејски узвични предикати (нпр. *И ми плус у воду.*) и крњи аналитички предикати (нпр. „*Звезда*“ *првак.*). Трећи тип Пипер једноставно назива „друге реченице без глагола у предикату“, ⁷ а четврте су комуникативно немаркиране реченице код којих је изостављен глаголски предикат, али се из контекста може закључити о ком је пунозначном глаголу реч (нпр. *Ми тада – опет у град.*). У зависности од комуникативне ситуације изабраћемо и одговарајући синтаксички модел. Парцелацијом добијамо сегментираних исказе, који су издвојени из прости реченице и постављени између два интерпункцијска знака, док окازیционалне варијанте представљају беспредикатске реченице чији се садржај разуме и тумачи само у конкретной језичкој ситуацији (нпр. *Пажња! Баи тако! А, да.*).

У комуникативно немаркираним реченицама не долази до обавезног уклањања реченичних чланова, већ је реч о комуникативним условима при чему важно место заузима говорна економија и изражавање емоционалног става. Ове реченице су предмет проучавања и стилистике јер стилистика проучава узроке, услове и ефекте употребе језичких израза. Свако изостављање реченичних чланова М. Ћорац назива елизијом, а узроке елидирања проналази у „афективном стању говорног лица у одређеном тренутку говора“ (Ћорац 1974: 123). Објашњавајући узроке настанка, аутор износи став да се елизија јавља у ситуацијама када одређени члан реченице има већи значај у односу на други, или пак да говорни тренутак захтева бржи темпо па се реченица своди на један или два члана. Дакле, са становишта стилистике

⁷ Заједнички назив за Друге реченице без глагола у предикату по П. Пиперу подразумева: 1) Реченице типа *То – да* и у овим реченицама не само да нема копуле него се копула не може употребити без штете по правилност реченице; 2) Реченицама типа *Откуд ти?* се исказује чуђење што се неко или нешто види на одређеном месту, у одређеном времену или одређеној ситуацији, сличне су им реченице типа *Шта ћеш ти ту?* ; 3) Реченице типа *Овде Лондон* не подразумевају употребу копуле, али је и не искључују у потпуности, док је адвербијални предикатив *овде* обавезан (Пипер 2005: 309-311).

ове реченице су средство специфичне комуникације, проистекле из живота, настале како би задовољиле неке животне потребе, укратко „елиптична реченица је стилистички тип реченице чије узроке конкретне структуре видимо у афективности говорног лица, или у одређеној тежњи писца при уметничком обликовању догађаја или личности“ (Ђорац 1974: 410). Мотивисаност да се реченица скрати, стилистичари приписују говорној ситуацији, али и неким посредним узроцима као што су психолошки и социјални (нпр. Куда ћеш то, тако сам? *Никуд!*; *Буна, Кићо!*)

Иако се из наведених цитата јасно уочава проблем термилошке неусаглашености ових јединица, примећујемо да сви аутори издвајају као главну особину ових реченица одсуство предиката, те да постоје четири типа комуникативно немаркираних реченица. Први тип чине именице или именичке синтагме којима се описују различите ситуације (нпр. *Зима. Ноћ. Велики снег.*); други тип су ескламативни искази који се употребљавају у специфичним ситуацијама (*Пожар! Ватра!*); трећи тип би били егзистенцијални искази, односно они искази који у свом саставу немају експлицитан егзистенцијални глагол, али чије се значење подразумева (*Нигде дрвета.*) и четврти тип су контекстуално укључени искази (- Шта си данас учила? – *Хемију.*). Разврставање наше корпусне грађе засниваће се на основу ове поделе.

2. 1. Комуникативно немаркиране реченице – I тип

Важно обележје језика новинарског подстила су комуникативно немаркиране реченице које се састоје од именице или синтагматске конструкције, нпр. *Поклон; Актуелно* (Блиц жена, бр. 534); *Затварање очију; Најмоћније жене у Србији* (Блиц, бр. 6410). Погодне су за описивање догађаја, различитих ситуација и околности, претежно у аналитичким текстовима у колумнама, коментарима и сл. Њихова употреба није искључиво жанровски условљена јер су ови примери најфреквентнији у новинским насловима и наднасловима за које се сматра да имају јаку позицију у тексту јер треба да привуку читаоца, али и да ефектно пруже информацију о садржини основног текста чији су саставни део (Катнић – Бакаршић 1999: 60).

Наслови су због своје позиције у новинарском подстилу „излог текста и већина читалаца прво примећује наслове, док у осталим елементима композиционе целине траже додатне информације“ (Јевтовић и други 2014: 56), стога наслови имају тројаку улогу: привлачење пажње; пружање основних информација о тексту који следи, или пак сажето анализирање и вредновање неке актуелне ситуације, као у примерима:

Препорука (ЗОВ, бр. 797); *Тема дана* (Данас, бр. 6329); *Неустрашиви чувари реда* (ЗОВ, бр. 795);

Ујутру хладно (Блиц, бр. 6413); *Видео надзор у свим београдским школама* (Данас, бр. 6349); *Девет крађа* (Политика, бр. 36329);

Party style (ЈОУ, бр. 145); *Најбољи аутфити недеље* (Браво, бр. 270); *Модни жири: Стајлинг од 1 до 5* (ЈОУ, бр. 136).

Будући да је у исказу *Препорука* номинатив у функцији реченичног еквивалента, њиме је ефектно привучена пажња читаоца да у даљем тексту пронађе одговор на питање – *шта*. Маркирана реченична структура би могла гласити: *Препоручујемо/ Препоручићемо вам да прочитате, купите, урадите...* Тумачење овог исказа зависи од текста који следи који може бити саветодавног, али и едукативног карактера. У синтагмама *Тема дана* и *Неустрашиви чувари реда*, главним чланом је скренута пажња на неко дешавање, битан догађај, или пак на неку личност, али се семантичка идентификација врши генитивом с циљем да се читаоцу помогне да стекне потпунију слику о значају неке теме или личности.

Синтагматске конструкције *Ујутру хладно*; *Видео надзор у свим београдским школама*; *Девет крађа* су информативног карактера. Прилошком синтагмом је истакнута информација о интензитету неке појаве, при чему је прилог за време главно средство за прецизирање степена. Комуникативно немаркирана реченица *Ујутру хладно* је ефикасно средство којим се брзо и истинито пружа информација о временским приликама важна широком аудиторијуму. У конструкцији *Видео надзор у свим београдским школама* зависним члановима се прецизира информација о актуелној ситуацији која је значајна читаоцима, док је у бројној партитивној синтагми главна информација, тј. чињеница о чему се заправо ради у даљем тексту, исказана партитивним генитивом. Оваква формулација реченица илуструје ауторову намеру да појача значења исказа јер у овим примерима није неопходно експлицитно наводити предикате. Комуникативна вредност ових реченица је у информатичности која је постигнута пажљивим одабиром јасних и недвосмислених речи.

Наслови у функцији вредновања садржаја фреквентнији су у аналитичким жанровима, нарочито у часописима који су намењени одређеном профили аудиторијума. Конструкције *Party style*, *Најбољи аутфити недеље*, *Модни жири: Стајлинг од 1 до 5*, илуструју субјективни и провокативни став аутора који читаоца подстиче да се прихвати, вреднује и анализира садржај текста. Наш корпус је понудио и примере у којима уочавамо англицизме и хибридизацију иако за те примере постоје адекватне речи у нашем језику. Њихова употреба је одраз све присутнијег сензационализма и представља покушај аутора да споји сликовито са занимљивим. Овакви примери су бројни када су у питању новине намењене омладини.

Најфреквентнији су они наслови који су добијени процесом номинализације при чему су се као подтипови овог модела издвојиле комуникативно немаркиране реченице са девербативном или деадјективном именицом.

Девербативна именица као номинализационо средство појављује се у примерима:

Лечење метлом (Блиц жена, бр. 533); *Дружење са клоном* (Блиц, бр. 6422); *Почасна паљба за Сретење* (Данас, бр. 6349); *Тестирање технике на Церу* (Блиц, бр. 6417); *Изгубљени у преводу* (Сведок, бр. 966); *Пробој у замрзнутим односима* (Данас, бр. 6348); *Сукоб мишљења о сукобу интереса* (НИН, бр. 3347).

Будући да су ове именице настале од глагола, у насловима имају специфичне вредности чије је тумачење условљено лексичким окружењем, а употреба мотивисана намером аутора да избегне изношење информација о некој акцији, актеру или ситуацији у наслову. То практично значи да је девербативном именицом постигнуто обезличавање или уопштавање, које је у неким ситуацијама пожељно стилогено средство као у примерима *Лечење метлом* и *Дружење са клоном*, док би у примерима *Почасна паљба за Сретење* и *Тестирање технике на Церу* било сувишно навођење актера у наслову. Тако се у наслову не наводи дословно о каквом је то или чијем лечењу реч, нити се зна ко је клоун или ко му прави друштво. У другом случају наслови су усмерени на актере или догађаје познате широј јавности. Девербативне именице могу бити употребљене и у пренесеном значењу, те комуникативна вредност оваквог исказа није само стилогена, већ и интригантска којом се пажња везује за садржај текста који следи, најчешће аналитичког типа.

Као номинализационо средство у насловима користе се и комуникативно немаркиране реченице са деадјективном именицом која кондензује садржај глаголског предиката, као у примерима:

Маћехински однос државе према општем добру (Данас, бр. 6349); *Од скромне девојке до суперзлоће* (ТВ Новела, бр. 118); *И луксузни хотели и гостопримство Бедуина* (Данас, бр. 6350).

Лексеме *добро*, *суперзлоћа* и *гостопримство* замењују копулативне предикате јер се уместо њих могу реконструисати придеви у именском делу предиката, нпр. *Девојка је зла*. За исправно тумачење наслова *Маћехински однос државе према општем добру* нужно је читање целог текста како бисмо са сигурношћу растумачили о каквом је добру реч, па тако и пример *И луксузни хотели и гостопримство Бедуина* може имати двојако тумачење: а) *Бедуини су гостопримљиви (добри домаћини)*; б) *Неко, ми, држава је гостопримљива (угостила Бедуине)* јер се аутор служи амбивитетом да привуче пажњу на садржај текста.

Мање фреквентна је употреба комуникативно немаркираних реченица овог типа унутар самог текста, забележени су примери:

Кошаркаши Партизана нису успели да се пласирају у другу фазу Евро купа. *Опет пораз без Вујошевића*. Пали су на најважнијем испиту у овој сезони. (Блиц, бр. 6417);

Одавно је познато да бољег послодавца од јавног предузећа нема. *Зараде, за наше прилике, више него солидне*. Пословни резултати – како их ко оствари. (Блиц, бр. 6413);

Имаш пројекат од пола милијарди евра, леп и завршен у року, а онда га засени нека плоча што личи надгробну. *Српски кисмет*. (Блиц, бр. 6413).

Будући да су ове реченице саставни делови текста, њихова улога је појачивачка, употребљавају се у информативним и аналитичким жанровима у оним ситуацијама када желимо да се стекне утисак да је нека околност за аутора изузетно важна, или је већ раније наведена потпуном комуникативном реченицом, али се увођењем додатног коментара појавила потреба да се беспредикатском структуром потврди оно што је раније наведено. Када ауторка коментара говори о зарадама, постиже се ефекат обезличавања агенаса, тј. оних који примају плату у складу са учинком може бити мало или много. Именица *зарада* стављена у први план добија додатно својство живо, активно. Исказ *Опет пораз без Вујошевића* бележи спортски новинар и модалног је карактера јер одражава ауторов став о разлозима лошег пласмана. Сличног карактера је реченица *Српски кисмет*, разлика је само у томе што у претходној ситуацији аутор оправдава, а у трећем исказу упућена је критика настала у тренутку афективног стања говорника. У већини случајева ови искази су парцелати којима се на информативно-комуникативном и стилистичком плану остварује динамика текста, појачава ритам или разбија монотонија претходног садржаја.

2. 2. Комуникативно немаркиране реченице - II тип

Као посебан тип комуникативно немаркираних реченица издвајају се ескламативни искази чија је главна специфичност „да опишу духовна стања и расположења која су пратилац поступака или говорне активности описаних у контексту“ (Симић, Јовановић 2002: 92). Пошто се овим реченицама исказује субјективни став, карактерише их и повишена интонација, те је њихова реализација ближа разговорном или књижевноуметничком функционалном стилу. Наш корпус је показао да и у новинарском функционалном подстилу постоје ескламативни искази, али је њихова дистрибуција ограничена и жанровски условљена. Запазили смо их у интервјуима, тј. у

одговорима јавних личности које смишљено пласирају или скривају информацију или интервју користе ради личне промоције, или у колумнама и коментарима забавног карактера јер су ови жанрови погодни за изражавање емоционалног става. Избор лексике је исто тако пратеће својство ових исказа, при чему се издвајају реченице с презентативима – речцама *гле, ево, ено, ето* које упућују на близину о ономе о чему, о коме, или коме се говори, као у примерима:

Замолили смо Ану Бренду Контрерас да прокоментарише нову пословну понуду. *Холивуде, ето ме!* (ТВ Новела, бр. 119);

Тањин муж напао Дарка Филиповића. *Гле! Ето и ње!* (Свет, бр. 053);

У ужи избор за месец децембар ушло је преко педесет занимљивих одевних комбинација. *Evo i našeg beauty izveštaja!* (JOY, бр. 140).

Примери издвојени из корпуса су специфични по томе што уместо предиката имају императивну речцу која омогућава динамичније изражавање. У првој реченици лексеми *ето* можемо заменити глаголом кретања, те би комуникативно маркирана реченица могла да гласи нпр. *Идем у Холивуд*, с тим што је конструкција с речцом стилемичнија. Други пример је ефектнији јер је речца употребљена два пута, једном да одглуми емоционалност тиме што скреће пажњу на особу која долази, али је заправо исмева при чему је наглашена веза између перцепције и именоване особе. *Гле!* бисмо у маркираној структури заменили неким глаголом гледања или чуђења, а други пут лексема *ето* има референцијалну функцију, те би реченица могла да гласи *Стиже и Тања/ Дошла је и она*. У трећем примеру карактеристична је употреба страних речи и израза, а њихова употреба представља грубо кршење стандардне језичке норме.

Као подтип овог модела наш корпус је понудио примере у којима уочавамо лексичко-семантичку замену перформативног глагола типа: *хвала – захваљујем; дивота – дивим се; тешко – жалим; стварно – досађујете ми*.

Лежиш у кревету, гледаш ТВ, мобилни ти звони све време. *Дивота!* Међутим, нисмо сви те среће. (Браво, бр. 270);

Част ми је што ме воле људи и ван граница моје земље. *Заиста! Хвала!* Захваљујем се свима на подршци! (ТВ Новела, бр. 119);

Чим се концерт завршио, Бју је на српском поручила фановима! *Хвала на позиву!* Видимо се идуће године! (Браво, бр. 271);

Да ли сви ми родитељи бебе шетамо у колицима од 800 евра, купујемо најскупље кревете, бенкице, узимамо две дадиље? *Тешко!* Нека деца неће имати нов креветац, ни дадиље, ни играчке. (Блиц жена, бр. 533);

Често ни не знам која ми је цена. *Стварно!* Певам и не питам за паре! (Свет, бр. 052).

У часописима за младе овај подтип комуникативно немаркираних реченица је изузетно фреквантан, нарочито у коментарима, интервјуима, али и у извештајима, при чему је сажетост конвенционалног карактера, тј. карактеристичан одраз успешне комуникације и учтивости. Основна обележја неретко су допуњена додатним својством као што су изненађење (*Заиста*) или убеђивање, уверавање (*Стварно*).

Ексclamативни искази⁸ су погодни за исказивање дивљења/негодовања, задовољства/незадовољства, одобравања/противљења, жеље, пркоса, чуђења, скретања пажње, као у примерима:

(Грчки грађани су показали да је могуће изабрати алтернативу Европи којом доминирају неолиберализам и немачки диктат.) *За почетак! За Грчку! Сасвим сигурно! За евроскептичну Европу!* (Данас, бр. 6349)

Питали смо Мацу да ли се чуо с Миланом после удеса. *Удес?! Какав удес?!* Не знам ништа о томе. (Скандал, бр. 560)

(На провокацију новинара да је певачица Дара крива за сукоб са колегицом Секом, Дара је одговорила) *Ја изазивам?! Ја?!* (Скандал, бр. 560)

Употреба комуникативно немаркираних реченица у низу у првом примеру погодна је за изражавање директности и експресивности, на тај начин истакнута је намера, покушај да се рецепијенти убеди да постоји начин да се превазиђе одређена политичка, кризна ситуација тако што се емоционално и високим тоном делује на друге. У позадини је понуђена могућност идентификације са народом који су у сличној ситуацији каква је наша. Примери у којима један актер захтева неко додатно објашњење *Ја изазивам?! Ја?!* најчешће су пропратна појава још неког стања, изненађења или чуђења, лице које је управо сазнало непријатну вест, захтева додатну информацију. Исказ *Какав удес?!* садржи низ додатних питања и представља двосмерну елокуцију. Иако питања нису експлицитно изговорена, претпостављамо да говорника интересује да ли је пријатељ жив, колика је материјална штета или где се догодио немили догађај.

⁸ У Српској синтакси Р. Симић и Ј. Јовановић понудили су другачију класификацију ових исказа, при чему заступају гледиште да постоје искази који једним именом називају експонативима, а у оквиру њих постоји експирација и имитација; експресија и ексclamација; асерција и негација; интерогација и подстицај и уступак (Симић, Јовановић 2002: 89 – 95).

2. 3. Комуникативно немаркиране реченице – III тип

Један тип комуникативно немаркираних реченица чине егзистенцијални искази, конструкције без егзистенцијалног глагола постојања/непостојања, бивствовања, присуствовања. По правилу егзистенцијалне реченице су заступљеније у белетристичким жанровима, који подразумевају употребу дужих реченица, описа и набрајања, мада је наш корпус показао да и у другим жанровима новинарског функционалног подстила има примера егзистенцијалних реченица у којима се глагол испушта:

Кумови су најомиљенија ахилова пета владара... Није ли и Јосип Броз Тито имао кума. *Сведока на венчању*. (Политика, бр. 36378);

На крају, има ли неког ко ће се позабавити раздвајањем уличног вандализма од уметности. *Нигде никога*. (Данас, бр. 6349);

И то је та репетиција из које извлачимо поуке, правимо паралеле и која увек најави неминован след дешавања. *Никад лаких догађаја. Ретко лепих. Најчешће бруталних, али готово увек прецизно тачних!* (Сведок, бр. 974).

Најчешће се на основу контекста лако уочава о ком је пунозначном глаголу реч јер у оквиру самог исказа већ постоје конкретна средства, а то је у овом случају глагол *имати/немати*, који ће омогућити да се надомести оно што недостаје. Употреба егзистенцијалних исказа у новинском функционалном подстилу најчешће је подређена стилским или семантичким елементима. У првој реченици употреба синонимне конструкције *сведок на венчању* је у вези са некадашњим називом за кума, у другој је двоструком негацијом *нигде никога* наглашен ироничан став новинара који је изазван исхитреним поступцима људи на положајима и лошим односом према уметности, а трећи пример је интересантан јер се прогнозе у вези са друштвеним догађајима реализују комбиновањем потврдних (*готово увек*) и одричних (*никад*) универзалних квантификатора, при чему се квантификатором одриче значење позитивног придева *никад лаких*, потом ублажава значење позитивног придева *ретко лепих*, или потврђује негативан придев *најчешће бруталних*.

Као подтип овог модела наш корпус је понудио примере код којих се изостављен глагол реконструише захваљујући заједничком искуству или предзнању о неком предмету или појави писца и рецепијента:

Улица Драгослава Срејовића јуче је била затворена за саобраћај због судара путничког возила и аутобуса. *Петоро повређених*. (Данас, бр. 6349);

Ревизијом финансијских извештаја утврђен је низ неправилности у здравственим установама, на помолу је нова афера. *Несташица вакцина*. (Блиц, бр. 6447);

На импровизованим боливијским тезгама налази се роба. *Свугде амајлија, туцаног праха, змија у тегли, сувих мишева, птичјих скелета.* (Данас, бр. 6349).

Комуникативно немаркиране реченице у наведеним примерима фреквентније су у дневној штампи и имају информативан карактер, о чему сведочи и њихова финална позиција јер је тежиште на информацији, нпр. о броју повређених, а не на експресивности, те бисмо у комуникативно маркираној структури могли употребити неки пунозначни егзистенцијални глагол у 3. лицу перфекта, док се конструкција *несташица вакцина* односи на садашњи или будући тренутак. У зависности од рецепијентовог предзнања или искуства, ова информација може имати више појединачних тумачења: значење одсуства карактеристичне појединости *Нема вакцина.*; временско – *Нема вакцина ових дана/нестале су вакцине јуче, данас;* месно – *Нема вакцина (нестале су) у нашој земљи,* или као координирана конструкција *Нема вакцина, биће несташице* у којој је „конклузивни однос само подтип узрочно-последичног односа“ (Ковачевић 1998: 38). У трећем примеру проширују се информације о необичном животу и култури народа у Боливији.

2.4. Комуникативно немаркиране реченице – IV тип

У новинарском подстилу најчешћи су контекстуално укључени искази, тј. искази који су везани за неку комуникативну ситуацију, или проистичу из говорног чина. По правилу комуникативно немаркиране реченице овог типа не могу своју функцију да обављају самостално, већ се прилагођавају окружењу, а за њихово разумевање неопходан је контекст. У оквиру овог модела разликујемо два подтипа, први је у жанровима за које су карактеристичне дијалогске форме, а други у тзв. везаним текстовима новинарског подстила у вестима, извештајима, колумнама и сл.

Најфреквентнији су у оним новинарским жанровима који се остварују путем дијалогских форми, а то су најчешће интервјуи. Овај жанр поред уводног дела обавезно подразумева питања аутора текста и одговоре лица које учествује у дијалогу. Комуникативно немаркиране реченице се најчешће уочавају у репликама, при чему није увек нужно да реплика садржи предикат. Разлоге за фреквентност овог типа проналазимо у његовој сличности са разговорним функционалним стилем, другим речима ови искази представљају покушај да се разговорни преведе у публицистички стил. Уколико питање аутора текста садржи предикат, у том случају реплика не мора да укључи тај глагол јер реплика нису дословни наводи говорникових речи. Комуникативне вредности реченица овог типа, као и структурна решења најчешће зависе од врсте интервјуа. Навешћемо примере емотивног и истраживачко-аналитичког интервјуа из корпуса.

Будући да је карактеристика емотивног интервјуа је да открије расположење или мишљење саговорника о неком догађају или појави (в. Јевтовић и др. 2014: 124), употреба ових реченица је фреквентна. У наредном примеру скраћеница НН означава новинара, а Н саговорника:

Н: Па јеси ли пробала у Народној библиотеци?

НН: Немају!

Н: *А по књижарама, антикварницама?*

НН: Ма јуримо данима, али не вреди. А можеш ли ти да нађеш? Много би ми учинио!

Н: *Теби, или „Куриру“?*

НН: *Мени!*

Н: *Аха...* Ја ту песму нисам објавио из оправданих разлога. Сећаш се...

НН: Али, ја бих је објавила...

Н: *А што?*

НН: Продали бисмо новине!

Н: *Стварно?* Што не питаш Бору?

НН: *Ког Бору?* (Сведок, бр. 966)

Будући да у овом примеру није експлицитно наведено ко је саговорник, значи да у фокусу није нека „важна“ личност, другим речима примарни циљ писца није пружање информације већ поентирање. Кроз репродукцију разговора по принципу питање-одговор, који је већ био у току, приказан је интервју у ширем смислу који је средство за прикупљање грађе за неки други облик новинарског изражавања. Саговорник се у току говорног чина служи комуникативно немаркираним реченицама којима изражава сумњу у вези са ауторовом активношћу, тражи разрешење, а да у исто време даје додатне инструкције интерогативном конструкцијом *А по књижарама, антикварницама?*, изражава неверицу *Стварно?*, сумњу *Теби или Куриру?* и радозналост *А што?* Саговорник ће ускоро на основу контекста погодити да су се неке околности промениле *Аха...* те ће постати заинтересован да помогне. И лексички материјал је у функцији дочаравања емоција, који се огледа кроз доминацију непроменљивих речи, пре свега везника, којима се приписује упитно значење, док је подстицај представљен узвиком *аха*, који је у функцији појачивача и покретача активности. По форми овај пример подсећа на драму у којој је на алегорично-сагиричан начин приказана актуелна животна тема. У виду персонализованог саговорника имплицитно је осликано стање у нашем новинарству и ауторов став о тој теми.

Главно обележје истраживачко-аналитичког интервјуа је разговор о предмету, појави, догађају, те су реченице овог типа присутне и у одговори-ма саговорника и у питањима новинара, као у примеру:

Н: Чини се да је Сениша Ковачевић данас више окренут политици?

СК: *Делом.*

Н: Да ли то значи да је српска политичка елита некултурна, или?

СК: *Да, управо тако.*

Н: Формирали сте политичку странку „Српски отаџбински фронт“. Народ сумња у изборни процес. *Ваша очекивања?*

СК: *Народ к’о народ.*

Н: Народ се пита којим то чаролијама се појединци стално враћају у парламент Србије?

СК: То су удворичке чаролије. *Монархисти у Републиканској странци. У председништву.* Партијски непријатељи су постали најбољи другови. *Побратими.*

Н: *Вучићеве реформе?*

СК: ...Један занемарљив проценат политиканата жели самосталност Војводине. *Гласан и добро организован проценат.* (Сведок, бр. 966)

У овом интервјуу, саговорник је режисер, лице које је познато ши-рој јавности, при чему дијалог са њим има информативну вредност јер он, поред свог занимања, започео и политичке активности. Новинар сматра да треба да обавести јавност о човеку који је оформио нову странку, али су питања тако конципирана да су саговорникови одговори кратки, непотпуни и двосмислени. Конструкцију *Делом* користи саговорник како би оценио квалитет и интензитет сопствене активности, при чему је комуникативна вредност овог исказа неутрална јер не можемо са сигурношћу да утврдимо степен задовољства. У ситуацији када разговор тече прилично монотono и успорено, новинар покушава комуникативно немаркираним реченицама да делује на саговорника, одредивши се за конструкције *Ваша очекивања? Вучићеве реформе?* Функција ових исказа је инструктивна јер је саговорнику омогућено да репликом промовише своју странку, али и да говори о својим плановима или о политичком противнику. Интересантно је да у овом дијалогу и новинар и саговорник користе комуникативно немаркиране реченице, али је њихова комуникативна вредност различита. И док су оне новинару средство да разговор оживи и учини га динамичнијим, саговорник плански делује резервисано јер је у позадини његова намера да остави ути-сак политичара, који за разлику од својих колега, мало прича, а више ради.

Одглумљена незаинтересованост има циљ да придобије гласаче. У том духу је изречена и крилатица *Народ ко народ* која у исто време уопштено оправдање, али и критика.

Осим у итервјуима, контекстуално укључене исказе уочавамо у вестима и извештајима, при чему комуникативно немаркирана реченица долази после маркиране конструкције. Претходни садржај се по правилу односи на вршиоца радње и на саму радњу, а овим конструкцијама се ефектно исказују предмет те радње, прецизира се начин, место, време нечега што је изнето у уводној реченици, или се ближе одређује неки појам, као у примерима:

У Загреб је отишао и премијер Србије, мада се тог дана и у „његовој кући“ славило. *И то Дан државности. Све за комисије и нормализација односа са свима.* (Данас, бр. 6349);

Грчки министар финансија... на коцку ставио – све! *Без резервне опције.* (НИН, бр. 3347);

Полицајци су у лисицама извели из аутобуса јер није имала карту. Ја бих на њеном месту купила три. *Авионске. Бесповратне.* (Блиц, бр. 6422).

Описане конструкције су реакција и лични став писца на поступке премијера, грчког министра и наше полиције, а употребљене су с циљем да читаоце побуде на деловање. У првом примеру конструкцијом овог типа рецепијенти су сазнали шта се то славило, при чему је објекат исказан именском речју (*Дан државности*) чије је дејство појачано везником и показном заменицом (*и то*), али комуникативна вредност ове реченице није само информативна, већ се њоме износи и субјективно-модални став аутора којим се критикује нечији поступак. Реченица *Све за комисије и нормализација односа са свима* надовезује се на претходни исказ, а њено тумачење зависи од ставова рецепијената, на изглед неутрални исказ може бити и оправдање, али и разлог више због чега треба критиковати премијера. Други пример појашњава на који начин грчки министар изводи неку активност, а у трећем примеру комуникативно немаркираном реченицом исказане су специфичности у вези са предметом радње, конкретизована је и описана именица *карта*. Интересантан је последњи пример где се уочавају и елементи поетског стила у коме доминира разочараност у припаднике органа реда. У позадини текста скривени су и посредно приказани кључни проблеми из наше стварности – одлазак младих из наше земље.

Контекстуално укључене исказе посматрали смо на примерима интервјуа, али и на примерима других облика новинарског изражавања. Смиао комуникативно немаркираних реченица у вестима и извештајима мо-

гуће је протумачити само ако смо упознати с претходним садржајем, док су дијаложке форме изузетно погодне за остваривање стилских ефеката.⁹

3. Закључак

Комуникативно немаркиране реченице су савремена појава у новинарском функционалном подстилу којима се пре свега одаје утисак неформалног, необавезног изражавања, дакле, стилски су маркирани. То су динамични искази, који су пријемчиви и интересантни савременом читаоцу, који жели да добије информацију у најкраћем року и без много напора. Из тог разлога ове реченице су најфреквентније у новинским насловима без обзира ком жанру новинарског функционалног подстила припада основни текст.

Због своје кратке форме погодни су придобијање наклоности читаоца, а описани примери су показали да наслови који су настали номинализацијом, девербализацијом, деадјективизацијом или парцелацијом могу бити духовити, интересантни и занимљиви. Међутим, наш корпус је показао да има и нелогичних, парадоксалних, па чак и вулгарних наслова који су последица ауторове намере да утиче на рецепијенте, и у том случају комуникативно немаркиране реченице нису у функцији језичке креативности, већ је њихова употреба мотивисана неким другим нејезичким разлозима, нарочито ако се у обзир узме чињеница да је оваквих примера највише у часописима за младе.

Будући да нам је циљ био да испитамо принципе избора ових реченица у штампаним медијима, анализом корпуса утврдили смо да употреба ових конструкција није у потпуности жанровски условљена. Иако комуникативно немаркиране реченице нису иманентне белетристичким жанровима, ови искази се употребљавају у текстовима хумористичке природе, најчешће као поента неке анегдоте, при чему долази до изражаја њихова експресивност конкретизована махом егзистенцијалним исказима. С друге стране, у информативним жанровима експресивна вредност комуникативно немаркираних реченица потврђена је у вестима, извештајима и нарочито у интервјуима, при чему су ове конструкције у вестима и извештајима контекстуално укључене или су део садржаја лида, а у интервјуима присутне су у репликама саговорника, али и у питањима новинара када постоји потреба за динамичнијом комуникацијом. Код оних фактографских жанрова, који теже да нам актуелну вест пренесу у што краћем року, информатичност је у предности, док је у интервјуима у првом плану стилемичност постигнута контекстуално укљученим или екскламативним исказима. Комуникативно немаркиране

⁹ О проблемима дијаложких форми више у *Српској синтакси* (Симић, Јовановић 2002: 470).

реченице су најфреквентније у аналитичким жанровима новинарског функционалног подстила. Будући да су погодне за изражавање субјективно-модалног става аутора коментара, колумне, карикатуре и сл., заступљена су сва четири типа ових реченица, са благом доминацијом екскламативних исказа којима се ефектно публицистички стил приближи разговорном.

У току разврставања корпусне грађе уочено је да се комуникативно немаркиране реченице све чешће употребљавају у виду занимљивог пропратног текста уз фотографију, којима се пажња рецепијената усмерава на неку познату личност, међутим, све више је примера у којима се комбинацијом ових исказа и слика износе непримерени и скандалозни садржаји, нарочито у часописима и периодичима за омладину, али се њиховом анализом нисмо бавили јер би она захтевала много више простора.

Литература

- Даничић 1858: Ђура Даничић, *Српска синтакса, део први*, Београд: Државна штампарија.
- Јевтовић и др. 2014: Зоран Јевтовић, Радивоје Петровић, Зоран Арачки, *Жанрови у савременом новинарству*, Београд: Јасен.
- Катнић Бакаршић 1999: Marina Katnić Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Budapest: Open Societs Institute Budapest.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2005: Милош Ковачевић, *Пунозначна и копулативна употреба гла гола бити*, Српски језик X/1–2, 211–233.
- Лазих Коњик 2009: Ивана Лазих Коњик, *О функционално семантичкој категорији егзистенције у српском језику*, Јужнословенски филолог LXV (2009), 359-374.
- Новаковић 1894: Стојан Новаковић, *Српска граматика, прво целокупно издање*, Београд: Државна штампарија.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, *Синтакса савременог српског језика, проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Поповић 1997: Љубомир Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Радовановић 1990: Милорад Радовановић, *Списи из синтаксе и семантике*, Сремски Карловци – Нови Сад: ИК Зорана Стојановића.

- Рус – Мол – Загорац Кершер 2005: Стефан Рус – Мол, Ана Југослава Загорац Кершер, *Новинарство*, Београд: СЛИО.
- Симић 2001: Радоје Симић, *Опита стилистика*, Београд – Никшић: Јасен.
- Симић – Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса*; књ. I, Београд: НДСЈ и ЈАСЕН.
- Славковић 1973: Душан Славковић, *Увод у новинарство*, Београд: Радио-телевизија
- Станојчић – Поповић 1992: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика*, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе, друго, прерађено издање, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић 1991: Михајло Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.
- Ђорац 1974: Милорад Ђорац, *Стилистика српскохрватског књижевног језика*, Београд: Научна књига.

Cica Z. Bacić

STYLISTIC MARKING COMMUNICATIVE UNMARKED SENTENCES IN THE JOURNALISTIC STYLE

Summary

This paper discusses the issue of the distribution of communicative unmarked sentences in the newspaper. Our goal is to examine these types of sentences and their distribution in the print media. The data consists of examples from various dailies, periodicals, and press intended for a specific readership. We examined the use and value of semantic communicative unmarked sentences and their stylistic function in the system of specific characteristics of journalistic Podstene. Based on the data, and the results from previous studies, we find principles of choice and the use of these statements in the newspaper encouraging, and support further research as to whether there is a gap between normative requirements and practice. The research is based on qualitative analysis of the data, which consist of examples that reflect the contemporary state of language. We used a descriptive and structural method since our goal was to investigate the structural types and communicative function of unmarked sentences in the newspaper, encouraging the journalistic style of the modern Serbian language. Our data has shown that these structures are found frequently in print media, but they do not have equal distribution across all genres. Also, it has been observed that their expressive function has priority over their informative function.

ПРОСТОР АНДРИЋЕВЕ СЛОБОДЕ И НЕСЛОБОДЕ²

Апстракт: Рад се бави стратегијама креирања простора у два Андрићева романа „На Дрини ћуприја“ и „Проклета авлија“. Предмет истраживања су: структура и симболика моста и тамнице; различита решења кључних опозиција слобода и неслобода; однос између визије простора и слике Босне и Балкана. Утврђује се важна улога простора као ознаке специфичног историјског, друштвеног, културолошког контекста и идентитета.

Кључне речи: *Андрић, простор, слобода, неслобода, мост, тамница.*

Простор је једна од основних тема у Андрићевој прози. Присутан је у свим пишчевим романима, а жанровска структура романа „На Дрини ћуприја“ и „Проклета авлија“ у великој мери се ослања на матрицу простора. У оба романа простор је кључна одредница модела света и истовремено функционише као ознака одређеног историјског и културолошког контекста, специфичног менталитета и вредносног система. Приказујући друштвену и историјску слику простора, Андрић нуди своју визију националног живота. Простор постаје фокус питања идентитета, колективног несвесног и колективног памћења, традиције и историје. Андрићев уметнички поглед открива богат потенцијал простора за књижевно обликовање важних културолошких и антрополошких питања. С тим у вези важно је истаћи да је Андрић поетски наговестио каснија усмерења у истраживању односа човека и простора. Јуриј Лотман сматра да с једне стране простор ствара човек, а с друге, да простор активно формира човека који је у њега урођен“ (Лотман 2000: 297).

Овај амбивалентни однос човека и простора једна је од основних стратегија креирања простора у романима Андрића. Оно што је Лотман формулисао као семиотчки проблем, за Андрића јесте проблем књижевног обликовања човековог постојања и питање поетике приче. У роману „На Дрини ћуприја“ Андрић пише: „Свакако, једно је извесно: између живота људи у касабима и овога моста постоји присна, вековна веза. Њихове су судбине

¹ snezanabascarevic@hotmail.com

² Рад је урађен у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије*, бр. 178028, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

тако испреплетене да се одвојено не дају замислити и не могу казати. Стога је прича о постању и судбини моста у исто време и прича о животу касаве и њених људи, из нараштаја у нараштај, исто као што се кроз ова причања о касави провлачи и линија каменог моста на једанаест лукова, са капијом, као круном, у средини“ (Андрић 1981: 20). Полазећи од ове преплетености, прича је у сталном двојаком односу према простору и људима у њему, пратећи и судбину простора и судбину људске заједнице у том простору.

У Андрићевом уметничком свету простор је приказан пре свега као носилац колективног идентитета. Са својим јасно дефинисаним границама, простор има релативно стабилан идентитет. Чин именовања, амблематичан за потенцијал простора, не само да има већ и генерише идентитет који одређује понашање и појединца и заједнице. Овде човек припада више простору, него породици и земљи. Овде, такође, долази до изражаја предиспонираност традиционалног човека да види себе кроз призму простора, којем он припада и који му припада. Конотације простора су у много мањој мери локализујуће, него квалификујуће и он пре свега значи специфично доживљавање света и самог себе. С друге стране, из ове повезаности са простором произилази осећај укорењености као гарант стабилног колективног и личног идентитета. На тај начин се простор препознаје као „место овере идентитета“ (Илеш 2008: 45), уврштен је у ред простора који генерише и одржава идентитет. Међутим, слична чврста повезаност идентитета и простора јесте само једна од могућности.

У просторној хијерархији Андрићевог света простор је упоредив и конкурентан другим традиционалним, фундаменталним одредницама идентитета као што су геополитички или континентални региони и националне територије и државе. У овом контексту простор је конципиран као филтер који пропушта њихов идентификациони потенцијал и уједно тиме ограничава њихову „дисциплинујућу и хомогенизирајућу моћ“ (Кјосев 1995: 13), допуштајући зоне различитости у регионалном или територијалном идентитету који је постулиран као чврст и коначан.

У овом смислу „На Дрини ћуприја“ и „Проклета авлија“ приказују различите слике простора. Структура простора увек је заснована на различитим аспектима опозиција отворено-затворено, центар-периферија, природа-култура. Међутим, различито је тумачење тих опозиција, различит је и однос између мањих и већих просторних целина Босне и Балкана. Оба простора приказана су у романима својим реалним географским и природним карактеристикама, најзначајнијим културно-историјским обележјима.

Овај реферат има за циљ да се у свом садржају бави двојношћу слобде и неслобде кроз топику симбола моста и тамнице. Проучавање симболике тиче се човековог самосазнавања и представља најдревнији метод

изражавања. Символи се међусобно прожимају и увек постоји могућност повезивања једног с другим. Њиме се саопштавају реалије које су сувише сложене да би се ваљано изразиле. Символ никада не може да буде пука форма и може се разумети само у контексту његове цивилизацијске, културне или метафизичке позадине. Белетристичка дела састављена су од симбола. Употреба симбола коју ћемо размотрити везана је за човеково разумевање свог положаја у свету. Символ може да открије универзалне обрасце који леже под масом случајних детаља од којих се састоји људско искуство и да изражава појмове као што су међусобна повезаност појединих појава у људском животу, основна помешаност ствари у којој нема јасних категорија него је сваки доживљај делимичан. Символ може изражавати двосмисленост и релативност људског искуства. Овакви појмови, који изражавају општу сумњу и неповерење према свету, постали су кључни од средине деветнаестог века и одражавају се у делима многих важних европских романијера све до нашег доба. Иво Андрић је за себе рекао како не зна да ли је то што ради реализам, али да зна да је реалност. Његово дело се може схватити као покушај да се кроз скуп детаља стигне до суштине живота. Идеје, за Андрића, имају вредност уколико су саставни део појава материјалног света. Материјализација симбола честа је појава. Символ је састављен од података стварности која је ближа разуму, а смисао слике која се обликује симболом увек се налази у нечем дугом што је удаљеније и дубље. Да нема симбола, не би било ни раскошних уметничких слика, ни уметничке осећајности, ни лепоте уметности. Према томе: симбол, простор, архетип, слика, све су то фундаментални елементи на којима се изграђује уметност.

Символ моста је један од најраширенијих симбола. Лирским записом „Мостови“ започета је једна крупна тема у Андрићевом стваралаштву: тема о мостовима. Ставови из тог есеја које наводимо постали су идејна и емотивна потка гледишта приповедача-хроничара из романа „На Дрини ћуприја“:

„Од свега што човек у животном нагону подиже и гради, ништа није у мојим очима боље и вредније од мостова. Они су важнији од кућа, светлији, од храмова. Свачији и према сваком једнаки, корисни, подигнути увек смислено, на месту на ком се укрштава највећи број људских потреба, истрајнији од других грађевина и не служе ничем што је трајно или зло“ (Андрић 1981: 12).

(...)

„Тако, свуда на свету, где год се моја мисао крене или стане, наилази на верне и ћутљиве мостове као на вечиту и вечно незасићену људску жељу да се повеже, измири и споји све што искрсне пред нашим духом, очима и ногама, да не буде дељења, противности ни растанка“ (Андрић 1981: 13).

(...)

„Напоследку, све чим се овај живот казује - мисли, напори, погледи, осмеси, речи, уздаси – све то тежи ка другој обали, којој се управља као циљу, и на којој тек добива свој прави смисао. Све то има нешто да савлада и премости: наред, смрт или смисао. Јер, све је прелаз, мост чији се крајеви губе у бесконачности, а према ком су сви земни мостови само дечије играчке, бледи симболи. А сва је наша нада с оне стране“ (Андрић 1981: 14).

Мост на Дрини има свог метафизичког претечу у приповеци „Мост на Жепи“. Ова три Андрићева дела показују да је писац дуго био обузет идејом о мостовима и да су они у уској међусобној вези, јер: „У новели 'Мост на Жепи' Андрић је наступио у својству историчара једног складно срезаног моста босанског. А 20. октобра 1930. године писац 'Знакова поред пута' уноси у своју женевску бележницу кратак запис о томе како му се за време слушања неке узбудљиве музике указао раскинут камени мост чије пресечене стране, тежећи једна ка другој, показују 'једино могућу линију лука који је нестао'. Тај фрагмент – рани наговештај напора маште да дочара прошлост у рату миниране ћуприје – постаје кључно место Андрићеве песме у прози 'Мостови', поента оног узбуђеног набрајања мостова који су се немирном путнику урезали у сећање и усхитили му дух“ (Тартаља 1991: 22).

Да су мостови драга и давна Андрићева тема, сведочи и његова приповетка „Мост на Жепи“, која у скраћеном облику понавља хронику о ћуприји на Дрини, а у неку руку је и припрема за то дело. И Жепи, као и Дрина, испрва „не да моста на се“. И мост на Жепи, двадесетак километара северно од Вишеграда, уз Дрину, кад је готов, диван је као у сну: „Изгледало је као да су обе обале избациле једна према другој свака по запењен млаз воде, и ти се млазеви сударили, саставили у лук и остали тако за један тренутак, лебдећи над понором“ (Андрић 1981: 195).

(...)

„Дуго нису очи могле да се привикну на тај лук смишљених и танких линија, који изгледа као да је у лету само запео за тај оштри мрки крш, пун куриковине и павите, и да ће првом приликом наставити лет и ишчезнути“ (Андрић 1981: 195).

(...)

„Он је, тамо у Босни, блештао на сунцу и сјао на месечини, и пребацивао преко себе људе и стоку. Мало-помало, ишчезну посве, онај круг разроване земље и разбацаних предмета који окружују сваку градњу; свет разнесе и вода отплови поломљено коље и парчад скела и преосталу грађу, а кише сапраше трагове клесаног рада. Али предео није могао да се приљуби уз мост, ни мост уз предео. Гледан са стране, његов бео и смело извијен лук

је изгледао увек издвојен и сам, и изненађивао путника као необична мисао, залутала и ухваћена у кршу и дивљини“ (Андрић 1981: 199).

И предвиђени хонограм за мост на Жепи, који је саставио млади цариградски муалин, иначе родом из Босне, доживео је осетну редукацију текста, као уосталом и тарих на вишеградској ћуприји. Међутим, док је вишеградски мост присније, дуже и свакодневније повезан уз Андрића, опис жепског моста је дело претежно снажне, готово тренутне инспирације могуће чак и само једног виђења: „Онај који ово прича први је који је дошао на мисао да му испита и сазна постанак. То је било једно вече кад се враћао из планине и, уморан, сео поред камените ограде на мосту. Били су врели летњи дани, али прохладне ноћи. Кад се наслонио леђима на камен, осети да је још топал од дневне жеге. Човек је био знојан, а са Дрине је долазио хладан ветар; пријатан и чудан је био додир топлог, клесаног камена. Одмах се споразумеше. Тада је одлучио да му напише историју“ (Андрић 1981: 199).

Тако завршава Андрићева приповетка о мосту на Жепи, написана двадесетак година пре хронике о вишеградској ћуприји. Мост је архитектонска и значењска кичма романа „На Дрини ћуприја“, његов средњи стуб. Сва друга полазишта концентришу се око тога стожернога знака у делу и настоје да протумаче његова значења. О мосту је касаба створила многе легенде. На његовој капији нашли су одјека многи догађаји који су потресали Балкан; многе изузетне људске судбине одиграле су се на мосту или у вези са њим.

Мост је заједничко место збивања свих мањих и самосталних радњи које се око њега концентришу у јединствену, мозаичну, епску радњу. Постоји чврста веза између сваког од јунака појединих уметничких целина и моста: Мехмедпаша је дародавац моста; Абидага је управљао његовом градњом; Радисав се одупирао градњи и зато је набијен на колац; Фата се с моста бацила у Дрину; Милан Гласинчанин је на мосту прокоцкао своје имање; Федун је на мосту доживео своју фаталну љубав; Ћоркан свој гнев искаљује играјући по залеђеним ивицама моста; Лотикин хотел је био поред самог моста (његово бомбардовање 1914. донело јој је нервни слом); Алихоџа је, по породичној традицији, чувар моста и заједно с њим умире; омладинци из Младе Босне на мосту воде жучне расправе о будућности Јужних Словена, ту заказују љубавне састанке, расправљају међусобне спорове и поравнавају неизмирене рачуне.

Овај роман је специфичан по томе што је његов главни јунак не људско биће, већ грађевина сачињена од камена – ћуприја на Дрини код Вишеграда. Једино она живи од почетка до краја романа. Зато је и постала легенда у свести касабе и остала то до дана данашњег. Приврженост касабалија мосту је општа. Мост је за њих изузетна грађевина, према њему се односе готово као према неком необичном бићу божанског порекла, коме је досуђе-

на вечита лепота и младост. Због тога легенде о мосту стварају и хришћани и муслимани. Често је основа легенди иста, само их сваки од ова два света прича у својој верзији. У томе се најбоље и види колико се та два света међусобно разликују. Од мученика Радисава, ситна и слабачка човека, хришћанска деца су у својој машти створила јуначину коју „није била ни пушка ни сабља, нит је било конопца ни ланца којим се он могао везати“, а за муслиманску децу је то био дервиш шех–Турханија, који је пао бранећи мост од хришћана. И трагови коњских стопа могу бити разлог за њихово сукобљавање, јер је за једне само Шарац Марка Краљевића био онај виловити коњ који је могао Дрину прескочити, а за друге такав чудовишни скок доликује само крилатој бедевији Алије Ђерзелеза.

Али било да се овај свет у својим причама о мосту сукобљава, било да се слаже, ове приче сведоче да је мост њихова заједничка опсесија, заједнички предмет обожавања, нешто што је изнад њих иако је саграђено за њих. За готово три и по века свога постојања, мост је испраћао нараштај за нараштајем, а он је вечито остајао горд и млад. Због тога он није само скелет композиције већ и главни јунак овога романа. Мост је надживео и великог везира Мехмедпашу, и велике природне непогоде, често и ратне сукобе, и многе патње људи у везировом завичају. Живот је око њега пролазио попут вечног протицања Дрине испод његових лукова, а он ће се, после претрпљеног и највећег страдања касабе, увек поново показати једнако млад и моћан. Ту непроменљивост моста, Андрић ће, као рефрен у лирској песми, поново истицати, увек у нешто измењеном облику, на крају сваког поглавља романа у коме се прича о некој несрећи која се збила у касаби. Такав ће се мост показати и након оне катастрофалне поплаве с краја XVIII века:

„ (...) На површини, уз ограду се задржале наслаге муља, које су се сада сушиле, испуцале на сунцу, а на капији зауставила и наслагала читава гомила ситног грања и речног талога, али све то није ниуколико мењало изглед моста који је једини претурио поплаву без квара и изронио из ње непромењен“ (Андрић 1981: 135).

Након буна у Србији, када је капија кићена хришћанским главама, а брза Дрина свакодневно испод ње проносила људске лешеве, мост ће се опет појавити са новим нараштајима око себе: „Он је као прашину стресао са себе све трагове који су на њему оставиле пролазне људске ћуди или потребе, и остајао после свега непромењен и непроменљив“ (Андрић 1981: 109).

Средином XIX века Сарајево и сву његову околину, чак до Вишеграда, морила је два пута куга и једном колера. Болести су силан свет помориле, али: „ (...) живот на капији се обнавља увек и упркос свему, и мост се не мења ни са годинама ни са столећима, ни са најболнијим променама људског односа. Све то пролази преко њега исто као што немирна вода протиче испод његових глатких и савршених сводова“ (Андрић 1981: 119).

Долазак аустроугарске војске и многобројних цивилних службеника у касабу, подизање касарне на месту некадашњег Каменитог хана, подизање хотела, успостављање бројних институција за које ова касаба није ни знала да негде у свету постоје, школовање касабалијске деце на страни и опште модернизовање живота касабе – све је то мост преживео и запамтио, али је све то време живео по својим старим и утврђеним законима: „Многобројне и замашне промене у духовима и навикама грађана и спољњем изгледу вароши као да су пролазиле мимо моста не дирајући га“ (Андрић 1981: 92).

Турско време је већ било пало у заборав, нов стил живота је неминовно освајао касабу: „Али на капији се живело по старим навикама касабе...“ (Андрић 1981: 120). Грађевини као што је ћуприја код Вишеграда оправке нису потребне – писано им је да вечно живе. Зато касабалије аустроугарски труд око поправке моста сматрају излишним: „(...) Ајде, јадан, док је Дрина Дрина и ћуприја би била ћуприја; и да је дирнули нису, трајала би колико јој је писано. Само цабе оволики трошак и бујзур“ (Андрић 1981: 145).

За Алихоцу, пазитеља везирове задужбине, чак је грех и хула на Бога дирати такве грађевине: „А ја вам кажем да не ваља што дирају у ћуприју; и неће издобрити ово поправљање, виђећете; као што је данас поправљају, тако ће је сутра срушити“ (Андрић 1981: 133).

До касабе је допрла и прва локомотива и њен писак најавио је крупне промене на још увек феудалном Балкану: „А мост је и даље стајао, онакав какав је одувек био, са својом вечитом младошћу савршене замисли и добрих и великих људских дела која не знају шта је старење ни промена ни која, бар тако изгледа, не деле судбину пролазних ствари овога света“ (Андрић 1981: 129).

Дошла је анексиона криза 1908. године. Алихоца је чуо да су Аустријанци у централни стуб моста ставили експлозив који може мост разорити „као да је од шећера“, али: „Према њему је, у косој перспективи, стајао вечити и вечито једнаки мост; кроз његове беле лукове назирала се зелена, обасјана и немирна површина Дрине, тако да је изгледао као необичан ђердан у две боје, који трепти на сунцу“ (Андрић 1981: 154).

Дошли су балкански ратови; турска граница је померена из Санцака далеко на исток, а с њом се померило и све оно што је вишеградску касабу везивало за стара турска времена, само задужбина великог везира остаје трајна успомена на прошлост: „Он је стајао још исти онакав каквог га је видео велики везир пред унутарњим погледом склопљених очију и каквог га је остварио његов неимар: моћан, леп и трајан, изнад свих времена“ (Андрић 1981: 122).

На капији се окупљају омладинци из Младе Босне, воде се жучне расправе о перспективама Јужних Словена и стварању њихове будуће заједничке државе, али: „Све је то изгледало као узбудљива и нова игра на овом древном мосту који се на месечини јулских ноћи беласао чист, млад и непроменљив, а савршено леп и јак, јачи од свега што време може да донесе и људи смисле и учине“ (Андрић 1981: 152).

Почетак је Првог светског рата; српске хаубице са Голеша десет дана узастопно засипају мост гранатама, али: „Гранате су удариле о глатке стубове и обле сводове, одскакале од њих и експлодирале у ваздуху не остављајући на каменим зидовима другог трага до лаких, белих, једва приметних огреботина“ (Андрић 1981: 140).

Ето тако изгледа ћуприја на Дрини код Вишеграда, вечно млада, витка и снажна, способна свакој невољи да сагледа крај, а она увек да остане непромењена. Песнику, ојађеном злом људском судбином, ојађеном и својом властитом патњом, у свету вечитих мена и пролазности, где се животи гасе и нестају као сенке, промичући непрестано као Дрина испод сводова моста – оваква грађевина као што је ћуприја на Дрини пружала је наду и утеху. Она му је својом постојаношћу говорила да у пролазном има и непролазног, да на свету има нечег трајног и вечитог, да нестанак људских индивидуа не значи и нестанак живота. Та спасоносна порука моста уверавала га је: „ (...) да је живот несхватљиво чудо, јер се непрестано троши и осипа, а ипак траје и стоји чврсто као на Дрини ћуприја“ (Андрић 1981: 94).

У тој поруци моста о пролазности зла и неуништивости живота треба видети главну пищеву идеју у овом роману. А мост је такву поруку слао чак и после експлозије у свом средњем стубу. Експлозија је мост само тешко ранила и оскрнавила, али не и уништила, јер: „ (...) Од самог стуба даље мост се опет настављао и ишао до друге обале, гладак, правилан, бео, какав је био јуче и одувек“ (Андрић 1981: 98). Ратна разарања тешко рањавају човечанство, али га никад не униште.

Утеху пред злом Андрић је тражио и у неким својим ранијим делима. „На Дрини ћуприја“ настоји да изрази схватање протицања времена онако како то протицање види хроничар-приповедач. Хроничар-приповедач има један концепт који је одредио ритам и композицију књиге и који је садржан у реченици „ (...) све се то дешавало споро, постепено, у кратким трзавицама међу другим затишјима“ (Андрић 1981: 110). Реч је, наиме, о појединачним људским трагедијама, о догађајима који су важни за живот касаве и живот упоште, као и о бурним исечцима историјских епоха. Приповедач-хроничар настоји да што више антропоморфизује присуство моста, да његову материјалност обогати људским и симболичким значењима у којима би и њему самом, било омогућено да непротицање, живот и људе гледа онако како би

их гледао оживотворени мост. Спојем: трајност-отпорност-лепота- човек, у делу, сугерише се да уништења нису коначна, да један крај није крај света, да сваки свршетак има свој поновни почетак. Мост као чињеница сваког поглавља, или као учесник у сваком поглављу, у одређеним тренуцима помаља се испод површине – у колективном субјекту хронике и хроничару самом. Избором догађаја и начином на који их је описивао, Андрић је настојао да оствари не само једну хронику, једну историјску причу, него да ту причу повеже тако како би она помоћу социјалне и идеолошке симболизације открила истину о човеку.

Ђуприја на Дрини прерасла је у снажан симбол који спаја етичке и естетичке вредности. Она је симбол трајности и вечности. Једна од основних карактеристика моста је та да делује на Вишеграђане, а да они тога нису свесни. Они то дејство не примећују, али њихово осећање равнотеже и склада расте захваљујући свакодневном контакту са мостом. Ова карактеристика моста може се схватити као успешан симбол.

Друга Андрићева велика тема је тамница. Опсесивно развијена од „Ех Понта“ до последње збирке приповедака, у роману „Проклета авлија“ достигла је највишу форму свог развоја. Ту свет нема тамницу, већ тамница има свет као крајње остварење смисла и значења свог постојања. Овај Андрићев роман представља поетско мисаону синтезу једног богатог стваралачког и животног искуства које се само условно може подвести под магистралну тему тамнице схваћене у смислу дубоких медитација о људском робовању неслободи, о угрожености људског достојанства у злу времену када „власт престане да разликује правог од кривога“, када се безазлене људске страсти кажњавају као тешки пороци, а невино бављење науком прогони као антидруштвена делатност. У овом, обимом невеликом делу, садржано је обиље слика из тамничког живота, али у његовом матичном мисаоном току налазе се крупни психолошко-морални и социјално-политички проблеми који стоје у вези са суровошћу тоталитарног друштвеног поретка и историјске подељености међу људима и народима.

Распрострањено мишљење да је „Проклета авлија“ прецизна слика тамнице једног назначеног режима и једне одређене друштвене епохе, сувише је једнострано и упрошћено. Такве симплификације не казују ништа ново у смислу поетске интерпретације самог дела. Напротив, оне својом стереотипношћу често ометају откривање дубљих мисаоних хоризоната у делу и спречавају читаоца да проникне у његове неслућене поноре, у драматичност психолошких стања личности, спречавају га да спозна магичну моћ песничког транспоновања реалности која узбуђује емоције и побуђује машту на стварање бројних асоцијација ван прочитаног текста и изван приказаних догађаја. Једино на тај начин могу се открити аутентични уметнички квалитети „Проклете авлије“ и мисаони домети њеног творца.

С друге стране, дешифровање алегоријског смисла дела, одгонетање његовог метафоричног значења и крајње уметничке поруке, захтева прецизно рашчлањивање структуралног склопа романа, психолошких карактерних својстава личности и компонената пишчеве поетике. Следећи тај поступак читалац може открити елементарну снагу Андрићеве литерарне визије света и људске јединке у њему. Роман „Проклета авлија“, пружа неограничене могућности за такве аналитичко-синтетичке подухвате. То је најсажетији образац Андрићеве поетске визије света и људског зла у њему које тако често односи превагу над добром. Андрић није дозволио да у овом роману опстане било која дескрипција сиромашног језичког израза и емотивно-мисаоног садржаја. Такво његово стваралачко настајање појачава се, сенци и продубљује нарочито онда када се пишчеве речи тичу тамнице и свега што је у вези са њом.

Тамница, као једна од лајтмотивских нити Андрићевог литерарног опуса, трауматично се усекла у живот многих његових јунака и у пишчеву рану младост одакле, досежу њене мрачне слике. Тамница, то је оно трагично место на коме се прекинуо дотадашњи редовни ток живота и све се претворило у круг зачараних ствари и догађаја, круг у коме нема кретања напред – јер је сав простор сведен на меру људског тела, круг тескобан и тегобан за свакога, сав од мучнине и самоће. Ту се раскош људских жеља и хтења своди на једну једину жељу – да се што пре изађе на слободу, а излаз се често не види и свака човекова нада и мисао на избављење постају само узалудна страст и чежња од којих се ништа друго не види. Оно уско парче земље испред ћелија Проклете авлије и парче неба над њим, служе само за то да муке заточеника буду веће, а њихово незнађе дубље. То су само природни делови тамничке крлетке, делови оног другог света који је остао напољу – за неке заувек.

То анатемисано предворје живота и света, физички и морално изоловано од „здравих“ људи, Андрић је представио као реалну и трајну основицу човекове трагичне судбине. Везујући хиљадама видљивих и невидљивих нити, јасних и тајновитих веза и путева, животни удес својих јунака за капије, зидове и ћелије суморног и мрачног цариградског истражног затвора, писац је постепено повезао нераскидивим концима историјске и свакодневне збиље, Проклету авлију са светом и свет са Проклетом авлијом. Остајемо у недоумици шта је лице, а шта наличје стварности, да ли је Проклета авлија само једна тамна мрља на светлом хоризонту живота или се сав свет тако креће да ће на концу стати у њене ћелије и тако потрети границе између добра и зла, среће и несреће, невиности и кривице.

Андрићева дескрипција Проклете авлије као грађевине и као специфичне институције коју је један конкретни режим наменио за своје

отпаднике и противнике сваке врсте, заснива се на обиљу реалистичких детаља, али у први план избија алегоријски смисао и универзално значење поетске визије овог необичног казамата. Некако одсечена од непосредне околине и света чији је нераздвојни део, Проклета авлија подсећа на „чардак ни на небу ни на земљи“, али када се мало пажљивије погледа унутра све је у њој овоземаљско и људско, а небеско ништа – или веома мало.

На тесном авлијском простору, као на некој фантастичној позорници порока, безакоња и зла, појава невиног човека је страдалнички потресна и бесмислена. У том хаосу кривице и греха, права је несмотреност доказивати своју невиност, јер су сви ту „под сумњом кривице“, против свих се води апсурдни процес перманентног ислеђивања. Док кривице стигне заслужена казна многи страдају без кривице и својом трагичном судбином остају морални изазов људској савести. Овде се најбоље види колико зла има и може да буде у људским намерама и поступцима када догађаји узму погрешан смер, а људи изгубе веру једни у друге. Зло никада није изван и изнад људи. Његово је порекло земаљско, а не небеско и за то међу људима, на тврдом земљином тлу, постоје и такве установе као што су тамнице, али и нужност њиховог постојања не умањује трагичност живота у њима.

У Андрићевом роману „Проклета авлија“, тамница постоји као материјални доказ проклетства које је пало на живот његових јунака, мада се често не зна ни када ни зашто се то десило. Стога је тамница само један од небројених видова људске неслободe и заточења којима човек узалуд покушава да умакне. Отуда су поетске димензије „Проклете авлије“ шире од реалних описа тамнице.

Ни опис физичког изгледа Проклете авлије не поклапа се са конвенционалним изгледом истражног затвора. Та затворска грађевина као да није створена од камена и гвожђа већ као да се догодила усред Цариграда без икакве везе са свим оним што је окружује, а опет у живом додиру са светом коме по свему припада. Она мало има од оне трошности људских грађевина, а веома много од вечности људског пакла. Можда је због тога „авлија“ и можда због тога „проклета“.

Постоје одређени поводи и околности јављања тамнице у Андрићевом делу. Њима се писац бави пасионирано, са страшћу која опседа ствараоце само у тренуцима највишег надахнућа. Када се Андрић предаје једној идеји он уочава, прати и приказује све њене развојне фазе и облике. То је писац који не узмиче ни пред најцрњим сликама живота. Његови описи тамнице спадају међу најлепше литерарне фрагменте створене на нашем језику. Уз портрете личности, то су сами врхунци Андрићеве књижевне уметности. Наводимо два:

„Сам положај Проклете авлије био је чудан, као срачунат на мучење и веће страдање затвореника. (И фра-Петар се често враћао на то, настојећи да га опише). Из Авлије се не види ништа од града ни од пристаништа и напушеног арсенала на обали испод ње. Само небо, велико и немилосрдно у својој лепоти, у даљини нешто мало од зелене азијске обале с друге стране невидљивог мора, и тек понеки вршак непознате џамије или циновског кипариса иза зида. Све неодређено, безимено, и туђе. Тако човек странац има стално осећање де је негде на неком ђаволском острву, изван свега што је до тада значило за њега живот, а без наде да ће га скоро угледати. А затвореници који су из Цариграда кажњени су поред свих других невоља још и тиме што не виде и не чују ништа од свог града; у њему су, а као да су сто корака далеко од њега; и та привидна даљина мучи их исто као стварна. Због свега тога Авлија брзо а неосетно савије човека и потчини га себи, тако да стане да се губи. Заборавља оно што је било и све мање мисли на оно што ће бити, па му се и прошлост и будућност слегну у једну једину садашњицу, у необични и страшни живот Проклете авлије“ (Андрић 1964: 24).

(...)

„Петнаестак приземних или једноспратних зграда, грађених и дограђиваних у току многих година, повезаних високим зидом, затварају огромно, издужено и стрмо двориште посве неправилна облика. Само испред зграде у којој су чувари и канцеларије управе има мало калдрме; све остало је сива и тврда угажена земља из које трава не стиже ни да никне, толико је људи од јутра до мрака гази. А два-три убога и малокрвна дрвета, растурена само средином дворишта, увек изранављена и огуљена, живе мученичким животом, изван годишњих доба. То џомбасто и пространо двориште личи преко дана на вашариште разних раса и народа. А ноћу се сва та гомила сатерује у ћелије, све по петнаест, двадесет и тридесет њих у једну. И ту се продужује бучан и шаролик живот. Мирне ноћи су ретке“ (Андрић 1964: 18).

Друштвено-историјске околности јављања тамнице код Андрића одликују се дубоким политичким и социјалним поремећајима, рађањем безакоња, самовоље и деспотизма, кризом морала и хипокризијом владајућих друштвених институција. Појединац то осећа као грубост и насиље, личну несигурност и губитак физичке слободе. Отуда су видови неслободе код Андрића разнолики, а околности заточења многоврсне.

Треба разликовати тамницу у физичком смислу, чији изглед зависи од социјалног и географског амбијента, од тамнице у психичком виду која има мање условних чинилаца, а оставља трајније и теже последице на личност Андрићевих јунака. Неки његови јунаци живе под непрестаном пресијом тамнице и на слободи, а то често није ни права тамница, ни узнемирујуће сећање на њу, већ једно неодређено стање изгубљености кад човек човеку постане тамница или њена кобна сенка.

У Андрићевом делу прожимају се и сукобљавају две велике културе и цивилизације: источна и западна. Основне карактеристике тога споја и конфликта огледају се и у менталитету његових јунака и у начину сликања живота и мишљења и у описима два разнородна света и поднебља, њихових градова и архитектуре. На примеру физичког описа тамнице јасно се манифестују својства оба ова абијента и дух њихових двају култура.

У „Проклетој авлији“ саткана је литерарна фреска оријенталне тамнице. Два света, источни и западни, противстављани су у овом делу на културном, верском и политичком плану. Тамничко здање Проклете авлије, заједно са њеним капијама, зидовима, ћелијама и дворишним простором, оставља утисак немарности, привремености, једноличности и досаде. У Проклетој авлији све се дешава под сенком случаја, а над судбином заточеника лебди неко уклето, фаталистичко осећање живота. Поред ове стоје још неке убоге босанске апсане, неугледне и импровизоване као да служе само за дневне потребе власти и њених извршилаца. Оне и јесу такве управо због случајних хапшења и брзих пресуда, а за тешке кривце лако се нађу сигурне тамнице под непосредним надзором врховних чувара, тумача закона и царске воље. Апсане у босанским касабама постају и постоје од случаја до случаја: кућни подрум („Жеђ“), обична магаза („Рзавски брегови“), трошна грађевина без икаквог обезбеђења („У зиндану“), а у све те неугледне апсане улази се и излази са осећањем крајње неизвесности која прати затворенике, чак и онда када боравак у њима постане само ружна успомена. Тако тамница постаје зла коб у животу Андрићевих личности, коб од које се не може побећи чак ни онда када спас наизглед ипак дође.

Цариградски казамат уобличен је у духу оријенталног затворског грађевинарства и чине га: капије, двориште и ћелије. Тамничке дужности обављају стражари. Они заводе какав-такав ред међу апсеницима, а кад нису у стању да заведу и сачувају ред они појачавају страже на капијама и чекају да се узаврела тамничка врева сама од себе смири и стиша. Том шареном гомилом апсеника, стражара и осталих затворских чиновника, управља необични управник звани Карађоз, суверени господар над аморфном масом људи без икаквог суверенитета. Име је добио по једној личности из турског позоришта сенки, али то име сасвим природно пристаје уз његову неприродну физиономију и изопачени морални карактер. У животу Проклете авлије и њеног управника Карађоза дешавају се чуда у источњачком духу схватања живота. Андрић пише: „И заиста је та Авлија и све што је са њом живело и што се у њој дешавало била велика позорница и стална глума Карађозовог живота“ (Андрић 1964: 31).

Основна заједничка црта света Проклете авлије јесте у оном необичном споју реалистичног и реалног, могућег и непојмљивог, стварног

и привидног. Тамнице представљају оличење једног друштвеног система и једног времена. У Андрићевим делима људи робују свему и свачему: стварима, успоменама, стварним и измишљеним идејама, страстима, изопаченостима, властитим манама и туђим слабостима. Андрићеве личности губе слободу и доспевају у тамницу „лудим стицањем околности у мутном времену када власт престане да разликује правог од кривог“. И када нема неке његове личне кривице, појединац страда игром случаја, немарношћу службене истраге, по логици неспоразума и хаоса друштвене стихије. У вртлогу догађаја Андрићеве јунаке често захвати, понесе и сатре сплет нејасних околности, а неумитна сила државне машине само докрајчи већ нарушене људске егзистенције. Ту улогу неумољивог егзекутора, држава има и у Проклетој авлији. Невиност пред државним судом и законом овде није довољна гаранција за личну сигурност (Ћамилов случај). То црно правило нема изнимака.

Андрићева визија тамнице у „Проклетој авлији“, саржи у себи три апсурдна момента, три парадоксалне ситуације без чијег поимања се не може схватити у пуном обиму свога значења трагичност ове анатемисане друштвене установе. Тамница је строго контролисани друштвени простор сувише узак за људске врлине, сувише тесан за људске пороке, али се ту не гаси ни једно ни друго, већ у неком чудном грчу јачају сатирући човека који их носи, који им служи и који подједнако због њих пати. Кривица постоји и ван човекове личности, јер власт има легитимно право да оптужи сваког грађанина за један или више њених безбројних облика. У том општем релативизму, моралном, правном и политичком, ни казна се не мери према величини и тежини кривице. Казна долази у току самог процеса тражења кривице, било као чвор у који се истрага заплела и замрсила пре краја, било као случајни прекид истраге због немарности, заборављања или још неког бесмисленог узрока. Тада изрицање казне нема никакве правне, моралне ни логичке везе са починиоцем незадовољног дела. „Проклета авлија“ то је овај наш свет који је трагично саздан на противречностима робије и слободе, кривице и невиности, зла и добра.

Свет „Проклете авлије“ није настао уметничким одабирањем теме и грађе. Писац га је стварао као изузетну слику која открива истине о узалудности људских чежњи под тамничким околностима и о безнадежности човековог настојања да се оствари у личном и друштвеном животу, када једном догађаји крену наопако. Писац се определио за сликање таквог света не измишљајући амбијент ни у географском ни у друштвеном смислу и значењу те речи. То је учинило само друштво подизањем тамница. Андрић иде даље и налази да је друштво свој посао обавило половично и погрешно. Без кривице окривљене апсенике писац узима под своју заштиту, а оне друге препушта личној самовољи закона и њихових твораца. После издвајања већ

постојећих појединаца, Андрић указује на потребу уметничког приказивања њиховог живота и реализује тај захтев изузетним литерарним средствима. Истина, писац се креће између прошлости и садашњости, тајних и јавних догађаја, измишљених и истинитих збивања.

Уводећи читаоца у свет „Проклете авлије“, Андрић поступа методично као добар географ са неупућеном особом која хоће да упозна једну страну земљу. Он најпре даје податке о тој земљи, о њеном имену и положају, затим о народу, његовом пореклу и обичајима, па тек тада о унутрашњем поретку и законима те земље. Аналогне податке Андрић даје већ у првој глави „Проклете авлије“, али не као голе чињенице већ као развијене уметничке слике и организоване целине. Тим методом поступности представљања чудног и непознатог света, писац остварује утисак спонтаног казивања.

Наводимо пример: „То је читава варошица од затвореника и стражара коју Левантинци и морнари разних народности називају Deposito, а која је познатија под именом Проклета авлија, како је зове народ а поготову сви они који са њом имају ма какве везе. Ту долази и туда пролази све што се свакодневно притвара и апси у овом пространом и многољудном граду, по кривици или под сумњом кривице, а кривице овде има заиста много и свакојаке, и сумња иде далеко и захвата у ширину и у дубину. Јер, цариградска полиција се држи освештаног начела да је лакше невина човека пустити из Проклете авлије него за кривцем трагати по цариградским буџацама. Ту се врши велико и споро одабирање похапшених“ (Андрић 1964: 15-16).

Андрићев поетски свет можемо сматрати Проклетом авлијом у ширем смислу, јер сагледан у целости он и јесте људска трагедија. Порекло имена и детаљна дескрипција положаја Проклете авлије, имплицирају њено метафорично и симболично значење. Упоштено речено, то је пакао на земљи, људско чистиште и мучилиште. Проклета авлија је усавршени тамнички систем, плод здружених искустава која су друштвени режими током историје баштинили један од другог, оних искустава која показују како је могуће човека најефикасније мучити и чиме се све може добити признање кривице; а кривице има у свету само је треба тражити, откривати и показивати.

Симбол тамнице у Андрићевом делу објашњава се као ограничени простор човекове егзистенције, у коме овај покушава да пронађе излаз, па, не налазећи га, врти се у кругу и очекује неизбежну смрт. Проклета авлија рефлекс је архетипске представе о подземном свету, чији је господар, према Грцима, Хад или старозаветне легенде о уклетим градовима Содоми и Гомори.

За моделирање слике простора у Андрићевој прози од суштинске је важности категорија границе. Управо та ограниченост формира однос от-

вореног и затвореног у структури простора. Статус границе претпоставља сталну окренутост према спољашњем простору, могућност премошћавања у било којем правцу, а то значи излазак у отворени простор, промене и развитак. Али граница је по дефиницији „несигуран статус“ који подразумева свест о сталној променљивости и нестабилности постојања. Сусрет на граници може се развити у дијалог и коегзистирање, али може изазвати и неразумевање, судар и сукоб. И роман „На Дрини ћуприја“ и „Проклета авлија“ имају статус границе, али у различитом смислу.

Вишеград се налази на граници између Босне и Србије, али је као парадигматични животни простор сконцентрисан у равници – у котлини реке Дрине. На симболичком нивоу просторна структура Вишеграда је изграђена као дијалог хетерогених кодова. Однос границе и центра не развија се у правцу антитезе и сукоба, него у правцу усаглашавања и зближавања. Управо могућност комуникације и размене вредности које нуди граница, у великој мери детерминишу развој града у времену и простору као динамичне историјске, друштвене и културне структуре. У низу разлика између слика у романима „На Дрини ћуприја“ и „Проклета авлија“ од кључне важности су различита решења опозиције природа-култура и, с тим у вези, другачија симболизација простора. Ове разлике могу бити исказане преко опозитних категорија културне и географске симболике. Кључни симбол и амблем Вишеграда – мост – културни је симбол. Најзнаменитија грађевина у граду и околини, мост је уједно споменик архитектуре и најважнији посредник између цивилизација и култура Истока и Запада. Приказ моста у роману кључни је инструмент визуелизације слике града и егзистенције романескног простора. У Андрићевом виђењу камени мост је у првом реду естетски феномен. Пространи описи изгледа моста наглашавају његову уметничку изизетност и утисак који пружа и оставља. Најважнија компонента ових описа је људски доживљај који је њиме изазван, а који доноси нове садржаје, нове начине размишљања и осећања. Слика моста као артефакт богата се и развија у визију предела који се пред њим простира и који се може обухватити видиком. Садржај тог предела обухвата не само целу валовиту долину „са вишеградском касабом и њеном околином, (...) него и цео тај жупни и питоми простор, са свим што је на њему и јужним небом над њим“ (Андрић 1981: 25). Отварање видика према бескрајном простору и према небу још један је аспект од суштинске важности за дешифровање улоге моста у моделовању концепције простора у роману. Категорија бескрајности туђа је паланачком духу. „Бескрајно је бесмислено по основном начелу филозофије паланке као филозофије затвореног; али је оно бесмислено и по утилитарности својственој овом начелу“ (Константиновић 2004: 129). Мост је продор у ментални паланачки свет који руши његове границе и открива другачије димензије живота и културе. Призор који пружа капија, уздиже гледаоца изнад практичног

свакодневног живота у додиру са просторима иреалног и имагинарног:

„Човек је на њој као на чаробној љуљашци: и земљу прелази, и водом плови, и поростором лети, и опет је везан за касабу и своју белу кућу“ (Андрић 1981: 115).

Мотив „видљивости“ је посебно наглашен не само у смислу визуелне перспективе и отварања нових хоризоната перцепције него као и могућност успостављања склада између природе и културе. Преко моста касаба превазилази оквире простора дивљег и претвара се у простор који се уклапа у свемиру, схваћен као идеално јединство природе и културе, који се карактерише логичношћу, хармонијом, видљивошћу“ (Топоров 1984: 26).

Док је визија Вишеграда изграђена на принципу хармонизације природног и културног начела, слика Проклете авлије представља персонализацију њиховог непомирљивог сукоба. Другачије је конципирана слика простора у „Проклетој авлији“. Кључни аспект овог романа је моделовање простора као простора контрадикторних снага и сукобљавања идентитета и као света људске подвојености и расцепљености. У обликовању слике Проклете авлије као животног простора семантика лимеса активирана је у смислу егзистенцијалне несигурности и неприпадања. Читање Проклете авлије у кључу Лотманове семиотичке теорије дефинише га као простор „концентричне“ структуре. „Концентричне структуре теже ка затворености, издвајају се из околине која се оцењује као непријатељска“ (Лотман 1984: 325). Ова затвореност може се интерпретирати искључиво у негативном смислу – као знак регреса, заосталости, архаичног менталитета. Али страх од промене, мржња и презир, стално подвајање између свог и туђег су такође и симптоми једне болне културне осетљивости. То су они аспекти културног идентитета који пред људима споља изазивају осећај нелагодности, али који, упркос томе, људима изнутра дају увереност у постојање њихове заједнице. Тако је код Андрића приказ простора инструментализован у правцу културолошке рефлексације и разоткривања такозване „културне интимности“.

На крају, можемо закључити да су слике простора у ова два романа персонализација два различита просторна стереотипа. Грађевина моста у Вишеграду преобразила је мало утврђено насеље у град на путу и простор сталног сусретања и окупљања људи, у простор слободe, док је Проклета авлија остала тврђава и уточиште од туђих светова и постала простор неслободe.

Литература

- Андрић 1964: И. Андрић, *Проклета авлија*, Просвета: Београд.
- Андрић 1981: И. Андрић, *Сабрана дјела*, Срајево: Свјетлост.
- Илеш 2008: Т. Илеш, „Албум-град“, Загреб: *Коло*, 1, Загреб, 53-76.
- Кьосев 1995: А. Кьосев, „Хетеротопия и хомотопия (Към една фукоянска типология на модерните топоси)“, София: *Литературен весник*, 13-19. 12. 1995, София, 12-13.
- Константиновић 2004: Р. Константиновић, *Филозофија паланке*, Београд: Откровење.
- Лотман 1984: Ю. М. Лотман, „Символика Петербурга и проблемы семиотики города“, Тарту: *Ученые записки Тартуского государственного университета*, 664, Тарту, 30-45.
- Лотман 2000: Ю. М. Лотман, *Семиосфера*, Санкт-Петербург: Искусство.
- Тартаља 1991: И. Тартаља, *Пут поред знакова*, Нови Сад: Матица српска.
- Топоров 1984: В. Топоров, „Петербург и петербургский текст русской литературы“, Тарту: *Ученые записки Тартуского государственного университета*, 664, Тарту, 4-29.
- Џацић 1962: П. Џацић, *Критичари о Андрићу*, Београд: Нолит.
- Џацић 1975: П. Џацић, *О Проклеtoj авлији*, Београд: Просвета.
- Џацић 1983: П. Џацић, *Храстова греда у каменој капији*, Београд: Народна књига.
- Џацић 1993: П. Џацић, *Иво Андрић: човек, дело*, Ниш: Просвета.
- Џацић 1996: *Иво Андрић, есеј*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Snežana S. Baščarević

SPACE AND IVO ANDRIC FREEDOM AND UNFREEDOM

Summary

This paper deals with strategies to create space in two of Andric's novels, *The Bridge on the Drina* and *The Damned Yard*. The case studies were: the structure and symbolism of the bridge and prisons, different solutions of the key opposition freedom and unfreedom, and the relationship between vision and image in the space of Bosnia and the Balkans, which determined the role played by space as a tag-specific historical, social, and cultural context and identity. It is concluded that images of space in these two novels personalize two different spatial stereotypes. Building the bridge transformed a small fortified village into a town on the road and a permanent meeting space for meeting people in an area of freedom. The Damned Yard remained a fortress and a refuge from others and became a world of space restraints.

NOVI(JI) KVOTATIVI U RAZGOVORNOM DISKURSU SAVREMENOG SRPSKOG JEZIKA

Apstrakt: Rad¹ se bavi novi(ji)m oblicima za uvođenje prenesenog govora u razgovornom diskursu savremenog srpskog jezika – kvotativima biti u fazonu, biti iz fazona, (biti) fazon, biti u stilu i (biti) kao. Kvotativi se analiziraju iz perspektive sintakse, semantike, pragmatike i stilistike, na korpusu primera pisane, elektronske komunikacije. Cilj istraživanja je da opiše strukturne karakteristike kvotativa, ali, pre svega, situacije u kojima se ovi oblici koriste prilikom komunikacije. U radu se tvrdi da se, poput ekvivalentnih kvotativa u engleskom jeziku, ovi oblici nalaze na nejasnoj granici uvođenja sadržaja za koji se ne može utvrditi da li je realizovan ili pak konstrukcija govornika koji taj sadržaj prenosi.

Ključne reči: kvotativi, prenošenje govora, citiranje, konstruisani govor, konstruisani dijalog, razgovorni diskurs, elektronska komunikacija, u fazonu, iz fazona, fazon, u stilu, kao

1. Uvod

Osim glagola koji pripadaju kategoriji verba dicendi, a koji se tradicionalno koriste za uvođenje prenesenog govora, u neformalnom, razgovornom diskursu, sve više su u upotrebi novi(ji) oblici, kao što su kvotativi *biti u fazonu, biti iz fazona, (biti) fazon, biti u stilu* i *(biti) kao*. Cilj rada je da ispita strukturne odlike ovih kvotativa, ali, pre svega, u kojim se situacijama koriste – da li je u pitanju verno prenošenje realizovanog, odnosno izgovorenog sadržaja ili se ovi kvotativi prevashodno upotrebljavaju za uvođenje sadržaja koji je delom ili u celini konstruisan, ili za koji se, kao što je to slučaj sa upotrebom engleskih kvotativa istog tipa, ne može sa sigurnošću utvrditi da li je realizovan ili ne. Rad takođe daje i kratak osvrt na vezu kvotativa sa evidencijalnošću i epistemičkim stavom, kao i na preključivanje kodova prilikom citiranja, i na sve češću upotrebu nejezičkih elemenata u pisanoj komunikaciji putem interneta i SMS poruka.

*bjelogric.a@gmail.com

¹ Rad je nastao u okviru projekta Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije 178014 – *Dinamika struktura savremenog srpskog jezika*

2. Korpus

Veći deo primera u radu potiče iz korpusa elektronske komunikacije u savremenom srpskom jeziku.² Pod elektronskom komunikacijom podrazumeva se komunikacija putem SMS poruka, elektronske pošte (*e-mail*), i različitih onlajn programa za komunikaciju (*Google Talk/Hangouts, Skype, Facebook Messenger, Viber* i dr.). Odabir pisane komunikacije napravljen je imajući u vidu stav da su usmena i pisana komunikacija dva aspekta diskursa koji se međusobno preklapaju (Tanen 2013:99).

Najstariji govornik rođen je 1985, a najmlađi 1992. godine. Osmoro govornika je ženskog pola, a petoro muškog. Svi govornici su ili u statusu studenta ili apsolventa, ili su završili osnovne studije. Četvoro je završilo i master studije, a dvoje su trenutno studenti doktorskih studija. Većina govornika je sa društveno-humanističkih i umetničkih fakulteta, a jedan govornik je završio fakultet tehničkog usmerenja. Svi govornici su studirali u Beogradu, a petoro njih je iz istog grada, dok je ostalih osmoro iz različitih gradova u Srbiji.

Ostatak primera preuzet je iz različitih elektronskih izvora, poput foruma za diskusiju i društvenih mreža, ali ima i izvora koji pripadaju publicistici, u kojima se autori ili intervjuisani govornici koriste razgovornim stilom.

Primeri su dati u izvornom obliku – slovne i pravopisne greške, nedostatak interpunkcije i dijakritičkih znakova, i ostala odstupanja od standardne varijante savremenog srpskog jezika nisu korigovani. Sve intervencije autorke rada na primerima nalaze se u uglastim zagradama. Kvotativi u primerima su podebljani, dok se citirani sadržaj nalazi u kurzivu.

3. Osnovni tipovi prenošenja govora

Prenošenje tuđeg govora može se, ukratko, definisati, kao „uključenje tuđih riječi u autorski diskurs ili tekst, čije je rezultat sintaksička konstrukcija sa tuđim govorom“ (Kovačević 2012:15) i, prema osnovnoj podeli, pravi se razlika između *upravnog* ili *direktnog govora* (1) i *neupravnog* ili *indirektnog govora* (2).

(1) **Mina je rekla:** „*Nešto mi nije dobro.*“

(2) **Mina je rekla** *da joj nešto nije dobro.*

*Upravni (direktni) govor*³, tradicionalno gledano, predstavlja prenošenje iskaza nekog govornika od reči do reči, odnosno bez ikakvih modifikacija govor-

² Autorka rada se ovom prilikom zahvaljuje Anđeli Dubljević što je primerima iz sopstvene arhive elektronske komunikacije doprinela proširenju korpusa.

³ Ova vrsta govora se u literaturi takođe naziva i *direktni citat* (eng. *direct quotation*), *direktni diskurs* (eng. *direct discourse*) i *oratio recta*.

nika koji taj iskaz prenosi. Kako ističe Miloš Kovačević (2012:15-16), struktura upravnog govora je binarna i sastoji se od 1) govora lika („neautora“) ili izvornog govornika (eng. *source speaker*), koji predstavlja njen smisaoni centar, i 2) govora autora ili trenutnog govornika (eng. *current speaker*), čiji je zadatak da preneseni iskaz uvede u tekst ili diskurs.⁴ Govor koji uvodi preneseni iskaz naziva se *autorskom didaskalijom* (Kovačević 2012), u čijem se središtu nalazi *kvotativ* (eng. *quotative*)⁵ čiji su prototipični eksponenti glagoli koji spadaju u kategoriju *verba dicendi* (Kovačević 2012:16, Buhštaler 2014:34). Preneseni iskaz je, u srpskom jeziku, u formi samostalne (proste, nezavisnosložene ili zavisnosložene rečenice) komunkativne rečenice, koja se, u pisanom obliku, odvaja znacima navoda ili crtom, pod uslovom da se govornik koji prenosi iskaz pridržava pravopisnih pravila. Budući da se u upravnom govoru iskaz prenosi iz perspektive njegovog izvornog govornika, deiktička i vremenska perspektiva ostaju nepromenjene (Kovačević 2012:16, Buhštaler 2014:56), što doprinosi neposrednosti i živopisnosti pripovedanja (Tanen 1986:311), te je, po rečima Izabel Buhštaler, citiranje „posebno učinkovito pripovedačko sredstvo, jer omogućava naratoru da podari glas protagonistima priča lično“ (2014:12).

Imajuću u vidu ove odlike upravnog govora, Herbert Klark i Ričard Gerig (1990), razvili su teoriju prema kojoj su direktni citati demonstracije, odnosno prikazivanje (eng. *demonstration*) onoga što je prvobitno izrečeno. Kako Klark i Gerig tvrde, „prototipični citat je demonstracija onoga što je određena osoba uradila rekavši nešto“, te da, kada prenosimo nečiji govor, možemo prikazati rečenicu koju je ta osoba izgovorila, ali i njeno emotivno stanje, akcenat, boju i ton glasa, nejezičke elemente koji prate govor (mimiku i gestikulaciju), pa čak možemo prikazati samo nejezičke događaje (1990:769). Drugim rečima, citiranje je, prema teoriji Ane Vježbicke, *performans* (eng. *performance*), stoga osoba koja prenosi iskaz u stvari privremeno preuzima ulogu osobe koju citira i ne prepričava citirani sadržaj, već daje sagovorniku lični uvid tako što mu prikazuje citirani sadržaj (Vježbicka 1974, prema Klark i Gerig 1990:801-802).

*Neupravni (indirektni) govor*⁶ podrazumeva parafraziranje tuđeg govora glasom govornika koji prenosi iskaz (Tanen 2007:102). Neupravni govor se u srpskom jeziku ostvaruje kao zavisnosložena rečenica, koja se sastoji od autorske didaskalije sa kvotativom u vidu glavne klauze i prenesenog iskaza u obliku izrič-

⁴ Budući da se rad ne bavi analizom tuđeg govora u književnoumetničkom i publicističkom stilu, kako je to slučaj sa radom M. Kovačevića (2012), već u svakodnevnoj, neformalnoj komunikaciji, u radu će se koristiti termini *izvorni govornik* (eng. *source speaker*) i *trenutni govornik* (eng. *current speaker*), kojima se služe Herbert Klark i Ričard Gerig (1990).

⁵ Kovačević (2012) ne upotrebljava termin *kvotativ*, ali ističe da su *verba dicendi* gramatički centar autorske didaskalije.

⁶ U literaturi se takođe koriste i nazivi *indirektni citat* (eng. *indirect quotation*), *indirektni diskurs* (eng. *indirect discourse*) i *oratio obliqua*.

ne zavisne ili zavisno-upitne izrične klauze. Takođe, dolazi do promene deiktičke orijentacije, pa se lice glagolskog oblika, lične i prisvojne zamenice više ne ravna ju prema tački gledišta izvornog govornika, već prema glagolu koji je centar autorske didaskalije. (Kovačević 2012:16-17). Klark i Gerig (1990:764) indirektni govor smatraju opisom (eng. *description*)⁷ sadržaja iskaza, a i Kovačević ukazuje na to da je u pitanju „samo prepričava[nje] sadržaj[a] upravnog govora, pri čemu izostaju njegovi emocionalno-ekspresivni elementi, tako da u prvom planu nije sam iskaz govornika, koliko to kako taj iskaz shvata autor teksta“ (2012:17). Međutim, treba pomenuti da je, kako ističe Dejvid Ošima (2006:22), nepravni govor podložen dvema interpretacijama – *de re* i *de dicto*. Ukoliko je govornik koji prenosi iskaz ostao veran rečima izvornog govornika, u pitanju je *de dicto* pristup indirektnom govoru. No, ako su forma ili čak istinitosna vrednost iskaza izmenjeni, reč je o *de re* pristupu. Primera radi, ako je Mina, obraćajući se svojim prijateljima, izgovorila ono što je navedeno u primeru (1), onda je preneseni sadržaj u primeru (2) istinit *de dicto*. Sa druge strane, *de re* pristup daje više slobode onome ko prenosi Minin iskaz, te je, u tom slučaju, ona mogla reći i „Boli me glava.“

Pored dva najosnovnija tipa prenesenog govora treba pomenuti još i *slobodan nepravni govor* (eng. *free indirect speech*), koji je, poput upravnog govora, izražen samostalnom rečenicom, ali po deiktičkoj orijentaciji odgovara nepravnom govoru, budući da se ne zadržava tačka gledišta izvornog govornika. Još jedna sličnost sa nepravnim govorom je izostanak navodnika ili crte. Klark i Gerig (1990:787) smatraju da je ovaj podtip takođe primer citiranja kao demonstracije, uprkos promeni tačke gledišta.⁸

(3) Mina kaže *nešto joj* [← *mi*] *nije dobro*.

4. Prenošnje govora kao konstruisani dijalog

Prenošenje tuđeg govora podrazumeva konstrukciju u kojoj su prisutna (najmanje) dva glasa, što odgovara Bahtinovom (1986) konceptu *polifonije* ili *višeglasja*. Odnos između prisutnih glasova, kako navodi Bahtin (1986:91), podudaran je sa interakcijom glasova tokom dijaloga u pravom smislu te reči. Štaviše, Bahtin smatra da je svaki iskaz deo dijaloga, budući da je „karika u lancu govorne komunikacije“ i da predstavlja „odgovor (u širem smislu te reči) [...] na iskaze drugih koji su mu prethodili“, te ističe da nijedan iskaz nije originalan, budući da nijedan govornik nije prva osoba koja iznosi mišljenje o određenoj temi (1986:93-94).

⁷ Razlika između upravnog i nepravnog govora slična je razlici između antičkih pojmova *mimesis* (podražavanje) i *diegesis* (naracija) (Klark i Gerig 1990, Kovačević 2012, Buhštaler 2014).

⁸ Kovačević (2012:31) ovaj podtip naziva *poluslobodni nepravni govor*, imajući u vidu prisustvo autorske didaskalije.

Ovaj Bahtinov stavi deli Debora Tanen, čije je mišljenje da „ne samo da je svaki iskaz dijaloške prirode, već su i slušanje i razumevanje dijaloški činovi, jer zahtevaju aktivnu interpretaciju, a ne pasivnu recepciju“ (2007:103). Tanen (2007:104) smatra i da je potpuno neadekvatno reći da se govor *prenosi*⁹, zato što to navodi na pretpostavku da možemo preneti ono što je neko drugi rekao, a da njegove/njene reči ostanu (većinom) nepromenjene, kao i da ono što nazivamo prenesenim govorom nije pre toga nikada izgovoreno u tom obliku. Štaviše, koliko god verno preneli tuđ govor, njegovo izmeštanje iz jednog konteksta u drugi povlači za sobom suštinsku promenu (Bahtin 1981:340, Tanen 2007:112). U pitanju je, dakle, čin koji je u gotovo istoj meri stvaralački koliko i osmišljavanje dijaloga u književnim delima; ono što je neko drugi izgovorio tretira se samo kao izvorni materijal (eng. *source material*) (Tanen 2007:105, 110). Debora Tanen taj čin naziva *konstruisanim dijalogom* (eng. *constructed dialogue*) i ukazuje na to da je predstavljanje ideja u formi dijaloga, umesto iskaza, diskurzivna strategija pomoću koje se ideja oblikuje kako bi bila što efektivnija tokom komunikacije i kod sagovornika stvorila osećaj uključenosti u sadržaj koji iznosimo (Tanen 2007:112). Drugim rečima, konstruisani dijalog jeste „sredstvo putem koga iskustvo nadilazi priču i postaje drama“ (Tanen 1986:312).

5. Kvotativi

5.1 Kvotativne konstrukcije sa imenicom fazon¹⁰

5.1.1 *biti u fazonu* Imenica *fazon* pripada neformalnom, razgovornom stilu srpskog jezika, i referira na „poseban, specifičan stil, način (na koji se nešto radi)“, ili na „dosetk[u], trik, štos vic“ (Gerzić 2012:91). Oblik *biti u fazonu*, glagolska sintagma sa kopulom i predložko-padežnm konstrukcijom, javlja se u značenjima koja se odnose na: nečije raspoloženje, želje, prirodu međusobnih odnosa ili nečije namere. *Rečnik srpskog žargona* (RSŽ) (Gerzić 2012) ne beleži upotrebu ove konstrukcije u svojstvu kvotativa, iako primer koji se nalazi u rečniku, a kojim autor ilustruje upotrebu koja izražava nameru (4a) (Gerzić 2012:92), sadrži oblik *biti u fazonu* koji se može protumačiti kao kvotativ praćen neupravnim govorom putem koga članovi neimenovanog benda objašnjavaju koji su im (odnosno, koji im nisu) motivi za bavljenje muzikom. Navedeni primer (4a) se može parafrazirati tako da umesto neupravnog sadrži upravni govor (5b).

⁹ D. Tanen konkretno referira na engleski termin *reported speech*.

¹⁰ Prilikom prikupljanja primera za korpus, nađen je i jedan primer konstrukcije *na fazon* upotrebljene kao kvotativ: pokusas da zapocnes razgovor u kaficu a oni te gledaju **na fazon** iz kog si ti doba matori vidis da se slikamo za insta upadas nam u kadar ; (https://twitter.com/lazurni_kamen/status/619979183431790592 - 30.07.2015.)

(4a) Mi smo se uvek distancirali od toga i **bili u fazonu** *da ne sviramo kako bi bili slavni...*

(4b) Mi smo se uvek distancirali od toga i **bili u fazonu** „*Ne sviramo kako bi bili slavni...*“

Kada se konstrukcija *biti u fazonu* upotrebljava u funkciji kvotativa, može, kao što pokazuju primeri (4) i (5) i (6), biti praćena i nezavisnom i zavisanom klauzom, odnosno upravnim i neupravnim govorom; a samim tim i slobodnim neupravnim govorom, iako u korpusu takvih primera nema. Takođe, moguće je i ispuštanje kopule, koje se često dešava u slučajevima kada je citirani sadržaj koji kvotativ uvodi ima eksplicitnu anaforičku referencu, odnosno kada je odgovor ili reakcija na prethodno pomenuti sadržaj (5c), mada to nije nužan preduslov.

(5) (a) I kaže da je [profesorka] nije prepoznala kad je ušla u kabinet na upis ocena, **bila je u fazonu** “*ko ste vi?*”; (b) Bibliotekar **je bio u fazonu** “*znate sta, ona je te knjige uzela 1. aprila*”, a ja sam se pravila blesava.; (c) Ona me nešto zapitkuje, a ja **u fazonu** “*stvarno ne znam, ajde pitaj nekog drugog*”; (d) I onda je on **bio u fazonu**, *ako hoćete makete, imam ih u džipu, inače ću ih verovatno baciti.*

(6) (a) Ja je ubeđujem da uzme 630, a ona **je u fazonu** *da neće da daje toliko para za telefon.*; (b) Pandur mi iskoči pijanom pred kola nagarena na 140 i još **je u fazonu** *da ja ugrožavam saobraćaj ?!*; (c) [...] ja **sam bila u fazonu** *da može apsolutno sve osim Doma sindikata, jer je to najgora sala i uopšte nema pad.*; (d) [...] ali znam i neke ljude koji **su u fazonu** *da im ne smeta kad serija ne prati knjigu, i da im je interesantno da je gledaju svejedno.*

Treba pomenuti i da konstrukcija *biti u fazonu* može imati i funkciju modifikatora (7), koji, u slučajevima kada funkciju kvotativa obavlja glagol, služi da ukaže da citirani sadržaj nije doslovno prenesen, već da je u pitanju aproksimacija. Sâm modifikator se često odnosi na neodređenu zamenicu *nešto*, što je dodatni pokazatelj da nije u pitanju verno prenošenje sadržaja. Budući da se kvotativi kao što je *biti u fazonu* ponašaju poput ekvivalentnih engleskih kvotativa, kod kojih nije uvek jasno da li uvode izrečen ili neizrečen sadržaj (Buhštaler 2014), i koji neretko uvode u celini konstruisan sadržaj, može se donekle pretpostaviti da su srpski kvotativi ovog tipa prvobitno imali funkciju modifikatora autorske didaskalije sa postojećim, glagolskim kvotativom, te da su vremenom paralelno razvili sposobnost da i sami funkcionišu kao kvotativi. Govoreći o aproksimatorima *tipa, onako* i *ovako* upotrebljenim u funkciji kvotativa, Vesna Polovina i Natalija Panić Cerovski iznose pretpostavku da su u pitanju „skraćene konstrukcije koje sadrže glagol govorenja, gde je glagol govorenja izostavljen, a aproksimator iz te konstrukcije zadržan“ (2013:163), dok je u slučaju konstrukcije *biti u fazonu* i njoj srodnih konstrukcija glagol govorenja zamenjen kopulom, koja se može ispustiti.

(7) (a) **Rekao je** nešto **u fazonu** *da ima svašta novo i da treba da se ispričamo.*; (b) Sergej **je citirao** nekoga **u fazonu** *kad hoću dobar razgovor okrenem se knjigama [...]*; (c) Ja **sam** onda **rekla** nešto **u fazonu** *“ti si onda pametna”* ili tako nešto [...]

5.1.2 *biti iz fazona* Predložko-padežna konstrukcija *iz fazona*, javlja se u RSŽ u značenju „[raditi nešto] tek tako, zabave radi“ i kao deo izraza *ispasti iz fazona*, čije je značenje „ne uklapati se više u nešto; ne biti više vešt u nečemu“ (Gerzić 2012:92). Međutim, kada je deo kvotativne konstrukcije *biti iz fazona*, ponaša se kao sinonim konstrukcije *biti u fazonu* na nivou sintakse, semantike i stilistike, te je jednu moguće zameniti drugom bez promene rečenične strukture, značenja, i nivoa (ne)formalnosti, kao i ostalih stilskih odlika.

(8) (a) [...] i onda **smo bili iz fazona**: *“Th, vidi ovo, neko se već setio tog štosa.”*; (b) „**Nismo bili iz fazona**, e sad ćemo da napravimo ‘Dvojezičnu ploču’, nego smo hteli da uradimo nešto zajedno. [...], kaže Bvana.; (c) Ok, ja **sam iz fazona** *ne sme uopšte da te zaustavi ako nema konkretan razlog.*; (d) *“Jednostavno sam bila iz fazona radiću svakakvu muzičku podlogu, koja radi posao mom tekstu, ne bi li on izašao što bolje.[...]”*, rekla je Sajsi za radiju B92.; (e) Poklonite sebe, priznate osećanja a ona **iz fazona** *hahaha-moj si* i onda kreće da se folira [...];

(9) (a) prosledio sam ovaj Robyjev tekstic Borisu pa neka vidi sta ce. **On je iz fazona** *da on malo pridoda koju*; (b) Sa Simom komentarsem, **on je iz fazona** *da su Basf bile bolje*; (c) **On je iz fazona** *da je bilo nesporazuma oko mog dolaska a i da on nije mogao da završi posao zbog svoji privatnih problema plus nije mogao tj nije znao sta da radi sa njuskom.*

5.1.3 *fazon* Iako se reč *fazon* u većini slučajeva upotrebljava kao imenica, postoje i primeri kada dolazi do transpozicije i tada se upotrebljava kao prilog sa značenjem približnosti, te se može zameniti aproksimatorima kao što su *otprilike* ili *recimo*.

(10) (a) Ja sam skoro pa odustao od ucenja, tj. ucim tako da resim taj drugi rok koji **fazon** pocinje sledece nedelje, ali sve jedno.; (b) Da ti ne kazem, da radis bilo gde **fazon** mesec dana skupices sve pare.; (c) A inače bile su **fazon** 3 lepe glumice u celoj seriji - Edison i možda neka od ovih novih nekih.

Značenje približnosti, zadržava se u primerima kada *fazon* funkcioniše kao kvotativ. Tada u većini slučajeva dolazi do ispuštanja kopule, mada se mogu naći i primeri u kojima je prisutna (11c). Treba istaći i da, za razliku od konstrukcija *biti u fazonu* i *biti iz fazona*, kvotativ *fazon* tipično uvodi nezavisne klauze, odnosno upravni govor, što ukazuje na to da bi se primeri (11) ipak mogli parafrazirati tako da sadrže slobodan neupravni govor.

(11) (a) moja drugarica **fazon** *je l bih mogla ovih 8kg mesa da ostavim u tvom frižideru je l bi mogla da pogledaš mislim da sam komšiji ogrebala kola;*

(b) Klinac ‘99 iz kraja mi ide u susret i **fazon** “Šone, ti to ideš na posao”?; (c) ali osobe koje **su fazon** *novi mi je telefon neću da ga nosim u školu ???*; (d) probudila me neka ženska iz telenora oko 11 i **fazon** “zvaćemo kasnije, izvinite što smo Vas probudili”, ni u 2 joj se nisam javila od sramote

5.2 Kvotativne konstrukcije sa imenicom stil

5.2.1 *biti u stilu* Oblik *biti u stilu*, glagolska sintagma sa kopulom i predložko-padežnm konstrukcijom, razlikuje se od oblika *biti u fazonu* isključivo po izboru imenice u predložko-padežnoj konstrukciji, pa se može reći da je na sintaksičkom, semantičkom i stilističkom nivou njegov gotovo apsolutni sinonim, čak i u primerima kada se ne koristi kao kvotativ, već kao modifikator autorske didaskalije (14). Iako imenica *stil*, za razliku od imenice *fazon*, ne pripada isključivo žargonu, teško da bi se oblik *biti u stilu* mogao okarakterisati kao formalniji od *biti u fazonu*.

(12) (a) Dosta starijih i iskusnijih koje sam ja pitala **su bili u stilu** “Ma, to oni tako stave temu, ali se ne pridržavaju strogo.”; (b) zoki **je garant u stilu** “he he igraju se malo deca”; (d) S druge strane, imam drugaricu koja **je u stilu** “Ako nije maljav, nije muško i ne zanima me.”; (e) Ja **sam u stilu**, valjda neću sresti nikoga koga znam, pošto su ovde uglavnom stariji ljudi.

(13) (a) Na kraju je konstatovala kako je nervira što **su** umetnici uvek **u stilu** da sve može danas za sutra.; (b) Ne brini, i ja **sam** u pocetku **bila u stilu** da nemam pojma sta je to.; (c) Malo imam transfer blama, malo **sam u stilu** da mi je mnogo sladak tako ozbiljan sa kravatom i da bih ga zagrlila.

(14) (a) [...] pa je baš **prokomentarisala** nešto **u stilu** “Ne mogu da verujem da je ona morala da dođe iz Amerike da bismo se ti i ja videle.”; (b) Mislim da sam joj na kraju **rekla** nešto **u stilu** “Sjaši više s tim klinkcem!”

5.3 Partikula kao kao kvotativ

Upotrebljena sa priloškim značenjem, partikula *kao*, kako navodi RMS (1990), nosi, između ostalog, značenje približnosti, nepotpunosti i nesigurnosti, ali i služi za isticanje sumnje u istinitost onoga o čemu se govori (1990:653). Milka Ivić (1978:7) svrstava priloški upotrebljeno *kao* u rečenične priloge koji ukazuju na neistinitost, odnosno kontrafaktivnost sadržaja. Upoređujući englesko *like* i srpsko *kao*, Panić Cerovski, Đukanović i Kovačević (2012:124) navode da se oba oblika koriste za 1) poređenje, 2) za ispunjenje hezitacione pauze ili kao poštapalica, 3) i kao kvotativ. Romejn i Lang (1991:245) ističu da su značenja

sličnosti i približnosti partikule *like* doprinela razvoju njene upotrebe kao diskursnog markera – poštapalice i kvotativa – te se može pretpostaviti da je do sličnog razvoja došlo i u srpskom jeziku.

(15) (a) Još uvek je **kao** neizvesno, ali je sasvim moguće da hoće; (b) Elem, odloženo je za narednu sednicu jer **kao** nisu prikupili sav neophodan material; (c) [...] i umalo nisam umrla od smeha, jer si bio prekrstio ruke i, **kao**, delovao ozbiljno.; (d) Uključila sam one lampice i **kao** praznična je atmosfera [...]

Imajući u vidu navedena značenja partikule *kao*, jasno je da se ona može upotrebljavati kao modifikator autorske didaskalije (16), kao što je to slučaj sa *u fazonu* i *u stilu*, ali i kao kvotativ (17) kojim trenutni govornik signalizira da sadržaj koji prenosi nije verna reprodukcija onoga što je prvobitno izrečeno, već prvenstveno aproksimacija ili konstrukcija. Sa stanovišta sintakse, treba istaći da je *kao* u funkciji kvotativa tipično praćeno ili upravnim (17), ili slobodnim neupravnim govorom (18), odnosno da je tipično praćeno nezavisnom klauzom, kao što je to slučaj sa *fazon*. Još jedna podudarnost kvotativa *fazon* i *kao* jeste to što oba oblika u većini slučajeva stoje bez kopule.

(16) (a) Taj nedotupavni prof me **je pitao** nešto **kao... pa dobro, da li vam se dopalo nešto sa spiska literature?**; (b) A posebno me iznervirao Viskovic koji **je** na kraju **prokomentarisao** nesto **kao**: “*Eto Rafa je bar omogucio publici da uziva u mecu do kraja*”

(17) (a) Mi bili na basti, nesto spontano se okupili i **kao ajmo tamo.**; (b) i ona **kao ok gde si** ja **kao evo tu** i ona **kao sad ću da krenem ka tebi**; (c) I ja njoj tu saopštim da nemam radnu knjižicu itd. i sl. I ona **kao** “*Jao, pa moraš što pre da je izvadiš.*” ; (d) [...] jer nisam htela **da budem kao** “*OMG, dobila sam stipendiju, neka svi crknu!*”; (e) On **kao ne, ja sam resio da je uzmem jako dobro svira i to je završeno!**

(18) (a) I vrhunac, ova devojka koja je odgovarala sve vreme govori IN-DENTITET, i to je ponovila toliko puta, da ju je on ispravljao više puta! **Kao, zna ona** [← *znam ja*] *kako se kaže, ALI JOJ* [← *mi*] *JE TEŠKO DA IZGOVORI* [← *izgovorim*]; (b) I **kao, ne treba njemu** [← *meni*] *sve to, njemu* [← *meni*] *treba-ju skecevi gde on objasnjava* [← *ja objašnjavam*] *deci sta su caklje, recimo*; (c) moja baba i ona se znaju i **kao pričale su o meni**[← *pričale smo o tebi*] i **kao da svratim da me posavetuje** [← *da svратиš da te posavetuje*]

Interesantno je i to da se *kao* pojavljuje u kombinaciji sa drugim kvotativima, ali ne samo u funkciji modifikatora, kada stoji ispred kvotativa.¹¹ Kada stoji iza nekog drugog kvotativa, može se reći da je naprosto u pitanju nagomilavanje kvotativa, čija bi funkcija mogla biti (dodatno) naglašavanje da citirani sadržaj ili nije verno prenesen, ili je u potpunosti konstruisan. Međutim, ostaje mogućnost

¹¹ Videti primer (36b).

da se *kao* upotrebljava kao poštapalica, pogotovo kada se javlja u konstrukciji *ono kao* (19c), za koju se u RSŽ navodi da je „česta uzrečica“ (Gerzić 2012:220).

(19) (a) Anyway, **nije bio u fazonu kao** DAAAA!!!; (b) I kad mu je odgovorila **ja sam bila u fazonu kao** “*nema tu ništa za tebe, brate*”; (c) Ja **sam u fazonu ono kao** “da si se javio, došla bih”

Kada govorimo o podudarnosti engleskog kvotativa *like* i srpskog *kao*, treba pomenuti da, u slučaju prevoda sa engleskog na srpski, *kao* nije jedini prevodni ekvivalent *like*, te možemo zaključiti da bi u suprotnom smeru ostali srpski kvotativi mogli biti prevedeni engleskim *like*.

(20) The girl at the gate **was like**, “*How about we book her on another flight? Looks like she’s had a little too much to drink. Let’s get her some water.*” And he **was like**... “*Well ... OK, I think you’re right.*”

(21) Devojka na gejtju **je bila u fazonu**: “*Kako bi bilo da joj rezervišemo sledeći let? Izgleda da je malo preterala s pićem. Dajmo joj malo vode.*” A muž **je bio u fazonu**: “*Pa... dobro, mislim da ste u pravu.*”¹²

6. Podtipovi konstruisanog govora

6.1. Pored situacije u kojima je konstruisani dijalog ono što bismo tradicionalno nazvali prenošenjem tuđeg govora, postoje i slučajevi za koje se može reći da su eksplicitniji primeri toga da je sadržaj koji se iznosi u formi citata zapravo konstruisani dijalog. Jedan od najprototipičnijih primera konstruisanog dijaloga, svakako jeste slučaj u kome prenosimo sadržaj koji nije realizovan spolja (eng. *outwardly realized*), odnosno nije izgovoren, kao što su misli, stavovi, namere, osećanja, a koji Buhštaler (2014:54) naziva *hipotetičkim citatom* (eng. *hypothetical quote*), dok Kovačević (2012:23) takve primere naziva *neizrečenim (umišljenim) upravnim govorom*. Za Kovačevića je ovaj podtip prenošenja tuđeg govora vezan za prisustvo, odnosno odsustvo semantičke komponente izgovorenosti glagola koji obavlja funkciju kvotativa, dok kod Buhštaler to nije slučaj, budući da uzima u obzir i slučajeve (u engleskom jeziku) kada kvotativ nije u formi glagola.¹³ Tanen (2007:115-116) u ovom slučaju pravi razliku između konstruisanog dijaloga kao *unutrašnjeg govora* (eng. *inner speech*) i *tuđeg unutrašnjeg govora* (eng. *inner speech of others*). Govoreći o prenošenju sopstvenog unutrašnjeg govora, Džesi Sams (2010:3150) ukazuje na to da, kada, na primer, govornici preporučava-

¹² Skoro svi primeri kvotativa *like* iz originalnog teksta prevedeni su kvotativom *biti u fazonu*, osim dva koja su prevedeni glagolom *reći*, i jednog koji je preveden glagolom *glasiti*.

¹³ Ukoliko je semantička komponenta izgovorenosti prisutna, u pitanju je *izrečeni upravni govor* (Kovačević 2012:23).

ju neki događaj, navode ne samo šta su u tom trenutku pomislili, već i da ono što bi voleli da su u tom trenutku rekli i/ili pomislili predstave kao unutrašnji govor. U slučaju kada u vidu citata prenosimo tuđe misli, reč je o najčistijem primeru konstruisanog dijaloga, zato što je u pitanju konstruisanje sadržaja do koga smo došli (uglavnom) isključivo putem zaključivanja na osnovu nečijeg ponašanja i/ili izraza lica (Tanen 2007:116), na šta ukazuju primeri (24) gde je konstruisani citat iskorišćen da opiše nečiji pogled, a zapravo se odnosi na nečiji konstruisani tok misli. Primeri (25), sa druge strane, upućuju na to da trenutni govornik može citatom opisati neku radnju koju obavlja, a taj citat je najverovatnije njegov/njen (konstruisani) tok misli prilikom obavljanja date radnje. Takođe su zanimljivi i primeri (23) u kojima trenutni govornik svoju ili tuđu psihu deli na dva dela i svakom od delova daje poseban „glas“.

(22) (a) Ja u tom trenutku u sebi **u fazonu** “*MA, DAAAAAAAJ!*”; (b) Kapiram da **si** ti tad u sebi totalno **kao** “*Da mi se ne sviđaš, rekla bih ti da prekineš da daviš o tome.*”; (c) [...] i u nekom trenutku se probudila i proverila telefon i vidim piše 07.36 i **kao**, *super, mogu da nastavim da spavam.* [...] U tom trenutku shvatam šta se desilo i palim TV i vidim da je 11h i **kao**, *jebiga.*; (d) kako vreme odmiče sve **sam** više **u fazonu** *da nema šanse da spremim to.*; (e) i u nekom trenutku **sam** već **bila u fazonu...** *okej, daj neću je gnjaviti, nema vremena, nema želje, nema ničega. i ono.*

(23) (a) Kapiram da bi jedan deo njega **bio u stilu** “*Tako treba.*”, a drugom bi nekako smetalo to što se adaptacijom “skrnave” dela voljenog mu pisca.; (b) Jedan deo mene želi da ga pogleda, a drugi **je u fazonu** *da će mi se verovatno čovečanstvo samo još dodatno ogaditi, pa ne bi trebalo.*

(24) (a) Ne, mislim da su im **pogledi bili** više **u fazonu** “*da li ta osoba uživa droge, i ako da, da li je voljna da ih deli*”; (b) A i čim sam sela me je **pogledala u stilu** “*Joj, dušo bledunjava, jesi sigurna?*”; (c) [...] još me **gleda iz fazona** *dobro je što si i to dobio.*

(25) (a) **Plačem** u radnji **u fazonu** *ONA JE VOLELA TAJ KEKS*; (b) **IZLAZIM SA ŽURKE U STILU** *NESTALA VAM STRUJA*

6.2 Slično prenošenju, odnosno konstruisanju tuđih misli jeste i konstruisanje i pripisivanje misli entitetima koji nemaju sposobnost mišljenja, kao što su životinje ili čak predmeti. Iako Tanen (2007:119) ovu vrstu konstruisanog dijaloga vezuje za govornike koji nisu ljudska bića (eng. *nonhuman speaker*), može se reći da je i kod „citiranja“ beba i male dece u pitanju identičan proces. U korpusu se, pored životinja i male dece, nalaze i primeri kada se iskazi pripisuju i delovima ljudskog organizma (26d) i klimatskim prilikama (26e).

(26) (a) Kolko sam jadan kad zovem mačku i ona kao **u stilu** “*Ajde smaraš me*” i ode; (b) kuće mi je idiot leži na sred sobe i neće da se pomeri i **u fazonu**

je **PRESKAČI ME KO SI TI DA SE JA POMERAM ZBOG TEBE**; (c) Ta beba je skroz **u fazonu** „Dotako sam dno života.”; (d) Osećam se kao neka matora baba, posle svake pijanke želudac je **u fazonu E NEĆEŠ GA MAJCI**; (e) Ova vrućina danas je **u fazonu**: Šta mi možeš, kad mi ništa ne možeš?

6.3 Kada govornik kreira hipotetički „scenario“ za situaciju koja će se možda desiti, a možda i ne, u pitanju je ono što Sams naziva *budući dijalog* (eng. *future dialogue*). Sams ističe da „ti citati postoje samo u svetu koji su trenutni govornici stvorili“, kao da i, u slučaju da situacija na koju se budući dijalog odnosi zaista odigra, „dijalog koji je stvoren da ide uz nju najverovatnije neće biti deo te situacije“ (2010:3152), stoga bi možda podesniji naziv bio *hipotetički dijalog*.

(27) (a) Zamišljam scenu, ti mu dolaziš na konsultacije u ponedeljak **u stilu** „Vi mene ne poznajete, ali...” i onda kreće priča o telefonima.; (b) I kako ja da odgovorim na taj mejl?? Mogu **da budem kao** „Molim te, **BEZ BALJEZGANJA**”, ali možda ipak nešto suptilnije; (c) Takođe sam odmah i zamislio da oni meni puštaju stvari koje oni sad slušaju i ja **bivam u fazonu...** ovo sam *možda* negde čuo, ali ne znam kako se zove i čemu služi. ; (d) [...] i sad iznova strepim da **će biti u fazonu**, kolega, promašena tema.

6.4 Posebno interesantan podtip citata jesu *stereotipi* (eng. *stereotypes*) (28), čija je funkcija karakterizacija neke osobe ili situacije za koje obično vezujemo sadržaj identičan onome iz navedenog citata, s tim što se u određenom broju primera iz engleskog jezika dešava da se stereotipni citati odnose na ljude ili situacije, iako se konkretne reči ili misli koje se „citiraju“ ne pripisuju njima (Buhštaler et al. 2010:206-207). D. Tanen govori o identičnim slučajevima, kada se konstruše specifičan dijalog koji stoji umesto i predstavlja sadržaj koji se u određenim situacijama ponavlja, a koje naziva *primer opšteg fenomena* (eng. *instantiation of a general phenomenon*) (29) (Tanen 2007:114)¹⁴

(28) (a) Ljudi **su u fazonu volim svog psa ali ću da mu isečem uši kako bi izgledao opasnije** [...].; (b) Od ljudi koji ti nesto obećaju a posle **su u fazonu kad sam ja to rekao/la** nema niceg goreg ni iritantnijeg; (c) pustaju svoje i neke stare filmove bez ikakvog konteksta i programa i **u fazonu su 'kultura ne valja'**; (d) dečaci kad te muvaju onda **su u fazonu ma ti si meni super ovako ne muvam te** a onda kad te ne smuvaju onda im više nisi super

(29) (a) Svaki put kad krene da me boli zub **budem u fazonu nemoj molim te, sutra ću kod zubara obećavam** [...] ; (b) i onda kad neko od studenata nešto ne zna ili ako nešto ne skonta ona **bude u fazonu** „kako to ne znaš”

6.5 Donekle sličan stereotipima i primerima opšteg fenomena jeste *dijalog kojim se sumira* (eng. *summarizing dialogue*), koji se odnosi na sadržaj za

¹⁴ Iako se ovde *stereotipi* i *primeri opšteg fenomena* pominju kao dva vrlo slična podtipa, budući da je razlika neznatna, mogli bi se tretirati kao jedan.

koji je eksplicitno naznačeno da sadrži samo suštinu onoga što je rečeno (Tanen 2007:114).

(30) Članak je **u fazonu** “kako mali Perica zamišlja rešenje problema nezaposlenosti diplomiranih studenata humanističkih disciplina”.

6.6 *Horski dijalog* (eng. *choral dialogue*) odnosi se na slučajeve u kojima se pojedinačan (konstruisani) iskaz pripisuje dvoma ili više govornicima, te funkcioniše kao primer (eng. *instantiation*) onoga što je više ljudi izgovorilo, ali ne istovremeno (Tanen 2007:114-115).

(31) (a) Na kraju smo taj njegov drug i ja oboje **bili u stilu** “Doći ćemo da slušamo, u svakom slučaju.”; (b) [...] pri čemu je ostatak nas **bio** podjednako **u fazonu** “ne opet” koliko **u fazonu** “woooow”; (c) Jbt, mene je bilo sramota da joj šaljem te slike, ali svi **su bili u fazonu** “ma, šta sad, znaju oni da je ovde sranje”.

6.7 Među tipičnim situacijama koje ukazuju na to da je citiranje konstruisani dijalog, koje Tanen (2007:112-113;117-119) navodi, a za koje ne postoje primeri u korpusu sastavljenom za potrebe ovog istraživanja, nalaze se još i: *dijalog koji konstruiše slušalac* (eng. *dialogue constructed by a listener*) (sagovornik trenutnog govornika se uključuje u naraciju i dopunjava „replike likova“); ¹⁵ *prelaz iz neupravnog u upravni govor tokom istog iskaza* (eng. *fadeout, fadein*); *nespecificovani referenti* (eng. *vague referents*) (slučajevi kada nije eksplicitno markirano ko je izvorni govornik, mada je poznato iz konteksta) i *dijalog koji predstavlja ono što nije izrečeno* (eng. *dialogue representing what wasn't said*) (trenutni govornik eksplicitno ukazuje na to da nije izgovorio sadržaj koji prenosi).

7. Preključivanje kodova

Preključivanje kodova (eng. *code-switching*) prilikom citiranja, koje se, ukratko, može definisati kao nepodudarnost kodova autorske didaskalije i iskaza koji se prenosi, je, kako ističu Seba i Vuton (1998) i Alfonzetti (1998), česta pojava tokom razgovora. Govornik koji prenosi iskaz, može se odlučiti da zadrži jezik kojim je iskaz izgovoren, ali to ne mora uvek biti slučaj (Seba i Vuton 1998:273), a čak postoje i primeri gde dolazi do preključivanja kodova pri citiranju, iako sadržaj koji se prenosi nikada nije zaista izgovoren, već je u pitanju konstrukcija onog koji ga prenosi (Alfonzetti 1998:203). Primeri iz korpusa prikazuju situacije u kojima trenutni govornici autorskom didaskalijom koja je na srpskom uvode iskaze koji su, u celini (32e,f) ili delom (32b,g,h) na engleskom jeziku, ili sadrže pojedinačne elemente na engleskom, kao što su skraćenice (*omg, lol, wtf* i dr.) (32a,c,d). Iskazi na engleskom jeziku često su ustaljene fraze ili deo internet mimova (eng. *internet memes*) (32b,e,f,g), ali ima i slučajeva kada nisu vezani za

¹⁵ Sams (2010) koristi termin *chiming in* (‘ubacivanje, upadanje u reč’).

neki konkretan sadržaj (32h). U većini primera u korpusu je sadržaj na engleskom napisan u izvornoj ortografiji, mada postoji i primer gde je govornik iskaz na engleskom transkribovao na srpski jezik (32g).

(32) (a) On je **bio u stilu** “*Lol, ne. Mora da se šališ*”; (b) Onda se jedna histerična ženska osoba izdrala na nas, a mi **smo bili u fazonu** “*Lol, platićemo nove ako treba, calm yo tits.*”; (c) Otvaram ja, vidim neki fudbal i **kao** “*WTF, Sanja?*”, kad ono pojavljuje se neko poznat.; (d) [...] i ja **kao** *OMG, NIJE VALJDA S NEKOM ŽENSKOM OSOBOM??!*; (e) Kad sam pročitala ovaj citat, **bila sam u fazonu** “*I don’t want to live on this planet anymore*”; (f) **U fazonu sam**, *you had one job.*; (g) [...] i **kao**, *ajde da ubacimo malo skinsa u celu pricu, bicz lav skins*; (h) Elem, ja sam tu knjigu dobio iste godine, ili naredne, samo što sam ja tad jelte imao 14 i **bio u fazonu**, *baš su lepo ovo uradili, ali, mom, you’re, like, five years too late.*

8. Nejezički sadržaj

Kao što je pomenuto, sadržaj koji se prenosi može biti i nejezički, a takav sadržaj može biti propratna komponenta jezičkog sadržaja ili se može prenositi samostalno. Iako je prenošenje nejezičkog sadržaja nešto što bi se tipično moglo vezati za usmenu konverzaciju, prilikom koje sa lakoćom možemo uključiti i ekspresivne elemente poput intonacije, boje glasa, mimike i gestova, sličan efekat možemo postići i prilikom pisane konverzacije u elektronskoj formi, za šta je umnogome zaslužan internet. Među citiranim nejezičkim sadržajem često se nalaze emotikoni (eng. *emoticons*)¹⁶, koji pripadaju *markerima entuzijazma i intenziteta* (eng. *markers of enthusiasm and intensity*) (Tanen 2013)¹⁷, ali i linkovi ka vizuelnom i audiovizuelnom sadržaju, poput fotografija i (kraćih) video klipova, i sve popularnijih gifova (eng. *gif*) koji predstavljaju ekonomičan spoj fotografije i video zapisa. Potonji tip nejezičkog sadržaja je, dakle, odličan primer Klarkove i Gerigove teorije o citatima kao demonstracijama, s tim što se govornik služi različitim medijima kako bi nadomestio svoje fizičko odsustvo i nemogućnost da uživo prikaže ono što je naumio.

(33) (a) Ja sam pismo pročitala kod kuće i **bila sam u fazonu** *AAAAAAA
AAAAAAAAAAAAAAAAAAAAAAAAAAAA <3 <3 <3 <3 <3* jer ga je tako divno napisao [...]; (b) i svi kao u bedaku, a ja u **u fazonu** *:D :D*;

(34) (a) Danas **sam** otprilike **u stilu** [*link ka gifu u kome je prikazana scena iz animiranog filma u kojoj mali pingvin plače, a suze mu se pretvaraju u*

¹⁶ U poslednje vreme se, umesto termina *emoticon*, u engleskom jeziku sve češće koristi termin *emoji*.

¹⁷ Treba pomenuti da se u elektronskoj komunikaciji kao merkeri entuzijazma i intenziteta često koriste i velika slova i reduplikacija vokala (Tannen 2013:108); videti primere (19a), (22a), (25a,b), (21a), (26b,d), (27b), (32d), (33a).

kockice leda]; (b) Bozinov povredjen, Grobari **u stilu** [*gif u kome je prikazana scena iz animiranog filma Kralj lavova (The Lion King) u kojoj Simba pokušava da probudi svog oca Mufasu, koji je poginuo; titl sadržine: You got to get up*] ¹⁸

9. Evidencijalnost i epistemički stav ¹⁹

Budući da prilikom citiranja obično navodimo ko je govornik čiji iskaz prenosimo, citiranje pripada domenu *evidencijalnosti* (eng. *evidentiality*) (Buhštaler 2014:37), koji Aleksandra Ajhenvald definiše kao „jezičku kategoriju čije je primarno značenje izvor informacija“ (2004:3). Preciznije rečeno, pripada podtipu *indirektne evidencijalnosti* ²⁰ (eng. *indirect evidentiality*) evidencijalnosti koju Bert Kornili (2009) vezuje za *informacije koje su dobijene iz druge ruke* (eng. *hearsay markers*). ²¹ Ukoliko prenosimo nečije misli, to uglavnom činimo zaključivanjem na osnovu izraza lica, gestova i sl. (Buhštaler 2014:37), te se prenošenje tuđih misli svrstava u podtip indirektne evidencijalnosti koju Kornili naziva *inferencijalna evidencijalnost* (eng. *inferential evidentiality*)

Epistemički stav, koji se može definisati kao izraz opredeljenja prema istinitosnoj vrednosti propozicije (Trbojević-Milošević 2004) ili procena „nečega kao manje ili više pouzdanog“ (Karkainen 2003:18), se u slučaju prenošenja govora shvata kao stepen verovatnoće da je sadržaj koji se prenosi realizovan spolja, odnosno izgovoren (Buhštaler 2014:54). Kvotativi *u fazonu, iz fazona, fazon, u stilu* i *kao se*, kao i njihovi ekvivalenti u engleskom nalaze na nejasnoj granici između uvođenja govora i misli. Međutim, kako ističe Buhštaler (2014:54), upotreba glagola sa komponentom izgovorenosti kao kvotativa nije nužno garancija da je sadržaj koji prenosimo izgovoren. Čak ni primeri iz korpusa u kojima su kvotativ ili neki drugi element iz autorske didaskalije modifikovani prilozima i pridevima koji intenzifikuju, odnosno pojačavaju značenje (*skroz, totalno, sav*), ne postoji dokaz da je sadržaj koji uvode izgovoren. Štaviše, u jednom primeru

¹⁸ Gif u primeru (34b) sadrži i jezičku komponentu u vidu titla u kome je ispisano ono što je u originalnom video zapisu izgovoreno.

¹⁹ Treba pomenuti da, iako su kategorije evidencijalnosti i epistemičke modalnosti bliske, neki lingvisti ih posmatraju kao odvojene kategorije (Ajhenvald 2004, Kornili 2009), a neki ne (Karkainen 2003, Trbojević-Milošević 2004).

²⁰ Pod *direktnom evidencijalnošću* (eng. *direct evidentiality*) se podrazumeva da je govornik lično svedočio događaju o kome izveštava (Kornili 2009).

²¹ Kada naznačimo da je nek informacija dobijena iz druge ruke, to možemo činiti da bi naveli izvor informacije, al i, veoma često, da bismo ukazali na to da ne možemo jamčiti da je informacija koju prenosimo tačna (Ajhenvald 2004:7). Štaviše, kada je upravni govor u pitanju, Klark i Gerig (1990:792) ističu da je činjenica da je iskaz dat iz perspektive izvornog govornika način da se distanciramo i odrekujemo odgovornosti od onoga što prenosimo, prebacujući je na izvornog govornika.

(22b), gde prilog *totalno* stoji uz kvotativ, eksplicitno je navedeno da trenutni govornik pretpostavlja („*kapiram da*“), ili, preciznije rečeno, konstruiše tok misli („*u sebi*“) izvornog govornika. Takođe, korpus sadrži i primere u kojima su kvotativi modifikovani priložima koji ublažavaju značenje (*nekako*, *(po)malo*, *kao*), te se može reći da se na taj način trenutni govornik ograđuje od toga da li je preneseni sadržaj izgovoren i verno prenesen. Ipak, većina primera koji sadrže jedan od pomenutih tipova modifikatora jesu slučajevi kada govornici prenose sopstvene misli i stavove. Na osnovu primera može se zaključiti da se modifikatori, iako stoje unutar autorske didaskalije, odnose na sadržaj koji se prenosi, te izražavaju stepen uverenosti trenutnog govornika da izvorni govornik poseduje određeni stav (35) i (36); ili stepen uverenosti trenutnog govornika u sopstvene stavove (37).

(35) (a) On **je sav u fazonu** “ma lako ćemo...”. [...] ; (b) nas privatni lekar **je skroz u fazonu samo na dojkju, kad god...**

(36) (a) posedeli jos pola sata i otisli, naravno svi znaju za jugoslaviju, a kad kazes srbija oni **su pomalo u fazonu whaat?**; (b) [...]a baba **je kao bila u fazonu** “Jao, nemojte”

(37) (a) **nekako sam u fazonu ako je čovek sposoban da 8 sati radi na onom maus-pedu bez nervnog sloma, taj je spreman na sve** :); (b) Nisam veceras otisla tamo gde sam htela i **pomalo sam u fazonu da mi je bolje sto sam ostala jer sam suvise umorna.**

10. Zaključne napomene

Iako je ovaj rad daleko od završne reči kada su u pitanju neki od novi(ji)h kvotativa u savremenom srpskom jeziku, treba, na kraju, ponovo istaći neka od bitnijih zapažanja:

- *biti u fazonu*, *biti iz fazona* i *biti u stilu* mogu biti praćeni i zavisnom i nezavisnom klauzom, odnosno upravnim, slobodnim neupravnim i neupravnim govorom

- *(biti) fazon* i *(biti) kao* praćeni su nezavisnom klauzom, odnosno upravnim i slobodnim neupravnim govorom

- svaka od kvotativnih konstrukcija dopušta ispuštanje kopule, a *(biti) fazon* i *(biti) kao* se češće javljaju bez kopule, nego sa njom

- *u fazonu*, *u stilu* i *kao* mogu biti modifikatori autorske didaskalije sa značenjem približnosti, pa tako ukazuju na to da preneseni sadržaj nije prenesen verno, već je u pitanju aproksimacija

- postoji mogućnost da su se kvotativi razvili iz modifikatora tako što je verbum dicendi iz konstrukcije zamenjen kopulom; ovo bi moglo biti objašnjenje zašto uvode sadržaj za koji ne možemo sa sigurnošću tvrditi da li je izgovoren ili ne, i koji je, ako ne u potpunosti, onda delom konstrukcija onoga koji taj sadržaj prenosi

- *fazon* i *kao* imaju i funkciju modifikatora koji nosi značenje približnosti i, u slučaju *kao*, kontrafaktivnosti

- *kao* se može javiti u kombinaciji sa drugim kvotativima, ali ne samo u funkciji modifikatora, već se može reći da je u pitanju nagomilavanje kvotativa koje služi da se dodatno naglasi da je preneseni sadržaj konstruisan, ili pak da je u pitanju upotreba *kao* u funkciji poštapalice

Od tema za buduća istraživanja koja su u ovom radu tek „načeta“ treba izdvojiti fenomen preključivanja kodova prilikom citiranja, budući da se u većem broju primera iz korpusa javljaju slučajevi mešanja srpskog i engleskog jezika. Posebno je zanimljiva i sve češća upotreba nejezičkog sadržaja koji pripada različitim medijima, a koji u pisanoj komunikaciji funkcioniše kao surogat nejezičkih elemenata poput gestova i mimike i potvrđuje Klarkovu i Gerigovu (1990) teoriju o citatima kao demonstracijama. Treba istražiti i ulogu kvotativa i njihovih modifikatora kao izraza evidencijalnosti i epistemičkog stava.

Budući da ovo istraživanje uzima u obzir ograničen broj govornika, ne mogu se izvući zaključci koji se tiču upotrebe ovih kvotativa u odnosu na faktore kao što su rod govornika ili dijalekat srpskog kojim govore, što bi svakako bilo zanimljivo utvrditi.

Korpus

a) Korpus elektronske komunikacije u savremenom srpskom:

(5), (6), (7), (10), (12), (13), (14), (15), (16a), (17), (18), (19), (22), (23), (24a-b), (26c-d), (27), (28c), (29b), (30), (31), (32), (33), (34a), (35a), (36b)

b) Ostali elektronski izvori:

(8a) <http://svetgitara.com/marcelo-direktno-iz-radnicke-klase-prica-mo-sta-se-desava-radnickoj-klasi/#sthash.IKeYKwqL.dpuf> (25.06.2015.)

(8b) <http://www.slobodnaevropa.org/content/reperi-snimili-dvojezicnu-plocu/25358559.html> (25.06.2015.)

(8c) <http://skrip.org.rs/bvana/> (25.06.2015.)

(8d) http://bulevar.b92.net/pop-kultura.php?yyyy=2015&mm=04&dd=16&nav_id=981233 (25.06.2015.)

(8e) <http://www.mycity.rs/O-ljubavi/Sta-se-desava-3.html> (25.06.2015.)

- (9a) <http://newcastle-srbija.team-forum.net/t961p60-turnir> (25.06.2015.)
- (9b) <https://twitter.com/0ki/status/279300938232107008> (25.06.2015.)
- (9c) <http://vw-vhs-mladenovac.forumotion.com/t89p75-sve-moje-bube>
(25.06.2015.)
- (11a) <https://twitter.com/NekaBlaBla/status/625321663719165952>
(30.07.2015.)
- (11b) https://twitter.com/Mr_Simpatican/status/620080444126597120
(30.07.2015.)
- (11c) <https://twitter.com/dijamandis/status/616637610702860288>
(30.07.2015.)
- (11d) https://twitter.com/maybe_too_weird/status/621662986814509057
(30.07.2015.)
- (16b) <http://forum.b92.net/topic/50473-%D0%B0%D1%82p-i-wta-ispiti-ovaj-turniri-u-februarskom-roku/page-28> (27.06.2015.)
- (20) <http://munchies.vice.com/articles/im-your-flight-attendant-and-i-think-youre-all-a-bunch-of-drunks> (08.08.2015.)
- (21) <http://www.vice.com/rs/read/govori-vaa-stjuardesa-mi-slim-da-ste-svi-gomila-pijanaca> (08.08.2015.)
- (24c) <http://www.hellycherry.com/2015/04/publika-je-kriva-za-sve.html>
(25.06.2015.)
- (25a) <https://twitter.com/kratkoimeMie/status/623601397171404800>
(30.07.2015.)
- (25b) <https://twitter.com/najkerice/status/622823559270895616>
(30.07.2015.)
- (26a) <https://twitter.com/finmlad/status/625818260387270656>
(30.07.2015.)
- (26b) <https://twitter.com/jersamlenja/status/623171030853492736>
(30.07.2015.)
- (26e) https://twitter.com/George__Carlin/status/623481434787987456
(30.07.2015.)
- (28a) https://twitter.com/vodeni_deka/status/623526471034929152
(30.07.2015.)
- (28b) https://twitter.com/sve_si_mi_tii/status/623249473666482177
(30.07.2015.)

- (28d) <https://twitter.com/zvacuseSofija/status/634688759435538432>
(22.08.2015.)
- (29a) https://twitter.com/dama_bez_herca/status/623194520935641088
(30.07.2015.)
- (34b) <https://twitter.com/pachuliaz/status/626491303925272577>
(30.07.2015.)
- (35b) http://www.ringeraja.rs/forum/m_932903/mpage_44/printable.htm
(25.06.2015.)
- (36a) <https://twitter.com/Indija2010/status/20236120435>(30.07.2015.)
- (37a) <https://twitter.com/BoleBezKontrole/status/621999421472022528>
(30.07.2015.)
- (37b) https://twitter.com/antarina_/status/461618152632500224
(30.07.2015.)

Literatura

- Ajhenvald 2004: Alexandra Aikhenvald. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Alfonzetti 1998: Giovanna Alfonzetti. The conversational dimension in code-switching between Italian and dialect in Sicily. In: *Code-switching in conversation: Language, interaction and identity* (Auer, P. ed.). London/New York: Routledge, 180-211.
- Bahtin 1981: Mikhail M. Bakhtin. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Austin, TX: University of Austin Press.
- Bahtin 1986: Mikhail M. Bakhtin.. *Speech Genres and Other Late Essays*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Buhštaler et al. 2010: Isabelle Buchstaller, John R. Rickford, Elizabeth Closs Traugott, Thomas Wasow, and Arnold Zwicky .The Sociolinguistics of a short-lived innovation: Tracing the development of quotative *all* across real and apparent time. *Language Variation and Change* 22: 1-29.
- Buhštaler 2014: Isabelle Buchstaller. *Quotatives: New Trends and Sociolinguistic Implications*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Gerzić/RSŽ 2012: Borivoj Gerzić. *Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza)*. Beograd: SA.
- Ivić 1978: Милка Ивић. О српскохрватским реченичним прилозима. *Јужнословенски филолог*. књ. 34, 1-16.

- Karkainen 2003: Elise Kärkkäinen. *Epistemic Stance in English Conversation: A description of its interactional functions, with a focus on I think*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Klark i Gerig 1990: Herbert Clark and Richard Gerrig. Quotations as Demonstrations. *Language*, 66:764–805.
- Kornili 2009: Bert Cornillie. Evidentiality and epistemic modality: On the close relationship between two different categories. In: *Evidentiality in language and cognition: Special Issue of Functions of Language* 16:1 (Ekberg, L. and C. Paradis, eds.). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 44-62.
- Kovačević 2012: Милош Ковачевић. О граматичко-стилистичком термино-систему туђег говора. *Српски језик - студије српске и словенске*. бр. 17, 13-38
- Ošima 2006: David Y. Oshima. *Perspectives in Reported Discourse* (PhD Thesis). Department of Linguistics, Stanford University. Available at: http://www.gsid.nagoya-u.ac.jp/oshima/docs/dissertation_filed_ver.pdf
- Panić Cerovski, Đukanović i Kovačević 2012: Natalija Panić Cerovski, Maja Đukanović i Borko Kovačević. *Novi markeri citiranja u srpskom i slovenačkom jeziku*. У: *Наука и савремени универзитет – Филологија и универзитет* (ур. Бојана Димитријевић). Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 121-131.
- Polovina i Panić Cerovski 2013: Весна Половина и Наталија Панић Церовски. Функције апроксиматора у српском разговорном дискурсу. У: *Српски језик, књижевност, уметност: Традиција и иновације у савременом српском језику*. (књ. 1). (ур. Милош Ковачевић). Крагујевац: ФИЛУМ, 157-168.
- RMS 1990: *Речник српскохрватскога књижевног језика I-VI* (друго фототипско издање). Нови Сад/Загреб: Матица Српска/Матица Хрватска.
- Romejn i Lang 1991: Suzanne Romaine and Deborah Lange. The use of *like* as a marker of reported speech and thought: A case of grammaticalization in progress. *American Speech* 66: 227-279
- Sams 2010: Jessie Sams. Quoting the unspoken: An analysis of quotations in spoken discourse. *Journal of Pragmatics* 42: 3147–3160.
- Seba i Vuton 1998: Mark Sebba and Tony Wootton. We, they and identity: Sequential versus identity related explanation in code-switching. In: *Code-switching in conversation: Language, interaction and identity* (Auer, P. ed.). London/New York: Routledge, 262-286.
- Tanen 1986: Deborah Tannen. Introducing Constructed Dialogue in Greek and American Conversational and Literary Narrative. In: *Direct and Indirect Speech* (Coulmas, F. ed.). Amsterdam: Mouton de Gruyter, 311–332

- Tanen 2007: Deborah Tannen. *Talking Voices* (2nd edition). New York: Cambridge University Press.
- Tanen 2013: Deborah Tannen. The Medium is the Metamessage: Conversational Style in New Media Interaction. In: *Discourse 2.0: Language and New Media* (Tannen, D. and A.M. Trester, eds.). Washington, DC: Georgetown University Press, 99–117
- Trbojević-Milošević 2004: Ivana Trbojević-Milošević. *Modalnost, sud, iskaz: Epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Vježbicka 1974: Anna Wierzbicka. The Semantics of Direct and Indirect Discourse. *Papers in Linguistics*, 7: 267–307. (prema Klark i Gerig 1990)

Ana B. Bjelogrić

NEW(ER) QUOTATIVES IN CONTEMPORAY SERBIAN CONVERSATIONAL DISCOURSE

Summary

The paper deals with new(er) forms for introducing reported speech in the conversational discourse of contemporary Serbian – quotatives *biti u fazonu*, *biti iz fazona*, *(biti) fazon*, *biti u stilu* and *(biti) kao*. The quotatives are investigated from the perspective of syntax, semantics, pragmatics, and stylistics, by analyzing examples from a corpus of written, electronic communication. The aim of the research is not only to provide a structural description of the quotatives, but also to explore the communicative situations in which they are used. The paper argues that, much like with their English counterparts, it cannot be clearly delineated whether the content that these forms introduce is outwardly realized, or rather constructed by the current speaker.

КАТЕГОРИЈЕ АТРИБУТИВНЕ ПОСЕСИВНОСТИ У РОМАНУ *ЕНЦИКЛОПЕДИЈА МРТВИХ* ДАНИЛА КИША²

Апстракт: Предмет овог рада јесте формално-семантичка анализа категорија атрибутивне посесивности у роману Енциклопедија мртвих Данила Киша. Класификација је извршена на основу формално-граматичког и логичко-семантичког критеријума. Први критеријум је подразумевао диференцијацију атрибутивних синтагми на основу формалних средстава за изражавање присвојног значења (присвојни придев, слободни и предложни генитив), док је други критеријум укључивао различита обележја чланова посесивне конструкције: семантичке домене из којих јединице потичу (родбински називи, називи делова тела итд.), потом поларизацију на основу ознака: отуђиво/неотуђиво, живо/неживо, конкретно/апстрактно, одређено/неодређено, затим временско ограничење посесивног односа, као и могућност контроле посесора над посесумом. Циљ рада јесте да се, кроз идентификацију семантичких типова посесивних атрибутивних синтагми у Кишовом роману Енциклопедија мртвих, покаже разнообразност модела којима се исказује опште значење посесивности, било као примарно, било као секундарно. Уз то, овде се жели показати какве све врсте посесивности изражавају конструкције код којих је ово значење примарног типа.

Кључне речи: *Енциклопедија мртвих, атрибутивна посесивност, посесор, посесум, семантика.*

1. Уводна реч

1.1. О категорији посесивности.

Посесивност је универзална синтаксичка и логичко-семантичка категорија, карактеристична за све језике света. Општи појам посесивности предмет је бројних језикословних расправа, парцијалног или свеобухватног типа, утемељених на формалном, функционално-семантичком или когнити-

¹ Marijana.Bogdanovic@isj.sanu.ac.rs; marijanabogdanovic01@gmail.com

² Овај рад је настао у оквиру пројекта 178009 *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

вистичком приступу.³ Када је посреди лингвистички аспект посесивности, свако посесивно значење укључује однос између два ентитета којима су додељене улоге поседника (посесора) и поседованог (посесума). Та два ентитета конститутивни су елементи, семантички и синтаксички, јер је један услов другоме – без поседника нема поседованог и обрнуто (Куна 2003: 159). Како истиче и немачки лингвиста Хансјакоб Сејлер (1981: 6), појам лингвистичке посесивности представљен је односом између две супстанце, при чему супстанца А, названа посесор, у прототипичном случају има обележје [+ живо], прецизније [+ људско], док супстанца Б, названа посесум, семантички може бити обележена или као [+ живо] или као [- живо]. Типични посесор, дакле, припада семантичкој категорији *animatum*, док се у нетипичним случајевима он може односити и на појаве и предмете из неживог света. И Радмило Маројевић (1983: 3) под субјектом посесивности подразумева „лице – биће које је свесно односа припадности и може га изразити језичким средствима, биће чија је генеричка суштина присвајање предмета и појава објективног света, биће које има развијен свој унутрашњи свет. Као резултат персонификације, међутим, субјекат посесивности може бити натприродно биће, животиња, предмет или појава”. Објекат посесивности може бити лице, животиња, биљка, део тела, психичка категорија, особина, радња, резултат рада, предмет, територија, временски појам, али и други појмови који су у вези са лицем које означава посесора.⁴

³ Посесивност се као значењска категорија узгредно помиње у оквиру синтаксе падежа (слободни и предложни посесивни генитив, посесивни датив) и обраде врста речи (посесивни придеви, посесивне заменице) у готово свим нашим стандардним граматикама (Маретић 1931, Стевановић 1986⁵, 1989⁴, Пипер и др. 2005 итд.). Једна од првих детаљнијих анализа посесивних форми у српскохрватском језику дата је у раду Стевановић 1939–1940. Различити аспекти ове категорије разматрани су и у бројним другим појединачним чланцима: о дистрибуционим условима за употребу посесивног придева и посесивног генитива в. Ивић 1967; о различитим језичким средствима за означавање посесивних значења у српском језику исп. Павловић 1965, Месен 2006 итд.; о појму неотуђиве посесије повезане са концептом обавезне детерминације исп. Филмор 1968, Радовановић 1979; о формалним средствима за изражавање посесивности у српскохрватском језику исп. и Спалатин 1970. У хрватској науци категорија посесивности темељно је разрађена у радовима Бранка Куне (1999, 2003, 2012 итд.). Исп. и следеће радове: Магасовић 2002, Худечек 2006. Посесивност, као универзална језичка категорија, предмет је истраживања многих страних лингвиста. Од бројне литературе посебно упућујемо на следеће монографске и парцијалне радове: Хеине 1997а, 1997б, Сејлер 1981, Стасен 2009, Францис 2000 итд.

⁴ У оквиру различитих лингвистичких проматрања посесивности, ова категорија је често детерминисана и изванлингвистичким факторима. Посесивност се, наиме, често одређује као културолошки феномен, будући да појмови 'припадања, власништва, поседовања', као типичне значењске компоненте посесивности, варирају од културе до културе. Тако, на пример, Хансјакоб Сејлер (1981: 4) истиче да

1.2. Врсте посесивности с обзиром на однос између елемената у посесивној конструкцији.

Однос између елемената у посесивној конструкцији може бити изражен различитим језичким средствима (граматичким, лексичким или лексичко-граматичким), те се, по овом критеријуму, у литератури обично издвајају три главне врсте посесивности: атрибутивна, предикативна и атрибутивно-предикативна (исп. нпр: Маројевић 1983: 4). Атрибутивна посесивност остварује се на нивоу синтагме при чему посесор синтаксички увек има атрибутивну улогу. Предикативна посесивност пак остварује се на нивоу реченице, а веза између посесора и посесума остварена је глаголским елементом. Атрибутивно-предикативна посесивност се такође остварује на нивоу реченице, али веза између посесора и посесума није изражена глаголом већ посесивним дативом, при чему је елемент предикативности присутан, будући да се такве реченице могу трансформисати у посесивне.⁵

се, семантички посматрано, посесивност може дефинисати као 'биокултуролошка'. То је специфичан однос између човека и његове родбине, делова тела, материјалних ствари које му припадају, културолошких и интелектуалних производа; шире посматрано, то је однос између делова и целине једног организма. Комплекс биокултуролошких одлика управо може представљати критеријум за ограничавање посесивности од других бинарних односа, у првом реду од валенције и локативности. Леон Стасен (2009: 7) такође истиче да су у неким аспектима посесивности јасно видљиве међу-културолошке разлике, али да то не значи да је концепт посесивности изразито културолошки детерминисан. Он се у начелу слаже са Хеиновом тврдњом да су средства језичког кодирања категорије посесивности конвенционализована и као таква представљају универзалну карактеристику свих људских језика (Хеине 1997а: 83). Уп. и Матасовић (2002: 152): „Чињеница да се у типолошки најразличитијим језицима показује исти образац, по којем се синтаксички однос *possessor* и *possessum* изражава на исти начин, без обзира на њихов семантички и логички однос, доказује да је посвојност когнитивно (концептуално) јединствена категорија, најверојатније урођена у структури људског ума”.

⁵ У хрватској литератури се уместо атрибутивно-предикативне посесивности користи термин *вањска посвојност*, која представља „прелазну категорију и која се изриче посвојним дативом јер веза између двају елемената посвојног односа није изражена глаголом него се преко њега претпоставља” (Јуна 2003: 157; 2012: 125–193). То је заправо превод термина који користе дански аутори Херслунд и Барон (2001: 14) – „External Possession” (between predicative and attributive possession). Како истичу поменути аутори (2001: 15), реч је односу који се налази на граници између предикативне и атрибутивне посесивности. Са предикативном посесивности повезује га чињеница да је веза између посесора и посесума остварена преко глагола, али та веза није експлицитно изражена глаголом већ је само претпостављена. Они даље наводе да у овим 'спољашњим посесивним конструкцијама' посесор није више синтаксички завистан од посесума (није атрибут), већ је има функцију примарног реченичног члана (објекта). То је тзв. синтаксичка промоција посесора: „*possessor ascension*” (Херслунд и Барон 2001: 16).

1.3. *Отуђива (неиманентна) и неотуђива (иманентна) посесивност*. У многим језицима света категорија посесивности подељена је на две поткатеорије – отуђиву и неотуђиву посесивност – у зависности од тога да ли се однос између посесора и посесума доживљава као нераскидив, инхерентан, нужан или као мање-више случајан и површан (Матасовић 2002: 152). Б. Хеине (1997: 85) наводи пет концептуалних поља чији ће ентитети вероватно бити тумачени као неодвојиви: 1. родбински називи, 2. делови тела, 3. релацијски просторни концепти: *врх, дно, унутрашњост*, 4. инхерентни делови других јединица: *грана, квака*, 5. физичка ментална стања: *снага, страх*. Као објекти отуђиве посесивности, најчешће се појављују именице следећих семантичких категорија: општи називи имовине, називи појмова који се односе на боравиште, стамбени простор, грађевине и сл., називи предмета за свакидашњу употребу, називи одевних предмета (Куна 2012: 28). Многи језици имају посебне посесивне афиксе за означавање именица које су неотуђиво поседоване и именица које карактерише отуђива посесивност (Филморе 90). У српском језику пак, као и у осталим индоевропским језицима, разлика између отуђиве и неотуђиве посесивности није граматикализована (Матасовић 2002: 153).

2. Предмет и циљ рада. Хипотезе. Критеријуми за анализу.

Предмет нашег рада је формално-семантичка анализа посесивних категорија у роману *Енциклопедија мртвих* Данила Киша. При томе ћемо се ограничити на категорије за изражавање атрибутивне посесивности, која је утемељена на граматикализованим односима унутар именичке синтагме, при чему реч којом се именује посесор синтаксички увек има улогу атрибута, односно представља зависни члан, а израз којим се реферише на посесум представља главни члан синтагме (Куна 2012: 29). Средства за изражавање оваквог начина посесивности, а која су у нашем раду подвргнута анализи, јесу суфиксалног типа – посесивни придеви (PsP + Pm) и синтаксичког типа – посесивни генитив (Pm + PsG) и предлошко-падежне конструкције (Pm + од + PsG, Pm + на + PsL, Pm + у + PsL).⁶ Циљ рада јесте да се, кроз иденти-

⁶ У овом раду, због ограничености простора, неће бити разматране присвојне заменице као фреквентно средство изражавања атрибутивне посесивности. Анализи такође неће бити подвргнуте ни конструкције са посесивним дативом, будући да се у литератури ова падежна форма обично третира као прелазно средство између атрибутивне и предикативне посесивности (Куна 2012, Маројевић 1983, Херслунд и Барон 2001). Такође, у анализу неће бити укључене ни синтагме са тзв. субјекатским или објекатским генитивом, тј. синтагме са девербативном и деадјективном именицом као детерминатором настале номинализацијом глаголских, односно конгруентних супстантивних синтагми (*долазак људи – људи долазе; плаветнило неба – плаво небо, небо је плаво*) (Ковачевић 1992). У раду ћемо користити следеће скраћенице:

фикацију семантичких типова наведених атрибутивних синтагми у Кишовом роману *Енциклопедија мртвих*, покаже разнообразност модела којима се исказује опште значење посесивности, било као примарно, било као секундарно. Уз то, овде се жели показати какве све врсте посесивности изражавају конструкције код којих је ово значење примарног типа.

Основне хипотезе од којих смо у истраживању пошли односе се на бројност и семантичку разнородност образаца у којима се посесивно значење јавља, не као примарно, већ као секундарно и пратеће уз неко друго категоријално значење. Стога је један од циљева рада изнаћи и анализирати формално посесивне конструкције, одн. конструкције код којих је значење посесивности секундарног типа, док се као примарно јавља неко друго значење.

Такође, имајућу у виду чињеницу да у изражавању односа припадања граматике предност дају придевском образовању у односу на генитивне форме (Ивић 1967: 257),⁷ желели смо да однос употребе посесивног придева и посесивног генитива проверимо на примерима из нашег корпуса.

Као главни критеријум за семантичку интерпретацију атрибутивних синтагми у овом раду узимаће се природа односа између посесора и посесума, те ће ексцерпирани примери најпре бити распоређени у четири основне врсте посесивног односа: АС са значењем неотуђиве посесивности, АС са значењем отуђиве посесивности, АС са значењем апстрактне посесивности и АС са псеудопосесивним значењем. Семантичке поткласификације унутар наведених модела посесивности вршиће се на основу заступљености додатних критеријских обележја као што су: значење именице у позицији централног и зависног члана (родбински однос, однос део : целина итд.), семантичка обележја посесора и посесума: [\pm живо] [\pm конкретно], просторно и временско ограничење њиховог односа, као и могућност контроле поседованог.⁸

Ps – именица за означавање посесора, Pm – именица за означавање посесума, PsP – посесор изражен посесивним придевом; PsG – посесор изражен именицом у генитиву, PsL – посесор изражен именицом у локативу, АС – атрибутивне синтагме.

⁷ Исп. и следећу препоруку: „Уместо присвојног придева није добро употребљавати именицу у генитиву: спојеви као *нов рекорд Радића, булевар Лењина, сличан је и став Крлеже* исправније гласе *нов Радићев рекорд, Лењинов булевар, сличан је и Крлежин став*” (Пипер и Клајн 2014: 122).

⁸ Различити аутори дају различите типологије посесивних односа у зависности од примењиваних критеријских мерила. Тако, на пример, Леон Стасен (2009: 17), издвајајући врсте посесивности, узима у обзир два вредносна параметра: стални контакт (permanent contact) и контролу посесора над посесумом (control). Његова шема посесивних односа изгледа овако:

3. Формално-семантичка анализа атрибутивних синтагми (АС) у Енциклопедији мртвих.

3.1. АС са значењем неотуђиве посесивности:

У прву семантичку категорију сврстали смо примере атрибутивних синтагми са општим значењем неотуђиве посесивности. Однос посесије у оваквим синтагмама није ограничен временом (сталан је) и посесор нема могућност контроле над поседованим. Унутар овог модела издвајамо следеће подгрупе:

3.1.1. Субјекат посесивности је људско биће, а посесум је изражен именицом за родбинске и друге односе међу људима:

PSP + Pm: „Не мудруј”, рече један од *Петрових ученика* (22); Била је она *Лотова кћи* (20); Избацује из рукописа злобне алузије на савремена збивања ... као што је она о *Лотовој жени* (134); Отишли су само да доведу *Децијеве легионаре* (88); Удружио се с *Мајсторовим противницима* (137).

Pm + PsG: На челу поворке корача ... *муж покојнице* коју испраћају на вечни пут (52); Са њим путује ... и несрећни Герасимов, *син емигранта* (60); Говорило се да је Нилус *отац девојчице* (152). Сви су се они називали *синовима Божијим* и *синовима сина Божјега* (10). То не бејаше ... Приска, кћи краља Деција (86); О чему ... сањаре *кћери једног средњоевропског јеврејског трговца* (116); Господин Бендек гледа у *мајку детета* (123); Морис Жоли, *син градског већника и неке Италијанке* (177).

Pm + од + PsG: ... мучки живот *пролетерског детета од мајке праље и оца пропалице* (38); Нису близнакиње, али су сестре рођене, *од истог оца и од исте мајке* (111).

врста присвојног односа	стални контакт (permanent contact)	контрола (control)
отуђива (alienable)	+	+
неотуђива (inalienable)	+	-
привремена (temporary)	-	+
апстрактна (abstract)	-	-

С друге стране, Б. Хеине (1997: 87) издваја чак 7 врста посесивних односа: физичка посесивност (physical possession), привремена посесивност (temporary possession), стална посесивност (permanent possession), неотуђива посесивност (inalienable possession), апстрактна посесивност (abstract possession), нежива неотуђива посесивност (inanimate inalienable possession), нежива отуђива посесивност (inanimate alienable possession).

3.1.2. Субјекат посесивности је живо биће (човек или животиња), а објекат посесивности је део његовог тела:

PsP + Pm: Затим следе згуснуте слике...: ... чутурица у *дечаковој руци* (55); ... нагризало влакна *камиље длаке* која се лињала неприметно (82); Пукнуо [је] у ваздуху изнад *коњских ушију* (115); ... не усуђујући се чак ни да погледа у мутне, зеленомодре *Китмирове очи* (93); ... продирући кроз оштре зубе *Полифемове вилице* (94); ... доспела је у *Нилусове руке* зачуђујућом брзином (187); Погледале [су] увис, поред *очевог рамена* (118).

Pm + PsG: Он би се, пред задивљеним *очима гледалаца*, успентрао уз њега као уз какву притку (10); М. О. би тада ... спуштао ... главу у *крило своје законите супруге* (204); На коверти стајало [је] моје име, исписано *руком Мендела Осиповича* (209); Загледан у *очи младића*, он ... опази да те очи гледају и траже његов поглед (105); ... други упери двоцевку у *груди кочијаша* (115); Ланено уже са *врата говечета* остаје на земљи (10); Смрскане *лобање* ... с цревима просутим као *црева закланог вола*, лежао је на земљи (29); ... помало налик на *rep веверице* (112); ... љуљаше се ... на снажним *рукама својих носилаца*, он, Дионизије (90); Тад угледа крај себе ... *лица Јована и Малхуса* (101). Види у огледалу ... *унезверене очи своје најмлађе ћерке* (122) ... у којима се осликава ... *рошаво лице Јешуе Крохала* (133); *Лице Јешуе Крохала* се озари (135)

3.1.3. У функцији посесума налазе се именице којима се именује човечији или животињски организам, схваћен у својој целовитости (*тело, леш*), а субјекат посесивности изражен је именицом за именовање тачно одређеног живог бића (људског или животињског).

Pm + PsG: *И леш несрећног Хермана* ... биће ... у Књизи мртвих (68); Осећао је крај себе .. мртвим сном обузета *тела пастира Јована и Малхуса* (84); Наслућивао је ... бестелесно и балсамовано *тело пастирова пса* (84); *Тело Симона Чудотворца* падало је ка земљи као камен (28).

3.1.4. Субјекат посесивности је именица која означава цео предмет, а посесум је интегрални део тог предмета.

Pm + PsG: Једног је дана одред енкаведеоваца закуцао ... на *врата манастирске куће* (156); Симон – како какав домаћин коме се гради бунар или постављају *темељи нове куће* – издавао [је] радницима наређења (32); Симон ... ухвати *руком даску сандука* (33); Тако смо се растајали више пута «заувек» ... у мом стану, на последњем *спрату зграде* (204); Сећам се ... где зрикавци, под *прозором његовог хотела* на Криму, зричу (208); Да ли би ... отворио *врата фуруне?* (211); ... стави пресавијен *рукопис у унутрашњи џеп свог капута* (136). ... у горњем *џепу војничке блузе* (195); На *прозорима кућа* сја румени одраз јутарњег сунца (51); Клокоће вода на *уста чутурице*

(54); Један младић, наслоњен на *стабло багрема*, говори (56); Из *димњака пароброда «Смедерево»* извија се црн дим (58); Слевала се [вода] преко *бора чела у шкољке ушију* (82); Ветар је шумио у *гранана храстова* (118); ... види шуму и залелујало *лишће храстова* (120); Проћи ће поново кроз сумрачне подруме *Британског музеја* (163); Осети како му снег склизну у *рукав шињела* (170); Успутне станице сад промичу ... кроз *прозор воза* (184).

Pm + од + PsG: Зар ће оне морати ... да «лижу» тањире *средином од хлеба* (119).

3.1.5. Објекат посесивности изражен је именицом *име* или *назив*, а субјекат посесивности – именицом за означавање живог бића, предмета или апстрактних појмова.⁹

PsP + Pm: Прво се присети *Прискина слатка имена* (85).

Pm + PsG: Подиже к небу руке и дозива *име Господње* (87); То сам зачас проверила ... трагајући за *именом мог оца* (53); Ту су *имена кочијаша, имена суседа* који су их испратили (55); Затим следе *имена учитеља, другова* ... (55); *Име Ане Еремије* ... стоји ту напоредо са *именом оперског певача Крижаја* (57); *Име сваке биљке* који је дечак убрао [је забележено] (56); Сад се мешаји *имена славних битака* ... са *именима погинулих професора и ђака* (58); Исписао је ... *имена београдских кафана* словима каквим се бележе на мапама *називи острва* (75).

3.1.6. Субјекат посесивности је обично предмет, а објекат посесивности је именица из релацијског просторног домена којом се означава неки физички део тог предмета (почетак, средина, крај, врх, дно, унутрашњост, спољашњост и сл.)¹⁰:

Pm + PsG: Тамо горе је хладно као на *дну бунара* (22); На *челу поворке* корача ... човек (51); Била је његова слика ... скоро по *средици странице* (49); Предео његовог родног краја дат је тако живо ...: снег на *врховима далеких планина* ... (51); *Почеци ове књиге* датирају негде после 1789. (53); Одједном се налазимо у *срцу новог града* (57); Поподне би ... седећи на *ивици фотеље* ... распоређивао [марке] (73); Каролина постави пиво на *ивицу стола* (137); На *полеђини књиге* утиснута латиницом реч... (176).

⁹ Именице *име* и *презиме* се могу схватити као и интегрални део бића или предмета пошто је именовање једна од најбитнијих особина сваког бића или предмета (Ковачевић 1981: 30).

¹⁰ У свим наведеним примерима се поред посесивног уочава и партитивно значење (исп. Ковачевић 1981: 32, фн).

3.2. АС са значењем отуђиве посесивности

У другу семантичку категорију издвајамо примере атрибутивних синтагми са општим значењем отуђиве посесивности.¹¹ Овај однос посесивности подразумева посесора који је власник поседованог објекта. Као такав, он има способност контроле над посесумом, односно у сваком тренутку може да раскине однос посесије. Субјекат посесивности је именица која означава људско биће, док се као објекти посесивности јављају именице са значењем »неживог«.

PsP + Pm: Јешуа Крохал напушта зором *Мајсторову собу* (135); Открива .. *царичину приручну библиотеку* (157); Појављују [се] два новинара са *Грејсовим писмом у цепу* (176).

Pm + PsG: *Инвентар газда Марка* набројан је до у танчине (56); То се збило ... када је ... пристао да оде у Ровињ, у *кућу неких пријатеља* (64); Видећете како ... лепи [лишће] у *хербаријум своје ћерке* (66); Чак и *лаке чезе и црни фијакери госпде алишпана* остављају дубоке трагове у блату (113); Поче свеопшта пуцњава у сутерену *виле Ипатијевих* (157); Комисија која је у *вили Ипатијевих* састављала инвентар добара ... (157); У *пртљагу белих официра* ... нашао би се и Антихрист (160); Рачковски открива ... организацију која фабрикује бомбе у *радионици неког бравара* (185).

3.3. АС са значењем апстрактне посесивности

У трећу семантичку категорију долазе примери са општим значењем апстрактне посесивности. Именица у функцији посесума означава неки апстрактан појам, а посесор је квалификован ознакама [+ живо], [+ одређено, познато]. Однос посесије у оваквим синагмама углавном не подразумева сталну везу између чланова присвојне конструкције и посесор најчешће нема могућност контроле над поседованим, будући да се у прототипичним случајевима ради о физичким или менталним стањима или особинама пролазне природе (Стасен 2009: 20).

PsP + Pm: Њена негдашња судбина служила му је као очигледан пример ... *Јеховине окрутности и суровости* (20). Ни он сам, Дионизије, не може да ухвати *Китмиров поглед* (93); Све је на страни живота у овом кошмарном сну: ... *царска милост* (144).

¹¹ Т. А. Иванова (1975: 94–95) у раду о синонимним средствима за означавање отуђиве посесивности у савременим словенским књижевним језицима истиче да је отуђива посесивност обележена 'највишим степеном посесивности' јер одражава однос стварног поседовања конкретних ствари и предмета материјалне реалности од стране једне особе или групе лица.

Pm + PsG: Не мислите ваљда да ћу ... кренути ... да проверавам *кошмаре једне болесне девојчице* (124); На велику *радост девојчица* на задњем седишту кола (22); Све је на страни живота у овом кошмарном сну: ... *слава његове породице, љубав његове мајке* (144); Претераној *амбицији Рачковског* било је равно још само његово одсуство скрупула (186); Морам вас поново подсетити на *судбину тог несрећног детета*, о коме госпођа Нина Ротсвансон ћути (202); У некој врсти резимеа [биће] исписана и *судбина моје мајке* (66).

3.4. АС са псеудопосесивним значењем

Четврту семантичку категорију репрезентују примери атрибутивних синтагми са псеудопосесивним значењем. Однос посесије у оваквим атрибутивним синтагмама је секундаран, док се као примарно јавља неко друго значење. Издвојићемо неколико типова оваквих конструкција на основу њиховог примарног значења:

3.4.1. АС са примарним локативним значењем

3.4.1.1. У првој групи АС са примарним локативним значењем однос псеудопосесивности настаје заправо тек на основу синтаксичког спајања две именице у поступку редукције релативне реченице, те се пре може говорити о значењу локативности (посесор јесте на неки специфичан начин лоциран на појму којим се означава посесум), него о типичном посесивном значењу.

Pm + PsG: Како се не зна *гроб Мендела Осиповича* (= *гроб у којем је сахрањен Мендела Осипович*), то немам намеру да »легнем поред њега« (212); Била сам схватила ... да је то чувена *Енциклопедија мртвих* (= *књига у којој се налазе приче о мртвима*) (49); Енциклопедија мртвих ... није ... именик као *Књига краљева* (= *књига у којој се налази списак краљева*) (71); Ова чудна ерудитна каста ... има .. своје приврженике који рију по читуљама и по *биографијама људи* (= *књиге у којима су описани животи људи*) (53); Ту [је] *портрет господина учитеља* (= *слика на којој је нацртан лик господина учитеља*) (55).

3.4.1.2. Друга група конструкција са примарним локативним значењем изражена је моделом Pm + на + PsL или моделом Pm + у + PsL. Елементе посесивног значења имплицира могућност трансформације ових синтагми у реченице са посесивним глаголом *имати*:

Pm + na + PsL: Књиге су биле ... везане ... за гвоздене *карике* на полицама (исп. *карике се налазе на полицама : полице имају карике*) (49); Одроз јутарњег сунца ... топи ледене *сталактите* на олуку (исп. *сталактити се налазе на олуку : олуку има сталактите*) (51). ... утиснути у *дугмад* на војничким мундирима и *капама* (исп. *дугмад се налазе на војничким мундирима и капама : војнички мундири и капе имају дугмад*) (155); Предео његовог родног краја дат је тако живо ...: *снег на врховима далеких планина* (исп. *снег се налази на врховима планина : врхови планина имају снег по себи*) (51).

Pm + y + PsL: Затим следе згуснуте слике ... : ... *чутурица* у *дечаковој руци* (*чутурица се налази у дечаковој руци : дечак у руци има чутурицу*); Онда је дошао на ред *прозор* у *купатилу* (*прозор се налази у купатилу : купатило има прозор*) (75).

3.4.2. AC са примарним аблативним значењем

3.4.2.1. Примери из ове категорије експлицирају однос између ствараоца и његовог дела. Субјекат посесивности је именица са значењем људског бића, а објекат посесивности је именица која реферише на неки производ интелектуалне и стваралачке активности, тј. на резултат рада посесора. При томе, посесивним придевом се претежно означава ко је творац дела, а посесивним генитивом – од кога дело потиче, што је заправо иста семантичка карактеризација (уп. Стевановић 1937: 44).

PSP + Pm: Као на *Бројгеловим пејзажима* (= *пејзаже које је насликао Бројгел*) промичу на чкаљкама деца (51); Најзанимљивије је поменути успех *Бекетовог Чекајући Годоа* (*успех представе Чекајући Годоа, коју је написао Бекет*) (47); ... једва разбирљиву *Хасову филозофску доктрину* (= *доктрину коју је осмислио Хас*) (130); *Крушеванови текстови* ... пали су најзад на плодно тле (= *текстови које је написао Крушеванов*) (148); Као издавач *Нилусове књиге* појављује се Царскоселска секција Црвеног крста (= *књиге које је написао Нилус*) (148); Ова *Бјаликова критика* имала је следеће консеквенце (= *критика коју је написао Бјалик*) (137); По *Нилусовим сугестијама*, *калуђер* је насликао једну слику (= *сугестијама које је дао Нилус*) (153); Онда узима примерак са *Мајсторовим исправкама* (= *исправкама које је начинио Мајстор*) (136); Целокупно *Бен Хасово дело* (= *дело које је написао Бен Хас*), песничко и филозофско, своди се заправо на доказивање те чињенице (128).

Pm + PsG: *Акварел мога оца* био [је] похваљен од жирија (= *акварел који је насликао мој отац*) (59); До тог оптимистичког закључка дошли [сте] у првом реду захваљујући *истраживањима господина Безименског* (= *истраживањима које је спровео господин Безименски*) (198); Нилус покушава

да нађе *дневник неког пустињака* (= *дневник који је написао неки пустињак*) (180); Појављују се *чланци ... поменутог Крушевана* (= *чланци које је написао Крушеван*) (150); Песма »Сунце под ружичастим абажуром« јесте само иронична *реплика Мендела Осиповича* на ту моју примедбу (= *реплика коју је дао Мендела Осипович*) (202); Књига даје и приступну *беседу директора Стојковића* (= *беседу коју је изрекао директор Стојковић*) (58); И узалуд, дакле, све те *приче њихове мајке* (= *приче које је испричала њихова мајка*) (117); Да није у питању управо та опсесивна *идеја састављача?* (= *идеја коју је изнео састављач*) (62); Он је у свом тексту сажео *излагања и других ученика* (= *излагања која су саопитили други ученици*) (127); Догађај који нас интересује нема ... непосредне везе са филозофском *доктрином самог Бен Хаса* (= *доктрину коју је осмислио Хас*) (130); Прочитах да је то основни цветни мотив на *сликама мога оца* (= *сликама које је насликао мој отац*) (78).

3.4.2.2. Доминантну аблативну семантику имају и конструкције у којима функцију посесума врши именица са значењем елемента неке представе који се под извесним околностима од ње одваја. Стевановић (1937: 43) констатује да је најобичнији облик за изражавање односа међу оваквим представама генитив са предлогом *од*: *дим од дувана, мирис од зејтина*, међутим у нашем корпусу овај однос означен је искључиво моделом: Pm + PsG:

Pm + PsG: И *виде светлост бакљи ... и чу жамор светине* која се била окупила око њих (87); Шпиља се зачас напуни *димом бакљи и мирисом тамјана* (88); Живе [јој] у сећању *мириси мирисне лучи и тамјана* (97); Не хладна *светлост месечева*, него *светлост Божјег дана, светлост сунца ...* (99); Или то бејаше сан ... топли *мирис земље, мирис трава и мирис биља* (100); Осети *воњ својих носача* (101); Управо је извадио из џепа цигару и *принео пламен шибице* (121); То је већ *крик животиње, нељудски* (121). ... бубњали у ушима као *звучи добоша* (140); Његов говор ... био је прекидан ... *јецајима старих курви* (39); Чуо је *шум гомиле* (144); Сутерен ... у *диму цигарета* и у *смраду вина* (39); Отац Сергеј ... гаси *светло зграбивши пламен свећа* голим рукама (151); ...нагињући књигу према *светлости лампе* (168); ... чврсто затвара очи, као при јаком *бљеску муње* (186).

3.4.3. AC са примарним квалитативним значењем.

У ову групу долазе конструкције са посесивним придевом и посесивним генитивом који означавају живо биће (човека или животињу), али немају улогу посесора. Они упућују на оно што је својствено врсти, исказујући тако у већој мери особину посесума, него типичан однос посесивности. Посесивни придев, односно именица у генитиву, дакле, не означава једно одређено живо биће, већ особину која је својствена сваком бићу из

класе појмова на коју именица у функцији посесора реферише. Примарно значење оваквих констукција је квалитативно.

Ps + PmP: Препознаде ... Петра и његове ученике, оборужане *пастирским штаповима*. (21). Говорили су о њој ... да је каћиперка, блудница ... која је доспела до милости свог *шарлатанског пратиоца* (20). Онај брбљивац ће најзад да прикаже неку од својих *факирских вештина* (22). Таман му се учини да га је неко од деца погледало својим *анђеоским очима* (91). ...као кад се процењује ловачка пушка (113). Затегнуо је бич] као што се затеже печачки штап од бамбуса када се ухвати на мамац велика кечига. ... али не без стварног *сликарског талента* (153). Нилус у средини ... са *калуђерским конопом* око струка (153).

Pm + PsG: Имао је *глас лудака* и *поглед блудника* (10); Народи Јудеје ... већ су били свикли на ове мирољубиве момке који ... говоре *гласом девице* (14); А сад ме пусти да ... помислим свом силином ... на *бол мајки* које нас рађају ... на *ужас риба* у утроби уљешуре ... на *тугу слона* који мре од старости, на краткотрајну *радост лептира* ... на *немоћ остарелог тигра* ... на *страх тек излеглог птића* које мајка истискује из гнезда, на паклене *муке глисте* која се пржи на сунцу ... на *ужас губаваца* ... на *бол слепаца* ... (24); Кроз цело то писмо провејавала је нека »непоправљива *гордост тетреба*« (209); За њега самог лако као *тело детета* или *немоћна старца* (90); Пас једнако урла, оним страшним животињским плачем, више налик на *ридање старца* него на *плач детета* (123); А ући, макар једном, кроз та врата ... могла је само она која има у себи *лукавост лисице*, *спретност мачке* и *срце видре* (160).

4. Закључна разматрања

Из формално-семантичке анализе посесивних атрибутивних синтагми у роману *Енциклопедија мртвих* Данила Киша проистекли су следећи закључци:

1. За изражавање различитих типова посесивних односа Киш се у свом роману служио следећим моделима атрибутивних синтагми: конструкције са присвојним придевом: PsP + Pm, конструкције са посесивним генитивом Pm + PsG и предлошко-падежне конструкције: Pm + од + PsG, Pm + на + PsL, Pm + у + PsL). Архаичну посесивну конструкцију Pm + у + PsG (типа: *Двориште у комиције* је велико) наш корпус не показује.

2. Кишов језик у *Енциклопедији мртвих* одликује највише примера за атрибутивне синтагме са значењем неутуђиве посесивности. При томе, у оквиру подручја неутуђиве посесивности најдоминантнији су ентитети из

следећих концептуалних поља: *део тела, родбински односи и интегрални делови предмета*. Знатно мања фреквенција употребе евидентирана је код атрибутивних средстава за означавање отуђиве и апстрактне посесивности. Посебно бројну групу чине примери атрибутивних синтагми са псеудопосесивним значењем, што је у складу са полазном претпоставком о бројности и разноврсности конструкција у којима је значење посесивности секундарног типа. Као примарно значење у оваквим конструкцијама јавља се, наиме, значење локативности, аблативности и квалитативности.

3. У разматраном корпусу најфреквентније и семантички најполивалентније атрибутивно средство за изражавање присвојних значења јесте беспредложни генитив. Наиме, именице за означавање посесора из наше грађе знатно чешће су изражене генитивним обликом него обликом присвојних придева. Дистрибуција генитивног атрибута и присвојног придева условљена је углавном граматичким и семантичким обележјима посесора: постојање/непостојање детерминативног члана, опозиције одређено/неодређено, једнина/множина. Кишов језик међутим показује тенденцију ка генитивним формама и у случајевима када се посесивни однос неометано може изразити обликом посесивног придева.

4. Присвојни придеви из разматраног корпуса изведени су наставцима *-ов, -ев, -ји, -ски* и представљају, у поређењу са посесивним генитивом, секундарно средство за означавање односа посесивности. При том, у највећем броју случајева реч је о формално посесивним придевима са непосесивним – аблативним или квалитативним – значењем (исп. т. 3.4.2.1. и т. 3.4.3.)

5. Језику *Енциклопедије мртвих* – нису својствене предлошко-падежне конструкције за изражавање посесивних односа. Наиме, када су посредни примарна посесивна значења – неотуђива, отуђива и апстрактна – тек по изузетку се појављују синтагме по моделу $P_m + од + PsG$. У групи атрибутивних синтагми са псеудопосесивним значењем (и то само локативним) регистроване су конструкције са структуром $P_m + на + PsL$ и $P_m + у + PsL$. Чак и тамо где је обичнија посесивна веза *од + ген.* (синтагме са примарном аблативном семантиком – т. 3.4.4.2.), Киш предност даје формама са беспредложним генитивом.

Литература:

Батистић 1971: Татјана Батистић, „О семантичким условима који регулирају дистрибуцију посесивних конструкција тип *његов немир*”, *Прилози проучавању језика*, бр. 71, Нови Сад, 55–62.

- Иванова 1975: Т. А. Иванова, „Синонимическиј ряд со значением отчуждаемой принадлежности б современных славянских литературных языках”, *Прилози проучавању језика*, бр. 11, 93–105.
- Ивић 1967: Милка Ивић, „Генитивне форме српскохрватских именица и одговарајућа придевска образовања суфиксом -ов (-ев, -овљев, -евљев), -ин у односу ’комбинаторичких варијаната’”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, X, Нови Сад, 257–262.
- Ковачевић 1981: Милош Ковачевић, „Посесивне именичко-падежне синтагме у делима Анђелка Вулетића”, *Књижевни језик*, X/3, Сарајево, 25–35.
- Ковачевић 1987: Милош Ковачевић, „О српскохрватским сложеним реченицама с посесивном атрибутом зависном клаузом”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXX/1, Нови Сад, 153–159.
- Ковачевић 1992: Милош Ковачевић, *Кроз синтагме и реченице*, Сарајево.
- Куна 1999: Branko Kuna, „O izricanju posvojnosti prijedložnim genitivnim izrazima”, *Jezikoslovlje*, br. 1–2, 33–44.
- Куна 2003: Branko Kuna, „Između atributne i predikatne posvojnosti”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 29, 157–171.
- Куна 2012: Branko Kuna, *Predikatna i vanjska posvojnost u hrvatskome jeziku*, Osijek: Filozofski fakultet.
- Маретић 1931: Томо Маретић, *Gramatika i stilistika hrvatskoga i srpskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Маројевић 1983: Радмило Маројевић, *Посесивне категорије у руском језику (у своме историјском развоју и данас)*, Београд: Филолошки факултет.
- Матасовић 2002: Ranko Matasović, „Otudiva i neotudiva posvojnost u hrvatskome jeziku”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 28, 151–160.
- Месен 2006: Мартин Скоу Месен, „Посесивни придев, његово значење и употреба”, *Зборник Матице српске за славистику*, бр. 70, 333–347.
- Павловић 1965: Миливој Павловић, „Посесивни генитив и посесивни придев”, *Наш језик*, XIV/4–5, 235–238.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. (у ред. М. Ивић), Београд.
- Пипер и Клајн 2013: Предраг Пипер и Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.

- Радовановић 1979: Милорад Радовановић „Граматика неопућиве посеције: неки случајеви с имплицитним обавезним детерминатором у српскохрватском језику”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXII/1, Нови Сад, 17–23.
- Спалатин 1970: Leonardo Spalatin, „Possessivity in Serbo-Croatian”, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 48, No. 110, 1–15.
- Стевановић 1939–1940: Михаило Стевановић, „Посесивне форме у српскохрватском језику”, *Годишњак Скопског Филозофског факултета*, IV, Скопље, 1–50.
- Стевановић 1986⁵: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) I. Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд: Научна књига.
- Стевановић 1989⁴: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма) II. Синтакса*, Београд: Научна књига.
- Стојановић 1996: Смиљка Стојановић, *Бинарне релације посеције у енглеском и српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет.
- Хеине 1997а: Bernd Heine, *Cognitive Foundations of Grammar*, New York: Oxford University Press.
- Хеине 1997б: Bernd Heine, *Possession: cognitive sources, forces and grammaticalization*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Херслунд и Барон 2001: Michael Herslund and Irene Baron, „Introduction: Dimensions of Possession”, in: *Dimensions of Possession* (edited by Irène Baron, Michael Herslund and Finn Sørensen), 1–24.
- Худечек 2006: Lana Hudaček, *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*, Zagreb: Institut za hrvatski jeziki i jezikoslovlje.
- Сејлер 1981: Hansjakob Seiler, *Possession as an Operational Dimension of Language*.
- Стасен 2009: Leon Stasen, *Predicative Possession*, Oxford: Oxford University Press.
- Фелешко 1995: Казимјеж Фелешко, *Значења и синтакса српскохрватског генитива*, Београд – Нови Сад: Вукова задужбина – Орфелин – Матица српска.
- Филмор 1968: С. J. Fillmore, The case for case, *Universals in Linguistic Theory*, ed. E. Bach, R. T. Harms, New York; доступно на адреси: <http://linguistics.berkeley.edu/~syntax-circle/syntax-group/spr08/fillmore.pdf>
- Францис 2000: Elaine J. Francis, „Two perspectives on the grammar of the possession”, *Language Sciences*, vol. 22, 87–107.

Marijana R. Bogdanović

THE CATEGORIES OF ATTRIBUTIVE POSSESSIVENESS IN DANILO KIS'S NOVEL *THE ENCYCLOPEDIA OF THE DEAD*

Summary

The focus of this paper is on a formal semantic analysis of attributive possessiveness' categories in Danilo Kis's novel *The Encyclopedia of the Dead*. The classification is based on formal grammatical and logical-semantic criteria. The first criterion is the differentiation of attributive phrases on the basis of formal means used to express possessive meaning (possessive adjective, free and prepositional genitive), while the other criterion included the different characteristics of possessive constructions' members: semantic domains from which units originate (family names, body parts, etc.); the polarization using the categories alienable-inalienable, animate-inanimate, concrete-abstract, definite-indefinite; the time limit of possessive relations; and the ability of possessor's control over possessum. The aim of this paper is to show the diversity of the model that expresses the general meaning of possessiveness, either as primary or as secondary, through the identification of semantic types of possessive attributive phrases in Kis's novel *The Encyclopedia of the Dead*. In addition, the paper shows all the kinds of possession found in constructions that express this meaning as the primary type.

НАРАТИВНО УПОТРЕБЉЕН ПРЕЗЕНТ У ПРИПОВЕЦИ *ГРЕДОМ ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА*

Апстракт: У раду се анализира наративна употреба презента на корпусу приповетке Гредом Григорија Бојовића. Указује се на категорију „уживљености“ као доминантне карактеристике приповедачког презента. Са лингвостилистичког аспекта сагледане су његове основне функције у нарацији, а пажња је посвећена и ускоповезаној употреби аориста са транспонованим обликом презента.

Кључне речи: Григорије Бојовић, презент имперфективних глагола, уживљеност, аорист, нарација

Смрт Григорија Бојовића везана је за крај Другог светског рата, а стицајем околности, овај крај означава и престанак бављења његовим ликом и делом. Бачена је сенка на његово стваралаштво, а нове почетке проучавања језика овог писца можемо везати за крај 20. века и рад Душана Јовића *Људи и њихов језик у делима Григорија Бојовића*². Четрнаест година касније, значајна запажања и научне резултате доноси научни скуп *Језик и стил Григорија Бојовића*³.

За језик Григорија Бојовића карактеристична је употреба наративних глаголских облика, пре свега имперфекта и аориста. Међутим, неретко наилазимо и на презент као фреквентно средство за нарацију. Презент је глаголски облик, који изван своје примарне функције, може бити употребљен за исказивање радњи које су временски транспоноване у прошлост или будућност (Танасић 2005: 376). Приповедачки, историјски или наративни презент јесу називи за транспоновани презент у прошлост. У овом раду биће изло-

¹ jovanab89@yahoo.com

² Душан Јовић, „Људи и њихов језик у делима Григорија Бојовића“, у: *Баштина*, свеска 3, Институт за проучавање културе Срба, Црногораца, Хрвата и Муслимана, Приштина, 1992, 9–22.

³ *Језик и стил Григорија Бојовића: зборник са научног скупа оджаног 16. и 17. фебруара 2005. године у Косовској Митровици и Зубином Потоку*, уредник зборника Драгиша Бојовић, Косовска Митровица: Филозофски факултет; Зубин Поток: Стари Колашин, 2006.

жена запажања о оваквој употреби презента у приповеци *Гредом* Григорија Божовића⁴. Са синтаксостилистичког аспекта покушаћемо да издвојимо и објаснимо карактеристике конкретне функције овог глаголског облика.

Догађаји који чине фабулу приповетке деле је на пет наративних целина. Оне су хронолошки и просторно диференциране. Дистрибуцију ових делова намеће, пре свега, динамика простора. Тако кретање ликова омогућава управо простор који није фиксиран (цитирано према: Ковачевић 2006: 78). У приповеци, приповедач и поп Јеротије путују по Рогозни, а успутне ствари, гредом, асоцирају их и наводе њихов разговор „на одметнике, на невоље које од њих свет сналазе“ (Божовић 1998: 231). У првом делу локациони простор представља подножје Црног Врха. Заправо, цела прича везана је за ово подножје. Употребом аориста, аутор као да наглашава смењивање наративних целина. Друга наративна секвенца просторно је везана за реку код села Гребенове и почиње следећом реченицом:

а) „Код села Гребенове *сиђосмо* у реку.“ (231)

Оно што је заједничко и осталим наративним целинама јесте то да почињу реченицом у којој је употребљен аорист. Као у претходној, он се јавља и у следећим наративним целинама:

б) „*Пођосмо* даље уз Гребеновачку реку.“ (233)

в) „Кад *изађосмо* на једну рудницу покрај огромнога лештака са великим старим лескама, поп *заустави* белца, па *се* у грохот *насмеја*“... (233)

г) „Кроз два часа *се растадосмо*.“ (234)

Аутор је у овим деловима могао да употреби и презент (имперфективних глагола), али овако употребљен аорист у конкретним реченицама доприноси „доживљености“ саме радње и приповедања. Тај ефекат доживљености проистиче из „семантизма овог глаголског облика“, догађај се увек посматра из момента говора (Станојевић, Ашић 2008: 177). Поред овог семантичког слоја, а имајући у виду критеријум времена и простора, аорист у овим примерима поседује и функцију изражања сукцесивности радњи. Користећи аорист на почетку, односно на прелазима наративних делова, аутор као да наглашава смењивање догађаја, „живу динамику самог чина реализације“ (Ивић 1958: 143). А и Јован Вуковић наводи као карактеристику аориста ово значење, истицање изненадних, неочекиваних ситуација (1967: 22). Увод, сам почетак приповетке, указује на почетак дешавања, на хронотоп сусрета и пута као просторне одреднице. Избор приповедача да сваком следећом употребом аориста означи прелазак на следећу песничку слику односи се на мотивацију стила. Тако увођењем, у конкретном случају, одређених глаголских облика писац на плану композиције мења стилски поступак.

⁴ Библиографски податак о издању приповетке видети на крају рада.

Употреба аориста на овим местима у функцији је померања пажње са једне слике на другу (Танасић 2005: 426).

Уживљавање у прошлост Божовић постиже, као што смо већ напоменули, употребом презента. Радње исказане наративно употребљеним презентом могу имати експлицитану временску детерминацију. Поред временских одредби, други показатељ транспоновања у прошлост може бити и шири контекст у коме је презент употребљен. У првом примеру присутна је прилошка одредба која сугерише временску транспозицију, док у другом, на основу контекста, можемо закључити да се ради о прошлости:

а) Поп Јеротије је тога дана служио службу и по обичају остао обучен у цркви да богомољцима *чита* молитве. У цркву *се* народ *пушта* по реду, двоје-троје одједном, јер је мост слаб. (232)

б) Није ми било драго, био сам млад и немиран. *Идемо* тако, а он чим *види* како згодно место и чисто, *извади* из бисага једну сребрну овећу кутију, у којој је била *читава* Дубокопоточка Света Рука, *натуче* епитрахил, *па се моли* и *метанише* да се нама досади. Ако опази да смо се ми други око њега осмехнули, *разгоронади се* све да *побије* или *прокуне*. (234)

Овако употребљен презент, уместо неког прошлог глаголског облика, доприноси томе да се дочара непосредност збивања. Писац покушава да читаоцима приближи ток реализације радње.

Оно што је карактеристично за презент имперфективних глагола јесте то да се, према речима Милорада Радовановића, јавља у низовима. Самим тим што се јавља на тај начин, а не појединачно, јасно је да утиче на комплексност представљања одређене ситуације, слике. Поред тога, функција низова несвршеног презента у приповедању јесте живописност и непосредност саопштавања (Радовановић 1969: 49). Следећи примери указују на формирање „имперфективних низова“:

а) *Пада* нам на памет Фериз Салковић, који овуда *пролази* и који *се* по овим гудурама *крије*. Поп Јеротије ми рече да домаћин ове убоге куће *одговара* за јатаковање баш самом Феризу. (231)

Тај зликовац данас тобож *проказује* властима јатаке, али по свој прилици све оне који Фереза ни очима нису видели. (231)

б) Човека *обузима* туга: несретна прошлост нагнала је брата да брату *чини* зло и да се данас *потуца* негде по Арнаутлуку или Анадолу. (231)

Често низови имперфективног презента почињу или се завршавају неким претериталним глаголским обликом. У литератури налазимо да су то аорист и перфект свршеног вида, али на том месту може се наћи и перфективни презент. Улога свршених глаголских облика на почетку или на крају

„имперфективног низа“ има улогу да уобличи слику, као и да унесе динамику у приповедање (Танасић 2005: 379). На скромном корпусу приповетке *Гредом* пронашли смо два примера перфективног презента у постпозицији према „имперфективном низу“⁵:

а) *Примамо се* уза западно подножје Црнога Врха. Огромне букве са обе стране пута *наводе* наш разговор на одметнике, на невоље које од њих свет *сналазе*. (231)

б) Друга прилика била је још лепша. О Петровудне у Црној Ријеци, манастиру Светога Петра Коришкога, вазда *се купи* огроман сабор. *Долазе* тамо и околни муслимани, али само ради разоноде и да *попију* коју. (232)

У претходна два примера употреба перфективног презента односи се на динамичност наравије, као и на непосредну процесуалност (Радовановић 1969: 52; Ивић 1958: 140). Примери који потврђују улогу аориста на почетку или крају „импрефективног низа“ су:

а) *Пођосмо* даље уз Гребеновачку Ријеку. Преко ње букве изукрштале гране, те *јездимо* кроз праве зелене тунеле. Путања уска, *идемо* лагано и *водимо* разговоре. *Наводим* старога на прошлост, на гатке, на све оно што после њега неће нико ни хтети ни умети да исприча. Расположен је и ведар, *прича* и о старим кнезовима и поповима, много о мојем Колашину, чак и згоду, кад је наш прота Михаило Томовић избацио крилатицу: „Колашинац – пулувјерац“. (233)

б) Старац живо *слика*, *даје* једре карактеристике и поверја, *разлаже* без сујеверице и напредно. Кад *изађосмо* на једну рудиницу покрај огромнога лештака са великим старим лескама, поп *заустави* белца, па *се* у грохот *насмеја*. (233)

У првом примеру, аорист је у препозицији, а у другом – у постпозицији према „имперфективном низу“. Препозиција аористу омогућава функцију истицања промене наративне слике, док у другом делу постпозиција има функцију мењања ритма и наглашавања динамичности наравије. Везивањем аориста за треће лице достиже се одређена доза доживљености и непосредности на нивоу организовања наравије, која постоји у првом лицу перфективног презента (Радовановић 1969: 56).

У раду је пажња усмерена, пре свега, на анализу презента као глаголског облика са карактеристичном употребом. Као што смо већ напоменули, ради се о изражавању категорије „уживљености“. Тај семантички слој врло успешно се истиче и наративном употребом презента на местима где би се

⁵ Радовановић 1969: 51: Аутор наводи да се презент перфективних глагола може јавити у препонованом и постпонованом положају у односу на „импрефективни низ“, као и у дијалошком окружењу.

могао наћи и неки претеритални глаголски облик. Управо је то карактеристика приповедачког презента која доприноси исказивању семантичког слоја „уживљености“, непосредности и динамичности радње. Текстостилистичком анализом указано је и на функцију „имперфективних низова“ у приповедању. Не тако обимним корпусом, који нам пружа приповетка *Гредом* Григорија Божовића, успешно се осветљава један анализирани сегмент језика овог значајног српског писца.

ИЗВОР:

Божовић 1998: Григорије Божовић, „Гредом“, у: *Мој Колашин*, изабрао, приредио и поговор написао Драгиша Бојовић, Ars Libri, Београд; Нови свет, Приштина, 231–234.

ЛИТЕРАТУРА:

Вуковић 1967: Jovan Vuković, *Sintaksa glagola*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.

Ивић 1958: Милка Ивић, „Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику“, у: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, Књига III, Нови Сад, 139–152.

Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, *Српски писци у озрачју стилистике*, Филип Вишњић, Београд.

Ковачевић 2006: Милош Ковачевић, „Стилске доминанте у Божовићевој причи ‘Први пут у Новом Пазару’“, у: *Језик и стил Григорија Божовића*, Филозофски факултет: Косовска Митровица, Стари Колашин: Зубин Поток, 77–91.

Ковачевић 2014: Милош Ковачевић, „Доживљеност у приповедачкој прози Вељка Петровића“, у: *Вељкови дани 2013: Равница Вељка Петровића*, Библиотека „Карло Бијелици“, 21–45. (у штампани)

Радовановић 1990: Милорад Радовановић, *Списи из семантике и синтаксе*, Сремски Карловци.

Радовановић 1969: Милорад Радовановић, „О наративним глаголским облицима“, у: *Прилози проучавању језика*, Нови Сад, 49–59.

Станојевић, Ашић 2008: Veran Stanojević, Tijana Ašić, *Semantika i pragmatika glagolskih vremena u francuskom jeziku*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet.

Стевановић 1986: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Научна књига, Београд.

Танасић 2005: Предраг Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ; Београдска књига; Нови Сад: Матица српска.

Jovana D. Bojović Manić

THE NARRATIVE USAGE OF THE PRESENT TENSE IN THE SHORT STORY BY GRIGORIJE BOZOVIC

Summary

In the paper, the author deals with the analysis of the narrative usage of the present tense in the short story by Grigorije Bozovic, entitled "Gredom." This analysis shows that the above-mentioned usage of the present tense expresses the semantic layer of "identification." This category is successfully accomplished in places where some other preterite tense form could be found as well. This very feature is the main characteristic of the narrative present tense, which contributes to the expression of the semantic layer of "identification," spontaneity, and the directness of the storyline. By both textual and style analyses, the role of "imperfect strings" in the narrative process is pointed out.

Key words: Grigorije Bozovic, present of imperfect verbs, "identification", aorist, narration

АНДРИЋЕВИ МАЛОГРАЂАНИ – ХУМОРНО-ИРОНИЧНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА

Апстракт: У раду се анализирају приповијетке Ива Андрића које за тему имају животе ситних чиновника и „малих људи“ чије egzистенције усљед одсуства гинкости духа пред неумитном животном промјенљивошћу бивају доведене на ивицу апсурда. Ријеч је у првом реду о приповијеткама ‘Светковина’, ‘Случај Стевана Карајана’, ‘Црвен цвет’, ‘Ђорђе Ђорђевић’, ‘Знакови’ и ‘Аутобиографија’. Како би изразио сву тривијалност малограђанског начина живота и реда као једног од његових императива, Андрић јунаке из ових приповиједака слика у преломним тренуцима њихових живота, када правила реда бивају сломљена, а у којима се они више не сналазе. Преко ових ликова су исмијане малограђанска жеља за контролом, шкртост, претјерана опрезност, малограђански конформизам, површиност, крутост. Иако дубоко ироничан, а на моменте и саркастичан, за хумор у овим приповијеткама би се могло рећи да је то „болна страна весела и смијешна страна људске боли“. Дobar дио рада посвећен је опису техника и поступака којима се производи хуморни учинак. Испоставља се да је овај дио Андрићевог стваралаштва дубоко укоријењен у egzистенцијалистичкој филозофији, а свака од приповиједака се развија као протест против тенденције типизирања, изједначавања, омасовљавања, централизовања које се на различитим нивоима и структурама увлаче у живот човјека, потирући његову бит и слободу избора.

Кључне ријечи: *малограђани, Иво Андрић, хумор, egzистенцијализам*

И поред чињенице да Андрићево књижевно дјело важи за једно од најизучаванијих у српској науци о књижевности, веома мало је радова који се баве присуством, типовима и функцијама хумора у њему². Разлог за то

¹ *sulalovic712@gmail.com

² Једна од до сада најбољих и најисцрпнијих студија које се баве хумором у Андрићевом стваралаштву јесте у новије вријеме објављена књига *Горка ведрина истока: хумор у Андрићевим романима* (2012), Ранка Поповића. У књизи је у први план истакнут и анализиран хумористички аспект Андрићевих романа: *Госпођица, Проклета авлија, На Дрини ћуприја и Травничка хроника*. Оцијенивши Андрића као „прворазредног хумористу“ (Поповић 2012: 7), Поповић издваја доминантне типове и функције хумора у наведеним романима, при чему закључује: „Узвишеност и биједу људскости Андрић је књижевноумјетнички моћно предочио понајприје

треба тражити, прије свега, у доживљају Андрића као писца „изразито трагичке антрополошке визије“ (Поповић 2012: 7), али и у недовољно јасним и термилошки усаглашеним дефиницијама самог појма хумор. Одређење Андрића као хумористе и његових приповиједака као хумористичких полази од премисе о хумору као субјективном ставу писца према посматраном свијету који он преноси и у своја дјела. Оно се даље темељи на схватању да ништа по себи није ни трагично ни хуморно, већ да се ствари могу процјењивати као такве. Како је хумор ствар процјене, он неизоставно у себи садржи и емотивни став. Хумор се, тако, дефинише као посебно духовно расположење које извире из субјективности која доводи у везу иронијско са трагичним, подразумијевајући и једну врсту дубље осјећајности која ублажава контрасте стварности и зато дјелује добронамјерно. Хумор, даље, у себи спаја сазнајну и етичку раван које обезбјеђују раст јединке преко саморефлексије. Смијех хуморизма је помијешан са боли, јер је настао из поређења реалног свијета и апстрактног идеала, зато је он пун симпатије и толеранције³.

Приповијетке о којима је ријеч у овом раду (*Случај Стевана Карајана* (1949), *Црвен цвет* (1949), *Бифе „Титаник“* (1950), *Знакови* (1951), *Аутобиографија* (1951), *Борђе Борђевић* (1960), *Светковина* (1961)) припадају корусу Андрићевог стваралаштва који тематизује маловарошки и паланачки живот. Оне говоре о животима ситних занатлија, трговаца и средњих и малих газда или о малограђанском начину живота Београда, у коме се човјек све више отуђује од човјека, али и од себе самога и углавном су настале као израз реалистичке тенденције за сликањем догађаја из свакодневног живота. Треба да нагласимо на овом мјесту да су ове приповијетке неупоредиво мање третиране у критици, вјероватно зато што су босанске приповијетке „мрке љепоте“ са разноврсним сујевјерјима и егзотичношћу много више привлачиле пажњу критичара.

У ликовима ситних чиновника и „малих људи“ комички бивају представљене несрећне егзистенције ситничара и каријериста који су некако успјели да побјегну од сиромаштва и учауре се у своје јадно, бесмислено постојање, или особењака, сасвим у власти једне страсти која изобличава њихов карактер, а егзистенцију доводи до апсурда. Свима је заједнички страх

хуморним обасјањима трагичких контроверзи човјекове природе, откривајући управо хумором најскривеније слабости својих ликова и истовремено их штитећи њиме од стално пријетећег осјећаја апсурдности егзистенције“ (Исто: 112).

³ Овакво схватање хумора темељи се на теоријским поставкама Исидоре Секулић (*Тек две-три речи о хумору*, 1952), Луиђија Пирандела (*О хуморизму*, 1963) Николаја Хартмана (*Естетика*, 1953), Жерара Женета (*Фигуре V*, 2002), Александра Бошковића (*Хумор*, 2006), те налазима до којих је дошла когнитивна психологија у другој половини 20. вијека, дефинишући хумор као емоцију. Хумор, како га дефинишу ови мислиоци, одговара романтичарском одређењу ироније (Ф. Шлегела, Ж. П. Рихтера, Л. Тика).

од промјена и губитка сигурности која је оличена у жељи за очувањем постојећег поретка и реда ствари. Такође, нико од њих није спреман ни способан за било какву љубав, а сви мрзе животни витализам и све што је у вези са њим. Плитки, банални, тривијални, аутоматизовани и људи без садржаја; такви су ликови који тумарају овим дијелом Андрићевог приповиједног свијета. Другим ријечима, предмет приказивања ових приповиједака је „,помало суморна и помало комична страна живота“ (Копман 1996: 68).

Хумористички отклон у овим приповијеткама је много оштрији од онога који налазимо у преосталом дијелу Андрићевог стваралаштва, тако да није ријеткост да прераста и у јетку иронију, а каткада и у сарказам. „Свака је личност смешна која аутоматски иде својим путем, не бринући се да дође у додир с осталим људима“ (Бергсон 1920: 99). Ликове малограђана Андрић нам дочарава хватајући онај тренутак када они исклизну на неки начин из свог устаљеног начина живота и када покушају да успоставе неки контакт са спољним свијетом и животом у његовој стварносној разноликости. Са хумористичког становишта које је поглед изнад ствари, њихових ситних интереса и сујета, јунаци ових приповиједака, у своме настојању да стварни живот уреде по правилима бирократског реда коме припадају, дјелују колико комично, толико и истински егзистенцијално трагично. Овакав утисак постигнут је тиме што писац појављивање оваквих ликова у приповијеткама ублажава посредством „маштовитог и насмешеног коментара“ (Копман 1996: 69) који смирује приповиједање и помаже нам да разумијемо и оне које је природа ускратила духом. С овим у вези је и напомена уз приповијетку *Знакови*, објављену у оквиру *Сабраних дела Иве Андрића*, гдје стоји да се у њој говори о свакодневици и „обичним“, „малим“ људима, чије животне тренутке и судбине Андрић освјетљава са посебном *осјећајношћу и човјекољубљем*.

Таман када карактеризација јунака пријети да пређе у сатиру, на сцену ступа Андрићево хуманистичко опредјељење и његови јунаци нам дјелују колико одвратно и за сваку осуду, толико и људски слаби и на чудан начин симпатични. „Само је хумор кадар да олакша настраност и апсурдност живљења; извитоперености нашег света помирљиво се смештају у приповедачки контекст у коме се лакше заборавља да они које је судбина тек шкрто обдарила заправо пате због тога“ (Исто: 69). Можда би се највише на примјеру ових приповиједака могао испоставити тачним задатак који Пирандело ставља пред хумористу: да „наоружан својом оштроумном интуицијом показује колико се изглед људи као друштвених бића разликује од интимног бића њихове свијести“ (Пирандело 1963: 26).

Иронијско-сатиричко разобличавање бирократског поретка који доноси аустроугарска власт у Босну најјасније је дато описом чиновничког положаја и каријере Алојзија Бана Мишића из приповијетке *Свечаност*. Она се

од осталих прича које су предмет разматрања у овом раду разликује најприје својим хронотопом (Сарајево с почетка 20. вијека), а затим и постојањем извјесних сатирично-фарсичних⁴ елемената. У својој идејној равни ова приповијетка литерарно кореспондира са Гогољевим *Шињелом*⁵. Међутим, док је Акакије Акакијевич Башмачкин „сенка од човека“ цијели свој живот, Алојзије Бан Мишић из приповијетке *Свечаност* је био паметно дијете које је завршило четири разреда фратарске гимназије и када су сви очекивали да настави путем којим је кренуо нешто се догодило: „Тада је неочекивано прекинуо школу, побунивши се против свега око себе; та побуна је личила на наступ младалачког лудила“ (543). Управо у контексту ове напомене из јунакове биографије, наратор налази повод за његово незадовољство и побуну која се очитује као искакање из устаљене колотечине и то само једанпут годишње, на дан када Мишић прославља свој имендан. Због тога се и први степен хумористичког сагледавања у овој приповијетци реализује на нивоу разлике између денотативног и конотативног значења појма *свечаност*.

Сам наслов приповијетке *Свечаност* сугерише нам да је посриједи посебан догађај, церемонијалне природе, који се врло често уприличава као спомен одређеној особи и то представља денотативни ниво значења, док се *свечаност* из наслова приповијетке састоји у нарочитој прослави имендана главног јунака Алојзија Бана Мишића, „скровито али свечано“ (Андрић 2008: 543)⁶, како наратор иронично запажа, што представља конотативни ниво. Хумор произлази из довођења у везу два нивоа значења, односно два нивоастварности, која су у потпуној супротности и њиховог изједначавања. Другим ријечима, Банова свечаност јесте помен себи као слободном човјеку, помен ономе што је био прије доласка аустроугарске на наше просторе, помен свим људима који ступају у чиновничку службу.

Речено језиком комичних маски, лик Алојзија Бана Мишића у потпуности одговара типу „малог чиновника“: он као ни већина других Андриће-

⁴ „Фарса (фр. farce – од лат. farsire: испунити, попунити) – Драмски род у фр. срв. позоришту. Ф. су кратки комади изразито комичног карактера. Ф. су приказиване као међуигре на представама мистерија, са циљем да променом тона разоноде публику између два озбиљна дела (...) Комика у ф. је сирова, пуна грубих шала и лакрдијашких ефеката. Дубље психолошке подлоге нема, али њу краси ведрина и искреност народног духа, дубоко прожетог галском веселошћу и смислом за оштроумно, подругљиво и до карикатуре искривљено виђење света и људских односа“ (Речник књижевних термина 1985: 202/3).

⁵ О литерарним панданима Акакију Акакијевичу у српској књижевности, нарочито епохе реализма, исцрпно говори Горан Максимовићу у студији *Тријумф смијеха: комично у српској умјетничкој прози од Доситеја Обрадовића до Петра Кочића* (2003), истичући прије свих Нушићевог Петронија Јевремовића из приповијетке *Тринаести* (Види: Максимовић 2003: 247 – 249).

⁶ Сви цитати из приповиједака у даљем тексту узети су из књиге *Сабране приповетке Иве Андрића* (2008), коју је приредила Жанета Ђукић Перишић.

вих „педантних чиновника“ не пуши и не пије, у свему је умјерен и предан свом позиву. Имендан је једини дан у години када се тај човјек понашао по унутрашњем нагону свога бића и сасвим у складу са својом најиманентнијом суштином, када диже главу и слободно може да сагледа и свој положај и положај оних око њега. Увијек мирном и повученом Бану тога дана и жена и најстарија ћерка прилазе са неком опрезном тугом, плашећи га се и жалећи га истовремено. У свему осталом он је био, како наратор иронично запажа, оно што се зове: „Тиха и безбојна егзистенција малог босанског човека у државној служби почетком овога века, која једино својом повученошћу може да падне у очи“ (543).

Основни хумористички заплет проистиче из Банове потребе да буде признатији него што јесте, што је конкретизовано као пењање на чиновничкој љествици и страху који га онемогућава да о томе отворено говори: „Ево на пример, данас слави човек свој имендан према својој стварној вредности и величини, а не према чиновничком степену на ком се, ко зна како и зашто, случајно налази“ (544).

Почетак комичног заплета и прославе имендана мотивисан је варијацијама и Алојзијевим побијањима алузивног спектра пословице *Мањи од макова зрна*: „Доста сам се ја превијао и правио нижи но што сам, мањи од макова зрна, што се каже. Е, дошао је час да се покажем у правој величини“ (544). „Није велика та величина, али од маковог зрна је већа. Дакле доста са маковим зрнима! Не, нећу да се правим мален. Ни велик, не, ни велик нећу да се правим. Хоћу да будем оно што сам, онолики колики сам“ (544).

Комични заплет се даље продубљује нараторовом причом о томе како је главни јунак добио презиме, у којој доминирају хумористичке конотације иронијско-пародијске провинијенције. До аустријске окупације породица из које је главни јунак приповијетке била је позната једино под надимком Бан: „Тек нове власти одредиле су им званично презиме – Мишић“ (543). Парадокс лежи у томе што се са озваничавањем Алојзијевог презимена и европеизацијом Босне све смањило, у првом реду стварна вриједност човјека као хуманог бића. Опрека на којој се налази семантика презимена Мишић и Бан говори у прилог овоме, доводећи до хумористичке спознаје у којој су сагледани односи у уређењу које доноси нова власт, а самим тим и до имплицитне критике друштвеног система и прилика у њему. Такође, ово може да се чита и као нека врста оксиморонске структуре, он је *Бан-Мишић*, први међу канцеларијским мишевима сарајевске аустроугарске администрације, „утврђен као „помоћна сила““ (или си сила, или ниси, не постоји помоћна сила) једног одјељења Земаљске владе, што је у функцији еуфемистичко-ироничног пародирања јунаковог положаја у бирократском систему.

Хумористичко обесмишљавање јунаковог живота присутно је и у самој „свечаности“ и то кроз два сегмента. Први се огледа у томе што се, иако је то једини дан слободе и ширине, сваке године понавља са идентичном до-слједношћу⁷ сваки од корака свечаности. Други се читује у својеврсној егзи-стенцијалној игри, коју писар игра са самим собом, а неизоставни пратилац свега је пиће. Пошто је обавио главне припреме за прославу имендана, Бан Мишић пуни двије чаше вина и ставља их наспрам своје лампом освијетље-не фотографије поред које стоји ваза љетњег цвијећа: „Бан пијуцка, помало али често, певуши, шета, а прелазећи собу по дужини, сваки час се погледа у зидном огледалу и сваки пут добаци понешто оном који му се смеши или мршти из позлаћеног оквира“ (543). Рам фотографије и оквир огледала то су међе, оквири писарове егзистенције, коју наратор додатно обесмишљава иронично-саркастичном примједбом: „Писар се мења и расте. Сад већ не може цео да стане у оквир огледала“ (543). Банализација писаровог дана сло-боде назире се и у сцени у којој он нипошто не дозвољава жени, која знајући шта се спрема страхује да би неко од пролазника или сусједа могао да чује писаров монолог, да се прозори затворе јер: „Сутра је велики и свечан дан и вечерас треба да је све отворено и слободно“ (543).

Писар сам истиче своје мане и недостатке, од којих је највећи страх, а онда их иронично обесмишљава у ноћи у којој је дозволио да му све буде дозвољено. Одговарајући на женино и ћеркино страховање он каже: „Пла-шите се што сам расположен и што гласно говорим. Па страхујте, у страху сте и зачете, за страх сте и рођене! А мој страх је вечерас умро. Напречац! И за покој његове душе пијем ову чашу. Тако. Requiescat in pace! Сад, да жи-вимо мало без страха. Да видимо и то како је!“ (544), истовремено поенти-рајући и своју основну слабост.

Централна сцена у приповиједи остварена је неком врстом фанта-стике, односно могућности постојања паралелног, замишљеног свијета. „Изу-зетност прилике“ и дјелотворност мостарског вина чине да страх нестане, а онда ће се писар волшебено наћи у просторијама Земаљске владе у коју улазе „сви шефови одељења, али овог пута да честитају Алојзију Бану његов имендан“ (544). Он је сада у улози шефа Босанско-херцеговачке владе, баро-на Јохана фон Кригнера, чију је прославу имендана сваке године посматрао, а током које су достојанственици клањајући се прилазили барону и у своје име и „„потчињеног им особља““ (544) честитали шефу имендан. При том Бан у својој машти приказује режисера до краја. Прослава његовог имендана је још узбудљивија од оне коју је приредио барон Кригнер. Једино што реме-

⁷ Прво писар тога дана посао завршава раније, затим „изузетно“ (543), јер је ријеч о посебном дану у години, сврати у кафану, попије двије ракије, части било кога, уз пут „набави две флаше доброг мостарског вина и финих цигарета, купи за децу мало воћа или бомбона“ (543). Припреме за свечаност се настављају у кући.

ти Банову измаштану концепцију имендана је то што је „цела слика је мало извитоперена, као у сновима, и трепери као да би се сваког трена све могло претворити у дим и пару, и нестати“ (544).

Хумористички ефекат даље је изграђен највише на елементима фарсе и инвективе, са примјесом гротеске. Достојанственици прилазе да честитају Бану, али не по реду и достојанству, што га нарочито љути: „Јер како би се иначе први створио пред њим шеф његовог одељења, господин Хазе“ (544), иронично ће писац нагласити његову највећу слабост. Хумористички ефекат се даље заснива на значењу имена Хазе – зец и саркастичним конотацијама којима га извргава Мишић: „ – Владино тајник Хазе (...) – Знај – каже Бан, прихватајући мекано његову руку – знај, и мило ми је. Само морам да вас исправим и опоменем због нетачног представљања. Нисте ви Зец него – зечији брабоњак (...) ја преписујем у чисто ваше ‚концепте‘, коју су ваша права слика и прилика (...) долази ми да се побљујем на ваш састав“ (544).

У Бановој усљед пијанства ослобођеној глави отвара се нова перспектива – читав свијет сарајевске аустроугарске бирократије сасвим јасно сагледан без титула и утврђених форми. Излазећи пред њега, један по један колега бивају оштро критиковани и изругани. За владиног савјетника Корача, коме је мајка била из богате бечке куће, ће рећи да је „господска дангуба“ (544) која се захваљујући везама са мајчине стране одржавала на високом положају. Затим ће, како наратор каже, „сасвим неочекивано“ пред Бана изаћи сарајевски жупник. Бан га назива соло-тринкером, савјетујући га да престане да пије, јер његови покушаји да то сакрије сисањем киселих бомбона и грижењем зрна кафе, нису били успјешни. Ипак, Бан је удостојио жупника здравице: „Као што видите, умијемо и ми да потегнемо, велечасни, иако не трошимо коњак и не пијемо испод писаћег стола“ (545). Ту Бан прекида примање честитки, јер: „ако овако наставите, све што је моћно и угледно промаршираће вечерас испред мене (...) Што је превише, превише је. Годину дана ја пред сваким од вас, од најмањег до највишег, скидам шешир на улици, а ви – или ме удостојите погледа или, ни толико“ (545).

Бурлескно-фарсични елементи настављају се, Бан иде још и даље, он жели да организује трку на којој ће се појавити најугледнија господа из града: „Смјешкаће се, настојећи да задрже што више од свог достојанства, а испод ока ће посматрати и процјењивати један другог“ (545). Међутим, он одустаје и од трке и умјесто ње организује трку „сељачких грла домаће пасмине“ (545), која представља алегоријско-иронијску артикулацију болесне чиновничке амбициозности, конкретизовану кроз трку за фотелјама и чиновима.

Мишићева фарса послужила је писцу да критички прикаже и исмије читаво тадашње друштво високих функционера и чиновникау влади, њихове

ситне интересе и амбиције, које се скривају под маском лажног достојанства, а преко тога и Банов положај у њему. Међутим, читаву фарсу коју је Мишић уредио, наратор хумано-иронијски обесмишљава: „Није лако одржати равнотежу кад се односи и размере око човека и у њему мењају; све се смањује, а он расте“ (544), потенцирајући да и сам Бан већ бива заражен истом бољком од које болује и остатак друштва коме припада.

Врхунац хумористичког саморазобличавања и кулминација цјелокупне приче долази у тренутку када на женино молећиво питање зар га није страх, Бан помишља на своју плату и „официјала рачуноводства“, који на листи тражи његово презиме, па из Бана покуља: „Мишић? Мишић, Мишић... миш ти је ћаћа, а ја сам Бан и банско кољено“ (546). Послије тога већ потпуно опијеног жена га одвлачи у постељу, а он се буди да би повраћао: „машући главом лево и десно као болесно живинче“ (546).

Тако се свршава Банова представа која ће се поновити и наредне године, а он поново бива оно што је и сваки дан од 365 дана у години – мали чиновник, чија је судбина ма гдје живио иста и који везан обавезама према породици и одговорностима према дјечи наставља да живи свој бесмислени, потуљени, поданички живот.

Случај Стевана Карајана је приповијетка о још једном човјеку „сталног занимања и сигурна посла“ (372). У његовом лику Андрић је исмијао малограђански конформизам, чији су основни императиви глад за материјалним и обезбјеђивање сигурности, дајући нам његов крах на полеђини збивања Првог свјетског рата. Карајан је био и више од тога: сигурност, као основни и недостижни циљ сваког грађанина, „била је у његовом случају остварена до могућег максимума“ (372). Основни начин на који се постиже хумористички ефекат у овој приповијецци је преувеличавање и пренаглашавање негативног у људском понашању. По Пропу постоје три основна начина преувеличавања: карикатура, хипербола и гротеска (Види: Проп 1984: 78). Андрић користи све три технике, а нарочито му је блиска гротеска⁸.

Хронологија јунаковог пословног успјеха и суноврата остварена је у највећем броју случајева формама иронијског говора. Лик Стевана Карајан, „привредника и кућевласника“, рећи ће наратор иронично, претходно га окарактерисавши као једног од оних људи који „не воле никог и ништа до саме

⁸ По Кајзеровим ријечима, основу гротескног чини став аутора: „Тама је сагледана, тајанствено откривено, непојмљиво спознато“ (Кајзер 2004: 263), *убличјење гротескног је покушај да се обузда демонско у свијету* (Исто: 263), што гротеску ставља у непосредну везу са хуморним преко њиховог ослобађајућег дејства које имају на човјека. Претпоставка гротескног је да су правила реда сломљена – то је најснажније у дјелима која одсликавају доба наглих промјена или криза, када су стара вјеровања у старе поретке угрожена или здробљена.

себе“, занимљив је „само по томе што може да послужи као школски пример“ (371) лаког богаћења у поратним годинама, „савршен и „чист“ у свим својим облицима и фазама, као успео експеримент“ (371). Његов мизерни живот писац ће непрестано иронијски обесмишљавати, користећи се језиком бирократије, свијета са којим се Карајан поистовјеђује. Хумористички учинак се даље постиже и комичним транспозицијама из пословно-бирократског стила у живот сам. Као примјер тог поступка Бергсон наводи комичне ефекте који се постижу када се питања осјећања постављају изразима доловно трговачким. Језик у таквим готовим фразама постаје крут, па и шире, сваки језик посебне друштвене групе добија особине укрупњености у својој идиоматици и лексици (Види: Бергсон 1920: 105–106).

С овим у вези је и техника реификовања, односно, давања живим бићима одлика ствари, за којом Андрић такође посеже у овој приповиједи. Углавном се то остварује преко поређења, а основна функција је изигравање природног активизма и свођење живог створа на механичке поступке преко чега се добија утисак постварености. Механичко начело заклања духовно преко чега се добија утисак обесмишљавања и хуморна перспектива. У складу са наведеним поступцима наратор констатује да су потребне „две речи“ да се објасни „ко је и шта је“ Стеван Карајан и да чак и име Стеван Карајан „не звучи као име жива човека или назив предузећа него као нека шифра у трговачкој кореспонденцији“ (371). Од ситног банкарског чиновник који је дошао „испрека“ и радио предано и „хладно као стаклени шалтер за којим је седео“ (371), Стеван Карајан је обогативши се постао „самопоуздан човека, домаћин и привредник“ (371).

И подизање прве куће и Карајанове успјешне пословне махинације, градње кућа, раст капитала, који је распоређен као „као добра војска“ и његов стални „опрез и мудро предвиђање свих могућих могућности“ (371) (таутологија с циљем што јачег обесмишљавања јунакових мисаоних и духовних стремљења), све је то дато убрзаним реченичким ритмом да би се потенцијално одсуство било какве људскости или хумане емпатије.

Изругивање правилима живота малограђанског свијета, неразумишљању, ускогрудости и конформизму, нарочито недостатку било каквог патриотског осјећаја, Андрић постиже хуморно-ироничним сликањем неописиве среће која је владала у породици Карајанових, у коме у правом смислу долази до изражаја она особина хумора да детаљно описује стварност онаквом каква јесте, правећи се да би баш тако и требало бити. Карајанова срећа увећана је миразом, израженим у кућама „које му је жена донела, ослобођене пореза“ (373) и везама жениних рођака „којих је било свуда на свим позицијама“ (373). Иако није имао дјецe, и иако је знао да му је жена „слабих духовних снага“ (373), Карајан је уз њу био срећан човек, а она је „налазила

да је све на свету на свом месту, а најбоље и најсавршеније створење у том савршеном свету да је њен муж“ (371). Ни бомбардовања Београда 6. априла није нарочито помутило правилност живота Стевана Карајана, ни то што није имао дјеце и што је веома рано открио глупост своје супруге. Он последије бомбардовања издаје собу њемачком официру под изговором „Аустријанац, фин човек“ (372) и успијева да обезбиједи, као човјек који има „фин нос и добро око“ (372), да ниједно од зала која су тада задесила Београд не задеси и његову кућу: „И на свако питање: „Како сте?“ он је могао мирно као и увек да одговори : „Да зло не чује, добро сам“ (372). Коначни крах Карајанов најављен је већ овдје свођењем комплексног људског бића са осјећањима, мислима и разумом на појединачне дијелове тијела, а то су око и нос, што су атрибути (вид и њух) који красе животињу у борби за опстанак, неопходни да би се домогла плијена и избјегла опасност да сама постане плијен.

Послије тога наратор уводи у приповијетку мотив савезничког бомбардовања Београда, који у до крајности уређен Карајанов живот уноси, у почетку, само неправилност, а затим и читав хаос. Наглашавајући „правилност“, као императив Карајановог живота, писац на крају пасуса иронично закључује: „Тако је, сигуран у свему, правилно живео Стеван Карајан и правилно би и умро ваљда и правилно био сахрањен да нису у свету настали потреси, промене и удари против сваке и најтврђе правилности и сигурности“ (372).

У овим редовима хумор је постигнут непрекидним понављањем ријечи *правилно* и *сигурно* који обесмишљавају догађаје кави су живот, смрт и сахрана, у којима нема и не може бити никакве правилности ни сигурности.

До хиперболичких размјера увећану хуморну слику Карајанове среће од сигурности, која је непрестано расла и са сваким даном бивала све већа, наратор даје пред његов сами крах: „И Карајан је живео сав прожет осећањем вредности, снаге и лепоте тога свог изузетног и неприкосновеног света. У томе је био извор његове сигурности, непомућене среће и мирне величине. Било је тренутака, нарочито у јутарњим часовима, код доручка и читања новина, кад се то осећање претварало у нешто што је готово личило на занос, надимало груди, пело се као узбудљив талас у грло и све до очију; и још мало па сузе“ (372).

Међутим, гласови о новом бомбардовању и пробна силажења у подрум учинили су да лице Стевана Карајана „почне да се мрачи, а живот да горча“ (372), човјек попут њега, закључиће наратор, „пропада од бриге и страховања а не од њиховог остварења“ (372). Бјежећи у подрум његова госпођа је избезумљена од страха „циктала, грдећи све људе око себе и дозивајући у помоћ све свеце са неба“, а кад наступи период без бомбардовања она не-

престано прича „као пијани папагај“ (372). Карајан се услед стида, туге и јада зауставио у приземљу и тада пада прва бомба у његово двориште: „И та његова кућа се потресла, зашкрипала у свим саставцима, кренула некуд и она, као излудела.“ (373). Хумористички ефекат је постигнут и употребом ауторског коментара у коме се наратор спушта у мисли главног јунака и са прецизношћу дочарава са коликом љубављу и каквим прецизним сјећањем Карајан мисли о тој својој кући: „позната му је од дубоких темеља на бетонској плочи до ваздушастих мансарди на петом спрату и равног крова са терасама. Зна тачно све трошкове у вези с њом (...) Све хартије које се односе на њен постанак и њено одржавање налазе се у његовој каси, а сва сећања у његовој глави“ (373).

Он покушава да успостави стари поредак, али се тај покушај завршава тоталним крахом. Посегнувши за стварима које су у конформистичком животу Карајановог свијета значиле смисао и чијем обезбјеђивању су биле уперене све његове акције, а које су у бомбардованом Београду Карајану тога прољећа биле недоступне, за струјом и водом: „из славине се јави љутито фрктање, затим је нешто запиштало отегнуто и тужно, и гротескно, као подругљив фагот у оркестру“ (373), телефоном који није радио, радиом, који је био „мрачан и нем“, Карајан као покошен пада у фотелју и за њега престаје да постоји свијет. Једино још успијева да изусте: „Кад је дошло до тога да и овакве мирне и честите грађане бију из висина бомбама као црнце или бандите и да им имање уништавају горе него шуму и ледину, онда нема више живота ни рада ни сигурности“ (373).

Андрић је добрим дијелом Карајанову карактеризацију засновао на поређењима са неживим свијетом, тј. стварима из пословног свијета, коме је он припадао или конформистичког окружења које је осмишљавало његов живот. А у истом маниру је приказан и његов крах, односно да је „прегорео као сијалица“ (373). Све због чега је Карајан живио, што му је пружало задовољство више није било ту, тако да и он престаје да постоји.

Тражећи узалуд ма каквог трага од некадашњег Карајана и његовог пословичног „носа“ и „ока“ (374) његова жена је схватала да је изгубљен заувјек. Једини знак живота Карајан показује када „презирући опасност и све законе опреза“ (374), жели да ма чиме заклони своју плочицу са натписом Стеван Карајан, што, у ствари, представља нараторову ироничну интерпретацију Карајановог последњег покушаја спасавања личног идентитета. Не успјевши то, он се, под налетом еуфоричне масе која је славила ослобођење, враћа у подрум и на отпацама на којима је лежао скончава попут рањене звијери: „Саме се ноге савише, саме се очи склопише, и без мисли и речи он леже у мрак и нечистоћу као у свој рођени гроб“ (374).

Крах конформистичког, малограђанског свијета, Андрић нам даје у још једном детаљу, у слици људи који су у подруму сабијени и преграђени оградама од летава на онолико одјељака колико има станова, истовремено желећи да овим детаљем потцрта и егзистенцијалистичко отуђење човјека у свијету у коме владају материјалистички закони, који ни у оваквим приликама не дозвољавају да човјек буде упућен на човјека.

Средствима комичне карикатуре освијетљено је рођење, школовање, претходни живот главног јунака приповијетке *Црвен цвет*. У првом лицу испричана, ова приповијетка говори о сјећањима на професора латинског језика у сарајевској гимназији. Андрићу је да би испричао причу о социјалној слободи и праву на рад и одмор послужила анегдота о наставниковом лову на црвени каранфил Првог маја 1906. године. Ову приповијетку можемо схватити као неку врсту критике школског система и цјелокупног државног уређења које је посредно иронично освијетљено преко лика професора-чиновника Василија Васиљевића Чокрљана.

У ријетким случајевима, Андрић користи и антропониме у сврху појачавања хуморног ефекта којим се жели разобличити неки девијантни карактер. Приповијетке *Црвен цвет* и *Ђорђе Ђорђевић* су најбољи примјери употребе имена у ту сврху. Таутологија још више наглашава аутоматизам и крутост ликова о којима је ријеч, а такође се на тај начин постиже и извјесни хуморно-подсмјешљиви тон.

Јунак приче *Црвен цвет* је најдоследније исмијан, зато ћемо се на њој више задржати. Поред удвајања имена у презимену, подсмјешљиви тон је појачан и давањем погрдног презимена Чокрљан, што кулминира надимком Дурхцуг уз објашњење да ријеч дурхцуг значи промаја. Писац ће причу о Васи Чокрљану еуфемистички започети: „Сад видим да и није тако лако у једном дану казати како се звао“ (377).

Карактер професора-бирукрате мотивисан је биографијом у којој је истакнуто „ниско и тамно породично порекло“ (377), које је одавало „издајничко“ презиме Чокрљан. „Одувек незадовољан са свим на себи и око себе“ (377), он је то презиме убрзо покушао да промијени потписујући се са Чокрљановић, али како то није задовољавало његову жељу за отменошћу, он је промијенио презиме у Васиљевић и тако се као „нов човек“ учуарио у живот професора-бирукрате каквих су биле препуне тадашње школе.

Градиација поспрдних презимена и надимака, први је степен хуморног, а све је то у функцији сликања основног настојања учитеља латинског језика, а то је да побјегне од себе и буде неко други. Наратор помало саркастично додаје да се од онога што смо и ко смо не можемо спасти: „Па ипак, као што пас носи увек на нози неки траг ланца са кога се отргао, за њим је

као нека грешка младости и предмет подругљивог оговарања, дошло и његово старо име Чокрљан“ (376).

Са плана презимена прелази се на поријекло у коме се код Андрића обично крију разлози настанка одређених психичких девијација. Отац му је био „општински стражар“ један од оних типова „сублатерног чиновника из велике и сложене администрације огромне аустријске Царевине“ (376) који је увијек изгледао незадовољно и мрзовољно „као да на леђима носи целу чудовишну зграду свих чиновничких класа и рангова, од којих је сваки виши од његовог“ (376).

Немогуће је у приповиједи не примијетити заједљиве и саркастичне узредне коментаре. Тако је дат почетак школовања Васе Чокрљана: он се истиче управо оним што је потребно за бирократску службу, не знањем нити интелигенцијом, већ „добрим памћењем“ и „још више великом послушношћу“ (376), а гимназију и школовање завршава под покровитељством „имућног и настраног“ (376) професора. Даље хумористичко разобличавање професоровог карактера постигнуто је оштрим инвективама на рачун његовог учења које се одликовало једино „мрављом марљивошћу“, и чија се сва сврха састојала у добијању чиновничког чина: „не наслутивши никад смисао ни величину науке и оставши жељан свега што великоградски живот показује (...), он је постао наставник латинског језика исто као што је могао постати полицијски или шумарски чиновник са факултетском спремом“ (376).

Тако се Васа Васиљевић намеће као тип чиновничке бубе учаурене у посао ускогрудог професора-бирократе, чије је схватање допирало само до текстова „владињих расписа и наредби“ (377), а читав његов свијет био је његов нотес „у коме је за њега био обухваћен цео свет, срећен по азбучном реду и оцењен оценама од пет до један“ (377). Он је тип ситног каријеристе који је својим врхунским дометом сматрао намјештење на државном послу, који му је обезбјеђивао зараду и какав-такав углед, са кога је могао да понижава и вријеђа све што је испод њега.

Највећа пажња у приповиједи је посвећена иронично-сатиричном разобличавању начина подучавања професора Дурхцуга. Сва од оштрих инвектива и понављања, она је у функцији разобличавања тадашњег владајућег система образовања који је од ђака захтијевао пуку послушност правећи од њих оно што су и старији били – учаурене бубе које немају снаге нити могућности да помисле било шта друго до онога што налаже свакодневна колотечина.

Градација и кумулација су основни поступци којим се Андрић послужио да би нам дочарао васпитни метод и схватања професора Чокрљана, и то су заиста странице на којима је смијех доминантан.

Да би приказао професоров помјерени карактер приповједач је искористио неке од његових страхова које су дјеца обилато користила да га исмију. Бојао се промаје, због чега су га прозвали *Дурхцуг*, а осим промаје и ђачког подсмјеха, „а то страховање чинило га је нарочито смешним“ (377).

Становник оног типа кућа у којима влада „мртвачки мир и механички ред“ (378), „самотник“ и „хипохондар“, он се ипак највише истиче апсолутном крутошћу мисли: „У његовом начину предавања владала је смртоносна досада (...) По њему су дечаци долазили до закључка да то што се зове латински језик и није неки језик који су некада живи људи говорили, него да је од свог постанка само наставни предмет, нека врста казне и проклетства, нешто као решетке које дечака одвајају од свега онога што га привлачи и чему би могао да се радује (...) Он је учио ђаке латинском језику тако да им је морало изгледати као да у том језику ништа није повезано ни ритмом ни смислом (...) Његов партицип пасивни од глагола *tangere* стајао је сам за себе, издвојен од живог говора и здравог мишљења људског, као страшило и замка за расејаног или уплашеног дечака, као обруч кроз који у циркусу протерују јадне дресиране псе“ (376/377). Отуђеност професора латинског језика наратор нарочито појачава избором латинског глагола *tangere*, који значи *дотаћи се, стварати смисао, успоставити везу са нечим*, као доказа његове расијаности.

Један од комичних поступака овдје је и „професионална окорјелост“ (Види: Бергсон 1920: 131 – 133), односно, смјештање живота у унутрашњост говора професије. Андрић је то вјешто приказао улазећи у мисли главног јунака и приказујући начин на који он размишља о умјетности, култури и науци. Професионална навика је овдје постала карактерна особина.

Хумористички ефекат постигнут је комичним преувеличавањем Чокрљановог чиновничког погледа на свијет и његовим преношењем у духовну сферу, односно довођењем у међусобни контакт и поређењем двије сфере које обично није могуће поредити, чиновничко-бирокуратске администрације и античке литературе: „Све римске и грчке класике он је сматрао само као неку врсту виших чиновника, професора, виших једино по рангу; сви су они за њега у вишој државној служби у којој и он и, и сви они, заједно са њим и целим осталим школским системом представљају неку врсту препреке на путу који ђак треба да претрчи од детињства до чиновничке каријере, тј. до хлеба, положаја и друштвеног угледа“ (377). Читав васпитни метод професора *Дурхцуга* требало је да дјечаке што више одвоји од живота, да убије у њима животне сокове и учини их слијепима за живот око себе: „па да видиш – мајчин син! – шта је то каријера и како се тешко и скупо плаћа, како би после умео да је цениш“ (377). Врхунац комичног разобличавања ускомисленог и крутог професора доживљавамо у комичном поређењу хероја и богова

античког свијета са високим достојанственицима: „И на све хероје античког света и на саме богове из митологије он је гледао као на високе достојанственике ‚изван ранга‘, као на неку врсту више званичне установе у држави којој служи и он“ (377).

Његов васпитни метод се састојао у томе да „хвата“ ђаке кад су најмање спремни и да им у свему тражи грешку и замјерку и због тога их кажњава. У складу са овом Васином особином наратор се пита: „откуд код неких малих људи, малих и по личној вредности и по њиховом друштвеном положају, таква слепа приврженост постојећем реду, такво фанатично обожавање утврђених и древних идеја и установа које им ни по чему не би требало да буду блиске, таква бесна мржња на све што је ново, што може да значи промену и напредак“ (377).

У основи хумористичког заплета приповијетке је Васиљевићев панични страх од промаје и ђачког исмијавања тог страха, због чега се његов васпитни рад посљедњих година углавном свео на „борбу са младошћу и младалачком обешћу његових ђака, са њиховом вечном потребом за игром и смехом“ (377).

Васиљевић је човјек који се плашио смијеха, дјечјег смијеха. Његов страх од смијеха и живота уопште поприма хиперболичке размјере налазећи излаз у великој мржњи: „И он је мрзео не само ту децу него и небо и земљу и све живо у њима и на њима, све што се креће, што дише, сја или лети.“ (377). Страх од дјечјег смијеха свој врхунац доживљава у слици сна у којој „безбројно мноштво насмејаних лица“ (377) пријете да га преплави.

Андрић ће једном човјекомрсцу и животомрсцу ставити као опреку дјецу, њихов живот и смијех који никаква правила, пријетње и укори не могу савладати нити заглушити. Када стане иза катедре, дјечаци би почињали да се смију на рачун његовог изгледа: „сав најежен као болесна врана“ (378) и одијела: „лети у сивом а зими у црном оделу, као чиновник погребног друштва“ (378).

Други дио приповијетке је посвећен анегдоти о професоровом „лову на црвени цвет“, који се завршава гротескном сценом у којој Чокрљан прво раширених руку трчи од клупе до клупе покушавајући да ухвати црвени цвет, а затим и погнут, четвороношке попут ловачког пса тражи цвет испод клупа“ (380).

Иако садржи клицу осветничког исмијавања старог учитеља-гличитеља, смијех сарајевских гимназиста у приповиједи *Црвен цвет* је толико разан у својој искрености да се под његовим налетом потпуно слама професорова мрзосна природа. Њега тај смијех толико иритира баш због тога што је он вјесник промјене и израз пуног, слободног живота, свега што је њега

на смрт плашило и доводило до очајања: „Тај здрави, заразни и неутолјиви дечачки смех њему је на махове изгледао као силна поплава која навире не само из дечачких груди него и из неба, из земље и свих живих створења на њој“ (377). Професору Васиљевићу се смијех јавља као ноћна мора: „И ноћу је, у сну, виђао безбројно мноштво насмејаних лица која прете да га са својим страхом преплаве и однесу, док он гушећи се узалуд покушава да викне оно што је толико пута поновио у разреду: „– Само се луде смеју без разлога, а ја не видим нигде никакв разлог смеху“ (378) Човјеку чија се учмала егзистенција претвара у борбу са свим облицима нормалног живота и задовољства у њему, младост, смијех и радост, долазе као нешто мрско, страшно и страшно: „са том стихијом се он бори годинама, а осећа да у тој борби он са сваком годином бива све слабији и уступа стопу по стопу томе неуништивом непријатељу“ (378). Губећи битку са животом оличеним у радости дјечјег смијеха, он се претвара у гротескну фигуру, чију мржњу смијех затире не дозвољавајући јој да се шири и расте.

Готово идентична у поступку је и приповијетка *Ђорђе Ђорђевић*. У њој је исмијана претјерана опрезност „обичног човека“ – малограђанина, по занимању правника. Кроз сваки сегмент Ђорђевићевог живота писац је провукао његову до гротескности увећану опрезност, као водиљу која је управљала свим његовим акцијама. Сликајући његово рођење, дјетињство, затим младост, потенцијалне љубави, каријеру, живот у пензији, промишљање о ратним збивањима, писац је приказао једну до краја тричаву и апсурдну егзистенцију, а онда је читав тај живот још трагикомичније осмислио у приказу јунакове смрти. Ђорђе Ђорђевић парадоксално страда због неопрезности са којом је једног новембарског јутра стао на степеницу која је његову улицицу спајала са центром града. Писац завршава приповијетку у ироничном маниру: „Тако је Ђорђе Ђорђевић изгубио свој изгубљени живот, заједно са сваком даљом могућношћу предвиђања, зато што је превидео једну степеницу“ (537).

Све што је круто, механичко, све што се коси са живим животом, са исконским у човјеку, са његовом спремношћу да искрено плаче, да се смије, да се радује, да гријешу, бива иронично-хуморно, а на моменте (у појединим приповијеткама) саркастично освијетљено и доведено до ивице апсурда из чије провалије зјапи устајали влажни мрак малих чиновничких егзистенција.

Још једну промашену грађанску егзистенцију доноси и сјетно-хуморна прича професора В. из приповијетке *Знакови*. Хумористички ефекат постигнут је сликањем једне аутоматизоване индивидуе, сужених емоционалних доживљаја, у тренутку када контрола попусти. Читав свој вијек професор В. је посветио уздржавању од жена и чувању од њих, а на крају ипак испада „човек кога су упропастиле жене“ (418). Смисао његовог живота на

крају постаје трагање за одговором зашто жена која воли њега и он воли њу не дозвољава да се та љубав развије. Основни хумористички тон је постигнут персифлажом, а кључно средство у представљању лика је алогизам. Тумачећи свакодневно понашање оперске диве као својеврсне знакове које му она шаље, јунака опсједа мисао како је „куцнуо и његов час“ (418) и како ће и он по свим правилима грађанског реда да нађе своју сапутницу. Професорову плиткост и збуњеност наратор је дочарао његовим говором пуним понављања, чиме је истовремено потцртана и његова емоционална инфантилност: „Све хоћу себи да објасним откуд то мени да се деси, и све ми јасније бива да не може бити само случајност...“ или даље: „Али ако је знак, а знак јесте, онда мора нешто да значи...“ (419). „Дакле, то је то. То је као што сам и мислио.“ „А ако је то воља судбине, а изгледа да јесте, онда не смем да се оглушим“ (419).

На крају професор В. опсједа пјевачицу, због чега завршава у лудници, одакле нам и прича своју причу о знаковима.

Приповијетка *Аутобиографија* хумористичко свјетло баца на квазинтелектуалца. Док малограђанима оптерећеним материјалним у неком сегменту живота полази за руком да се домогну жуђеног идеала, дотле виши духовни циљеви, као што је љубав или интелектуално добро, оваквима у Андрићевом дјелу остају недоступни. У приповијечи је ријеч о промашеном писцу који свим силама покушава да објави своје животно дјело, своју аутобиографију. То је још једна случај тужне, а смијешне чиновничке егзистенције. Наратор у причу уводи главног јунака поредећи његов долазак са „тринаестом вилом“ која заборављена долази на пир да се освети. Хумор произлази углавном из успјелих, духовитих поређења. Човјек се представља ријечима: „Ја сам Николић (...) као да је реч о имену неке општепознате светске фирме“ (409), а затим прелази на причу о свом животном дјелу, својој аутобиографију, о којој говори, како то наратор иронично коментарише, „као да се ради о некој опакој болести“ (409).

Хумор проистиче из апсурдности, јер се испоставља да је човјек са аутобиографијом читав свој вијек посветио писању исте, одричући се и живота и свијета: „И колико је мој живот био једноличан и оскудан, толико је моја биографија била богата доживљајима, променама, великим догађајима, смелим и сјајним изгледима“ (412).

Писац, ипак, са дубоко човјечним осјећањем приказује овај лик у његовој јадној настраности. Разлог његове сулуде страсти за писањем аутобиографије налази се у дјетињству. На самртном часу отац спаљује свој дневник који је свједочио „да он није био оно што је изгледало да јесте: ситан и безначајан човек кога су у канцеларији потцењивали и кога је жена са презиром напустила“ (412). И чини се да колико је ритуално спаљивање

биографије у којој је био сублимисан читав очев живот, значило и његов физички (нестанак), толико је за сина живот за биографију значио трајање, и управо то је од њега створило чудака: „Ја нисам у ствари живео него градио своју биографију“ (412).

У разматраним приповијеткама о малограђанима у првом плану хумористичког освјетљавања су мане као што су себичност, глад за материјалним, ситничавост, ирационални страхови, претјерана педантност, нелогичност, глупост, невјероватна оданост режиму, ограниченост, итд. Андрић је у овом случају преко својих ликова и начина на који их је приказао имплицитно критиковао читав један друштвени сталеж, друштвену моду једног периода, а можда и читав друштвени поредак. У оваквој врсти хуморног приказивања много су присутније подсмјешљиве конотације неголи у приповијеткама које обрађују друге теме.

Ове приповијетке се могу назвати и неком врстом комичне теорије нарави, јер свака од њих обрађује један тип малограђанина. Свима је заједничко да су дошли испријека, да су били на маргинама живота и тежња да како-тако побјегну од онога што су, успињући се на већи положај у чиновничкој хијерархији. Сви су неостварени у љубави, а живот им се своди на посао и каријеру. У складу са тиме Станко Кораћ ове приповијетке назива егзистенцијалистичким, а њихове јунаке „изолованим чудовиштима која никога немају“⁹ (Кораћ 1963:632).

У складу са оваквим тумачењем, ове приповијетке можемо разумијевати као протест против тенденције типизирања, изједначавања, омасовљавања, централизовања које се на различитим нивоима, од школе до државне администрације, увлаче у живот човјека.

У овом дијелу Андрићевог стваралаштва хумористичке интенције нагињу више ка иронији, парадоксу, а каткада и сарказму, односно уочљиво је присуство интелектуалних облика хуморног.

Андрићева комика у приказивању идеала малограђанског живота израз је његовог прихватања људске природе са смијехом. Ако је то понекад и подсмјех, то је прије свега подсмјех не људској природи, него онима који би хтјели свој лицемјерни морални идеал грађанског живота да протуре као крајњу норму живота уопште.

⁹ „Погледајмо Кафкине и Андрићеве јунаке и видјећемо да су то усамљеници који не могу да нађу заједничку ријеч са другим људима а камоли подршку, разумијевање и саосјећање.“ (Кораћ 1963: 632) и даље „Пред суштином, пред историјом и космосом човјек је присиљен да потврди своју слабост и немоћ, зато је разумљиво што писци блиски егзистенцијализму приказују своје ликове као немоћне људе затворене у усамљеност“ (Исто: 632)

Литература

- Андрић 2008: И. Андрић, *Сабране приповетке* (приредила Жанета Ђукић-Перишић), Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Бергсон 1920: А. Bergson, *О смећу*, Сарајево: Veselin Masleša.
- Бошковић 2006: А. Вошковић, „Хумор“, *Књижевна историја* br. 130, Београд, 625 – 672.
- Кајзер 2004: В. Кајзер, *Гротескно у сликарству и песништву*, Нови Сад: Светови.
- Копман 1996: Х. Копман, „Хумор и иронија код Томаса Мана“, *Реч*, Београд: Радио Б92.
- Кораћ 1981: С. Кораћ, „Иво Андрић према стоицизму и егзистенцијализму“, *Дело Иве Андрића у контексту европске књижевности и културе* (уредник Драган Недељковић), Београд: Задужбина Иве Андрића, 619 – 645.
- Максимовић 2003: Г. Максимовић *Тријумф смијеха: комично у српској уметничкој прози од Доситеја Обрадовића до Петра Кочића*, Ниш: Прo-света.
- Пирандело 1963: L. Pirandello, *Humorizam*, (preveo Vladimir Rismondo), Split: Novinsko-izdavačko preduzeće „Slobodna Dalmacija“.
- Поповић 2012: Р. Поповић, *Горка ведрина истока: хумор у Андрићевим романима*, Бања Лука: Арт принт.
- Проп 1984: V. J. Prop, *Problemi komike i smeha*, Novi Sad: Dnevnik/ Književna zajednica Novog Sada.

Suzana R. Bunčić

ANDRIĆ'S PETTY BOURGEOISE – HUMOROUSLY-IRONIC INTERPRETATION

Summary

This paper analyzes Andrić's short stories that discuss the lives of petty clerks and "little people," whose existence, due to the lack of flexibility of the spirit before the inevitable variability of life, are being brought to the brink of absurdity. It is primarily about the stories 'Feast,' 'The case of Stevan Karajan,' 'The Red Flower,' 'Djordje Djordjević,' 'Signs,' and 'Autobiography.' In order to express all the triviality of petty bourgeois lifestyle and order as one of its imperatives, Andrić describes the characters of these stories in the crucial moments of their lives, when the rules of order are broken, and they can no longer cope with them. Through these characters, Andrić ridicules the bourgeois desire for control, greediness, exaggerated caution, petty bourgeois conformism, superficiality, and rigidity. Although deeply ironic, and at times sarcastic, the best term for the kind of humor that we find in these stories is that it is the "painful side of joy and funny side of human pain." A good part of the paper deals with the description of the techniques and methods that produce such a humorous effect. It turns out that this part of Andrić's creativity is rooted in existential philosophy, and each of the stories is to be understood as a protest against the tendency of typing, equalization, and massification, which, at different levels and structures, are drawn into the life of a man, negating his will and freedom of choice.

О НЕКИМ ЕЛИПТИЧНИМ СВОЈСТВИМА РЕПЛИКА

Апстракт: У раду су представљена одређена својста елиптичних одговора другог говорника у односу на исказ првог говорника. Овакву врсту одговора смо означили као реплике у нашем раду, будући да оне нису нужно одговори на питања већ и саме могу бити исказане у форми питања, кратких да/не одговора, те исказа који утврђују информације тачности или преносе неке друге емоције изазване примљеном поруком. Наше истаживање у овом раду ограничили смо само на синтаксички ниво, анализирајући изостављене структуре на површинском нивоу реплика. Бавили смо се испитивањем својстава елипсе унутар реплика независно од врсте самих реплика на корпусу енглеског језика и њиховим преводима на српски.

Кључне ријечи: *елипса, реплика, пресупозиција, контекст*

У енглеском језику упитне реченице могу бити маркиране на један од следећа два начина: *Yes-no* питања (питање се формира инверзијом оператора и субјеката) и *Wh*-питања (питање се уводи упитном рјечју која почиње са *Wh*-елементом након којих се наставља инверзија субјекта и оператора).

a. Did Pauline give Tom a digital watch for his birthday?

б. What did Pauline give Tom for his birthday? (Кверк 1997: 198)

Овако формирана питања, међутим, могу да изњедре и трећи начин формирања питања у енглеском језику. Ријеч је о алтернативним питањима (eng. alternative questions)² која у самом питању нуде низ очекиваних одговора:

в. Would you like chocolate, vanilla, or strawberry ice-cream?

Све секвенце питање – одговор према својој сложеној синтаксичкој структури као и према природи ситуације на коју се односе могу бити класификоване на више начина. Према односу између питања и одговора или

¹ vera.vujevic@ffuis.edu.ba

² Више о томе у Кверк 1997:192-200 и Хадлстон 2002: 847

између двије реплике, те према односу између питања и претходног исказа ове структуре могу бити посматране из различитих углова. На првом мјесту потребно је назначити разлику између одговора и реплике. Једноставно речено, одговор који може бити директан и индиректан, да/не одговор или одговор на *Wh*-питање представља одговор на постављено питање. Одговор има посебне могућности за остваривање елипсе јер је пресупозицијом и кохезивно везан за питање. На исти начин се елипса остварује у репликама, са једином разликом што реплика није одговор на питање већ коментар, реакција, упит на исказ првог говорника. Термин *реплика* смо усвојили јер он на најсвеобухватнији начин сажима све оне емоције које носи. Реплика може бити било који исказ другог говорника који, наравно, садржи пресупозицију исказа првог говорника, било да је сама реплика питање или не.

Размотримо најприје сљедеће примјере:

(1) HAPPY: He's going to see Bill Oliver, Pop.

WILLY [*interestedly*]: Oliver? For what? (DS, 49)

/ХЕПИ: Иде посјетити Била Оливера, тата.

ВИЛИ (заинтересиран): Оливера? Зашто?/ СТП, 37)

(2) JACK: [In a pathetic voice.] Miss Prism, more is restored to you than this hand-bag. I was the baby you placed in it.

MISS PRISM: [Amazed.] You?

JACK: [Embracing her.] Yes ... mother!

MISS PRISM: [Recoiling in indignant astonishment.] Mr. Worthing! I am unmarried!

JACK: Unmarried! (...) (IE, 65)

/ЏЕК (*патетичним гласом*): Госпођице Призма, враћено вам је више од ове торбе. Ја сам био беба коју сте ставили у њу.

ГОСПОЋИЦА ПРИЗМА (*запањено*): Ви?

ЏЕК: Да ... мама!

ГОСПОЋИЦА ПРИЗМА (*повлачи се уназад увређена и зачуђена*): Господине Вортинг, ја сам неудата!

ЏЕК: Неудати! (...) (BE, 86)

Примјер (1) садржи упитне реплике другог говорника на исказ првог говорника. Упитне реплике могу да садрже поновљен елемент из првог исказа или савим нови елемент. Код примјера (1) видимо да је прва упитна реплика понављање већ постојећег елемента из првог исказа. Њена сврха је да утврди и потврди тачност добијене поруке. Овакве упитне реплике неки

аутори називају ехо-питањима.³ Друга упитна реплика примјера (1) садржи нови елемент, чија је улога прибављање нових информација потребних за дешифровање поруке. Међутим, заједничко за ове двије упитне реплике је-сте елипса. Она је иста у обје реплике: само по један елемент клаузе је исказан у репликама, сви остали дијелови реченице су изостављени, а присутни су и могу се наслутити из питања. Примјер (2) садржи а) упитну реплику са новим елементом али његовом истом улогом: установити тачност примљене поруке и б) реплику која носи поновљени елемент из претходног исказа са функцијом провјере онога што је изјављено или изражавања чуђења, невјерице, сарказма и сл. Независно од тога, елидирана реченица у оба дијела је лишена свих комуникативно познатих дијелова и сведена само на један реченични елемент. Исто можемо примијетити у примјеру примјерима (3 и 4) који слиједе:

(3) Algernon. [Stammering.] Oh! No! Bunbury doesn't live here. Bunbury is somewhere else at present. In fact, Bunbury is dead.

Lady Bracknell. Dead! When did Mr. Bunbury die? His death must have been extremely sudden. (...)

Lady Bracknell. What did he die of?

Algernon. Bunbury? Oh, he was quite exploded.

Lady Bracknell. Exploded! Was he the victim of a revolutionary outrage? (...) (IE, 57)

/АЛЦЕРНОН (*муцајућу*): О! Не! Банбери не живи овде. Банбери је сада негде другде. У ствари, Банбери је мртав.

ЛЕДИ БРЕКНЕЛ: Мртав! Када је господин Банбери умро? Његова смрт мора да је била сасвим изненадна. (...)

ЛЕДИ БРЕКНЕЛ: А од чега је умро?

АЛЦЕРНОН: Банбери? О, пукао је.

ЛЕДИ БРЕКНЕЛ: Пукао? Зар је постао жртва експлозивних направа бестидних револуционара? (...) (BE, 76)

(4) Cecily. Well, I know, of course, how important it is not to keep a business engagement, if one wants to retain any sense of the beauty of life, but still I think you had better wait till Uncle Jack arrives. I know he wants to speak to you about your emigrating.

Algernon. About my what?

Cecily. Your emigrating. (...) (IE, 32)

³ В. више о томе код П. Пипер (2005) *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, стр. 677-678.

/СЕСИЛИ: Наравно, знам колико је важно пропуштати пословне обавезе ако човек иоле жели да сачува осећај за лепоту живљења, али још увек мислим да је боље да сачекате да се ујка Џек врати. Знам да жели да разговара са вама о вашем иселењу из земље.

АЛЦЕРНОН: О чему?

СЕСИЛИ: О вашем иселењу из земље. (...)/ (BE, 43)

Поред језичког низа питање – одговор, као најфреквентнијег облика елидираних секвенци, реплике представљају други тип разговорног низа у којима проналазимо висок степен елидираности. Реплике нису типични одговори на постављена питања, оне нужно укључују неке друге врсте одговора. Назвали смо их *реплике* из једноставног разлога јер оне нису само одговори на питања већ коментари, реаговања, ставови, слагања или неслагања другог говорника на изјаву првог говорника:

(4) MRS. PEARCE [hesitating, evidently perplexed] A young woman wants to see you, sir.

HIGGINS. A young woman! What does she want? P, 25)

/Гђа ПИЕРС (колеба се, очевидно збуњена): Нека млада девојка жели да говори с вама, господине.

ХИГИНС: Млада девојка! Шта хоће?! (П, 19)

(5) Chasuble. [*Raising his hand.*] (...) Will the interment take place here?

Jack. No. He seems to have expressed a desire to be buried in Paris.

Chasuble. In Paris! [*Shakes his head.*] (...) (IE, 34)

/ЧЕЗЕБЛ (*диже руку*): (...) А хоће ли ваш брат бити сахрањен овде?

ЏЕК: Не. Изгледа да је изразио жељу да га сахране у Паризу.

ЧЕЗЕБЛ: У Паризу! (*одмахује главом*) (...)/ (BE, 47)

Елипсу у репликама карактеришу обрасци изостављања који су најчешће везани за клаузу. Погледајмо следеће примјере:

(6) HIGGINS. Ob, bother! I can't see anyone now. Who is it?

THE PARLOR-MAID. A Mr. Doolittle, Sir.

PICKERING. Doolittle! Do you mean the dustman?

THE PARLOR-MAID. Dustman! Oh no, sir: a gentleman. (P, 100)

/ХИГИНС: Ох, гњаважа. Не могу сада никога да примам. Ко је то?

СОБАРИЦА: Неки господин Дулитл, господине.

ХИГИНС: Дулитл! Ђубретар, велите?

СОБАРИЦА: Ђубретар! О, не, господине: неки господин./ (П, 76)

(7) LADY BRACKNELL: In what locality did this Mr. James, or Thomas, Cardew come across this ordinary hand-bag?

JACK: In the cloak-room at Victoria Station. It was given to him in mistake for his own.

LADY BRACKNELL: The cloak-room at Victoria Station?

JACK: Yes. The Brighton line. (IE, 22)

/ЛЕДИ БРЕКНЕЛ: На којој географској локацији је тај господин Џемс или Томас Кардју налетео на споменућу најобичнију путну торбу?

ЏЕК: У гардероби на станици Викторија. Грешком су је заменили са његовом торбом.

ЛЕДИ БРЕКНЕЛ: У гардероби на станици Викторија?

ЏЕК: Да. Линија за Брајтон./ (ВЕ, 30)

Примјер (6) најприје садржи елипсу субјекта и оператора у собарицином одговору: *[It is] a Mr. Doolittle, Sir/[To je] неки господин Дулитл, господине*. Потом садржи двије упитне реплике којима се жели потврдити исправност и истинитост дате информације. Реплике су, гледано структурно, елипсе читаве једне клаузе сведене само на једну ријеч, ону која, комуникативно, носи најбитнију информацију. Одговор у примјеру (7) такође садржи елипсу једне цијеле клаузе, док је елидирана клауза сведена само на адвербијал. Пуни одговор би изгледао овако: JACK: This Mr. James, or Thomas, Cardew came across this ordinary hand-bag in the cloak-room at Victoria Station./ *Тај господин Џемс или Томас Кардју налетео је на споменућу најобичнију путну торбу у гардероби на станици Викторија*. Потом слиједи упитна реплика, сведена на најкраћу форму, чија је улога да потврди тачан пријем поруке. Исто тако, посљедњи одговор у примјеру (7) је одговор на да/не питање. Такође је веома елиптичан, пружа само поларитет одговора, а све остало препуштено је говорнику да надомјести из контекста.

Када говоримо о контексту, битно је истаћи да он представља најважнији извор из кога црпимо елидирани материјал код елипси у репликама.

Погледајмо примјере елиптичних реплика са поновљеним елементом из првог исказа, који је уједно најфреквентнији облик реплика у коме се изоставља све оно што је редундантно:

(8) Jack. (...) I don't actually know who I am by birth. I was ... well, I was found.

Lady Bracknell. Found! (IE, 22)

/ЏЕК: (...) Ја у ствари не знам своје порекло. Овај ... Мене су нашли.

ЛЕДИ БРЕКНЕЛ: Нашли!/(BE, 29)

(9) MRS. HIGGINS [calmly continuing her writing] You must have frightened her.

HIGGINS. Frightened her! nonsense! (...) (P, 98)

/Гђа ХИГИНС (*хладнокрвно наставља да пише*): Мора бити да сте је преплашили.

ХИГИНС: Преплашили је! Којешта! (...)/ (П, 74)

(10) BERNARD: But sometimes, Willy, it's better for a man just to walk away.

WILLY: Walk away?

BERNARD: That's right.(DS, 75)

/БЕРНАРД: Међутим, Вили, кад је човјеку боље дићи руке од свега.

ВИЛИ: Дићи руке?

БЕРНАРД: Тако је./ (СТП, 58)

(11) biff you go this time, Dad? Gee, we were lonesome for you.

willy (...) Lonesome, heh? (DS, 23)

/БИФ: Гдје си био овога пута, тата? Уф, како смо чезнули за тобом!

ВИЛИ: (...) Чезнули сте, ха?/ (СТП, 17)

Сљедећа група примјера у упитној реплици садржи нови елемент. Он може бити једна ријеч или фраза, остали дијелови су елидирани:

(12) GWENDOLEN: [After examining Cecily carefully through a lorgnette.] You are here on a short visit, I suppose.

CECILY: Oh no! I live here.

GWENDOLEN: [Severely.] Really? Your mother, no doubt, or some female relative of advanced years, resides here also?

CECILY: Oh no! I have no mother, nor, in fact, any relations.

GWENDOLEN: Indeed? (IE, 44)

/ГВЕНДОЛИН (*пошто је пажљиво испитала СЕСИЛИ уз помоћ лорњона*): Претпостављам да си ти овде у краткој посети?

СЕСИЛИ: О, не. Ја живим овде.

ГВЕНДОЛИН (*строго*): Стварно? Твоја мајка или нека рођака у подмаклим годинама, нема сумње, такође станује са тобом?

СЕСИЛИ: О, не. Ја немам мајку, нити ма какве друге рођаке.

ГВЕНДОЛИН: Заиста?/ (ВЕ, 60)

(13) WILLY: I've got a job.

CHARLEY: Without pay? What kind of a job is a job without pay? (DS, 76)

/ВИЛИ: Ја имам посао.

ЧАРЛИ: Без плаће. Какав је то посао без плаће? (...)/ (СТП, 59)

(14) LINDA: He's playing in Ebbets Field.

CHARLEY: Baseball in this weather? (DS, 69)

/ЛИНДА: Биф игра на Ебетс Филду.

ЧАРЛИ: Безбол по овом времену?/ (СТП, 54)

Оваква упитна реплика може имати форму wh-питања:

(15) PICKERING: (...) If this girl is to put herself in your hands for six months for an experiment in teaching, she must understand thoroughly what she's doing.

HIGGINS: How can she? (...) (P, 39)

/ПИКЕРИНГ: (...) Ако се ова девојка преда вама у руке за шест месеци, ради једног наставног огледа, она мора потпуно да схвати шта чини.

ХИГИНС: Откуд она то може? (...)/ (П, 30)

(16) LIZA: I had a good mind to break it. I didn't know which way to look. But I hung a towel over it, I did.

HIGGINS: Over what?

MRS. PEARCE: Over the looking-glass, sir. (P, 57)

/ЛИЗА: Скоро сам хтела да га разбијем. Нисам већ знала на коју страну да гледам. Али сам обесила пешкир преко њега, дабогме.

ХИГИНС: Преко чега?

Гђа ПИЕРС: Преко огледала, господине./ (П, 45)

(17) MRS. PEARCE: Well, the matter is, sir, that you can't take a girl up like that as if you were picking up a pebble on the beach.

HIGGINS: Why not?

MRS. PEARCE: Why not! But you don't know anything about her. (P, 34)

Гђа ПИЕРС: Па, ствар је у томе, господине, што ви не можете узети девојку тако к себи, као да сте подигли камичак са обале.

ХИГИНС: Зашто не могу?

Гђа ПИЕРС: Зашто не можете! Па ви ништа не знате о њој./ (П, 26)

Наредна група издвојених примјера упитних реплика издваја се од претходних по одређеном и прецизираном значењу које носе. Могу да изражавају:

а) Сагласност

(18) PICKERING. You mustn't mind that. Higgins takes off his boots all over the place.

LIZA. I know. I am not blaming him. (...) (P, 112)

/ПИКЕРИНГ: Не смете да му замерате због тога. Хигинс скида ципеле где год стигне.

ЛИЗА: Знам. Ја њега не кривим. (...)/ (П, 86)

(19) PICKERING. (...) Still, he taught you to speak; and I couldn't have done that, you know.

LIZA [trivially] Of course: that is his profession. (P, 111)

/ПИКЕРИНГ: (...) Али ипак, он вас је научио да говорите; а ви знате да ја то не бих могао да учиним.

ЛИЗА (*тривијално*): Наравно; то је његов занат./ (П, 85)

б) Пристанак

(20) Gwendolen. (...) I nearly always speak at the same time as other people. Will you take the time from me?

Cecily. Certainly. (IE, 55)

/ГВЕНДОЛИН: (...) Ја увек причам у исто време са другима. Хоћеш ли да ја ударам такт?

СЕСИЛИ: Наравно./ (ВЕ, 74)

в) Порицање/демантовање

(21) JACK: Oh, that is nonsense!

ALGERNON: It isn't! (IE, 23)

/ЏЕК: То су глупости!

АЛЏЕРНОН: Нису!./ (ВЕ, 31)

(22) ALGERNON: I hope tomorrow will be a fine day, Lane.

LANE: It never is, sir. (IE, 27)

/АЛЦЕРНОН: Надам се да ће сутра бити леп дан Лејн.

ЛЕЈН: Никада није господине./ (BE, 37)

(23) GWENDOLEN: But we will not be the first to speak.

CECILY: Certainly not. (IE, 54)

/ГВЕНДОЛИН: Али ми нећемо прве проговорити.

СЕСИЛИ: Сигурно нећемо./ (BE, 72)

Нешто што је сасвим очигледно из примјера, и што може да представља један од закључака овог прегледа, јесте да су елипсе у репликама скоро па подударне у енглеском и српском језику. Сви издвојени примјери су преводиви и подразумевају исто елиптично значење у српском као и у енглеском. Елипса се остварује на исти начин у оба језика када говоримо о мјесту изостављања реченичних дијелова и принципа који управљају елипсом. Такође, улога реплика у оба језика иста је: својом кратком формом утврдити тачност примљене поруке, изразити зачуђеност због такве информације, пренијети сагласност, пристанак или демант на претходни исказ.

(24) LIZA. (...) If I can't have kindness, I'll have independence.

HIGGINS. Independence? That's middle class blasphemy. (P, 125)

/ЛИЗА: (...) Ако не могу да имам љубазности, имаћу независност.

ХИГИНС: Независност? То је богохуљење средњег сталежа. (...)/ (П, 97)

(25) Miss Prism. Do not speak slightly of the three-volume novel, Cecily. I wrote one myself in earlier days.

Cecily. Did you really, Miss Prism? (...) (IE, 29)

/ГОСПОЋИЦА ПРИЗМА: Немој говорити са ниподаштавањем о романима у три тома Сесили. И ја сам својевремено написала један.

СЕСИЛИ: Стварно, госпођице Призма? (...)/ (BE, 39)

Елипса је, могло би се рећи, саставни дио сваке секвенце питање – одговор, коментар – реаговање, коментар – питање и сл. Све анализиране реплике садржале су један реченични елемент или само фразу, а сви остали дијелови реченице су изостављени.

(26) LADY BRACKNELL: Where did the charitable gentleman who had a first-class ticket for this seaside resort find you?

JACK: [Gravely.] In a hand-bag.

Lady Bracknell. A hand-bag? (IE, 22)

/ЛЕДИ БРЕКНЕЛ: А где вас је тај милосрдни господин са картом за купалиште у џепу нашао?

ЏЕК (*озбиљно*): У путној торби.

ЛЕДИ БРЕКНЕЛ: У путној торби? (BE, 30)

Оваква језичка веза која постоји између саговорника садржи велики степен кохезије и у томе лежи елиптичност ове секвенце. Унутар ове категорије разликовали смо реплике са поновљеним елементом из првог исказа, реплике које садрже нови елемент а остали дијелови су елидирани, потом реплике које имају форму елидираног wh-питања, и као такве преносиле су информације коју су изражавале сагласот, пристанак, порицање или једноставно упит како би се утврдила тачност примљене поруке. Све реплике представљале су реализацију цијеле једне клаузе и њеног поларитета, а неизречени дијелови могли су се наслутити из претходног контекста.

Кратка форма реплика показивала је скоро исти висок степен елиптичности било да се радило о питању или констатацији, јер су биле сведене само на најважнији дио информације који је тражен, а сви остали дијелови клаузе изостављени су. Ове елипсе су контекстуално условљене, те је реконструкција елидираног материјала углавном везана за сусједни текст, у овом случају претходни исказ. Остваривост елипси у репликама је скоро па стиктног карактера и најближа је подврсти клаузалне елипсе. Ово подумијева изостављање свих дијелова клаузе, осим комуникацијских, па чак понекад и њих уколико су јасни из сусједног текста, и свођење елидиране клаузе на само један реченични елемент.

Као такве, реплике су садржале неке допунске коментаре говорника на постављено питање или исказ, његов пристанак или потпуно негирање и игнорисање постављеног питања, те додатно објашњење и тумачење на примљене информације. Њихова значења су присутна у контексту, те је елидирани материјал тако могуће интерпретирати. Улога реплике је да потврди претходни исказ, било због потребе да се потврди тачност добијене информације или због неочекиваности такве информације. Стога је реплика, структурно, сведена на најкраћу форму како би се пренио само комуникативно најважнији дио поруке. У томе лежи њена елиптичност.

Наше истаживање у овом раду ограничили смо само на синтаксички ниво, анализирајући изостављене структуре на површинском нивоу реплика. Бавили смо се испитивањем својстава елипсе унутар реплика независно од саме врсте реплика. Прагматички ниво анализе може и треба да буде један

наставак оваквог истраживања, који би укључивао однос између врсте реплике и степена елиптичности коју та емоција условљава.

Литература:

- Винклер 2005: S. Winkler, *Ellipsis and Focus in Generative Grammar*, Berlin/ New York: Mouton de Gruyter.
- Халидеј 1976: M. A. K. Halliday, & R. Hasan, *Cohesion in English*, London: Longman Group.
- Хадлстон 2002: R. Huddleston, and Pullum, G. K. *The Cambridge Grammar of the English Language*, New York: Cambridge University Press,.
- Хјуингс 2005: M. Hewings, *Advanced Grammar in Use*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Кверк: 1997, R. Quirk, and Greenbaum, S. *A University Grammar of English*, Harlow: Longman Group.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа
- Мерчант 2007: J. Merchant, *Three kinds of ellipsis*, In Francois Recanati, Isidora Stojanovic, Neftali Villanueva (eds.), *Context-Dependence, Perspective, and Relativity*. Mouton de Gruyter, Berlin. Преузето са:
<<http://www.google.ba/#sclient=psyab&hl=bs&site=&source=hp&q=Three+kinds+of+ellipsis:+Syntactic%2C+semantic%2C+pragmatic%3F&bav=cf.osb&fp=9d5bb562c1f69e1f&biw=1012&bih=613>>
07.07.2009.
- Пипер 2005: П. Пипер, Антонић, И., Ружић, В., Танасић, С., Поповић, Јљ., Тошовић, Б. *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, у редакцији Милке Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Стојановић 1996: S. Stojanović, *Binarne relacije posesije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.
- Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.
- Траск 1999: R.L. Trask, *Key Concepts in Language and Linguistics*, London and New York: Routledge.

Извори:

- Shaw, G. B. (1912) *Pygmalion*, Simon & Schuster, Reprint edition, Inc., New York, / *Пигмалион* (превео Боривоје Недић), Издавачко предузеће „Рад“, Београд, 1964.
- Wilde, O. (1895) *The Importance of Being Earnest*, Penguin Books, London. / *Важно је бити Ернест* (превео Владимир Петровић), „Теаграф“, Београд, 2001.
- Miller, A. (1949) *Death of a Salesman*, Penguin Books, London. / *Смрт трговачког путника* (превео Иво Јуриша), Издавачко предузеће „Рад“, Београд, 1969.

Vera M. Vujević

ON SOME ELLIPTICAL CHARACTERISTICS OF REJOINDERS

Summary

This paper describes some specific properties of elliptical replies by a second speaker in relation to the statement of a first speaker. These kinds of responses we have marked as rejoinders in our work, as they are not necessarily answers to questions, but may be expressed in the form of questions, yes/no questions, and in the form of short statements, whose purpose is to establish the accuracy of the information transmitted or some other emotion caused by the received message. Our research is limited to the syntactic level, analyzing the omitted structures at the surface level. We got down to examining the properties of ellipsis within the textual rejoinders, regardless of their type, on a corpus of English and their translations into Serbian.

ГРНЧАРСКА ЛЕКСИКА СЕЛА ЗЛАКУСЕ КОД УЖИЦА

Апстракт: Циљ овога истраживања јесте грнчарска лексика у селу Злакуса код Ужица. Грађа за речник прикупљена је на основу снимљеног непосредног говора са тренутно најстаријим активним мајстором у Злакуси. Речник садржи око осамдесет и пет обрађених одредница. Поред примера уз одредницу, након речника дат је и текст, који је настао у разговору са информатором. Када је реч о творбеној анализи прикупљене грађе, један од продуктивнијих суфикса за творбу именица јесте деминутивни суфикс -ица: пекица, рупица, ручкица. Веома је продуктиван и суфикс -ара: сушара, ђувечара. Одређене лексеме које значе алате изведене су помоћу суфикса -ача: барача, кукача... Глаголске именице карактерише стандардни модел њиховог настајања: барисање, сушење, печење, обликовање, шарање... Глаголи су најчешће грађени префиксацијом, и то префиксима -раз: раскиселити, разљевати; -при: прикорити; -под: подасути... Враћањем традиције, злакушки грнчарски производи постају један од важних сегмената културе.

Кључне речи: грнчарија, грнчарска лексика, Злакуса.

1. Село Злакуса² данас представља један од центара грнчарске производње. Смештено је на десној обали реке Ћетиње, под обронцима Дрежњачке Градине. Пружа се између Потпећког поља и речице Петнице на западу, врха Градине на југу, Јоцовог брда на југоистоку, брда Врањаче на истоку, ужичког поља на североистоку и реке Ћетиње на северу. Село се налази на око десетак километара од Ужица према Пожеги и припада Златиборском округу³. Говор села Злакусе припада херцеговачко-крајишком дијалекту (источнохерцеговачки тип⁴), а југозападносрбијанском поддијалекту.

¹ gerun.bojana@gmail.com

² Село Злакуса се помиње око 1822. године о чему сведочи легенда, према којој стариначко становништво каже да је село добило назив према косини која се пружала од ливаде на којој су били чести сукоби између Срба и Турака. Турци су усмртили много српског становништва па је место сукоба названо „Зла Коса” (Злакуса).

³ Љ. Мићић је писао о антопогеографским одликама Златибора (2010: 209–320).

⁴ „Основна карактеристика источнохерцеговачког говорног типа, који по својој структури представља најужу основицу књижевног језика, јесте доследна

Б. Челиковић, у поговору књиге *Ужички крај*, наводи обимну литературу о ужичком крају, истичући у то време необрађеност села која су припадала Рујну: Дрежник, Дријетањ, Збојштица, Злакуса, Качер, Крвавци, Љубање, Поточање, Потпеће, Равни, Никојевићи и Скржути (Челиковић 2010: 455).⁵

Славољуб З. Марковић у својој незнатно измењеној и допуњеној верзији докторске дисертације – *Говор Ужичке Црне горе*, каже да се у овом говору „фонетска и фонолошка својства прозодема принципски не разликују од кореспондентних прилика у главнини источнохерцеговачких говора, односно у стандардном језику”, а „размештај правих вокала, принципски, одговара стандардним дистрибуционим правилима”, док „фонетски контекст и супрасегментни чиниоци не утичу на изговор вокала више него што је то својствено књижевном језику” (Марковић 2011: 356, 430). Према речима аутора, „обличке и творбене особине именица углавном одговарају кореспондентним приликама у стандардном језику” (2011: 502). На самом крају, Славољуб З. Марковић закључује да „описано говорно подручје припада (и)јекавским говорима источнохерцеговачког типа у западној Србији”, да су „његова примарна обележја новоштокавска физиономија и релативно стабилан (и)јекавизам”, и да је реч о разуђеном говорном подручју које је „испресецао изоглосама видљивим на свим сагледаваним нивоима језичке структуре – прозодијском, фонетском и морфолошком” (2011: 607).

Наиме, у говору нашег информатора запажамо незнатан продор екавизације када је реч о рефлексу јата⁶. Испитаник говори ијекавским наречјем, што је и карактеристика источнохерцеговачког дијалекта, али са понеким екавским ликом (*подразумева, изгорела*), што се може објаснити утицајем суседних говора, медија, штампе, администрације, као и упливом књижевног и престижног говора⁷. Видан Николић наводи радове који говоре

ијекавштина. Поред редовног преношења силазних акцената на проклитике и добро сачуваних неакцентованих дужина, вокализам говора источне Херцеговине је стабилан (систем од пет вокала)” (Пецо 1964: 14-16, 26, 33). Више о овом говору у: Асим Пецо, *Говор источне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XIV, сепарат 1, Београд: 1964.

⁵ Челиковић напомиње да је о најстаријој прошлости овог краја написан низ студија у *Ужичком зборнику*, и то о археолошким споменицима и налазиштима у Западној Србији (1953), о археолошким и етничким проблемима бронзаног и гвозденог доба западне Србије (1972), о развоју привреде на подручју општине Косјерић (1981), о досељавању становништва у ужички крај (1998), о пожешком селу Горобилу (Библиотека „Хронике села“, 2002), о етнолошком истраживањима у титовоужичком, пожешком и косјерићком крају (Гласник Етнографског музеја, 1983), о приватним занатским радњама у Ужицу од 1919. до 1945. (1995) итд. (2010: 439–464).

⁶ В. Николић, као један од проблема у науци о језику, наводи стари вокал *јат*, пишући о неуједначеним супституентима овог вокала након неких савремених истраживања Горобилца, Прибоја, Равни и др.

⁷ „А у „исправљању“ говора најлакше је искоренити ијекавизам и

о продору екавизације (2001: 41) и констатује да није лако доћи до „чистих информатора”, али да се неки наноси из стандарда у идиому његових информатора сматрају делом говора у њиховом синхронном пресеку (2001: 49). Будући да су селу Злакуса географски, етнографски и дијалекатски блиски Горобиље, Равни, села Ариља – позвали смо се и на радове М. Николића, Р. Ђуровића и В. Николића.

Мирослав Николић даје опис говора села Горобиља код Ужичке Пожеге, који се налази на подручју централног дела западне Србије, а чији се говори налазе у основици нашег стандардног језика. Овај говор, према Николићевим речима, припада источнохерцеговачкој групи најеволутивнијих штокавских говора, а две новије тенденције Николић посебно истиче, и то: продор екавизама и губљење дужина у неким позицијама (1972: 7, 13). Аутор долази до закључка да се горобиљски говор у највећем броју случајева слаже са књижевним стандардом: неке говорне особине поезују овај говор са источнохерцеговачким, а неке особине га повезују са североисточним млађим новоштокавским говорима, док је одређени број особина заједнички за све ове говоре (1972: 112).

О говорима Ужица писао је Радосав Ј. Ђуровић који напомиње да су сва три говора у ужичком крају ијекавска, источнохерцеговачког типа, а да је однос екавштине и ијекавштине социолингвистичко питање. Према Ђуровићевим истраживањима, екавизација ужичког краја је започета крајем XIX века, мада ужички говорни типови облицима не одступају од књижевног језика и његове дијалекатске (источнохерцеговачке) основе (1993: 144, 148). Аутор закључује да је испитивање ужичког дијалекатског простора тек на почетку, и што се тиче простора и када је реч о одређеним темама.

1.1. Тема овога рада јесте грнчарска лексика у селу Злакуса. Циљ овог лексиколошког рада није опис говора овога села, што се намеће као врло занимљива тема, али која захтева много више података, већ да се, између осталог, укаже на однос поменуте лексике према стандарду. У наредним редовима даћемо тек успутно селективан опис говора – онолико колико је грађа давала повода. За овај речник грађа је прикупљена на основу снимљеног непосредног разговора са информатором, Миланом Савићем, тренутно најстаријим активним мајстором у селу Злакуса. М. Савић је рођен 1930. године и завршио је основну школу.

Неке од фонетских и морфолошких особина, поред горепоменутог (и)јекавског рефлекса јага, које се јављају у говору нашег испитаника су: а) медијална секвенца *-ао* се контрахује у *о* (*ваљóници, помáго, кòпò, кўвò*, приближити се престижном говору мас-медија, администрације и школе” (Николић 2001: 57).

йспекò), али се јавља и *дòшао*, *-ае* у *е* (*пѣтнѣст*); б) афреза се среће углавном код прилога (*вâмо*); апокопа (*мѡж*) супституција вокала (*лабараторију*, *áперације*); појава аимилације у додиру морфема (*д-дѡѡ*); консонант *х* замењен је са *г* у финалној позицији у заменичкој промени у генитиву множине (*ѡвиг зѣмљанѡг*, *тѡг пѡрезѡ*, *њѡг*), али се јавља у иницијалној (*хѣмија*); изговор сонанта *ј* је нестабилан у иницијалној (*ѣдно*, али и *јѣдно*) и супституисан у медијалној позицији (*хѣминскѡ*); изостаје упрошћавање секвенце *-вљ* у *-љ* (*прѡчѣвље*); појава дисимилације гласова (*двѡес*); придевска заменица за каквоћу (*никакѡ*); јављају се партикуле и то: партикила *ј* (*тѡј*), *к* (*ѡндѡк*) и партикула *н* (*дѡклѣн*); сложена партикулатѡне: *-не* (<*н* + *е*); прилози у неким примерима одударају од стандарда и често срastaју са партикулама (*тѡне*), а прилог за место *ѡзгѡр* (*ѡд* + *ѡзгѡ*), посведочен је претежно и у другим сродним говорима; суперлативна речца *-нај* се јавља у примеру *најглѡвније*; старији облик упрошћавања почетне консонантске групе састављене од плозива и опструента *-нт* (*тѡице*). Поменимо и то да се, у односу на стандард, из реда опструената понекад губи фрикатив *х* (*вѡто*, *ѡладѡ*, *ѡватѡ*, *лѣб*, али и *хлѣб*, *хѣмија*, *страхѡвитѡ*), кога у IX говорима углавном нема (секвенца *хв* корену *хв ал-* даје *ф* под утицајем градског говора: *фѡлѡм*; група *хв* даје *в*: *ѡватѡ*), док се фонема *ф* (*фѡлц*, *фѣлер*, *фалсифѡкѡт*, али зато *пѣкарске врѡне*) и сонант *в* углавном чувају као у стандардном језику (али: *напраѣен*). Разлика у односу на стандард је и везник *јел* који може да преузме функцију везника *јер*, што ово семантичко померање повезује и са другим говорима. Додајмо и структурну одлику јекавског јѡтовања, као особину источнохерцеговачког дијалекта, кога овај говор доводи у везу са осталим говорима ијекавског говорног ареала (оклузив *т*: *дѡћерѡли*; алвеоларни сонант: *дѡље*, *рѡзљевѡју*). Као што се види из наведеног списка језичких карактеристика, говор нашег информатора припада дијалекатском типу источнохерцеговачког говора, али са одређеним одступањима (нпр. познавање гласова *х* и *ф* Пецо наводи као једну од типичних особина источнохерцеговачких говора, као и наставке старих тврдих основа у заменичко-придевској промени: *нашиѣем*, *ѡвиѣем*, *дѡбриѣем* итд.), што говори о извесним недоследностима у говору нашег информатора, а што се у литератури објашњава горепомнутим утицајима.

1.2. Враћањем традиције, злакушки грнчарски производи постају један од важних сегмената културе. Пеђа Милосављевић је, поводом изложбе *Грнчарство у Србији*, напоменуо да је грнчарија вековима била преко потребна: „У зависности од степена развоја људског рода, односно од историјских околности, грнчарство су пратиле најразличитије промене. Од печења земље до енгобе, од каменине до порцулана, то су иста чуда са различитим дејством, нарочито кад из културе прерастају у цивилизацију” (Милосављевић 1982: 3) Када је реч о првим, забележеним подацима о грнчарима,

Марија Бајаловић-Хаџи-Пешић каже да се они налазе у српским владарским повељама XIV века, „у прописима занатлија који се, заједно са селима и имањима, додељују одређеним манастирима”, а да су током средњег века „судови били израђивани руком или на примитивном грнчарском витлу, чије су одлике биле: несиметричност зидова, задебљања на унутрашњој страни суда, задебљали рубови дна, отисци прстију или текстила на унутрашњим зидовима”, а „проналазак ножног витла донео је квалитетне промене и повећао грнчарску производњу”, јер су „услед уједначене ротације витла, зидови постајали једнаке дебљине, а орнамент је наношен равномерније” (Бајаловић-Хаџи-Пешић 1982: 5, 7).

Персида Томић напомиње да је грнчарство у Србији било заступљено, пре свега, у преиндустријском периоду, а да „називи и технологија грнчарства сведоче о међузависном деловању затечених и прихваћених елемената више култура и представљају драгоцену грађу за разјашњавање слојевитости културе на тлу Србије” (Томић 1982: 10). Ауторка констатује да је Србија једина у Европи у којој се примењују све три грнчарске технике, и да је народно грнчарство претрпело многе стране утицаје, а што је допринело, како Томић каже, разноврсности техника и облика у грнчарству у нашој земљи (1982: 10). У ужој Србији су на развој грнчарства у XIX веку утицали, како П. Томић напомиње, Аустрија и Угарска, Турска и Влашка, и да је ослобођена Србија почетком тог века развијала трговинске везе са поменутих земљама, уједно, увозећи многе грнчарске производе (1982: 29).

Израдом судова на ручном колу, према ауторкиним речима, у западној Србији су се бавили сиромашнији становници потпланинских села у чијој се близини налазила погодна глина: „Ова села се, територијално и по начину израде грнчарије, могу поделити у пет посебних група. Највећу групу чинила су села у околини Титовог Ужица. То су Злакуса, Потпеће, Роге, Терзићи, некада и Рупељево и Врана, код Ариља (...) Ужички „лончари” некада су највише израђивали бокасте лонце без дршке (...) Овај центар био је познат по изради великих лонаца, запремине и до 100 литара (...) Други суд по важности јесте црепуља, која је у овом центру⁸ била заобљеног дна (...) За печење хлеба у пећници или зиданој пећи израђивана је у новије време посуда звана „округла” или „пекица”. Значајан суд за овај центар је „пржуља”, дугуљаста посуда која се подмеће испод ражња” (1982: 15–16).

Н. Јовић (2004: 65) је истраживала црепуљарску лексику у моравском селу Рујишту, на територији југоисточне Србије (призренско-јужноморавски говорни тип), истовремено је поредећи са грнчарском лексиком. Јовић напомиње да се при изради црепуља не користи алат, да се земља обрађује босим ногама у колиби која се зове *бурдељ*. Земља и песак (копају се

⁸ Ужички центар.

у сеоском атару – *Црепуљара*) мешају се у размери 2 : 1, а тек осушене се *калаишу* водом и оштром крпом (да би добиле *масну глазуру*), да би се након тога алатком званом *зарезојлаобележило* место где ће жица бити везана након фазе печења (2004: 67–68).⁹

Бисенија Перуничих у раду *О изради лонца у Злакуси код Ужичке Пожеге*, који је објављен 1936. године, у оквиру монографије под називом *Прилози о проучавању наше народне керамике*, појашњава сам начин настанка глинеог посуђа. Лончар окреће левом руком коло, а десном обрезаје дно лонца помоћу кустуре. Пошто изради дно лонца, од глине прави ваљке и са обе руке налепљује их по ивици дна лонца. Затим ваљке глади кустуром уз окретање кола. Тако постепено постаје бок лонца. Кад бок лонца достигне потребну висину израђују се усне на отвору лонца. Најзад се лонац почне уз окретање кола бочити и гладити рубом. После глачања лонац се шара шараљком по боку. Шарање се изводи десном руком а левом се окреће коло (Перуничих 1936: 44).

О грнчарству (‘грне’, ‘грнци’, онај који ради на ручном колу) и лексички грнчарства, етапама развоја грнчарства и проналаску грнчарског кола (до чега је дошло под утицајем културе Средоземља и Блиског истока) – пише Снежана Милојевић у свом раду *Лексика грнчарства / о грнчарству* (1989: 13–23). Ауторка говори о изучавању грнчарског заната, о врстама земље, мешању земље, о називима за место где мајстор седи док израђује предмете, затим, о пећи и печењу, глеђосању, украшавању, као и о алату при обликовању и изради предмета, грнчарским производима, деловима производа итд. Рад је, иначе, писан на основу спроведеног истраживања, а од литературе, ауторка је користила рад Милице Петковић, *Пиротска грнчарија – прилог проучавању*.

2. Када је реч о лексичко-семантичкој и творбено-структурној анализи грнчарске терминологије, она би могла бити предмет засебне анализе која би на самом почетку обухватала начин разврставања прикупљење лексике по тематским областима, односно по тзв. семантичким пољима (материјал у грнчарству, радње у грнчарској производњи, врсте грнчарских производа и њихови делови, алат и сл.). Монографија Љ. Недељков – *Архаична пчеларска лексика у Војводини* (2009), бави се овом тематиком на поставкама руске лингвистичке школе. Ауторка је прикупљену грађу анализира према теорији семантичких микропоља Никите И. Толстоја, који напомиње да „за формирање лексичко-семантичког микропоља нису установљени прецизни

⁹ Више о црепуљарској лексички, мешању земље у *канику* и обликовању, припреми за печење, ређању у *фуруну* – в. у: Н. Јовић, *Црепуљарска лексика*, Дијалектолошка истраживања, Филозофски факултет у Нишу, 2004: 65-90.

лингвистички критеријуми, па се она формирају на основу предметно-логичких критеријума (Недељков 2009: 16).¹⁰ Лексичко-семантичка анализа ће изостати у оквиру овога рада, а као модел за њену будућу анализу послужиће, управо, монографија Љ. Недељков која, приликом лексичко-семантичке анализе грађе, приказује термиолошку лексику са различитих аспеката у оквиру сваког семантичког поља: творбеног, структурног, мотивационог, семантичког и ареалног аспекта.

2.1. Када је реч о творбеној анализи прикупљене грађе, један од продуктивнијих суфикса за творбу именица јесте деминутивни суфикс *-ица*: *пек-ица*, *рупица*, *ручкица*. Веома је продуктиван и суфикс *-ара*: *сушара*, *ђувечара*. Лексеме које означавају занатлију настале су суфиксацијом, и то суфиксом *-ар*: *грнчар*, *тестијар*. Овим суфиксом изведене су још неке лексеме којима се служе грнчари, као што је, на пример, *чекићар*. Одређене лексеме које значе алате изведене су помоћу суфикса *-ача*: *барача*, *кукача*... Глаголске именице карактерише стандардни модел њиховог настајања: *барисање*, *сушење*, *печење*, *обликовање*, *шарање*... Глаголи су најчешће грађени префиксацијом, и то префиксима *-раз*: *раскиселити*, *разљевати*; *-при*: *прикорити*; *-под*: *подасути*. Овим кратким освртом нису исцрпене све могућности творбене анализе прикупљене грађе. Према речима, Љ. Недељков, „комплетна творбена анализа подразумева приказ свих лексема са разних аспеката творбе, што би могло да буде предмет једне посебне студије (2009:136)“

3. Семантичка померања лексема

У стандардном језику свршени глагол *догнати* има и негативну конотацију: *гонети учинити*, *присилити да неко*, *нешто дође некамо*, *дотерати (...)* *приморати*, *принудити некога на нешто (...)* *учинити да неко*, *нешто доспе у неповољно стање*... (РМС 2007: 295) У говору злакушких занатлија, уколико глина *догна* у довољној мери, она је спремна за мешање са каменом и вајање. Ово значење је, највероватније, развијено према значењу *догонити* у значењу *доводити у ред*, у *уредно стање*, *удешавати*, *уређивати*, *улепшавати*; *поправљати*, *подешавати*, *дотеривати*. Глагол *лагеровати* је задржао значење као и у стандардном језику – *(у)складишити*: ~ робу, али именица *лагер* (део грнчарског кола који представља лежиште основе и

¹⁰ Љ. Недељков (2009: 16-17) констатује да је теорија семантичких поља у анализи лексике примењена у неколико монографија које су рађене у Институту за лингвистику: монографија о коларској (Вуковић, Бошњаковић, Недељков, 1984), о пастирској терминологији (Бошњаковић, 1985) и о терминологији куће и покућства (Вуковић, 1988).

горње кружне плоче, услов за добро коло), у стандардном језику, такође, има примарно значење *складишта, стоваришта*, а не само значење дела машине који служи као лежиште осовине и вретена. Разлика у значењу лексема у односу на стандардни језик имамо и код именице *руб*. Ова лексема у стандардном језику има значење *ивица, крај* (2007: 1174), а у грнчарској терминологији *руб* представља крпу или кожу за глачање површине суда.

Напомене уз речник

Напомене уз овај речник се у великој мери ослањају на Предговор РМС (2007). У речнику грнчарске терминологије се, најпре, наводи акцентована реч као одредница која се дефинише у свом основном облику: номинативу једнине код именских речи (именица, придева) и инфинитиву (код глагола). Равноправни акценатски ликови дати су у истом реду и повезани везником „и“^с. Изрази уз одговарајуће одреднице одвојени су знаком • (и болдирани), а знаком ~ замењује се одредница приликом навођења израза у којима се јавља дата одредничка реч. Значењске нијансе одвојене су тачком и запетом (;), релативно блиска значења болдираним словима (а, б, в), а различита значења су одвојена болдираним бројкама. Морфолошки облици и морфонолошке алтернације код именица дате су одмах иза одреднице када се ради о генитиву једнине, док се облик 1. л. презента код глагола и облици номинатива придева у женском и средњем роду наводе у сваком случају. Код наглашених речи, наведена су њихова прозодијска обележја (акцент и квантитет), и то код именица (номинатив/генитив) и глагола (инфинитив/презент). Често су дате и додатне информације о глаголској рекцији (лагеровати, -рујем свр. и несвр. *сместити, смеитати у лагер, (у)складишити*: ~ робу). Граматичка квалификација иза одреднице код именица јесте ознака за род (м, ж или с) која указује на то да је именица мушког, женског или средњег рода, као што код глагола ознаке свр. или несвр. указују да је реч о глаголу свршеног или несвршеног вида. У речник су, као посебне одреднице, унете и глаголске именице (од несвршених глагола). Уз одреднице су дати и етимолошки квалификатори (на основу података из речника МС и речника САНУ), односно квалификације које се тичу порекла речи из страних језика. Семантичке информације уз одредницу, односно уз речнички чланак дате су или описно или синонимно или комбиновано, и то на основу дефиниција у РМС, док мали број речи није било могуће пронаћи у речнику, па је, стога, за разумевање значења речи од велике помоћи и значаја био речник САНУ, као и реч информатора. Илустративни материјал, односно контекст (али и фотографије након речника) у којима се дата реч јавља – дат је у речнику, уз одговарајуће одреднице. Фразе уз одреднице нису навођене, као ни хомоними (нису били заступљени). Синоними су обрађени тако што се помоћу

једне одреднице упућује на другу, уз коју стоји семантичка информација, а која се односи и на прву (в.). Пре самог речника, дат је и списак заступљених скраћеница, како граматичких, тако и техничких. Аутори овог скромног речника нису нативни говорници дијалекта којим се говори у Злакуси. Речник садржи око осамдесет и пет обрађених одредница. Све лексичке јединице налазе се на месту које им по азбучном редоследу припада. Поред примера уз саму одредницу, након речника дат је и сâм текст, који је настао у разговору са информатором.

Представљамо овај речник, свесни могућих недостатака али, уједно, и отворени ка будућим сугестијама.

Списак скраћеница

в.	види
гл.	глаголска
грч.	грчки
дем.	деминутив; деминутивни
др.	други, друго
ж	именица женског рода
зб.	збирни; збирна именица
им.	именица
м	именица мушког рода
нем.	немачки
мађ.	мађарски
мин.	минерал
мн.	множина
несвр.	несвршени глагол
рум.	румунски
с	именица средњег рода
свр.	свршени глагол
сл.	слично
тур.	турски
фр.	француски

Појмовни речник

А

áкōв, -ова м мађ. а. *мера за запремину течности*. **б.** *посуда за течност (око 50 литара)*.

Тестија (за воду), мӣ зōвѐмо, а òни áкōв, али зѐмљанō: ймā рúчку и тō је се слúжило за вōду.

áмфура-е ж грч. *глинена посуда, крчаг јајастог облика уска грлића и са две дршке*.

Áмфура је висōка можда мѐтар у висину, па ймају рúчке, па за ўкрāс, цвѐће.

Б

бāрача, -е ж алат дужине око три метра који служи за вађење печених производа из ватре.

Бāрача је мōтка једна, трӣ мѐтра, мало да се òдмакнѐмо, јер тō је јáк, страхōвито тōпло, тāмо òсамсто степѐни сӣгурно, òндā кмōра да се òдмакнѐш па сā тōм бāрачōм вāдīли, а сад нўстīмо да се òладī у пѐћи, и кад се òладī, òндāк ўђѐмо тāмо.

бāрисāње, -а гл. им. *одбарисати; поступак потапања печене керамике у обару, којим се завршава израда производа, обавља се да би производ постао јачи*.

Лонац кад је ўгријāно, òн га йсправī па (скробом) йзмажѐ, йзмажѐ, йзмажѐ и тō је бāрисāње.

бāрисати, -шѐ м несвр. *премазивати готов производ скробом од курузног или пшеничног брашна*.

Тō је йзмишљено, ако òн није сӣгурāн да је га òбðро йспекō, òн кáжѐ да се обāришѐ, òн кáжѐ да се òн зāгријѐ òново, тāј лонац.

бѐкута, -е ж а. *тупа стара бритва*. **б.** *алат у облику лименог ножа који служи за спољно обликовање суда*.

Бѐкута је нōж, спōља рāвнā, па свлāчī оно што је грúбо.

бōчило, -а с алат у облику дрвеног полукруга са рупом на средини којом грнчар дотерује бокове суда.

Бōчило...йзнўтра да се бōчī на лонцу.

бōчити, -йм несвр. **а.** *чинити бокастим*. **б.** *изводити ивице на лонцу*

са унутрашње стране суда.

Бѡчї се на лонцу.

бидѡк, -ѡкѡ м тур. алат који служи за копање глине из земље.

Некад смо мї кѡпѡли бїдѡкѡм.

бїса, -е ж мера за тежину камена.

Тѡ истуѡмо, па иѡде на бїсе.

В

вѡљак, -љка м направа за млевење камена.

вѡтрѡљ, -ѡља м део огњишта који служи за ређање дрва којима се ложи ватра.

У тѡ једнѡм оделѡњу, иѡмѡ прѡчѡвље пѡциглѡно и туње иѡмѡ горе зѡвѡ се вѡтрѡљ.

Г

глѡзїрѡни, -ѡ-ѡ онај на кога је нанета глазур.

Ѣнѡ глѡзїрѡно, дѡбро је ѡнѡ, али кад се мѡлко ѡбијѡ, мѡж да ѡде ѡнѡј, ѡнѡ, глазура дѡде у црѡва, дѡћѡ до интервенције и ѡперације.

глазї рати, глѡзїрѡм свр. и несвр. превући, превлачити глазуром, (по)цаклити; (у)глатити: глазирана глина.

Мї не глѡзїрѡмо.

глазїра, -е ж фр. **а.** танки слој стакласте масе којом се превлачи глинено, порцеланско и метално посуђе и др. предмети ради заштите или сјаја, превлака, цаклина; глеђ, емајл (...) **б.** превлачење глазуром, глазирање. • **безоловна** ~ ж врста глазури која се растапа на веома високим температурама. • **оловна** ~ врста глазури која је на оловној бази.

Ѣлѡвне глазїре на ѡловнѡј бѡзи, чїста хѡмија, на ѡвѡј вѡзи. Тѡ је штѡтно за кѡвѡње.

гли на, -е ж врста земље непропусне за воду која је у влажном стању лепљива и употребљава се у лончарству и керамици: печена ~, лончарска ~, ватростална ~, порцеланска ~.

Иѡмѡ глїна спѡцијѡлна је ѡвѡ глїна и ѡна се не кѡпѡ са површињѡ, него дубинѡ три мѡтра.

глинен, -а, -о који је од глине.

гнїла и **гњїла**, ж в. глина.

грнчџар, -џара, м **1.** занатлиџа коџи израђуџе глинено посуђе, лончар; **2.** продавац грнчариџе.

грнчџариџа, -е ж **1.** зб. грнчарски, лончарски производи, посуђе израђено од глине. **2.** грнчарски занат, грнчарство. **3.** продавница грнчарских производа.

грнчџарство, -а с грнчарски занат, посао, израда посуђа од глине.

Јџако стџр зџнџт и рџдило се искљџчиво и сад се рџди искљџчиво за пџсуђе.

Д

дџгнџати, -џџм свр. дџтерати, направити производ од глине спремним за даљу обраду.

Глиџа за џпотребу мџбра да дџгнџ, да се рџкисели.

дџгџнити, дџгонџм несвр. дџтеривати производ од глине до џеговог крајњег облика.

Сад јџ дџво иџто рџдџм, дџво га дџгонџм да буде јџднџко по дебљџни, да нџ будџ нџђџ тџњџ, нџђџ дџбљџ.

Ђ

ђувџџџара, -е ж кухињски суд са поклопџем и високим ивиџама и служи за спремање пасуђа, купуса. в. пеџиџа.

А дџво су тџ, зџвџмо их џувџџџаре за кџкџшку, пџле, џзмџш, нџмажџ се џколо мџсти, тџрџ се пџле и џпрџџи га лџпо тџне.

З

зџмљџно-кџмено, -а -о направљено од смесе коџа подразумева јџдџак однос камена и глине.

џво је сџло Злџкуса код Ёжџџа, чџвено по џзрадџ џвџг... зџмљџнџ пџсуђџ, зџмљџнџ кџмџнџ.

И

џла, -е ж врста земље (блато).

Глиџа нџшиџ, џна нџ мџњџ нџиџта, нек стџџи трџ дџнџ нек се кџвџ, јџло џстџје џстџ, кџд џџ (тџстије) мџло тџкнџ на џнџ џлу, на блџто.

џстџђи(џстџђи), -тџчџм свр. ударџима разбити камен на ситне комаде, иситнитити, џстџџати.

Па џндџк тџ (камен) џстџџџмо.

исушити, -исушим свр. учинити да нешто изгуби воду, влажност, осушити.

К

каја, -е ж грумен, комад камена који се добија из мајдана.

А то је двāј камѐн, сличан кварцу, ми га добијāмо у кајама тамо у мајдану.

калциџ, -ита м мин.1. врста кречњака, калцијев карбонат. 2. врста камена која се користи за прављење смесе у грнчарији.

Калциџ је сјајан као стакло, кад ти њѐга вѐдѝиш у мајдану, он се запрља, од сунца изгуби сјај, а кад га ти вѐдѝиш, он се сѝја, се оглѐдѝиш о њѐга и рѐзак је.

кѐло, -а с основна справа, алатка за израду глинеог посуђа: грнчарско ~. 1. дрвено коло најпримитивнији облик алата за израду глинеог посуђа. 2. електрично коло најсавременији облик алата за израду глинеог производа. 3. ножно коло врста грнчарског кола које се покреће ногом, користе га мајстори који не израђују производе за кување јела. 4. ручно коло врста грнчарског кола које се покреће руком (карактеристично за грнчаре у Злакуси).

Ми смо имāли дрвени точак. (Ножно коло) то су радили тестијари што прѐве кадионице, а ми нѝкако дрѝкчије него двакѐ.

кукача, -е ж дужа гвоздена шипка са куком на крају која служи за привлачење или вађење црепуља, лонаца, бакрача и сл. из ватре.

Нѐмајѝ (црепуље) на средину рупу, ђе се та кукача завлāчила. (Кукача је) од метāла, то имā свāкā жѐна, која прѐчевље имā.

кустура, -е ж рум. дрвени грнчарски нож са резом на обе или само на једној страни, служи за подсецање лонца када се скида са кола и за глађење.

Кустура, она служи за глађење лѝнāцā спѝља, сā ѝим глāдѝим.

Л

лагер, -а м део грнчарског кола који представља лежиште основе и горње кружне плоче, услов за добро коло.

Ми смо имāли дрвени точак, двѝ има лагер, ѝкрећѝ се лѐпо.

лагеровати, -рујѝм свр. и несвр. сместити, смештати у лагер, (у) складишити: ~ робу, одлагати готове производе до продаје.

Кад испѐчѝмо, ѝндāк лагерујѝмо и спрѝмна рѝба за трѝжѝште.

лѣвчица, -е ж искривљени део грлића на бокалу.

Вáмо је нàпраљен лѣвчѣћ јѣдãн, прѣбѣушен и вáмо рúчка ãмã, и кад нãгнѣ, тã рãкијã ãдѣ на тãј сѣсак.

лѣнац за огњиште лѣнца м 1. дубљи суд ваљкастог облика, са једном или две дршке, начињен обично од емајлираног метала, глине и др, који служи за кување, држање хране и сл.

Он није за шпѣрет нãмѣњен, зато што он је úско дѣље днѣ и не би дýго, дýго и дýго не би прѣврио, нѣ мѣже ѣздѣл да прѣбијѣ.

лѣнац за шпорет врста лонца која се одликује широким дном и малом дубином.

Ал ѣвѣ (лонци за шпорет), ѣни мѣгý тамо, али шѣроко днѣ вѣћу зãпремину, ѣвãј, ãзимã, а нѣски, и ѣдбãцује ѣд сѣбе темперãтуру.

М

мãјдан, -а м тур. место где се вади камен.

Мѣ ѣд ѣвã мѣтра не покúшãвãмо, у тѣм дѣлу же су мãјдани, ѣнѣ ѣбично ѣвã мѣтра нѣмã је, ãмã мало, тýј дãјѣ знãкове да је ãма, али тѣ бãцãмо.

мãша, -е жтур. 1. ватраљ.2. лопата за хватање и преношење жара.

Мãша је као лѣпãта, мãло мãњã и тãј жãр ѣна пѣтурѣ, али тã жѣна која то рãдѣ, мѣрã дѣбрѣ искúство да ãмã, да не би изгѣрела.

О

ѣбãрисãње гл. им. в. барисање.

ѣцãклијã, -е ж кућа са ѣцãком, ѣгњиште са зиданим димњаком.

ѣцãклије... кућа са ѣцãком, же (је) тãј ѣцãк вãто ѣздѣ тý плãмѣн.

П

пѣкãрска врúна велика пѣћ за печење великих количина хране, в. пѣћ.

Пржýље ãдý у пѣкãрске врúне.

пѣкица, -е ж в. ѣувѣчара.

Пѣкица и ѣувѣчара то је ãстѣ.

пѣћ, пѣћи ж уређај за печење обликованих и осушених производа.

Кад ѣсýшѣмо у сýшари, вѣдећеш пѣћ же печѣмо.

плѣча, -е ж горњи део грнчарског кола у облику диска који је покретан.

пѡгача, -е ж хлеб од пшеничног брашна.

Од пшеничног (брашна) је пѡгача.

пѡдасути, пѡдаспѣм свр. *посути по нечему: ~ прахом; посути ситан калцит по горњој површини кола пре почетка обликовања производа.*

Пѡдаспѣмо ђвѣм и ђдвоји се, неће да се заљипи за тѡчак.

прекрупач, -ача м направа за ситњење камена.

Идѣ (камен) на бусе, на чекићар, један ђвде прекрупач, и то ѣситѣмо да га ђотерѣмо ђѡвдѣ.

пгжуља, -е ж суд налик на тепсију, само већих димензија који служи за печење меса.

Пржуље ѣдѡ у пѣкарске врѡне (без поклопца) за пѣчење.

при горити, -ѣм свр. *изгорети више него што је потребно услед јаче ватре или дужег излагања ватри.*

Турѣ се пѣле и ѡпржѣш га лѣпо туње, а ѣмѣ и пѡклопац да заштитѣ да не пригори.

прикорити (се) -ѣм свр. *ухватити корицу по површини, стегнути (се) по површини.*

Прикорѣ се од врѣмена тѡга стѡјѣња и од температуре стѣгнѣ се.

приучник, -а м шегрт, мајсторов ученик.

Сѣн ми је помѡго. Ѣн је као приучник.

прѡја, -е ж хлеб од кукурузног брашна.

Изѣћѣ пѡгача или прѡја ко лимун, жуто пѡ тијѣм. (О кукурузног брашна се прави) прѡја тѣм пшеничним брашном.

прѡчевљеи прѡчевље, -а с предњи део огњишта.

Прѡчевље или ђгњиште, тѡ се подразумева, тѡ је мѣсто ѣе се та дрва лѡже без пѣћи. Прѡчевље је у кућѣма тамо, ѣе се лѡжи ђтворена вѡтра, без шпѡрета, баз ѣчегѣ, или се у двѡришту неће направѣ, ђвај, вѡтра и ту мѡж да се кува.

Р

разљевати, -вѣм, несвр. *топити, прелазити у течнo агрегатно стање.*

Глазуре се разљевају.

ра̀скиселити, -ѝм свр. *размекшати натапајући (у воду или др. течност), расквасити; размекшати глину напајајући је водом.*

А двā глїна се ра̀скиселї у води.

рѹб, -а м парче крпе које служи за глачање површине на суду.

Рѹб је обична крпа која др̀жї вїше воду, мѡже и кѡжнѡ, али ѡвѡ што др̀жї воду и полāко ја то обрађујѡм. Крпа којом фїнишимо.

ричка, -е ж в. *ручкица.*

ручкица, -е ж **1.** дем. од ричка. **2.** дршка која се додаје на бокове суда.

Рѹчкице, као шѡрна ѡнā емāлїрана, ѝмā рѹчке, рѹчкице.

С

сāч, сāча м тур. *глинени, округли покопац којим се покрива хлеб, кромпир, месо и сл. на огњишту и загрће жаром да се храна испече.*

Сāч, који је искључиво за лѡб нѡ мѡже мѡсо, јел оно ѹсисā у сѡбѡ тѹ маснѡћу, па ѡндāкће ѡн под ѡнѡм температѹрѡм да тѹ маснѡћу мāло пѡнѹшта и хлеб, ѡсетї се на хлеб.

сїров, -а, -о а. *непечен. б.* суд који још увек није стигао до фазе печења.

сїсаки сї **сак**, -ска мдео суда у облику кљуна за изливање течности.

Сїсак, па тѡ је нāјверовāтнијѡ са ѡнїм лѡвчицом, ѡнѡїздвојенѡ. Вāмо је нāпраљен лѡвчић јѡдāн, прѡбѹшен и вāмо рѹчка ѝмā, и кад нāгнѡ, тā рāкија ѝдѡ на тāј сїсак.

скрѡб, -а мостак од пшеничног или кукурузног брашна који се користи приликом барисања.

Скрѡб од кѹрузнѡга брашна или мѡжѡ и пшѡнично, рѡтко да бѹдѡ, можда на ѡдно двāес кїлā стāви трї кїлā брашна, и то ѹгријѡ дѡбро, па ѡнāј лѡнац кад је ѹгријāно, ѡн га ѝсправї па ѝзмажѡ, ѝзмажѡ, ѝзмажѡ и тѡ је бāрисāње.

сушара, -ежпросторија удешена за сушење нечега, сушионица, сушиница.

Кад се бѹдѡ тѡ мѡгло да сāмо сѡбѡ др̀жї, ѡндāкнѡсїмо у сушару и сѹшїмо на др̀ва.

сѹшење, гл. им. одсушити; *трећи поступак у изради грнчарског производа који подразумева уклањање влаге из предмета како би постао*

чврст.

Суши се зависі до врѣмена, ако је температура мало јача, оно прѣје, мање се суши.

Т

тѣпсија, -еж тур.плитак, најчешће овалан суд који служи за припремање јела у шпорету.

За пѣчење хлѣба ѿмамо, благо дѣди, е, ово је за шпорет, то се зовѣ тѣпсија.

тѣстија, -еж тур. земљани суд, крчаг за воду крушкастог облика са грлићем и дршкомна којој је обично изведен сисак.

Тѣстија (за воду), ми зовѣмо, а они аков, али зѣмљанѡ: ѿма рѣчку и то је се слѣжило за воду.

тѣстијар, -амзанатлија који израђује посебну врсту грнчарије.

(Тѣстијари) *то раде, који раде кѡдионице, ћасе, тѣстије.*

точак, -чка м в. коло.

Точак, ми зовемо кѡло на коме то радѣмо.

тѣкнути, -нѣм несвр. заударати, воњати.

Глина најши, она не мѣња ништа, не стѡји три дѡна не се кѡва, јѣло ѡстаје ѿсто, а кѡд њѣ маљо тѣкне на ѡну ѿлу, на блаво.

Ћ

ћаса, -еж тур.врста посуде (без дршке са стране, обично од бакра); израђују је претежно тѣстијари.

(Тѣстијари) *то раде, који раде кѡдионице, ћасе, тѣстије.*

Ф

фѡлц, -а мпродужетак поклопаца са унутрашње стране.

пма поклопац, фѡлц ѡзгѡр ѡклапа се, да се не би пѡра извлѡчила.

фѣлер, -ам нем.грешка, мана: роба са фелером (лонац фелер се користи као чокара, в. чокара).

Чѡкара, то је лонац, само фѣлер.

Ц

црѣпуља, -ежплитказемљана посуда која служи за пѣчење хлѣба на огњишту.

Црѣпуље нѣке бїле што се пѣчӯ – она је вѣликā као овај тѣчак и у средини прѣбушѣна за кӯкачу да се она ѓкрећѣ.

Ч

чāбар, -бра м тур.суд који служи за одлагање глине након њеног вађења из земље.

Чāбар је дрвенā пѣсуда.

чекїћар, -ам в. прекрупач.

Па їдѣ на бӯсе, на чекїћар, јѣдан ѓвде прекрӯпāч.

чѣкара, -ежсуд који служи за чување воде којом се грнчар служи приликом израде производа.

Чѣкара, то је лѣнац, само фѣлер.

чїтура, -емокругла пљосната посуда за ношење пића коју грнчари израђују претежно за ракију.

Їмā јѣдан што прāвї тѣ чїтуре.

Ш

шāмоти шāмот, -ам фр.врста глине од које се праве ватросталне опеке за облагање пећи.

Трѣбā врѣме, док се зāгријѣ тā шāмот.

шāмотна цї гла, -еспроводи топлоту до производа.

Дїрекно нѣ мѣже да се пѣчѣ, да вāтра ўдарā у прѣдмете тѣ, мѣрā у шāмотну цїглу, па тā цїгла шāмотна спрѣводї температуру на њїг.

шāра, -ежлиније које служе за украс на глиненим производа.

шāраљка, -ежалат који служи за шарање суда;

Шāраљке, што ѓвѣ шāрāмо.

шāрање, гл. им. од шарати, процес у изради грнчарског производа који се одвија пре сушења, подразумева наношење шара.

Шāраљка за шāрање.

шї лѣбок, -амврста црепа од глине који се израђује без додавања камена.

Шїлѣбок, нā крѣв кӯће, без ѓвѣг нāшїѣг камѣна, као црѣп.

Текст

Ја ћу да причам површински... Ово је село Злакуса код Ужица, чувено по љзради овиг... земљаниг посућа, земљано камѐнѐ. Овдѐ је педѐст пѐсто глина и камѐн педѐсѐт пѐсто. Ѐмā глина спѐцијална је ѓвā глина и ѓна се не кѓпā са површинѐ, него дубинѐ три мѐтра. *Ондāк*камѐн се кѓпā рстѓ на јѐднѓме мѐсту, и нѐ мѓже свāкѓ камѐн тѓј, нѐ мѓже ни квāрц. I мā спѐцијални камѐн, али ми нѐмāмо ми тѓ лабораторију, ни тѐ ѓређāје ни тѐ стрѓчњāке да нам рспитā тѓ, мѓсим и хѐмински и свѐ тѓ нѐмāмо, чак шта вѓшѓј, кад печѐмо, нѐмāмо никакѓ ѓређāј да би знāли на кѓјѓј температури, овāј, се пѐчѐ, ал захвāљујѓи дѓгѓј тѓј пракси и мѐни што сам јā бѓѓ, блāго дѐди, у вальѓници, јā сам тридѐспѐт гѓдина био, па дѐсило се био жāрилац нā тим ѓређāјима, тāмо жāрнѓм, па сам *ондāк*код приликѐ дѓшао до закључка нѐђе да се тѓ пѐчѐ на температури нѐђе на ѓсāм стѓтина, ако би бѓла нѓжā температура, ондāкне би мѓгло да буде дāјанлѓ и рāпадало би се тāмо на пѐчѐњу, на кѓвāњу. Ми смо дѓлазили и до Светозāрева, Јāгодина, са вѓловѓма и кѓлима и продавали по сѐлимā, прѐпуље нѐке биле што се пѐчѓ – ѓна је вѐликā као овāј тѓчак и у срѐдини прѓбушѐна за кѓкачу да се ѓна ѓкрећѐ. Е сāд тѓ нѐ терāмо тāко, него ѓдемо на вāшаре, ѓмāмо кѓлā, ѓмāмо нѐке кѓмбѓ. Тек сад, врāћа нам се традиција тā, па нам ѓвѓ крѐнуло. Јā не мѓгу да нāрāдѓм кѓлко ми трајѓѐ. *Онѓ* глазѓрāно, дѓбро је ѓнѓ, али кад се мāлко ѓбијѐ, мѓж да ѓдѐ ѓнāј, ѓнѓ, глазѓра д-ѓдѐ у црѐва, дѓђѐ до интервѐнције и āперације. Е, шпѓрет на дрѓва, тѓриш тѓне пāсуљ, кѓпус, тѓне и мѐсā и тѓ крчкā, дрђжѓ констāгну, ѓву температуру. ѓнѓ врѓ, смāкнѓш га са шпѓрета, ѓвде тѓриш, пѐтнѐст минутā врѓ, тѓлико тѓ одгжѓ температуру, мālтене као ѓнāј шāмот.

Бѓло је ѓнѓ чѐтрѐз, дѓѐте, шѐстѐ, сѐдмѐ, ѓвѓ је стāло бѓло, пѓсле рātā ѓпушћѐна зѐмљā. Јāко стāр зāнāt и рāдило се искљѓчиво и сад се рāди искљѓчиво за посуђе, е ондāктѓне се дѐли, ѓмā ѓвѓх што рāдѐ ѓнѐ тѐстије, ѓнѐ вāзне ѓнѐ, ѓнѓ тамо... Глина нāшā, ѓна нѐ мѐњā ништа, нек стѓјѓ три дāнā нек се кѓвā, јѐло ѓстāје рстѓ, кѓд нѐ мāло тѓкнѐ на ѓнѓ ѓлу, на блāто. Лѓнци пѓкнѓ јѐл нѐмајѓ камѐн, ѓни нѐ стављāјѓ тāј камѐн. А тѓ је ѓвāј камѐн, слѓчан квāрцу, ми га дѓбијāмо у кāјама тамо у мāјдану. Па ондāктѓ истѓчѐмо, пāйдѐ на бѓсе, на чекићар, јѐдан ѓвде прекрѓпāч, и то ѓситѓмо да га дѓтерāмо дѓвдѐ. А ѓвā глина се рāкисѓли у вѓди.

Ѓвѓ се зѓвѐ лѓнчāрско-грнчāрска рāдњā. Ми смо ослобођѐни, скѓпштина ѓпштине Ужицѓ ослобѓдила нас пѓреза, свāкѓга, јѐл је тѓ зāнāt био на изѓмирāњу и ондāкда не би ѓзумрѓ, онда су нāс ослобѓдили од тѓг пѓреза... Сѓн ми је помāго. *Он* је као приучник. Дѓбијѓш свежѐ мѐсѓ под тѓм сāчѓм. Ѐмā пѓклопац, фāлц ѓзгѓр. Фāлц, ѓклапā се, да се не би пāра извлāчила. Ми смо ѓмāли дрѓвени тѓчак, ѓвѓ има лāгер, ѓкрећѐ се лѐпо. Тѓчак, ми

зовемо ко̀ло на коме то ра̀димо. (Ножно коло) то су ра̀дили тестија̀ри, што правѐ ка̀дионице, а ми ни́како дру̀кчије него̀ ова̀ко. Сад ја̀ о̀во што ра̀дим, о̀во га до̀гоним да буде јѐдна̀ко по дебљ̀ини, да нѐ буде нѐђе та̀ње, нѐђе дѐбље. Ру̀б је о̀бична кр̀па која др̀жи ви́ше во̀ду, мо̀же и ко̀жно, али о̀во што др̀жи во̀ду и пола̀ко ја̀ то обра̀ђујем. Кр̀па којом фи́ниши́мо. Ку̀стура.. дгвено̀, йдѐйсто за равња̀ње и гла̀ђење. Беку̀та је но̀ж, спѐља равња̀, па свла̀чи оно што је гру̀бо. Бо̀чило... йзну̀тра да се бо̀чи. Ша̀раљке, што о̀во ша̀рамо. Чо̀кара, то је ло̀нац, само фѐлер. Ру̀чкице, као шѐрпа о̀на ема̀јлирана, йма̀ ру̀чке, ру̀чкице.

(Лонац за огњиште) он није за шпо̀рет на̀мењен, зато што он је у̀ско до̀ље дно̀ и не би ду̀го, ду̀го и ду̀го не би про̀врио, нѐ мо̀же о̀здѐл да про̀бијѐ. Про̀чевље је у ку̀ћама та̀мо, ње се ло̀жи о̀творена ва̀тра, без шпо̀рета, без й́чегѐ, или се у двѐришту нѐђе на̀правѐ, о̀вај, ва̀тра и ту̀ мо̀ж да се ку̀ва. Ал о̀ви (лонци за шпо̀рет), они мо̀гу та̀мо, али шѝроко дно̀ ве́ћу за̀премину, о̀вај, у̀зимѐ, а ни́ски, и одба̀цује од сѐбе темпѐрату̀ру. Про̀чевље или о̀гњиште, то се подра̀зумѐва, то је мѐсто ње се та̀ др̀ва ло̀же без пѐћи. Кад се до̀бро за̀гријѐ, да не би ки́пило, о̀ве ру̀пице (на покло̀пцу), йдѐ пара, са̀мо ту̀че па̀ра о̀здо док врѐ, да не би ки́пило.

За пѐчење хлѐба йма̀мо, бла̀го дѐди, е, ово је за шпо̀рет, то се зѐве тѐпсија. А о̀во су тѐ, зѐвемо их љу̀вѐчаре за ко̀кошку, пѐле, у̀змѐш, на̀маже се о̀коло ма̀сти, ту̀ри се пѐле и у̀пржиш га лѐпо ту̀не, а йма̀ и по̀клопац да за̀штити да не при́гори. И како је то у пра̀кси, ка̀жу да је ја̀ко у̀кусно, а и ми смо про̀бали, али ја̀ не трѐба да при́чам зато што й̀спало би да фа̀лим. И што је на̀јгла̀вније, ја̀ све што на̀правим – про̀дам, опште нѐмам за̀лиху.

Црѐпуље йду й̀сто на про̀чевље, искључиво за хлѐб, само што нѐмају на срѐдину ру̀пу, ње се та̀ ку̀кача завла̀чила. (Ку̀кача је) од мѐтала, то йма̀ свѐка жѐна, која про̀чевље йма̀, она йма̀ ту̀ ку̀качу и ма̀шу. Ку̀кача је јѐдна др̀шка мѐтѐлна, сави́јена и то̀м ку̀качо̀м у̀вати за ру̀пу до̀ље и по̀дигнѐ је, па о̀ном ма̀шо̀м. Ма̀ша је као ло̀пата, ма̀ло ма̀ња и та̀ј жа̀р она поту̀ри, ста̀ви јѐдну ту̀ црѐпуљу, али обе за̀гријѐ, и онда̀к ту̀ јѐдну ста̀ви, па онда̀кста̀ви хлѐб, па о̀ну дру̀гу й̀сто ку̀качо̀м за о̀ну ру̀пу, али та̀ жѐна која то ра̀ди, мо̀ра до̀бро иску̀ство да йма̀, да не би изгорела, јел мо̀ж да изгори ако прѐгријѐ те црѐпуље. Й̀зијѐ погача или про̀ја ко лимун, жу̀то по̀ тијѐм. (О ку̀курузног брашна се прави) про̀ја ти́м пшѐнични́м бра̀шном. Од пшѐнично̀г је по̀гача.

Оца̀клије... ку̀ћа са оца̀ком, ње (је) та̀ј оца̀к ва̀то о̀здо ту̀ пла̀мѐн, у то̀ јѐдном оделѐњу, йма̀ про̀чевље по̀цигљано и ту̀не йма̀ горе зѐве се ва̀траљ, на̀местѐ др̀вѐће, ва̀ко ко ру̀ка, и на то̀м про̀чевљу мо̀ж да ста̀ви чѐтри са̀ча, јел је о̀но по̀цигљано, и она са̀мо ра̀згрнѐ та̀ј жа̀р, и онда̀кма̀ло до̀ље поту̀ри под црѐпуљу, чѐтри по̀гаче се пе́чу или чѐтри про̀је одјѐдном. Са̀ч, који је искључиво за лѐб не мо̀же мѐсо, јел оно у̀сисѐ у сѐбе ту̀ масно́ћу, па онда̀к ње он под о̀ном темпѐрату̀ром да ту̀ масно́ћу ма̀ло по̀пушта и хлѐб, о̀сети се на хлѐб.

Пекица и ђувечара то је њстѠ. Зато је српскѣ језик тежак, што један предмет ѡмѧ нѣкѠлко имѣнѧ. За пиле, за мѣсо, за подварак, за мусѧку, за пребѧраца пасуљ. Пржуље ѡдѸ у пѣкарске врѸне.

Ѐмфура је висока можда мѣтар у висѣну, па ѡмајѸ рѸчке, па за Ѹкрѧс, цвѣће. (Тестијари) тѠ рѧде, који раде кѧдионице, ѡсе, тѣстије. Тѣстија је сѧк-сија за цвѣће. МѠже се назвати слободно фалсификѧт тѧј. Они нѧмажѸ тѠ, лѣпо ѠзгѠ сѣјѧ се да се Ѡглѣднѣш, али тѠ је ѡзложено и кѣши и сѸнцу и оно се дѣжѣ, тѧј лѧк се дѣжѣ, и као да су га тѣце ѡсчвркале, рѸжно. Шѣљбок, нѧ крѠв кѸће, без ѠвѠг нѧшѣг кѧмѣна, као црѣп. ТѠ су бѣли мало и пѠцѣњени занѧти, кад ти пѠменѣш нѣкѠм да рѧдиш око Ѡвогѧ, тѠ је бѣло поцѣњено.

Међутим, у заднѣ врѣме, они су и прѠшли и цѣптере и порцулане, и сад се вѧртили на ово, јер кѧжѸ цѣптер да је штѣтан. Некад смо мѣ копѧли бѸдѧкѠм. Ма бѣло прѣмитѣвно, кѠпѠ јѧглину ѠвѸ, Ѡтишо са воловима, кад ми се Мѣловѧн родиѠ, ѠтишѠ ми јѣдѧн рѠђѧк и прѣтисло га тѧмо и дѠћерѧли га мртвѠга.

Глиѧа за Ѹпотребу мѠра да догнѧ, да се рѧкисели. Чѧбар је дгвенѧ пѠсуда. Мѣ од двѧ мѣтра не покѸшѧвѧмо, у тѠм дѣлу ѣе су мѧјдани, ѠнѠ Ѡбич-но двѧ мѣтра нѣмѧ је, ѡмѧ мало, тѸј дѧјѣ знѧкове да је ѡма, али тѠ бѧцѧмо. Она је сѧма по сѣбѣ као Ѡнѧј сѧпѸн некад што је се кѸвѠ, мѧсна сѧма по сѣбѣ, да нѣ прѣмѧ нѣшта у сѣбѣ. Кѧлцит је сѧјѧн као стѧкло, кад ти ѡѣгѧ вѣдѣш у мѧјдану, Ѡн се зѧпрљѧ, од сѸнца ѡзгубѣ сѧјѧ, а кад га ти вѧдѣш, Ѡн се сѣјѧ, се Ѡглѣдѣш о ѡѣгѧ и рѣзѧк је. КѸстура, она слѸжи за глађѣнѣ лѠнѧца спѠља, сѧ ѡѣм глѧдѣм. Шѧрѧљка за шѧрање.

Мѣ не глѧзѣрѧмо. ГлазѸра се дѣже на тѠј нѣскѠј темперѧтури. Ѡловне глазѸре на ѠловнѠј бѧзи, чѣста хѣмија, на ѠвѠј вѧзи, оне се можда до чѣтри-сто, пѣсто степѣни рѧзљѣвѧју. ТѠ је штѣтно за кѸвѧње. ТѠ је и дрђава јѣдно врѣме забрѧњивѧла.

ПѠдаспѣмо Ѡвѣм и одвојѣ се, нѣће да се зѧлијѣпи за тѠчак. СѸшѣ се зѧвисѣ до врѣмена, ако је темперѧтура мало јѧчѧ, оно прѣјѣ, мѧнѣ се сѸшѣ. Кад се бѸдѣ тѠ могло да сѧмо сѣбѣ дрђжѣ, ондѧкнѠсѣмо у сѸшару и сѸшѣмо на дрѧва. Ѡсеѡн се тѠ дѠклѣн је дошло са сѸшењом. Прикорѣ се од врѣмена тога стѧјѧнѧ и од темперѧтуре стѣгнѣ се. Кад ѠсѸшѣмо у сѸшари, вѣдећеш пѣћ ѣе печѣмо. Дирекно нѣ мѠже да се пѣчѣ, да вѧтра Ѹдарѧ у прѣдмете тѣ, морѧ у шѧмотну цѣглу, па тѧ цѣгла шѧмотна спрѠводѣ темперѧтуру на ѡѣг и то трѣбѧ врѣме, док се зѧгријѣ тѧ шѧмот.

Бѧрача је мѠтка јѣдна, три мѣтра, мало да се Ѡдмакнѣмо, јер тѠ је јѧк, страховито топло, тѧмо Ѡсамсто степѣни сѣгѸрно, ондѧкмѠра да се Ѡд-макнѣш па сѧ тѠм бѧрачѠм вѧдѣли, а сад пѸстѣмо да се Ѡладѣ у пѣћи, и кад се Ѡладѣ, ондѧкѸћѣмо тѧмо. Кад испѣчѣмо, ондѧклѧгерујѣмо и спрѣмна рѠба

за трџиште. Обарисање, то је измишљено, ако он није сигуран да је га добро испекло, он каже да се обарише, он каже да се он загрије поново, тај лонац. Скроб од курузнога брашна или може и пшенично, ретко да буде, можда на едно дваес кила стави три кила брашна, и то угрије добро, па онај лонац кад је угријано, он га исправљива па измаже, измаже, измаже и то је барисање. Сасак, па то је највероватније са њим левчицом, њојздвојено. Лончић за врућу ракију од два кила, уже дно, затворен озгор (до пола). Вамо је направљен левчић један, прдоушен и вамо ручка има, и кад нагне, та ракија иде на тај сасак. То је специјалитет. Тај лончић има сасак. Тестија (за воду), ми зовемо, а они аков, али земљано: има ручку и то је се служило за воду. Има један што прављива те чуре (за ракију).

Литература

- *** РМС 2007, *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- ***РСАНУ, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Бајаловић-Хаџи-Пешић 1982: М. Бајаловић-Хаџи-Пешић, *Керамика у средњовековној Србији*, Београд: САНУ.
- Бошњаковић 1985: Ж. Бошњаковић, *Пастирска терминологија Срема*, Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Вуковић 1988: Г. Вуковић, *Терминологија куће и покућства у Војводини*, Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Вуковић, Бошњаковић, Недељков 1984: *Коларска терминологија*, Нови Сад: Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике.
- Ђуровић 1993: Р. Ј. Ђуровић, Ужички говори, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXVI/1*, Нови Сад: Матица српска, 143–152.
- Јовић 2004: Н. Јовић, Црепуљарска лексика, у: Љ. Ћирић (прир.), *Дијалектолошка истраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 65-90.
- Недељков 2009: Љ. Недељков, *Архаична пчеларска лексика у Војводини*, Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- Марковић 2011: Славољуб З. Марковић, *Говор Ужичке Црне горе*, Београд: Српски дијалектолошки зборник LVIII, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 337–672.
- Мићић 2010: Љ. Мићић, Златибор, *Ужички крај : насеља, порекло становништва, обичаји*, Београд: Службени гласник : САНУ, 209–320.

- Николић 2001: В. Николић, *Моравички и горњостуденички говори*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Николић 1972: М. Николић, *Говор Горобила, Српски дијалектолошки зборник XIX*, Београд: Институт за српскохрватски језик, 619–746.
- Пантић, Дрндаревић 2012: *Грнчарија у Злакуси : од старог заната до уметности : Злакуса некад и сад*, Злакуса: Етно парк терзића авлија : Етно удружење Злакуса.
- Перуничкић 1936: Б. Перуничкић, *О изради лонаца у Злакуси код Ужичке Пожеге* у: Б. Дробњаковић, *Прилози проучавању наше народне керамике*, Београд: Етнографски музеј.
- Пецо 1964: А. Пецо, *Говор источне Херцеговине, Српски дијалектолошки зборник*, књ. XIV, сепарат 1, Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Томић-Јоковић, Тоскић 2010: *Живи сеоски занати у ужичком крају и њихова заштита на примеру грнчарског, качарског и ковачког заната*, Сирогојно: „Музеј на отвореном“.
- Томић 1982: П. Томић, *Грнчарство у Србији*, Београд: САНУ.
- Челиковић 2010: Б. Челиковић (прир.), *Ужички крај*, Београд: Службени гласник : САНУ.
- Челиковић 2012: Б. Челиковић, *Почеци антропогеографских истраживања ужичког краја, Историјска баштина : Годишњак историјског архива у Титовом Ужицу*, бр. 21, 53–66.

Bojana M. Gerun
Marija R. Mihajlovic

THE POTTERY LEXICON OF THE VILLAGE ZLAKUSA NEAR UŽICE

Summary

The focus of this research is the pottery lexicon in Zlakusa village near Uzice. The data for the dictionary was gathered on the basis of the recorded speech with the oldest contemporary and active pottery maestro in Zlakusa village. The dictionary consists of eighty-five processed entries. Besides the examples that go with the entry, the text, which was made during conversation with the informer, is given after the dictionary.

When speaking of formational analysis of the gathered built, one of the most productive suffixes for modification of nouns is the diminutive suffix *-ica*: *pekica*, *rupica*, *ruckica* (a stew pan, buttonhole, a little handle). Another very productive suffix is *-ara*, like in words: *susara*, *đuvecara* (a place for drying, a stew pan). Certain lexemes that mark tools are derived from the suffix *-ača*: *baraca*, *kukaca* (a three-meter-long tool used for taking out hot products from the fire, hook).

The characteristic of the gerund case is a basic model of its formation: *barisanje*, *sušenje*, *pečenje*, *oblikovanje*, *šaranje* (a finishing procedure of making a product stronger, drying, baking, molding, decorating). The verbs are mostly formed from prefixion, especially from the prefixes *raz-*, like in words *raskiseliti*, *razljevati* (to make something less sour, diffusing); *pri-* : *prikoriti* (upbraid); and *pod-* : *podasuti* (pour off). Reviving the tradition, the pottery products of Zlakusa are becoming one of the most important segments of culture.

НАЗНАКЕ ВИЗАНТИЈСКЕ ДУХОВНОСТИ У ЦАРСКИМ СОНЕТИМА ЈОВАНА ДУЧИЋА²

Апстракт: У огледу је приказана симболичка веза Царских сонета и Византије, коју је могуће уочити у две песме Житије и Запис, као и у недовршеној фази Дучићевог песништва (започетом збирком песама Лирика (1943), а прекинутом песниковом смрћу). Јован Дучић, ученик Европе која у том историјском тренутку учестало пориче византијске утицаје, добро је изучио предности латинске дикције, али је на једном дубљем, мисаоном плану, (нарочито у фази свог позног стваралаштва) остао дубоко уроњен у молитвени шапат, који је из Византије ушао у српску културу. Са друге стране, овим радом дат је осврт на различите критичке ставове о Византији у улози поетског декора у Царским сонетима. Текст се ослања на критичке процене Милана Кашанина, Слободана Витановића, Александра Петрова, Анице Савић Ребац, Ивана Негришорца и Слободана Ракитића. Закључци у раду потврђују тезу да је призивање византијске духовности (митска Византија) своје присуство остварило само у назнакама, кроз песме Житије и Запис, а остале песме из Царских сонета византијску Србију (елементи историјске Византије) користе као стилски украс за употпуњавање једне родољубиве визије слободе и државотворности. Освртање на средњи век у Царским сонетима усмерено је на реконструисање славне прошлости, која у садашњости има снажно патриотско дејство.

Кључне речи: Јован Дучић, Царски сонети, византијска духовност, византијски канон, „парнасо-симболизам“, митска византија, историјска византија, колективна свест.

1. Увод

У поетским и поетичким меандрима Јована Дучића није могуће пронаћи јасан и непосредан уплив византијских тема, мотива или византинизма, као што је случај са српским савременим песништвом. Кованица „византинизам“ нема најјасније одређење у свеопштем мору књижевних изама, али би се могло рећи да је реч о упливу византијских тема и мотива у песништво и прозу двадесетог века. Ипак, није свако спомињање Византије у

¹ milan.grom@gmail.com

² Овај есеј је рађен у оквиру докторских студија Језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду, на предмету Поезија и поезика Јована Дучића, под менторством проф. др Драгана Станића.

поезији византинизам. Мотивски уплив Источног римског царства у поезији може бити декор (као нпр. у већини песама Дучићевих *Царских сонета*), а успостављање симболичке духовне вертикале са духовним односом човека и Бога у синтези, какав се јавља у византијском богословљу, представља чвршћу везу са оним што је у Византији највише вредело и што ју је надживело.³ Везу тог типа могуће је назрети у две песме *Царских сонета* (*Житије* и *Запис*) и у позној недовршеној фази Дучићевог песништва, која је почела збирком *Лирика* (1943), а прекинута је песниковом смрћу. Аница Савић Ребац запажа да је Дучићева поезија „...’поезија културе’, а ток његова образовања је био такав да је тек постепено и доста доцкан дошао до најоригиналнијих врела културе“ (Савић Ребац 2004: 141-142). Други велики српски песник, који је продужио и на знатно виши ниво уздигао комуникацију са Византијом, несумњиво је Иван В. Лалић.

У српској књижевној критици често се говорило о Дучићевој загледаности у прошлост, која је, попут Леутра, погледом досезала све до романске обале, али је истовремено била напојена водом из духовних притока Византа. Када је наступила земаљска смрт хиљадугодишње византијске империје, почела је да живи њена душа, православљем уткана у срж свих култура наследница. Византијска духовност плодотворно је прожела словенску душевност, а блесак њеног културног зрачења обасјао је и читаву Европу. Изданци велике културе Византије подигли су највећи духовни препород које човечанство памти – ренесансу у Италији, али тај културни процват Европа приписује самој себи. Јован Дучић, ученик Европе која у том тренутку учестало пориче византијске утицаје,⁴ добро је изучио предности латинске дикције, а на једном дубљем, мисаоном плану, (нарочито у фази свог позног стваралаштва) остао је дубоко уроњен у молитвени шапат, који је из Византије ушао у српску културу.⁵ Дучић није могао познавати историју Византије

³ „Централна тема или интуиција византијског богословља је да човекова природа није статична, ’затворена’, аутономна суштина, него динамична реалност одређена у самој својој бити својим односом према Богу. Овај допринос је виђен као процес уздизања и као заједничарство – човек створен по слици Божијој је позван да оствари ’божанску сличност’, његов однос према Богу је и датост и задатак, непосредни доживљај и очекивање још веће визије, коју треба постићи у слободном напору љубави.“ (Мајендорф 2008: 12)

⁴ Поред западноевропских мислилаца, попут Едварда Гибона и у српској историји књижевности неговано је порицање византијских културних утицаја. Као репрезентативни пример може се узети став Јована Скерлића, који исказује непосредну тврдњу, да „на почетку деветнаестог века Срби напуштају средњовековну културу византијског порекла и улазе у модерну западну културу.“ (Скерлић 1967: 11)

⁵ Слободан Ракитић, позивајући се на књигу *Византијска естетика* Виктора Бичкова, истиче разлику у прихватању Византијског културног (и шире: цивилизацијског) зрачења у словенском свету и на латинском Западу: „Српска средњо-

више од српског народа, који у то време није имао довољно развијену византологију, као нпр. у време када се врелу Византије окрећу савремени српски песници: Иван В. Лалић, Миодраг Павловић, Љубомир Симовић и други. За разлику од Станислава Винавера, који оштрим критичарским оком код Дучића види „рекламну књижевност“, Милан Кашанин је међу првима указао на везу рецепције историјске Византије у Срба и фазе раног песништва Јована Дучића:

„Песник се тешко уживљавао у наш средњи век, који му није био много познат ни из научних расправа и студија, ни из путовања. У Дучићево време, литература о средњовековном животу у Србији, о дворцима и градовима, о обичајима и наравима, била је врло оскудна...“ (Кашанин 1968: 338)

Можда за песника није најважније познавање „званичне“ историографије, да би могао успоставити духовну вертикалу – континуитет са пређутаним и наизглед заборављеним делом властите традиције. Како би поезија обавила задатак тог типа, потребно је познавање друге историје, за чије разумевање је пресудно чулно ослушкивање аутохтоних елемената „матерње мелодије“, у језику на којем се поезија ствара. Радоман Кордић тврди да је остваривање комуникације између савремене српске књижевности и византијске литературе једино могуће кроз језик: „... црквенословенски језик је остао најпоузданија веза коју савремена српска књижевност има с византијском традицијом, са својим одсутним смислом, истина, у мери у којој црквенословенски језик даје, завештава смисао српском језику...“ (Кордић 1993: 160). Поред историјске Византије, подједнако је важна, како је говорио Иван В. Лалић, „митска Византија“, која је својом духовношћу прекрила српско средњовековље и кроз светосавље отворила пут српској култури у будућност.⁶ У језику *Царских сонета* постоји одабрана лексика, која алудира

вековна култура, као и културе других словенских народа, у контактима са византијском културом није се само напајала на њеним изворима, него је успевала да јој, преображавајући је, да и неке нове облике и садржаје. Тако се у српском средњовековном сликарству, у књижевности, запажају нове верзије византијске уметности и књижевности. Латински Запад је, међутим, већ од раног средњовековља, како истиче В. Бичков у књизи *Византијска естетика*, остао „...глув према ономе што је специфично византијско у византијској култури и прихватио је од ње само позноантичке реминисценције.“ (Ракитић 1996: 117-118)

⁶ Иван В. Лалић у једном интервјуу у вези са Византијом у властитом песништву каже: „Постоје најмање две Византије, које су за моје песничко искуство подједнако битне. Постоји она историјска, која је од непроцењивог значења за духовну и интелектуалну културу мога народа. Постоји и она митска (? Сви ми имамо своју Византију, из које смо избачени, којој припадамо’ каже Чарлс Симић); Византија је једна метафора за свест о пореклу, свест о извесном насушном континуитету. Покушао сам да у низу песама те две Византије ставим у дијалог; тачније, да их сјединим у једном скривеном дијалогу између историјског и митског. Тај дијалог се одвија посредством слика, посредством метафора.“ (Лалић 1997: 282)

на средњовековну писменост, али искључиво на формалном плану. Уколико се изузму ретки сегменти, на формалном плану, ова књига супротставља се средњовековном византијском књижевном канону.

2. Српска Византија, светосавље

Духовни континуитет за којим Јован Дучић посеже у *Царским сонетима* једним делом проистекао је из византијске духовности. Слободан Витановић, говорећи о идеалима херојства и мучеништва у Дучићевом делу, тврди да песник види да је величина немањићске државе у „изграђивању верске и националне самосвести“, а не у војним или државничким остварењима. Цитирајући Дучићево *Писмо из Палестине* Витановић открива ауторов став према византијској, грчкој и на крају српској – светосавској духовности:

„Решавајући судбинско питање односа између православља, које долази са грчког и византијског извора, и тла на коме се оно развија, а које није и не сме бити ни грчко ни византијско, Свети Сава је у српско православље унео, како вели Дучић, ’чистоту односа између верника и држављанина, између националне државе и државне нације, и најзад између општег и личног’. А то је: ’дало Србину да остане у духовном животу ослобођен од странаца. И да увек буде са Богом насамо!’“ (Витановић 1997: 38-39)

Важно је напоменути да Византија представља спону (средњи век: антика) и везивно ткиво западне (античке) цивилизације. Дучић, иако латински ученик, свесно комуницира у својој поезији, есејистици и путописној прози са старом грчком филозофијом и културом. Георгије Острогорски у књизи *Историја Византије* говори о Византији као о својеврсном путоказу према античком свету: „Византија је сачувала културна блага Антикe и тиме испунила једну светско-историјску мисију. Сачувала је римско право, грчко песништво, филозофију и науку и предала их у наслеђе европским народима кад су ови сазрели за њихово примање“ (Острогорски 1996: 17). „Добар пример из српске историје, који сведочи да је Византија послужила као веза од средњовековне Србије до антике – Грчке и Рима, јесте *Душанов законик* из 1349. године, који је направљен угледањем на римско право, посредно – из Византије. Култура Византије јесте директна веза са културом антике, или шире, са античком цивилизацијом, на чијем се, према речима Освалда Шпенглера „почетку краја“ данас налазимо (Шпенглер 2010: 23). На почетку краја, западне – античке цивилизације, иза историјске смрти Византије остао и опстао је мит – њена лепота и вера, као нераскидиви део свих њених култура наследница. (...) Када је у питању симболички значај Византије за српску културу, важно је истаћи да су балкански народи утемељени на њеном кул-

турном, религијском и шире – цивилизацијском зрачењу. Културна историја Срба, као народа Медитерана, и поред свих (само)порицања до данашњег дана остварује дубоке и континуиране везе са богатом књижевношћу и културом Византије“ (Громовић 2014: 678). Колико год времена била „оскудна“, о тим везама најбоље могу слутити песници.

3. Царски сонети – повратак колективној свести

Дучић у *Царским сонетима*, који су настајали у време Балканских ратова и Првог светског рата, призива историјску Византију – империју чију је моћ на својеврстан начин наследила Душанова царска Србија. Песнички циклус „Царски сонети“ аутор је сместио у трећу књигу *Сабраних дела*, која носи истоимени наслов. Друга два циклуса у књизи су „Моја отаџбина“ и „Дубровачке поеме“, а тематски и мисаони чворови, који уоквирују сва три сегмента су историјска свест и родољубље. Историјски тренутак у којем настаје ова родољубива поезија, као и поезија других песника модерне: Милутина Бојића, Милана Ракића, Алексе Шантића или Владислава Петковића Џиса; изискивао је насушну потребу за успостављањем веза са славном духовном и витешком прошлошћу српског народа – са насушним континуитетом и духовним темељима. Реч је о времену када је континуитет српске државности и слободе радикално прекинут, због чега је и Јован Дучић морао ступити у „прву линију песничког фронта“. Тај фронт је такав, да се више не може мислити на себе, властиту поетику или било шта што одликује појединца, већ искључиво на колектив, који непрестано страда и одупире се страдању истовремено. Жртвовање појединца и његово уклапање у визију колектива баштинила је и византијска култура.⁷ Због контекста настајања ових песама, није могуће упућивати оштре критичке пресуде великом српском песнику, јер су у том историјском удесу једино могли настати херојски стихови, али не и велика поезија:

„Преузимајући слику славног српског средњовековља и јаке државне моћи, Дучић је историјске чињенице уграђивао у такав поредак вредно-

⁷ Поред великог доприноса религијској мисли, Византија је остварила и најплодотворнији спој религијског, естетског и практичног живота, како је истакао Вилијем Батлер Јејтс у свом делу *A vision*: „Сматрам да су у раној Византији, можда као никада пре у забележеној историји, религијски, естетички, и практични живот били једно, да су архитекте и занатлије, иако, можда, не и песници – јер језик је био оруђе спорења и мора да је прешао у апстракцију, говорили и мноштву и појединцима. Сликари, радници који су обликовали мозаике или радили у злату и сребру, илуминатори светих књига, били су скоро безлични, можда скоро у потпуности лишени личне замисли, уроњени у своју тему и тако у визију целог народа“ (Јовић 2007: 249).

сти да је то деловало изузетно подстицајно на све самосвесне припаднике нације. (...) То, без сумње, није довољно за истинску, велику поезију, али је-сте довољно за коректну стиховну творевину која је срачуната на то да обави задатак буђења националне самосвести и мобилизује колективне снаге, без којих нема великих историјских чинова“ (Негришорац 2009: 215).

Осврћући се на „ниво сазревања“ поетике Јована Дучића у тренутку настајања *Царских сонета*, Слободан Витановић истиче да је песник „отишао много даље“ од естетске визуелизације Парнаса, према својеврсном аудитивном (симболистичком) доживљају света (Витановић 1994: 105). Дучић није могао да се одупре страшном (у)суду времена, које се обрушило на српски народ. Чињеницу зашто је у том тренутку песник византијску Србију парнасовски „видео“, а не симболистички „чуо“ покушао је да одгонетне Александар Петров:

„... у ратним условима (Дучићу је) царска Србија много важнија била као државни, а не духовни симбол. Може и државни симбол да се прима слухом, мада не и слухом ишколованим у симболистичкој школи. Може и духовни симбол да се сагледа, или бар наслути оком, о чему сведоче и српске средњовековне иконе и фреске..., али Дучић за песмопис те врсте није још у време Првог светског рата био однеговао свој песнички вид.“ (Петров 2008: 38-39)

Када је реч о поетици Јована Дучића у целини, уколико би било неопходно описати једном речју њено усмерење, недопустиво је искључити слику или звук, па би, сходно томе, једино одговарала једна књижевноисторијски недопустива кованица – „парнасо-симболизам“. *Царски сонети* у извесној мери инсистирају на световној страни српског средњовековља – витешка слава, династичка моћ и чврста феудална државотворност. Ауторова намера је да „бљештаво“ опева „ону побједничку страшну сјен Немање и Душана“ (Ного 2004: 7), без подробнијег упознавања са основним принципима српске црквене средњовековне литературе, која је баштинила византијску канонизовану црквену форму и православну духовност. На формалном плану немогуће је говорити о везама структурне организације песама из *Царских сонета* са жанровима средњовековне књижевности, јер је сонет, несумњиво, западна тековина. Српски средњовековни списи већином су прозне творевине, писане „инконтинуум“ и стилем „плетениа словес“. Највећа контрадикторност овог Дучићевог циклуса јесте у томе што долази до супротстављања форме садржини и обратно. Наиме, у песми *Занис*, која је, као и остале песме, силом упакована у облик сонета, јавља се молитвени тон тј. жанр молитве. Медијум записа у овој песми има функцију истицања световних подвига деспота Оливера, о којима ...Гаврил, слуга Христа, / Каза... (Дучић 2008: 221), уместо величања богоугодних духовних дела. Хиландарски

ђак „Јеж многогрешни“ (који по средњовековној литерарној норми свој потпис оставља на крају записа) записује Гаврилову молитву за деспота Оливера и његову породицу, јер је његовом заслугом и добротворством помогнут храм Божји.

Интертекстуалне везе са византијским књижевним каноном приметне су и у песми *Житије*. Као читав циклус песама, и ова песма има задатак да велича славу и моћ српске царске (и црквене!) државе, која мора бити чврст корен српској краљевини (држави која је наклоњена цркви!). Историја је у овој песми само утемељење – тематски предложак или оквир, у који се накнадно уписују разлози за српску државотворност у актуелним геополитичким померањима. Књига коју чита српски цар је „Писана у Градцу, сликана у Жичи / У Млецима тешким златом окована“ (Дучић 2008: 220) и њено материјално присуство је од велике важности. Фокус се задржава на вредности самог постојања такве књиге. За њену садржину заслужна је српска тј. византијска култура, што потврђује први стих, а за њен златни сјај и високу естетику, латинска традиција раскоша и декора – други стих. Читајући књигу, непрестано, попут ритуала („три ноћи и дана“), цар успоставља везу са славном династичком прошлости, из које настаје свевремена моћ. Снага непрестаног читања призива Немањину сен и његов победнички ход, који потврђује и оправдава нове државне и културне победе. Жеља за синтезом мртвих и живих, предака и потомака, остварује се кроз књижевност, културу и веру. Цареве визије и халуцинације појављују се у тренутку „...кад склопи очи на тигру и свили“, кроз један поглед (Кјубриковим речима казано) „широм затворених очију“ – поглед у живу слику Немање, залога вечности династије, државе и цркве. Сходно ауторовој намери, и у песми *Житије*, у првом мотивском слоју, доминирају световни елементи, док се у посредном симболичком поетском слоју, у извесној мери назире духовно и свето. Реч је о књизи, вредном златном артефакту и о Немањи, оснивачу државе, а не о Светом Симеону и његовом духовном подвизништву.

Сваки осврт на средњи век у *Царским сонетима* усмерен је на реконструисање славне прошлости, која у садашњости има снажно патриотско дејство. Историја у Дучићевој поезији је актуелна историја „данас“ и аутор је види „као поље искушавања креативних способности народа и као могућу реализацију колективне воље за моћ“ (Негришорац 2009: 216). Призивање византијске духовности (митска Византија) своје присуство остварило је само у знацима кроз песме *Житије* и *Запис*, а остале песме из *Царских сонета* византијску Србију (елементи историјске Византије) користе као декор за употпуњавање једне родољубиве визије слободе и државотворности.

Литература

- Витановић 1994: С. Витановић, *Јован Дучић у знаку Аполона и Диониса. Књижевни погледи и поетика*, Београд: Српска академија наука и уметности / Балканолошки институт.
- Витановић 1997: С. Витановић, *Јован Дучић у знаку Атене*, Београд: Српска академија наука и уметности / Балканолошки институт.
- Громовић 2014: М. Громовић, *Византија као духовни завичај српског народа у поезији Ивана*
- В. Лалића, у: М. Ковачевић (прир.), *Савремена проучавања језика и књижевности*, година V, књ. 2, Крагујевац: ФИЛУМ, стр: 675-681.
- Дучић 2008: Ј. Дучић, *Песме*, Београд: Штампар Макарије / Блиц.
- Јовић 2007: Б. Јовић, *Византија и византинизам код К. Кавафија, В. Б. Јејтса, И. В. Лалића и Р.*
- Силверберга, у: А. Јовановић (прир.), *Постсимболистичка поетика Ивана В. Лалића*, књ. VIII, *Поетичка истраживања*, Београд: Институт за књижевност и уметност / Учитељски факултет.
- Кашанин 1968: М. Кашанин, *Судбине и људи. Огледи о српским писцима*, Београд: Просвета.
- Кордић 1993: Р. Кордић, *Византинизам савремене српске књижевности*, у: Б. Јовановић (прир.), *Српска Византија*, књ. IV, *Трећи миленијум*, Београд: Дом културе „Студентски град“, 157-167.
- Лалић 1997: И. В. Лалић, *Дела IV – О поезији*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. Мајендорф 2008: Џ. Мајендорф, *Византијско богословље, Историјски токови и догматске теме*, Крагујевац.
- Негришорац 2009: И. Негришорац, *Лирска аура Јована Дучића*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ного 2004: Р. Петров Ного, *Очи на оба света*, у: Јован Дучић, *Очи на оба света. Избор из поезије и путописне прозе*, (прир.) Рајко Петров Ного, Српско Сарајево / Београд: Филозофски факултет / Београдска књига.
- Острогорски 1996: Г. Острогорски, *Историја Византије*, у: Иван В. Лалић, *Верни одсутном прволику, Три византијска круга*, (прир.) А. Јовановић, Београд: Народна књига / Алфа, стр: 17.
- Петров 2008: А. Петров, *Канон. Српски песници двадесетог века*, Београд: Службени гласник.

- Ракитић 1996: С. Ракитић, Јован Дучић или Византинац с латинском дикцијом, у: П. Палавестра, *О Јовану Дучићу. Поводом педесетогодишњице смрти*, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Савић Ребац 2004: А. Савић Ребац, *Хеленски видици*, Панчево: Мали Немо.
- Скерлић 1967: Ј. Скерлић, *Историја новије српске књижевности*, Београд: Просвета.
- Шпенглер 2010: О. Шпенглер, *Пропаст запада*, Београд: Утопија.

Milan B. Gromović

IMPLICATIONS OF BYZANTINE SPIRITUALITY IN JOVAN DUČIĆ' COLLECTION OF POEMS *CARSKI SONETI*

Summary

The paper reflects upon a symbolic link between the collection of poems and Byzantium that is most evident in the poems *Žitije* and *Zapis*, as well as in some poems, which were left unfinished. Jovan Dučić, a scholar at the time when Europe was constantly denying any Byzantine influence, was well aware of the advantages of Latin diction, but at the same time wove in his poetry a sense of Byzantine prayer that influenced the Serbian poetry at the time. On the other hand, the paper offers different critical attitudes to the Byzantine as a poetic decor in the Collection. The text relies on the critical analyses of Milan Kašanin, Slobodan Vitanović, Aleksandar Petrov, Anica Savić Rebac, Ivan Negrišorac and Slobodan Rakitić. The conclusions of the paper confirm the premise that the presence of Byzantine spirituality is most evident in the poems *Žitije* and *Zapis*, while Byzantine Serbia in other poems serves as a stylistic decor for emphasizing the patriotic vision of freedom and state. The reflection on the Middle Ages in the Collection serves the purpose of recalling the glorious past, powerfully impacting the present.

СИСТЕМ СЛОЖЕНИХ ФИНАЛНИХ ВЕЗНИКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: У раду смо на функционалностилски разнородном корпусу текстова, који обухвата период од краја XIX вијека до савременог тренутка, примјеном структурно-семантичке методе и методе функционалностилске дистрибуције, анализирали сложене везнике финалне семантике. На основу творбеног модела, односно модела компоновања сложених везника издвојили смо сљедеће типове сложених финалних везника, и то: 1) сложени финални везници формиран преко замјеничких прилога (зато да, стога да), 2) сложени финални везници формиран преко прилошких израза (замјеничког и синтагматског типа: ради тога да, зарад(у)/ поради тога да; с циљем/ у циљу да, с намјером да, с надом да, са жељом да, у сврху да / са сврхом да), 3) сложени финални везници формиран преко анафорски употријебљене релативне замјенице што (у циљу чега). Сложени везници финалне семантике присутни су у свим функционалним стилевима српског језика, али су најраспрострањенији у научном и публицистичком стилу. Најфреквентнији међу њима јесте сложени везник намјером да. У свим функционалним стилевима знатно је већа заступљеност сложених везника формираних преко синтагматских прилошких израза од сложених везника творених преко замјеничких прилога или прилошких израза. Изузетно је скроман репертоар сложених финалних везника у административно-правном функционалном стилу.

Кључне ријечи: сложени везници финалне семантике, функционалностилска дистрибуција, замјенички прилози и прилошки изрази, зависна финална клауза

0. Увод

Опште је познато да категорија финалности спада у ред категорија које припадају категоријалном комплексу каузалности. Финална су значења изведена из условних, а посредно и из узрочних. Комплексност финалних значења огледа се у присуству свих компонената узрочно-последичног односа и компоненте хтијења, која овај тип значења преводи у категорију модалности, тачније у категорију објективне модалности остварену кроз опозицију реалност/иреалност (Пипер 2005: 803–805).

¹ veselinaso@gmail.com

² Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије.

Будући да финално значење спада у ред апстрактнијих и сложене-нијих значења, инвентар средстава за његово изражавање скромнији је у поређењу са бројем средстава за исказивање простијих семантичких категорија — више је облика који поред тог значења имају истовремено и друга³. Изван просте реченице, у којој финална (циљна) значења могу бити исказана приједлошко-падежним конструкцијама, прилозима или прилошким изразима, инфинитивним конструкцијама и конструкцијама са декомпонованим предикатом, „као и другим, мање граматикализованим, а више лексикализованим средствима“⁴, овај тип значења у српском језику изражава се и посебним типом зависносложених реченица.

У реченичном комплексу са зависном финалном клаузом предикацијом надређене клаузе представљена је радња која се реализује с намјером досезања циља формулисаног зависном клаузом (Ковачевић 1998: 85). Намјерним се реченицама исказује таква каузалност⁵ у којој је једна од корелативних ситуација могући резултат друге. Надређеном клаузом исказује се предуслов (претпоставка) који обезбјеђује и омогућује очекивани резултат (посљедицу), док се зависном финалном клаузом изражава стимуланс, потицај, мотив и могући резултат који се, дакле, очекује, претпоставља, предвиђа или прижељкује (Вукојевић 2008: 92–93).

Зависна финална клауза у структуру зависносложене реченице, сем простим (једнолексемским) везницима, може бити уведена и помоћу сложене везника финалне семантике (*ради тога да, с циљем/ у циљу да, с намјером/ у намјери да* и сл.), који су настали као резултат потребе за једнозначном, и семантички што прецизнијом, интерпретацијом типа релације између главне и зависне клаузе и који су стога првенствено одлика специјалних функционалних стилова српског стандардног језика. Ова чињеница, изузев у посебним научним радовима, готово по правилу остаје незабиљежена у сербокроатистичкој граматичкој литератури.

На основу прегледане старије и новије сербокроатистичке граматичке литературе можемо констатовати (поред неуједначености спискова

³ Више о овоме в. Пипер 2005: 805.

⁴ У српском језику се на нивоу просте реченице циљно значење врло често исказује лескичким средствима, тј. „речима које значе циљ или имају неко блиско значење. У зависности од конкретне лексеме која изражава циљ, лескичког састава и синтаксичког склопа читаве реченице такве реченице могу бити трансформисане у реченице са граматичким изразом циљног значења (нпр. предлошко-падежном конструкцијом)“ (Пипер 2005: 810).

⁵ Каузалност финалног типа одликује хипотетичност — намјерне реченице маркиране су одсуством информације о реализацији жељеног или очекиваног резултата.

везника финалне семантике) да се сложени везници готово и не помињу⁶, изузев у граматици аутора Силић & Прањковић (2005: 379), гдје се у оквиру поглавља посвећеног функционалним стиловима међу одликама „административно-пословног“ стила помињу и експлицитна везничка средства *с намјером да, са сврхом да, са циљем да*. Када је у питању научна литература, о сложеним везницима финалне семантике најисцрпније информације налазимо у раду М. Ковачевића — *Финалне и конструкције намјене* (Ковачевић 1998: 83–109). Што се тиче пописа сложених везника и везничких скупина (на темељу граматичке и научне сербокроатистичке литературе), незаобилазан је у том смислу и рад Л. Вукојевића и Л. Худечек (2007).

У одговору на питање у вези са разлозима постанка сложених везника финалне семантике, ваљало би најприје поћи од у научној литератури већ истакнуте чињенице да није увијек могуће утврдити из перспективе саме форме зависне клаузе (тип везника и предикат у потенцијалу) да ли је у питању клауза финалне семантике уколико се у анализу као равноправна не укључи и надређена клауза, чија семантичка вриједност може бити инкомпатибилна финалној семантици зависне клаузе (в. Ковачевић 1998: 102).

Врло често се зависне реченице уведене поливалентним хипотаксичким везником *да* могу интерпретирати и као изричне и као намјерне⁷. У оквиру поглавља у којем, на темељу опширне анализе мноштва примјера, прецизно наводи услове разликовања разграничења посљедичних и намјерних реченица, Вукојевић узгредно закључује да употреба презента у појединим реченичним контекстима доводи до проблема синтаксичке хомонимије,

⁶ Једно од питања које аутори Л. Вукојевић и Л. Худечек (2007: 298–299) постављају у вези са сложеним везницима јесте и питање може ли негација бити обликотворна компонента сложеног везника. Насупрот Кортмановом мишљењу које у раду наводе да „negacija ne može biti sastavnicom 'idealnog subordinatora'“, аутори постављају питање због чега партикуле могу бити структурне компоненте сложених везника, а негација то не може, те како оне граматике које немају везник *не ли* биљеже везнике који се појављује у реченицама типа (*Сатима је чекао не би ли је видио*). Аутори Вукојевић & Худечек (2007: 299) сматрају да би се кад је ријеч о датом намјерном везнику, уколико се не одступи од тврдње о непромјенљивости везника, могао успоставити четворочлани низ: *не бих ли, не би ли, не бисмо ли, не бисте ли*. Коментаришући спискове намјерних везника који се могу наћи у сербокроатистичким граматицама и посебним научним радовима, Л. Вукојевић каже: „Kako је могуће да се промјенљива јединица *bi-* shvati као dio vezničke skupine? Ne bi li onda i druge oblike te јединице trebalo shvatiti као dijelove složenih јединица i tako добити veznike *da bismo, da бисте, како би, како бисмо, како бисте, еда би, еда бисмо, еда бисте, не би ли, не бисмо ли, не бисте ли* itd.“ (Вукојевић 2008: 95).

⁷ Намјерне реченице никада не могу бити, за разлику од изричних, допуна транзитивних глагола којима је исказана предикација главне клаузе, тј. никада се намјерне не могу поистовијетити с објекатским реченицама (Вукојевић 2008: 93, напомена 60).

те да је у таквим случајевима могућа двојака семантичка интерпретација — изрична (нпр. *Виче [то] да га чују*) и финална (нпр. *Виче [зато] да га чују*). Тек употреба потенцијала у наведеним реченицама обезбјеђује (једнозначно) финалну интерпретацију реченице *Виче да би га чули*. Аутор, такође, констатује да избор између презента и потенцијала у намјерним реченицама није слободан (могућ) у свим контекстима, што је најчешће посљедица семантике глагола којим је реализована управна предикација.

Радовановић (1977: 81) у својој студији *Именица у функцији кондензатора*, образлажући поступак, односно начин презентације реконструисане семантичке базе језичких исказа у којима девербативна именица функционише као кондензатор интенционалног реченичног значења (намјера, циљ, сврха или сл.), истиче да готово редовно и досљедно избјегава дубинску семантичку интерпретацију типа *Da + V* без потенцијала у предикату чак и у оним случајевима гдје би она била сасвим адекватна. Разлог томе јесте одсуство везничке дистанце према семантичкој бази с допунским клаузама и познате везничке недистинктивности у том смислу. Када су семантичке интерпретације на граници интенционалних и допунских рјешења, као на примјер у случају конструкција типа *за + N_{Dev(Acc)}* и *на + N_{Dev(Loc)}*, аутор се одређује за, како сам каже, најприкладније везничко рјешење *с циљем да*, које је „и иначе могуће реконструисати у свим интеренцијалним ситуацијама“ (Исто, 82).

И С. Павловић (2009: 280) у својој студији старосрпској зависној реченици, позивајући се на Вауега, говори о сродности интенционалне и волунтативне хипотаксе⁸. Он, такође, истиче чињеницу да је овај финални тип зависних реченица према синтаксичком устројству врло близак волунтативним реченичним допунама⁹, што је логична посљедица њихове генетске и семантичке сродности.

⁸ У реченичном комплексу с допунском реченицом волунтативног типа пропозитивни садржај је представљен као израз воље. „Волунтативним допунским структурама презентују се пропозитивни садржаји као изрази воље, жеље, хтења, намере и сл., независно од тога да ли се ови, условно речено, волунтативни импулси испољавају кроз захтеве (апелативе), забране (прохибитиве), дозволе (пермисиве), те савете (хортативе), као облике интерактивног деловања на саговорника, или пак остају као сегмент интелектуално-емотивног света носиоца презентујући се у евенуалној комуникацији као проста волунтативна констатација“ (Павловић 2009: 50).

⁹ Објема реченичним структурама исказује се пропозитивни садржај жеље, с том разликом што у реченичном комплексу са финалном клаузом дати садржај иступа истовремено и као жељени исход и као стимулатор радње надређене клаузе, док у сложеној реченици с волунтативним типом клаузе има статус простог предметног садржаја волунтативног глагола (Павловић 2009: 280). Оно што је овдје битно, истиче Павловић, јесте да те различите, условно речено, волунтативне импулсе (жеља, воља, хтијење, намјера који, иначе, представљају различите психолошке импулсе) језички обједињује формалносинтаксички исти тип реченичне допуне (Исто, 50, напомена 35).

Ни границе између намјерних и посљедичних реченица у литератури нису јасно постављене, тако да се та два типа реченица неријетко замјењују, из простог разлога што је ријеч о двјема синтаксичко-семантичким категоријама које је веома тешко разликовати и које се често појављују „амалгамиране“.¹⁰

Сложени везници финалне семантике појављују се као језичка средства помоћу којих се *да*-презентска клауза преводи из контекстуално условљених у контекстуално неусловљене јединице финалне семантике, дакле, као једно од средстава граматикализације финалности *да*-клаузе (једно од средстава граматикализације јесте потенцијал у функцији предиката субординиране клаузе). Постојање општефиналних (финално неспецификованих) сложених везника у језику (какви су нпр. *с циљем да, ради/ зарад/ по ради тога да*), с једне стране, омогућава „једнозначну финалну релацију и у свим оним случајевима гдје по семантичком суодносу клауза тај однос и није најјаснији“ (Ковачевић 1998: 103), док постојање сложених везника спецификоване финалне семантике (*с намјером/ у намјери да, с надом/ у нади да, са жељом/ у жељи да* и сл.), с друге стране, омогућава изражавање различитих семантичких нијанси финалности „која потенцира конативну мотивацију као основну семантичку компоненту“ (Исто, 98).

Као и већина других сложених везника у српском језику, и сложени везници финалног значења настали су у процесу повезничења замјеничких прилога или прилошких израза и општесубординацијског везника, с тим што је у њиховом формирању, за разлику од других семантичких типова, нпр. каузалног, гдје доминира употреба везничког елемента *што*, једино могућа употреба везника *да* због хипотетичног карактера намјерних реченица.

¹⁰ О неразликовању и мијешању намјерних и посљедичних значења и структура у преводима Новог завјета пише и И. Грицкат тврдећи да „Једнакост везника често спречава да се продре у прави смисао старих примера“ (2004: 64). Такође о интенционално-консекутивној оријентацији појединих везника (нпр. *jako da*) у старосрпској пословноправној писмености в. Павловић 2009: 291–292. Аутор констатује да „граница између намере, с једне, и последице у перспективи, с друге стране, тако је танана да није могла задржати флукуацију везничких средстава из једног у друго семантичко поље“ (Исто, 292). Врло детаљно о проблему разграничења намјерних и посљедичних реченица пише Л. Вукојевић (в. Вукојевић 2008: 92–97; 319–331; 235–238).

1. Сложени везници финалног значења настали у процесу удружења замјеничких прилога и општезависног везника да (зато да, стога да)

Чињеница да у процесу формирања сложених везника финалне семантике учествују и замјенички узрочни прилози (*зато, стога*) сасвим је обична уколико се има на уму да се намјерним реченицама исказује такав тип каузалности у којој једна од корелативних ситуација представља могући резултат друге, тј. да се надређеном клаузом исказује предуслов (претпоставка) који обезбјеђује и омогућује очекивани резултат (посљедицу), док се зависном финалном клаузом изражава стимуланс, потицај, мотив и могући резултат који се, дакле, очекује, претпоставља, предвиђа или прижељкује (Вукојевић 2008: 92–93). Како, дакле, финално значење увијек подразумијева узрочно¹¹, неки прилози и прилошки изрази у српском језику могу да се јаве не само у каузалној него и у финалној семантичкој вриједности¹², што значи да могу учествовати како у формирању сложених узрочних тако и у формирању сложених финалних везника¹³.

Тако су у процесу повезничења катафорски употријебљених замјеничких прилога *зато* и *стога* и општезависног везника *да* у српском језику настали сложени везници општефиналне семантике *зато да* и *стога да*:

У Босни, па пример, када своде младенце у ложницу, свекрва узме мушко дете те га на постељи младенаца три пута поваља, *зато да* би млада рађала синове (Ж. Требјешанин, ПД, АСК). — Слично сматрају и у Црној

¹¹ У вези са употребом узрочних намјесто циљних језичких средстава, Ковачевић наглашава да „циљ подразумијева узрочно значење, али не и обрнуто: сваки узрок не подразумијева циљ“ (Ковачевић 1988: 47).

¹² У савременом српском језику понекад се, као одлика регионалног начина изражавања, среће употреба приједлога *ради* у узрочним конструкцијама: *То се десило ради непажње возача* (Пипер 2005: 806). Догађа се и да се иста конструкција, због блискости узрочног и циљног значења, може тумачити и као циљна и као узрочна, при чему избор интерпретације не изазива никакве комуникацијске неспоразуме: *Отишла је на концерт ради тог певача* (Исто, 806). И Радовановић анализирајући интенционалне падежне конструкције с девербативном именицом запажа да је у свременом језику широко распрострањена „*međusobna semantička transgresija intencionalne padežne konstrukcije s predlogom radi i kauzalne s predlogom zbog*“ (Радовановић 1977: 150).

¹³ О кореферентском везивању зависне намјерне калузе за управну говори и С. Павловић (2009: 287), истичући да се у готово сваком шестом примјеру уз управну предикацију детерминисану намјерном реченицом уведеном везником *да* јављају кореференти *зато, ото, тога ради, сега ради* који могу успостављати релацију дате радње према претходном садржају, али и према намјерној реченици, јачајући при том синтаксичку кохезију реченичног комплекса и спецификујући и саму релацију корелативних радњи.

Гори, наиме, да не ваља децу љубити док спавају „*зато да* га не би наскоро мртва љубили“ (Ж. Требјешанин, ПД, АСК). — Многи то чине *зато да* би као слободни људи могли живјети ... (ВСК, ЦГ). — *Vajazit mu plaća veliku sumu za Džemovo izdržavanje, u stvari zato da Džema ne pušta i ne predaje drugom* (И. Андрић, ПА, КССЈ). — *Pre dve godine, odmah posle velike Napoleonove pobjede u Pruskoj, Davil je napisao poemu "Bitka kod Jene"*, можда управо *зато да* би, slaveћи неограничено победника цара, уцуткао у себи сумњу и разagnaо страх (И. Андрић, ТХ, КССЈ). — *Činilo mu se da je njegov brat Vuk morao da ode, da je ona morala da oboli i propadne, samo zato da bi on mogao, na kratko vreme, da je se nauživa* (М. Црњански, Сеобе, КССЈ). — Ја то чиним, ваљда, *стога да* ти не би помислио: „А, сад се ућутао, сад ништа о њој не пише, знам ја шта ће то рећи!“, јер таквог скептика као што си ти, мало је (Лазаревић, Швабица). — Један део текста гласи (у немачком преводу, који задржавамо *стога да* се не бисмо, преведећи с превода, и нехотице сувише удаљили од оригинала) овако: ... (В. Чајкановић, МРС, АСК).

Наведени примјери показују да је нужан услов стварању датих сложених везника контактна позиција катафорски употријебљеног замјеничког прилога *зато*, *стога* и општезависног везника *да*, при чему ваља истаћи да дати прилози своје семантичко пуњење добијају тек навођењем *да*-клаузе, која је њихов експликатор значења.¹⁴

Као и код свих сложених везника насталих по истом творбеном моделу, и у случају сложених намјерних везника тек постављањем зависне клаузе уведене датим везницима у препозицију у односу на главну можемо поуздано утврдити границу између ње и субординиране клаузе. На тај начин постаје јасно да ли је замјенички прилог интегрална компонента сложеног везника (тј. да ли је граница међу клаузама испред цијелог везничког склопа) или је структурни елемент управне клаузе (тј. да ли је граница међу клаузама између замјеничког прилога или субординацијског везника). У свим наведеним примјерима зависну финалну клаузу могуће је поставити у инверзиван положај, с напоменом да су у нашем корпусу ријетке потврде тако позиционираних финалних клауза, што значи да се врло ријетко истиче покретачки аспект интенционалне радње као предмета воље, односно жеље¹⁵:

¹⁴ Ово је супротно образложењу које налазимо код К. Милошевић (1986: 33–45) када говори специфичностима семантичких и синтаксичких околности под којима се реализује финални тип каузалности самјеравајући са њим комплексни исказ са концесивном клаузом. Исп. Милошевић (1986:35).

¹⁵ Постпозиција зависне намјерне реченице може се схватити „као израз синтаксичке верификације природног следа корелативних радњи — интенционална радња је увек циљ, односно крајња тачка ка којој је усмерена реализација циљно управљене радње и која, по логици ствари, следи управљеној радњи“ (Павловић 2009: 286), док се „Препонованошћу зависне реченичне структуре преферира се покретачки аспект интенционалне радње као предмета воље, односно жеље“ (Исто, 290).

... свекрва узме мушко дете те га на постељи младенаца три пута поваља, **зато да** би млада рађала синове[→ **Зато да** бимлада рађала синове, свекрва узме мушко дете те га на постељи младенаца три пута поваља]. — ... да то [они] чине **стога да** би она била сасвим слободна... [→ **стога да** би она била сасвим слободна, [они]то чине].

Од ових ваља разликовати примјере у којима се у контактном положају с везником *да* нашао анафорски употрејебљен замјенички прилог:

(...али они су долазили и одлазили, показујући за време свог боравка у овим странама лице час притворног пријатеља, час препреденог непријатеља, а владика је остајао, увек у новим искушењима и све са новим бригама.) Трудио се стога да стекне њихову наклоност, ... (М. Пантић, КЦГБК). — Али је он знао, и памтио, какве су све несреће и колики “разури” долазили његовом народу с турским упадима и свим својим силама старао се стога да их избегне и спречи, кад год му је то било могућно (М. Пантић, КЦГБК). — Нужно је зато да основни језички проблеми буду јасни што ширем кругу политичара, да они судјелују у дебатама и у обликовању рјешења (Б. Брборић, ОЈР).

Постављањем замјеничког прилога у иницијалну реченичну позицију постаје очигледно да он у датом контексту функционише као супституент текста што му претходи, а да је субординацијским везником *да* уведена изрична, објекатска клауза:

Трудио се стога да стекне њихову наклоност, ... [→ Стога се трудио да стекне њихову наклоност, ...]

Као структурни елемент сложених везника овога типа у литератури се помиње и зависни везник *како*, тј. сложени везници *зато како* и *стога како* (Вукојевић & Худечек 2007). Међутим, ниједан примјер такве реченичне конструкције нисмо забиљежили у нашем корпусу текстова, изузев примјера у којима се прилози *зато* и *стога* налазе у контактном положају са лексемом *како*, при чему у реченици не функционишу као сложени везници:

И многе привела сам и чудим се сад зато како ме задржа море или земља пода мном не зину да ме живу прождере и у пакло сведе[→ ... и зато се сад чудим како ме задржа море...](М. Павић, Црни биво у срцу, АСК).

2. Сложени везници финалног значења настали преко прилошких израза

Будући да категорија финалности спада у ред категорија чије је значење неизразиво замјеничким прилозима, већи број сложених везника финалног значења настао је у процесу повезничења прилошког израза замјеничког или синтагматског типа и општесубординацијског везника *да* (*ради тога да, с циљем да, с намјером да* и сл.). Чињеница да је ријеч о прилошким изразима који чине малобројну, лексички и конструкционо ограничену скупину, битно утиче и на могућности богаћења система везника финалне семантике.

2.1. Сложени везници финалног значења настали преко замјеничких прилошких израза

Неколико је сложених везника општефиналног значења у српском стандардном језику у чијој творби учествују прилошки изрази приједлошко-замјеничког типа, и то прилошки израз *због тога* и прилошки израз са финалним значењем *ради/ зарад/ поради тога*.

Малобројност скупине сложених намјерних везника насталих по овом творбеном моделу директна је последица слабе заступљености, односно готово незнатног броја приједлошко-замјеничких прилошких израза са значењем финалности у систему финалних прилошких израза. Недостатак замјеничких прилога финалног значења језик је компензовао стварањем замјеничких прилошких израза приједлошко-замјеничког типа финалне семантике, који се у српском језику реализују по моделу *ради/ зарад/ поради* + генитив (Ковачевић 2007: 17):

Био једном један кинески цар који је желио да свекинеска историја почне од њега и *ради тога* је покушао да уништи све што је створено прије њега (Ковачевић 2007: 17, М. Шукало, Пукотина стварног, 2003: 43). — *Blagovremeno preduzimanje radnji na planu krivičnog gonjenja od strane državnog tužioca je veoma značajno, pa je radi toga predviđena mogućnost da i nadležni državni tužilac preduzme radnje kada postoji opasnost od odlaganja, ali o tome mora da obavijesti nadležnog državnog tužioca* (sr.wikipedia.org/sr/Javni_tužilac). — *Poradi toga* i ovo trpim, ali se ne stidim (www.biblesos.org). — Није важно ако умрете *зарад тога*.

А управо су преко датих, катафорски употријебљених прилошких израза, у језику и формирани општефинални, тј. финално неспецификовани сложени везници, чија употреба омогућује једнозначну финалну интерпретацију сложене реченице.

2.1.1. Чињеница да прилошки израз *због тога* у српском језику може имати и финалну семантичку вриједност¹⁶ апсолутно је у складу са резултатима истраживања историјата форми за изражавање узрока и циља у различитим језицима¹⁷, које показује да су „циљне форме претходиле узрочним и да се узрок и циљ и дан-данас у великом броју језика изражавају истим типом конструкција, па и тамо гдје су нормативно строго одвојене узрочне од циљних конструкција“, што је управо случај и са савременим српским језиком, у којем, премда норма прописује употребу приједлога *због* само у узрочном, а приједлога *ради*¹⁸ само у циљном значењу, у готово свим функционалним стилевима ови приједлози се срећу и у узрочном и у циљном значењу (Ковачевић 1988: 44). Стога и није тешко објаснити појаву да дати замјенички прилошки израз партиципира у формирању сложеног везника финалне семантике.

Сложени везник *због тога да* настао је обједињењем катафорски употријебљеног узрочног замјеничког прилошког израза *због тога* и општезависног везника *да*:

Нисам отишао *због тога да* не разочарам своје раднике (Ковачевић 1998: 103, Недјеља, 4, 18. 3. 1990, 22). — У појединим развојним етапама ЕРQ упитника, делимично је финализирао поједине скале *због тога да* би их могао validirati и експериментално proveriti (Ј. Мићић, Релације између спремности ...). — Та дистанца између њега и девојке, између њега и свих других била је неопходна *због тога да* би изнова могао да се приближава (Д. Звеквић-Душановић, СССМИ). — То је свакојачко једно *због тога да* би га лакше на мирење приволио, а друго да би од дотадашњег непријатеља начинио искреног пријатеља (ВСК, Срби сви и свуда, КИЈО).

Када је у питању фреквенција употребе сложеног везника *због тога да*, код Ковачевића (1998: 103) налазимо податак да је, као и сложени везник *зато да*, „чак и чешћи у употреби“ у односу на сложене везнике *ради тога*

¹⁶ Финално значење „увијек подразумева узрочно или као конативно-мотивско или као значење вољног ефектора (јер су те узрочно-семантичке компоненте инхерентне свакој интенционалној дјелатности)“ (Ковачевић 1998: 103).

¹⁷ Поменуто истраживање обухватило је око 80 језика (Ковачевић 1988: 44, напомена 93).

¹⁸ О замагљивању важне семантичке дистинкције узрок–циљ проузрокованом мијешањем приједлога *због* и *ради* в. Ковачевић 1988: 47, Стевановић 1979: 248, Радовановић 1977: 150. У вези са употребом приједлога *због* у циљном значењу (у пр. типа *Урадио је то због Пере; Отпутовао је у Београд због испита*) И. Антонић (2005: 170) констатује да је „Модел с предлогом ЗБОГ место РАДИ у оваквим случајевима дуго сматран супстандардним. Данас је, међутим, веома раширен, и више му се не може оспоравати статус стандардне форме. Ипак, ваљало би га избегавати у оним доменама употребе стандардног језика који захтевају стилску перфекцију“.

да, *зарад тога да*, *поради тога да*, „ако се узме у обзир дистрибуција у свим функционалним стиловима“, што је у складу са резултатима анализе нашега корпуса.

Проблем одређивања нормативног статуса сложених финалних везника који у свом саставу имају замјенички прилог (*зато да*, *стога да*) или прилошки израз приједлошко-замјеничког типа (*због тога да*) помињу и аутори Вукојевић & Худечек (2007: 300–301), уз констатацију да граматике и нормативни приручници обично прописују употребу узрочних замјеничких прилога и прилошких израза у саставу сложених узрочних везника, а употребу приједлога *ради*, односно прилошког израза *ради тога* у саставу сложених намјерних везника. Аутори закључују да се семантички тип сложених везника у овом случају не да утврдити на основу тога што им је „jedna od sastavnica uzročni prilog ili prijedložni izraz, tj. namjerni prijedlog“, већ по томе што „uzročni složeni veznici imaju kao sastavnicu složenog veznika subordinator, što (u kombinaciji sa *zbog toga*, *stoga*, *uslijed*, *zato*, ali i s *radi*, *poradi*), a namjerni složeni veznici imaju kao sastavnicu složenog veznika subordinator *da* ili subordinator *kako* (u kombinaciji sa *zbog toga*, *stoga* i *zato*)“, при чему сматрају да, када је ријеч о сложеном узрочном везнику, предност, ипак, треба дати сложеном везнику са узрочном компонентом (тј. везницима *стога што*, *због тога што* и сл.) у односу на сложене везнике с финалном компонентом (нпр. *ради тога што*) (Исто, 300).

2.1.2. Реченичне структуре са финалном клаузом уведеном сложеним везником *ради тога да* адекватан су синтаксички облик када се у први план жели истаћи постављени (пројектовани) циљ као карика посљедња у финалном низу, уз напомену да је њихова појава врло ријетка у језику, сведена готово искључиво на публицистички и књижевноумјетнички стил:

Ето, зато, највише ради те своје мирноће, утишаности, *ради тога да*, кад тако остане сам, у постељи, може ако не заспи, мирно да мисли на сутрашњицу, како сутра да ради, пазари, па увече исто овако да лежи, одмара се; ето, зато је Младен био као што треба, свакад умерен, тачан, паметан (Б. Станковић, Газда Младен, 18, АСК). — Разуме се да је професор тада пустио у саобраћај главу овога Станка Милића, али не ради очигледне наставе, већ *ради тога да* нам зада страх, како не бисмо убудуће оштећивали школске инструменте, ... (Б. Нушић, Аутобиографија, 69, АСК). — Размислите поново: мајка и отац одступају с војском испред непријатеља кроз Арбанију само, како су говорили, *ради тога да* сачувају живот сина јединца (Д. Васић, Авети у лову, Сабране приповетке, 15, АСК). — ... то му је све требало *ради тога да* могне добити аустријско племство, титулу грофа: (...) (П. Кочић, Бошњаклук). — ... нитко није опазио да он јури тако брзо *ради тога да* га тко не претекне и не заузме наијистакнутије, могло би се рећи — краљевско

гнијездо, праву резиденцију (Ковачевић 1998: 103: Ј. Барковић, Мала Јалта, Просвјета, Загреб, 1974, 113)¹⁹.

2.1.3. Веома су ријетке потврде сложених намјерних везника у чијој се структури као обавезна компонента јављају замјенички прилошки изрази синонимни са прилошким изразом *ради тога* — *зарад тога* и *поради тога*. Ти сложени везници, стога, у језику и функционишу као стилски маркирана везничка средства, односно стилски маркиране варијанте везника *ради тога да*. Овдје наводимо неколико забиљежених примјера са интернета и из Корпуса савременог српског језика:

“DS neće odstupati od svojih ideja, **зарад тога да** bi na nekoj beogradskoj opštini formirala vlast”, rekao je gradonačelnik Beograda (www.rts.rs, 12.06.2009, КССЈ). — Postao sam deo sportske javnosti **зарад тога да** покажем i iskažem себе koliko i u sportu mogu i šta mogu (www.zfklavice.com/index.../1.../72-milan-popovi-interviju-za-na-sajt). — Nebojša Peruničić odlučio da odelo i aktašnu zauvek odloži i zameni farmerkama i metrom **зарад тога да** Beograđani konačno dobiju pravo mesto gde će ... (www.portal-srbija.com/kuca-i-basta/ramovi-uramljivanje/fabris-art/). — Nešto manja većina će prihvatiti da im se još više uzme **зарад тога да** im država obezbedi zdravstvenu negu i školovanje (bobanstojanovic.blogspot.com/.../nevladine-organizacije-i-tacka.html). — ... dobar za ovo radno mesto, a ukoliko uvidite da imam nekih nedostataka voljan sam da ih uklonim **зарад тога да** budem još bolji kao osoba, i kao radnik (poslovi.infostud.com/kako-su-dobili-posao/.../Propratnopismo.doc). — I kad sam nakon skoro deceniju i po ponovo pažljivo iščitao Kulišićevu studiju **поради тога да** u njoj pronađem nešto s čime se ne slažem, ... , sa zadovoljstvom mogu da konstatujem kako mi se za to nije pružila nikakva šansa, ... (www.montenegro.org.au/predgovoretno.html). — Taj neobičan pothvat uradio je **поради тога да** bi se popeo na neku Golgotu i da tamo zbog nečega nastrada (www.calameo.com/.../000516995f77b52c5ae...).

2.2. Сложени финални везници настали преко прилошких израза синтагматског типа

У систему сложених намјерних везника српског језика највише је оних који су настали у процесу повезничења катафорски употребљеног прилошког израза синтагматског типа, уз обавезно елидирање демонстра-

¹⁹ У раду Л. Вукојевића и Л. Худечек (2007: 300) међу сложеним везницима финалног значења наводи се и везник настао у процесу обједињења прилошког израза *ради тога* и везничког елемента *како* : *To su iskoristili stranački zagrijani lektori i neki jezikoslovci da se, iako hrvatski, očito samo radi toga kako bi se umjetno stvorile razlike i tamo gdje ih leksički nema*, међутим, у нашем корпусу нисмо регистровали ниједан примјер.

тивне замјенице у улози детерминатора, и општезависног везника *да*. У њима се као носиоци категоријалне семантике појављују апстрактне лексеме финалног значења (*циљ*, *намјера*, *жеља*, *нада* и сл.), захваљујући којима дати сложени везници функционишу или као индикатори општефиналног типа значења или, пак, као једнозначни показатељи специфичне финалне семантике.

2.2.1. Сложени везници општефиналне семантике

Сложени везник *с циљем/ у циљу да* настао је у процесу срастања синтагматског прилошког израза општефиналног значења у инструменталној (*с тим циљем*) или локативној падежној форми (*у том циљу*)²⁰ и општезависног везника *да*, уз обавезну редукцију катафорског замјеничког елемента, који се у саставу датог прилошког израза налази у улози конгруентног атрибута. На генеративно поријекло датог везника управо указују сљедећи примјери забиљежени у анализираном језичком материјалу, у којима се у контактної позицији нашао дати прилошки израз (*с тим циљем*, *у том циљу*) и везник *да* (*с тим циљем/ у том циљу да* → *с циљем/ у циљу да*):

NUNS Newsletter pokrenut je upravo s tim ciljem da [→ с циљем да] podignemo stepen međusobne informisanosti i stavimo vam na raspolaganje saznanja koja će vam biti od koristi u radu (nunsnewsletter.blogspot.com/, 7.2.2012).

Za njih, svet je morao biti stvoren s tim ciljem da[→ s ciljem da] bude savršen, lep i koristan(sh.wikipedia.org/wiki/Filozofija_u_tragičnom_razdoblju_Grka, 7.2.2012).

Наведени примјери и њихове трансформације упућују на то да је до стварања сложеног везника *с циљем да/ у циљу да* практично дошло срастањем апстрактне лексеме *циљ* (у инструменталном или локативном приједлошко-падежном облику), која је једнозначни индикатор финалне категоријалне семантике²¹, односно која омогућава „једнозначну финалну

²⁰ Говорећи о конструкцијама с предлозима и предлошким изразима с циљним као основним значењем, Пипер истиче изразиту стилску маркираност оних које у свом саставу имају приједлошке изразе типа *у циљу/ с циљем* + генитив, које су одлика административног, односно друштвено-политичког и стручног начина изражавања (Пипер 2005: 807), а затим констатује да у зависносној реченици израз *с циљем* улази у састав везничких израза уводећи циљну клаузу, нпр. *Они су дошли с циљем да се помире*“ (Исто, 809).

²¹ Сложени везник *с циљем да*, као равноправно остварљив с конкуретном везничком могућношћу *да*, помиње и у Радовановићевој студији (1977: 81–87), констатујући да се дати сложени везник појављује у дубинској структури као сигнал

релацију и у свим оним случајевима гдје по семантичком суодносу клауза тај однос и није најјаснији“ (Ковачевић 1998: 103). Стога не изненађује чињеница да је употреба датога везника најучесталија у специјалним стилевима стандардног српског језика, чија је важна одлика управо експлицитно исказивање значења, за разлику од књижевноумјетничког стила у којем је појављивање овог сложеног везника изузетно ријетко:

Иначе, изградња овог мистериозног хотела започета је 17. августа 1995, *с циљем да* се направи репрезентативни објекат за ловни туризам (Глас јавности, 10.2.2003). — Стога је недавно у Шведској формирана Комисија за истину *са циљем да* утврди околности које окружују досијее око 100 000 особа који су чувани у државним архивама (НИН, 2746, 28.8.2003). — Јединице локалне самоуправе дужне су да предузму мере *с циљем да* се физичка средина, зграде, јавне површине и превоз учине приступачним особама са инвалидитетом (ЗСДОИ, чл. 33). — *У циљу да* саобразе напоре за одржавање мира, обе уговорнице саветоваће се у спољној политици која се односи на њихове односе са Мађарском или Бугарском (Југославија 1918–1984, 159, чл. 4). — Често се у литератури и поминје појам коначног низа, *и циљу да* се постојећа слика повеже са нововуvedеним појмом, иако ово није у сагласности са дефиницијом низа (Ј. Татар, НОНМ). — За овај мотив он налази пуно паралела, јер је веровање да божанство путује, прерушено у просјака, *у циљу да* испита људску побожност и морал, било опште код свих примитивних народа (Ј. Пеђеп, СЈ). — Припалjuje cigaretу и гледа га оним погледом са којим му је изрицао партијску казну због левићарског застранивања и подметања летака неким плашљивим интелектуалцима, *с циљем да* им летке нађе полиција и батинама «револуционаше» те «треле опортунисте» (Д. Ћосић, Отпадник). — Или биh рекао друкчије, са другом намером, *с циљем да* се заштити углед нашег реда (М. Селимовић, Дервиш и смрт).

Субординирана клауза уведена сложеним везником *с циљем/у циљу да* својим семантичким садржајем реферише о предикацији чија реализација представља циљ предикације означене надређеном клаузом.²²

интенционално значења субординиране клаузе умјесто одговарајућег површинског приједлошког рјешења — „Umesto površinske padežne konstrukcije sa deverbativnom imenicom u dubinskoj strukturi ovakvih iskaza rekonstruiše se intencionalna subordinirana klauza tipa *S ciljem da* или *Da* (у другом случају обавезна је и реализација предикације у облику потенцијала)“ (Исто, 81).

²² Међу „везничке скупине“ с намјерним значењем аутори Вукојевић & Худечек (2007) убрајају и везник у *циљу што*. У нашем корпусу нисмо забиљежили ниједан примјер таквог везничког средства, а у Корпусу савременог српског језика, у текстовима публицистичког функционалног стила, регистровани смо само примјере у којима конструкција у *циљу што* и нема статус везника, што доказује могућност испуштања елемента *што* без последица на структурном плану синтаксичке конструкције у којој се појављује: ... „и циљу што[→ у циљу] *бржег изласка из кризе, предлажем за вd председника Драгана Капићића*,... (Политика, 5.7.2001, КССЈ). — *У циљу што*[→ у

2.2.2. Сложени везници спецификоване финалне семантике

Као продукт настојања да се у језику створе средства која би имала улогу изражавања различитих семантичких нијанси финалности створени су сложени везници у чијој творби учествују лексеме конативне семантике (*намјера, жеља, нада, настојање, тежња* и сл.). Тако су у српском језику, у процесу обједињења катафорски употријебљеног синтагматског прилошког израза (*с том намјером, с том/у тој жељи да, с томнадом/у тој нади, у том настојању*) и општезависног везника *да*, уз обавезно елидирање демонстративне замјенице у функцији детерминатора из структуре прилошког израза [*с том намјером/у тој намјери да* → *с намјером/у намјери да, у тој жељи/с том жељом да* → *у жељи/са жељом да, у тој нади/с том надом* → *у нади/с надом да, у том настојању да* → *у настојању да*] настали сложени везници са именичком лексемом спецификоване финалне семантике, у инструменталној или локативној предлошко-падежној форми:

За своја путничка писма из Швајцарске рекао је Ненадовић 1852. у Шумадинци: „Ова путничка писма нису писана с том намером да [→ *с намером да*] се игде печатају, ...“ (Скерлић, ИНСК). — У тој жељи да [→ *у жељи да*]*bude večno mlada, ona je u konstantnom regresu i zastareva zato što je*

циљу] *efikasnijeg obavljanja aktivnosti vezanih za zaključivanje kupoprodajnih ugovora, molimo građane da sa sobom ponesu potvrdu o konkurisanju, ...* (4. poli000826.txt:). Из наведених примјера јасно је да је ријеч о падежним конструкцијама с девербативном именицом у функцији кондензатора финалног реченичног значења у *циљу* (*у сврху*) + $N_{Dev(Gen)}$. У дубинској структури ових конструкција могуће је реконструисати финалну субординирану клаузу типа *с циљем/у циљу да*: ... „*у циљу што бржег изласка из кризе, предлажем за vd председника Dragana Капиčićа*“... [← *С циљем/у циљу да се што брже изађе из кризе*] — *У циљу што ефикаснијег обављања активности vezanih za zaključivanje kupoprodajnih ugovora, molimo građane da sa sobom ponesu potvrdu o konkurisanju* [← *С циљем/у циљу да се што ефикасније обаве активности везане за закључивање купопродајних уговора*]. Из наведених примјера јасно је да је ријеч о падежним конструкцијама с девербативном именицом у функцији кондензатора финалног реченичног значења у *циљу* (*у сврху*) + $N_{Dev(Gen)}$. У дубинској структури ових конструкција могуће је реконструисати финалну субординирану клаузу типа *с циљем/у циљу да*: ... „*у циљу што бржег изласка из кризе* [← *С циљем/у циљу да се што брже изађе из кризе*] — *У циљу што ефикаснијег обављања активности vezanih za zaključivanje kupoprodajnih ugovora*... [← *С циљем/у циљу да се што ефикасније обаве активности везане за закључивање купопродајних уговора*]. Лексема *што* у конструкцији у *циљу што* није везнички елемент. Употријебљена испред компаративне придјевске лексеме као детерминатора девербативне именице у функцији реченичног кондензатора, она казује да се нереченична предикација има реализовати с највишим могућим оствареним степеном особине изражене придјевском лексемом (која ту особину означава): у *циљу што ефикасније борбе, у циљу што слободније размене* и сл.

realnost TV, kao dominantnog mas-medija, uvek na strani vladajuće ideologije pa samim tim konzervira tu ideologiju (www.politika.rs/rubrike/intervjui-kultura/t41809.lt.html, 7.2.2012) и сл.

Разматрајући критеријуме које везничка скупина мора испуњавати, истичући при том да она мора бити увијек замјењива простим везником, а да се при том не мијења значење реченице, због чега долази до мањег или већег степена десемантизације пунозначне лексеми у њеном саставу, односно до фразеологизације везничке скупине, аутори Вукојевић, Худечек (1997: 306–307) овај тип везничких средстава, према степену проведене фразеологизације, сврставају у нефразеологизирани везнике (у циљу да, са жељом да, с накатом да, с тежњом да, уз настојање да).

О финално једнозначним спојевима (с намјером да, у намјери да, намјеравајући да, с надом да, у нади да, надајући се да, са жељом да, у жељи да, желећи да, у настојању да и настојећи да) пише Ковачевић (1998: 97–99) и каже да уколико се „наведени везнички спојеви схвате као сложени везници, онда њима уведена финална клауза нема више допунску, него обавезно одредбену функцију“. Сем финалним везничким спојевима, овај тип везничких средстава Ковачевић назива и сложеним финалним конструкцијама, али и сложеним везницима којима се, због постојања већег броја лексеми конативне мотивације што учествују у њиховој творби, омогућава изражавање различитих семантичких нијанси финалности, али и употреба футурских облика у предикату финалне клаузе.

Зависном клаузом уведеном неким од датих сложених везника, експлицирањем лексичког значења везника садржаног у лексеми категоријалне семантике, обиљежава се: да је поступак или акција која се има предузети резултат унапријед смишљене, дакле, свјесне одлуке (*с намјером да, у намјери да*); потреба да се зависном финалном клаузом, чије реализовање представља циљ управне предикације, нагласи чињеница да се њоме идентификује ситуација која је израз воље или хтијења носиоца ситуације означене надређеном клаузом (*са жељом да, у жељи да*); садржај који носилац ситуације означене надређеном клаузом прижељкује, очекује и за који вјерује да ће се испунити као циљ те управне предикације (*с надом да, у нади да*); да је ситуација означена надређеном клаузом израз труда и улагања напора од стране носиоца те ситуације како би дошло до реализације садржаја зависне клаузе (*у настојању да*); ситуација која је израз стремљења, управљености мисли и жеља носиоца ситуације у надређеној клаузи ради остварења предикације зависне клаузе (*с тежњом да, у тежњи да*):

Он је сахрањен у манастирској цркви, и како је његов гроб у и онако тијесној цркви заузимао много мјеста, то га приликом оправке цркве отворе 18. октобра 1834. године у **намјери да** кости владичине пренесу на друго

мјесто (ВСК, ЦГ). — Магарашевић је тај пут чинио *са намером да* испита старе споменике, али у интелигентној љубави према Србији он је посматрао и описивао цео живот у земљи, ... (Ј. Скерлић, ИНСК, АСК). — У току целог свог рада он је прикупљао етнографску грађу *с намером да* опише “обичаје, сујеверје, митологију и домаћи живот српског народа” (Ј. Деретић, КИСК). — Тамо га је нашао С. Вуловић, и са њега начинио копију, *у намери да* га штампа у књижици Dviје poslanice Zadarskog prabiskupa Vicka Zmajevića Peraštanina (М. Пантић, КЦГБК). — За случај да Мађарска или Бугарска неизазване нападну свака за себе или заједно једну од уговорница *у намери да* преокрену поредак утврђен уговорима трианонским или нејским, уговорене стране су се споразумеле да притекну у помоћ једна другој за одбрану а према чл. 2 (Југославија 1918–1984, 159). — О, има много! — слагах ја *с намјером да* коју ријеч више од њега извучем (П. Кочић, Истините мејданције). — Да — рекох и устадох *с намером да* упалим светло, али ме он покретом руке задржа (Б. Шћепановић, Крик, АСП). — Није узалуд Гете рекао: „Кад стојимо према класичкој старини и озбиљно је посматрамо *с намером да* се по њој образујемо, осећамо као да тек тада у ствари постајемо људи“ (Б. Брборић, ОЈР). — *У жељи да* добије социјалну помоћ, «неписмени» је смислио како пречицом да дође до зараде (Политика, 16.7.2006). — Његово величанство Краљ Грка и Његово Величанство Краљ Србије, *у жељи да* Уговор о савезу закључен између Краљевине Грчке и Краљевине Србије допуне војном конвенцијом, наименовали су у том циљу за своје пуномоћнике... (ЗДИСН, 379). — ... министар војени изјављује благодарност дарезљивом дародавцу Ђорђу Ружићу, механцији, на учињеном поклону, *са жељом да* се хиљаде такви грађани и синови ове земље (С. Сремац, Лимунација у селу, АСК). — Они који су одбијани, dolazili su ponovo *у nadi да* ће поправити своју двоструку бруку... (И. Андрић, Аникина времена, у: АР). — Ово изговара три пута, *с надом да* ће се лако породити (Ж. Требјешанин, ПД, АСК). — ... i okrenuli su se raznim religijama, *у nadi да* ће од њих добити неко прихватљиво тумачење (Д. Киш, Горки талог искуства). — ... радио сам нешто друго *у настојању да* сачувам себе и достојанство своје основне професије (НИН, 2898, 14.7.2006). — Andrić, *у настојанју да* осмисли историју, stvara pripovedačke forme koje su amalgam činjenica i neograničenog razmaha mašte: pletivo priče iz jednog je komada, spojevi su nevidljivi (Д. Киш, Живот, литература).

Елидирањем приједлошко-надежне конструкције из везничке структуре не само да би се изгубила семантичка нијанса финалности њоме исказана (а која потенцира конативну мотивацију као основну семантичку компоненту) већ би у појединим случајевима био измијењен семантички и функционални статус зависне клаузе или би, пак, реченични комплекс у чијем се саставу налази финална клауза био обесмишљен:

Uprisiću ga u subotičku bolnicu odakle ti ponovo polazi za rukom da pobjegne, u nameri da dospe do peštanske klinike Moravčik [→ ... odakle ti ponovo polazi za rukom da pobjegne, **da** dospe do peštanske klinike Moravčik] (Д. Киш, Складиште). — *Међутим, у намери да створимо чврсту основу за нашу коначну оцену, одлучили смо да Летопис не буде једини (индиректни) извор у анализи проблема рецепције Краткојег изјасненија Господских и Богородичних некторих праздников* [→... одлучили смо да Летопис не буде једини (индиректни) извор у анализи проблема рецепције, **да** створимо чврсту основу за нашу коначну оцену](Р. Ераковић, <http://www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniuid.htm>). — *Умало да похвата, у намери да спасе Милоша, који је био талац Сулејман-паше Скопљака у Београду, сопствене госте у сопственој кући и да их преда Турцима* [→ Умало да похвата сопствене госте у сопственој кући и да их преда Турцима, **да** спасе Милоша, који је био талац Сулејман-паше Скопљака у Београду](С. Велмар-Јанковић, Улица Господар-Јованова, АСП). — *Његово величанство Краљ Грка и Његово Величанство Краљ Србије, у жељи да Уговор о савезу закључен између Краљевине Грчке и Краљевине Србије допуне војном конвенцијом, наименовали су у том циљу за своје пуномоћнике...* [→ *Његово величанство Краљ Грка и Његово Величанство Краљ Србије, **да** Уговор о савезу закључен између Краљевине Грчке и Краљевине Србије допуне војном конвенцијом, наименовали су у том циљу за своје пуномоћнике...]. — *Ово изговара три пута, с надом да ће се лако породити* [→*Ово изговара три пута, **да** ће се лако породити]. — *Они који су одбијани, долазали су поново у нади да ће поправити своју двоstruku бруку...* [→*Они који су одбијани, долазали су поново **да** ће поправити своју двоstruku бруку...].

Као што показују изведене трансформације наведених примјера, кад год зависна клауза није у контактної позицији са главном или када је интерполирана у структуру главне, употреба сложеног везника доприноси бољем, кохерентнијем структурисању развијеног реченичног комплекса. Употреба сложеног везника није условљена искључиво потребом за што прецизнијим исказивањем спецификоване финалне семантике, већ неријетко и конструкционо-стилистичким разлозима.

У реченицама са сложеним везником *с надом да/ у нади да* није могуће изоставити приједлошко-падежну конструкцију, а да при том реченица остане смислена. Замјена сложеног везника простим везником *да* захтијевала би измјену глаголског облика у функцији предиката (*Ово изговара три пута, с надом да ће се лако породити* → **Ово изговара три пута, да ће се лако породити* → *Ово изговара три пута да се лако породи/ да би се лако породила*.)²³

²³ Важно је скренути пажњу и на оне примјере у којима је контактна позиција приједлошко-падежне конструкције и везничког елемента *да* условљена (стил-

Могућност замјене споја именичке лексеме и општезависног везника *да* простим везником доказује њихову везничку улогу у наведеним реченицама. Сложени везник, чије значење одговара значењу везника финалне семантике, само је наоко плеонастичан. Његова дјелимична плеонастичност у функцији је прецизирања везничког значења²⁴.

Када је у питању функционалностилска репартиција ових сложених везника, можемо констатовати да је сложени везник *с намјером да* заступљен у готово свим функционалним стиловима, за разлику од осталих сложених везника творених према датоме моделу, чија функционалностилска дистрибуција у првome реду зависи од семантике именичке лексеме у њиховом саставу, па је, рецимо, употреба сложеног везника *са жељом/у жељи да*, доминантнија у књижевноумјетничким текстовима него у научним, док је, с друге стране, у научним текстовима доминантнија употреба сложеног везника *у настојању да*. Веома се ријетко појављују реченичне структуре са сложеним везником *са тежњом да/ у тежњи да*, а готово сви забиљежени примјери поријеклом су из из научног у публицистичког стила.

Сем у приједлошко-падежној инструменталној или локативној форми, лексема конативне семантике у саставу сложеног финалног везника може бити и глаголска, реализована у облику глаголског прилога садашњег — *намјеравајући да, желећи да, настојећи да, тежећи да, надајући се да*, али могућност дисконтинуиране реализације глаголског прилога и везника *да*, односно могућност да се међу њима појаве и други конституенти, доводи у питање њихов везнички статус:

Неколико пута се враћала кући и пела уз степенице, **настојећи да** у себи распали наду („Фред? Фред!“) као што човек по трећи и по пети пут покушава да укреше упаљач [→ Неколико пута се враћала кући и пела уз степенице, **настојећи**, као што човек по трећи и по пети пут покушава да укреше упаљач, **да** у себи распали наду] И. Андрић, Летовање на југу, АСП). — Аустрија је то исто тражила за балканске католике, **тежећи да** православни живаљ поунијати и однароди [→ Аустрија је то исто тражила за балканске католике, **тежећи**, као и обично, **да** православни живаљ поунијати и однароди] (М. Павић, Класицизам). — **Желећи да** продремо у дубину феномена о којима је реч, уложилисмо значајан напор на испитивању и уста-

ски маркираним) редом ријечи у зависној клаузи, као што је то случај у сљедећој реченици у којој спој *с надом да* нема улогу сложеног везника, што постаје очигледно премјештањем приједлошко-падежне компоненте: *Тек онај трећи пут са раскрснице, на којој смо стекли увид у сопствену слабост и апсурдност даљег неговања гордог надимања увек и свагда оскудног знања и почетак истинске скромности, из које сада можемо с надом да се обратимо Богу* [→ ... из које сада можемо **да** се обратимо Богу *с надом* // ... из које сада *с надом* можемо **да** се обратимо Богу].

²⁴ Подробније о овоме в. Ђуркин 2011.

новљавању структуралних и функционалних веза [→ **Желећи**, по природи ствари, **да** продремо у дубину феномена о којима је реч, уложен је значајан напор на испитивању и установљавању структуралних и функционалних веза] (Б. С. Јевтић, МСП).

2.2.3. *Сложени везници са значењем сврхе (намјене) (у сврху/са сврхом да)*

Сложени везник у *сврху/са сврхом да* једно је од језичких средстава, поред приједлошких израза у *сврху/са сврхом* и преко њега творених упитних прилошких израза у *коју сврху/ са којом сврхом*, односно анафоричких израза у *ту сврху/ са том сврхом*, која су због лексичке семантике именице која се налази у њиховом саставу предодређена за исказивање значења сврхе (намјене). Дати сложени везник настао је као резултат у процесу повезничења прилошког израза синтагматског типа *с том сврхом/ у ту сврху* и општезависног везника *да*, уз обавезну редукцију катафорски употријебљене демонстративне замјенице [*с том сврхом/ у ту сврху да* → *са сврхом/ у сврху да*]:

U književnosti su nam književna merila osnovna, i knjiga je sasvim vešto napisana s tom svrhom da [→ *sa svrhom da*] *uzbudi, iznenadi, uznemiri i, po mogućstvu, pruži katarzu* (arh-defekt.blogspot.com/2010_02_01_archive.html).

Сви забиљежени примјери овог сложеног везника углавном воде поријекло из специјалних функционалних стилова, прије свега из административно-правног и научног стила:

Дакле, одређеним територијалним колективитетима дато је самоу-правно право **са сврхом да** служи остварењу и права грађанина (Ковачевић 1998: 108, Ослобођење, 15060, 25.5.1990, 14). — Interna revizija je aktivnost koja pruža nezavisno objektivno uveravanje i savetodavna aktivnost, **sa svrhom da** doprinese unapređenju poslovanja organizacije; ... (Закон о изменама и допунама закона о буџетском систему, КССЈ). — Nove odredbe **sa svrhom da** usklade uslove ograničavanja prolaza vozila koja transportuju opasne terete kroz drumske tunele, uključene su u ovu verziju (Закон о потврђивању европске конвенције ..., КССЈ). — Међутим, свака страна уговорница може поводом ове одредбе дати изјаву у вези са конфискацијом прихода остварених пореским деликтима искључиво **у сврху да** себи омогући да конфискује ту имовину, на националном нивоу и кроз међународну сарадњу, ... (5. 487-09.txt., КССЈ). — **У сврху да** се искористи добра воља прикупљених добровољца, понудиће се savezничкој Врховној команди да она ову skupину добровољца преузме у своју војску ... (Записници са седница Министарског савета Краљевине Југославије, КССЈ) — Ако неко намерава да отвори прозор више куће свог суседа, може то учинити једино **у сврху да** би добио

svetlost (Калић, Срби у позном средњем веку, КССЈ). — Prema tome, slavni sude, за појам сводства захтијева се активно djelovanje okrivljenog у правцу utjecanja било riječима било којим другим прикладним sredstvom на женску особу *sa svrhom да* исту наговори на вршење блуда са извјесним конкретним мушкарцем (Велике адвокатске одбране, КССЈ).

Међутим, и поред постојања побројаних језичких средстава, на језичком плану није дошло до формалног конституисања намјене као посебне језичке категорије, већ се у језику и даље за изражавање значења намјене користе првенствено финалне форме, и обрнуто, примарно намјенске конструкције употребљавају се за обиљежавање намјере, чему је главни узрок „сама семантика намјене, која је, заправо, стална апстрахована намјера, одвојена од свог покретача и пренесена на продукт његове активности“ (Ковачевић 1998: 109). Поистовјеђивање значења именичких лексема *сврха* и *циљ* у језичкој пракси осујетило је функционисање сложеног везника у *сврху да / са сврхом да* као једнозначног, контекстуално неусловљеног, семантички специјализованог везничког средства (за исказивање значења намјене) у систему сложених везника српског језика.²⁵

3. Сложени везници финалног значења настали преко анафорске употребе релативне замјенице што

Специфично мјесто у систему сложених финалних везника заузима везничка конструкција творена у процесу обједињења приједлошког израза општефиналне семантике (у *циљу*) и генитивног облика анафорске релативне замјенице *што* — у *циљу чега*. Појава овог сложеног везника везује се за текстове публицистичког и научно-популарног стила и настала је као резултат потребе за различитом перспективизацијом садржаја клауза, која је обрнута од перспективизације садржаја што је задаје семантички еквивалентан сложени везник у *циљу/с циљем да*:

На практичан начин настојимо приближити ову тему учесницима семинара, *у циљу чега* наводимо и нудимо практичне савјете о могућим спорним ситуацијама [→ Navodimo i nudimo практичне савјете *у циљу да* на практичан начин приближимо ову тему учесницима семинара](www.cfks.info/index0421.html?option=com_content...id...). — У Пензијском резервном фонду (PREF) RS кажу да је ово

²⁵ За разлику од значења намјене, значење намјере не садржи инструменталну компоненту типа 'бити у функцији чега', али посједује елемент планираног остварења циља. У случају циљних конструкција са значењем намјере у фокусу је планираност циљне ситуације (Пипер 2005: 809). О семантичком диференцирању конструкција са значењем намјене и конструкција сафиналним значењем в. Ковачевић 1998: 108.

nastavak njihovih aktivnosti na restrukturiranju portfelja, **u cilju čega** su u dosadašnjem dijelu godine na prodaju iznijeli akcije u 186 preduzeća ... [→ У dosadašnjem dijelu godine na prodaju iznijeli akcije u 186 preduzeća **s ciljem da** se nastave aktivnosti restrukturiranja portfelja](www.capital.ba/u-ponudi-akcije-u-17-preduzeća/). — Iako opština ima reputaciju pretežno zaboravljenog dela Londona, u toku su napori da se poboljša kvalitet života njenih stanovnika **u cilju čega** je renoviran niz parkova i drugih zelenih površina[→ Renoviran niz parkova i drugih zelenih površina **u cilju da** se poboljša kvalitet života njenih stanovnika] (sr.wikipedia.org/sr-el/London_Borough_of_Bexley).

Наведени примјери и њихове трансформације показују да је ријеч о везничком средству којим се обиљежава исти тип семантичке релације као и сложеним везником у *циљу/с циљем да*, с том разликом што употреба сложеног везника у *циљу чега* условљава обрнут распоред садржаја клауза. Захваљујући релативном замјеничком елементу *што*, сложеним везником у *циљу чега* говорно лице упућује на антецедентни садржај у структури зависносложене реченице (односна замјеница *што* анафорички је супституент претходећег реченичног садржаја), што значи да дати сложени везник припада скупини релативних везничких средстава и да зависна клауза увијек мора бити у постпозицији у односу на главну. При том, за разлику од већине релативних везничких средстава, овај сложени везник у структури надређене клаузе нема свој лексички или синтагматски корелат. Његова појава анализира да је ријеч о структурно отвореном типу зависносложене реченице.

5. Закључак

Будући да је општезависни везник *да*, као најфреквентније конективно средство финалних зависнослужених реченица, недистинктиван не само у погледу разграничења финалних према другим семантичким типовима клауза већ и у погледу изражавања различитих семантичких подтипова (или различитих семантичких нијанси) финалности, у савременом српском језику, првенствено у окриљу његових специјалних функционалних стилова, настали су сложени везници финалне семантике као једнозначни, контекстуално неусловљени номинатори семантичке релације финалног типа међу клаузама.

С обзиром на то да је финалност категорија хипотетичког карактера, не изненађује чињеница да у стварању датих сложених везника учествује искључиво општезависни везник *да* као везник којим се у српском језику изражавају хипотетички садржаји.

Један дио сложених везника финалног значења настао је у процесу срastaња катафорски употријебљеног замјеничког прилога (*зато, стога*) или прилошког израза приједлошко-замјеничког типа (*због тога, ради тога, зарад тога, поради тога*) и општезависног везника *да*. Такви су у српском језику сложени везници општефиналног значења *зато да, стога да, због тога да, ради тога да, зарад тога да, поради тога да*, с напоменом да су међу њима најфреквентнији *због тога да* и *ради тога да*, док се везници *зарад тога да* и *поради тога да*, као стилски маркиране варијанте сложеног везника *ради тога да*, врло ријетко срећу.

Другу скупину чине сложени финални везници настали у процесу обједињења синтагматског прилошког израза са именичком лексемом финалне семантике (*циљ, намјера, жеља, нада, тежња, настојање, сврха*), као семантичким центром, и катафорском демонстративном замјеницом *то* (најчешће у инструменталној, локативној и, рјеђе, акузативној падежној форми) у улози конгруентног атрибута, и општезависног везника *да*, уз обавезну редукуцију демонстративног замјеничког елемента као комуникативно редуваног (*с тим циљем/ у том циљу да* → *с циљем/ у циљу да, с том намјером/ у тој намјери да* → *с намјером/ у намјери да, с том жељом/у тој жељи да* → *са жељом/ у жељи да, с том тежњом/у тој тежњи да* → *с тежњом/ у тежњи да, с том сврхом/у ту сврху да* → *са сврхом/у сврху да* итд.).

Изузев сложеног везника *с циљем да/ у циљу да*, који је општефиналне семантике, и сложеног везника *са сврхом/у сврху да* са значењем намјене као примарним значењем које потиче од лексичке семантике именице у акузативној или инструменталној приједлошко-падежној форми, сви остали везници формирани према датоме моделу специјализована су везничка средства за исказивање специфичне финалне семантике (*с намјером/у намјери да, са жељом/у жељи да, с надом/у нади да, с тежњом/у тежњи да, у настојању да*). Захваљујући именичкој лексеми конативне мотивације у њиховом саставу, дати сложени везници у језику функционишу не само као једнозначни показатељи семантичког (финалног) типа релације међу клаузама већ и као везничка средства за изражавање различитих семантичких нијанси финалности, и то оне у којој је као основна семантичка компонента наглашена конативна мотивација (која је, иначе, једна од суштинских компоненти интенционалности).

Упркос формирању сложеног везника *са сврхом/ у сврху да* (као и приједлошких и прилошких израза с датом именичком лексемом као структурним елементом), на језичком плану није дошло до конституисања намјене као посебне језичке категорије, већ се дати сложени везник, сем у значењу намјене као свом примарном значењу, које проистиче из лексичке семантике именичке лексеме *сврха*, употребљава у реченичним конструкцијама са фи-

налним значењем (које је, иначе, семантичка компонента иманентна значењу намјене), и обрнуто, што је последица поистовјеђења значења именица *сврха* и *циљ* у српском језику.

И финална семантичка категорија спада у ред оних категорија за које је карактеристично и стварање сложених везника преко анафорски употребљене релативне замјенице *што* у генитивном падежном облику. Такав је у оквиру система сложених везника финалног значења сложени везник у *циљу чега*, настао као резултат потребе за различитом перспективизацијом садржаја двију клауза обрнуто од перспективизације коју задаје сложени везник *с циљем/у циљу да*.

Сложени везници финалне семантике присутни су у свим функционалним стиловима српског језика, али су најраспрострањенији у научном и публицистичком стилу. Најфреквентнији међу њима јесте сложени везник *с намјером/ у намјери да* (при чему је прва варијанта доминантнија). У поређењу с њим, употреба осталих сложених везника са лексемом конативне мотивације као интегралном компонентом (*жеља, тежња, настојање*) знатно је рјеђа и усаглашена је са иманентним карактеристикама функционалног стила, па је тако, рецимо, употреба сложених везника *са жељом/у жељи да*, доминантнија у књижевноумјетничким текстовима него у научним, док је, с друге стране, у научним текстовима доминантнија употреба сложеног везника *у настојању да*.

Такође је важно примијетити да је у свим стиловима учесталија појава сложених везника формираних преко синтагматских прилошких израза (*с намјером/ у намјери да, с циљем/у циљу да, у жељи да* итд.) од сложених везника творених преко замјеничких прилога (*зато да, стога да*) или прилошких израза (*због тога да, ради тога да, зарад тога да* итд.).

Изузетно је скроман репертоар сложених финалних везника у административно-правном функционалном стилу. Забиљежено је свега педесетак примјера, међу којима превласт има сложени везник *с циљем да/ у циљу да*. Поједини везници (или неке њихове варијанте) искључиво се или у већем броју појављују у старијим административним текстовима (*у намјери да, у жељи да*). Слаба распрострањеност сложених везника са значењем намјере у административном функционалном стилу, као и њихова жанровски условљена употреба (по правилу се појављују у извјештајима о раду одбора, уговорима, споразумима, ратификацији споразума и сл.), лако је схватљива уколико се имају на уму суштинске одлике комуникацијског процеса оствареног путем текстова датог стила, особито његовог законодавно-правног подстила.

Извори²⁶

АСК: Антологија српске књижевности, Учитељски факултет Београд, <http://www.uf.bg.ac.rs/>:

В. Чајкановић, МРС: Веселин Чајкановић, *Мит и религија у Срба*

Ж. Требјешанин, ПД: Жарко Требјешанин, *Представа о детету у српској култури*

Ј. Скерлић, ИНСК: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*

Југославија 1918–1984:Б. Петрановић, М. Зечевић, *Југославија 1918–1984. (збирка докумената)*, Библиотека „Сведочанства“, Издавачка радна организација „Рад“, Београд 1985.

АСП: М. Јосић Вишњић, *Антологија српских приповедача XIX и XX века*, приређивачи електронског издања Knjizara.com и Alexandria studio (<http://www.aleksandrija.com/>).

Б. Брборић, ОЈР: Бранислав Брборић, *О језичком расколу (Социолингвистички огледи I)*, Београд, Нови Сад: ЦПЈ, Прометеј, 2000.

КССЈ: Корпус савременог српског језика (www.korpus.matf.bg.ac.rs)

Сабрана дела Данила Киша, интегрално електронско издање.

<http://www.rastko.rs/knjizevnost/>:

ВСК, Срби сви и свуда, КИЈО: Вук Стефановић Караџић, *Срби сви и свуда*, Извор: *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, у јерменској штампарији јерменскога манастира, Беч 1849.

ВСК, ЦГ: Вук Стефановић Караџић, *Црна Гора и Црногорци*, 1837.

Ј. Деретић, КИСК: Јован Деретић, *Кратка историја српске књижевности*

Ј. Ређеп, СЈ: Јелка Ређеп, *Сибињанин Јанко — Легенде о рођењу и смрти*

М. Пантић, КЦГБК: Мирослав Пантић, *Књижевност на тлу Црне Горе и Боке Которске од XVI до XVIII*

П. Кочић, *Сабрана дјела Петра Кочића, I–IV*, интегрално електронско издање.

http://www.ivoandric.org.yu/html/andriceva_riznica.html:

И. Андрић, ТХ: *Травничка хроника*

И. Андрић, ПА: *Проклета авлија*

<http://www.parlament.gov.rs/акти/донети-закони/донети-закони.45.html>:

ЗДИСН: *Знаменита документа за историју српског народа 1538–1918*, приредили Дејан Микавица, Владан Гавриловић, Горан Васин, Филозофски факултет, Нови Сад 2007.

²⁶ Испод адресе сајта нису наведена сва дјела из којих смо ексцерпирани примјере, већ само она чији су наслови дати у тексту као скраћенице.

ЗКП – Законик о кривичном поступку

ЗСДОИ – Закон о спречавању дискриминације особа са инавалитетом

ЦЕФТА 2006 – Закон о потврђивању споразума о измени и приступању споразуму о слободној трговини у централној Европи – ЦЕФТА 2006.

<http://www.uns.ac.rs/sr/doktorske/javniuid.htm>:

Б. С. Јевтић, МСП:Б. С. Јевтић, *Метода подстицања и спречавања у моралном васпитању деце и младих*, Нови Сад 2006.

Д. Звекић Душановић, СССМИ:DušankaZvekić Dušanović, *Sintaksičko-semantičke strukture modalnim indikatorom srpskom i mađarskom jeziku*, Novi Sad 2006.

Ј. Татар, НОНМ: Jelena Tatar, *Nizovi — obrada u nastavi matematike*, Novi Sad 2007.

<http://www.politika.rs/>

<http://www.gradjanski.rs>

<http://www.nin.co.rs>

<http://www.glas-javnosti.rs/>

Литература

Антонић 2005: И. Антонић, „Синтакса и семантика падежа“, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, ЈБ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, у редакцији М. Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 119–300.

Антонић 2005: И. Антонић, „Синтакса и семантика падежа“, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, ЈБ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, у редакцији М. Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 119–300.

Вукојевић & Худечек 2007:L. Vukojević, L. Hudeček, „Podrijetlo, ustrojstvo, funkcija i normativni status složenih veznika i vezničkih skupina“, у: *Sintaktičke kategorije, Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem, u redakciji B. Kune, Osijek, Zagreb: Filozofski fakultet, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 283–333.

Вукојевић 2008: L. Vukojević, *Izražavanje posljedičnih odnosa u hrvatskome standardnom jeziku*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Грицкат 2004: И. Грицкат, *Студије из историје српскохрватског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

- Ђуркин 2012: В. Ђуркин, „Експресивне могућности сложених субординацијских везника у књижевномјетничком стилу“, у: *Зборник радова са VI међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (29–30. X 2010)*, Књига I, Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности, уредник Милош Ковачевић, Крагујевац, ФИЛУМ, 129–138.
- Ковачевић 1988: М. Ковачевић, *Uzročno semantičko polje*, Сарајево: Svjetlost.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд, Србиње: Рашка школа, Српско просвјетно и културно друштво Просвјета.
- Ковачевић 2007: М. Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Милошевић 1986: К. Милошевић, „Синтаксички поступци за исказивање концесивних релација у сложеној реченици у српскохрватском језику и семантичка структура која се при том остварује“, *Научни саставак слависта у вукове дане*, 15/1, Београд, МСЦ, 33–45.
- Павловић 2009: С. Павловић, *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*, Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Пипер 2005: П. Пипер, „Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика“, у: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић, Б. Тошовић, *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, у редакцији М. Ивић, Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 575–982.
- Поповић 1977: Љ. Поповић, „Намерне реченице у функцији напоредних“, *Књижевност и језик*, 1, Београд, 154–163.
- Поповић 1979: Љ. Поповић, „Намерне реченице у функцији напоредних“, *Књижевност и језик*, 1, Београд, 154–163.
- Радовановић 1977: М. Radovanović, „Imenica u funkciji kondenzatora“, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XX/1–2, Novi Sad, (1) 63–134, (2) 81–160.
- Силић & Прањковић 2005: Ј. Silić, I. Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i viša sveučilišta*, Загреб: Школска књига.
- Стевановић 1979: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.

Veselina V. Đurkin

SYSTEM OF COMPOUND FINAL CONJUNCTIONS IN SERBIAN

Summary

In this paper, basing ourselves on functional-stylistically heterogeneous corpus of texts, which date from the 19th century to the present, by applying the structural-semantic and functional-stylistic distribution methods, we analyzed compound conjunctions with final semantics. In the first segment of the analysis, we applied the structural criterion, i.e., the model for composition of compound conjunctions, extracting the following types of final conjunctions: 1) compound final conjunctions formed with pronominal adverbs (*zato da/stoga da*); 2) compound final conjunctions formed with adverbial expressions (pronominal and syntagmatic types: *radi toga da, zarad(i)/ poraditoga da; s ciljem/ u cilju da, s namjerom da, s nadom da, sa željom da, u svrhu da/ sa svrhom da*); and 3) compound final conjunctions formed with anaphorically used relative pronouns (*što u cilju čega*). Compound conjunctions of final semantics are present in all functional styles of the Serbian language, but are the most common in the scientific and publicistic/newspaper styles. The most frequent among these is the compound conjunction *s namjerom da*. In all functional styles, it is a considerably higher frequency of compound conjunctions formed with syntagmatic adverbial expressions than compound conjunctions formed with pronominal adverbs or adverbial expressions. Scarce is the number of compound final conjunctions in the official documents' style.

ВИЗИЈЕ ДОМА У ДЕЛИМА СТЕВАНА СРЕМЦА

Апстракт: Стеван Сремац (1855–1906) био је српски реалистички писац. Живећи у три географска и културна ареала насељена српским живљем: војвођанском, београдском и јужносрбијанском, Сремац је литераризовао, контекстуализовао аутентичне животне околности у својим романима и приповеткама. Као реалиста посебну пажњу посветио је поетици дома. У раду ће бити анализирани специфичности тих домова кроз призму родитељског-дома, псеудо-дома, анти-дома и менталног-дома.

У стваралачком смислу, дом је непогрешиви инструмент анализе људске природе, интимних стремљења, мисли, тежњи, снова његових укућана. Тако ентеријер, собе, намештај, читава кућа са баштом, носе у себи естетику интимног и скривеног. Они су показатељи социјалног и сталешког, професионалног и националног живота његових укућана. Сви Сремчеви ликови обременени су простором, он их интимно, али и јавно отелотворује, хуманизује, али и разоткрива, чак их у одређеним ситуацијама минуциозно и непогрешиво раскринкава.

Учестали мотив дома не представља само функционални декор за карактеризацију ликова, већ он служи и за развијање радње и погодан је за стварање смешовних принципа, тзв. хумористичко-сатиричких ефеката неотуђивих Сремчевом књижевном стваралаштву.

Кључне речи: Стеван Сремац, поетика простора Гастона Башлара, визије дома

Стеван Сремац (1855–1906) био је значајан српски реалистички писац. Као реалиста и литерата он је посебну пажњу посветио поетици дома, јер је читавог живота жудео за сопственим домом и осећањем стабилности и сигурности грађанског дома. Зна се да је литераризовао и контекстуализовао аутентичне животне околности у својим романима и приповеткама. Стога ће се у раду² анализирати специфичности тих Сремчевих домова кроз призму родитељског-дома, псеудо-дома, анти-дома и менталног-дома.

¹ ivanaikonic81@gmail.com

² Сличан рад под насловом *Сремче, где је твој дом? (Слике дома у делу Стевана Сремца)* 17. марта 2012. године презентован је на IV научном скупу младих филолога Србије под називом, „Савремена проучавања језика и књижевности“, на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу, али рад није штампан у зборнику са тог скупа.

Према биографским белешкама (Поповић1935: V–XLVIII; Павловић 2005) Сремац је читавог живота показивао снажну потребу да буде укореењен у својој породици, у друштву, држави и, напослетку и најважније, у народу којем је припадао. Сироче од раног детињства, уз двојицу млађебраће Јована и Андрију, након губитка својих родитеља Аврама и Екатарине, био је препуштен на старање ујаку Јовану Ђорђевићу, угледном српском интелектуалцу, као и бризи бројних тетака. Тај губитак породичног дома у раном детињству, заправо недостатак родитељске љубави дома, проузроковао је емотивну ускраћеност која ће Сремца пратити и прогањати на животном, али и књижевном путу.

Годинама касније Сремчев рођак Александар Дероко, иначе познати архитекта, забележио је своја сећања на Стевана Сремца, чак га је и нацртао у дому своје мајке. То је још једна потврда да је Сремац свој дом често проналазио у домовима својих најближих рођака и пријатеља.

Стеван Сремац у кујни моје матере (Дероко 1979: 57)

У историји српске књижевности Стеван Сремац је познат као регионални писац: војвођанског (пречанског), београдског (са Шумадијом), јужносрбијанског (посебно нишког) културног ареала, тзв. „три географије“ (Радин 2002: 5–48) у којем су обитавали јунаци свих његових романа и приповедака.

Писац реалистичко-миметичког поступка и стварносне прозе, како га описује Горан Максимовић (Максимовић 2005: 899), Сремац је и сам мењао статус и повремено бивао староседелац, мештанин или пак придошлица у новим географским срединама. Рођен у Сенти, у моћној Хабзбуршкој монархији, Сремац је од детињства био задојен интелектуализмом који се неговао у дому сенћанског првака, његовог ујака Јована Ђорђевића. Године

1868. Сремац је са дванаест година отишао из родне куће, да се у Сенту³ више никада, за живота није вратио. Престонички дани који су уследили у Краљевини Србији обележили су Сремчево интелектуално сазревање. Угледајући се на ујака, нећак је академско образовање стицао на Великој школи. Све време је читао, писао, па је своје прве пробе пера (историјске приповетке са средњовековном тематиком) објављивао у књижевним листовима потписујући се псеудонимом *Сремац*. Лично и књижевно Сремац је веома држао до свог пречанског завичаја, о чему постоји анегдота са краљем Миланом коју је забележио Милан Шевић (Шевић 2011: 70). Учитељевао је, најпре у Нишу 1879. године, а потом 1881. године добија службу у Пироту, где доживљава љубавно разочарење. Потом се 1892. године враћа у Београди добија посао гимназијског професора. Сремчева странствовања нису подразумевала путештвија по удаљеним географским дужинама и ширинама. Радијус његових кретања завршавао се посетом Бечу, Дубровнику, Мостару (Поповић 1935:XXXIII–XXXVI). У Београду је почео да побољева, те је једва дочекао свршетак школске године и одлазак у Соко Бању. Његово здравље је већ било озбиљно начето, тако да у бањи и умире.

Стевана Сремца условно можемо назвати човеком без спокојства које пружа дом. Он је још као дете заувек једну државу заменио другом, али је наставио у мислима да живи и пише у оквиру обе. Био је везан за један те исти српски национ. Сремац никад није успео да свије своје породично гнездо. Као нежењи, самоћа му је тешко падала, о чему сведочи и Драгутин Илић у свом сећању на Сремчеве исповедне мисли:

Не прија ми више ни друштво: личим на одоцнела ждрала чије је јато давно одлетело а он стоји сам и куња. Сви моји врсници које помрли, које се поженили, а ја, као стари свечани џемадан, предајем се с колена на колено у наслеђе. Сад сам спао да се дружим са онима који су се тек родили кад сам ја увелике био професор... (Илић 1908: 93).

Ове последње речи могу се повезати с одломком из романа Јакова Игњатовића *Вечити младожења* где Шамика на крају каже како сада припрема свадбу девојкама које су родиле његове некадашње љубави. Сремчев живот као да понавља виртуелну судбину Шамике – вечитог младожење, а заправо нежење.

Слике дома у Сремчевом књижевном опусу су веома речите, јер наилазимо на мноштво тема и мотива везаних за искуство литерарних протагониста који трагају за домом и својим местом спокојства. Као да су њихова

³ На месту Сремчеве родне куће, у улици Стевана Сремца бр. 4, данас се налази Завичајна фондација „Стеван Сремац“. Та улица је по сведочењу Сремчевог нећака, Александра Дерока, некада носила име Uri Utza тј. Господарева улица (Дероко 1979: 51).

искуства рефлектовала расположеност ауторове бескућничке душе. Сремац је кризу породичног идентитета поверавао сопственом делу, које је, напошлетку, било једино његово стално упориште и темељ сигурности и тоpline.

Приповедач је у реалистичком дискурсу градио слике дома, настајујући их најразличитијим, по речима Ане Радин (1987), „сутеренским становницима“. Ти јунаци обременени су, али и оплемењени простором. Сагледавајући их из башларовске поетике просторних категорија, „куће као инструмента анализе људске душе“ (Bašlar 1969: 25), Сремчеви јунаци показују се у правим бојама тек у свом дому, што ће се показати на основу анализираних конкретних примера. Дом представља моћне кулисе које раскривају навучене маске лажних карактера. Визије дома разобличавају књижевне јунаке у хумористичко-сатиричном кључу, као индивидуе, али и у социјалном контексту, па и најшире узевши – у националном смислу.

У категоризацији врста домова може се поћи од категорија које је Соња Веселиновић користила за опис домова у делима Марине Цветајеве: „Два главна су, свакако, родни/родитељски дом и псеудо-дом, дом треће категорије - емигрантски дом“ (Веселиновић 2007: 181). Категоризација Веселиновићеве може се надоградити типовима дома који постоје код Сремца: *родитељски дом*, препун приватних, интимних релација, затим ту је *псеудо-дом* са значењем тренутног боравишног, зауставног места, прости спаваоне без дуже и снажније емотивне везе јунака с простором, док је *анти-дом* опозит свему што *родитељски дом* јесте, то је дом порока, оптерећен притиском сваковрсних страсти. Слике и визије Сремчевих књижевних домова могу се разврстати у још неколико категорија, а то су: *емигрантски* или *пречански дом*, *ментални-дом*, *дом унутар дома*, итд.

Родитељски дом – Све слике родитељског дома у Сремчевом делу су идеализоване. Сремчева постојбина постаје тако, кроз његова сећања, доба безбрижног детињства, те су слике дома са значењем родитељски дом својеврстан одјек беспрекорне прошлости, танане, интимне, сигурне и топле. Већ је истакнуто да је „за Сремца (...) кућа симбол породице, обиљежје среће и идиличног живота, онај поуздани кутак у којем се можемо заклонити или пронаћи уточиште пред свим искушењима стварности“ (Максимовић 2011: 12).

Посматрачким даром Сремац вешто потенцира то колико је живот на селу без динамике, а проток времена готово да и не постоји. У роману *Поп Ђира и поп Спира* аутор веома вешто приказује учмалост и мртвило. Отуда долазак новог учитеља представља велики преседан. Поп Спира, и те како прорачунато, описује оно што се из његовог дома нуди тек придошлом учитељу Пери (Сремац 1977а: 59–61). У опису ентеријера Сремац, такође, показује минуциозност и педантност у детаљима. Реалиста у балзаковском

маниру метонимијски доводи у везу животни простор са људима који у њему обитавају. По тој логици, као што је и конституција поп Спира одавала јаког и стаменог човека, који никада није одбијао ђаконије с богате војвођанске трпезе, тако је размишљао и о простору у којем је живео и његовом уређењу:

Све је било јако и темељно, и све пространо и комотно: ако су кревети, то су били широки за две персоне; ако су јоргани, опет за две персоне; амбREL тако исто, јер поп Спира што год је куповао, куповао је за две персоне. У соби два велика тешка орахова шифонира стоје као две мале капеле, а на њима поређан порцулан и тегле с разним компотом (Сремац 1977а: 88).

Тако је свим супротностима које су постојале на нивоу поповских кућа, придодат још један антагонизам који се одражавао у уређењу ентеријера. Приватни живот Срба с краја XIX века одвијао се у салону или грађанској дневној соби. То су били простори сусрета и место дијалога. „Грађански орман за књиге“, по речима Наташе Милићевић (2007) важан је сегмент ентеријера и уз додатак клавира и уметничких слика представља симбол стремљења ка помодном начину живота. Приватна библиотека, ако је постојала, речито је сведочила о однегованом укусу кућевласника и представљала је још један вид капитала (културног и интелектуалног) који се сматрао веома пожељним.

У случају банатских попова култура и стил породичног живота на селу међусобно су се разликовали, чак и по доминантним мирисима у њиховим домовима. Поп Спира је био отворено наклоњен свему што је народно (Сремац 1977а: 102), а новотарије и страни утицаји су му били смешни, неприродни и непотребни. За разлику од његове куће, код поп Ћириних се живело по последњој моди, а то су нарочито неговале госпођа Перса и кћер Меланија. Из литературе је познато да се ово „може посматрати и као контраст солидне, удобне и непретенциозне старомодности и помодарства“ (Пешикан-Љуштановић 2009: 54). Управо због тог помодарства које је приметно у породици поп Ћире, Сремац у хумористичком руху показује животне навике у његовом дому, апострофирајући поседовање изузетног салонског инструмента – клавира (Сремац 1977а: 103).

Сремац је, такође, склон ка готово песничком описивању конкретних, материјалних предмета кућног намештаја до антропоморфних димензија. Предмети и намештај немају само употребну вредност, већ њихова бројност и разноликост упућују на богатство и луксуз и добри су маркери који спорадично, али звонко опомињу на карактере њихових власника. Персонификујућа слика сата, разобличава и саму попадију Персу, њену нарав, интенциозно наглашавајући њену џангризавост, свадљивост и пакост које с годинама постају све веће (Сремац 1977а: 42).

Сеоске куће са окућницом и околином подразумевале су и постојање велике баште, као што је то случај са војвођанским селима. Ту у баштама, у својеврсном продужетку простора дома, обично смештеном у задњем делу породичног имања, башта постаје скривено место љубавних сусрета и комшијских разговора. Такав је и пример хумористичког поигравања еротским код Сремаца, када се у башти нађу фрајла Јула и Шаца (Сремац 1977а: 137).

Према Сремцу, поједина осећања могу да се показују и јавно, у сред бела дана. Сопствени став сме да се демонстрира и испред куће, чак иако су то емоције пркоса, ината, љутње, незадовољства итд. На тај начин се и улица претвара у бојно поље када зарате попадије у роману *Поп Ћира и поп Спира*. Наиме, поп Спирина супруга испред куће износи решето и веје жито у време одмора како би напакостила поп Ћириној кћерки Меланији која се са учитељем шпацира и лопта испред куће (Сремац 1977а: 128–129). Она друга врста емоција, љубав, ашиковање, удварање, одвија се испред куће, али ноћу и кришом да нико не види. Такво је свирање серенаде под пенџерима фрајла Јулине куће којој се Шаца удвара.

Еротски моменти код Сремаца су најчешће прећутни, ретки и збивају се међу зидовима куће, далеко одочију било ког сведока. Ту нема никада места гнусне или отворено еротичне сцене. Сремац то решава играма речи, метафорама, навођењем љубавних песама, посебно бећараца. Он у своја дела уноси песмена местима где бисмо очекивали директне изјаве љубави, као да жели да већ усвојеним и провереним формулама надомести дијалог који би могао звучати вулгарно. Све је у оквирима грађанског морала и етике.

Ако и приказује еротске нагоне јунака, њих увек провоцирају не смерне фрајлице из добрих српских кућа, већ слушкиње мађарског или немачког порекла. На пример, у кући поп Спириних, домаћица госпођа Сида је „једном банула у Жужину собу, па затекла тамо једног курмахера Жужиног где седи, па се наместио тај син као да је дошао и сео да се фотографира. Поред њега стоји пун бокал вина, а он, безобразник један, пушта густе димове из поп-Спирине скупочене стиве луле са дугим камишем“ (Сремац 1977а: 95). Још драстичнији пример је ситуација описана у *Зони Замфировој* у којој се нашао Митанча, чорбаци Петракијин син, који је упознао фрајлицу Швабицу Кермину и у њу се безглаво заљубио. Сремац описује очево згражавање над призором који затиче у закључаној синовљевој соби:

„Погледај на сандаци, а и на сандаци катанци! (...) Срам ме и да ти кажем; а њећ, рече, не било срам да збере и скута све тој!! Два сандка пуна, бре брате, ете, да прошћаваш, све курвинске ствари!..“ (Сремац 1977б: 268–269).

На самом завршетку романа о поповима Сремац сумира животне одлуке фрајлица Јуле и Меланије, односно Шаце и Пере, а место на којем се

та сцена одвија везана је за простор дома. Пред Јулином породичном кућом срећу се Јула и Пера, а тај простор сада представља место резигнације, преиспитивања животних одлука и сагледавања оних које су се показале као погрешне. Кућа која је у позадини опет представља симбол лепог породичног живота и среће брачног пара који у њој живи:

Пред једном лепом кућом, још новом шиндром покривеном, са зеленим шалукаграма, и прозорима пуним дивна цвећа, сеђаше на клупи у хладу испод сенастих багремових дрвета пред кућом једна млада жена, а око ње дечица (Сремац 1977а: 341).

Сањарије о детињству, које нас по Гастону Башлару враћају првим самоћама, код Сремца ускрсавају одређени начин живота, уређену породицу, а самим тим и друштво, те се такав живот представља готово идилично. Тако Сремчев идеал постаје породично гнездо, огњиште, заштита и све друго што он пројектује у родитељски дом. Родитељско окриље се, дакле, предочава као свет неспутан у оном најважнијем смислу – права на самосвојни унутрашњи живот: Јуца неће да чита, она храни животиње, учи да кува. Меланија, пак, иде на балове, унтерхалтује се, чита немачке романе и припрема се за монденски живот.

Сремац је добро знао и осећао живот сељака у Војводини и представљао га је у најлепшим бојама, идеализовано. Заједничка кућа у то време значила је заједнички дом и место становања неколико генерација. У овим сликама родитељског дома као заједничке куће Сремац даје идеализовану слику заједништва где ни на једном месту нема трагова угрожене приватности и приватног живота, иако сви користе заједничке просторије. У сценама у којима се описује дом кочијаша Пера Тоцилова (в. Сремац 1977а: 215–216) иако је зима, осећа се топлина дома. У њему се жене заједно у слози и љубави баве женским зимским пословима – припремају перје за прављење јоргана, а то појачава утисак ушушканости, топлине и милине. У кући је толико чељади да она делује као пуна кошница. Дом постаје место за сањарење – бајковити простор.

У родитељском дому код Сремца влада добро, то је склониште од спољних утицаја и представља симбол сигурности. Код овог аутора мотив смрти није дубље развијан. Тако нпр. тетка Макра ишчекује смрт мирно и стрпљиво, као једну животну неминовност у *Поп Ђири и поп Спири*, а умрла деца суанђели у приповеци *Прва жалост Пушкина*. У случају реалисте, Симе Матавуља, ствар је поетички другачије устројена. Дом постаје место сукоба, греха и смрти. На пример, у причи *Ускрс Пилипа Врете* дом је место насилне смрти, *Влајкова тајна* и *Марија* проговарају о животу у болесничком кревету дома и предосећању скоре смрти, у *Аранђеловом удесу* дом постаје место родбинског греха, приповетка *На њен дан* обелодањује љубавни троугао,

Београдска деца тематизују женско неверство, док је дом у *Грешном детету* куплерај. У *Спиритистима* Матавуљ описује сеансе које се организују у београдским виђенијим кућама, а кафанска соба доноси трагикомичне забуне у причи *У помрчини* итд.

Једна од варијанти родитељског дома код Сремаца представља *дом у дому*. Мењајући географски ареал, Сремац почиње да описује Ниш и нишке прилике. За њега то је представљало списатељски изазов, јер је могао да сагледа живот у новоослобођеним крајевима из другачије перспективе. Један од најпластичнијих описа потребе за самоћом и осамом дат је у опису живота у нишком дому хаџи-Замфира. Кроз потребу за враћањем *интимној неизмерности* (Башлар) Сремац осликава изузетне просторе којима се пишчев свет шири у потрази за смирењем. У том башларовском духу и Сремац проговара о самоћи, али о својеврсној пуноћи самоће за којом се чезне и вапи, а за њу је потребан одељен простор неопходан сањалачкој свести. Такав дом унутар дома тражи Зона, најмлађа кћерка хаџи-Замфира, јер одраста и потребно јој је да упозна и своје ново тело и своје емоције. Сремац детаљно описује њену промену и потребу за ћилером, малом собицом (Сремац 1977б: 279).

Након што се пронела прича о Зониној отмици, њен родитељски дом престаје да буде њено уточиште, већ постаје привремена тамница и место казне за њу. Чаршија, али и укућани почињу да је тероришу. Зону селе по родбини, јер осрамођена девојка није пожељна ни у свом дому, а ни у домовима у које улази. Терор чаршије је терор јавности и еквивалентан је различитим облицима терора породице у то време. Сремац сликовито описује Зонину злу судбину, јер је она срамно сада само „једна поништена таксена марка!...“ (Сремац 1977б: 381) која иде из руке у руку.

Зонина некадашња лепота и чедност постају предмет подсмеха и њена коб од које не може да је заштити ниједан дом, осим дома Манета кујунције, односно нове породице која ће заменити родитељску. Зоне зна своју судбину и зато је једина особа којој се обраћа за помоћ Јевда, мајка Манетова, јер уколико је ова жена не прими у свој дом, њен будући дом биће гроб. Дакле, ни родитељски дом не може увек бити одговор на све проблеме и заштита од очију јавности. Сремац је ту прави реалиста и сагледава женску судбину на прави начин. Сфера приватног живота уме да буде репресивна уколико се неко одважи да буде другачији.

Мотив дома који је потенцијално опасан простор постоји у Сремчевој приповеци *Малер*. Ту се јавља књижевни лик који је пописивач људства и стоке. Он је послом дошао у кућу госпође Сидоније. Она покушава на сваки могући начин да оследи пописивачу своју рођаку, фрајлицу Емилију из Панчева, тако што хвали њено богатство, културу, образовање. Међутим, пописивач бежи главом без обзира и по свој анкетни лист шаље жандара како га ове не би увукле у нежељени брак.

Псеудо-дом је лажни дом, најчешће спаваоница или кафана која представља замену за прави дом. Сремац је у реалном животу чезнуо за својим простором, за могућношћу да се одели од људи, да стекне свој интимни простор. У његовим биографијама постоје назнаке да је повремено волео да се осами у кафани, да буде сам за столом са својом бележницом и да посматра људе. Такво је следеће сећање савременика:

Од фигура које су се нарочито запажале код *Дарданела* и биле редовни гости био је на првом месту Стеван Сремац (...) [Њега] је нервирало што су почели и ђаци његове гимназије да долазе код *Дарданела*. Једном је пришао једноме својме ђаку, који се вежбао на билијару, и рекао му:

- Слушај, Јовановићу, мораћемо или ја или ти да променимо локал! (Нушић 1966: 208).

Лажни дом или симулација дома је кућа у којој се не живи, то су станови који се издају као привремени супстрат дома, без икаквог устројства. То могу бити гостионице, спаваонице, станови који су изнајмљивани од газдарица и насилних газда, имитације дома различите по облику и величини, у којима није постојао кућни ред, а једино заједничко им је било да морају да се плате. У тим псеудо-домовима свако може бити и домаћин и гост. Становници најчешће самим становањем у таквом простору урушавају се сами у себе, постају ишчашени и људи без правог грађанског идентитета. Њихово станиште није дом већ јазбина, јер не постоји њихова кућа као статусни симбол и они су изопштени из виших слојева друштва. Таква кућа била је омиљено место и једини дом многим Сремчевим јунацима. Таква кућа носила је славно име кафана.

Не може се испустити из вида ни чињеница да је живот у XIX веку подједнако живо био вођен и у кафанама које су својеврсне бележнице приватног живота, па је Сремац многе од њих до најситнијих детаља описао. За кафане се везују и бројни његови књижевни ликови. Немогуће је не поменути кафану *Касина*, њеног газду Перу Главоњу и дућанцију Ћир Мошу Абеншаама из приповетке *Ћир Моша Абеншаам или Историја о томе: како је Ћир Моша изгубио једну своју повластицу*. Добра душа чича Јордан, пудар и баштованција, држао је и „Ашчиницу Јована Симјановића код Севапа“, у којој су сви гости могли да се наједу за ситне паре. Стога су му многи саветовали да промени назив кафане и да је прозове „Код Алајбегове сламе“ или „Код Болечке механе“. Добродушног човека старог кова Јордана, Сремац је описао у приповеци *Чича Јордан: једна слика*. Ашчиница је била пространа и лепо намештена са зидовима на којима су били насликани Марко Краљевић на Шарцу и Муса Кесеција у природној величини. Муштерије су код Јордана све одреда добро пролазиле: „једосмо, писмо, не платисмо, – и још к у с у р добисмо!“ (Сремац 1977в: 244).

Прави дом пружа заштиту у физичком, моралном или духовном смислу. У приповеци „Чесна старина!...“ описани дом спада у категорију псеудо-дома. Газда Сибин Сибиновић, богаташ и у јавности уважаван човек, а заправо напасник и бездушан грабљивац, издавао је кућу Перки вешерки, жени с мужем и дететом Јуцом. Док газда Сибина сахрањују, она се сећа како јој је скинуо и врата и прозоре са стана, јер није имала да плати кирију. Друге жене се чуде што није прихватила његову понуду да му буде љубавница, јер би лепо живела поред таквог богаташа и газде. Дакле, кућа која је под кирију узета не штити човека ни од хладноће, ни од непристојних понуда насртљивих мушкараца.

Следећи тип псеудо-дома било би привремено станиште путујуће позоришне трупе коју је Сремац описао у приповеци *Путујуће друштво*. Они су весели људи који су се нашли у Власотинцу и сместили се у кафану-*Код Термоила*, коју је држао кафеџија Манта. Глумци су били заробљени у кафани, јер им је газда све узео зато што нису имали да плате ноћење, а становници навикли на циркуске посете, нису долазили на њихове. Безизлазну ситуацију у којој се нашла трупа господина Димића разрешава виспрени глумац Тоша Теткин, када је наложио да дружина прикаже представу *Бој на Косову*, што је привукло публику и обезбедило новац за дуг.

Да је било и хумористичких ситуација и замена као у комедијама, сведочи Сремчева приповетка *Погрешно експедовани аманет: слика из београдског живота која би управо требала да уђе у Тасин дневник*. Она доказује да псеудо-кућа представља пролазну станицу у животу њених становника. Човек може да се нађе у необичној ситуацији и да одједном осване у туђој кући. Такав је случај био са Вићом Вићићем, чиновником и боемом који је пијан био погрешно експедован из кафане и уместо у својој, освануо је, не само у туђој кући, већ и у туђем брачном кревету (Сремац 1977в: 287).

Сремац је с посебном пажњом и подробно описивао и домове странаца, који остају вечито неодомаћени у српској средини. Они су увек на неки начин штрчали, никада нису до краја били укоренењени у тло, стално нестални, и помало промашени. То нису прави странци, они су или деца из мешовитих бракова, каква је, на пример по мајци Немици фрау Габријела, или су Пречани, односно досељеници из Двојне монархије, какав је на пример Паја Пајдак или чешки музикант пан-Франћишек, а има међу њима и Грка, односно Цинцара какав је Кир-Герас итд.

Прва назови странкиња коју смо поменули ретко се може затећи у сопственом дому. Из њеног оцака никада се не вије дим породичног огњишта, а где ради, шије или оговара, ту увек руча и вечера цвечкенкнедле или грундбирнудле, на вољу или невољу домаћина. На несвакидашњи, авантуристички живот своје газдарице свикао се једино њен верни љубимац

пинчика, док је мачор већ дигао руке од своје газдарице и потражио себи бољи дом (Сремац 1977а: 311–313).

У приповеци *Јунак дана* главни лик је Паја Пајдак. Стицајем околности он живи у Србији, ради као качар или пинтер, а дошао је из прека. Поносио се својом супругом која је добро кувала, а пребацивано му је што тако много једе и што његова жена кува само „швапска“ јела, посебно супу са кнедлама. Паја је трпео бројна оговарања, а највише штете му је чинио Спаса Стипса, пензионисани војни капетан. Спаса је падао у ватру када би се споменула супа коју је супруга кувала Паји, те би Спаса одмах поменуо своје дедове који су „прољевали крв, и крвавили тур за ову земљу, (...) па да сад којекакве Швабе једу по Србији супе?!... Супе, Шваба једе супе! У Шумадији, супе, ако ко бога зна!“ (Сремац 1977г: 137). Имаголошки овде се супротставља славна прошлост Срба из Шумадије и понемченост Срба који су живели међу немачким и мађарским живљем у Јужној Угарској.

Следећа категорија у коју бисмо могли да сврстамо куће које описује Сремац је *анти-дом* или *кобна-кућа* у којој јунаци доживљавају велике непријатности и недаће. Пример за то је претварање родитељског дома у анти-дом након кобне свађе Манетове стрина Доке са женом хаџи-Замфира и Зониним теткама. Сремац са пуно дара описује у роману *Зона Замфирова* како се изненада нарушава кућни мир који влада у Зониној родној кући. Након тог догађаја ништа у њеном животу више не може да буде исто. Ево те сцене:

И баш кад су се оне тако чудиле што им нема никога, чуше споља неки глас. (...) И док се ове домишљаху ко ли ће то бити, отворише се врата и тетка Дока упаде у собу. Да је други ко кроз сам сулундар упао међу њих, не би му се тако зачудиле као ово сада њој (Сремац 1977б: 314–315).

Сремац зна да *кобна-кућа* или кућа невоље може да буде и поповски дом, какав је за поп Ћиру дом попа Олује. На путу за Темишвар поп Ћира и поп Спира морали су да застану и да се одморе. Паклени план који је поп Спира у договору са црквењаком Аркадијем смислио, спровели су у живот у сценама у кући попа Олује. За њих као да не важе правила из *Библије*, они пију, певају скаредне песме, преједају се, а нису им страни ни лоповлук, лажи и подвале. Док краду од поп Ћире зуб, поп Спира је лицемерно споменуо *Библију* и прокоментарисао:

– Е, е, баш ти фала. Е, кад баш спомену отоич *ти* Голијата, онда после оваког срећно окончаног дјела могу и *ја* казати са царем Давидом: „Да постидјатсја и смјатутсја вси *вразимоји*; да возвратјатсја и *устидјатсја зјело вскорје*“. Ха, ха ха (Сремац 1977а: 273).

Овај смех делује инфернално, далеко од оног како би се очекивало од једног православног свештеника.

У *Божјићној печеници* Сремац приказује љубавни и пословни троугао. У приповеци Каја и њен супруг Јован Максић звани Ватра позивају пријатеља Павла Постиљоновића на божићну вечеру, што је диван хришћански гест. Међутим, постепено се открива права позадина овог позива. Павле Постиљоновић је љубавник Кајин и то одмах баца сенку на дом у који је Павле позван. Каја vara мужа с Павлом, али с мужем намерава да превари и Павла. Супружници су смислили да Павла нахране и напију и да му подметну меницу коју је требало да потпише, чиме би себе финансијски упропастио. Сам се на крају осећао ошуреним и опрљеним као што је био ћуран којег је донео на божићну вечеру. Дом у којем се све то дешава је типичан Сремчев анти-дом, јер нити су пријатељи пријатељи, нити су супружници у љубави, нити је Божић онакав какав би требало да буде – слава Богу и православљу. Све је окренуто наглавачке и сви су на губитку због тога. Хумор је овде ближи сатири и црном хумору који је Сремац повремено неговао у свом стваралачком опусу.

Капетан Марјан: једна слика је Сремчева приповетка у којој је главни јунак војник који треба да положи мајорски испит. Ондашња мерила доброг владања подразумевала су да државним чиновницима нису толерисани никакви изгреди, посебно када је у питању била порочност, нарочито она алкохолне природе. У служби или ван ње они нису били репрезенти само своје персоне, већ су били оличење части и угледа државних органа и саме државе, те су отуда погрешке због лошег владања биле жестоко санкционисане. Капетан Марјан се не може помирити са мирнодопским животом и он се на крају понаша као руина и човек померене памети. Ломи намештај у кући у којој живи под киријом, бранећи се од пацова који му се привиђају. Сремац с горчином закључује да се капетан Марјана могао видети само у кафани, при чему се нико више није сећао његовог јунаштва и војничких подвига. Сви су га с презиром гледали и сматрали за несрећника који није чак ни мајорски испит могао да положи и који је сав свој живот упропастио.

Код Сремца је могуће пронаћи и *анти-дом* са митским подтекстом. Његово перо поиграло се и са могућношћу да своје јунаке сучељи са изгредним догађајима, готово надреалним и смести их у просторе античког подтекста, каква је прича о Одисејевом дому. Такав је дом Ивка јорганције у роману *Ивкова слава*. Његов дом се припрема за славу, да би се потом прекренуо у митску слику хаоса. Интертекстуалним подстицајем, Сремац је агонију и изгред Ивкове тродневне славе довео у везу са древним митским домом Одисеја који опседају многобројни просци не би ли се докопали Пенелопе (Сремац 1977б: 78).

У Ивковом дому све је постављено наглавачке, све што је раније важило, више не важи. У правом раблеовском кључу детронизовања можемо

тумачити и саму слику преобликовања кућанства. Ивко престаје да буде домаћин, јер се слављенику одузима право да буде глава куће. То право сада присвајају његови гости који су прекардашили меру и зато их Сремац и зове „ђувеч-кардашима“ (Калча, Курјак, Смук). Они славу износе ван Ивкове куће (Сремац 1977б: 77–78), а славска папазјанија иде дотле да се Ивко после три дана у сопственој кући третира као тотални туђинац, а они му се подсмевају речима: „Иди, иди боље па се испавај. Што пијеш кад ти шкоди!“ (Сремац 1977б: 79). Све то посматра Ивков комшилук и згражава се, јер не могу да верују у шта се претворила Ивкова слава. Врхунац неподопштине је кад Курјак одлучи да се ожени Сицом, комшиницом Ивковом и настави веселе у Ивковом, као у свом дому. На једвите јаде, Ивко је успео да се ратосиља гостију који су његов дом претворили у анти-дом. У тој ситуацији, Ивко не осећа да је кућа више његова и он са женом одлази у тазбину да преноћи, док се не успостави стари ред и мир у његовом дому. А славу ће да слави на светога Живка, тј. на светог Нигдарија.

И овде се види Сремчев став да је дом нека врста продуженог бића свог домаћина, или је можда обрнуто. У сваком случају, дом и домаћин су нераскидиво повезани, они су срасли једно с другим, управљају се према истим законима. У моменту када човек бива истеран из свог дома, стицајем несрећних околности, он губи и свој идентитет и утицај, моћ да управља догађајима у свом животу. Сремац зато описује и комичне и трагикомичне ситуације у којима се може наћи човек, па се чак то трагикомично повремено приближава и правим трагедијама. Ипак његова дела се никад не завршавају трагедијом, али ми слутимо да се тај тмурни облак ипак повремено надвија и над добрим људима.

Једна од најлепших слика у Сремчевом делу дата је у приповеци *Ибиш-ага*. Иако су Турци одвајкада важили за смртне непријатеље хришћанске раје, у Сремца имамо слику Турчина Ибиш-аге који напушта своје имање, кућу, дом и све оставља комшији Ставрији Призетку, ћурчији. Ставрија није имао свој дом, већ је живео у кући са жениним родитељима. Ставрија се стално сукобљавао са својом женом због тога, али није имао куд. У моменту кад Ибиш-ага одлази за Стамбол, он одлучује да своју кућу прода Ставрији. Да би могао да купи кућу, Ставрија узима ниску дуката коју је жена понела од родитеља када се удавала и која је требало да послужи као мираз Ставријиној кћери Калини. Турчин враћа дукате и предаје кућу Ставрији, јер зна да се девојка не може удати без мираза, а жели да свом честитом и добром комшији подари дом.

Постоји категорија дома коју је Сремац у свом реалном животу створио за себе, а та би се категорија могла назвати *ментални-дом*. То су биле његове књиге, његова дела, његов свет маште и измишљених људи и про-

стора. Сремац је био учен писац, говорио је више језика – руски, немачки, француски и мађарски. Постојао је снажан утицај Јована Ђорђевића, према Павлу Поповићу, на Стевана Сремца. Обојица су били историчари, по струци, по партији либерали, поштоваоци и љубитељи класичне старине, а између осталог обојица нежењени целог живота. Историјским темама и писању „староставних“ приповедака Сремац се угледао на Ђорђевића. Па и сам роман *Поп Ђура и поп Спира* посветио је ујаку, који је, према Поповићу, и дао Сремцу тему за ту приповетку. Стеван Сремац је имао и богату библиотеку о којој је писано (Поповић 1935: XXV–XXIX) и дат је и попис његових књига.

Себе је Сремац доживљавао као човека без дома. Како није успео да створи прави дом у приватном животу, Сремац је спас тражио у књижевности, у свету који му нико није могао одузети, у свету какав је измаштао за своје јунаке. Као што се види, сваком књижевном лику подарио је једну визију дома какав је желео да има он сам – било да је то родитељски дом, било да је то дом у дому, али су га пратили и псеудо-дом, а и анти-дом, јер ни у његовом животу није све било идилично.

У Сремчевој романсираној биографији забележено је да је умро с овим последњим речима на уснама: „Сад је све лепо“ (Хаџи Танчић 2006: 7). Ова реченица делује као да је Сремац коначно нашао свој идеални дом, негде у неком другом свету, те се и његова потрага и чежња за домом окончава на том месту. Завршио је своју последњу селидбу и задовољан констатује да је коначно нашао мир и спокојство за којим је трагао читавог живота.

Литература

Башлар 1969: Г. Bašlar, *Poetika prostora*, Београд: Kultura.

Веселиновић 2007: С. Веселиновић, Дом у стиху и стих без дома Марине Цветајеве: (Слике дома у делу Марине Цветајеве), Ниш: *Градина*, 20, Ниш, 180–199.

Дероко 1979: А. Дероко, Нека фамилијарна сећања и понешто још из старих писама, све допуњено сликама из породичних албума, у: С. Сремац, *Бал у Елемиру, истинит догађај, епос у десет песама, са сликама у тексту*, Београд: СКЗ.

Илић 1908: Д. Илић, Стеван Сремац, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, књ. 252, Нови Сад, 92–93.

Максимовић 2005: Г. Максимовић, Позоришна тематика и путујући глумци у приповиједној прози Стевана Сремца, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, год. 181, књ. 476, св. 5, Нови Сад, 895–906.

- Максимовић 2011: Г. Максимовић, Градови Стевана Сремца, у: Г. Максимовић (прир.), *Стеван Сремац*, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- Матавуљ 1953: С. Матавуљ, Стеван Сремац, некролог, у: *Сабрана дела Стевана Сремца*, 7, Београд: Просвета, Издавачко предузеће Србије, Београд, 390.
- Матавуљ 2007: С. Матавуљ, *Приповетке*. 3, Београд: Завод за уџбенике, Загреб: Српско културно друштво „Просвјета“.
- Милићевић 2007: Н. Милићевић, ‘Грађански орман за књиге’, у: *Приватни живот код Срба у двадесетом веку*, Београд: Слио, 459–465.
- Павловић 2005: М. Павловић, *Стеван Сремац*, Ниш: НКЦ.
- Пешикан-Љуштановић 2009: Љ. Пешикан-Љуштановић, Усмена књижевност и традиционална култура у роману „Поп Ћира и поп Спира“ – заступљеност и комичка функција, у: Љ. Пешикан-Љуштановић, *Усмено у писаном*, Београд: Београдска књига.
- Поповић 1935: П. Поповић, Стеван Сремац, човек и дело, у: С. Сремац, *Приповетке*, књ. 4, Београд: СКЗ.
- Радин 1987: А. Радин, Предговор, Мали портрети Сремчевих јунака, у: С. Сремац, *Сутеренски становници*, Нови Сад: Братство-Јединство.
- Радин 2002: А. Радин, Три „географије“ Стевана Сремца, у: С. Сремац, *Изабрана дела*, Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Сремац 1977а: С. Сремац, *Сабрана дела Стевана Сремца у 6 књига*, Књ. 1, Београд: Просвета.
- Сремац 1977б: С. Сремац, *Сабрана дела Стевана Сремца у 6 књига*, Књ. 2, Београд: Просвета.
- Сремац 1977в: С. Сремац, *Сабрана дела Стевана Сремца у 6 књига*, Књ. 3, Београд: Просвета.
- Сремац 1977г: С. Сремац, *Сабрана дела Стевана Сремца у 6 књига*, Књ. 4, Београд: Просвета.
- Хаџи Танчић 2006: С. Хаџи Танчић, *Меланхолија, епитаф*, Београд: Рад.
- Шевић 2011: М. Шевић, Краљ Милан и Сремац, у: З. Хаџић (прир.), *О нашим људима великим и малим, Анегдоте и сећања*, Нови Сад: Градска библиотека.

Ivana T. Ikonić

VISIONS OF HOME IN THE WORKS OF STEVAN SREMAC

Summary

Stevan Sremac (1855–1906) was a Serbian realistic writer. Living in three geographical and cultural areas inhabited by Serbs (Vojvodina, Belgrade and Niš) Sremac put into words and contextualised authentic living circumstances in his novels and short stories. As a realistic writer, he paid particular attention to the poetics of space. The paper will present the specificities of the notion of home through the prism of *family-home*, *pseudo-home*, *anti-home* and *intellectual-home*.

From the creative point of view, home is the unmistakable instrument for insight into human nature, intimate aspirations, thoughts, pursuits and dreams of its folk. Thus, the interior, the rooms, the furniture, the whole house and garden, carry the esthetics of intimate and hidden within themselves. They are the indication of the social and class, professional and national life of those who inhabit them. All characters of Stevan Sremac are encapsulated by their living space, which privately, but also publicly, personalizes them, humanizes them, unveils them, and even in some circumstances, meticulously and unerringly dismantles them.

The frequent motive of home does not represent only a decorum for characterisation, but it also serves to develop the plot and is suitable for the creation of the humor principle, the so called humorous-satirical effects which are unalienable to the literary work of Sremac.

THE PERCEPTION AND PRODUCTION OF ENGLISH INTONATION BY SERBIAN EFL LEARNERS: THE EFFECT OF AUDIO-VISUAL TRAINING AND EXPLICIT INSTRUCTION

Abstract: Contemporary EFL studies underscore the importance of successful acquisition of both segmental and suprasegmental features of L2, since they are essential in improving learners' perceptual and productive skills, further contributing to the enhancement of a speaker's intelligibility and the overall favourable impression they make on an interlocutor. Appropriate phonetic training, even at earlier stages of learning has been recognized as fundamental in increasing students' awareness and developing the necessary knowledge for mastery of the structure of English tone-units. The present study thus sought to gain possible insight into the effectiveness of providing learners with appropriate visual cues as well as auditory training regarding English intonation and to investigate the effect of explicit instruction and consistent corrective feedback on the development of perception and production of English intonation. A total of 28 secondary school English learners from a private school in Jagodina participated in the study, out of which 16 underwent a two-month long intonation training. The data for analysis were obtained via pre-test and post-test examinations of their overall proficiency as well as questionnaire distributed after the completion of the experimental period.

Key words: audio-visual training, perception, production, intonation, EFL

1. Introduction

Recent studies in L2 acquisition have emphasized the significance of mastering prosodic aspects of a target language, since they contribute to overall intelligibility and benefit the impression of higher proficiency with both native and non-native listeners (Zhang et al. 2010). Intonation may provide significant clues not only regarding the actual information conveyed by an utterance, but can likewise depict the emotions and attitudes of the speaker, negotiate meaning, organize turn-taking or demonstrate awareness of the conversation topic (Vassière, De Mareüil 2004). Hence, the necessity of an adequate acquisition of L2 intonation contours seems to be a logical and indispensable step in successful target language attainment of both phonological and pragmatic competence, since miscomprehensions in cross-cultural communication are claimed to have been caused

¹ danicajerotijevic@gmail.com

often by misinterpretation of prosodic features (Jenkins 2004). Additionally, intonation provides clues related to speakers' intentions, social status, and personality; thus a non-native speaker, failing to understand the meanings of pitch variations, may mislead the listener to diverge from the original speaker's intended meaning (Spaii, Hermes 1993). Besides misrepresenting oneself using erroneous intonation patterns by giving a wrong impression about speaker's overall target language proficiency, an L2 speaker risks conveying unintended meaning and disconcerting a native speaker by the impoliteness of the wrongful production, since some authors suggest that while inaccurate pronunciation of segments may be acceptable to native speakers, incorrect production of intonation is regarded with reprimand (Wells 2006). Furthermore, intentional development of L2 intonation perception and production may be beneficial for the ultimate distribution of segments, as well (Abberton, Fourcin 1978).

Similarly to segmental features, suprasegmental features may be considerably affected by L1 transfer. Hence instructors frequently focus on overcoming the errors in perception and production caused predominantly by mother tongue prosodic features. Although the need for adequate intonation instruction has been recognized among scholars, the problem arises concerning the appropriate treatment of intonation in EFL textbooks. Namely, there is a widespread notion that textbooks dealing with intonation are outdated and lack activities with real-life language use and genuine communicative purpose (Levis 1999). Moreover, some authors claim that the descriptions of the use of intonation are unnatural and inadequate instances of intonation practice in a natural linguistic setting (Cauldwell, Hewings 1996). The goal of learning L2 intonation should be the ultimate ability to apply appropriate pitch variation in different communicative situations. However, it most frequently becomes disregarded in favour of the structure of an actual tone unit. The result is students' confusion and perplexity at the number of various complex combinations of pitch variation, such as rise-fall or fall-rise, or segmentations of tone units into pre-head, head or tail (Atoye 2005). Intonation is acquired in the principal stages of mother tongue acquisition and it is automatic for the speaker, which explains the language transfer of prosodic features from L1 to the target language (Ramirez Verdugo 2006).

Recent research dealing with the acquisition of prosodic characteristics of English seems fairly scarce in the Serbian scientific context, especially papers concerning the effect of adequate training on the improvement of perceptive and productive skills of EFL learners. Marković (2011) stressed the predominant influence of transfer on the differences in speech tempo and syllable duration between native and non-native speakers. She also concluded that the reduction of functional words by English speakers represented special difficulty for L2 learners, as well as speech rhythm. Paunović and Savić (2008) investigated problematic areas in L2 intonation acquisition, such as sentence stress, nuclear tone placement, or

terminal contour, and demonstrated that Serbian EFL learners were able to signal familiar discourse functions such as question tags that they had encountered during the regular classes, but had greater difficulties with other discourse aspects for which they had lacked formal practice. Paunović (2013) further explored the issue by comparing the results of Serbian and English speakers' prosodic cues by means of which they signaled different parts of discourse organization, pointing out that prosodic transfer might not be the only factor causing the problems for Serbian EFL learners, even though it remained one of the most significant ones.

Having in mind the deficiency of research related to L2 intonation perception and production in the Serbian EFL context, and inspired by similar research on Mandarin Chinese learners (Hardison 2005), the present study aims to investigate the effects of audio-visual training that includes explicit instruction and corrective feedback on the perception and production of English intonation by Serbian secondary school EFL learners. To our knowledge, typically, Serbian EFL learners encounter instruction regarding English prosody later, at the tertiary level of education, and it is usually reserved for English major students only. Seldom do primary or secondary learners receive in-depth information about the structure of English tone-units, let alone listen to them via explicit instruction or attempt at producing them at earlier stages of learning. In both perception and production tasks we concentrated on investigating nuclear tone, i.e., the combination of pitch accent, which can be high or low and relates to syllables marking emphasis, and edge tones, divided into phrase accent and boundary tones, occurring at the ends of intonational phrases signaling continuation, question or statement (Cruttenden 1986). Nuclear tones are essential for intonational meaning recognition and are typically most problematic for EFL learners.

2. Background and Rationale

The significance of L2 rhythm and intonation patterns and its influence on overall intelligibility have been recognized by researchers and underscored as an integral part of successful pronunciation training (Morley 1994; Gilbert 1995). Navarro Tomás (1948) believed that the phenomenon of foreign accent fundamentally derived from acquisition problems concerning the aspect of intonation. Furthermore, studies focusing on the effect of segmental and suprasegmental aspects of foreign language phonology on the perception of foreign accent demonstrated that it is precisely mispronunciations related to suprasegmental features that predominantly contribute to the perceived accentedness of an L2 speaker (Trofimovitch, Baker 2006), which additionally underlines the importance of prosody in the interlanguage system. Once again, language transfer of both phonetic and phonological characteristics from L1 seems to be the number one factor influencing the

acquisition of a target language prosody and some studies made further claims that there might be a universal pattern in L2 suprasegmental features acquisition since learners usually repeat similar errors regardless of their mother tongue. So similarly to the acquisition of segments, L1 transfer and factors of universal development exhibit prevalent contribution to the SLA of rhythm, stress and intonation (Mennen 2006).

Regarding the errors learners frequently make in terms of the perception and production of suprasegmentals, studies have reported on wrong phonetic realizations of rhythm, accent, and intonation (Mennen 2004), or an inadequate application of pauses, stress, rhythm, and intonation, as well as their use in an inappropriate context (Flege, Bohn 1989; Wennerstrom 1998), and most importantly for the present study, perception or production of meaning using intonation cues (Pickering 2001).

Previous research in L2 prosody acquisition demonstrated the importance of adequate intonation instruction and training. Studies report that production represents a greater problem for L2 learners than perception, and the prevailing reason for such a state of affairs is the fact that learners lack prior knowledge about any aspects of prosody of the target language (Anderson-Hsieh et al. 1992). An L2 learner should acquire the target language intonation contours formally, but one must successfully learn to recognize the meaning underlying these contours, as well. A study on Cantonese learners (Pennington, Ellis 2000) pointed to the detrimental effect of learners' explicit exposure through a special task to ambiguous intonation patterns on the overall perception of the patterns in question. Another investigation of perception of L2 intonation among Nigerian students showed a lack of ability to identify the meaning of pitch variation, even though the subjects correctly recognized the form of pitch changes in sentences (Atoye 2005). Furthermore, Chinese speakers fail to recognize the falling intonation of *wh*-questions, as opposed to generally satisfactorily accurate perception of the rising intonation of *yes-no* questions and the falling intonation in declaratives (Zhang et al. 2010). Zhang (2012) concluded that students perceived the falling tone better than the rising one, whereas the worst score was achieved with the fall-rise. German L2 learners of Dutch, in an experiment on the perception of prosodic contrast, exhibited a high degree of intonation meaning transfer, and they relied more heavily on phonology, i.e., native language sound to form matching, than on phonetics, i.e., prosodic salience (Braun 2004). A significant study of L2 intonation demonstrated a high degree of L1 influence on the perception of L2 sentential intonation whenever listeners associate the F0 contour of a phrase in isolation and a pragmatic interpretation, e.g., surprise, statement, or question (Grabe et al. 2003). Cruz-Ferreira (1989) showed a considerable effect of transfer on the association of form to meaning in a target language, i.e., sentence meaning to a sentence level F0 contour. Kimura et al. (2010) investigated Japanese learners of L2 Spanish and their

perception of target intonation, and once again proved that the participants in the study had significant difficulty in perceiving the stressed syllables of words with rising pitch accents, and less difficulty with the falling ones. In a study on both intermediate and advanced learners, Nibert (2005) pointed to both intermediate and advanced learners' ability to perceive phrase accents in examples with simple syntax, whereas solely advanced learners were able to perceive the phrasing within more complex sentences similarly to native speakers.

3. Methodology

3.1 The aim of the study

The present study aimed at investigating the effects of the application of auditory and visual cues during the explicit phonetic training of suprasegmental features on Serbian secondary school EFL learners' perception and production, specifically focusing on intonation of contemporary spoken English. We particularly endeavored to explore whether it was possible to introduce intonational training earlier than at the tertiary level of education (which, to the best of our knowledge, is currently the case in Serbian EFL context) and whether it would lead to significant improvement both in terms of production and perception of the problematic, yet considerably disregarded, suprasegmental part of the target language phonology.

3.2 Research questions

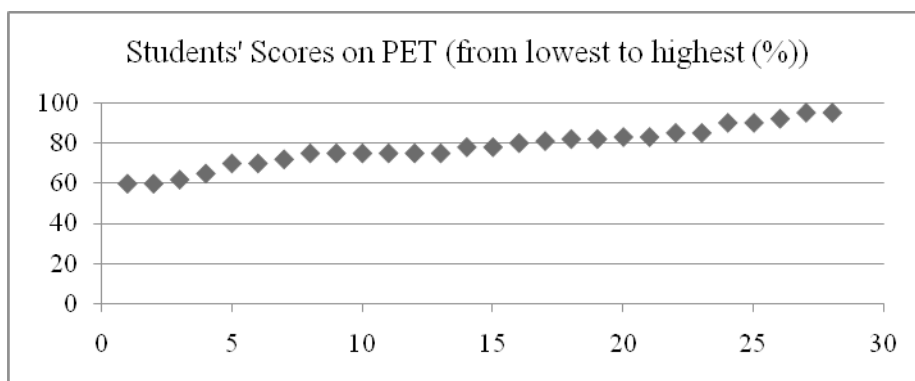
The experiment in the study was guided by the following research questions:

- What is the effect of audio-visual phonetic training on Serbian secondary school EFL learners' perception of English intonation?
- What is the effect of audio-visual phonetic training on Serbian secondary school EFL learners' production of English intonation?
- Can explicit instruction regarding English intonation be successfully implemented at the secondary level of education?
- What are student's attitudes regarding the conducted experiment, i.e. devoting special time to explicitly learning features of English intonation?

3.3 Participants

The participants in the study were first-andsecond-year students of a private secondary school in Jagodina. The total of 28 students participated in the study (17 female, 11 male participants, mean age 15.4), 16 of them forming the experimental group and 12 representing the control group. The sample of participants was chosen based on their performance on the Cambridge Proficiency Test done prior to the examination, the renowned paper-based *PET*² to be more precise, corresponding to the B1 level (CEFR)³. All the participants passed the test, with the different scores shown in Graph 1, but with the majority falling inside the range of 70-90%. We have taken the total performance into consideration, without extracting specific segments of the test, since it would exceed the scope of the research questions of the present paper. Furthermore, the participants underwent separate vocabulary testing, and their scores pointed to the vocabulary range of up to 2000 words, according to the chosen vocabulary test (Laufer, Nation 1999).

Graph 1. Students' Performance on PET

1.1 Instruments and Data Collection

The empirical part of the research was performed by means of several instruments, i.e., by perception and production tests, as well as the questionnaire, done after the conclusion of the very experiment.

The perception test consisted of listening to recordings and then answering multiple choice questions in four parts of the test. In part one, students were supposed to recognize the nucleus of the tone unit, without stating its type (5 ex-

² Preliminary English Test, available on <http://www.cambridgeenglish.org/exams/preliminary/>

³ Common European Framework of Reference, available on http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/cadre1_en.asp

amples). The second part revolved around determining the correct type of nuclear tone, whether it is level, falling, rising or the combination of the two (9 examples). In the third part, the students heard the same utterance pronounced with different intonation patterns and they were supposed to decide on the speech act, i.e., whether the utterance was supposed to be a question, suggestion, or command, judging by the intonation understandably (2 examples). Finally, the fourth part of the perception experiment consisted of determining the possible speaker's attitude based on the intonation pattern used (6 examples). The options were chosen according to the suggestions in the literature (Roach 1990; O'Connor, Arnold 1974). The recordings consisted of native speakers' utterances gathered from the Internet archives mostly in British English, or teacher material (O'Connor, Arnold 1974).

The participants were recorded uttering given examples using an *Olympus digital voice recorder VN-8600PC* and the samples were later transcribed and analyzed using *Praat*. The production test contained three sections. The first part included different sentence types, especially focusing on yes/no and wh-questions, and the students' task was to pronounce them using correct intonation pattern. However, it is important to note that complex nuclear tones were excluded as well as the intonation marking (7 examples). Nevertheless, the students had the task to produce accurately nuclear tones in the second part where they were presented with random examples with falling, rising and fall-rise/rise-fall intonation (8 examples) and the focus was on the correct production of the pattern that was properly marked. In the third part students were supposed to pronounce a given utterance according to the description given in parentheses, attempting to depict the speaker's emotions or attitude, e.g., surprise, anger, hesitation etc. (4 examples).

The format of both the perception and the production test was preserved, yet the examples were altered for the post-test examination.

The questionnaire included five-point Likert scale statements regarding the realization of the experimental process and was, logically, distributed to the experimental group only.

1.2 Procedure

The participants were divided into an experimental and a control group, and the experimental group underwent a two-month long phonetic training. The training included explicit explanations regarding the fundamentals of English suprasegmental features, especially focusing on the tone unit as well as perception and production exercises followed by the teacher's feedback. The participants had two one-hour classes per week, during the winter term in 2011 (November-December 2011, to be exact). Furthermore, the training included native speakers'

recordings and teacher's explanations accompanied by demonstration, i.e. previously prepared visual cues. Every intonation contour was depicted by a spectrographic image done in Praat. Occasionally, the contours were recorded in Praat on the spot, to facilitate visualization in real time. The control group did not receive any explicit training, except for the regular school classes where their teacher introduced some of the basics of English intonation contours. Both groups were tested before and after the experiment to elicit information regarding their potential progress in the perception and production of English intonation.

1.3 Statistical Data Processing

Percentage counts were used to quantify participants' accuracy as well as the answers in the survey. Moreover, a paired t-test was used to determine the statistical significance between the scores in the pre- and post-test performance of the experimental and control group.

2. Results and Discussion

4.1 Perception Testing

To test the validity and eligibility of both groups participating in the study, we performed a statistical analysis on the pre-test results of the groups which exhibited no statistical significance whatsoever, which means that both groups were at a similar level of performance in terms of target language intonation perception before the experiment. Pre-testing likewise demonstrated scarcity of knowledge about English tone units and the most problematic areas for perception were complex nuclear tones as well as the falling intonation in several instances. Such a state of affairs points to the lack of adequate training in perception, i.e., the deficiency of appropriate input by the native speakers and accompanying explanations. For the sake of clarity, the results of pre- and post-tests for both groups are given in Table 1.

Table 1. Perception Testing Results with Statistical Significance Calculation

Task no.	Task Description	Experimental Group Results (%)		Control Group Results (%)	
		Pre-Test	Post-Test	Pre-Test	Post-Test
1.	Recognizing the nucleus (without the type specification):				
	<i>Low-Rise</i>	12.5	37.5	25	33.33
	<i>High-Rise</i>	12.5	43.75	8.33	16.67
	<i>Fall-Rise</i>	25	50	25	33.33
	<i>Rise-Fall</i>	25	37.5	41.67	33.33
	<i>High-Fall</i>	0	18.75	8.33	16.67
2.	Recognizing the intonation pattern (focus on the nucleus only)				
	<i>High-Head + High-Fall</i>	6.25	37.5	0	0
	<i>Low-Head + Low-Fall</i>	0	25	0	0
	<i>Low-Head + Low-Rise</i>	12.5	50	25	16.67
	<i>High-Head + High-Rise</i>	12.5	62.5	16.67	33.33
	<i>High-Head + Fall-Rise</i>	0	25	8.33	8.33
	(two examples)	0	18.75	0	0
	<i>High-Head + Rise-Fall</i> (two examples)	18.75	100	16.67	33.33
<i>Level tone</i>					
3.	Speech act type (2 sentences read in three different ways)				
	Question	43.75	68.75	50	41.67
	Suggestion	25	43.75	25	41.67
	Command	18.75	31.25	33.33	16.67

4.	Speaker's Attitude Recognition	12.5	25	0	16.67
	Surprise <i>High-Head + Fall-Rise</i>	0	25	0	16.67
	Hesitation <i>Low-Head + Low-Fall</i>	6.25	0	16.67	0
	Protesting <i>Low-Head + High-Fall</i>	6.25	12.5	16.67	8.33
	Disapproval <i>High-Head + High-Rise</i>	0	12.5	0	0
	Concern <i>High-Head + Fall-Rise</i>				
	Hostility <i>High-Head + Rise- Fall</i>				

Statistical Significance

Pre-Test

The two-tailed P value equals 1.0000. By conventional criteria, this difference is not considered to be statistically significant.

Confidence interval:

The mean of Group One minus Group Two equals 0.00

95% confidence interval of this difference: From -0.72 to 0.72

Intermediate values used in calculations:

$t = 0.0000$ $df = 20$ standard error of difference = 0.345

SD

1.86

1.78

SEM

0.41

0.39

Post-Test

P value and statistical significance:

The two-tailed P value is less than 0.0001. By conventional criteria, this difference is considered to be statistically significant.

Confidence interval:

The mean of Group One minus Group Two equals 3.71. 95% confidence interval of this difference: From 2.49 to 4.94.

Intermediate values used in calculations:

$t = 6.3371$ $df = 20$ standard error of difference = 0.586

SD

3.56

1.79

SEM

0.78

0.39

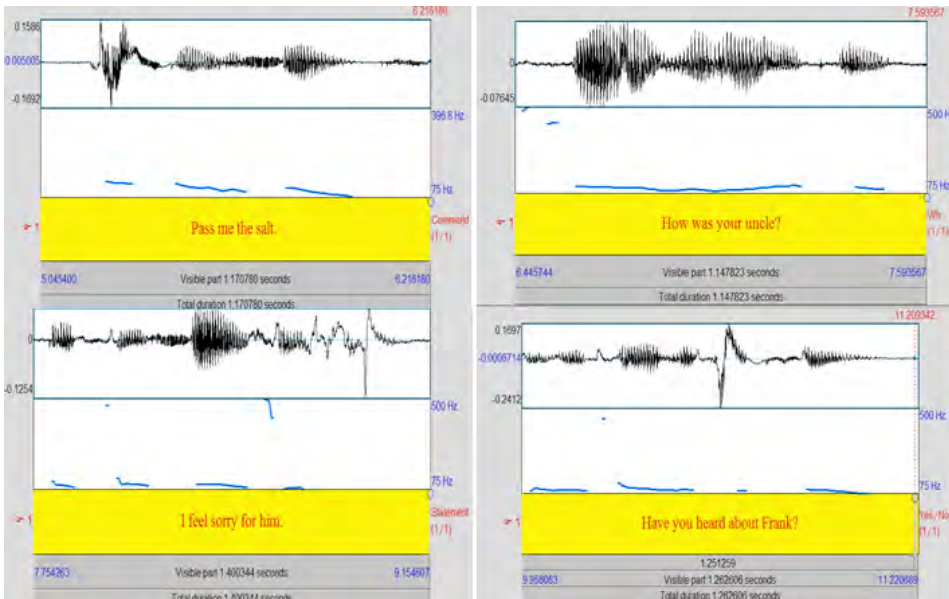
A post-test examination was performed after the experimental period and significant improvement was noticed in the group undergoing phonetic training. Comparing the results of both groups, we found extreme statistical difference in the performance, which means that the enhancement in perception was not due to chance but to the beneficial effect of the systematic audio-visual intonational training. The smallest improvement was found in the fourth task, i.e., speaker's attitude recognition based on intonation, which may be explained by insufficient time devoted to the particular aspect of intonation, inadequate duration of the very training period, and students' proficiency level. The greatest improvement, however, was seen in the perception of the rising nucleus and considerable enhancement was observed in the perception of complex tones, which is surprising considering the fact that the nuclear tones in question are traditionally regarded as the most perplexing. The situation does not entirely go in line with previous research by Zhang (2012), yet the fact that students demonstrated better performance in the perception of the rising intonation matches the results of the mentioned study. The afore mentioned results related to the rising intonation likewise contradict the results of Kimura et al. (2010), probably due to different suprasegmental features of the native languages of the participants.

4.2 Production Testing

Before the experimental period we performed pre-test analysis of the students' performance in both groups to measure the validity and eligibility of the chosen sample. There was no significant statistical difference in the performance, which means that the two groups were at a similar level of knowledge regarding the target language intonation production. For the sake of conciseness, the results of pre- and post-tests for both groups are given in Table 2.

Before the experimental period and even after, we noticed that a considerable number of students produced utterances with the same level-tone intonation regardless of the speech act type, which could be explained by lack of motivation, or lack of knowledge or interest in the activity. Thus, utterances depicted in Figure 1 are produced. In a real-life situation such intonation may lead to negative stereotypes about the speaker, i.e. it may point to their unwillingness to cooperate or even show disrespect. Hence, special attention should be paid to avoid future unfavourable consequences. The most problematic area in production before the experiment (besides the lack of knowledge of tone-unit structure and intonation contours) was depicting speakers' attitude by means of intonation, which goes in line with the results in perception.

Figure 1. Different Sentences Realized Using the Same Intonation

After the experimental period, both groups were tested again, and the results of statistical analysis demonstrate statistical difference in the production of intonation between the tested groups, which means that the improvement of the performance was not accidental, but was caused by the benefits of the phonetic training applied. The greatest improvement was with the production of rising intonation which can be explained by special attention devoted to it during the training or the prominence of the tone regarding its perception. The experimental group showed remarkable improvement in conveying speakers' attitudes via intonation, which was unexpected, especially if we take previous research into consideration (Pennington, Ellis 2000). The least progress was observed with complex tones and falling intonation. Moreover, it seems necessary to state that the results of the perception test match the results in the production test to an appreciable extent, pointing to the interrelatedness of the two.

The beneficial effects of the audio-visual phonetic training confirm certain conclusions proposed in Hardison (2005).

Table 2. Production Testing Results with Statistical Significance Calculation

Task no.	Task Description	Experimental Group Results (%)		Control Group Results (%)	
		Pre-Test	Post-Test	Pre-Test	Post-Test
1.	Utterance Production (intonation not marked) Yes/No question:				
	a) <i>High-Head + Low-Rise</i> expected, but any rising tone was accepted	12.5	43.75	25	16.67
	b) <i>Low-Head + Low-Rise</i> expected but any rising was accepted	25	62.5	33.33	41.67
	Wh-question:				
	c) <i>Low-Head + High-Fall</i> expected but any rising was accepted	43.75	62.5	66.67	58.33
	d) <i>High-Head + Low-Fall</i> expected but any rising was accepted	56.25	62.5	83.33	91.67
	Statement: <i>Low-Head + High-Fall</i> expected <i>High-Head + Low-Fall</i> expected	12.5 25	31.25 25	25 16.67	16.67 33.33
	Command: <i>Low-Head + Low-Rise</i> expected	31.25	56.25	50	33.33
2.	Intonation Pattern Production				
	<i>High-Head + High-Rise</i>	0	37.5	8.33	0
	<i>High-Head + High-Fall</i>	6.25	18.75	8.33	0
	<i>Low-Head + Low-Rise</i>	18.75	50	33.33	16.67
	<i>Low-Head + High-Fall</i>	0	25	0	8.33
	<i>High-Head + Rise-Fall</i> (two examples)	0	25	0	0
	<i>High-Head + Fall-Rise</i> (two examples)	0	43.75	0	0
3.	Production Based on Speaker's Attitude Description				
	Surprise <i>High-Head + Fall-Rise</i>	0	18.75	0	0
	Anger <i>High-Head + Rise-Fall</i>	0	12.5	0	8.33
	Hesitation <i>Low-Head + Low-Fall</i>	0	43.75	0	0
	Questioning <i>High-Head + High-Rise</i>	0	62.5	0	8.33

Statistical Significance

Pre-Test

P value and statistical significance:

The two-tailed P value equals 0.1357. By conventional criteria, this difference is not considered to be statistically significant.

Confidence interval:

The mean of Group One minus Group Two equals -0.29. 95% confidence interval of this difference: From -0.69 to 0.10

Intermediate values used in calculations:

$t = 1.5713$ $df = 16$ standard error of difference = 0.187

SD

2.79

3.08

SEM

0.68

0.75

Post-Test

P value and statistical significance:

The two-tailed P value is less than 0.0001. By conventional criteria, this difference is considered to be statistically significant.

Confidence interval:

The mean of Group One minus Group Two equals 4.18. 95% confidence interval of this difference: From 2.80 to 5.55

Intermediate values used in calculations:

$t = 6.4379$ $df = 16$ standard error of difference = 0.649

SD

2.79

3.11

SEM

0.68

0.76

An interesting segment in utterance production (task 1) was noticed. Namely, the control group showed more successful performance with falling intonation in wh-questions in the pre-test and had even improved performance in the post-test, even without the training, and scored higher than the experimental group. The situation may be ascribed to the detrimental effect of training on certain aspects of students' performance, which was also recognized in previous studies (Pennington, Ellis 2000). Due to hypercorrection, after the students went through the training period, yet their knowledge was still insufficient, they started "overarticulating" utterances, hence wh-questions were realized with unnatural rising intonation, which can be seen from one example in Figure 2.

Figure 2. Realization of Wh-question Using Rising Intonation

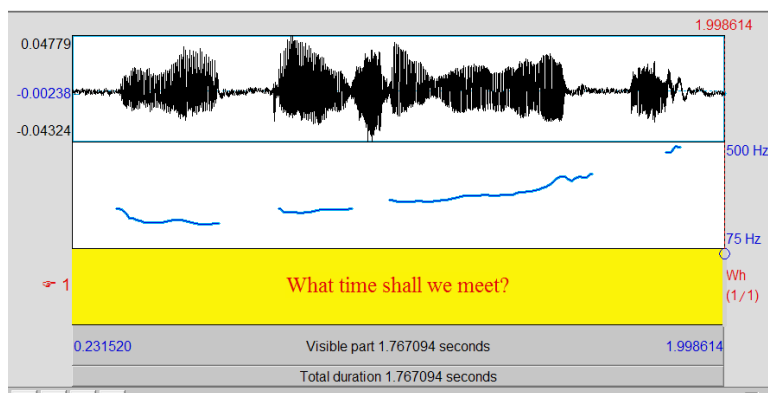
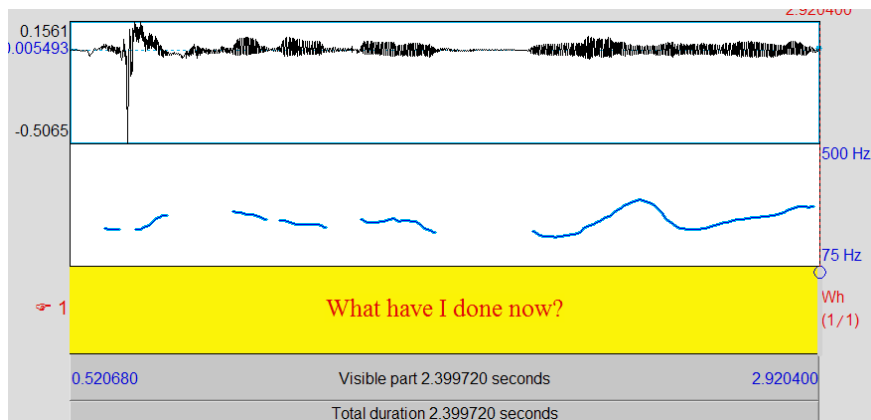

Figure 3 further exemplifies hyperarticulation, since the rise-fall intonation was realized with an additional rising segment in the end, creating an impression of a singsong intonation of a sort.

Figure 3. Hyperarticulation of Rise-Fall Intonation

4.3 Questionnaire results

To elicit students' attitudes regarding the appropriateness and benefits of the training period, we conducted a survey with the experimental group after the post-test. Students' answers confirm the initial presupposition that no prior instruction regarding target language suprasegmentals was introduced systematically during the regular school lessons. Hence the poor results were achieved in the pre-tests in both perception and production. Complex nuclear tones seem to be the most problematic, according to students' views, and, interestingly, they believe perceiving them is more demanding than producing them. Moreover, they

find intonation not so easy to learn in general. Nevertheless, it seems encouraging that the majority of the participants found the training beneficial, teacher feedback as well as explanations helpful and would like to repeat the experiment again. A more detailed account of the results of the questionnaire can be seen in Table 3.

Table 3. Results of the Questionnaire with the Experimental Group

No.	Statement	I completely agree	I agree	Don't know	I disagree	I completely disagree
1.	Using proper English intonation is important for understanding others and being understood.	31.25%	50%	6.25%	12.5%	
2.	I learnt about English intonation before the training.			25%	31.25%	43.75%
3.	I find English intonation patterns easy to learn.	12.5%	18.75%	31.25%	25%	12.5%
4.	Listening to native speakers' intonation helps me remember the patterns.	31.25%	31.25%	6.25%	18.75%	12.5%
5.	I remember patterns more easily if I see them drawn on a piece of paper or computer screen.	18.75%	31.25%	12.5%	25%	12.5%
6.	The activities in the training were interesting and useful.	25%	37.5%	6.25%	12.5%	18.75%
7.	I learnt important things about English intonation.	37.5%	31.25%	12.5%	12.5%	6.25%
8.	Teacher's explanations were clear and useful.	37.5%	31.25%	6.25%	18.75%	6.25%
9.	Teacher's feedback was helpful.	31.25%	37.5%	12.5%	18.75%	
10.	I am able to hear the difference between rising and falling intonation.	18.75%	31.25%	18.75%	12.5%	6.25%
11.	I am able to recognize complex intonation patterns.	18.75%	25%	31.25%	18.75%	6.25%

12.	I am able to produce falling and rising intonation.	43.75%	25%	12.5%	18.75%	
13.	I am able to produce complex intonation patterns.	25%	31.25%	18.75%	18.75%	6.25%
14.	I can use the knowledge I acquired for improving my English.	25%	37.5%	12.5%	25%	
15.	I would like to repeat the training outside the classroom.	12.5%	37.5%	18.75%	18.75%	12.5%
16.	I think we should have more activities related to English intonation in class.	25%	43.75%	12.5%	18.75%	

3. Conclusion

The aim of the current paper was to determine the effect of a two-month long phonetic training, focused on English intonation, on the overall perception and production of intonation by Serbian EFL secondary school students. To answer the proposed research questions, the participants in our study, divided into an experimental and a control group, underwent pre- and post-test examinations before and after the training period. The experimental group likewise received a questionnaire containing five-point Likert statements related to the very training after the conclusion of the experiment.

The results of the testing demonstrate a positive effect of phonetic training including audio-visual cues, explicit instruction and teacher feedback on both perception and production of English intonation by Serbian EFL secondary school students despite certain limitations that we shall underscore in the final section of the paper. Such favourable effect of the training may point to the potential beneficial outcomes of introducing instruction regarding suprasegmentals earlier than tertiary level of studies, i.e. at secondary or even primary level of education with adequate alterations in terms of the design and structuring of the project appropriate for the students' proficiency level.

Even though the study successfully answered the intended research questions, there are several shortcomings that need to be underlined. The obvious limitations of the present study were training duration, as well as the number of participants. A larger sample is a prerequisite for more reliable results, as well as longer systematic application of audio-visual cues and explanations for greater

progress especially for understanding and conveying various meanings based on intonation, as well as perceiving and producing complex intonation patterns. Another limitation important to report is the task design, which was perhaps too demanding for the control group and, thus, hindered their performance, or even too demanding for the overall proficiency level of all the participants. Future research may focus on diverse activities during the training period and alternate the testing task design to elicit different scores by both groups.

References

- Абертон, Форсан 1978: Abberton, E., Fourcin, A. Intonation and speaker identification. *Language and Speech*, 21: 305-318.
- Алага-Гарсиа, Мора 2008: Aliaga-García, C., Mora, J. C. Assessing the effects of phonetic training on L2 sound perception and production. *New Sounds 2007: Proceedings of the Fifth International Symposium on the Acquisition of Second Language Speech*. Florianópolis, Brazil: Federal University of Santa Catarina. 10-27.
- Андерсон-Хси и др. 1992: Anderson-Hsieh, J., Johnson, R., Koehler, K. The relationship between native speaker judgments of nonnative pronunciation and deviance in segmentals, prosody and syllable structure, *Language Learning*, vol 42, no. 4, 529-555.
- Атој 2005: Atoye, R. Non-native perception and interpretation of English intonation. *Nordic Journal of African Studies*, 14(1): 26-42
- Браун 2004: Braun, B. Answers to the perception of thematic contrast and questions regarding the perception of thematic “non-contrast”. In *Proceedings of the 2nd International Conferences on Speech Prosody*. Nara, Japan. 685-688.
- Бурсма, Вининк 2014: Boersma, Paul, Weenink, David (2014) Praat: Doing Phonetics by Computer. Version 5.4.02. Доступноа http://www.fon.hum.uva.nl/praat/download_win.html.
- Велс 2006: Wells, J.C. *English intonation: an introduction*. Cambridge University Press.
- Венерстром 1998: Wennerstrom, A. Intonation and second language acquisition: a study of Chinese speakers. *Studies in second language acquisition* 20-1, 1-25.
- Висије, Маруј 2004: Vaissière, J., De Mareüil, P. B. Identifying a language or an accent: from segments to prosody. *Identification des langues et des varieties dialectales par les humains et par les machines*, 1-4.

- Гилберт 1995: Gilbert, J. B. Pronunciation practice as an aid to listening comprehension. In: Mendelsohn, D. J., Rubin J. (Eds.), *A guide for the teaching of second language listening*. San Diego, CA Dominic Press, Inc., San Diego, CA, 97 - 112.
- Грабе и др. 2003: Grabe, E., Rosner, B. S., García-Albea, J. E., Zhou , X. Perception of English intonation by English, Spanish, and Chinese listeners. *Language and Speech* ,46, 375 – 401.
- Ектон 1984: Acton, W. Changing Fossilized Pronunciation. *TESOL Quarterly*, Vol. 18, No. 1, 71-85.
- Зенг 2012: Zhang, J. Study on the English Learners' Perception of English Tone Patterns. *Journal of Huanggang Normal University*, 2, 134-136.
- Зенг и др. 2010: Zhang, S., Li, K., Lo, W. K., Meng, H. Perception of English suprasegmental features by non-native Chinese learners. In *Speech Prosody 2010-Fifth InternationalConference*, Chicago, USA.
- Кимура и др. 2010Ч: Kimura, Takuya, Sensui, Hirotaka, Takasawa, Miyuki, Toyomaru, Atsuko, Atria, José J. *A pilot study on perception of Spanish stress by Japanese learners of Spanish*. Papers presented at theInterspeech 2010 satellite workshop on “Second language studies: Acquisition, learning, education andtechnology”, Tokyo, Japan.
- Колдвел, Хјуингс 1996: Cauldwell, R., Hewings, M. Intonation Rules in ELT textbooks. *ELT Journal* 50 (4): 327–334.
- Кратенден 1986: Cruttenden, A. *Intonation*. Cambridge University Press.
- Круз-Фереира 1989: Cruz-Ferreira, M. Perception and interpretation of non-native intonation patterns In M. P. R. van der Broecke& A. Cohen (Eds.), *Proceedings of the 10th InternationalCongress of Phonetic Sciences*, 565 –569. Dordrecht, the Netherlands:Foris.
- Левис 1999: Levis, J. M. Intonation in Theory and Practice. *TESOL Quarterly*, Vol. 33, 1999: 37- 63.
- Лофер, Нејшн 1999: Laufer, B., Nation, P. A vocabulary size test of controlled productive ability. *Language Testing* 16 (1), 33-51.
- Марковић 2011: Marković, M. Prozodijski transfer u učenju stranog jezika: Temporalne karakteristike. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LIV/2: 135–146.
- Менен 2004: Mennen, I. Bi-directional interference in the intonation of Dutch speakers of Greek. *Journal of phonetics* 32, 543-563.
- Менен 2006: Mennen, I. Phonetic and phonological influences in non-native intonation: an overview for language teachers. *Working PapersQueen Margaret University College* 9.

- Морли 1994: Morley, J. *Pronunciation, pedagogy and theory: New views, new directions*. Alexandria, Virginia: TESOL Inc.
- НавароТомас 1994: Navarro Tomás, T. *Manual de entonación española*. New York: Hispanic Institute I the United States. (Reprinted: Navarro Tomás, T. (1948). *Manual de entonación española*. New York: Hispanic Institute in the United States.
- Ниберт 2005: Nibert, H. J. The acquisition of the phrase accent by intermediate and advanced adult learners of Spanish as a second language. In D. Eddington (Ed.), *Selected proceedings of the 6th conference on the acquisition of Spanish and Portuguese as first and second languages*, 108-122. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project.
- О'Конор, Арнолд 1973: O'Connor, J.D., Arnold, G.F. *Intonation of Colloquial English*, Longman.
- Пауновић 2013: Paunović, T. Beginnings, Endings and the In-betweens. Prosodic signals of discourse topic in English and Serbian. In Čubrović, B. & T. Paunović, Eds. *Focus on English Phonetics*, 191-214. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Пауновић, Савић 2008: Paunović, T., Savić, M. Discourse Intonation - Making it Work. In Komar, S. & U. Mozetic (Eds.) *ELOPE*, V, 1-2, Issue As You Write It: Issues in Literature, Language, and Translation in the Context of Europe in the 21st Century, 57-75. Ljubljana: Slovene Association for the Study of English and Department of English, Faculty of Arts, University of Ljubljana.
- Пенингтон, Елис 2001: Pennington, M. C., Ellis, N. C. Cantonese speakers' memory for English sentences with prosodic cues. *The Modern Language Journal*, 84 (3), 372-389.
- Пикеринг 2001: Pickering, L. The role of tone choice in improving ITA communication in the classroom. *TESOL Quarterly* 35, 233-255.
- Рамирез Вердуго 2006: Ramirez Verdugo, D. A study of intonation awareness and learning in non-native speakers of English. *Language Awareness*, v. 15, n. 3, 141-159.
- Роуч 1990: Roach, P. *English phonetics and phonology - A practical course*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Спејл, Хермес 1993: Spail, G., Hermes, D. A visual display for the teaching of intonation. *CALICO Journal*, v. 10, n. 3.
- Трофимович, Бејкер 2006: Tofimovitch, P., Baker, W. Learning second language suprasegmentals. Effects of L2 experience on prosody and fluency characteristics of L2 speech", *Studies in second language acquisition* 28-1, 1-30.

- Флеги, Бон 1989: Flege, J.E., Bohn, O.S. An instrumental study of vowel reduction and stress placement in Spanish accented English. *Studies in second language acquisition* 11, 35-62.
- Хардисон 2005: Hardison, D.M. Contextualized Computer-based L2 Prosody Training: Evaluating the Effects of Discourse Context and Video Input. *CALICO Journal* 22(2).175-190.
- Џенкинс 2004: Jenkins, J. Research in teaching pronunciation and intonation. *Annual Review of Applied Linguistics*, 24, 109-125.

Danica M. Jerotijević Tišma

PERCEPCIJA I PRODUKCIJA ENGLLESKE INTONACIJE KOD SRPSKIH UČENIKA: UTICAJ AUDIO-VIZUELNOG TRENINGA I EKSPPLICITNE INSTRUKCIJE

Rezime

Savremena metodička literature ukazuje na neophodnost savladavanja kako segmentnih tako i suprasegmentnih karakteristika fonologije stranog jezika, jer su prozodijska obeležja važna za razvoj i percepcije i produkcije. Značaj fonetskog treninga čak i na najranijem uzrastu dokazan je u brojnim istraživanjima naročito za razvoj i unapređenje znanja o intonaciji stranog jezika. Cilj našeg rada jeste da ispitamo uticaj fonetskog treninga, koji se fokusira na objašnjenja karakteristika engleske intonacije, povratnu informaciju nastavnika i audio-vizuelne demonstracije, na poboljšanje percepcije i produkcije intonacije kod srpskih učenika engleskog kao stranog jezika. U sprovedenom eksperimentu u trajanju od dva meseca učestvovalo je 16 učenika, dok je 12 učenika činilo kontrolnu grupu, dakle, ukupno 28 učenika prve i druge godine jedne private srednje škole u Jagodini. Obe grupe prošle su kroz ispitivanja pre i posle eksperimenta, a rezultati ukazuju na neophodnost uvođenja, ili bar učestalijeg sprovođenja, eksplicitne nastave vezane za suprasegmenta obeležja pre tercijarnog nivoa obrazovanja.

Ključne reči: fonetski trening, intonacija, međujezička percepcija i produkcija

О ПОЈМОВИМА ЛЕКСЕМА, АЛОЛЕКС И ГРАМАТИЧКА РЕЧ²

Апстракт: У раду се на теоријском нивоу разматрају и анализирају појмовна одређења морфолошких и лексиколошких концепата лексеме и њених конкретних реализација у језику. На основу најауторитативнијих дефиниција из кључних дела литературе сагледава се да ли постоји разлика између приступа дефинисању ових појмова у домаћој лингвистичкој литератури и иностраној, претежно англофоној теорији науке о језику на нивоу лексике. На основу централних елемената који чине разлику долази се до закључка о адекватности и/или неадекватности терминологије којом се реферише на неке од фундаменталних лингвистичких појмова и јединица језичке структуре. На тај начин се установљава да оно што се у домаћој литератури третира као алолекс не одговара правој суштини језичке појаве, те се уз помоћ примера и аргумената сугерише да је термин граматичка реч много ближи коректном означавању овакве језичке јединице и да се не може поистоветити са термином алолекс. Предложен је један конзистентан низ повезаних термина који је у складу са лингвистичком терминологијом у свету.

Кључне речи: реч, лексема, алолекс, граматичка реч, дефиниција, српски језик, енглески језик, морфологија, лексикологија.

1. УВОД

Овај рад је настао као тежња да се разграниче извесне недоумице око употребе неких од најзначајнијих морфолошко-лексиколошких термина у енглеској, односно српској лингвистици са једне стране, а затим и да се сагледају импликације које ови термини носе у структурисању науке о речима као посебне гране лингвистике, нарочито код нас. Стога, циљ рада је да утврди у којој мери и у ком домену су основна одређења појмова какви су реч и лексема, као и појмови који су у непосредној вези са ова два, заснована на истим теоријским поставкама, а у којој мери се може говорити о одступању од суштине појаве у једном или другом приступу на основу термина који се користе.

¹ vladimirz.jovanovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је настао у оквиру пројекта *Језици и културе у времену и простору*, руководилац проф. др Снежана Гудурић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, пројекат бр. 178002 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У основи рад има за циљ да пружи допринос у напорима да се на одговарајући начин одреде поједини важни појмови у лексиколошкој и лингвистичкој теорији и да се пратећи стручни називи сагледају са различитих страна. Наиме, постоје индиције да се у домаћој лингвистичкој литератури појмови **лекса** и **алолекса** не третирају у складу са природом појаве и на начин који је прихваћен у осталом делу, да тако кажемо, морфолошке и лексиколошке заједнице у свету, а нарочито на енглеском говорном подручју, и да постоји одређена арбитрарност у употреби. Стога је од великог значаја да се размотре сви аспекти у вези са појмовима који су неки од кључних за разумевање лексикона као структурног дела језичке организације и да се на адекватан начин етаблира у српској лингвистичкој терминологији. Свакако је примарна потреба да се дâ за право исправним терминима који одражавају суштину појава, насупрот тежњи да се по сваку цену наметну термини и паралеле које постоје другде у лингвистичким и лексиколошким уџбеницима.

Лексикологија је у суштини релативно млада лингвистичка дисциплина. Термин датира с почетка 19. века, док тек у другој половини 20. века ова лингвистичка поддисциплина доживљава праву афирмацију, као научно поље на коме се укрштају интереси творбе речи и лексичке семантике. Може се рећи да је главни фондус знања лексикологије формиран у последњих тридесетак година, али је свакако у окриљу теоријске лингвистике дефинисан основни појам **лексеме** којим се заснива ова дисциплина. Почевши од неких од фундаменталних лингвистичких дела традиционалног типа, каква је књига о теоријској лингвистици професора Лајонса (Лјонс 1968) у англистичкој лингвистици, а затим и нешто специфичнијих и усмеренијих на ужу област, какав је уџбеник из морфологије Питера Метјуза (1974, 1991), појмови **реч**, **лексема**, и **облик речи** (eng. word, lexeme, word form), се у енглеској терминологији употребљавају без икаквих варијација, са одређеним релативно прецизно и стабилно дефинисаним значењем. Овде можда треба искључити појам **реч** који је одувек било тешко свеобухватно и потпуно аутентично дефинисати. Са друге стране, употреба термина **алолекс** (eng. allolex) доводи до извесне недоумице када је у питању права природа појаве коју овај термин треба да означи, односно термин се користи на различите начине и не увек да одреди исте или сличне појаве код нас и у огромној већини литературе о језику у Европи и Америци. Оно што је упадљиво је да се приступ домаћих аутора овим појмовима, поред мањине страних аутора претежно из словенских земаља, у извесној мери разликује од основног правца у светској лингвистици. Из тог разлога су овде представљени досадашњи третмани појмова **лексема** и **алолекс** у најауторитативнијим делима лексиколошке литературе на српском, као што су Шипка (1998, 2006), Драгићевић (2007), али и остали описи српског језика у којима се даје осврт на систем српског језика, и у којима се помињу ови појмови.

2. ПОЈАМ ЛЕКСЕМЕ У НАШОЈ ЛИНГВИСТИЧКОЈ ЛИТЕРАТУРИ

У најзначајнијим граматичким описима српског језика нема посебних дефиниција појма **алолекс**. У основним уџбеницима и приручницима језика се веома ретко дефинише појам **лексема**, а у оним делима у којима се помиње, готово се и не прави разлика између појма **лексеме** и **речи**. Заправо, негде се поставља и знак једнакости између ова два термина:

Као такве речи су ознаке разних појмова, па појединачно улазе у речнички (лексички) фонд нашег језика, налазе се у речницима и називају (осим речима) и *лексеме*. (Станојчић et al. 1989: 61)

У делу Савремени српскохрватски језик, аутор Михајло Стевановић (1991) не користи термин лексема, као ни Клајн у својој новијој граматици из 2005. године.

У свом прегледу основа лексикологије, Данко Шипка (2006: 12-14) дефинише **лексему** као „...елемент система [...] вредност у језику, суму и именитељ свих реализација”, која се састоји од **лекса** „свих појединачних појављивања у реализацији система”, а они који имају „различите формалне или друге карактеристике” су **алолексе**. Аутор даље рашчлањује појам на једночлане (компактне) алолексе као што је пример (1) а. и вишечлане (дисконтинуиране) под (1) б.

(1) а. *оберем, радићу*

б. *обрао сам, радит ћу*

Вероватно један од најауторитативнијих лингвиста на нашим просторима, професор Р. Бугарски, англиста општелингвистичке оријентације, је у свом основном уџбенику лингвистике (2003) понудио појмовно одређење и за **лексему**. У оквиру ове одреднице појам се не рашчлањује детаљније, већ се на веома директан начин пружа увид у то шта се сматра **лексемом** и шта све обухвата поменути концепт. По свему судећи, овакво дефинисање лексеме се не разликује готово ни мало од оног како се дефинише у огромној већини дела литературе англофоног подручја, али носи са собом и дозу проблематичности када се примењује на српски језик због „фразеолошких проширења“, што Р. Драгићевић исправно примећује (Драгићевић 2010: 36). У енглеском језику, фразеолошка проширења се односе превасходно на глаголе, јер адвербијалне партикуле које прате главну реч у фразним глаголима као у примеру *to put out* „угасити“ најчешће имају улогу у семантичком заокруживању ових фразних лексема и углавном представљају пандан српским префиксима.

Иако се у вези са речником обично говори о речима, реч као јединица речника (лексикона, вокабулара) једног језика, са свим њеним граматичким облицима и могућим фразеолошким проширењима, у стручној лингвистичкој терминологији назива се лексема... Тако је РАДИТИ једна лексема, која се у појединим реченицама манифестује неким од својих облика (Он ће *радити*; ја *радим*; ти *радиш*; ми смо *радили*; итд.; ради истицања контраста, лексеми само у овој прилици штампамо великим словима). Из овога следи да је лексема, као језичка јединица лексичког нивоа, апстрактне природе, док су њене реченичне реализације конкретне – те да је строго узев, *реч јединица синтаксе*, док је *лексема јединица лексикона*. (Бугарски, 2003: 199)

Већ из ових објашњења и дефиниција појма лексема која су помену-та, види се да је третман код аутора донекле различит. Оно што је је најважније је питање да ли се ове дефиниције могу сматрати потпуно јасним и да ли су довољно прецизне. Једно од питања које се намеће код дефиниције Д. Шипке (2006) је које би то „различите формалне или друге карактеристике“ биле које су потребне да се један облик сматра алолексом неке лексеме. На основу примера се не може закључити да ли би облике *ће радити* и *радит ћу* у (1) треба сматрати алолексима или само облицима манифестације лексеме РАДИТИ, и да ли је *ће* део такве јединице која у том случају представља аналитички облик или није.

Да је потребно разграничити семантички од граматичког нивоа у посматрању концепта лексеме и његових израза у језику, чини се да постаје још очигледније када се узму у обзир објашњења која је у свом уџбенику представила Р. Драгићевић (2010).

...иако се лексичке јединице у говору или у писању увек манифестују у одређеним граматичком облику, са одређеним значењем и одређеном функцијом, важно је разликовати такву конкретизовану јединицу од оне лексичке јединице под којом подразумевамо свеукупност њених значења и облика, односно, треба успоставити дистинкцију између **лексеме** и **речи**. (Драгићевић 2010: 35)

У овом објашњењу би свакако боље разумевање појмова потпомогло разграничење или поистовећење термина лексичка јединица и лексема, као и да ли термин лексичка јединица подразумева исто што и реч са одређеним граматичким обликом или само скуп одређених појединости значења. У наставку овог текста, ауторка даје пример **лексеме**, истичући да се под лексемом *кућа* подразумевају сви њени граматички облици и сва њена значења (њих 26). Можда се овде може поставити питање да ли овим подразумева да постоји разлика у потенцијалним граматичким облицима за свако од тих значења, или су сви униформно представљени истим морфосинтаксичким облицима?

Када на овај начин анализирамо те сложене значењске комплексе, за њих не можемо употребљавати исти термин као за једно значење у једном контексту. За ту конкретну реализацију лексеме постоји више термина. Најуобичајенији термин гласи **реч**. [...]

У савременој лексикологији се за варијанте лексеме користи и термин **алолекса** или **алолекс**. Очигледно је да је термин оформљен према терминима **алофон** (варијанта фонеме) и **аломорф** (варијанта морфеме). (Драгићевић 2010: 36-57).

И на основу овог цитата из *Лексикологије српског језика* не може се, рекло би се, на најбољи начин разлучити да ли се лексема увек и само посматра као збир морфосинтаксичких облика у којима може да се нађе једна ставка из вокабулара неког језика, као и то да је потребно направити разлику између општег појма лексема и појединих различитих смислова у којима може бити употребљена у језику. Осим тога, није потпуно извесно и да ли се алолексом може и треба назвати морфосинтаксичка реализација лексеме и којем од ових термина ваља дати примат.

3. ПОЈАМ ЛЕКСЕМЕ У АНГЛО-АМЕРИЧКОЈ И ДРУГОЈ ЛИНГВИСТИЧКОЈ ЛИТЕРАТУРИ

Да би се на исправан начин представила основна теза овога рада, неопходно је указати и прихватити основне поставке које постоје у богатој литератури о језику на енглеском, али и на другим страним језицима, најпре оне која садржи тумачења појмова као што су реч и лексема.

Традиционални концепт у језику који постоји као универзалност, и који се назива једноставно **реч** (енг. word) је у последњих четрдест година добио нешто суженије значење у западној лингвистици. Данас се овај појам користи независно од других само уколико треба да назначи да нека синтаксичка јединица језика има самосталност у односу на друге. Другим речима, овај појам, који није био лако уметнути у оквире једне јасне и свеобухватне дефиниције од почетка, у данашњој терминологији означава једну слободну, независну језичку јединицу, најмањи део реченице са одређеним лексичким или граматичким значењем. Кад се реалније погледа, ово разумевање појма се не разликује од оног које је још пре осамдесет година дао амерички структуралиста Ленард Блумфилд, (Bloomfield, 1933: 178), рекавши да је реч минимални слободни облик у језику „ [...] a word is a minimum free form.“. Међутим, могло би се рећи да је дефинисање и схватање концепта **реч** умногоструко претрпело еволуцију, док је изворни термин у многоме остао на истом.

Са друге стране, под појмом **лексема** (енг. *lexeme*) у англофоној лингвистичкој литератури, а и шире у лингвистици, подразумева се једна апстрактна јединица која чини део укупне лексике једног језика, и која у лингвистичкој нотацији бива обележена великим словима, као на пример енг. *WOMAN* „жена“ како би се начинила значајнија разлика у односу на конкретни појавни облик са граматичким импликацијама какав је *woman*. Један од пионира лексикологије као науке на енглеском језику, Л. Липка (1992: 73) је лексему одредио као: 1) Комплетан језички знак на посебном лингвистичком нивоу; 2) Класу варијантних облика, заправо облика речи, 3. Апстрактну јединицу језичког система, која за разлику од морфеме може бити прости, сложене или фразалне структуре. Лексема је оно што речници неког језика наводе по азбучном или абецедном реду у свом саставу и што може имати различите манифестације у појавном језику, било у облику фонолошке или ортографске форме са одређеним варијабилним морфосинтаксичким значењем, али непромењивог лексичког значења. У енглеском језику лексема именичког типа *WOMAN* има следеће појавне облике: *woman* (номинатив јединине), *women* (номинатив множине), *woman's* (генитив јединине) и *women's* (генитив множине). Конотативна значења нису укључена у овај збир, али јесу засебни различити смислови који могу да нађу израз у језику. Једну од најједноставнијих дефиниција лексеме дао је британски морфолог Ф. Катамба (2005: 12), истакавши да је лексема апстрактни ентитет из речника који има одређено значење, а да је облик речи конкретан појавни облик те лексеме који стављамо на папир (ортографска реч) или изговарамо (фонолошка реч). Посматрајући лексему са мофолошко-творбеног становишта, долазимо до уопштавања да је лексема теоријски појам који добија своје облике на различитим нивоима.

A lexeme is a theoretical construct. It is not a sound form (e.g., *dog*), but rather a sign or set of signs, with sound form, syntax, and meaning all bound together. Because it stands outside any syntactic context beyond the one for which it is lexically specified or subcategorized, it is inherently unspecified for categories that are determined by context and expressed through inflection. Some linguists restrict the class of lexemes to the major lexical categories: noun, verb, and adjective/adverb.“ (Ароноф 1994: 9–10)

Међутим, са становишта лексикологије, односно лексичке семантике, лексема је семантичка јединица комплексне структуре. Занимљиво је да се у англосаксонској морфолошкој литератури не налази термин **алолекс** на онај начин на који га користе српски лексиколози и морфолози, што је уједно изазвало и ову теоријско-истраживачку знатижељу код аутора. Наиме, добро је познат низ упарених термина који се могу пронаћи кроз различите нивое организације језичког система, при чему први термин представља апстрактну јединицу језичког система на датом нивоу, док други представља ознаку

његове конкретне реализације у говорном или писаном језику. Такви су, уз неке објективне разлике, парови **фонема: фон**, **морфема: морф**, **семена: сема**. Као што се може закључити, будући да је и појам **лексема** апстрактне природе, конструкт људског ума који служи томе да би се на најбољи начин поимала структура језика, није тешко претпоставити да би и овде могао да се постулира један конкретни облик који ће представљати лексеми на коју се односи у неком граматичко-функционалном контексту. По аналогији са поменутих паровима, очекивани термин би био **лекс**, у пару **лексема:лекс**. По истом обрасцу би се могло претпоставити да би сви сродни облици који проистичу из исте лексеме и који су различите реализације са истим лексичким значењем могли носити ознаку **алолекс**, у оној мери у којој је потврђено постојање термина **алофон** и **аломорф** са одговарајућим значењем. То на изванредан начин чини и Д. Шипка (2006: 12) именујући такве облике, без додатног објашњења **физичким алолексима** или **функционалним алолексима**, подвајајући форму од граматичког значења које има.

Међутим, на основу анализе огромне већине најутицајније литературе из области која се бави дотичним језичким јединицама, утврђени термин за морфо-синтаксички израз лексеме у говорном или писаном енглеском језику је **облик речи** (енг. word form). То се може потврдити и на основу увида у студије, књиге и чланке аутора који чине или су чинили основу научне мисли у англофоној филологији и лингвистици о предмету овог рада, као што су морфолози Бауер (1983), Ди Шуло/Вилијамс (1987), Спенсер (1991), Карстес-Мекарти (2002), Ароноф (2011), Штекауер (2005), Либер (2009), Бојј (2005), Хаспелмат (2010), Плаг (2003), затим лексиколози Липка (1992), Синглетон (2000), те граматичари Кверк (1985), Хадлстон и Пулам (2002), и други. По свему судећи, један од главних разлога за то је, поред истицања суштине самог појма кроз термин, био и намера да се избегне непотребна конфузија кроз аналогију.

Када се говори о руској терминологији и начину на који се лексема и алолекс третирају, чини се да углавном преовладавају традиционални ставови по којима се реч (**слово**) поистовећује са лексемом (**лексема**) (Рублева, 2004: 14). У оним уџбеницима лексикологије где се лексема сматра апстрактним делом лексикона са појединачним појавним облицима у говору и писању, такви облици се називају **словформы**. (Мелчук 1998: 103), (Селезнева 1999: 50). У књигама немачких аутора, појам који је у центру пажње дисциплине о деловима лексикона је **lexem**, а његови експоненти **syntaktischen Wortformen**. (Ремер, Мацке 2005: 25) Готово је идентична слика у франкофоној лексикологији, где се лексема назива **lexeme** ili **lemme**, али је извесно да се оно што је репрезентује у језику назива **mot-forme**.

Une unité lexicale, que nous appellerons lexeme, est un élément de base la connaissance lexicale. Lorsque l'on parle d'apprendre un « nouveau mot » dans une langue étrangère, on réfère en fait à une lexeme de cette langue : une entité générale qui se « matérialise » dans les phrases par un ou plusieurs mots-formes. (Полгер, 2003: 46)

4. ПОЈАМ АЛОЛЕКСА У ЛЕКСИКОЛОГИЈИ И СЕМАНТИЦИ

Увођење и етаблирање термина **алолекс**, и то у значењу морфосинтаксичког израза лексеме, као што је већ напоменуто, има своју одређену оправданост, свој *raison d'être*. На тај начин је лингвистичка теорија и терминологија углавном код домаћих и славистичких аутора свакако настојала да буде у сагласју са основним постулатима о теорији језичког знака по којима је једна од карактеристика онога што називамо језичким (лингвистичким) знаком и онога што се представља такозваним језичким троуглом заправо дискретна структура. Читава организација језичког система се базира на тим основама, при чему се јединице посматрају као апстрактни делови тог система које имају различите појавне манифестације. Отуда се гласовни систем састоји од јединица **фонема** које имају појавни облик у говору као **фонови** или **алофони**, ако их је више и ако представљају исту фонему. Како фонеме немају значење, кажемо да се алофонија испољава на формалном плану, док је аломорфија очување граматичког и лексичког значења кроз различитост у формалној реализацији. Предметак *ало-* има значење „други“, „другачији“ „један у скупу различитих, али повезаних елемената“. У том смислу чувени Оксфордски речник енглеског језика под одредницом *allo-*, ('æləʊ) за коју каже да је везани корен од гр. ἄλλος, наводи углавном техничке и научне термине од којих и оне из области филологије: *allograph*, *allomorph*, *allophone*, али не и *allex*, који је по много чему веома уско спецификован термин. Са друге стране, иако наставак *-ема* који се јавља код термина **фон-ема**, **морф-ема** и **лекс-ема**, може снажно да указује на међусобну повезаност и заједничке карактеристике, ови термини не морају нужно да упућују на појаве које се структурално надовезују једна на другу или које су безусловно аналошки засноване на појму који им претходи на нижој хијерархијској разини. Пре би се могло рећи да овај терминолошки завршетак означава нешто што је апстрактна категорија, ментални конструкт и да је то оно једино што се као веза може успоставити међу овим терминима. Свакако аналогија није препоручљива када су у питању језичке појаве на различитим нивоу језичке организације. Иако се сваки од парова фонема: фон и морфема: заснива на односу између типа и ознаке (eng. type and token), свакако да није неизоставно да и **лексема** мора имати као ознаку нешто што би се назвало **лекс**, бар не у истој равни као и други апстрактни језички конструкти.

Почевши од најопштијих прегледа лингвистичке теорије, каква је Кристолова Кембричка енциклопедија језика с краја осамдесетих година прошлог века, појам **лексема** се сагледава као концепт којим се надокнађује раскорак између различитих поимања термина **реч**. У одредници су понуђена три различита приступа разумевању тог појма, односно речи. Са друге стране, лексема је, према преводу који је потписала Гордана Терић, урачуната у „новију терминологију“ и представља термин који се употребљава при семантичкој анализи. Као што се види из примера објашњења везаних за њих, лексема ШЕТАТИ има одређене „варијанте“, односно појављује се „[...] у неколико варијантних облика – тј. ‘речи’ *шетам*, *шета* и тако даље.“ (Кристал, 1995: 104) Очигледно је да ти варијантни облици из одређених разлога нису именовани **алолексима**, мада је јасно да се реферише на конкретне граматичке реализације лексема ШЕТАТИ.

Који су разлози зашто термин алолекс не замењује термин облик речи или неки сличан у дефинисању лексема? Рекло би се да оно што се може и треба назвати алолексом мора бити другачије поткрепљено примерима, како би се тиме показало да је дефиниција појма у складу са конкретним инстанцама у језику на које се односи. Ана Вјержбицка (1996), свакако међу најеминентнијим ауторитетима по питању семантике, је један од првих лингвиста који су употребили термин алолекс и **алолексија**, при том га везујући за концепт семантичких примитива (*semantic primes*) или атомских предиката (*atomic predicates*), како стоји у терминологији Џ. Лајонса (1981: 80). Семантички примитиви су елементи којима се дефинише комплексно значење речи у језику, а да при том те елементе не морамо да дефинишемо, већ њихово разумевање интуитивно прихватимо као део опште људске когнитивне способности. Упрошћено у извесној мери, могло би се рећи да ови примитиви везани у један комплекс (*primitive concept*) представљају „прелингвистичко значење речи“. (Вјержбицка 1996: 17) По аутору, ово значење често може (али и не мора)³ да има две или више различитих лексичких експонената или манифестација. Те манифестације у својој теорији природног семантичког метајезика она назива **алолексима**. (Вјержбицка 1996: 26) Наводећи пример реченица из енглеског језика у (2), ауторка истиче да облици *am doing*, *did*, *will do* имају различита значења, али да тек у комбинацији са темпоралним адјунктима се може рећи да су у комплементарној дистрибуцији и да се могу сматрати алолексима истог примитива DO. Како се може протумачити из примера, алолекси би могли да представљају не само синтетичке облике као у (2) б., већ и аналитичке као у (2) а и в.

³ Примедба аутора овог текста.

(2) а. *I am doing it now.* „Ради́м то сада“

б. *I did it before now (earlier).* „Урадио сам то пре сада (раније).“

в. *I will do it after now (later).* „Урадићу то после сада (касније).“

Вратимо се за тренутак на појам морфеме према којем је изведена аналогија са појмом лексема. Морфема подразумева однос између одређеног облика и значења које тај облик може да има. Према дефиницији морфеме, то је најмања језичка јединица која поседује значење. Некада је то значење, које не мора бити нужно лексичко већ може бити граматичко, изражено фонолошким склопом, а некада је чак изражено нултом морфемом или аломорфом. Према томе, у енглеском језику морфема за означавање множине у језику је апстрактни концепт који се најчешће јавља у говору у облику /z/, али се може јавити и као /s/ и као /ɪz/. У ограниченом обиму та морфема има израз у нултом аломорфу, што се види на основу примера (3) г.

(3) а. и. н. јед. *dog/dɒg* /, „нас“: и. н. множ. *dog-s/dʒz* / „ncu“

б. и. н. јед. *cat /kæt* / „мачка“: и. н. множ. *cat-s /kæts* / „мачке“

в. и. н. јед. *ostrich /ˈɒs.trɪtʃ/* „ној“: и. н. множ. *ostrich-es /ˈɒs.trɪtʃɪz/* „нојеву“

г. и. н. јед. *deer /dɪə* / „јелен“: и. н. множ. *deer /dɪə* / „јелени“

д. г. инф. *to sign/saɪn/* „номнирати“: и. н. јед. *sign-ature /ˈsɪɡ.nɪ.tʃə* / „номнис“

На тај начин говоримо да су аломорфи повезане јединице које имају исто значење, граматичко као морфема у (3) а. – гили лексичко, као у (3) д., али другачији фонолошки склоп.

Уколико би пратили ову паралелу у размишљању о односу форме и значења, дошли бисмо до закључка да би лексема требало да буде однос између одређеног лексичко-семантичког састава и облика. Веома битна разлика између појмова морфема и лексема је у томе што лексема не може да има апстрактно граматичко значење сама по себи, већ се остварује са граматичким значењем у облику који се зове **граматичка реч** на основу неколико врста морфолошких процеса, као што су суфиксација, префиксација, суплетивизам или апофонија. Термин граматичка реч није нов, и већ дуже време се користи у морфологији на енглеском језику као **grammatical word**. Начинивши својеврстан компромис у терминима, Ричард Коутс (2005) је предложио термин **grammatical word-form**. У том смислу лексема енг. *MAKE* из примера у (4) је парадигматски скуп свих могућих граматичких реализација које имају исти семантички склоп, али другачији морфосинтаксички значај. Због тога је други термин којим се називају реализације лексема **морфосинтаксичка реч**. (в. Јовановић 2008)

- (4) a. *My wife is mak-ing a cake.*, *Моја жена прави торту.* “
 b. *She always make-s the same cheese cake.* „*Она увек прави исту торту од сира*“
 c. *Her friend made a different one last week.* „*Њена пријатељица је прошле седмице направила другачију*“.

Из свега следи да је лексема скуп речи настао на основу примарног лексичког значења, као на пример „ПРАВИТИ“, али речи са одређеним различитим граматичким импликацијама и функцијом, као у (4). У првом примеру је морфосинтаксички значај „ПРАВИТИ“ + прогресивни глаголски вид, у другој „ПРАВИТИ“ + садашње време + неодређени глаголски вид, и у трећој „ПРАВИТИ“ + прошло време + неодређени глаголски вид.

Шта би у овој констелацији термина и појмова требало да представља појам лекс? То би требало да буде конкретна реализација одређеног лексичког значења у неком фонолошком облику. Замислимо један прелексички конструкт који има низ појединости значења које треба обликовати у лексеми. Тако се може рећи да се ова лексема састоји од појединости значења које укључују агенсе живе или неживе врсте, да се односи на динамичку природу радње, затим радњу која се мора подразумевати семантичке примитиве (semantic primes) као што су „узроковати да неко/нешто постане“, и тако даље, све док се скуп семантичких обележја не оформи у неку целину или „јединствену и препознатљиву семантичку јединицу“ (Џефриз 2006: 235).

- (5) [+ живо биће/неживо биће] > „ПРАВИТИ“
 [+ динамичка радња, - стање]
 [+ узроковати да нешто постане]
 [± коришћење инструмената]
- (6) „ПРАВИТИ“ : ПРАВИТИ > г. инф. *правити*
 : ЧИНТИ > г. инф. *чинити*

Као што се види из примера у (6), апстрактни конструкт, лексема „ПРАВИТИ“ се конкретизовала у облику два алолекса, два ортографска или фонолошка израза са истим семантичким склопом, од којих је један /прави-ти/, а други /чини-ти/. Вероватно се ово може много лакше прихватити када се узме у обзир да је лексема заправо скуп одређених семема, или појединости значења које нека јединица лексикона мора да представља као таква. Дакле, тек у овом случају имамо на нивоу лексеме исто значење, а различит морфофонолошки облик. Стога је можда упутније ове комплексе значења и форме називати **алолексима**, док би за различите синтаксичке из-

разе лексеме са посебним функцијским задацима у реченици могли да резервишемо термин **граматичка реч**. Према речима Роберта Биарда (1995: 20) једна успешна граматичка теорија мора се базирати на дискретним лексемама и одвојеном постојању граматичких морфема. Насупрот томе, термин **фонолошка реч** не би биоприхватљив за ову намену јер одговара за одређени скуп фонема који представља неку лексему, али како одређени фонемски низ може да представља два граматичка значења као у енгл. *put /put /* (садашње време индикатива за сва лица осим трећег јединине) и *put/put /* (прошло време индикатива за сва лица), то га чини мање обухватним и прецизним. Осим тога један фонолошки облик може да репрезентује две различите морфосинтаксичке јединице у две различите лексеме, као /kɔsə/ у им. КОСА „длаке на човечијој глави“ и /kɔsə/ у им. КОСА „пољопривредна алатка“, или енгл. /'weðə/ у им. WEATHER „време“ и /'weðə/ у вез. WHETHER „да ли“. Са друге стране, сваки од различитих смислова у ком се могу ти облици јавити, као на пример у (6), сматра се посебном **лексичком јединицом** која припада датој лексеми ПРАВИТИ. (в. Круз 1987: 79)

(7) а. Почели су да им праве нову кућу одмах после земљотреса.

б. Од уметности праве критичари култ.⁴

в. Он се правио луд читаве вечери као да је никада пре није видео.

У својој студији о лексичким примитивима и структури лексикона, Хоиј је проучавајући низ енглеских речи *unavoidable, inevitable, inexorable* и *inescapable* повезао у семантички скуп назван логика (неопходност). Његов закључак је да дефиниције ових речи, осим речи *inexorable* која је нешто суптилније повезана са осталима, показују повезаност у значењу у томе што све користе или се заснивају на истој лексеми: „The definitions of (a), (b) and (d) show their relatedness of meaning in that they all utilise the lexeme AVOID. The word *inexorable* on the other hand is more subtly related to its neighbours...“ (Ноеу 2005: 50). Стога следи да су корени *avoid, evit-, exor-* и *escape*, неки слободни, а неки вазани, заправо проистекли из исте лексеме, те да се могу сматрати **алолексима**. Како би се ово истакло, можда ваља напоменути да једна лексема може у себи да садржи више од једног различитог корена. С тим у вези, истичући да француска лексема *ALLER* „ићи“ има два корена у две граматичке речи, Грегори Стамп доноси следеће:

Some lexemes have more than one root: French ALLER, for example, has the root all- in allons ‘we go’, but the root i- in irons ‘we will go’. A root also qualifies as a stem, as does any form which is morphologically intermediate between a root and a full word (such as the perfect stem duk-s- in Latin duk-s-i ‘I led’). (Стамп 2001: 23)

⁴ Пример преузет из Вујанић 2007: 994.

У истом смислу, може се навести и део о алолексима који доносе у својој студији Ашар и Нимајер:

The theory also allows that a semantic prime can be expressed by variant words (allolexes) in different grammatical contexts; for example, in English *else* is an allolex of OTHER and *don't* is an allolex of NOT. (Ашар 2004: 144-145)

На крају остаје утисак да постоји више аргумената и разлога који говоре у прилогу томе да је термин алолекс много прецизније одређен у лингвистичкој литератури ван нашег говорног подручја и да се може констатовати да овај термин има за циљ да означи једино елемент скупа лексичко-формалних облика којима се изражава одређени скуп семема. Дакле, ако сумирамо на крају, **лексема** је апстрактно уобличавање скупа одређених семантичких карактеристика или примитива, као у *РАДИТИ*. Тај се скуп може оформити и на другачији начин, на пример као *ДЕЛАТИ*, при чему су то **алолекси** истих примитива. Када лексема треба да добије формални израз, одређено морфолошко и функционално значење у реченици, тада говоримо о **граматичкој речи**, као у *радим*, *радићу*, *радио*, *радили* и тако даље. Уколико две граматичке речи немају подједнако семантичко тумачење, већ се каже да имају различити смисао, то би се обележавало као две **лексичке јединице**.

5. ЗАКЉУЧАК

На основу свега изложеног, чини се да постоји довољно разлога да се размотри потреба пре свега за прецизирањем термина, али и за редифинисањем неких већ уведених важних термина у литератури о лексемама на српском језику. Поред тога, чини се да је сасвим јасно да су термини граматичка реч или морфосинтаксички облик у огромној предности на термином алолекс када треба означити конкретан језички облик који представља лексему као „теоријски конструкт“ (Ароноф 2011: 44), а не реч.

Превелика разноврсност, са једне и неуједначеност у терминологији оног шта се подразумева под одређеним терминима, са друге стране свакако може да доведе до забуне и да спречи коректно разумевање веома комплексних формално-семантичких односа који владају у лексикону као делу језичке организације.

Стога, овај рад треба пре свега разумети као предлог за успостављање једне конзистентније парадигме термина који могу бити од користи у науци о облику речи, њиховом значењу и начинима на које настају и употребљавају се у комуникацији на основу језика. Термини лексема, лексичка јединица, алолекс и граматичка реч могу да представљају један доследан низ међусобно повезаних термина који покривају јасно делимитиране појмове који су од

пресудне важности како би се резумеле појаве које су на размеђи лексикона као језичког нивоа и значења. Тиме би на систематичнијем приступу добиле како морфологија и лексикологија, тако и семантика.

ЛИТЕРАТУРА

- Ароноф, Фјудемен 2011: M. Aronoff, K. Fudeman, *What is Morphology?*, Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.
- Ашар 2004: M. Achard, S. Niemeir, *Cognitive Linguistics, Second Language Acquisition and Foreign Language Teaching*, Berlin and New York: Mouton de Gruyter.
- Бауер 1983: L. Bauer, *English Word-Formation*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Биард 1995: R. Beard, *Lexeme-Morpheme Base Morphology*, Albany: SUNY Press.
- Блумфилд 1933: L. Bloomfield, *Language*, London: George Allen & Unwin.
- Боиј 2005: G. Booij, *The Grammar of Words*, Oxford: Oxford University Press.
- Бугарски 2003: Р. Бугарски, *Увод у општу лингвистику*, Београд: Чигоја штампа/XX век.
- Вјержбицка 1996: A. Wierzbicka, *Semantics: Primes and Universals*, Oxford and New York: Oxford University Press.
- Вујанић 2007: М. Вујанић др, *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица-Српска.
- Ди Шуло/Вилијамс (1987): M. Di Sciullo, E. Williams, *On the definition of word*, Cambridge, Mass.: MIT.
- Јовановић 2008: V. Ž. Jovanović, *English Morphology: a Coursebook*, Niš: Filozofski fakultet.
- Лајонс 1968: J. Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Лајонс 1981: J. Lyons, *Language, Meaning and Context*, Bungay, Suffolk: Fontana.
- Либер 2009: R. Lieber, *Introducing Morphology*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Либер 2004: R. Lieber, *Morphology and Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Липка 199: L. Lipka, *An Outline of English Lexicology*, Tuebingen: Max Niemeyer Verlag.
- Карстерс-Мекарти 2002: A. Carstairs-McCarthy, *An Introduction to English Morphology*, Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Кагамба 2005: F. Katamba, *English Words*, London and New York: Routledge.
- Клајн 2002: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику I и II*, Београд: Матица Српска / САНУ / СКЗ.
- Клајн 2005: И. Клајн, *Грамматика српског језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Коутс 2005: R. Coates, *Word Structure*, New York: Taylor & Francis e-Library.
- Кристал 1995: Д. Кристал, *Кембричка енциклопедија језика*, Београд: Полит.
- Круз 1987: D. A. Cruse, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Мелчук 1997: И. А. Мельчук, *Курс общей морфологии. Том I. Введение. Часть первая: Слово*. Москва: Языки русской культуры - Вена: Wiener Slawistischer Almanach, 1997.
- Метјуз 1991: P. Matthews, *Morphology, Second edition*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Плаг 2003: I. Plag, *Word-Formation in English*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Полгер 2003: A. Polguère, *Lexicologie et Sémantique Lexicale*, Montreal: Les Presses de Université de Montreal.
- Ремер, Мацке 2005: C. Römer, B. Matzke, *Lexikologie des Deutschen*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- Рублева 2004: О. Л. Рублева, *Лексикология современнорусского языка*, Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 2004.
- Селезнева 1999: Л.Б.Селезнева, Т.А. Пережогина, М.Ф.Шацкая, *Современный русский язык: система основных понятий*, Волгоград: Издательство Волгоградского государственного университета.
- Симпсон 2009: J. Симпсон (ред.), *Oxford English Dictionary Second Edition on CD-ROM (v. 4.0)*, Oxford: Oxford University Press.
- Синглтон 2000: D. Singleton, *Language and the lexicon*, London: Hodder Headline Group, 2000.
- Спенсер 1991: A. Spencer, *Morphological theory: an introduction to word structure in generative grammar*, London (etc.): Basil Blackwell.
- Станојчић, Поповић, Мицић, 1989: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, И. Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања*, Београд / Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства / Завод за издавање уџбеника.
- Стевановић 1991а: М. Стевановић, *Савремени Српскохрватски Језик*, Том I. Београд: Научна Књига.
- Стамп 2001: G. Stump, *Inflection*, у: A. Spenser, A. Zwicky (eds.), *The Handbook of Morphology*, London and New York: Blackwell, 12-33.

- Станојчић 2010: Ж. Станојчић, *Граматика српског књижевног језика*, Београд: Креативни Центар.
- Хаспелмат, Симс 2010: M. Haspelmath, A. Sims, *Understanding Morphology*, London: Hodder Education.
- Хоиј 2005: Ноеу, М. *Lexical Priming*, London and New York: Routledge.
- Џефриз 2006: L. Jeffries, *Discovering language*, Basingstoke and New York: Palgrave Macmillan.
- Шипка 2005: Д. Шипка, *Основи морфологије: прилог граматици савременог стандардног језика*, Београд: Алма.
- Шипка 2006: Д. Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Нови Сад: Матица Српска.
- Штекауер, Либер 2005: P. Štekauer, R. Lieber (eds.), *Handbook of Word-formation*, Dordrecht: Springer.

Vladimir Ž. Jovanović

ON THE NOTIONS OF LEXEME, ALLOLEX, AND GRAMMATICAL WORD

Summary

The paper discusses and analyzes on a theoretical level the conceptual definitions of morphological and lexicological concepts of lexeme and its concrete realizations in language. Based on the most authoritative definitions in key works of literature, the paper examines whether there is a difference in the approach to defining these terms between domestic and foreign linguistic literature, predominantly the Anglophone theory of language study at the level of lexis. Conclusions about the adequacy and/or inadequacy of the terminology, which refers to some of the fundamental linguistic concepts and units of linguistic structure, have been reached on the basis of the central elements that make the difference. It has been established that what is treated as allolex in the Serbian linguistic literature does not correspond with the essence of the linguistic phenomenon in question, and on the basis of certain examples and arguments, it has been suggested that the term *grammatical word* is much closer to the correct labeling of such language units and that it cannot be equalized with the term allolex.

ЛИЧНА ИМЕНА У ДИРЕКТНОМ ОБРАЋАЊУ У ПАРЛАМЕНТАРНОМ ДИСКУРСУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И НОВОГ ЗЕЛАНДА: КОРПУСНО-ПРАГМАТИЧКИ ПРИСТУП

Апстракт: У раду се испитују могућности примјене метода корпусне прагматике у изучавању начина ословљавања у парламентарном дискурсу Босне и Херцеговине и Новог Зеланда. Као извори парламентарног дискурса послужиле су сједнице Представничког дома Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине и Представничког дома Новог Зеланда. У раду се разматра употреба личних имена у ословљавању појединаца, док се занемарује употреба титула и замјеница. Резултати истраживања показују сличности и разлике у погледу употребе личних имена у ословљавању, упркос разликама у институционалним нормама између ова два дома. Наиме, фреквентност личних имена у директном обраћању уопште, изузетно је ниска у оба дома, с тим што је нешто већа у Представничком Дому Босне и Херцеговине. Такође, предсједавајући Дома НЗ никада се не обраћа посланицима именом, за разлику од Дома БиХ, гдје је највећи број примјера употребе имена у обраћању уочен код предсједавајућег. Објашњење се покушава пронаћи у прагматичким факторима.

Кључне ријечи: корпусна прагматика, ословљавање, обраћање, парламентарни дискурс, Представнички дом Босне и Херцеговине, Представнички дом Новог Зеланда, лична имена

1. Увод

Начини ословљавања (енг. *terms of address*)² долазе у епицентар друштвено усмјерених изучавања језика објављивањем утицајног рада Брауна и Гилмана *The Pronouns of Power and Solidarity* 1960. године. Истраживања која су услједила (нпр. Ервин-Трип 1967) показала су у којој мјери облици ословљавања зависе од друштвених фактора комуникације. Међутим, велики дио истраживања фокусирао се на замјеничке начине ословљавања,

¹ olja.jojic@ffuis.edu.ba

² На енглеском: *terms of address*. Превод синтагме преузет из Кристал 1998: 246. Као алтернатива овом термину, у раду се користи и термин *обраћање* (в. Бабић 2010).

односно факторе који одређују избор између *ти* и *ви* (такозвани Т-облици и В-облици), док се нешто мањи број радова позабавио употребом номиналних начина ословљавања, који у скорије вријеме привлаче све већу пажњу (нпр. Дики 1997, Рендл-Шорт 2007, Или 2009). Када је у питању употреба личних имена као номиналних начина ословљавања, истраживања се обично фокусирају на факторе који одређују избор личног имена умјесто комбинације титула и презиме. Лична имена нису само средство привлачења адресатове пажње, већ се, захваљујући њиховим перформативним карактеристикама, могу користити и стратешки, у сврхе манипулације већ постојећим или потенцијалним међуљудским односима (в. Блум 1997). Исто тако, познато је да се имена често (зло)употребљавају у политичком дискурсу. Галасински и Сковронек (2001), на примјер, илуструју начине на које се лична и друга имена користе у пољском политичком дискурсу за конструисање идеолошки пожељне стварности. Слично томе, Рендл-Шортова (2007) описује стратешку употребу првенствено личних имена, али и других начина ословљавања, од стране политичара у политичким интервјуима.

По узору на Илијеву (2009), у овом раду разматрамо заступљеност личних имена у у микросистему обраћања у специфичном институционалном окружењу, наиме Представничком дому Босне и Херцеговине и Представничком дому Новог Зеланда. Илијева (2009) се не бави личним именима као обликом обраћања *per se*, већ их успутно спомиње када пореди стратешку употребу термина ословљавања у парламентарном дискурсу шведског парламента *Риксдага* и британског парламента. Ауторка примјећује како је употреба личних имена у шведском парламенту у директном обраћању сасвим уобичајена, што приписује идеологији егалитаризма у шведском друштву (2009: 902, и *насим*). С друге стране, у британском парламенту таква пракса је незамислива. Инспирирани Илијевом, овдје поредимо употребу личних имена у два типски идентична, али нормативно различита окружења. Институционална правила у Дому БиХ (такозвани *Пословник Представничког дома Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине*) регулишу структуру интеракције (на примјер, давање и узимање ријечи, трајање реплике, дискусије, и сл.), али не ограничавају усмјерење интеракције: посланици се могу обратити један другом и председавајућем, наравно чим добију ријеч од њега или његовог замјеника. С друге стране, у Дому НЗ директно обраћање дозвољено је искључиво између председавајућег (такозвани *Speaker of the House*) и посланика, и обратно. Посланик се преко председавајуће обраћа Дому. Директно обраћање колеги посланику представља кршење институционалних правила (такозваних *Standing Orders*).

2. Метод и корпус

У раду се примијењују методе једне нове, хибридне области, наиме корпусне прагматике. Корпусна прагматика комбинује методе прагматике и корпусне лингвистике. Корпуси представљају колекције компјутеризованих текстова, који се пажљиво бирају како би били репрезентативни за одабрану језичку варијанту (Андерсен 2011: 590). Утицај корпуса у изучавању језика је толики да се данас говори о „корпусној револуцији“ (в. Кристал 2003: 448).

Корпуси могу имати облик обичног текста (такозвани *сирови* корпуси), или могу бити анотирани, односно садржавати различите лингвистичке податке (нпр. податке о врстама ријечи којима припада свака ријеч у корпусу, тзв. *part-of-speech tagging* (POS)). По питању величине, корпуси могу бити мали, специјализовани корпуси (садрже испод милион ријечи), или велики општи корпуси, који могу садржавати и до милијарду ријечи. Као што Рулеман и Аијмерова објашњавају (2015: 1-13), методе корпусне лингвистике зависе од величине корпуса, мада се преферира „вертикално“ читање текстова. Вертикално читање врши се уз помоћ софтвера који може идентификовати различите облике лингвистичких информација: податке о релативним фреквенцијама лексема, дистрибуцију у корпусу, податке о колокацијским обрасцима, итд. Најједноставнија претрага јесте такозвана претрага *кључних ријечи у контексту* (енг. KWIC, *key word in context*), или такозвани *приказ конкорданци* (енг. *concordance line display*). С друге стране, квалитативно, прагматичко истраживање заснива се на анализи малог броја текстова, гдје се може извести „хоризонтално“ читање. Корпусна прагматика комбинује хоризонталну, прагматичку анализу са вертикалном, корпусно-лингвистичком анализом. При том, прагматичка анализа подразумијева примјену неке од прагматичких теорија на резултате до којих се дошло вертикалним читањем.

За потребе овог истраживања саставили смо два корпуса говореног језика. Корпус за Представнички дом Босне и Херцеговине (Дом БиХ) обухвата насумице одабране стенограме сједница које су одржане у периоду од 2006. до 2015. године, и могу се наћи на званичној веб-страници Парламентарне скупштине Босне и Херцеговине (www.parlament.ba). Подаци за Представнички дом Новог Зеланда (Дом НЗ) обухватају насумице одабране транскрипте дебата и усмених питања у истом периоду (из такозваног Хансарда, енгл. *Hansard*), а који се такође могу наћи на званичној веб-страници новозеландског парламента (www.parliament.nz). Оба корпуса садрже до пола милиона ријечи, с тим што је корпус за Дом БиХ нешто већи (видјети поднаслов 3.1).

Као софтвер смо користили програм AntConc3.4.3w за оперативни систем *Windows* (www.laurenceanthony.net/software/antconc). У питању је бесплатни програм за анализу текста. Његова велика предност јесте да истраживач сам може да дизајнира свој корпус, и изводи претрагу одабраних језичких израза. Он такође допушта увид у ко-текст, односно цјелокупни транскрипт. Тиме се пренебрегава оно што се често посматра као једна од главних мана корпусне лингвистике, наиме: „језик који се може наћи у конкорданцама више није дискурс, већ деконтекстуализована апстракција. Значење које дјелује релативно јасно у конкорданци често се претвори у нешто сасвим друго када се постави у шири контекст“ (Бејли 2004: 34).³

3. Лична имена

3.1. Процедура и резултати

Као кључне ријечи приликом претраге корпуса користили смо лична имена посланика из Дома БиХ и Дома НЗ. На самом почетку, као један од потенцијалних методолошких проблема предвиђена је разлика у броју посланика у ова два дома. Наиме, Дом БиХ је већи дио Парламентарне скупштине БиХ (други, мањи дом је Дом народа), док је Дом НЗ назив новозеландског парламента (који, уз то, укључује и краљицу Елизабету II). Дом БиХ има 42 члана, док новозеландски Дом броји 121 члана. Како би се превазишао овај проблем, сакупљен је већи број стенограма различитих сазива Дома БиХ, што је резултирало са 74 имена у Дому БиХ, и 121 именом у Дому НЗ. При том, важна напомена јесте да резултати за Дом БиХ не представљају исцрпан приказ употребе личних имена у директном обраћању у цијелој Парламентарној скупштини БиХ, већ само њеном већем дијелу.

Код претраге личних имена у Дому БиХ користили смо вокативни облик имена (И), презимена (П), као и њихову комбинацију (И+П).⁴ Како је вокатив личних имена понекад морфолошки једнак номинативу (нпр. налазимо име Шефик у директном обраћању), то смо у претрагу укључили и номинатив личних имена, па је претрага за Дом БиХ била временски зах-

³ “[t]he language we find in a concordance line is no longer discourse, it is a decontextualized abstraction. Meanings that seem to be apparently clear in a concordance line often turn out to be very different when we see it situated in its full context” (Bayley 2004: 34).

⁴ Као двије основне функције вокатива у литератури се спомињу привлачење пажње и обраћање (в. Zwicky 1974). Ове двије функције се још називају и функција идентификовања и експресивна функција (Davies 1986).

тјевнија. Енглески језик свакако не прави ову разлику путем флексије, али је ипак ваљало издвојити лична имена као референтски израз од личних имена у обраћању. Како је иницијална претрага резултирала примјерима комбинација титула или етикета и личних имена, било је неопходно ручно филтрирање резултата. Испод наводимо примјер претраге за кључну ријеч *Lazare* (име посланика Продановића). Као што се може видјети у табели, резултат претраге је вокатив овог имена (Hit 1), односно етикета *kolega* + *Lazare* (Hit 2).⁵ Резултати као што је потоњи искључени су из разматрања.

Табела 1: Конкорданца за ријеч *Lazare*

Concordance hits 2		
Hit	KWIC	File
1.	želi postaviti stvar. Jasno je Lazare da sa Zoranom Stevanovićem načelnikom Zvor	BiH corpus
2.	Međutim moram Vam reći jednu stvar kolega Lazare ideja ne bih je smatrao političkom ove	BiH corpus

У Табели 2 нешто ниже дат је бројчани приказ заступљености личних имена у директном обраћању у ова два дома. Као што се може примијетити, фреквентост имена у директном обраћању у Дому БиХ је 27, а само 7 у Дому НЗ. Фреквентност презимена је још нижа: 5 у Дому БиХ, док нису нађени примјери употребе презимена у директном обраћању у новозеландским подацима. Као што се и очекивало, нисмо нашли примјере употребе И+П у директном обраћању (али, видјети поднаслов 3.3). Наиме, како Звицки објашњава (1974: 789), употреба комбинације И+П као вокатива поприма заповиједнички тон, те звучи превише оштро, за разлику од употребе ове комбинације за упућивање на референта.

Табела 2: Употреба имена (И), презимена (П) и имена+презимена (И+П) у директном обраћању у Дому БиХ и Дому НЗ

Дом	И	П	И+П
Дом БиХ (420,622 ријечи)	27	5	0
Дом НЗ (301,605 ријечи)	7	0	0

⁵ Упркос опцији избора између три „језика“ и два писма, сви стенограми Дома БиХ били су откуцани латиничким писмом. Дијелови стенограма који су послужили за илустрацију у овом раду пренијети су у оригиналу (без икаквих корекција).

3.2. Дискусија

Резултати претраге након филтрирања указују на сличност по питању употребе личних имена у директном обраћању у два дома. Наиме, ниска фреквентност имена, односно презимена, у односу на укупан број ријечи упућује на закључак да је њихова употреба у парламентарном дискурсу у Босни и Херцеговини и Новом Зеланду неуобичајена (потенцијално маркирана). При том се може примијетити да је употреба имена у обраћању ипак нешто заступљенија у Дому БиХ него у Дому НЗ.

У раду који се бави системом ословљавања у америчком друштву, Браун и Фордова износе гледиште да интерпретација употребе личних имена (али и комбинације титуле и презимена) у ословљавању не зависи само од особина говорника (адресанта), односно особина адресата, већ од особина те дијаде (1961: 375). Из тог разлога, резултате претраге разврстали смо у зависности од институционалне улоге и пола говорника и адресата (Табела 3). Као што се може примијетити, у Дому БиХ вокатив имена користе предсједавајући у обраћању посланицима (што је случај у већини примјера, в. ниже), односно посланици у обраћању посланицима.

Табела 3: Имена и презимена у директном обраћању у Дому БиХ у зависности од институционалних улога и пола

Правац обраћања	И	П
ПР/ЗПР у обраћању МП	+	-
ПР/ЗПЕ у обраћању ЖП	+	-
МП у обраћању ПР	-	-
ЖП обраћању ПР	-	-
ЖП у обраћању ЖП	-	-
ЖП у обраћању МП	-	-
МП у обраћању ЖП	+	-
МП у обраћању МП	+	+

*ПР– предсједавајући, ЗПР– замјеник предсједавајућег, ЖП- посланица/заступница, МП- посланик/заступник

С друге стране, у Дому НЗ, име се користило у директном обраћању искључиво између посланика. Како бисмо илустровали разлике у интеракцији између предсједавајућег и посланика у два дома, испод наводимо два примјера. Први представља дио интеракције између посланика и предсједавајућег Дома БиХ, а други Дома НЗ:

(1) BERIZ BELKIĆ: Slavko Jovičić, proradila tehnika. Izvoli, Slavko.

SLAVKO SLAVUJ JOVIČIĆ: Hvala lijepo, gospodine predsjedavajući. (Sjednica Predstavničkog doma, 28.7.2010)

(2) Hon Winston Peters: I raise a point of order, Mr Speaker. My point of order is that he is not answering the question. My real point is—

Mr SPEAKER : Order! [Interruption] Order! [Interruption] Order! The member, when I rise to my feet, should resume his seat immediately. That question, again, was addressed. If the member wants a further supplementary question, then he should ask it. (Questions for Oral Answer, House of Representatives of NZ, 20/05/2015)

[Уважени посланик Винстон Петерс: Улажем приговор, господине предсједавајући. Приговор се односи на чињеницу да он избјегава да одговори на постављено питање. Моја главна замјерка односи се на ...

Предсједавајући: Тишина! (прекид) Тишина! (прекид) Тишина! Када ја устанем, посланик ће смјеста сјести. Као што сам већ рекао, већ смо одлучили о том приговору. Уколико посланик жели да постави додатно питање, онда то треба и да учини.] (Усмена питања, Представнички дом Новог Зеланда, 20.5.2015)

У примјеру (1), након што је прозвао посланика Јовичића (о давању ријечи в. секцију 3.3), предсједавајући Дома БиХ даје му ријеч вокативом имена, што се сматра обликом неформалног обраћања појединцу (в. Бабић 2010). Како нас је интересовало да ли овакав начин обраћања посланицима представља норму у овом дому, анализирали смо примјере које смо добили претрагом корпуса. Утврђено је да се исти предсједавајући посланицима обраћа вокативом имена у више од 60% примјера. Такође, уочено је да се још два предсједавајућа понекад обраћају посланицима именом, додуше изузетно ријетко (у три примјера). Из тог разлога, не може се тврдити да обраћање вокативом имена од стране предсједавајућег у овом дому представља социolingвистичку норму. У случају предсједавајућег Белкића, може се тврдити да овај говорник преноси норму свакодневне интеракције у институционални контекст. Тим прије што употребу вокатива имена код њега често прати употреба замјенице за друго лице једнине, *ти* (имплицитно или експлицитно) у обраћању адресатима. Посланик Јовичић, с друге стране, захваљује предсједавајућем на датој ријечи употребом етикете *господине* и институционалне титуле *предсједавајући*, што указује на потенцијално статусно диференцирање између посланика и предсједавајућег у овом дому, будући да у интеракцији између њих не постоји реципроцитет (в. Браун и Гилман 1960, Браун и Форд 1961). С друге стране, као што се може видјети у примјеру (), посланик Петерс, предсједавајућем се обраћа употребом институционалне титуле *Mr Speaker*.⁶ Предсједавајући, се, с друге стране, посланику обраћа у трећем лицу једнине, користећи неутралну титулу *посланик*, односно замје-

⁶ У случају женског предсједавајућег употребљава се титула *Madam Speaker*.

ницу он.⁷ Иако је функција употребе трећег лица једнине у овом примјеру постизање дискурсне дистанце (в. Или 2009: 292) у једној конфликтној ситуацији након које је услиједило избацивање посланика из сале, (индиректно) обраћање у трећем лицу једнине сасвим је уобичајено у новозеландском парламентарном дискурсу, мада то не значи да се не могу наћи и примјери гдје предједавајући употребљава замјеницу другог лица једнине у обраћању посланику, као и обратно. Употреба личног имена у обраћању посланицима готово је незамислива, што најбоље показују резултати корпусне претраге.

Као што је већ напоменуто, у Дому БиХ употреба имена у директном обраћању приписује се предједавајућем у највећем броју случајева. Када је у питању употреба имена у директном обраћању између самих посланика, може се примијетити да је у највећем број случајева адресант старији од адресата. При том, употреби имена у обраћању другом посланику најприје претходи употреба комбинације титула + презиме. Овакав прелаз (енг. *switch*) са једног термина обраћања на други у литератури се приписује различитим стратешким циљевима (намјерама) говорника, који су контекстуално условљени (в. нпр. Томас 1995: 152, и *насим*). У примјеру (), старији посланик Изетбеговић обраћа се млађем посланику Бећировићу најприје индиректно, комбинацијом етикете и презимена, да би нешто ниже, у моменту када настоји да ублажи ригидан став саговорника који је резултат говорникове претходне критике адресатовог приједлога (напада на адресатов институционални образ (енг. *institutional face*)), стратешки прешао на име. С друге стране, у одговору, посланик Бећировић обраћа се саговорнику у трећем лицу једнине, употребом етикете *колега* + презиме. Непостојање реципроцитета у овом примјеру може се приписати жељи да се очува социјална дистанца. Наиме, у британском парламенту позната је пракса обраћања у трећем лицу једнине (што представља стандард у обраћању у овом парламенту); сматра се да ова пракса говорнику пружа већу слободу у дискусијама, јер треће лице једнине омогућава чување институционалне дистанце (в. Или 2009: 896).

() BAKIR IZETBEGOVIĆ: Dakle, gospodinu Bećiroviću, bio je normalno tekst rezolucije, to je taj tekst sveobuhvatan i kompletan koji je usvojen u EU, u Parlamentu EU. Dakle, mi smo htjeli taj identičan tekst ovdje da usvojimo. A to što stoje žrtve iza teksta ove rezolucije je dobra stvar, ali im treba pomoći da imaju stilski i lektorski dobar tekst, Denise. Mislim, zaslužuju to, ova stvar to zaslužuje. [...]

DENIS BEĆIROVIĆ: Ja želim samo reći kolegi Izetbegoviću da ne postoji tekst rezolucije koji neko može napraviti, a da istovremeno neki od poslanika ovdje, pogotovo od iskusnijih poslanika, svaku riječ promijeni da se

⁷ Историјски посматрано, овакав институционални систем обраћања наслијеђен је из енглеског парламента.

nešto malo drugačije govori. A ovdje, podsjećam, bitna je suština. [...] (Сједница Представничког дома БиХ, 24.10.2010)

У Дому НЗ не налазимо примјере преласка на име са неког другог начина обраћања између посланика. Међутим, налазимо примјер који се може сматрати сличним претходном, јер се и овдје могу уочити елементи стратешког планирања. Наиме, Томасова објашњава да свако одступање од социолингвистичке норме (која је обавезујућа и није предмет личног избора), представља предмет прагматичког интересовања, будући да се одступање може приписати намјерама говорника да промијени неку компоненту друштвеног односа (1995: 152). У примјеру (), премијер Новог Зеланда, приликом обраћања вођи опозиције, прелази са формалног индиректног обраћања (господин Литл), односно замјенице у трећем лицу једнине, на име, у директном. Уз то, премијер користи супстандардни облик *ain't*, којом мијења ниво формалности и смањује степен социјалне дистанце између себе и саговорника. Стратешки циљ (намјера говорника) јесте напад на негативни образ саговорника. У питању је стратегија минимизирања моћи (енг. *Minimize H's Power*, в. Лакенихт 1980: 658, и *насим*) предводника опозиције, лишавањем адекватног термина обраћања:

() Rt Hon JOHN KEY : We have not broken our promise. What we have done is ensure that there will be more money for biosecurity. Mr Little can spend all his time in question time asking these questions if he wants, but the real question is: will he get back on side with his caucus who now hate him because he is polling 25 percent because he wants to means test New Zealand superannuation? It ain't going well, Andrew. (Questions for oral answer, House of Representatives of NZ, 26/05/2015)

[Уважени (премијер) Џон Кеј: Нисмо погазили обећање. Нешто ипак јесмо учинили: обезбиједили смо више новца за биобезбједност. Господин Литл слободно може траћити сопствено вријеме док трају посланичка питања постављањем оваквих питања. Право питање које треба поставити, међутим, јесте: хоће ли се успјети додворити свом клубу који га сада мрзи јер је спао на 25% подршке зато што тражи истрагу по питању додјеле пензија на Новом Зеланду? Слабо ти то нешто иде, Ендру.] (Усмена питања, Представнички дом Новог Зеланда, 26.5.2015)

Када је у питању фреквентност вокатива презимена у парламентарном дискурсу Дома БиХ, изузетно ниска фреквености упућује на претпоставку да је његова употреба у овом окружењу маркирана. У НЗ Дому не налазимо примјере вокативне употребе презимена, док у Дому БиХ налазимо само 5 примјера. Као што се може приметијетити у (), посланик Бојић обраћа се адресату у другом лицу једнине, употребом вокатива презимена, који овдје служи за изражавање нетрпељивости према адресату, односно напада

на његов позитивни образ, којом се саговорнику ставља до знања да није прихваћен у неком сегменту (подстратегија *convey that H is not liked*, в. Лахенихт 1980). У питању је експресивна функција вокатива, којом се изражавају ставови говорника према адресату (в. Дејвис 1986: 93).⁸

() BORISLAV BOJIĆ: Slušaj Kalabiću, ti si, nemoj da te kvalifikujem jer ako te ja budem kvalifikovao biće to vrlo ružno i rogoгато, a pošto već imam jednu opomenu vjerovatno bi dobio odma drugu, jer ne vjerujem da je iko još dobio opomenu u ovom Parlamentu. [...] (Сједница Представничког дома БиХ, 3.7.2014)

3.1.3. Давање ријечи

Једна од основних дужности предсједавајућег јесте давање ријечи учесницима у расправи. Давање ријечи не може поистовијети са обраћањем; међутим, ипак се у институционалном окружењу и овдје јавља избор између више опција, а једна од тих опција јесте употреба личног имена. Занимало нас је да ли се могу повући одређене паралеле између два дома и по овом питању. Испод најприје наводимо примјер из Дома БиХ, гдје је, како показује корусна претрага, најчешћи начина давања ријечи комбинација детерминатива *уважени*, институционалне титуле *посланик* и имена и презимена:

() MILORAD ŽIVKOVIĆ: [...] Uvaženi poslanik Remzija Kadrić, replika. Izvolite. (Сједница Представничког дома БиХ, 7.12.2009)

У Дому НЗ корпусна претрага није искристалисала јасне начине давања ријечи, па би то могла бити тема неког будућег рада. По питању имена, квантитативни резултати показују да се ова комбинација јавила 36 пута у Дому БиХ, а три пута мање (12 примјера) у Дому НЗ.

() DENIS BEĆIROVIĆ: Riječ ima Milica Marković, replika. Izvolite. (Сједница Представничког дома БиХ, 7.10.2013)

() Mr SPEAKER: Supplementary question, Andrew Little. (Questions for Oral Answer, House of Representatives of NZ, 23/09/2015)

[Предсједавајући: Допунско питање, Ендрју Литл.] (Усмена питања, Представнички дом Новог Зеланда, 23.9.2015)

⁸ Бејли наводи готово идентичан примјер у италијанском парламенту, који описује као „агресиван али испразан“ (Бејли 2006: 15).

4. Закључак

Употреба метода корпусне прагматике у овом раду показала се као адекватна у односу на постављене циљеве. Истраживање које је спроведено упућује на закључак да се најефикаснија истраживања овог типа могу вршити на језичким изразима које одликује краткоћа форме, при чему листа израза мора бити унапријед јасно прецизирана. Правци будућег истраживања могли би се кретати ка испитивању и поређењу цјелокупног система оловљавања у оба дома, који би обухватио и прономиналне форме обраћања, али и титуле и сл.

Код примјене метода квантитативне лингвистике, ипак, потребан је опрез. Наиме, квантитативна претрага корпуса може указати на опште тенденције, али ипак није довољна сама по себи. У овом истраживању, на примјер, бројчани подаци о заступљености имена могу само упутити на општи закључак да је употреба личних имена у директном обраћању у Дому БиХ и Дому НЗ неуобичајена. Ипак, то аутоматски не подразумијева маркираност, нити нужно постојање стратешких циљева (намјера) говорника иза сваког обраћања именом у ова дома. На примјер, квалитативна анализа података показала је да код неких говорника употреба имена у обраћању може бити елемент личног конверзационог стила. Из овог разлога, неопходна је комбинација метода корпусне лингвистике са дескриптивно-аналитичким методама других лингвистичких дисциплина (овдје прагматике/социolingвистике).

Литература

- Андерсен (2011): G. Andersen, Corpus-based pragmatics I: qualitative studies, у W. Bublitz, A.H. Jucker, K. P. Schneider (ред.), *Foundations of Pragmatics*, Berlin/Boston: Mouton de Gruyter, 587-627.
- Бабић (2010): М. Бабић, Обраћање као примарна функција вокатив, *Радови Филозофског факултета* XII/1, Пале, 325–338.
- Бејли (2004): P. Bayley, The whys and wherefores of analysing parliamentary discourse, у P. Bayley (ред.), *Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse*, Amsterdam/Philadelphia: 45-86.
- Блум (1997): S.D. Blum. Naming practices and the power of words in China. *Language in Society*, 26, 357-379.
- Браун, Гилман 1960: R. Brown, A. Gilman. The pronouns of power and solidarity, у T. A. Sebeok (ред.), *Style in language*, London: Wiley & Sons, 253-276.

- Браун, Форд (1961): R. Brown, M. Ford, Address in American English. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 62, 375-385.
- Галасински, Скворнек (2001): Д. Galasinski, K. Skowronek, Naming the nation: acritical analysis of names in Polish political discourse. *Political Communication*, 18 (1), 51–66.
- Дејвис (1986): E. Davies, English vocatives: a look at their function and form, *Studia Anglistica Posnaniensia* 19, 91–106.
- Дики (1997): E. Dickey, Forms of Address and Terms of Reference, *Journal of Linguistics*, 33: 255-74.
- Ервин-Трип (1967): S. Ervin-Tripp. *Sociolinguistics*. Working Paper No. 3, Language Behavior Research Laboratory, Berkeley, California.
- Звицки (1974): A. M. Zwicky, Hey, Whatsyourname!, у М. W. La Galy, R. A. Fox, A. Bruck (ред.), *Papers from the Tenth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, Chicago: Chicago Linguistic Society, 787-801.
- Или (2009): С. Ilie, Strategic uses of parliamentary forms of address: The case of the U.K. Parliament and the Swedish Riksdag, *Journal of Pragmatics* 42, 885-911.
- Кристал 1998²: D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.
- Кристал (2003), D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*, Cambridge: CUP.
- Лакенихт (1980), L.G. Lachenicht, Aggravating language a study of abusive and insulting language, *International Journal of Human Communication* 13 (4): 607-687.
- Рендл-Шорт (2007): J. Rendle-Short, “Catherine, you’re wasting your time”: Address terms within the Australian political interview, *Journal of Pragmatics* 39, 1503–1525.
- Рулеман, Ајјмер (2015): K. Aijmer, C. Ruhlemann, Corpus pragmatics: laying the foundation, у К. Aijmer, C. Ruhlemann (ред.), *Corpus Pragmatics, A Handbook*, Cambridge: CUP, 1-26.
- Томас (1995): J. Thomas, *Meaning in Interaction. An Introduction to Pragmatics*, London/New York: Routledge.

Olja R. Jojić

PERSONAL NAMES IN DIRECT ADDRESS IN THE
PARLIAMENTARY DISCOURSE OF BOSNIA AND
HERZEGOVINA AND NEW ZEALAND: CORPUS-PRAGMATIC
APPROACH

Summary

Abstract: The paper reports on the (dis)advantages of applying corpus pragmatics methodology in comparative research of terms of address in parliamentary discourse of Bosnia and Herzegovina and New Zealand. As sources of parliamentary discourse we use the transcripts of the sessions of the House of Representatives of Bosnia and Herzegovina and House of Representatives of New Zealand. The paper discusses the use of personal names in addressing individuals, while it disregards the use of titles and pronominal forms of address. The results show both similarities and differences in the use of names in address, despite differences in the institutional norms in these two houses. Namely, the frequency of personal names in both houses is extremely low; however, it is higher in the House of BiH than in the House of NZ. Furthermore, the Speaker of the House of NZ never addresses MPs by using their name, unlike in the House of BiH, where it was the Speaker who used names in direct address most frequently. The explanation is attributed to pragmatic factors.

О ПРИНЦИПУ И НАСТАСИЈЕВИЋУ ПЈЕСМА МИЛОВАНА ВИТЕЗОВИЋА У ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКОЈ АНАЛИЗИ

Апстракт: У раду¹ се лингвостилистичком методом интегралног (језичко-књижевног) типа врши потпуна тематска, наратолошка и кохезивно-кохеренцијска анализа пјесме «Матуранти» Милована Витезовића. Будући да је пјесма посвећена «школском дружењу» Момчила Настасијевића и Гаврила Принципа, у раду се дају чињенични подаци о њиховом познанству, и показује на који су начин они транспоновани у поетску истину Витезовићеве пјесме.

Кључне ријечи: Гаврило Принцип, Момчило Настасијевић, Тихомир Ђорђевић, Милован Витезовић, лингвостилистика, поетска истина, наративна поезија

Тек успутно ће се, прије свега као занимљивост, у литератури поменути познанство Гаврила Принципа и Момчила Настасијевића. Тако Н. Петковић каже да је «податак да је [Момчило Настасијевић] лично познавао Гаврила Принципа свакако занимљив. Давао му је, наиме, у Београду подучење из математике, а Принцип је подучавао млађу сестру Даринку из немачког језика» (Петковић 1991:629). Тај податак о међусобним подучавањима наводи и С. Ракић, уз закључак да је «то све што се зна о овом дружењу. Сам Настасијевић није о Принципу, нажалост, оставио неко сведочанство, било какав писани траг, или је пак породица све уништила у време Великог рата, из страха од аустроугарских окупационих власти. Прерана Момчилова смрт учинила је да о сусрету и дружењу две изузетне личности не остане никакав писани документ» (Ракић 2007:164-165). А између Принципа и Настасијевића много је сличности. На неке од њих скреће пажњу Л. Блашковић, констатујући да су «исте [1894] године били рођени, у многочланим породицама, Гаврило, од оца поштара, приручног Меркура, Момчило, од оца неимара, пореклом с Охрида, где се још, у глуво доба, могу срести виле. Принцип се пријављује у српску војску, намеран да учествује у Балканском рату, али на регрутацији буде одбијен. Именован по јуначном ујаку Марка

* mkovacevic@gmail.com

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта *Језичке и стилске карактеристике текстова о Великом рату*, који финансира Министарство науке Републике Српске

Краљевића, Момчило, кад дође време, буде оглашен привремено неспособним за служење, због слабе телесне конструкције. Гаврило пише једну једину, предсмртну песму, очајан, у казамату, као свој лирски тестамент, наводно је урезајући, окрвављеним ноктима, у лим чиније» (Блашковић 2014: 3). Та предсмртна Принципова пјесма «Умирање», чија се комплетна језичко-стиљска анализа даје у Ковачевић (2015: 89-96), није једино што Принципа пјеснички доводи у везу с Настасијевићем. Ту је и Гаврилова младалачка жеља да буде пјесник, на коју подсећа В. Дедијер тврдњом да «Принцип није имао много талента за поезију а тежио је да постане песник. Колико је познато, само се двапут усудио да својим пријатељима покаже неке своје стихове. Једном је то учинио пред Драгутином Мрасом. Дрхтећи као дете, читао је своје стихове о ружама које цветају на дну мора за вољену девојку. Мрасово мишљење било је неповољно. Други пут је Принцип покушао да понуди песме Иви Андрићу. Говорио му је о неким својим стиховима и Андрић му је рекао да их донесе. Принцип је обећао, али их није донео. кад га је Иво Андрић питао зашто их не доноси, Принцип је одговорио да их је уништио» (Дедијер 1966: 315).

Поезија није, међутим, оно што Принципа и Настасијевића највише повезује. Њих највише повезује Београд и Прва мушка гимназија, у коју и један и други, какве ли коинциденције, долазе 1912. године. Након учешћа у ђачким демонстрацијама у Сарајеву Принцип почетком 1912. бива искључен из гимназије, па у намјери да настави гимназијско школовање у мају 1912. године долази у Београд, гдје у Првој мушкој гимназији уписује пети разред. Момчило Настасијевић је пак «шест разреда гимназије, од 1905. до 1911, похађао у Чачку. Седми разред уписује у Крагујевцу септембра 1911, али већ почетком идуће године прелази у Београд. У Првој мушкој гимназији завршио је седми и осми разред, и са одличним успехом из готово свих предмета (као врло добар оцењен из математике и немачког језика) положио испит зрелости 1913» (Петковић 1991:629). Принцип, међутим, године 1913. није положио у Првој мушкој гимназији испит зрелости, него тек шести разред. Наиме, «из сведочанства Прве мушке гимназије издатог 21. августа 1913. године види се да је 6. разред завршио са врло добрим успехом. Ово је уједно био и крај Принциповог школовања, јер су у међувремену настали историјски догађаји у којима је он постао један од главних актера» (Димитријевић 2013).

Управо о том «школском дружењу» Принципа и Настасијевића у Првој мушкој гимназији 1913. године пјесму «Матуранти» написао је Милован Витезовић, један од најпознатијих савремених српских литерата – и романијер, и афористичар и пјесник. Витезовић овом пјесмом отргава од заборава, пјеснички овјековјечује тај занимљив податак не само о «познанству» него и о «јединствености» двојице знаменитих личности српске историје.

У пјесми је све подређено поетској истини – историјске чињенице прилагођене су поетским (о односу историјске и поетске истине в. исцрпно Квас 2011). Тако Витезовић Принципа и Настасијевића ставља као матуранте у исту клупу («исту скамију») Прве мушке гимназије 1913. године, иако те године, како смо видјели, Принцип завршава пети и шести, а Настасијевић седми и осми разред гимназије. За Витезовића је, међутим, битнија чињеница да те године оба завршавају с гимназијским школовањем: Настасијевић завршава гимназијску матуру, а Принцип «матуру живота», за коју му «свједочанство» даје видовдански Сарајевски атентат. Као Настасијевићевог и Принциповог гимназијског професора, не случајно, и опет према начелима поетске истине, у пјесму Витезовић уводи Тихомира Р. Ђорђевића. Ријеч је о гимназијском, касније универзитетском професору и академику. «У својим радовима Тихомир Р. Ђорђевић је превасходно проучавао народни живот и обичаје српскога народа», а бавио се «различитим научним областима, оставивши у свакој дубок, јасан траг. Он је једновремено и етнолог и фолклориста и социолог и културни историчар» (Љубинковић 1984:275). Управо ће га чињеница да је највећи зналац «српског народног живота и обичаја српскога народа» препоручити Витезовићу да га у пјесми представи као Настасијевићевог и Принциповог професора, иако он те 1913. није био професор Прве мушке гимназије, него доцент Београдског универзитета. Али, ако није 1913, био је професор Прве мушке гимназије 1905. године. Тихомир Р. Ђорђевић, наиме, «године 1905. прелази у Београд и постаје професор у Првој мушкој гимназији. За доцента Београдског универзитета изабран је 1906. године» (Љубинковић 1984: 276).

Милован Витезовић је тако Принципа и Настасијевића као матуранте и Тихомира Ђорђевића као њиховог професора, држећи се начела не историјске него поетске истине, смјестио у исти разред и годину 1913, у пјесми «Матуранти»², коју овдје доносимо у цјелини:

У Првој мушкој гимназији
у пролеће 1913. године
у истој скамији
Заједно седе матуранти
Момчило Настасијевић и Гаврило Принцип
Имате дара за писање
каже им професор
Тихомир Р. Ђорђевић

² Библиографски податак о пјесми даје се у *Извору* на крају рада.

Умете да осетите душу Српског народа

Ја ћу писати поезију

Ја ћу писати историју

кажу истовремено и самоуверено

Разред се лукаво смијуљи

Свима је српска неверица на лицу.

Пјесма има четири строфе, с тим што је прва строфа шестостишна (секстина), друга петостишна (квинта), а трећа и четврта четворостишне (катрени). Изузимајући трећу строфу, пјесма је писана слободним стихом, неримована је. Уз то је цијела неизометрична јер ни једну строфу не чине стихови исте врсте. Пјесма је ослобођена интерпункцијских знакова, али готово да их имплицитно подразумева, јер почеци стихова нису правописно уједначени, тако да, с два изузетка, почеци стихова великим и малим словом одражавају правописна правила. Структурно-тематски пјесма «Матуранти» прави је репрезентант наративне поезије. А наративност пјесме готово да је самоочигледна кад се на њу примијене критеријуми комбиновања типова говора. Прва и завршна строфа дате су у ауторском говору, а унутрашње двије – друга и трећа – у управном, и то у уведеном слободном управном говору.

Синтаксички посматрано, прву строфу чини једна монопредикатска проста проширена реченица раздвојена у шест стихова, с предикатом «сједе» у трећем стиху, с тим што се у прва три стиха анафорски нижу три хомопредлошке прилошке одредбе, а пети и шети стих представљају субјекте, којим се именују ликови који су тема пјесме. Синтаксички строфу одликује не граматички него стилистички ред компонената, јер су координирани граматички субјекти смјештени у стилистички јаку финалну позицију, иза предиката, на крај реченице, односно строфе. И то не толико због њиховог комуникативног фокусирања, колико због својеврсног анадиплозичког структурно-семантичког уланчавања краје прве са почетком и структуром цијеле друге строфе.

Прва строфа, дакле, почиње трима прилошким одредбама с предлогом у, двјема оквирним локативним и једном уоквиреном акузативном. Предлог у има анафоричку, и то и кохезивну и кохеренцијску, улогу у структурисању прве строфе. На то непосредно упућује прилог «Заједно», којим почиње четврти стих и који је, насупрот у пјесму имплицитно присутним правописним правилима, писан великим словом, и то управо из кохеренцијских структурно поетских разлога. Тај прилог као да лексичким значењем «јединства», «заједништа» истовремено врши и анафорску и катафорску структурну улогу, указујући на *јединство мјеста* (у Првој

мушкој гимназији, у истој скамији) и *јединство времена* (у пролеће 1913.), обједињујући их с *јединством ликова* (Момчило Настасијевић и Гаврило Принцип) и *јединством радње* «седе». Једини глагол у првој строфи, глагол «седе», употребљен је у наративном презенту, са жељом да се дата ситуација читаоцу предочи као актуелна, као ситуација која се догађа управо пред њим, предочена тако да је и сам читалац може замислити као реално-актуелну. Прва строфа на тај начин има статус уводно дескриптивне строфе – њом се представљени «ликови» у конкретизованој мјесно-временски детерминисаној ситуацији.

У другој строфи ликови пјесме се комплетирају – пјесник уз «матуранте» уводи и њиховог професора Тихомира Р. Ђорђевића. Цијела друга строфа представља стиховно структурисан дискурс управног професоровог говора. Професор се, наиме, обраћа двојници матураната – износећи њихове двије готово каузално повезане особине: – «имате дара за писање» и «умете да осетите душу Српског народа». Кад је структурисан према граматичко-правописни правилама, управни говор има три нужне компоненте: а) ауторску дидаскалију (конференсу), б) говор лика као пренесени «неауторов» говор, в) маркираност наводницима или цртом пренесеног говора лика. Будући да је Витезовићева пјесма ослобођена интерпункцијских знакова, јасно је да у професоровом управном говору изостају наводници. А «уколико се у моделу управног говора укину само ортографски маркери говора лика (наводници или црта), а остану и ауторска дидаскалија и говор лика, добија се *уведени слободни управни говор*. И у овом као и у моделу правог управног говора ауторска дидаскалија (конференса) у односу на говор лика може заузимати једну од три позиције: антепозицију, постпозицију или интерпозицију (Ковачевић 2012: 19-20). И управо друга строфа Витезовићеве пјесме оваплоћује *уведени слободни управни говор*.³ Строфа садржи четири глагола, три у управном говору (*имате, умете, осетите*) и један у ауторској дидаскалији (*каже*), сва четири у презенту, с тим да презенти мимо дидаскалије показују да је у првом плану функција усмјерена на саговорнике, конативна функција језика⁴. Професор се обраћа двојници матураната хвалећи њихове способности «писања» и «осећања српске душе». Глаголи су стављени на почетак двају исказа што чине управни говор – на почетак првога и четвртога стиха, тако да уоквирују ауторску дидаскалију, потребну прије свега да се именује говорник – Тихомир Р. Ђорђевић. Глагол «имате», којим започиње строфа, има и текстуално кохезивну улогу, јер на семантички деиктичан конативни начин упућују на саговорнике именоване на крају прве строфе. Прва и друга строфа тако су семантички повезане конативно

³ Чија би граматичко-правописно потпуна верзија била: «Имате дара за писање», /каже им професор/ Тихомир Р. Ђорђевић. /«Умете да осетите душу Српског народа».

⁴ О конативној функцији језика в. Јакобсон (1966:292).

употријебљеним презентом на почетку друге строфе, што нужно имплицира саговорнике представљене на крају прве строфе. Тако завршетак прве и почетак друге строфе стоје у својеврсном анадиплозичком семантичком односу. За кохеренцијски развој пјесме – три су компоненте из ове строфе врло битне: а) Тихомир Р. Ђорђевић због својих специфичних научних компетенција, б) синтагма «дар за писање» и в) синтагма «душа српског народа». Тихомиру Р. Ђорђевићу дата је улога професора зато што се између свих српских научника највише бавио «народним животом Срба», зато што је аутор вишетомене монографије *Наш народни живот* (1984), дакле човјек који најбоље познаје «душу српског народа». Управо због тога је други исказ у изјави професоровој – *Умете да осетите душу/ Српскога народа* – чворишно «ирадијационо» семантичко мјесто цијеле пјесме. Други пут у цијелој пјесми изневјерен је правописни принцип – придјев *српски* због свог значаја писан је великим а не, како то правопис налаже, малим словом – јер фокус исказа управо је на «Српској души». А под «душом Српског народа» пјесник очито подразумејева његову, како би Настасијевић рекао, «матерњу мелодију», која се нужно реализује у језику, односно *поезији* као највишем изразу језика, и *историји* као свједочанству постојања и трајања једнога народа.

Трећа строфа као да је сва својеврсна потврда професорове оцјене, потврда коју дају сами прозвани матуранти: Настасијевић и Принцип. И трећа као и друга строфа представља стиховно уобличени слободни управни говор, с тим да су искази управног говора смјештени у прва два стиха, док трећи и четврти стих чине структуру ауторске дидаскалије. Ова је строфа са претходном повезана низом интертекстуалних кохезивних и кохеренцијских веза, али се по неколике најбитније како граматичке тако и структурно-поетске карактеристике разликује не само од претходне него и од преостале све три строфе пјесме.

Са претходном строфом ова строфа дијели, како смо већ рекли, исту наративну карактеристику – представља поетски обликовану структуру уведеног слободног управног говора. Са претходном строфом дијели и архисемску компоненту «писања», само што та компонента у овој строфи није изражена глаголском именицом него двапут поновљеним глаголом «писати», тако да се у директну кохезивно-кохеренцијску везу – управо преко лексеме «писати/писање» – доводе први стих друге строфе и први и други стих треће строфе. Као да почетни стихови треће строфе експлицирају садржај «дара за писање» из друге строфе, али и – што је без сумње битније – «поезију» и «историју» као суштински садржај «душе Српског народа». Тако су друга и трећа строфа различитим кохезивно-кохеренцијским везама вишеструко «увезане» како на структурном тако и на семантичком плану.

Међутим, посматрана у оквиру пјесме као цјелине, трећа строфа има низ самосвојних карактеристика, што јој даје статус «смисаоног» кључа цијеле пјесме. Као да је цијела пјесма подређена управо тој строфи и на структурном и на значењском плану. Ова, трећа, строфа једина је у којој у управном говору глаголи нису у презенту, него у футуру првом (*ћу писати*). Ово је једина римована строфа, римована парном римом *aabb* (поезију – историју; истовремено – самоуверено), и уз то једина строфа с «двогласним» као «једногласним» оглашавањем лик(ов)а. Наиме, на основу садржаја само ове строфе не може се закључити коме од двојица матураната припада које «ја», односно коме припада који од двају исказа наведеним у првим двама стиховима треће строфе (*Ја ћу писати поезију / Ја ћу писати историју*), јер се то ни у дидаскалији не разрјешава, пошто се наводи да су то они рекли «истовремено». Једнозначно «дешифровање» долази из читаочевог знања каснијег, постгимназијског времена, тако да савременом читаоцу текстуална дилема и није дилема – он одлично зна ко ће «писати поезију» а ко «писати историју». У рецепцији пјесме тако је укључена читалачка, а не текстуална семантичка перспектива. Пишчеву свјесно текстуално (с)творену бисемичност коме припада који исказ разрјешава знање садашњег читаоца, за кога је пјесма и написана, разрјешава читаочево знање из будућности, због садашњег знања о «прошлој будућности» самих матураната. Тако је у пјесми граматички обиљежена будућност (*ћу писати поезију/историју*) за актуелног читаоца прошлост. Граматичка будућност у читалачкој је перспективи прагматичка прошлост, што је пјесник при структурно-семантичком уобличењу пјесме свакако имао у виду. У перцепцији пјесме пјесник је очито планирао да укрштањем граматичког и прагматичког времена, времена говора матураната и времена читалачке перцепције њихових исказа оствари хармонија «временског противурјечја», и то тако што савремени читалац граматичку будућност «чита» као прагматичку прошлост. То укрштање граматичког и прагматичког времена свој пандан налази у низу других структурно-семантичких «супротица» у овој строфи. А основ начела супротности огледа се у «дисхармонији хармоније», тј. смисаоне неподударности структурно подударних јединица. Наиме, први и други стих уобличени су према принципу синтаксичког паралелизма, они имају изоморфну синтаксичку структуру: почињу истим субјектом «ја», слиједи исти предикат «ћу писати», а неподударна је само семантички – иначе по форми и функцији подударна – именица с краја стиха: «поезију»/«историју». Структурна истост стихова, подржана «блискозвучношћу» лексички неподударних објеката – као да намеће и перцепцију комуникативне истости, што ће рећи структуром сугерисани «неразликровни» начин схватања смисла датих стихова. Наиме, као да се семантички принцип по коме стих «ја ћу писати поезију» недвосмислено значи «ја ћу бити пјесник» – преноси и на стих «ја ћу писати историју» намећући му значење «ја ћу бити историчар». Јер структурна подударност

као да намеће и интерпретативну семантичку подударност. Та подударност, међутим, изостаје због тога што дати стихови не репрезентују исте функције језика. У првом је стиху у исказу језик употријебљен као «првостепени моделативни систем», као систем са комуникативном као примарном функцијом. Тако се смисао исказа «ја ћу писати поезију» интерпретира тако да се свака лексема прихвата у свом основном (непренесеном) значењу, исто као, на примјер, и исказа: «ја ћу писати законе», «ја ћу писати графите», «ја ћу писати романе», «ја ћу писати научне радове» и сл. Тумачен у «кључу» комуникативног језика и стих «ја ћу писати историју» морао би имати значење «ја ћу писати књигу/учбеник историје», тј. «ја ћу бити историчар». А он, јасно је, такво значење нема. А нема зато што овај стих није структурисан по правилима језика као «првостепеног моделативног система», тј. по правилима комуникативног језика, него је структурисан по правилима језика као «другостепеног моделативног система»⁵, тј. по правилима поетског језика. У суоднос су тако стављена два синтаксички изоморфна стиха, од којих је први структурисан по правилима комуникативног језика, што значи са примарним значењима и реченице и њених лексичких конституената, док је други стих структурисан по правилима поетског језика, тако да и није могуће његово «буквално» читање, него се он мора читати као фигуративан, као стих у чијем се семантичком «дешифровању» морају примијенити правила језика као «другостепеног моделативног система». Тако Принцип неће «писати историју», него ће «историја писати о њему», он неће бити «писац историје», него «стваралац историје», њен творац. Из тога је јасно да глагол «писати» није употријебљен у свом основном него у пренесеном, метафоричком значењу, што цијелом стиху (конструкцији) даје метафоричко-метонимијско значење. Наиме, глагол «писати» може се сматрати фигуративним супституентом глагола «творити/стварати», тако да «писати историју» заправо значи «стварати/творити историју». Али «писати историју» може се сматрати и узрочно-последичном метонимијом, јер «творити/стварати историју» у коначном резултату значи «писати друкчију/нову историју». На тај начин значење стиха «ја ћу писати историју» уједињује неколика међусобно сагласна уланчана смисла: «ја ћу направити значајан историјски догађај, који ће промијенити историју, па га самим тим историја неће моћи заобићи него ће (историјска литература) о њему нужно писати». Тако се показује да синтаксички паралелизам не прати и смисаони паралелизам првих двају стихова треће строфе, који и представљају семантичку доминанту цијеле пјесме. А та доминанта је тим истакнутија што се хетеросемантичност стихове остварује упркос њиховој синтаксичкој изоморфичности. Структурно исто на семантичком плану потцртава разлику – тако је у основи датих стихова својеврсни контраст структуре и семантике двају исказа.

⁵ О језику као првостепеном и другостепеном моделативном систему в. Лотман (1991:541-553).

Уз то тек са освјетљењем смисла наведених стихова конкретизује се и значење посљедња два стиха друге строфе, односно експлицира садржај «душе Српског народа», чије осјећање Тихомир Р. Ђорђевић приписује и Настасијевићу и Принципу. Потврда садржаја «душе Српског народа» позната је, међутим, тек савременом читаоцу – јер су њему реализације «самоуверених», футуrom исказаних, тврдњи матураната – познате. А постгимназијски животни пут Настасијевићев и Принципов показаће да су њихова дјела потврдила суштину душе српскога народа. Ту «душу» поетски најексплицитније Настасијевић потврђује својом теоријом «матерње мелодије језика». У самој Настасијевићевој дефиницији матерње мелодије темељни појам је управо «душа». Тако Настасијевић каже: «Матерњом мелодијом називам ону звучну линију која, долазећи из најдубљих слојева *духа*, везује појмове у тајанствену целину живог израза» (Настасијевић 1991:40). «Матерња мелодија» заправо значи враћање језичкој и духовној прошлости, прошлости са живим, мелодичним, исконским ријечима националног духа, ријечима што чувају архајску свјежину и дубину језика, чији смо смисао већ заборавили. Поезија је тако основна област «матерње мелодије језика».

Али «матерња мелодија» као одраз националног духа нужно има и своју комплементарну компоненту, што припада српској историји и српској народној традицији. Српска народна традиција, по ријечима Јована Цвијића, «највише цени три личности своје прошлости: Св. Саву, Цара Лазара и Милоша Обилића. Они су представници најбољих народних тежњи и оних особина које народ највише цени. Они су духовна и морална страна српског народног живота и његова правна основа. Те особине се на првом месту могу обележити као дубока и чиста етика, тежња за истином, за духовним и 'небеским царством', и за правдом, за потпуном, 'божјом правдом' и велика способност пожртвовања, без граница, до уништења своје личности» (Пишев 2013: 225). У тој традицији доминира култ жртве, што се огледа «у спремности на ЖРТВУ, у ономе лазаревском 'умримо да свагда живи будемо', у ономе да је царство земаљско пролазно, а Царство Небеско вечно, у ономе да се не размишља против какве силе се иде, него каква се светиња брани, у најдубљој смелости да се искорачи из себе ка Вечном» (Димитријевић 2013). Принципов Сарајевски атентат најбоља је потврда култа жртве као иманентне компоненте «душе српског народа». Та компонента указује на «нераскидиву спону Обилићевог и Принциповог подвига, који су имали врло сродан повод и крупан историјски значај. Они већ одавно нису само незаборавни догађаји, већ и темељи у нашем народном предању, које сеже и у митске просторе. У нашој подсвијести се и природно спајају та два српска Видовдана и истовремено се називу епски профили Обилића и Принципа» (Максимовић 2014: 43). У поетском дјелу Настасијевићевом и историјском чину Принциповом тако је оживотворен суштински дио «духа српскога народа».

Последња, четврта строфа пјесме у директној је кохеренцијској вези како са првом тако и претходећом јој трећом строфом. Са првом строфом она успоставља језичко-наратолошке, а са трећом смисаоно-семантичке везе. Завршну строфу с првом прије свега повезује еквивалентан тип говора – у њој нема управног говора, него само ауторски. Строфу чине четири стиха, тако да је по тој особини подударна с трећом строфом. Структура стихова у трећој и четвртој строфи потпуно се разилазе. У трећој прва два стиха представљају управни говор, а трећи и четврти чине структуру ауторске дијаскалију. У последњој строфи, међутим, у стихове се раздвајају субјекатски и предикатски дио реченице, с тим што субјекатски долази у непарним а предикатски дио чини парне стихове.

Основна кохезивно-кохеренцијска јединица што директно успоставља везу како с првим тако и са трећим стихом јесте прва лексема последње строфе, а то је лексема «разред». Та лексема у пјесми реализује три своја значења: а) фазу школовања, б) учионицу у школи, и в) ученике исте фазе школовања у истој учионици.

Као дио семантичког поља «школских термина» из прве строфе – а тамо су заступљени – *гимназија*, *скамија* (школска клупа) и имплицитно *завршни разред* као семантичка компонента лексеме *матуранти*, именица «разред» међу наведеним локационим школским терминима заузима мјесто између првог и трећег стиха – између гимназије и скамије, јер је разред дио гимназије, дио школе, а скамија (школска клупа) дио разреда, тако да је «разред» средњи везивни врсни појам између гимназије као родног и скамије као конкретног (денотативног) појма. Као да та недостајућа карика, реализована у почетном стиху завршне строфе, сад упућује на своје подразумевајуће мјесто у структури прве строфе, постајући тако директни кохезивни елемент тих двију строфа. А посебно још и преко семантичке компоненте «завршни разред» коју као иманентну садржи семантема «матуранти», јер се управо у метонимијском значењу «ученици завршног разреда» као примарном лексема «разред» појављује на почетку последње строфе. То метонимијско значење не доводи дату лексему у везу само с првом строфом и лексемом «матуранти» него и са претходећом трећом строфом и у њој оствареним метонимијским фигуративним принципом у синтагми «писати историју». Тако и сам метонимијски фигуративни принцип преношења значења добија кохеренцијску везивну улогу у пјесми као цјелини, јер обједињава прву, трећу и четврту строфу – доводећи у везу «матуранте», «писање историје» и «разред».

Лексема «разред» у завршној строфи нема само метонимијско значење «ученици у разреду» него има и фигуративно значење синегдохе типа *pars pro toto*. Као да то значење сугеришу предикати који «разред» као

субјекат у посљедњој строфи детерминишу. А «разред се /лукаво смијуљи» и «Свима [у разреду] је / српска неверица на лицу». Врло је интересно како је и на којим мјестима дијелове предиката пјесник раздвојио у посебне стихове: у један стих смјештен је субјекат и енклитички дио предиката (*се* и *је*), а у други морфолошки пунозначни глагол (*смијуљи*) или пак предикатив као комплемент копулативном глаголу (*српска неверица на лицу*). Управо такво «ломљење» предиката условљено је комуникативно стилском улогом краја стиха као реторичком паузом, тако да су тиме посебно истакнути неенклитички дијелови предиката – глагол «смијуљи» и синтагматски предикатив «српска неверица на лицу». А и смијуљење и невјерица значе неку врсту на различит начин исказане сумње у остварљивост Настасијевићеве и Принципове изјаве као потврда израза «духа српскога народа». Као да и овдје пјесник заступа позицију савременог читаоца, и алузивно упућује на његово знање о томе какав су однос (поједини) представници српске «културне», «историјске» и «политичке» интелигенције исказивали према Настасијевићевом књижевном дјелу и Принциповом историјском чину.

Познато је, наиме, да су српска позоришта одбијала Настасијевићеве драме, да су критичари у најугицајнијим српским листовима («Правди» и «Политици») давали негативне оцјене о у позоришту извођеним драмским Настасијевићевим текстовима, да је Српска књижевна задруга одбила рукопис *Хронике моје вароши*, тако да је та књига остала «необјављена за пишења живота» (податке о свему томе даје Петковић 1991:638-639). Посебно оштру критику, и то Настасијевићевог језика, дао је тадашњи српски најавторитативнији лингвиста Александар Белић, сматрајући да је Настасијевићев језик у «Уводу у збирку *Хроника моје вароши*» заправо «свесно кварење језика» српскога, или друкчије речено «насиље над језиком» (в. о томе исцрпно у Ковачевић 2000:139-143).

Ни Принципово дјело није прошло без сумњичења и негирања чак и од појединаца српскога народа. За потврду овдје наводимо само аргументоване констатације В. Максимовића да «у предугом низу већ стогодишњих смицалица, обмана, сујета, комплекса, лажи и других непочинстава, које су испољавали састављачи текстова о Гаврилу Принципу, нису изостали ни неки књижевници», да смо «данас свједоци неприродне и немиле појаве» да се «у табору српских непријатеља [...] Гаврило Принцип идентификује са савременим свјетским, претежно исламским фанатизованим терористима», и да – што је најгоре – Принципа морамо да «штитимо од нападних сумњичења и поремећених тврдњи и неких српских надобудних политичара. Они Принципов часни чин мјере аршинима потпуно неприкладним нашем националном духу» (Максимовић 2014: 40, 43, 44).

Извор

Милован Витезовић, «Матуранти», *Жрнов*, часопис за културу, науку и уметност, год. I, број 1, лето, 2014, стр. 3.

Литература

Блашковић 2014: Ласло Блашковић, «Настасијевићев Принцип», *Политика*, 12. 4. 2014, Културни додатак, стр. 3.

Дедијер 1966: Владимир Дедијер, *Сарајево 1914*, Београд: Просвета, 1966.

Димитријевић 2013: Владимир Димитријевић, *Gavrilo Princip i mladobosanci: ko hoće da živi, nek mre (na ponos i sećanje)*, <http://udicazasrce.wordpress.com/2013/04/20/gavrilo-princip-i-mladobosanci-ko-hoce-da-zivi-nek-mre-na-ponos-i-secanje/comment-page-1/> (приступ: 25. 12. 2013)

Ђорђевић 1984: Тихомир Ђорђевић, *Наш народни живот*, 1-4, Београд: Просвета, 1984.

Јакобсон 1966: Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*, Београд: Nolit, 1966.

Квас 2011: Kornelije Kvas, *Istina i poetika*, Novi Sad: Akademska knjiga, 2011.

Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, «Белићев погледи на стилистику», *Српски језик*, V/1-2, Београд, 2000, стр. 127-143.

Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, «О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора», *Српски језик*, XVII, Београд, 2012, 13-38.

Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, «Лингвостилистичка анализа једине Принципове пјесме», у: *Наука и слобода*, зборник радова, уредник Милош Ковачевић, Источно Сарајево: Филозофски факултет, 2015, 89-96.

Лотман 1991: Jurij Mihailovič Lotman, «Teze ka problemu 'Umetnost u nizu modelativnih sistema'», у: *Teorijska misao o književnosti*, priredio Petar Milosavljević, Novi Sad: Svetovi, 541-553.

Љубинковић 1984: Ненад Љубинковић, «Живот и дело Тихомира Р. Ђорђевића», у: Тихомир Ђорђевић, *Наш народни живот*, књ. 4, Београд: Просвета, 1984, 275-290.

Максимовић 2014: Војислав Максимовић, «Покољење за пјесму створено», у: *Споменица Младе Босне: 1914-2014*, књига I, приређивач Војислав Максимовић, Пале: Српско просвјетно и културно друштво Просвјета; Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2014, 7-45.

- Настасијевић 1991: Момчило Настасијевић, *Есеји, белешке, мисли*, приредио Новица Петковић, Горњи Милановац: Дечје новине; Београд: Српска књижевна задруга, 1991.
- Петковић 1991: Новица Петковић, «Биографија Момчила Настасијевића», у: Момчило Настасијевић, *Есеји, белешке, мисли*, приредио Новица Петковић, Горњи Милановац: Дечје новине, Београд: Српска књижевна задруга, 1991, 627-642.
- Пишев 2013: Marko Pišev, *Politička etnografija i srpska intelektualna elita u vreme stvaranja Jugoslavije 1914-1919: Slučaj Jovana Cvijića*, Beograd: Filozofski fakultet, 2013.
- Ракитић 2007: Слободан Ракитић, «Белешка о Момчилу Настасијевићу», у: Момчило Настасијевић, *Песме*, Београд: СКЗ, 2007, 163-171.

Miloš M. Kovačević

LINGUOSTYLISTIC ANALYSIS OF MILOVAN VITEZOVIĆ'S POEM ABOUT GAVRILO PRINCIP AND MOMČILO NASTASIJEVIĆ

Summary

The author in this paper uses an integral linguostylistic method to thematically, naratologically, and cohesive-coherently analyze Milovan Vitezović's poem *Maturanti*. The analysis is first and foremost textual-stylistic, implying excerpting linguostylistic features of both the poem in whole and its four stanzas with linguostylistic status of the thematically most relevant verses. The poem being narrative, what has been analysed is the way of combining types of direct speech, and the function of finite verb forms (first and foremost narrative present and will-future), and semantical disharmony of structurally isomorphic verses. What has been shown is that the value of the semantical and the pragmatical structure of the poem is conditioned by a successful matching of speech position of the characters and receptive position of readers.

The poem being dedicated to Momčilo Nastasijević and Gavriilo Princip's school days, the paper among other facts also brings the facts about their friendship, and the way they are conveyed in Milovan Vitezović's poetic truth.

СЛОБОДНИ НЕУПРАВНИ ГОВОР У РОМАНУ ЏЕЈН ОСТИН ГОРДОСТ И ПРЕДРАСУДА: УПОТРЕБА И ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: У овом раду ћемо анализирати слободни неуправни говор у роману Гордост и предрасуда (Pride and Prejudice) Џејн Остин и његове преводне еквиваленте српском језику. Како је слободни неуправни говор изузетно актуелна тема у последњих неколико година, одлучили смо се за његово анализирање у роману британске књижевнице која је позната, између осталог, по његовој употреби. Најпре ћемо дати преглед одлика и показатеља слободног неуправног говора у садашњој литератури, а затим и његову употребу у поменутом роману и његове формалне индикаторе, на крају и поређење превода и оригинала романа, у смислу доследности превода слободног неуправног говора и свих његових одлика. Истраживање показује да у преводу није увек доследно пренет слободни неуправни говор, а и полифоничност се губила на појединим местима. Слагање времена, као индикатор слободног неуправног говора у енглеском језику, било је најпроблематичније у преводу на српски, где не постоји његов еквивалент. Што се тиче транслатологије, слободни неуправни говор се показао као изузетно захтеван и компликован за превођење, што изискује закључке да је потребно његово детаљно познавање пре превођења на српски језик.

Кључне речи: *слободни неуправни говор, језик дијалога, транслатологија, полифоничност*

1. Особености слободног неуправног говора

Туђи говор је у последње време изузетно актуелна и популарна тема, најпре у наратологији, а затим и у стилистици, поетици и лингвистици уопште. Када говоримо о овој тематици, не можемо, а да не поменемо Бахтина за кога је је туђи говор „говор говор у говору, исказ у исказу, али и говор о говору и исказ о исказу“ (Бахтин 1980:128). Постоје две основне врсте туђег говора, управни и неуправни, при чему се комбинацијом њихових елемената приликом преношења туђег говора добија слободни неуправни говор или неправи управни говор (Ковачевић 2012: 25).

¹ milicak@hotmail.com

Оно што одликује савремена прозна дела свакако је слободни неуправни говор, који је због својих специфичности и најзахтевнији у смислу стилистичке анализе, а који је истовремено и најтежи за уочавање, због одсуства формалних карактеристика. Како истиче Ковачевић (2012), у СНГ-у, употребом заменица и глагола из перспективе приповедача пре свега, можемо уочити особености неуправног говора, али одсуством ауторске дидактике и везивног елемента, овај тип говора одудара од карактеристика правог неуправног говора. Поједини аутори (Зечевић 2013) тврде да је управо необична структура слободног неуправног говора допринела његовој великој популарности.

Слободни неуправни говор је стилско средство, карактеристично за наративни дискурс, па га ни новија прагмолингвистичка разматрања не заобилазе. Каравесовић тврди (Каравесовић 2010: 43) да је „слободни неуправни говор појава која стоји на пола пута између непосредног и посредног навођења, и чија се интерпретација у великој мери заснива на адекватној прагматичкој анализи“. Граматички, слободни неуправни говор има одлике и управног неуправног говора – поседује експресивност и независну конструкцију управног говора, али и приповедање у трећем лицу, карактеристично за неуправни говор.

Слободни неуправни говор не можемо, међутим, посматрати независно од прагматичких и семантичких одлика текста. Па тако, Рајић каже (Рајић 2010: 7) да „за разлику од управног и неуправног говора, који испољавају стабилан синтаксички образац, по коме се увек могу идентификовати, СНГ [слободни неуправни говор] се одликује амбивалентном и нетранспарентном структуром, тако да је његова идентификација могућа само на основу информације, коју пружа контекст“.

У већини речника и приручника, дефиниција слободног неуправног говора своди се на то да он представља комбинацију гласа наратора и гласа приповедача. Исто тако, важи правило да се слободни неуправни говор никада не среће у разговорном стилу, већ искључиво у писању, у књижевноуметничком стилу. Слободним неуправним говором, заправо, представља се говор књижевног јунака уз неизоставну употребу најчешће трећег лица (или и другог и првог) чиме је граница између говора аутора и говора лика прилично нејасна. Можемо закључити да слободни неуправни говор представља својеврстан начин репрезентовања говора одређеног лика, уз честу употребу трећег лица, а само приповедање се одвија између наратора који преноси размишљања лика и самог лика, приликом чега не знамо увек тачно ко шта каже. Резултат овога је прича која може да има два приповедача – прича са два потенцијална приповедача, чија улога припада аутору или јунаку самог дела (Зечевић 2013:117).

Слободни неуправни говор можемо најпре препознати по одсуству везника субординације, затим одсуству глагола који уведе неуправни говор, као и по експресивности и ауторовој субјективности, што није карактеристично за неуправни говор.² У слободном неуправном говору имамо и узвике и питања. Доминантна је употреба прошлог времена, што у енглеском језику резултира слагањем времена. Прошло време се у овом случају неретко односи и на прошлост, и на садашњост и будућност. Најучесталија је употреба трећег лица.

Што се тиче слободног неуправног говора у енглеском језику, већ смо рекли да је слагање времена једна од главних карактеристика овог типа говора, што у српском језику није случај, због чега је његова идентификација отежана. Исто тако, у енглеском језику имамо и појаву инверзије у питањима, због самих граматичких и синтаксичких правила енглеског језика. Као и у српском језику, и у енглеском језику за анализу слободног неуправног говора најнеопходније је познавање контекста. С друге стране, Бахтин (1980) каже да се морамо осврнути и на прагматичке и синтаксичке аспекте овог типа говора, а не само на граматичке, због његове двосмислености. Та двосмисленост често резултира преплитањем перспектива наратора и ликовва, као и референцијалним недоумицама што додатно отежава преводилачки посао.

2. Методологија рада

У наредном делу рада, најпре ћемо анализирати слободни неуправни говор (у даљем тексту СНГ) у оригиналном тексту, а затим га упоредити у енглеском и у српском језику, односно реализације СНГ-а у оба језика, на основу примера из дела *Гордост и предрасуда* (*Pride and Prejudice*) на енглеском језику, и његовом преводу на српски. Намера је да се покаже да ли и колико се СНГ задржава у преводу и које су потешкоће са којима се преводилац сусреће приликом превода оваквих граматичких и стилистичких (па и прагматичких) категорија. Критеријуми идентификације свакако почивају на нивоу синтаксе и семантике, али и прагматике, с обзиром на то да су то важни фактори у распознавању СНГ-а.

Иако постоје многобројне сличности, разлике у реализацији и формалним показатељима СНГ-а у српском и енглеском језику јесу знатне, а наша претпоставка је да ће се оне највише огледати у разлици у слагању времена. Слагање времена је карактеристично за енглески језик, док у српском језику не постоји слична конвенција, тако да је и то једна од главних потеш-

² Иако је један од показатеља еспресивности, императив се никада неће наћи у слободном неуправном говору.

коћа за преводиоце. То је један од главних разлога што је у последњих неколико година СНГ у центру не само лингвистичких, књижевних и нараторолошких тема, већ и тема транслатологије и примењене лингвистике.

3. Превођење слободног неуправног говора

Динамика СНГ-а, честа промена перспективе онога који говори, пребацивање са јунака на наратора и обрнуто представља велики проблем за преводиоца. Неопходно је знати све одлике СНГ-а да би се правилно превео, јер једна карактеристика често није довољна за његово уочавање. Иницијални проблем приликом превођења представља управо то – уочавање и идентификација СНГ-а, јер да би се превео доследно, СНГ мора најпре да се идентификује. Уколико имамо деиктичке изразе, слагање времена, треће лице и експресивне маркере, онда нема дилеме. Међутим, реткост је имати све ове елементе на једном месту.

Па тако, ако узмемо у обзир ортографске маркере и граматичке маркере, није могуће поуздано идентификовати СНГ на основу њих, јер неретко изостају. Заменице су такође проблематичне, како због слагања времена, односно категорије лица, тако и због могућности јављања у сва три лица јединине. Тумачење СНГ-а додатно је отежано и тиме што се често изјаве могу приписати и лику и приповедачу. Многи аутори говоре о двогласју (*dual voices*) у делима где се користи СНГ.³ Међутим, у преводу на неки други језик, појављује се и глас преводиоца. Па тако, Басау каже да можемо приметити присуство преводиоца на основу избора које он начини при преводу, јер „бирајући између дијалога који је мање или више директан од оригинала, преводилац може довести до губљења једног од гласова“ (Bosseaux 2007: 55-100). У преводу који смо ми анализирали, примећено је да није адекватно пренета полифоничност, као једна од типичних одлика СНГ-а, већ је у већини случајева превођена монофоничним исказима.

Потешкоће у превођењу СНГ-а свакако варирају у зависности од тога на који се језик преводи, од стилских, међујезичких (па и у културних) разлика. Што се тиче нашег случаја, превођења СНГ-а на српски језик, највећа потешкоћа је свакако одсуство слагања времена у српском језику, односно његово присуство у енглеском. То указује на потенцијалне проблеме приликом превођења заменица, глаголских времена и деиктичких израза.

³ „Слободни неуправни говор увек представља стилско двогласје, јер комбинује одлике два дискурзивна догађаја, два стила, два језика, два гласа, два семантичка и аксиолошка система где један припада приповедачу, а други лику.“ (Prins 2011: 185)

4. Анализа примера слободног неуправног говора у роману *Гордост и предрасуда* и преводних еквивалената у српском језику

Одабрали смо дело које је написала Џејн Остин, управо због тога што је, између осталог, СНГ типичан за њене романе и зато што су сва дела преведена на српски језик, а извор који смо ми користили има више верзија превода. Ми смо одабрали превод из 2011. године.

Гордост и предрасуда је мешавина гласа наратора и гласа ликова, односно дијалога тако да обилује слободним неуправним говором. Роман је написан у трећем лицу јединине, а наратор није истовремено и лик. Што се тиче прозних дела на енглеском језику, СНГ је коришћен највише у 19. веку и почетком 20. века, кад је и овај роман настао. СНГ је компликован за уочавање у тексту, и тешко се објашњава, па је дуго времена владало мишљење да писци несвесно користе овај облик туђег говора. Познаваоци Џејн Остин тврде да, када је отпочела са писањем, она је сасвим несвесно у својим делима користила иновативну технику која је касније постала позната под називом „слободни неуправни дискурс“, а која је постала обележје њених романа. Иако није била први аутор који користи овај тип говора у својим делима (Гете је то урадио много раније), била је први аутор који користи СНГ на енглеском језику, доследно и опсежно. Остали писци су је пратили (Џојс, Вурцинија Вулф, Кафка), али управо је Џејн Остин поплочала пут овој приповедној техници и „показала како се то ради“ (Фулертон 2013: 39).

У свим романима Џејн Остин, дакле, наилазимо на примере СНГ-а, негде мање, а негде више. Може се лако закључити да Остин у својим делима има исто или слично виђење света и перспективу о њему као и њени женски ликови. Поставља се питање, онда, које је заправо становиште, или тачка гледишта наратора, а које лика. Многи критичари су тврдили да је ово двосмислено, и да морамо узети у обзир постојање „двогласја“ (*dual voice*), бар када је у питању ова наративна техника. Наратор и лик се, на изванредан начин, спајају, углавном у корист лика, па можемо рећи да наратор уступа место лику, али га никада у потпуности не напушта. То спајање, дакле, најчешће резултира одсутношћу наратора. Наратор помаже, на изванредан начин, да се приближимо лику, да разумемо његов ток свести. Ове одлике је изузетно тешко доследно пренети у преводу са енглеског, па се преводиоци сусрећу са потешкоћама које су узроковане постојањем СНГ-а и његове улоге у тексту, као што ћемо видети у примерима који следе.

У првом примеру, можемо видети присутност/одсутност наратора (Елизабет је управо сазнала да је њена сестра побегла са Викамом).

(1) She had never perceived while the regiment was in Hertfordshire, that Lydia **had** [← has] any partiality for him; but she was convinced that Lydia

had wanted [← wanted] only encouragement to attach herself to any body. Sometimes one officer, sometimes another, **had been** [← was] her favourite, as their attentions raised them in her opinion. Her affections **had been** [← were] continually fluctuating, but never without an object. The mischief of neglect and mistaken indulgence towards such a girl!—oh! how acutely **did** [← does] she now feel it. (*Pride and Prejudice* XLVI: 160).

(1) Никада није опазила, док је пук био у Хартфордширу, да Лидија **осећа** икакву наклоност према њему; али је била уверена да Лидији **треба** само мало подстрека па да се веже за неког. Некад је овај, а некад онај официр био њен миљеник; то је зависило од тога ко јој се више удвара. Њена осећања **била су** нестална, али **никад нису била** без љубимца. **Сад** је јасно **осећала** размере грешке што се није више утицало на такву девојку и што јој се превише пуштало на вољу. (*Гордост и предрасуда* XLVI: 264).

Овај пасус почиње индиректним преношењем Елизабетиних мисли, пре него што се сам наратор умеша. Наиме, наратор употребљава исти језик који Елизабет користи, исте реченичне конструкције и лексику, али задржава треће лице једнине, што нам указује на то да наратор и Елизабет имају исту „свест“ (“oh! how acutely did she now feel it”). Да је у питању свест и размишљање Елизабет Бенет, онда би заменице и времена били дословно пренети, односно њена мисао би била дословно цитирана. Овде, дакле, СНГ указује читаоцу да се наратор слаже са Елизабет. Ово је једна од најкарактеристичнијих особина СНГ-а, јер како каже Лоц (Лоц 1990: 126), овај тип туђег говора допушта аутору интимни приступ у саме мисли лика.

Исто тако, у овом једном пасусу се налазе скоро све карактеристике СНГ, од трећег лица, преко експресивности (*Oh!*), знака интерпункције, деиктичких фраза (*Now*), као и комбиновање садашњег прилога за време са прошлим временом, указујући тиме „на ко-темпоралност наратије у прошлом времену и деиксу за садашње и будуће време“ (Бринтон 1980: 336).

Употребом деиктичких средстава, попут *here, now, this*, иначе, указује се на сагледавање ситуације из перспективе лика, а не аутора дела, што нам је овде још једно помоћно средство за разрешавање недоумица. Уколико би се ситуација сагледала из перспективе аутора, деиктичка средства би услед слагања времена, које је неизоставно обележје неуправног говора у енглеском језику, била промењена у *there, then, that* (Зечевић 2013: 122).

Што се тиче превода овог пасуса на српски језик, запажамо неколико специфичности. Оно што прво примећујемо у преводу јесте одступање од оригинала у дословном преношењу свих одлика СНГ-а. Наиме, преводилац уопште није пренео експресивне елементе којима је био маркиран пасус из оригиналног дела (*Oh*, знаци итерпункције, ред речи). Слагање времена је

пренето у српски језик доследно, преводилац је користио одговарајуће време, тако да је очуван тај елемент оваквог типа дискурса. У овом делу, дакле, преводилац није очувао експресивност СНГ-а, али је задржао остале карактеристике. Морамо се међутим осврнути на превод прошлих времена. Наиме, знамо да у српском језику слагања времена нема, па тако и у преводу на српски језик можемо видети да се различити облици прошлог времена (Past Perfect, Simple Past) преводе искључиво перфектом.

Исто тако, често се дешава да се у преводу користи еквивалент који постоји у српском језику за дато време, уместо времена које је изворно употребљено у реченици или изјави, као у нашем следећем примеру, мада ваља истаћи да су времена углавном доследно превођена у овом роману, што видимо у трећем и четвртном примеру.

(2) They were [**← are**] ignorant, idle, and vain (*Pride and Prejudice* XXXVII: 206).

Биле су [**Оне су**] незналице, а поред тога и лење и сујетне (*Гордост и предрасуда* XXXVII: 150).

(3) The master of the house heard with real sorrow that they were [**← are**] to go so soon, and repeatedly tried to persuade Miss Bennet that it would [**← will**] not be safe for her—that she was [**← is**] not enough recovered; but Jane was firm here she felt herself to be right. (*Pride and Prejudice* XIII: 39).

Господар куће се много растужи кад зачу да оне ускоро одлазе, па неколико пута покуша да направи госпођицу Бенет да остане, јер се још није довољно опоравила. Али Џејн је била непоколебљива када је осећала да је у праву. (*Гордост и предрасуда* XIII: 65).

(4) As they walked home, Elizabeth related to Jane what she had seen [**← saw**] pass between the two gentlemen; but though Jane would have defended either or both, had they appeared to be in the wrong, she could no more explain such behaviour than her sister. (*Pride and Prejudice* XV: 46).

Док су ишле кући, Елизабет исприча Џејн шта се десило између ова два господина. Мада би Џејн бранила и једног и другог да је изгледало да су криви, она, као ни њена сестра, уопште није могла да објасни такво понашање. (*Гордост и предрасуда* XV: 73).

У наредном примеру, опет имамо помешане перспективе наратора и лика, где нам заправо неопходан и контекст, као једно од битних обележја СНГ-а, да бисмо разлучили шта мисли и шта каже наратор, а шта лик.

(5) **Her** astonishment, as **she** reflected on what had passed, was increased by every review of it. That **she** should receive an offer of marriage from Mr. Darcy! that **he** should have been in love with **her** for so many months! so much

in love as to wish to marry **her** in spite of all the objections which had made **him** prevent **his** friend's marrying her sister, and which must appear at least with equal force in **his** own case, was almost incredible! (*Pride and Prejudice* XXXIV: 114).

Њено чуђење било је све веће што је више размишљала о ономе што се десило. Да **њу** запроси господин Дарси! Да је **он** већ толико месеци заљубљен у **њу**! Да је толико заљубљен да жели да се ожени **њом** упркос свим замеркама због којих је спречио свог пријатеља да се ожени **њеном** сестром, а које важе бар једнако и за његов случај – било је то готово невероватно! (*Гордост и предрасуда* XXXIV: 190).

Први део пасуса дат је од стране наратора, односно из његове перспективе, који је, видимо, свестан тога да је главни лик, Елизабет, изненађења просидбом. Међутим, остатак пасуса је заправо перспектива Елизабет Бенет, са повременим појављивањем наратора. Мишљења која се овде исказују нису нараторова/ауторова мишљења, просидба није изненађење за наратора, у претходном делу књиге видимо да је аутор био свестан Дарсијевих мисли и жеља. Што се тиче скривених осећања, попут презира и нераумевања које можемо идентификовати у последњој реченици, није апсолутно јасно да ли то осећа Елизабет или наратор, а без контекста не бисмо могли ни да дознамо то.

Што се тиче превода на српски језик, можемо да запазимо како је у овом делу преводилац задржао експресивност, бар у погледу ортографских маркера. Ред речи је, међутим, промењен, односно модификован, тако да одговара српском језику, да звучи природније, и тиме није утицано на сам дискурс СНГ-а. Слагање времена је такође доследно преведено, и преводилац се овде скоро у потпуности држао оригинала. У овом делу, СНГ се махом користи двојачко: или да бисмо се укључили у оно што сам лик осећа, да бисмо следили његов ток мисли и оно кроз шта пролази (овде се то односи на Елизабет Бенет у већини случајева), или да би се нагласила иронија (Фулerton 2013:40).

СНГ се користи, мада ређе, и у функцији ироније и сарказма. Што се тиче 'ироничног' СНГ-а, овде је господин Колинс најчешћи 'објекат' овог типа говора, што можемо видети на основу следећег одломка:

(6) Mr. Collins was eloquent in her praise. The subject elevated him to more than usual solemnity of manner, and with a most important aspect he protested that he had never in his life witnessed such behavior in a person of rank – such affability and condescension, as he had himself experienced from Lady Catherine. She had been graciously pleased to approve of both the discourses which he had already had the honor of preaching before her. She **had also asked him** twice to dine at Rosings, and had sent for him only **the Saturday before**, to

make up her pool of quadrille in the evening. Lady Catherine was reckoned proud by many people he knew, but **he** had never seen anything but affability in her. She had always spoken to him as she would to any other gentleman; she made not the smallest objection to his joining in the society of the neighborhood, nor to his leaving his parish occasionally for a week or two, to visit his relations. (*Pride and Prejudice* XIV: 41).

Господин Колинс је речито хвалио леди. Та га је тема уздигла до још веће свечаности и изјавио је врло важно да он никада у животу није видео такво понашање код особе високог ранга – такву приступачност и благонаклоност на какве је лично наишао код леди Катрен. Она је благонаклоно похвалила обе проповеди које је већ имао част да одржи пред њом. Већ га је двапут звала на вечеру у Роузингс, а прошле суботе послала је по њега да би имала четвртог за картање те вечери. Многи који познају леди Кетрин сматрају је гордом, али је она за њега сушта приступачност. Она увек разговара са њим као што би разговарала са ма којим другим господином; она нема ништа против његовог учествовања у друштвеном животу суседства, нити против његовог повременог одласка из парохије на недељу-две, да би посетио своје сроднике. (*Гордост и предрасуда* XIV: 67).

У овом делу, Колинс говори о Кетрин. Овде запажамо, уз помоћ контекста, наравно, да су ово његове речи, а не речи наратора. Ово је искључиво ток мисли господина Колинса. То можемо видети и на основу лексике, ово су речи које користи Колинс, ако узмемо у разматрање целокупну књигу. Што се тиче одлика СНГ-а, у овом делу имамо слагање времена, експресивне маркере и специфичну интонацију (She **had also asked him** twice to dine at Rosings, and had sent for him only **the Saturday before**, to make up her pool of quadrille in the evening. Lady Catherine was reckoned proud by many people he knew, but **he** had never seen anything but affability in her) . Доминантна је и употреба прошлог перфекта (*had witnessed, had experienced, had pleased, had had the honour, had never seen, had asked, had spoken*) што је резултат слагања времена. Да ли је и у преводу коришћено давно прошло време, видимо у одломку на српском језику.

Овај одломак је, више него други, место где је преводилац прилично одступио од оригинала, у смислу одабира речи и свеукупног смисла реченице. Међутим у погледу СНГ-а, задржао је маркираност на местима где је требало. Специфична је употреба садашњег и прошлог времена на местима где је у оригиналу било давно прошло време. Ово је одлика СНГ-а у српском језику заправо – употреба наративног презента и перфекта. То доприноси динамичности текста, али и о стилистичкој обојености. Наиме, преводилац јесте преформулисао одређене делове текста, али то и јесте могуће урадити управо због тога што је у српском језику СНГ структурно флексибилнији, за разлику од енглеског језика, где је слагање времена једина могућа опција.

Ово нам можда отежава уочавање СНГ-а у српском језику, али је зато у енглеском језику његов неминовни показатељ.

5. Закључна разматрања

Као што смо могли да видимо, наведени фрагменти у СНГ-у нам отварају врата у унутрашњи свет ликова: СНГ нам омогућава да чујемо њихове мисли, да разумемо њихова осећања, као и да на основу реконструкције дијалога схватимо развој догађаја у роману. Иако је приповедач присутан у сваком тренутку, он је неопажен, управо због СНГ-а. Ово можемо да видимо и у енглеском језику и у српском, а на основу наших примера, видимо и то да се СНГ углавном верно преноси, али постоје места која су преводиоцима проблематична.

Пре свега, експресивност није увек доследно пренета са енглеског на српски језик, што смо могли да видимо на основу нашег првог примера. Слагање времена је следећа ствар која може бити узрок недоумица приликом превођења СНГ-а. Као што смо већ рекли, у енглеском језику је слагање времена неизоставно приликом употребе СНГ-а. У српском језику, међутим, на основу наших примера видимо да је преводилац сва прошла времена преводио махом презентом или перфектом. Ово је једно од одступања, условно речено, које се често јавља приликом превођења СНГ-, и то углавном ради „што лакшег праћења наративног тока романа“ (Зечевић 2013:125).

Исто тако, неретко се дешава и да преводилац преведе облик енглеског перфекта српским перфектом, где се заправо мора употребити презент, због слагања времена. Међутим, у тим ситуацијама не може бити јасно да ли је у питању пропуст преводиоца у идентификацији СНГ-а или је наменски преведено на тај начин, у смислу интервенције преводиоца.

Уопштено гледано, ако изузмемо експресивност која је била проблематична у овом преводу, преводилац је у осталим деловима остао близак наративној структури оригинала, па се тако лексичка и синтаксичка структура оригинала и превода не разликују у великој мери. У оба случаја, и у енглеском и у српском језику, без проблема уочавамо СНГ. Субјективност, као једна од експресивних одлика СНГ-а сачувана је у свим примерима, из разлога што се мисли јунака и не могу преносити другачије. Највише одступања се може уочити у преводу времена, и у преношењу референцијалности, на оним местима где је било тешко решити двосмисленост.

У нашем раду видели смо да је најпроблематичније превођење СНГ-а у смислу слагања времена и преношења експресивности, као и задржавања стилског двогласја које у преводу на српски често постаје једноглас. Очу-

вање карактеристика СНГ-а често подразумева интервенцију преводиоца, тако да постоји могућност својеврсног одступања од оригинала, у циљу верног преношења СНГ-а. Међутим, дискутабилно је у којој мери и када је то дозвољено приликом превођења. Свакако можемо закључити да превођење СНГ-а представља једну од највећих потешкоћа у преводилачкој пракси и да је потребно јако добро познавати језик на који се преводи, као и језик са ког се преводи да би превод био доследан и веродостојан.

Извори

Džejn Ostin, *Gordost i predrasuda*, Alnari: Beograd, 2011.

Jane Austin, *Pride and Prejudice*, Berkshire: Penguin Popular Classics, 1994 (first published in 1813).

Литература

Басау 2007: С. Bosseaux, *How Does It Feel? Point of View in Translation*, New York: Rodopi.

Бахтин 1980: М. Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*, Beograd: Nolit.

Бреј 2007: J. Bray, The 'dual voice' of free indirect discourse: a reading experiment, *Language and Literature*, 16/1, 37–52.

Бринтон 1980: L. Brinton, 'Represented Perception: A Study in Narrative Style', *Poetics*, 9, 363–381.

Зечевић 2013: С. Зечевић, Слободни неуправни говор у роману Вирџиније Вулф *To the Lighthouse* и његови преводни еквиваленти у српском језику, *Наслеђе*, 26, 115–126.

Каравесовић 2010: Д. Каравесовић, Слободни неуправни говор енглеско-српске паралеле. *Наслеђе*, 15/2, 43–54.

Ковачевић 2012: М. Ковачевић, О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора, *Српски језик*, 17/1–2, 13–38.

Лоц 1990: D. Lodge, *After Bakhtin: Essays on Fiction and Criticism*, London: Routledge.

Принс 2003: G. Prince, *A Dictionary of Narratology*, Lincoln: University of Nebraska Press.

Рајић 2010: J. Рајић, Слободан неуправни говор: језичка реализација полифоничног исказа у наративном дискурсу, *Српски језик*, 15/1–2, 515–524.

Фулертон 2013: S. Fullerton, *Celebrating Pride and Prejudice, 200 years of Jane Austen's Masterpiece*, Minneapolis: Voyageur Press.

Milica M. Kočović

FREE INDIRECT SPEECH IN JANE AUSTEN'S NOVEL
PRIDE AND PREJUDICE: ITS USE AND TRANSLATIONAL
EQUIVALENTS IN SERBIAN

Summary

The paper analyzes free indirect speech in Jane Austen's novel *Pride and Prejudice* and its translation into the Serbian language. Having in mind that free indirect speech is a contemporary topic, as well as an appealing one, we have decided to analyze it in the novel whose author was famous for using it. Firstly, the paper presents free indirect speech's features and indicators, as it has been introduced in the literature so far. After that, we explain its usage in this novel and its formal indicators. Lastly, the paper compares the translation of the novel and the novel itself, in terms of consistency of the translation of free indirect speech and its features. The research shows that free indirect speech was not always kept in the translation consistently, and polyphony was lost in certain places. Sequence of tenses, as an indicator of free indirect speech in the English language, was most challenging in the Serbian translation, where there is no equivalent. When it comes to translation science, free indirect speech turns out to be very demanding and complicated for translating, which leads to the conclusion that before translating it into the Serbian language, the translator must know all features of free indirect speech in detail.

УТИЦАЈ ТРАДИЦИОНАЛНИХ ГРАМАТИЧАРА НА ТРЕТМАН ПАСИВА У САВРЕМЕНИМ ГРАМАТИКАМА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА

Апстракт: Током свог дугогодишњег проучавања пасивне конструкције, ауторка овог рада примјећује да огромна већина савремених граматика енглеског језика пасивну конструкцију види у уској вези са њеним еквивалентом у активу, тј. јако често као облик изведен инверзијом из њој одговарајуће активне конструкције. Овакво поимање пасива може се сматрати разлогом због којег су многе конструкције које би по својој форми и значењу могле бити сматране примјерима пасива, једноставно занемарене, као и разлог што је трансформационо-генеративна граMATика дуго времена узимала активно-пасивну трансформацију као савршен примјер трансформације. Упркос Свартвиковом (1966) покушају да у својој изврсној монографији о пасиву укаже на наведену проблематику успостављањем скале пасива која укључује и оне примјере пасива који немају директне еквиваленте у активу, од савремених аутора, класификација слична његовој која укључује и «атипичне» примјере пасива пронађена је само код Кверка и сарадника. Циљ овог рада је да утврди у којој мјери су анализе пасива пронађене код неких од најутицајнијих традиционалних граматичара утицале на начин на који је пасивна конструкција дефинисана у референтним савременим граматикама енглеског језика. У ту сврху, у раду се најприје даје сажети преглед традиционалних анализа пасива од стране Курма, Краузинге, Зендворта, Паутсме и Јесперсена, а затим сlijеди сажети преглед савременијих анализа пасива од стране Кверка и сарадника, Бајбера и сарадника, Хадлстона и Пулума, Гринбаума и Нелсона, и Александра. Након прегледа наведених анализа пасива ауторка ће покушати закључити у којој мјери су поменути традиционални граматичари утицали на третман пасива у наведеним савременим граматика енглеског језика.

Кључне ријечи: *актив, пасив, еквивалент, граMATика, традиционално, савремено*

¹ maja.kujundzic@ffuis.edu.ba

1. Увод

У току свог дугогодишњег проучавања пасивне конструкције примијетила сам да већина савремених граматика енглеског језика пасивну конструкцију ставља у нераскидиву везу са њој одговарајућим еквивалентом у активу. Наиме, већина савремених граматика представља пасив као „продукт“ који се добија трансформацијом или извођењем из њој одговарајуће активне конструкције. Могло би се рећи да овакав начин посматрања пасива има за последицу занемаривање оних конструкција које би по својој форми и значењу могле бити сматране примјерима пасива, што углавном није случај, јер немају одговарајуће еквиваленте у активу па стога нису сматране правим примјерима пасива. Такве конструкције најчешће бивају занемарене и лишене било какве анализе због недостатка адекватног објашњења или, другим ријечима, јер се чини да већ устаљеном инерцијом, саме по себи не могу бити објашњене, ако са њима у везу не може бити доведена одговарајућа активна конструкција која би послужила као нека врста референтне тачке. У вези са овим није необично да је трансформационо-генеративна граматика, која је наступила на лингвистичку сцену 50-их година прошлог вијека, узела управо такав однос између актива и пасива као савршен примјер трансформације. Могло би се рећи да је управо та лингвистичка теорија утицала на поменути начин третирања пасива у савременим граматика, међутим, ауторка примјећује да је пасивна конструкција бивала третирана на исти начин и у лингвистичкој литератури која је претходила појави трансформационо-генеративне граматике тј. у традиционалним граматикама кориштеним 50-их година прошлог вијека. У вези са тим овај рад је инспирисан намјером да се испита да ли су и у којој мјери традиционалне граматике утицале на, чини се, већ устаљени начин третирања пасива у савременим граматикама енглеског језика. У ту сврху најприје ће бити дат сажет преглед приказа пасива пронађених у неким од најреферентнијих традиционалних граматика енглеског језика написаних од стране Курма, Круизинге, Зендоврта, Паутсме и Јесперсена, а затим ће услједити приказ пасива из референтних савремених граматика сљедећих аутора: Кверк и сар., Бајбер и сар., Хадлстон и Пулум, Гринбаум и Нелсон, и Александер.

2. Преглед изабраних традиционалних и савремених анализа пасива

2.1 Традиционални граматичари

2.1.1 Паутсма

Паутсма истиче да се разлика између актива и пасива читава како у глаголској фрази, тако и у цијелој клаузи. У складу са тим, он тврди да логички објекат реченице може бити преиначен у њен граматички субјекат, а то се најчешће постиже промјеном у форми предиката, који, у енглеском језику, бива претворен у комбинацију одређеног облика помоћног глагола са прошлим партиципом или пратиципом пасива. Ова комбинација се назива пасивном глаголском конструкцијом (Паутсма 1926: 92).

Он даље истиче да је логички субјекат предиката у пасиву најчешће изостављен. У случају када је поменут, он се најчешће јавља у форми предикатског адјункта који садржи препозицију *by* (срп. од стране). Поред глагола *to be* (срп. бити), који има улогу помоћног глагола у пасиву, Паутсма помиње остале глаголе који, иако врло ријетко, у комбинацији са прошлим партиципом формирају конструкције које у великој мјери наликују пасиву. У таквим конструкцијама партицип није у потпуности лишен придјевских карактеристика као што је то слушај у правом пасиву. Примјери са помоћним глаголом *to get* су прилично учестали, нарочито у колоквијалном стилу, док се глаголи *to become and to grow* појављују много ријеђе у овој функцији (Паутсма 1926: 99-100).

2.1.2 Курм

Курм дефинише пасив на основу тога како ова конструкција представља субјекат у поређењу са њеним еквивалентом у активу, при чему закључује да разлика између ове двије конструкције почива у томе што активна глаголска конструкција указује на то да субјекат нешто чини или постаје нешто/нечим, док пасивна глаголска конструкција указује на то да се радња врши над субјектом (Курм 1964: 52-53). Што се тиче творбе пасива, Курм прави разлику између два облика у којима се јавља ова конструкција – учестали књижевни облик (енг. *common literary form*) и колоквијални облик (енг. *colloquial form*). Први облик пасива чине одговарајући облик копуле *be* и прошли партицип. Овај облик пасива може да се односи и на радњу и на

стање, док се у другом наведеном облику пасива копула *get* користи много чешће него копула *be*. Курм сматра да се *get*-пасиви односе на радњу, док се *be*-пасиви односе на стање, при чему закључује да та фина литерарна дистинкција заслужује да буде препозната од стране књижевног језика (Курм 1964: 53). Поред ова два облика пасива, Курм истиче и постојање *become*-пасива и трајних облика пасива. Осим тога што служи као помоћно глагол у пасиву, *become* (срп. постати) такође задржава своју оригиналну ефективну снагу, представљајући одређени чин као резултат развоја дате радње.

Трајни облици пасива са помоћним глаголима *be*, *get* и *become* указују на то да је субјекат континуирано „прима“ радњу (Курм 1964: 52-53).

2.1.3 Круизинга

Круизинга (1931: 305) истиче да партиципи прелазних глагола могу да формирају веома компактну глаголску групу са одређеним помоћним глаголима, или како их он дефинише –са глаголима чије значење нема потпуни интегритет (енг. *verbs of little independent meaning*), како би указали на одређено дешавање или радњу. Најважнији за формирање оваквих глаголских група је глагол *to be*. Овакве глаголске групе најчешће називамо пасивним глаголским конструкцијама. У дискусији о пасиву која слиједи Круизингавема кратко и штуро указује на могућност појављивања других помоћних глагола у оквиру ове језичке конструкције, те даје примјере употребе помоћних глагола *to get* и *to become* у пасивним конструкцијама (Круизинга 1931: 340).

2.1.4 Зендворт

Према Зендварту глаголска група која се састоји од одређеног облика глагола глагола *to be* у комбинацији са прошлим партиципом прелазног глагола може да укаже на радњу којој подлијеже субјекат. Ова конструкција је позната како пасивна глаголска конструкција или једноставно пасив и углавном се користи у реченицама у којима помињање вршиоца радње није неопходно нити је пожељно, или сасвим супротно, у случајевима када се на вршиоца радње ставља посебан акценат тако што постаје дио реченичног адјункта са приједлогом *by* (Зендворт 1948: 61). Зендворт такође истиче да се, осим глагола *to be*, као помоћни глаголи у пасиву могу појавити глаголи *to get* и *to become*. Помоћни глагол *to get* означава долазак у стање или ситуацију која је последица радње изражене глаголским партиципом; другим ријечима, он има „мутирајуће“ значење које га разликује од обичног пасива. *To become* се обично појављује са комплементом који означава стање или

ситуацију у коју субјекат прелази. Њему обично слиједи прошли партицип који означава радњу, па се, у том случају, може рећи да он представља помоћни глагол пасивне конструкције (Зендворт 1948: 66).

2.1.5 Јесперсен

У своме дјелу под називом *Essentials of English Grammar*, Јесперсен (1948) отпочиње дискусију о пасивној конструкцији тврђом да одређена идеја може бити изражена на различите начине у активу и у пасиву (Јесперсен 1948: 20). С обзиром на то да језик посједује обје поменуте конструкције, њихово постојање није случајно и, у складу с тим, он се пита зашто и када се употреба једне од ових конструкција преферира у односу на другу. Јесперсен сматра да се употреба пасива преферира у сљедећим случајевима: активни субјекат је непознат или не може бити наведен из извјесних разлога, идентитет активног субјекта можемо са лакоћом спознати из контекста, активни субјекат се не спомиње из разлога такта и осјетљивости теме. Ако је активни субјекат споменут у пасивној конструкцији, онда је много више интересовања усмјерено ка пасивном, него активном субјекту.

Према Јесперсену, пасивна конструкција се састоји од помоћног глагола и другог партиципа, тј. *-ed* или прошлог партиципа. Помоћни глагол који се најчешће користи у пасиву је *to be*, мада Јесперсен такође указује на могућност појаве помоћних глагола *to get* и *to become* у пасиву. Осим горе поменутих помоћних глагола, Јесперсен помиње и могућност појављивања помоћних глагола *to grow* (срп. постати, расти), *stand* (срп. стајати, остати, итд.), *rest* (срп. положити, остати, одмарати, итд.) и *sit* (срп. сједити, лежати, итд.) у пасиву. (Јесперсен 1949: 58)

2.2 Савремени граматичари

2.2.1 Кверк и сар.

Кверк и сарадници дефинишу глаголско стање као граматичку категорију која нам омогућава да радњу реченице изразимо на два различита начина, а да при томе не промијенимо њено чињенично значење. Та два различита начина виђења глаголске радње означена су као актив и пасив и један су са другим у уској трансформационој вези, на којој Кверк и сарадници базирају своју анализу пасива. Они тврде да веза између актива и пасива подразумијева два граматичка нивоа, а то су граматички ниво фразе и клаузе.

На нивоу глаголске фразе пасив се разликује од актива по томе што умјесто простог глаголског облика садржи сложени, који се састоји од помоћног глагол *be* праћеног партиципом прошлим, док на нивоу клаузе трансформација из актива у пасив доводи до промјене позиције два реченична елемента. Другим ријечима, субјекат активне реченице постаје објекат пасивне реченице, док објекат активне реченице постаје субјекат пасивне реченице у којој се појављује са препозицијом *by*. Таква препозицијска фраза са *by* најчешће се назива *by*-агенс (енг. *agent by-phrase*). Према Кверку и сарадницима, могућност појаве *by*-агенса у пасивној реченици почива на избору говорника.

Што се тиче помоћних глагола, Кверк и сарадници истичу да је *be* најучесталији, док је међу осталима помоћним глаголима његов једини озбиљан супарник помоћни глагол *get*, који је углавном ограничен само на оне пасиве који се појављују без агенса, а у случају да се јављају, ти агенси су углавном неживе природе. Они такође указују на чињеницу да су пасиви са *get* као помоћним глаголом одлика поприлично неформалног стила изражавања као и да пасиви са *get* обично изражавају негативан став према радњи реченице. Кверк и сарадници примјећују да се осим *be* и *get*, у статусу помоћних глагола у пасиву могу појавити, мада веома ријетко, и глаголи *become*, *grow* и *seem* (срп. чинити се, изгледати).

На основу горенаведене дефиниције пасива, Кверк и сарадници нам представљају своју класификацију пасива или пасивни градијент (енг. *passive gradient*) која обухвата сљедеће реченице (Кверк и сар. 1985: 167):

- (1) This violin *was made* by my father.²
- (2) This conclusion is hardly *justified* by the results.
- (3) Coal *has been replaced* by oil.
- (4) This difficulty *can be avoided* in several ways.

-
- (5) We *are encouraged* to go on with the project.
 - (6) Leonard *was interested* in linguistics.

-
- ² (1) Ова виолина је направљена од стране мог оца
(2) Овај закључак тешко може бити оправдан резултатима.
(3) Угаљ је замијењен уљем.
(4) Ова потешкоћа може бити избјегнута на неколико начина.

-
- (5) Охрабрени смо да наставимо са пројектом.
 - (6) Леонардо је био заинтересован за лингвистику.
 - (7) Зграда је већ уништена.
 - (8) Модерни свијет постаје високо индустријализован и механизирован.

(превела ауторка)

(7) The building *is already demolished*.

(8) The modern world is getting [‘becoming’] *more highly industrialized and mechanized*.

Све наведене реченице су најприје подијељене на три класе: централне или праве пасиве (енг. *central or true passives*), полупасиве (енг. *semi-passives*) и псеудопасиве (енг. *pseudo-passives*) при чему је, као и код Свартвика, као основни критериј узет потенцијал пасивних клауза да буду трансформисане у њихов екстензивни еквивалент у активу, а да исти при томе није узет као ограничавајући фактор приликом препознавања одређених конструкција као пасивних.

На врху хијерархије пасива Кверка и сарадника налазе се централни или прави пасиви. Они заузимају ову позицију јер се могу поставити у директну кореспонденцију са својим еквивалентима у активу и због тога се сматрају „идеалним” примјерима пасива. Ова класа се састоји од пасива са израженим живим и неживим агенсима (1, 2). Ова класа такође садржи пасиве са препозицијским фразама са *by*, које могу бити интерпретиране на два различита начина, као у (3), па сходно томе могу имати два облика у активу. У једном случају *by*-фраза је интерпретирана као субјекат активне реченице, а у другом као њен адјункт. Класа централних или правих пасива коначно садржи пасиве који немају изражене агенсе, као у (4). Сви изнад наведени примјери пасива постављени су изнад црте и према Кверку и сарадницима могу се сматрати пасивима како према функцији, тако и према значењу својих глагола. Мјешовити или полупасиви (енг. *mixed or semi-passives*) налазе се на средини хијерархијске скале Кверка и сарадника и имају особине и глагола и придјева, као у примјерима (5) и (6). Чињеница да могу имати своје еквиваленте у активу потврђује њихове глаголске особине, док чињеница да могу бити координисани са придјевима, да њихови партиципи могу бити модификовани са *quite, rather, more* итд., те да њихов помоћни глагол може бити замијењен копулама *feel* или *seem* указују на њихове придјевске особине. Полупасиви се ријетко појављују са *by*-агенсима, али постоји неколико других препозиција са којим се агенси у полупасивима могу појавити, као нпр. *about* (срп. о, око, итд.), *at* (срп. на, у, итд.) *over* (преко, над, итд.), *to* (срп. до) и *with* (срп. са, од, код, итд.). Чланови треће и финалне класе пасива само формално сличе пасиву. Они не могу имати своје еквиваленте у активу нити агенсе, па их Кверк и сарадници стога називају псеудопасивима, као у примјерима (7) и (8). Овакве конструкције означавају стање као резултат одређене радње, прије него саму радњу, и због тога се често називају статичним пасивима (енг. *statal passives*). У том случају помоћни глагол *be* има статус копуле и може бити замијењен копулама као што су *become, feel* (срп. осјећати), *remain* (срп. остати), итд., док њихови партиципи имају придјевске карактеристике.

2.2.2 Бајбер и сар.

Према Бајберу и сарадницим, већина пасивних конструкција гради се од помоћног глагола *be* којем слиједи партицип прошли. Осим помоћног глагола *be*, они истичу да се и глагол *get* може појавити у пасиву у улози помоћног глагола. Што се тиче глагола који се могу појавити у пасиву, Бајбер и сарадници сматрају да је пасив могућ са већином прелазних глагола. Трансформацијом из актива у пасив, директни објекат активне реченице постаје субјекат пасивне, док субјекат постаје објекат пасивне реченице у којој се, у већини случајева, појављује у облику препозицијске фразе са *by*. Именичка фраза у оквиру ове препозицијске фразе најчешће се назива агенсом радње, иако она може имати и друге семантичке улоге. Бајбер и сарадници сматрају пасиве са *get* као помоћним глаголом веома ријеткима и ограниченим на конверзацију, те да глаголи који се појављују у пасивимаса *get* изражавају радњу која негативно и штетно утиче на субјекат. У зависности од тога да ли је агенс пасива изражен у препозиционој фрази са *by* или није уопште изражен, Бајбер и сарадници дијеле пасиве на дуге и кратке. На основу тога да ли је глагол у пасиву финитан или не, пасиви су даље подијељени на финитне и нефинитне. Класификација пасива од стране Бајбера и сарадника чини се јединственом по томе што они дијеле пасиве на оне са статичним и динамичним глаголима, у складу с тим да ли описују стање које је резултат радње или радњу прије него њен резултат (Бајбер и сар. 99:936). Бајбер и сарадници истичу да је често веома тешко повући разлику између статичних пасива и оних конструкција које им само формално сличе, а састоје се од копуле и придјева. Тест којим се Бајбер и сарадници служе како би разграничили партиципе са придјевским и партиципе са глаголским карактеристикама је модификација са *very* (срп. веома). Бајбер и сарадници у своју анализу пасива укључују и нефинитне пасиве. Они успостављају њихову класификацију и дијеле их на основу тога да ли су постмодификатори именица или глагола. Обје наведене категорије подијељене су на дуге (са израженимагенсом) и кратке пасиве (са изостављеним агенсом). Могло би се рећи да је анализа пасива од стране Бајбера и сарадника посебна по томе што не посматра искључиво форму пасива, без прављења референци на његову стварну употребу, него нуди поприлично детаљне податке о томе, базиране на резултатима истраживања на јединственом корпусу. Другим ријечима, Бајбер и сарадници не базирају своју опис пасива само на претходним сличним истраживањима и интуицији аутора различитих граматика, него на примјерима употребе пасива узетим из стварног живота.

2.2.3 Хадлстон и Пулум

Дефиниција пасива од стране Хадлстона и Пулума (2002) базирана је на промјени синтаксичких улога одређених реченичних елемената у пасиву у поређењу са његовим еквивалентом у активу. На примјер, субјекат у активу је поистовјећен са улогом агенса радње, док субјекат у пасиву најчешће трпи одређену радњу. У вези са овим више је него очигледно да су сами називи за актив и пасив базирани на семантичким улогама њихових субјеката. Што се тиче семантичких улога субјекта у пасивној реченици, Хадлстон и Пулум истичу да он нема увијек улогу пацијенса одређене радње, већ да може имати улогу онога који доживљава радњу (енг. *an experiencer*), онога који подстиче радњу, итд.

Према Хадлстону и Пулуму, активне и пасивне реченице се разликују према својим синтаксичким особинама на четири различита начина: 1. субјекат активне реченице појављује се у пасивној реченици као комплемент препозиције *by*; 2. објекат активне реченице појављује се као субјекат у пасивној реченици; 3. глагол активне реченице се у пасивној реченици појављује у облику прошлог партиципа; 4. пасивна реченица садржи помоћни глагол *to be* као екстра или додатни елеменат.

Такође би било занимљиво указати на чињеницу да, у односу на раније поменуте ауторе, Хадлстон и Пулум у својој анализи пасива понекад користе другачије термине. У вези са овим, препозицијска фраза са *by* у пасиву се често назива *internalised complement* (који слиједи глаголску фразу) и који је у овом раду називан интернализованим комплементом. Један од разлога за ово је чињеница да је субјекат у активу екстерни елемент (претходи глаголској фрази), док у пасиву он постаје интернализовани елеменат глаголске фразе. Додатни разлог због којег интернализовани комплемент једноставно није означен као агенс јесте горе поменута чињеница да он не мора увијек да има ту семантичку улогу у пасиву. У својој дискусији о интернализованом комплементу, Хадлстон и Пулум (2002: 1428) истичу да исти може бити изостављен, па на основу тога пасиви могу бити подијељени на дуге (са интернализованим комплементом) и кратке пасиве (са екстернализованим комплементом).

У својој расправи о структуралним разликама између актива и пасива, Хадлстон и Пулум се накратко баве партиципом у њима. У вези са овим било би важно истаћи да у својој дискусији о прошлом партиципу они закључују да је прошли партицип глагола стално обиљежје пасива, међутим у исто вријеме примјеђују да постоји једна конструкција у којој се глагол појављује у облику герунда-партиципа, као у примјеру (9) (Хадлстон и Пулум 2002:1492).

(9) This draft needs checking caferully by the editor.³

Ова конструкција се назива скривеним пасивом (енг. *concealed passive*) јер не садржи уобичајени партиципски облик.

Кад је у питању четврта и посљедња синтаксичка разлика између актива и пасива, тј. присуство помоћног глагола *to be* у пасиву, Хадлстон и Пулум истичу да осим глагола *to be*, глаголска фраза у пасиву може да садржи и помоћни глагол *to get* или ниједан од њих, у ком случају се састоји само од прошлог партиципа. У складу са овим, они дијеле пасиве на *be*-пасиве, *get*-пасиве и „огољене пасиве” (енг. *bare passives*). *Be*- и *get*- пасиви су даље означени као проширени пасиви (енг. *expanded passives*) јер садрже „огољени“ пасив који уз помоћ катенативног глагола можа да изнесе цијели низ различитих глаголских флексија (Хадлстон и Пулум 2002: 1430). Може се закључити да проширени и огољени пасиви одговарају типовима пасива који су обично означени као финитни и нефинитни пасиви.

У вези са *be*-пасивима, Хадлстон и Пулум закључују да глагол *to be*, сем тога што може имати улогу помоћног глагола у пасиву, може такође имати и улогу копуле која узима предикативни комплемент у сложеној непрелазној глаголској конструкцији (2002: 1431), те у вези са овим праве разлику између придјевских и глаголских пасива.

2.2.4 Гринбаум и Нелсон

Гринбаум и Нелсон сматрају да најчешће имамо слободу да изаберемо да ли да реченицу учинимо активном или пасивном, при чему тај избор укључује разлику у позицији и форми глаголског елемента, а као примјер наводе сљедеће реченице (2013: 108):

(10) Актив: Charles Dickens wrote many novels.⁴

(11) Пасив: Many novels were written by Charles Dickens.

Као разлика између ове двије реченице наводи се позиција субјекта и објекта, који заузимају двије крајње и супротне позиције у поређеним реченицама. У пасивној реченици, ономе што је представљало субјекат у активној реченици претходи приједлог *by*, а глаголском облику *wrote* (срп. написао, -ла, -о) који се појављује у активу, у пасиву одговара сложенија глаголска конструкција *were written* (срп. било написано).

³ (9) Овој верзији рада је потребно пажљиво исправљање од стране уредника. (превела ауторка)

⁴ (10) Актив: Чарлс Дикенс је написао много романа.

(11) Пасив: Многи романи су написани од стране Чарлса Дикенса. (превела ауторка)

Аутори такође наводе да су активне конструкције много чешће од пасивних, а њихова фреквентност зависи од регистра у којем се употребљавају, па су тако пасиви у фреквентнијој употреби у формалним, научним регистрима.

2.2.5. Александер

У Лонгмановој граматици енглеског језика, Александер објашњава пасивну конструкцију контрастирајући је са њом одговарајућим обликом у активу при чему као основну разлику између ове двије конструкције наводи чињеницу да субјекат у активној реченици јесте особа или предмет који је вршилац радње као у реченици (12) (2003: 182)

(12) John burnt the dinner last night.⁵

За разлику од актива, у пасивној реченици онај или оно што је било вршилац радње, постаје њен објекат, као у следећој реченици (2003:182):

(13) The dinner was burnt.⁶

Аутор даље наводи да се глаголски елемент у пасивној конструкцији гради уз помоћ глагола *to be* и прошлог партиципа одговарајућег глагола, при чему истиче да то увијек мора бити транзитивни глагол, јер само они имају ту способност да узму облик пасива.

Када говори о употреби пасивне конструкције аутор наводи да пасивну конструкцију не би требало посматрати само као облик изведен из њој одговарајуће активне конструкције те тврди да пасив није само различит облик актива. Он има своје специфичне употребе и учествовао је у енглеском језику, па би, у складу са тим, тешко било замислити активни облик реченица као што су ове: Рим није изграђен за један дан. Поријекло свемира никада неће бити објашњено. (Александер 2003: 184).

3. Закључак

Када су у питању анализе пасивне конструкције од стране традиционалних граматичара, оно што им је одмах и веома јасно уочљиво као заједничко јесте чињеница да пасивну конструкцију увијек описују и објашњавају у веома уској вези са њој одговарајућом конструкцијом у активу. Наиме, пасивна конструкција није виђена као самостална конструкција, него у огромној мјери овисна од активне конструкције из које је изведена путем, готово

⁵ Џон је синоћ сагорио вечеру. (превела ауторка)

⁶ Вечера је сагорена (превела ауторка)

технички прецизног и формалног, процеса који укључује промјену позиције субјекта и објекта, усложњавање глаголског елемента као и увођења приједлога који најављује агенса радње у пасиву. Сви горенаведени традиционални граматичари, што се сасвим јасно види из приказа њихових анализа пасива, ову конструкцију представљају и појашњавају у односу на њен „еквивалент“ у активу.

Иако је пасивна конструкција виђена као изведеница добијена путем одређеног процеса из активне конструкције, занимљиво је примјетити да су традиционални граматичари ипак свјесни извјесних нејасноћа и неодумица када су у питању конструкције које сличе пасиву, али немају своје директне еквиваленте у активу. Наиме, свјесни су тешкоћа на које наилазимо при покушају прављења разлике између пасивне и сличних конструкција које садрже придјев умјесто прошлог партиципа прелазног глагола, што би се могло сматрати својеврсним уводом или инспирацијом за, најприје, Свартвиков (1966), а затим за пасивни градијент представљен од стране Кверка и сарадника (1985) који у огромној мјери почива на Свартвиковом и који укључује све оне примјере пасива који немају своје директне еквиваленте у пасиву, па на тај начин пасивну конструкцију посматра као мање зависну од активне.

У вези са овим, Круизинга прави разлику између пасива са прелазним глаголима који изражавају стање и пасива који садрже прелазне глаголе који изражавају радњу. Круизинга сматра да се само они пасиви који садрже прелазне глаголе који изражавају радњу могу сматрати примјерима правих пасива. Јесперсен прави разлику између пасива постојања (енг. *passives of being*) и пасива постајања (енг. *passives of becoming*) при чему помиње Курма, који прави сличну разлику између типова пасива које он назива статичким (енг. *static*) и кинетичким (енг. *kinetic*). Према Паутсми, глагол *to be* у пасиву може стајати не само са партиципом прелазног глагола који изражава радњу него и са партиципом глагола који изражава стање које је настало као резултат одређене радње. Зендворт сматра да прошли партицип прелазног глагола употријебљен предикативно може изразити стање које је настало као резултат радње на коју указује глаголом. Као Паутсма, и Зендворт истиче да је у том случају глагол који повезује партицип са његовим субјектом најчешће глагол *to be*, међутим, то може бити и један од сљедећих глагола: *to appear, to feel, to lie, to look, to remain, to seem*. Ови глаголи не могу стајати уз партиципе глагола који изражавају радњу.

Када су у питању помоћни глаголи који се комбинују са горенаведеним партиципима приликом грађења глагола у пасивној конструкцији, видјели смо да сви традиционални граматичари на прво мјесто стављају помоћни глагол *to be* уз помоћ којег се творе „прави пасиви“, на другом мјесту се налази помоћни глагол *to get* који је у много рјеђој употреби и најчешће

се везује уз колоквијални стил и са глаголима који изражавају радњу, а не стање. Четири од пет наведених традиционалних граматичара наводе и могућност употребе помоћног глагол *to become* у пасиву. Употреба овог помоћног глагола је веома ријетка, а јавља се када се жели истаћи да субјекат прелази из једног у неко друго стање. Такође је поменута и изузетно ријетка могућност употребе помоћних глагола *to grow, stand, rest and sit* у улози помоћних глагола у пасиву, и то само од стране Јесперсена.

Надаље, занимљиво је примијетити да се у анализама пасива од стране традиционалних граматичара нефинитни пасиви не помињу никако или у веома малој мјери. Поменути аутори се углавном задовољавају пуким препознавањем њиховог постојања, и то у секцијама граматика које се баве нефинитним облицима глагола, као што су инфинитиви и герунди. Јесперсен се углавном бави финитним пасивима у оквиру граматичких секција које се баве овом језичком конструкцијом, док нефинитним пасивима посвећује нешто простора у секцијама које се баве нефинитним облицима глагола, као што су инфинитив и герунд. Круизинга помиње нефинитне пасиве у секцији под називом “Non-predicative Passive”, у оквиру поглавља које се бави пасивом. Он препознаје постојање пасива који садрже *being* и *be* као помоћне глаголе, али у исто вријеме истиче да се се чинило погоднијим третирати такве глаголе у оквиру поглавља које се бави глаголским наставком *-ing* (Круизинга 1931: 324). Зендворт препознаје постојање нефинитних пасива у оквиру поглавља које се бави овом језичком конструкцијом, а затим их веома кратко помиње у другим поглављима своје граматике, углавном у улози адјункта именица, замјеница, итд. Паутсма се дотиче нефинитних пасива у поглављу које се бави творбом пасива те истиче да инфинитив, герунд и партицип презента могу такође, на сличан начин, изразити пасивно значење тако што ћемо прошли партицип ових глагола комбиновати са инфинитивом, герундом или партиципом презента глагола *to be* - нпр. *to be killed, being killed* (Паутсма 1926: 93). Чињеница да је параграф који садржи ову тврдњу штампан мањим словима него остатак текста указује на то да Паутсма нефинитне пасива не сматра толико релевантим када је у питању дискутована тема. У свом дјелу под називом *English Grammar* (1964) Курм се бави пасивом у поглављу посвећеном глаголским флексијама. У овом поглављу он не помиње нефинитне пасиве, али их попут Јесперсена помиње у вези са инфинитивом и герундом. Из горе наведеног може се закључити да традиционални граматичари показују веома мало интересовање за нефинитне пасиве.

Дакле, када су у питању традиционални граматичари може се закључити да они пасивну конструкцију виде у неодвојивој вези са њој одговарајућим еквивалентом у активу из које је изведена тако што субјекат актива заузима мјесто објекта у пасиву и уводи се путем приједлога *by*, док објекат активне постаје субјекат пасивне конструкције. Глагол се гради од одогава-

рајућег облика помоћног глагола *to be*, у огромној већини случајева, којем слиједи прошли партицип прелазног глагола. Све остале конструкције које сличе пасиву, а одступају од овог увријеженог појашњења пасивне конструкције не сматарају се примјерима „правог пасива“.

Када након прегледа анализа пасива од стране традиционалних граматичара, погледамо анализе ове конструкције у неким од најреферентнијих савремених граматика енглеског језика, оно што је уочљиво у први мах, јесте чињеница да је, у свим од наведених граматика, ова конструкција, као и у случају традиционалних граматика, дефинисана у уској вези са њој одговарајућим еквивалентом у активу. Наиме, сви наведени савремени аутори, пасивну конструкцију виде као изведену из активне, путем низа стриктно и прецизно формулисаних граматичких трансформација, при чему су у фокусу његове формалне компоненте, док су семантичка и функционална компонента занемарене.

Мој став се у овом смислу поклапа са закључком до којег долази Штајнова у свом, могло би се рећи, за проучавање пасивне конструкције, револуционарном дјелу под називом *Studies in the Function of the Passive* (1979). Штајнова бира да се бави управо функцијом пасива јер сматра неприкладним и непотпуним студије пасива које се не баве функцијом пасива и начином на који се ова језичка конструкција разликују од других њој сличних језичких конструкција. У складу са овим, она истиче да већина студија пасива занемарује ове аспекте пасива, па су оне из тог разлога непотпуне и неприкладне. На примјер, нашироко прихваћено мишљење кад је у питању функција пасива јесте да се она састоји у његовој способности да изостави агенса, тј. вршиоца радње. Штајнова се супротставља оваквом ставу користећи резултате истраживања М. Михаиловић (Штајн 1979: 12), који показују да постоје примјери пасива код којих агенс не може бити изостављен а да се та иста конструкција у исто вријеме не учини граматички неприхватљивом. Из тог разлога Штајнова има за циљ свога истраживања да редифинише функцију пасива на начин који ће бити у стању да обухвати и објасни све примјере пасива и њихову употребу.

Након прегледа релевантних студија пасива из 19. и 20. вијека, Штајнова као заједничку карактеристику свих ових радова види чињеницу да они пасив посматрају прије као формални, него као семантички феномен. Наиме, већина дефиниција пасива у дјелима наведених аутора описује пасив као структуру која се састоји из помоћног глагола *be* + прошли партицип и разликују се само по томе да ли пасив ограничавају на транзитивне глаголе и по томе који помоћни глаголи могу да се појављују у њима, при чему је њихов број ограничен, као што смо видјели углавном на два помоћна глагола *to be* и *to get*, при чему се чак и овај други јавља веома ријетко. Могућност

појаве других помоћних глагола и копула је готово сасвим искључена. У вези са овим Штајнова тврди да би ширење оваквог схватања и прихватање могућности појаве копула у пасивним реченицама довело до концептуалних промјенама у различитим димензијама пасива, од којих она наводи три као најочигледније. Прва има везе са трансформацијом актива у пасив и обратно јер она у том случају престаје да буде главни критериј на основу којег можемо одлучити да ли је конструкција у питању пасивна или не. У вези са овим, изгледа да се Штајнова слаже са Свартвиком (1966), који у своју скалу пасива укључује све оне језичке конструкције које личе на пасив, али не могу у свим случајевима бити трансформисане у своје активне еквиваленте. Сљедећа димензија је она која прави разлику између придјева и прошлих партиципа. Штајнова и овдје подржава Свартвиково проширивање сфере пасива гдје питање глаголских и придјевских особина пасива губи круцијални значај код дефинисања пасивних конструкција. Трећа димензија је, логично, она која дефинише разлике између активних и пасивних реченица. Поменути разлози воде до закључка да пасив виђен на овакав начин обухвата много већи број реченица од оног дефинисаног од стране традиционалних граматичара. У складу са овим, Штајнова издваја Свартвикову дефиницију пасива као најсвеобухватнију јер узима у обзир све оне језичке структуре које су традиционално биле искључене из истраживања.

Штајнова такође дискутује о значењу пасива. Она сматра да већина лингвиста не прави разлику између значења, функције и употребе пасива. Штајнова, међутим, сматра да је разлика међу њима круцијална и из тога разлога ови појмови морају бити проучавани одвојено. Она закључује да је значење пасива одувјек било посматрано у уској вези са значењем његових еквивалената у активу, док тек одавно поједини лингвисти покушавају да уоче разлике у значењу између пасива и његових еквивалената у активу. Као најјачи доказ да разлика у значењу између пасива и његових еквивалената у активу постоји, Штајнова узима пасиве који се појављују без изражених агенаса. Према истраживањима базираним на корпусима података узетих из енглеског језика њеног времена, 80%-85% пасива јављају се без агенаса. Ова чињеница је најчешће занемарена, а у ствари би требало да буде узета као најрелевантнији доказ на основу којег би трансформациона веза између актива и пасива коначно била занемарена, а пасив коначно био виђен као, највећим дијелом, независна конструкција.

Поред Штајнове, други лингвиста који излази из оквира традиционалног дефинисања пасивне конструкције јесте, већ поменути, Свартвик, па и не изненађује чињеница да Штајнова прихвата његову дефиницију пасива као најсвеобухватнију. У своме дјелу *On Voice in English Verb* (1966) Свартвик анализира пасивну конструкцију у енглеском језику свога времена из различитих углова. Оно што његову анализу пасива чини другачијом од

већине дотадашњих анализа пасива јесте чињеница да као полазну тачку узима пасивну умјесто активне конструкцију. Другим ријечима, Свартвик не посматра пасив само као инверзију његовог одговарајућег облика у активу него као конструкцију чије је постојање дјелимично независно од постојања његовог „еквивалента” у активу. У складу са тим, Свартвиково истраживање обухвата све оне језичке структуре које значењем и обликом наликују пасиву, али ипак немају своје одговарајуће облике у активу. У складу са тим Свартвик истиче да ће у његовој студији термин „пасив” бити кориштен као технички термин, који се користи у веома широком смислу, да означи конструкцију дефинисану на основу њене форме. (Свартвик 1966: 4). Поменути конструкција се састоји од глагола *to be* (или помоћних глагола који га могу замијенити) и прошлог партиципа. Дакле, Свартвик отпочиње своје истраживање формално дефинисаном конструкцијом, с циљем да донесе одређене закључке о њеној суштини. У складу са овим, све оне језичке конструкције које формално не наликују пасиву, чак иако су му семантички сличне, искључене су из његовог истраживања. Он не одбацује чињеницу да је обрнута процедура истраживања могућа, тј. кренути од значења и завршити формом, али истиче да је то много теже учинити у случају проучавања пасивне конструкције (Свартвик 1966: 5). Након анализе примјера пасива пронађених у веома обимном корпусу података, Свартвик успоставља слjedeћи дијагностички кључ за препознавање и класификовање пасивних конструкција. (Свартвик 1966: 2):

- (14) *The house was built by experts*⁷
- (15) *The house was built of wood.*
- (16) *His bills are paid.*
- (17) *His bills are paid regularly every month.*
- (18) *His bills are paid, so he owes nothing now.*
- (19) *The snow was piled high by the wind.*

⁷ (14) Кућа је саграђена од стране експерата.
(15) Кућа је изграђена од дрвета.
(16) Његови рачуни су плаћени.
(17) Његови рачуни су уредно плаћени сваког мјесеца.
(18) Његови рачуни су плаћени, тако да он сада ништа не дугује.
(19) Снеж је високо нагомилан од стране вјетра.
(20) Снеж је нагомилан високо уз врата.
(21) Село (се чинило, је изгледало) quite deserted.
(22) Осјећао се потпуно разочарано.
(23) Врата су остала закључана.
(превела ауторка)

(20) *The snow was piled high by the door.*

(21) *The village was (appeared, lay, looked, seemed) quite deserted.*

(22) *He felt thoroughly disappointed.*

(23) *The door remained locked.*

Наведене реченице су подијељене у шест класа (α , β , γ , δ , ϵ , ζ). Основни критериј на којем почива њихова класификација јесте способност наведених реченица да буду трансформисане у своје екстензивне еквиваленте у активу. Међутим, он ипак истиче да постоји много разлога због којих пасив не би требало да буде посматран само на основу његове трансформационе везе са одговарајућим облицима у активу. У складу са тим, ако кренемо према дну Свартвикове скале пасива, удаљавајући се од пасива који могу да имају изражене агенсе, постаје све реалније и економичније посматрати творбу пасива као серијску везу између еквативних и непрелазних клауза. У вези са овим Свартвик закључује да је концепт скале пасива веома важан због утицаја који има на однос између актива и пасива јер, како смо видјели, његова класификација пасива укључује све оне конструкције које својом структуром подсећају на пасив чак и ако не могу бити трансформисане у одговарајуће еквиваленте у пасиву. Упркос покушајима Свартвика и Штајнове да посматрање пасива изведу из оквира традиционалног, може се закључити да савремене граматике енглеског језика ипак, у огромној мјери, остају у оквирима традиционалног схватања ове конструкције. Као што се види из наведеног приказа њихових анализа пасива, сви наборојани савремени граматичари осим Кверка и сарадника, узимају активну конструкцију као референтну тачку у односу на коју се пасив дефинише, из које се изводи, и на којој почива његово значење и функција. С обзиром на то да се пасивни градијент Кверка и сарадника заснива на Свартвиковом, није необично да, међу савременим граматичарима, управо и једино тај приказ пасива одступа од осталих, јер као и Свартвиков, у своју класификацију укључује и оне примјере пасива који немају своје директне еквиваленте у активу. Као што се може видјети, Кверк и сарадници своју анализу пасивне конструкције такође отпочињу са прилично формалном дефиницијом пасива која почива на уској вези са њој одговарајућим еквивалентом у активу, међутим, детаљни опис помоћних глагола могућих у пасиву и рестрикција везаних за њих, као и рестрикције везане за глаголе, објекат и агенсе у пасиву отварају простор за флексибилније посматрање пасивне конструкције и њено прилично „осамоштаљивање“.

Када је у питању анализа пасивне конструкције од стране Хадлстона и Пулума, могло би се рећи да је и она попут Кверкове екстензивнија и де-

таљнија у односу на остале савремене анализе пасива, те инвентивнија када је у питању терминологија кориштена за опис ове конструкције. Упркос извјесном степену инвентивности, може се рећи да ови аутори ипак остају у оквирима традиционалног тумачења пасива, те у складу са тим не посвећују пажњу примјерима оним конструкцијама које сличе пасиву, али немају своје директне еквиваленте у активу.

Приликом описивања пасивне конструкције, Бајбер и сарадници такође дефинишу пасив као конструкцију насталу извођењем из њој одговарајућег облика у активу. Оно што њихову анализу пасива чини посебном јесте то што не посматра искључиво форму пасива, без прављења референци на његову стварну употребу, него нам нуди поприлично детаљне податке о томе, базирани на резултатима истраживања на јединственом корпусу. Другим ријечима, Бајбер и сарадници не базирају своју опис пасива само на претходним сличним истраживањима и интуицији аутора различитих граматика, него на примјерима употребе пасива узетим из стварног живота. Овакав начин посматрања пасива је веома битан јер нам указује на све оне конструкције које сличе пасиву, а занемарене су у већини граматика јер не могу имати своје еквиваленте у активу, али се ипак појављују у писању и говору, па управо из тог разлога не би смјеле бити тако олако занемарене. Иако овакав начин посматрања пасива излази из оквира традиционалног, он је, могло би се рећи ипак остављен само у домену анализе дискурса, док „атипични“ примјери пасива препознати приликом истраживања, ипак нису подвргнути озбиљнијој анализи, нити су уврштени у дефиницију и класификацију пасива од стране ових аутора.

Гринбаум и Нелсон, као и Александер такође остају у оквирима традиционалног тумачења пасива. Пасив је објашњен путем контрастирања са активом, па је, као што се може видјети, увијек приказан у пару са одговарајућим обликом у активу. Ова два приказа пасива су, по обиму и детаљности анализе ове конструкције, далеко иза претходно поменутих аутора. Ово би се могло приписати обиму и намјени граматика из којих су преузети, те би се могло рећи да су ове намијењене више у „школске” него у научне сврхе. Ипак, то не би могло стајати као оправдање, него управо као савршена илустрација чињенице да су све оне конструкције које сличе пасиву, а немају своје директне еквиваленте у активу, неправедно занемарене и већ готово обичајно искључене из граматика енглеског језика.

Остајање у оквирима традиционалног тумачења пасива такође илуструје и избор помоћних глагола у пасиву код савремених граматичара. Наиме, њихов избор је, као и код традиционалних граматичара, ограничен на два помоћна глагола, од којих се на првом мјесту налази помоћни глагол *to be* уз помоћ којег се творе такозвани „прави пасиви”, док се на другом јесту

налази помоћно глагол *to get* чија употреба је ријетка и ограничена на колоквијални стил и глаголе кретања. С обзиром на то да једино анализа пасива од стране Кверка и сарадника у своје разматрање укључује и атипичне примјере пасива, не изненађује то да управо они од свих наведених савремених граматичара узимају у обзир могућност поваљивања и других помоћних глагола као што су *become, feel, seem, remain*. Пасиви у којима се појављују названи су полупасивима и псеудопасивима, што указује на чињеницу да је статус ових помоћних глагола у пасиву ипак маргиналан, али сама чињеница да су такве конструкција узете у разматрање и да су назване пасивом, па макар и са предзнаком као што је полу- или псеудо- ипак представља помак у проучавању ове конструкције. Чак и ово одступање се на неки начин подудара са традиционалним поимањем помоћних глагола у пасиву према којем је могућа, иако веома ријетко, употреба помоћних глагола попут *to become, to grow, stand, rest* и *sit*. Дакле, може се закључити да савремене граматике представљају рефлексiju традиционалних и када је у питању избор помоћних глагола у пасиву.

Када су у питању партиципи глагола који заједно са наведеним помоћним глаголима чине глаголски елемент у пасивној конструкцији, већина савремених аутора је попут традиционалних становишта да су у „прави пасиви” прихватљиви само партиципи прелазних глагола. С обзиром на то да Кверк и сарадници у своју класификацију пасива укључују и оне примјере пасива који немају своје директне еквиваленте у активу, логично је да се у вези са категоријама као што су полупасиви и псеудопасиви везују партиципе глагола који имају особине и глагола и придјева. Бајбер и сарадници, као и Пулум и сарадници, попут традиционалних граматичара, такође препознају проблематику која се може јавити приликом препознавања партиципа који имају одлике глагола или придјева, при чему наводе одређене тестове који помажу приликом рјешавања ове недоумице. У исто вријеме, ови савремени граматичари, опет попут традиционалних, не узимају у даље разматрање оне конструкције које формом личе на пасив, а чији партиципи немају чисто глаголске особине. Гринбаум и Нелсон, као и Александер у својим сажетим анализама пасива се не баве овом тематиком, али из начина на који илуструју пасив у директној вези са одговарајућим еквивалентом у активу, при чему субјекат и објекат могу промијенити своје позиције приликом трансформације из једне конструкције у другу, више него свједочи о њиховом увјерењу да партицип у пасиву мора имати искључиво глаголске особине. Опет, и када су у питању партиципи глагола прихватљивих у пасиву, може се закључити да савремени граматичари опет не излазе из оквира традиционалног.

Надаље, у савременим граматикама енглеског језика, као и у традиционалним нефинитни пасиви су готово у потпуности занемарен, што би се могло сматрати једним од већих пропуста савремених граматичара у вези са

третманом пасивне конструкције. Наиме, од наведених савремених аутора само Бајбер и сарадници посвећују нешто више простора нефинитним пасивима. Чињеница је да Хадлстон и Пулум такође спомињу такозване огољене пасиве (енг. *bare passives*) који могу бити поистовијеђени са нефинитним пасивима, али њихово помињање је сведено само на веома шустро и кратко препознавање њиховог постојања. У вези са овим може се закључити да за постављање ове врсте пасива произилази из чињенице да се традиционални аутори углавном задовољавају пуким препознавањем њиховог постојања, и то у секцијама граматика које се баве нефинитним облицима глагола, као што су инфинитиви и герунди, те се овакав приступ пасивној конструкцији у огромној мјери осликава и у савременим граматицама енглеској језика.

Упркос настојањима неких од савремених граматичара енглеског језика да се пасивна конструкција почне посматрати у нешто мањој овисности од одговарајућег јој еквивалента у активу, очигледно је да ова конструкција и даље остаје под великим утицајем традиционалних тумачења пасива. Наиме, пасивна конструкција у тумачењу савремених граматика, као и традиционалних, остаје виђена у веома уској вези са одговарајућим еквивалентом у активу, тачније речено као облик изведен из њега. Помоћни глаголи у савременим анализама пасива, исти су као они у традиционалним, а појава копула је, такође, као и код традиционалних граматичара, неприхватљива и у свим савременим тумачењима пасива, осим код Кверка и сарадника. Надаље, нефинитни пасиви су, као и у традиционалним граматицама, готово у потпуности занемарени, са изузетком њихове кратке анализе од стране Бајбера и сарадника. Дакле, може се закључити да су оне конструкције које сличе пасиву, а немају своје директне еквиваленте у активу, и дан данас занемарене у граматицама енглеског језика, а све то под утицајем традиционалног тумачења пасива, који се, у огромној мјери, рефлектовао на савремено поимање ове битне граматичке конструкције. Такође би се могло рећи да је овакав начин посматрања пасива продубљен и учвршћен наступом трансформационо-генеративне граматике на лингвистичку сцену која, управо трансформацију из актива у пасив узима као савршен примјер трансформације, о чему се опширније говори у раду под називом “Утицај трансформационо-генеративне граматике на третман пасива у неким од савремених граматика енглеског језика и монографија о пасиву” (Кујунџић: 2014).

Литература:

- Александер 1988: L. G. Alexander, *Longman English Grammar*, London and New York: Longman
- Бајбер и др. 1999: Biber et al, *Longman Grammar of Spoken and Written English*. London: Longman.
- Гринбаум, Нелсон³ 2013: S. Greenbaum, G. Nelson, *An Introduction to English Grammar*, Oxon etc.: Routledge.
- Зендворт 1948: R.W. Zandvoort, *A Handbook of English Grammar*. Groningen: J.B. Wolters' Vitreversmaatschappij N.V.
- Јесперсен 1948: O. Jespersen, *Essentials of English Grammar*, London: George Allen & Unwin Ltd.
- Јесперсен 1949: O. Jespersen, *A Modern English Grammar on Historical Principles, Parts 1-7*, Copenhagen: Munksgaard.
- Кверк и др. 1985: R. Quirk et. al, *A Comprehensive Grammar of The English Language*, London: Longman.
- Кујунџић 2014: М.Кујунџић, *Утицај трансформационо-генеративне граматике на третман пасива у неким од савремених граматика енглеског језика и монографија о пасиву*, Пале: Радови Филозофског факултета, 16/1-2, 556-574.
- Курм 1964: G.O. Curme, *English Grammar*, New York: Barnes and Noble, INC.
- Крузинга (1927-31): E. Kruisinga, *A Handbook of Present-Day English. Part 2.5th ed.*, Groningen: P. Noordhoof.
- Паутсма 1926: H. Poutsma, *A Grammar of Late Modern English. Part 2: The parts of speech, Section 2: The verbs and the Particles*, Groningen: P. Noordhoof.
- Свартвик 1966: J.Svartvik, *On Voice in the English Verb*, The Hague/Paris: Mouton.
- Хадлстон, Пулум 2002: R. Huddelston, G. K. Pullum, *The Cambridge Grammar of The English Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Штајн 1979: G. Stein, *Studies in the Function of the Passive*, Tübingen: Gunter Narr Verlag.

Maja R. Kujundžić

THE INFLUENCE OF TRADITIONAL GRAMMARIANS ON THE TREATMENT OF THE PASSIVE IN CONTEMPORARY GRAMMARS OF ENGLISH

Summary

In the course of many years' research into passive construction, the author of this article has noticed that the great majority of contemporary grammars of English see a passive construction as being inseparably related to its active counterpart, i.e. merely as an inversion. Such an understanding might account for the neglect of many constructions that could be seen as examples of the passive based on their form and meaning, but which do not have direct active equivalents. Svartvik (1966) sought to point out the disadvantage of such a treatment of the passive by establishing a "passive gradient" that includes such atypical passives without direct active equivalents. Yet, only one contemporary grammar contains a treatment of the passive similar to Svartvik's. This article gives an overview of traditional treatments of the passive by Curm, Kruisinga, Zandvoort, Poutsma, and Jespersen, followed by an overview of contemporary passive treatments by Quirk et al., Biber et al., Huddleston and Pullum, Greenbaum and Neslon, and Alexander. By analysing, comparing, and contrasting these sources, this article aims to see whether and to what extent traditional grammars influenced the way the passive is treated in some of the most cited contemporary grammars.

СУПСТАНТИВАТИ КАО СТРУКТУРНИ ЕЛЕМЕНТИ ФРАЗЕМА

Апстракт: О фразеологији, њеном пољу истраживања, предмету и проблемима доста је писано. Приступу проучавању наведене тематике били су разноврсни. Оцењујући развој фразеолошких истраживања до савремене лингвистичке дисциплине каква је данас, В.Н. Телија каже да су једни достигли циљ, док су се други нашли у ћорсокаку. Међутим, постоје и путеви „којима се ређе иде” [Телија 1996: 11]. Један од неистражених аспеката била би синтеза две лингвистичке гране — дериватологије и фразеологије, што представља тему овог рада: на материјалу фразеолошких јединица испитивали смо творбено порекло лексема које улазе у састав фразема, тачније, анализирали смо фраземе са супстантиватима као структурним елементима.

Кључне речи: фразеологија, фразема, супстантиват, преводни еквивалент, преводни аналог, лакуна.

0. Фразеолошке јединице у лингвистичким проучавањима.

У једној фази развоја фразеологије, лингвистичке дисциплине која се бави проучавањем фразеолошких обрта, поставило се питање које све синтагматске везе треба класификовати као идиоме и колико јака веза међу члановима једне синтагме треба да постоји да би се они сматрали фразеологизмом. Данас фразеологизам дефинишемо као синтагматску везу међу чијим компонентама постоји јака семантичка веза, синтагма чије значење не представља прост збир значења њених компоненти већ је у питању својерстан семантички резиме.

Концепција фразеологизма као устаљене синтагме, чији се смисао не може извући из збира лексема које га чине потекла је од швајцарског лингвисте Шарла Балија. На руском говорном подручју један од пионира на пољу фразеологије био је В. В. Виноградов, док је данас ово веома популарна лингвистичка дисциплина.

Виноградовљева теза да су ове синтагме за савремени језик целовите и не могу бити растављене ни на синтаксичкој, ни на лексикосемантичкој

¹ jelena.lepojevic@filfak.ni.ac.rs

равни [Виноградов 1977: 141] данас је знатно ревидирана. То се посебно види у једном слободном стилу као што су разговорни и књижевни функционални стил, где се компоненте које улазе у састав једне овакве језичке творевине могу мењати (у појединим случајевима могу међусобно заменити места), а такође се могу изоставити и скратити захваљујући чињеници да се ради о општепознатим синтагматским везама које сви познају у датом облику.

Које јединице треба класификовати као фразеологизме, којим се критеријумима служити при њиховој подели, као и еквивалентност на руско-српском плану централна су тема докторске дисертације А. Пејановић. У *Фразеологији Горског вијенца* аутор полази од већ утемељених ставова својих претходника, али и износи низ другачијих решења који су блиски нашем схватању. Такође смо, по угледу на поменутог аутора, појам и термин фразеологизам (фразеолошка јединица) користили „у ширем смислу, у значењу језичке јединице коју карактерише релативна устаљеност облика и значења, способност репродуковања у готовом облику, експресивност, сликовитост, идиоматичност и синтагматичност (вишелексемност)“ [Пејановић 2010: 8].

1. Особине фразема.

Поред свих наведених карактеристика, фразеологизам поседује, што је можда и најважније, јаку национално-културолошку компоненту, те је проналажење адекватног еквивалента за одређени фразеологизам најтежи и најзахтевнији задатак са којим се преводилац, односно лингвиста, може срести. „Фразеологизам обично чува, поред јединственог лексичког значења, националну специфичност и сликовитост изражену управо одређеним лексичким јединицама које га чине. Тешкоће у превођењу фразеологизама огледају се и на плану семантизације – утврђивања њиховог значења, симболичког поља и функције у датом контексту, и на плану изражавања – налажења адекватних по сликовитости, значењу и стилској боји, израза у језику превода“ [Маројевић 1989: 28].

Велики број теоретичара превођења сматра да је фразеолошки фонд сваког језика спада у онај језички слој који је најсложенији за превођење. „Разлози за то су неколики: а) фразеологизми су специфичне језичке јединице које, за разлику од већине лексичких јединица, имају изразито наглашену конотативну функцију. Она је понекад израженија од денотативне. За разлику од основне функције — именовања предмета и појава спољашњег свијета,

конотативна функција (која је својствена и многим ријечима) заснована је на експресивности језичких јединица, помоћу које оне изражавају емоционални и вриједносни субјективни став говорника према одређеној појави; б) то су стилски маркиране јединице језика чија је сфера употребе ограничена (одређени фразеологизми користе се у разговорном, књишком језику или жаргону итд.); в) фразеологизми су лингвокултуролошке јединице у којима су регистровани и запамћени обичаји, обреди, вјеровања, навике, фолклор одређеног народа, а управо су ти сегменти духовне и материјалне културе човјекове самосвојни и другачији код сваког народа, па самим тим фразеолошки инвентар једног језика представља својеврсну ризницу културе одређеног народа, која се прелама кроз језик и налази свој одраз у њему, а посебно у фразеологији стварајући језичку слику свијета једног етноса. Другим ријечима, велики број фразеолошких јединица садржи у свом значењу и етнокултурну компоненту која је у већини случајева тешко преводива, а понекад можда и непреводива“ [Пејановић 2010: 157].

Такође, у теорији превођења влада мишљење да фразеологизам, кад год је то могуће, треба преводити фразеологизмом. Међутим, овај став се не може безусловно спровести у пракси: „Неподударање језичких слика свијета, а ми бисмо додали: и фразеолошких слика свијета, често у процесу превођења приморава преводиоца да жртвује неку количину информација коју ће на другом мјесту евентуално компензовати“ [Пејановић 2010: 158].

Пронаћи примере за илустрацију ове појаве није било нимало лако. Фразеологизми су структуре које се употребљавају у одређеним, специфичним ситуацијама, њихова употреба у језику није насумична већ се фразеологизмом сумира, подвлачи, истиче се поука. Један од ретких примера које проналазимо у примарној грађи је следећи:

(1)

Мадмуазель знала подногот-
ную сестры Антиповой.

Мадмуазел је веровала да познаје
Антипову у душу.

ДЖ, к. I, ч. V, 4, с 161

ДокЖ, т. I, г. V, 4, стр. 191

Наведени фразеологизам [*Знать (узнать) всю подноготную — знать все о ком-либо (От старинной пытки — запускания игл или гвоздей под ногти, чтобы заставить обвиняемого говорить правду) Ф/Л, с 378]* није саставни део српског система па се као његов преводни еквивалент појављује конструкција *познавати (некога) у душу* – фразеологизам у чији састав не улази супстантиват, а такви фразеологизми нису представљали поље нашег интересовања.

Како је тематика овог рада била специфична, имајући у виду све досад изложено, није се ни могло очекивати да ћемо пронаћи адекватан број примера у нашем примарном корпусу (у књижевним делима), те смо материјал за ово поглавље потражили у секундарној грађи: у Жуковљевом *Речнику руских пословица и изрека*², те у Вуковим *Српским народним пословицама*³. Фразеологизме смо, што се руског језика тиче, ексцерпирани из фразеолошких речника Феодосова/Лапицког⁴ и Молоткова⁵, док су примери на српском језику забележени у фразеолошким речницима Ђ. Оташевића⁶ и Ј. Матешаића⁷.

2. Поредбена анализа.

Један фразеологизам и његов преводни еквивалент мора карактерисати подударност и на плану сликовитости, и на плану семантике; притом, они могу, али и не морају бити исте лексичко-синтаксичке структуре. С обзиром на генетску сродност руског и српског језика и на велики степен еквивалентности на свим језичким нивоима, слично је и на фразеолошком плану.

(2)

Воскреснуть из мертвых – о човеке, считавшемся погибшем или пропавшем без вести.

Ф/Л, с 75

Дићи (дигнути/дизати) (некога) из (од) *мртвих* – неочекивано излечити некога ко је био озбиљно болестан.

ЂО, стр. 514

Лексичко-семантички еквивалент наведеном руском фразеологизму у српском језику би била синтагма *Васкрснути из мртвих*, али овај пример не налазимо у фразеолошком речнику који нам је послужио као секундарни корпус.

² Жуков 2000: В. П. Жуков, *Словарь русских пословиц и поговорок*, Москва: Русский язык

³ Сабрана дела Вука Караџића 1965: *Српске народне пословице*, књига 9, Београд: Просвета

⁴ Федосов/Лапицкий 2003: И.В. Федосов, А.Н. Лапицкий, *Фразеологический словарь русского языка*, Москва: ЮНВЕС.

⁵ Молотков 1968: А.И. Молотков (ред.) и другие, *Фразеологический словарь русского языка*, Москва: Сов. Энциклопедия.

⁶ Оташевић 2012: Ђ. Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.

⁷ Матешаић 1982: Ј. Матешаић, *Фразеолошки рјечник хрватског или српског језика*, Загреб: Школска књига

(3)

Глас вопиющего в пустыне книжн.– о призыве, остающемся без ответа.

Ф/Л, с 103

Глас *ванијућег* у пустињи – узалудан позив на нешто, улазудан покушај да се утиче на некога.

ЂО, стр. 93

(4)

Черным по белому (написано) – ясно, совершенно четко.

Ф/Л, с 578

Црно на *бело* – написано, потпуно, јасно, аргументовано.

ЂО, стр. 39

(5)

Переливать из пустого в порожнее – заниматься бесполезным делом, вести пустые разговоры.

Ф/Л, с 391

Пресипати (претакати) из *шупљег* у *празно* – бавити се бескорисним, јаловим пословима; водити празне разговоре.

ЂО, стр. 1045

Наведени идиом одликује фреквентна употреба у вербалном дискурсу, а проналазимо га и у књижевном материјалу:

(6)

[...] и Юрий Андреевич так устал от троесуточного переливания из пустого в порожнее, что был счастлив расстаться с ними.

ДЖ, к. I, ч. VI, 7, с 224

[...] и Јуриј Андрејевић се толико уморио од тродневног пресипања из *шупљег* у *празно* да је једва чекао да оде.

ДокЖ, т. I, г. VI, 7, стр. 257

(7)

Настаивать на своем — упорно и последовательно придерживаться каких-то взглядов, принципов, отстаивать их.

Ф/Л, с 312

Гонити *своје* – упорно остајати при свом ставу, мишљењу упркос изнетим доказима, аргументима, тврдоглаво радити по својој вољи.

ЂО, стр. 160

Издвојени фразеологизми не припадају истом типу образовања, али се њихова семантичка поља у одређеним сегментима поклапају.

Серый у руској фрази у примеру (8) означава вука (валити на волка: напр., пропажу скотины), а у српском слична фраза са животињом у главној роли би била *Магаре товаре док не липше*, с тим да у њен састав не улази ниједан супстантиват:

(8)

Вали все на *серого, серый* все свезет — сваливай всю вину, тяжесть, работу и т. п. на того, кто не может ответить.
Ф/Л, с 46

Претурити бригу на *другога* – неки посао, дужност и сл. пребацити на другога.

ЂО, стр. 83

И следећи наведени фразеологизми нису лексичко-синтаксички еквиваленти, али семантички свакако јесу, јер се семантизују готово идентично:

(9)

Као глувом говорити — говорити узалуд.
ЂО, стр. 152

Дурака (дураков) лечить, что *мертвого* лечить — о бессмысленности, бесполезности объяснять, растолковывать кому-либо что-либо.

Као глухоме добро јутро — узалуд.
Мат, стр. 223

Ф/Л, с 153

У грађи на руском језику проналазимо и фразеологизме чији еквиваленти у српском језику постоје, али нису забележени у речницима које смо користили као секундарну грађу: рецимо, фразеологизам из примера (11) није забележен у фразеолошким речницима, као ни у речнику САНУ ни под одредницом *обешени* нити *конопац*. Из тог разлога, за неке од примера који следе, не можемо навести библиографске податке:

(10)

Первый среди равных — выдающийся, главный, ведущий.
Ф/Л, с 362

Први међу *првима* – најбољи од свих.

Р МС, т. IV, стр. 869

За еквивалентну форму руском фразеологизму у литератури на српском језику налазимо потврду за наведени облик. Супстантивизиране форме *первый* и *први* представљају формалнограматичке еквиваленте, док код друга два супстантивата имамо разлику у творбеним базама: руски је настао на бази *придева*, а у српском језику се ради о поимениченој форми редног броја. Међутим, устаљени еквивалент је и *Први* међу *једнакима*, који у грађи није потврђен. У том случају се, и код другог пара супстантивата у оба језика ради о *придеву* као творбеној бази.

Код следећег фразеологизма руски супстантиват је поименичена форма партиципа која је најпре прошла кроз процес адјективизације, а у српском језику се ради о *придеву* одређеног вида *обешени*, чије је порекло такође партиципско. Наведени српски фразеологизам није забележен ни у једном од истраживаних речника.

(11)

В доме повешенного не говорят о веревке — в чьем-либо присутствии не говорят о том, что неприятно напоминает о его слабостях, недостатках, каких-либо бедах и т. п.

Ф/Л, с 374

У кући обешеног се не говори о конопцу.

Тек код следећег пара еквивалената (12) немамо подударност на творбеном плану: наведена фраза се у српском јавља у два облика, али су обе именице деривати по пореклу.

(12)

Утопающий (и) за соломинку хватается — в безвыходном положении как к последней надежде на спасение прибегают даже к такому средству, которое вряд ли может помочь.

Ф/Л, с 556

Утопљеник/дављеник¹ се за сламку хвата – онај који је у великој опасности тражи спаса где било и где нема никаквог изгледа на успех.

Р САНУ, т. IV, стр. 11

3. Пословице кад подврста фразеологизама.

Пословице и народне изреке представљају својеврсну фразеолошку форму. Да граница међу фразеологизмима у ужем смислу и пословицама није увек јасна говоре и следећи примери које смо пронашли у оба речника: у једном су, дакле, класификовани као пословице, у другом као фразеологизми:

(13)

Кто другому яму роет (копает), сам в нее попадет (попадает).

Ж, с 219

Ко другоме јаму копа, сам ће у њу пасти – онај ко другоме припрема закму, зло и сл. настрада сам.

Не рой другому яму, сам в нее попадешь — неприятность может случиться и с тем, кто желает или делает ее другим .

с 451

Ф/Л,

Р САНУ, т. VIII, стр. 548

(14)

Всякому (каждому) своя болячка *Свакоме* је своја мука највећа.
больна.
Ж, с 81

Всякому (каждому) своя болячка
больна — каждого волнует то, что
ему близко, дорого.

Ф/Л, с 84

(15)

Бережейного и бог бережит. Ко се чува, и Бог га чува.

Ж, с 42

Береженого Бог бережет – осторожность, осмотрительность никогда не бывает лишней.

Ф/Л, с 22

Српски еквиваленти нису забележени у нашој секундарној грађи (речницима пословица и фразеологизама српског језика), али се у употреби могу чути у наведеном облику. Последњи српски фразеологизам (15) не спада у домен нашег интересовања, с обзиром на то да у свом саставу нема супстантивате — заменица *ко* већ припада именичким заменицама, а супстантивизирају се једино придевске заменице. Поред тога, српски аналози за последња два руска фразеологизма нису забележени у речницима (одреднице *свако*, *мука*, *ко*, *Бог*).

(16)

Ти знаш да има пословица: да сит *Сыт голодного* не разумеет.
гладном не верује.

РЛ, к. I, стр. 35

РоЛ, к. I, с 57

Супстантивати из наведеног примера су истовремено и формалнограматички еквиваленти, разлика у формама другог супстантивата је настала једино због употребе различитих глагола и глаголске реакције: српски глагол захтева допуну у дативу па је и супстантиват са карактеристичном дативском флексијом *-ом*, док се руски глагол употребљава са допуном у облику акузатива — *голодн-ого*. На основу наведених морфолошких карактеристика може се закључити да и српски супстантиват има придевски тип промене и да је образован на бази придева одређеног вида.

Следећи пример који наводимо је руска пословица која у српском нема одговарајући, адекватан фразеолошки еквивалент, па у преводу видимо дословно значење ове фразе. Иначе, руски супстантиват има семантички еквивалент у српском деривату *сиромаш*.

(17)

Бедному жениться и ночь коротка [...].

Сиромаш да се жени и ноћ му је кратка [...].

В, ч. I, г. XLVIII

Вас, д. I, г. XLVIII, стр. 188

Још један фразеологизам посведочен у нашој грађи је и онај из следећег примера:

(18)

– Удивительное дело, – проговорил он вдруг, когда я уже высказал все до последней запятой [...].

– Чудна ствар – рече наједном кад сам испричао све до последње речи [...].

П, ч II, г V, III

Д, д II, п V, III, стр. 338

Руски супстантиват *запятая* у српском језику има еквивалент у виду супстантивата *запета*. Реч *запета* води порекло од истоименог придева који је настао адјективизацијом глаголског придева *запет, запета, запето*. Упоредо са овом лексемом се у српском језику, у истом значењу, употребљава и реч *зарез*, али она не спада у овај творбени тип.

Велики број забележених руских изрека имао је одговарајуће еквиваленте, фразеологизме који су адекватни и на плану лексике, и семантике, и сликовитости. Међутим, неке од тих изрека нису забележене ни у Вуковом речнику, па их дајемо у оном облику у којем се и данас могу чути.

(19)

На всех не угодишь.
Ж, с 183

Свима се не може угодити.

(20)

Один за всех, все за одного.

Сви за *једног*, *један* за *све*.

Ж, 234

Р САНУ, т. VIII, стр. 627

(21)

Что у трезвого на уме, то у пьяного на языке.
Ж, с 362

Шта *трезан* мисли, то *пијан* говори.

Наведена два српска фразеологизма из примера (19) и (21) нису посведочена у нашој грађи, како примарној, тако и секундарној: нису забележени у фразеолошким речницима, као ни у речницима САНУ и МС под одредницама *сви*, *угодити*, *трезан*, *пијан*.

Постоје, међутим, и случајеви када фразеологизми на међујезичком нивоу нису исте лексичке структуре, али су на фразеолошком плану еквивалентни. Такви фразеологизми, фразеолошки аналози, посведочени су у следећим примерима:

(22)

Семеро одног не ждут.

Два трећег не чекају.

Ж, с 294

ВСтК, стр 89

(23)

Богатому житје, а бедному вы-
тъе.

Богати чоху носе, а ја блато газим.
Богат једе код куће, а сиромах кад
може.

ВСтК, стр. 58

Ж, с 48

Руски супстантиват *бедный* у српском језику, иако је састав мотивске основе идентичан – *бедный человек* : *сиромашан човек*, нема еквивалент у виду супстантивата јер се он у српском језику није развио, већ његовом значењу у српском језику одговара дериват *сиромах*.

4. Руски фразеологизми.

Иако су тема овог сегмента пре свега фразеолошки еквиваленти који су, услед велике генетске и структурне сличности између руском и српског језика, посведочени у великом броју, у секундарној грађи били су забележени и неки фразеолошки обрти који су карактеристика једног од језика, док у другом не постоје исте или сличне конструкције. Објашњење може бити следеће „Њихово значење [фразеологизама – Ј.Л.] се реализује као искључиво недељива целина, а управо као таква не постоји у свести носилаца неких других језика, културе и традиције (иако се можда његови појединачни елементи могу разумети). На тај начин се ствара празнина код носилаца другог језика (културе и традиције)“ [Џонић 2012²: 998]. Сматрамо да ће супстантивизирани форме пронађене у таквим фраземама обогатити наш лексички корпус па смо одлучили да и њих подвргнемо анализи, али ће наредних неколико примера бити само на руском језику:

(24)

Вольному воля (спасенному рай) — поступай (делай, решай) как хочешь сам (выражение употребляется, когда доводы и советы *говорящего* не принимаются собеседником).
Ф/Л, с 72

(26)

Мертвых с погоста не носят — *прошлое* не вернешь.

Ф/Л, с 284

(25)

Лежачего не бьют — *пострадавшего*, попавшего в беду щадят, не причиняют ему новых неприятностей.

Ф/Л, с 258

(27)

Слепой сказал: «Посмотрим» — там видно будет, чем дело кончится.

Ф/Л, с 476

Осим форми супстантивата у самом фразеологизму, налазимо неке поименичене придевске форме и у семантизацији датих фразеологизама: *говорящий, пострадавший и прошлое*.

(28)

С милым рай и в шалаше – с любимым человеком везде хорошо, в любых условиях.

Ф/Л, с 289

(29)

Обещанного три года ждут – об обещании, которое долго не выполняется.

Ф/Л, с 333

Еквивалент последнем наведеном фразеологизму, иако је нисмо пронашли у речницима, могла би бити фраза *Обећање, лудом радовање* [Р САНУ, т. XI, стр. 602], а ова би фраза спадала у наш корпус истраживања јер у себи има супстантиват у форми датива јединине — *лудом*.

И примери који следе, иако се могу дословно превести, у српском језику немају еквиваленте у виду устаљене фразеолошке форме:

(30)

Горбатого (одна) могила исправит.

Ж, с 89

(32)

Пьяному (и) море по колено (по колена).

Ж, с 272

(31)

Всякий по-своему с ума сходит.

Ж, с 78

(33)

Глупый киснет, а умный все промыслит.

Ж, с 85

(34)	(35)
Пеший <u>конному</u> не товарищ.	Смелый там найдет, где <u>робкий</u> потеряет.
Ж, с 249	Ж, с 308
(36)	(37)
Толкуй <u>больной</u> с подлекарем.	Что <u>русскому</u> здорово, то немцу смерть.
Ж, с 326	Ж, с 360

Последњи пример постоји и са варијантом *Что русскому хорошо, то немцу смерть*, али овај фразеологизам није био забележен у истраживаној грађи.

5. Српски фразеологизми.

Следећа група примера (38 – 62) представља фраземе на српском језику које би код носилаца руског језика представљале „празно место“:

(38)	(39)
На <u>правога</u> беда – окривљен је, оклеветан је невин.	Бити једно за <u>друго</u> – одговарати једно дугом.
ЂО, стр 35	ЂО, стр. 49
(40)	(41)
Превести <u>жедна/жеднога</u> преко воде – преварити, насамарити, намагарчити некога, направити од некога будалу.	Ићи (потуцати се, пребијати се) од <u>немила</u> до <u>недрага</u> – ићи на све стране, од места до места, од једнога до другог безуспешно тражити помоћ.
ЂО, стр 112	ЂО, стр. 381

Први наведени фразеологизам има два могућа облика – са супстантивом именичке промене (*жедна*), то јест неодређеног вида, и са обликом одређеног вида супстантивата придевске промене (*жеднога*), док у другом примеру оба супстантивата имају именички систем флексија.

Следећа два супстантивата припадају придевском типу промене – придев *српски*, творбена база првог супстантивата, има само одређени вид, а у другом случају је реч о облику компаратива придева *јак(и)*.

(42)

Држати се (ухватити се/хватати се) (некога, нечега) ко пијан плота – непопустљиво, упорно се држати неког мишљења, ни најмање не одступати од нечега.

ЂО, стр. 660

(44)

Осећати се (бити) као риба на сувом – осећати се непријатно, беспомоћно, не сналазити се.

ЂО, стр 799

Ближом класификацијом примери (42) и (44) се сматрају устаљеним поређењима и за њихова семантичка поља не постоје одговарајући еквиваленти у руском језику, док за идиом *Лов у мутном* у руском језику постоји синтагма *Охота в мутной воде*, која би била дослован превод (реч за реч) наше фраземе, с тим што наведена синтагма у руском језику нема фигуративно значење већ се ради о специјалној методи у риболову.

И следећа два фразеологизма представљају карактеристику српског система и у њиховом грађењу су учествовала два српска супстантивата, *Бачка* и *Косово*, оба у потпуности поименичена и оба данас и својом парадигмом припадају класи именица:

(46)

И (па) мирна Бачка – и све је у реду, све ће бити у реду.

ЂО, стр. 34

Наравно, и међу српским пословицама има оних који у руском језику не постоје у тој форми:

(48)

Болан се пита, а здравоме се даје.
ВСтК, стр. 62

Именица *болан*, иако припада истом творбеном гнезду као и придев *болестан* (обе лексеме мотивисане су именицом *бол*) и његов је синоним, по својој творбеној структури је дериват. Данас ова именица звучи архаично па се и поменута изрека чешће употребљава са придевом *болестан* који, у том случају, има функцију именице, то јест, супстантивата.

(43)

Закон јачега – право силе, јачи одређује закон и он је увек у праву.

ЂО, стр. 297

(45)

Лов у мутном – извлачење користи из нејасне, нерегуларне, компликоване, несређене ситуације.

ЂО, стр. 518

(47)

Све је равно до Косова – неко је равнодушан према нечему, сасвим је свеједно некоме.

ЂО, стр. 819

(49)

Боље је са мудрим плакати него са лудим пјевати.
ВСтК, стр. 65

Вреди још додати да именица *болан* има хомограф *болан* који по својим морфолошким карактеристикама спада у речце и најчешће се употребљава у Босни (акценат цитиран према РСМ, т. I: 246). Наведена речца такође је настала транспозицијом, тачније граматикализацијом као подврстом транспозиције: придевски облик је трансформисан у речцу уз промену акцента (прозодијску творбу).

(50)

Дођоше дивљи па ишћераше пигоме.

ВСтК, стр. 92

Док се једном не смркне, не може другоме да сване.

ВСтК, стр. 96

Супстантиват у претходном примету (*другоме*) и у наредна два (*трећему*, *другоме*) настали су на бази редних бројева и утолико су значајнији, јер нисмо забележили много примера овог творбеног обрасца. Ради се, дакле, о супстантивизираним облицима редних бројева *други* и *трећи*; облик *другоме* је у једном примеру форма датива, док је у другом исти облик у функцији локатива једнине.

(51)

Ће се двоје ваљају, трећему се надају.

ВСтК, стр. 103

(52)

Свак по себи суди и о другоме.

ВСтК, стр. 256

(53)

Куд луди продријеше, мудри не моглоше.

ВСтК, стр. 168

(54)

Ласно је здравому болеснога савјетовати.

ВСтК, стр. 171

(55)

На млађима свет остаје.

ВСтК, стр. 189

(56)

Смрт не пази ни старо ни младо.

(57)

Мутав мутавог најбоље разумије.

ВСтК, стр. 185

ВСтК, стр. 265

(58)

Нашао глух ћорава.

ВСтК, стр. 191

Последња наведена изрека има и форму *Нашао глув ћоравога* и у том случају бисмо имали други супстантиват придевске деклинације. У облику какав је забележен у Вуковом речнику, оба придева су употребљена у неодређеном виду, а такви се придеви у српском језику мењају по именичком типу промене. Супстантиват придевске промене од поменуте базе имамо у следећем примеру (59):

(59)	(60)
Води <u>слеп</u> <u>ћоравога</u> .	<u>Добар</u> и будала – браћа.
(61)	(62)
<u>Паметан</u> пише, будала памти.	Провео се ко <u>бос</u> по трњу – врло лоше проћи. Мат, стр. 703

Последњи примери које смо навели, осим примера (63), нису ексцерпирани из грађе јер за њихово постојање није било потврде у истраживаној грађи (одреднице *слеп*, *ћорави*, *добар*, *будала*, *паметан* у фразеолошким речницима, као ни у речницима САНУ и МС нису бележиле овакве фразеологизме), али су саставни део српске ризнице народних умотворина.

6. Закључна разматрања.

Појаву супстантивизираних облика истраживали смо на материјалу фразеолошких јединица. Фразеологизми су нас, више него са било ког другог, занимали са аспекта лексичког састава. Истраживали смо који и какви супстантивати функционишу у саставу фразеолошких исказа, на којим су творбеним основама творени и које су им мотивске синтагме. Највећи број наведених примера заиста јесу међујезички еквиваленти, а наводимо и неке фразеологизме који немају одговарајуће еквиваленте, али су нам се учинили значајним због супстантивата који улазе у њихов састав.

Оваква истраживања углавном нису популарна у домаћим дериватолошким круговима, али да ово није усамљен случај говори и рад А. Пејановић *Фразеолошке јединице као мотиватор у творбеном процесу*⁸ у којем аутор такође спаја елементе дериватолошких и фразеолошких истраживања.

ИЗВОРИ

В: Толстой, Лев Николаевич, *Воскресение*, текст преузет са адресе:
http://az.lib.ru/t/tolstoj_lew_nikolaewich/text_0090.shtml (04. 11. 2011.)

Вас: Толстој, Лав Николајевич (1954), *Васкрсење*, превео Виктор Димитријев, Београд: Задруга.

ВСтК: Сабрана дела Вука Караџића 1965: *Српске народне пословице*, књига 9, Београд: Просвета.

⁸ Иако наведени рад синтези две дисциплине прилази са другачије позиције и истражује које су се фразеолошке јединице лексикализовале током развоја језика, он представља значајан искорак у дериватолошко-фразеолошким истраживањима на нашем поднебљу.

- Д:** Достојевски, Фјодор Михајлович (1992), *Дечко*, превели Милена и Радмило Маројевић, Москва: Радуга.
- ДЖ:** Пастернак, Борис Леонидович (2004), *Доктор Живаго*, Москва: Эксмо
- ДокЖ:** Пастернак, Борис Леонидович (1962), *Доктор Живаго*, превела Олга Влатковић, Београд: Просвета.
- ЂО:** Оташевић, Ђорђе (2012), *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.
- Ж:** Жуков, Влас Платонович (?2000), *Словарь русских пословиц и поговорок*, Москва: Русский язык.
- Мат:** Матешкић, Јосип (1982), *Фразеолошки рјечник хрватскога или српског језика*, Загреб: Школска књига.
- П:** Достоевский, Федор Михайлович, *Подросток*, текст преузет са адресе: http://az.lib.ru/d/dostoevskij_f_m/text_0090.shtml (04. 11. 2011.)
- РЛ:** Милош Црњански (2006), *Роман о Лондону*, Београд: Новости.
- РоЛ:** Милош Црњански (1991), *Роман о Лондоне*, перевод Т. Вирты и Т. Поповой, Москва: Художественная литература.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Р САНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: САНУ
- Ф/Л:** И.В. Федосов, А.Н. Лапицкий (2003), *Фразеологический словарь русского языка*, Москва: ЮНВЕС.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабих²1991:** С. Бабих, *Творба ријечи у хрватском књижевном језику*, Загреб: Матица хрватска.
- Виноградов²1972:** В. В. Виноградов, *Русский язык* (грамматическое учение о слове), Москва: Высшая школа.
- Виноградов 1977:** В. В. Виноградов, *Избранные труды. Лексикология и лексикография*, Москва: Наука.
- Земска⁶2009:** Е. А. Земская, *Современный русский язык Словообразование*, Москва: Флинта.
- Јермакова, Земска и др 2008:** О.П. Ермакова, Е.А. Земская и другие, *Современный русский язык. Активные процессы на рубеже XXв*, Москва: Языки славянских культур.

- Кисељова 2010:** М. С. Киселева, *Лексика и словообразование*, Москва: Флинта/Наука.
- Клајн 2003:** И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*. Други део. *Суфиксација и конверзија* (Прилози граматици српскога језика. II), Београд: ЗУНС, САНУ, Нови Сад: Матица Српска.
- Маројевић 1980:** Р. Маројевић. *Фразеолошки проблеми превођења*. – Преводна књижевност: Зборник радова Четвртих београдских преводилачких сусрета. Београд, 146–153.
- Мароевич 1983:** Радмило Мароевич. *Проблема перевода фразеологизмов на родственный славянский язык*. – Тетради переводчика, вып. 20, Москва, с. 49–57.
- Маројевић 1989:** Р. Маројевић, *Лингвистика и поетика превођења* (међусловенски превод), Београд: Научна књига.
- Маројевић 2005¹:** Р. Маројевић, *Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна* (I). [Приказ књиге: Клајн 2002 I], Београд: Студије српске и словенске. Серија I, број 10/1–2, година X, 685–779
- Маројевић 2005²:** Р. Маројевић, *Творбена и морфолошка анализа у граматичком систему савременог српског језика* (I), Бања Лука: Наука и образовање, Зборник радова са научног скупа, књ. 6. т. I, 123–151
- Маројевић 2007:** Р. Маројевић, *Творба речи у савременом српском језику Ивана Клајна* (II). [Приказ књиге: Клајн 2002 II], Београд: Студије српске и словенске. Серија I, број 12/1–2, година XII, 501–600
- Пејановић 2010:** Ана Пејановић, *Фразеологија Горског вијенца*, Подгорица: ЦАНУ.
- Пејановић 2012:** Ана Пејановић, „Фразеолошке јединице као мотиватор у творбеном процесу“, *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Београд: Филолошки факултет, 689-700.
- Пипер, Клајн 2013:** П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Телија 1996:** В.Н. Телия, *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*, Москва: «Языки русской культуры».
- Тошовић 1988:** Б. Тошовић, *Руска граматика у поређењу са српскохрватском*, Сарајево: Светлост.
- Џонић 2012²:** Виолета Џонић, „Фразеологизми као лакуне (на материјалу руског и српског језика)“, *Филологија и универзитет*, Ниш: Филозофски факултет, 997-1007.

Елена Б. Лепоевич
Кафедра русского языка и литературы
Философский факультет
Университет г. Ниш

Субстантиваты как структурный элемент фразеологизмов

Резюме: О фразеологии, ее предмете и проблемах написано уже так много. Подходы к изучению этих вопросов были различны. Оценивая развитие фразеологических исследований до современной лингвистической дисциплины, какой она является сегодня, В. Н. Телия говорит, что одни достигли цели, другие же зашли в тупик. Но есть еще и «нехоженые тропы» [Телия 1996: 11]. Одним из неисследованных аспектов — синтезис двух лингвистических дисциплин, словообразования и фразеологии, что является темой данной статьи: мы исследовали словообразовательное происхождение лексем, входящих в состав определенных фразеологизмов, то есть, мы интересовались анализом фразеологических единиц, в состав которых входят субстантиваты.

Ключевые слова: фразеология, фразема, субстантивы, переводой эквивалент, переводной аналог, лакуна.

Милена Б. Маројевић
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Катедра за руски и српски језик и
књижевности

УДК 811.161.1'362;
811.163.41'362;
811.162.1'362
DOI 10.7251/RAD1715339M
Оригинални научни рад

ЕКСПЛИКАТОРИ МОДАЛНОГ ЗНАЧЕЊА НЕОПХОДНОСТИ (у руском, српском и пољском језику)

Апстракт: У раду¹ се врши функционално-семантичка анализа поља ситуативне модалности која се реализује у оквиру микропоља неопходности у руском, српском и пољском језику на тексту романа „Васкрсење“ Л.Н.Толстоја, маркирају се специфичности функционисања руских модалних експликатора и њихових еквивалената у српском и пољском језику.

*Ситуативна модалност као фрагмент функционално-семантичке категорије модалности састоји се од поља, и у конкретном случају то је модалност неопходности. План садржаја микропоља ситуативне модалности у преводу се изражава различитим средствима, пре свега семантички блиским лексичким модификаторима (модалним предикативима и глаголима). Предикативни придев *должен* заузима посебно место и представља апсолутну доминанту међу модалним лексемама са семантиком неопходности.*

Приликом истраживања коришћене су методе анализе текстуалне функције средстава вербализовања значења модалности неопходности; описиван је структурно-садржајни обим микропоља модалности неопходности у оригиналу и преводима; утврђиване су типолошке карактеристике средстава експликације дате модалности.

Кључне речи: модалност, значење обавезности, компаративна анализа, превод, међујезички еквиваленти.

Термин „модалност“ у лингвистици је полисемичан: њиме се називају разне појаве које обједињује особина да различитим средствима – граматичким, лексичким, интонацијским – изражавају однос говорника према ономе што саопштава или однос исказа према стварности (Граматика 1980 (АГ 80), том II: 214).

Модалност се користи, такође, за изражавање широког круга различитих појава, те се у сферу модалних односа сврставају следеће групе значења:

¹ milos@mail.ru

а) супротстављање према особини реалност/иреалност. Ово је тзв. објективна реалност, која се изражава граматичком категоријом начина;

б) другу групу значења представља супротстављање исказа на основу илокутивне моћи, коју чини асеративна, мотивациона и илокутивна модалност;

в) у сферу модалности спадају и значења којима се изражава однос говорника према сопственом садржају исказа, тј. његов психолошки или ментални однос, нпр. пожељност, хипотетичност, сумња и сл. То је тзв. субјективна модалност (Виноградов 1975) (Граматика 1980 (АГ 80), том II: 214-236);

г) модалним се зове и значење могућности и неопходности још од Аристотела (Ты *должен* им помочь). У руском језику могућност и неопходност се изражавају лексички (глаголима, предикативима, уводним речима, партикулама), а такође и конструкцијама, пре свега инфинитивним: Тебя не убедить (= *нельзя* убедить), то је негирање могућности, Мне дежурить завтра (= *надо* дежурить), ово је неопходност.

У оквиру неопходности могуће је издвојити онтолошку неопходност, која се може схватити као логичка, њен основни показатељ је предикативни придев *должен*. Модална семантика неопходности може бити експлицирана различитим средствима, и то: а) конструкцијама са модалним лексемама; б) конструкцијама са независним инфинитивом, а то су у суштини инфинитивне реченице; в) конструкцијама са облицима заповедног начина у неимперативној употреби; и г) реченицама са обликом садашњег времена које је употребљено у функцији наредбе (Корпусна грамика, доступна на сајту rusgram.ru/main).

Ослањајући се на концепцију модалности коју је предложио Виноградов, Г. А. Золотова је издвојила три аспекта модалних односа: 1) однос садржине исказа према стварности на плану реалности/иреалности с говорничког гледишта; 2) однос говорника према садржају исказа на плану истинитости/неистинитости, то је субјективна модалност; 3) однос између субјекта радње (носиоца особине) и радње (предикативне особине), то је тзв. унутарсинтаксичка особина (Золотова 1973: 140-157).

Централно место међу свим побројаним средствима за изражавање неопходности припада конструкцијама с модалним лексемама, јер се њима могу описати све семантичке варијанте ове категоријалне ситуације. У модалне лексеме са семантиком неопходности у руском језику спадају придеви *должен*, *вынужден*, *принуждён*, *обязан*, као и *нужен*, *необходим*; предикативни прилози (лексеме категорије стања) *можно*, *надо*,²*необходимо*, *по-*

² Превод руских лексема категорије стања на српски језик разматрали смо

ложено, пора; глаголи *следует, подобает, стоит, не мешает, надлежит, приходится/придётся*; именице *долг, обязанность*; неки устаљени обрти типа *имеет смысл, есть необходимость* и неки други (Теорија функционалне граматике 1990: 147).

Апсолутна доминанта овог низа међу свим осталим модалним средствима јесте лексема *должен*, која најпрецизније изражава опште значење неопходности, и притом она може да изрази све семантичке варијанте датог значења: и неопходност која је условљена стицајем околности, и условљеност постојећим социјалним обавезама, и условљеност унутрашњим дугом, етичким нормама, дужност базирану на унапред планираној ситуацији, као и обавезност као последицу утицаја туђе воље. Све остале лексеме су мање или више везане за одређене семантичке варијанте облигаторне ситуације, нпр. лексема *пора* указује на неопходност која произилази из наступања неког рока, или пак лексема *следует*, која се везује за унутрашњи дуг или одређене етичке норме итд. Међутим, лексема *должен* може да се употребљава уместо свих других модалних лексема, док обрнута замена уопште није могућа.

Друга, деонтичка неопходност представља обавезу. Агенс је обавезан да обави неку радњу уколико постоји особа или институција чији ауторитет он поштује, или уколико постоје морални принципи или социјалне норме које га приморавају да тако поступи. С деонтичком неопходношћу су повезани морални дуг, обавеза, понашање у складу са законским прописима. Најфреквентнији експликатор деонтичке неопходности је предикативни придев *должен*, затим то су лексеме *обязан, необходимо, обязательно, неизбежно, непременно, требуется, следует*; с негацијом се употребљавају – *неправильно, неконституционно, незаконно, аморально* и др.

Трећа, епистемичка неопходност представља убеђеност говорника у високу вероватноћу ситуације.

Објективна модалност се реализује кроз три микропоља – модалност могућности, потребе и неопходности и представља важну структурно-садржајну компоненту функционално-семантичке категорије модалности. Сваки од ова три типа објективне модалности обухвата више средстава којима се експлицира, а нека од њих имају више модалних значења. Модалност се може вербализовати различитим граматичким и лексичким средствима: облицима начина (у руском језику то је изјавни, заповедни начин и кондиционал, као и посебна употреба инфинитива), уводним речима и прилозима

у раду *Преводна семантизација руских безлично-предикативних лексема*. Српски језик, ISSN0354-9259, књига XVIII, стр. 695-708, [COBISS. SR-ID 140692487], Београд, 2013.

(*кажется, пожалуй*), модалним глаголима (*хочу, могу*), предикативним придевом *должен* и безлично-предикативним лексемама (*обязан, надо, можно* и др.), као и интонацијом.

Објективна модалност у роману „Васкрсење“ представљена је различитим средствима, која су организована по принципу центра и периферије. Централни део и знатан део периферије ових микропоља заузимају лексички модификатори (модални предикативи и глаголи), који се употребљавају у синтагмама са зависним субјекатским инфинитивом. Границе поља објективне модалности су дифузне.

Центар модалности као функционално-семантичке категорије представља објективна модалност, која је, како је већ истакнуто, садржајно комплексна и постоји више начина и средстава за њено изражавање. Објективна реалност представља однос садржаја исказа према екстралингвистичким факторима на плану реалности/иреалности, с аспекта говорника.

Фактори који утичу на ситуацију неопходности могу бити објективни; спољни у односу на субјекат узрочник и могу представљати разлоге морално-етичке природе, који се преламају кроз субјектову свест. Сходно овој условној подели неопходност се може квалификовати као субјективно-објективна и (чисто) објективна.

У оквиру објективне неопходности могу се издвојити посебна значења, и то: принудно вршење радње, које подразумева условљеност потчињавања општеприхваћеним законима или пак неким спољним околностима које субјекат не може да измени; и друго, као неминовност вршења радње, на коју утичу околности које субјекат не може да савлада.

У субјективно-објективну неопходност спада значење дужности, обавезности, схваћено тако у свести субјекта као обавеза да се радња изврши; и још значење потребе за обављањем радње, коју субјекат сматра потребном, а то значи и пожељном.

У роману „Васкрсење“ се износе осећања и преживљавања јунака, те стога доминирају значења субјективно-објективне неопходности.

Велики (Речник 1948-1965 (БАС), том 3: 942), Мали (Речник 1981 (МАС), том I: 423) академијски речник и Речник под редакцијом Д. Ушакова (Речник 1996 (СУ), т.I: стубац 755) међу бројним речничким чланцима посвећеним речима са кореном *долг* наводе и следеће четири одреднице: *долг, должен, должно, должно быть*. Речи се у речницима маркирају као променљиве или непроменљиве, а затим се класификују на врсте речи у складу са њиховом морфолошком карактеристиком. Непроменљиве речи су објашњене семантичким терминима (нпр. *в значении сказуемого*) или синтаксичким терминима (нпр. *вводное слово*).

Должен има следеће семантичке карактеристике:

1. кому-чему – бити нечији дужник, уплатити неке нешто: *Илья Ильич вам должен десять тысяч рублей по заёмному письму* (И.А. Гончаров, «Обломов»);

2. с инф. обавезан да нешто уради: *Служащие должны вовремя являться на работу*;

3. с инф. о нечему што ће се обавезно, неизоставно десити: *Затмение должно наступить в три часа*;

4. с инф. служи за изражавање вероватноће, претпостављене неминовности неког догађаја: *Она должна была прийти ещё вчера*.

Кратак придев *должен* етимолошки је везан са именицом *долг*, од прасл. *dъlgъ, ст.сл. дльгъ, рус. *долг* (Фасмер 1996, том I: 524).

Долженкому-чему се употребљава са персонификованим субјектом, тј. са живим бићем, што није случај са осталим значењима ове лексеме.

Глагол *musieć* значи *podlegać jakiejś konieczności, nie mieć wyboru, nie móc inaczejpostąpić* (SJP-Речник пољског језика, т. II: 230) (бити принуђен, немају могућности да се поступи другачије).

Кратак предикативни придев *powinienu* пољском језику значи *mieć obowiązek cośzrobić, musieć coś zrobić* (SJP-Речник пољског језика, т. II: 870) (бити обавезан, дужан да нешто уради).

У радовима бројних руских научника срећу се напомене у вези са глаголским карактеристикама код кратких придева и лексема категорије стања. А. Х. Востоков је сврстао у категорију глагола речи које су различите с аспекта генетике и морфологије, али су обједињене заједничким лексичким и синтаксичким особинама (Востоков 1861: 42-43). Заиста, многим својим семантичким и синтаксичким карактеристикама лексеме типа *надо*, *можно*, *нельзя*, *стыдно* подсећају на глаголе. В.В. Виноградов (1947: 187; 266) је такође видео у кратким придевима карактеристике глагола. Потврда томе су глаголи као еквиваленти преводне семантизације придева *должен* у српском језику – глаголи *требати* и *морати*; у пољском језику такође доминирају глаголи у преводу лексеме *должен* – и то глаголи *musieć* и *mieć*.

Дакле, модално значење неопходности изражава се у руском језику следећим средствима: предикативним придевом *должен*, безличним глаголом *следует*, предикативним прилозима *надо*, *нужно*, *необходимо*, *целесообразно*. Основни лексички експликатори наведених значења у пољском језику су глаголи *musieć* и *mieć*, безлични глаголи *należу* и *wypada*, предикативни придев *powiniен*, предикативни прилози *warto*, *trzeba*. У српском језику то су глаголи *морати* и *требати* и придев *дужан*.

У роману доминира предикативни придев *должен* као најуопштенији експликатор свих побројаних значења неопходности. Еквивалент у српском језику је придев *дужан*, док је у пољском кратак предикативни придев *powinien* (*winien*) са семантиком неопходности која се заснива на унутрашњој свести и поимању одговорности.

Я чувствую, что я перед Богом *должен сделать* это (Толст. 168).

Осећам да сам *дужан* пред богом да то учиним (Јов. 179).

Czuję, że wobec Boga *powinienem* to uczynić (Rog. 205).

Унутрашње убеђење је садржано и у следећем примеру:

Он теперь задал себе эти вопросы и удивился, как всё было просто. Было просто потому, что он теперь не думал о том, что с ним произойдёт, и его даже не интересовало это, а думал только о том, что он *должен сделать* (Толст. 205).

Сад је поставио себи ова питања и зачудио се како је све било једноставно. Једноставно је било зато што сад није мислио шта ће се с њиме догодити, па га чак то није ни занимало, већ је мислио само шта *треба* да уради (Јов. 238).

Zadał sobie teraz znowu te pytania i zdziwił się, jak wszystko było proste. Proste było dlatego, że teraz nie myślał, coś s nim stanie, i nawet go nie interesowało, ale myślał tylko o tym, co *powinien robić* (Rog. 280).

Следећи примери садрже модалност неопходности која је условљена спољним околностима. Овде је реч о службеној обавези.

Тетушки ждали Нехлюдова, просили его захватить, но он телеграфировал, что не может, потому что он *должен* быть в Петербурге к сроку (Толст. 136).

Тетке су очекивале Нехлюдова, молиле га да наврати, али је он телеграфисао да не може зато што *мора* да буде у Петрограду у одређено време (Јов. 144).

Ciotki oczekiwały Niechludowa, prosiły go, żeby przyjechał, ale zadeszował, że nie może, bo *musi być* w Petersburgu w oznaczonym terminie (Rog. 162).

Следећи пример илуструје значење неопходности са нијансом планиране радње и предикативни придев *должен* врши функцију модалног експликатора. Овај пример говори о поштовању правила, норми, инструкција.

Одна из етих женщин, как самая важная преступница, *должна была* быть доставлена отдельно (Толст. 4).

Једну од тих жена, као најважнију преступницу, *требало је* спровести посебно (Јов. 20).

Jedna z tych kobiet, jako główna przestępczyni, *miała być* sprowadzona oddzielnie (Rog. 6).

У синтагми са инфинитивом глагол *mieć* у польском језику врши службу модалног експликатора са нијансом планиране радње. У српском језику то је глагол *требати*.

Собрать и продать посеянный урожай, распродать инвентарь и не-
нужные постройки – всё это *должен был* сделать управляющий уже после
него (Толст. 204).

Скупити и продати засејано жито, распродати инвентар и непотреб-
не грађевине – све *је то требало* да учини управник већ кад он оде (Јов. 214).

Zebrać i sprzedać zasiane zboże, spieniężyć inwentarz i niepotrzebne
budynki – wszystko to *miał zrobić* rządcą już po jego wyjeździe (Rog.215).

У неким случајевима као синоним глагола *musieć* у польском језику се
користи глагол *mieć* као преводни еквивалент руског предикативног придева
должен, који, поред семантике „имати“, врши функцију експликатора
модалног значења обавезностиу синтагми са зависним инфинитивом.
Овај пример се може тумачити као службена обавеза уз додатак договора,
условљености.

Бреве был тот товарищ прокурора, который *должен* был обвинять в
этом заседании (Толст. 23).

Бреве је био помоћник тужиоца који *је требало* да заступа тужбу на
овом претресу (Јов. 38).

Breve był to ów wiceprokurator, który *miał oskarżać* na tym posiedzeniu
(Rog.29).

Објективна неопходност је друго по заступљености значење
модалности неопходности са семантиком принуђености на вршење неке
радње, и оно је вербализовано такође предикативним придевом *должен*.
Преводни еквивалент у српском језику је глагол *морати*. Овај пример говори
да је Маслова принуђена на патњу зато што је суд донео неправедну пресуду.

– Другие что делают – и ничего, а я ни за что страдать *должна* (Толст.
117).

– Шта све други не раде, а ја *морам* да патим ни крива ни дужна (Јов.
121).

– Co inni wyprawiają – i nic, a ja *muszę cierpieć* bez winy (Rog.144).

Семантика следећег контекста говори о томе да је јунакиња принуђена, иако неће да изгуби садашње место у животу у коме се осећала сигурно.

Чуя же, что Нехлюдов хочет вывести её в другой мир, она противилась ему, предвидя, что в том мире, в который он привлекал её, она *должна* будет потерять это своё место в жизни, дававшее ей уверенность и самоуважение (Толст. 155).

Осећајући пак да Нехлюдов хоће да је изведе у други свет, она му се противила, пошто је предвиђала да у том свету у који ју је он привлачио, она *мора* да изгуби то своје место у животу које јој је уливало сигурност и самопоштовање (Јов. 166).

Czuając zaś, że Niechludow chce ją wprowadzić w inny świat, opierała mi się przewidując, że w innym świecie będzie *musiała* stracić to miejsce w życiu, które dawało jej pewność i szacunek dla samej siebie (Rog.190).

У тексту романа постоје појединачни случајеви употребе модификатора *должен* за вербализацију значења неопходности обављања радње.

– Я ещё *должен* заявить, – сказал Нехлюдов, – что я не могу продолжать участвовать в сессии (Толст. 128).

– *Морам* да вам саопштим и то – рече Нехлюдов – да не могу даље да учествујем у суђењу (Јов. 140).

Chciałem jeszcze *oświadczyć* – rzekł Niechludov – że nie mogę nadal uczestniczyć w sesji sądu (Rog.157).

Овде неопходност кореспондира са жељом (да даље не учествује суђењу).

У роману се такође срећу примери у којима се предикативним придевом *должен* експлицира значење неизбежности вршења радње.

У следећој реченици се предикативним придевом *должен* изражава управо значење неизбежности вршења радње, преводни еквивалент у српском језику је глагол *морати*, и у пољском је такође глагол *musieć*.

Предписания же эти *должны* неизбежно быть исполнены, и потому было совершенно бесполезно думать о последствиях таких предписаний (Толст. 269).

Ове директиве су се пак неизбежно *морале* извршити и стога је било потпуно бескорисно мислити на последице таквих директива (Јов. 278).

Te zarządzenia zaśmusiały być wykonywane nieodwołalnie i dlatego było rzeczą zupełnie bezcelową zastanawiać się nad ich skutkami (Rog.331).

У центру микропоља неопходности у роману „Васкрсење“ Л.Н. Толстоја је група лексичких модификатора са доминантом – предикативним придевом *должен* и предикативима *надо* и *нужно*. У пољском језику су употребљена као преводни еквиваленти три лексичка експликатора – предикатив *trzeba*, модални глагол *musieć* и кратки предикативни придев (*po*)*winien*. Ови модификатори у пољском језику заузимају центар поља модалности и специјализовани су за изражавање појединачних модалних значења неопходности, које се базира на унутрашњој свести или личном поимању неопходности и моралне субјектове одговорности. А глагол *musieć* изражава објективну потребу, независно од датог човека, којој он не може да се супротстави.

У зону ближе периферије у оригиналу романа „Васкрсење“ спада предикативни придев *должно*, придеви *необходимый*, *обязанный* и деривати изведени од њих, глаголи *приходиться/прийтись*, одрична заменица *не к чему* и заменички прилози *незачем*, *нечего*. У зони даље периферије су углавном лексички модификатори, и то су модални безлични глаголи *надежит*, *подобает*, *стоит*, *предстоит*; затим кратак придев *нужен*; трпни партицип *вынужден*; предикативне именице *время*, *пора*; глаголско-именске синтагме са лексемама *дело*, *долг*, *резон*.

У закључку се може констатовати да су у раду утврђене функционално-семантичке специфичности реализације значења ситуативне модалности неопходности у роману Л. Н. Толстоја „Васкрсење“ и његовог превода на српски и пољски језик, описана је структура и садржина микропоља у оригиналу и преводу, уз утврђивање типолошких особина средстава којима су изражена ова модална значења.

На основу функционално-семантичке анализе средстава експликације модалног значења неопходности у Толстојевом роману „Васкрсење“ и његовог превода на српски и пољски језик констатовано је да је доминанта центра модалног микропоља неопходности предикативни придев *должен*; у српском језику најчешћи еквиваленти преводне семантизације су глаголи *морати* и *требати*, док је у малобројним примерима употребљен придев *дужан*; у пољском преводу такође доминирају глаголи *musieć* и *mieć*, и предикативни придев (*po*)*winien*.

Изучавање категорије модалности на компаративном плану помаже да се маркирају како универзални експликатори категорије модалности, тако и националне специфичности, које представљају карактеристику националне језичке слике света.

Модалност представља функционално-семантичку и комуникативно-прагматичну категорију којом се изражава говорников однос према

екстралингвистичкој стварности или његов субјективни однос према разним аспектима исказа.

Средства којима се изражавају модална значења неопходности организована су по принципу центра и периферије, чиме се одређује хијерархија односа у оквиру одређених функционално-семантичких микропоља. Функционално-семантичко микропоље неопходности вербализује се у руском језику и средствима која нису суштински модални модификатори.

Литература

- Аскоченска 1971: Аскоченская В. Ф., Выражение возможности и необходимости в конструкциях с зависимым инфинитивом (на материале польского языка в сопоставлении с русским), АКД, Воронеж.
- Брикнер 1975: Aleksander Brückner, Słownik etymologiczny języka polskiego. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Виноградов 1950: В. В. Виноградов, О категории модальности и модальных словах в русском языке // Труды Института русского языка АН СССР. – т. 2. Москва : Ленинград.
- Виноградов 1972: В. В. Виноградов, Русский язык (грамматическое учение о слове). Издание второе, Москва: Высшая школа.
- Востоков 1861: Востоков А. Х., Сокращенная русская грамматика, Казань.
- Грамматика 1960 (АГ 60): Грамматика русского языка, Том II, Москва: Наука.
- Грамматика 1980 (АГ 80): Русская грамматика, Том II, Синтаксис, Москва: Наука.
- Грамматика: Корпусная грамматика, монографска публикација доступна на сајту rusgram.ru/main).
- Золотова 1973: Золотова Г. А., Очерк функционального синтаксиса русского языка, Москва: Наука.
- Речник 1948-1965 (БАС): Словарь современного русского литературного языка: в 17-и тт. Москва – Ленинград: Наука, Ленинградское отделение.
- Речник 1968: Mały słownik języka polskiego, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Речник 1981(МАС): Словарь русского языка в 4-х томах, под ред. А.П.Евгеньевой, Москва: Русский язык.
- Речник 1996 (СУ): Толковый словарь русского языка, под ред. Д.Н. Ушакова, Москва: ТЕРРА.

- Речник 2005 (SJP): Słownik języka polskiego, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Теорија функционалне граматике 1990: Теория функциональной грамматики, Темпоральность. Модальность / под ред. А.В.Бондарко, Ленинград: Наука, Ленинградское отделение.
- Толстој 2013: О. А. Толстая, Функционально-семантические особенности ситуативной модальности в романе Л.Н. Толстого «Воскресение» и его польском переводе, АКД, Калининград.
- Фасмер 1996: Макс Фасмер, Этимологический словарь русского языка в 4-х томах, перевод с немецкого и дополнения члена-корреспондента РАН О.Н.Трубачева, Санкт-Петербург: Издательство “АЗБУКА”, Издательский дом “Терра”.
- Хесен, Стипула 1980: Дмитрий Гессен, Рышард Стыпула, Большой польско-русский словарь, Москва-Варшава.
- Чвани 1985: Кэтрин В. Чвани. Грамматика слова *должен*: словарные статьи как функция теории, у књ. Новое в зарубежной лингвистике, с. 50–80, Москва: Прогресс.

Извор

- Толстој:Толстой Л. Н., Собрание сочинений в 22-х томах, Москва: Художественная литература, 1983.
- Лав Толстој: Васкрсење, издаје и штампа Бранко Ђоновић, Превео М. Јовановић, Београд, 1964.
- Tolstoj Lew: Zmartwychwstanie. Przełożył Waclaw Rogowich. Warszawa, Państwowy instytut wydawniczy, Biblioteka klasyki polskiej i obcej, 1976.

Милена Мароевич

Экспликаторы модального значения необходимости
(в русском, сербском и польском языках)

Резюме

Целью статьи является установление функционально-семантической специфики реализации значений ситуативной модальности необходимости в романе Л.Н. Толстого „Воскресение“ и его перевода на сербский и польский языки. Данная цель осуществляется описанием структурно-содержательного объёма микрополей ситуативной модальности в подлиннике и в переводе и установлением типологических признаков средств выражения рассматриваемых модальных значений.

Ситуативная модальность как фрагмент функционально-семантической категории модальности имеет полевую структуру и выступает в виде микрополя необходимости.

План содержания микрополей ситуативной модальности в переводе романа „Воскресение“ реализуется несколькими разноуровневыми средствами, в первую очередь семантически близкими лексическими модификаторами (модальными предикативами и глаголами).

Предикативное прилагательное *должен* занимает особое место, являясь безусловной доминантой среди модальных лексем, имеющих значение необходимости.

В ходе исследования использованы следующие методы: контекстуальный, функционально-семантический метод, сопоставительный анализ.

В статье анализируется лексикографическая презентация лексемы *должен* в толковых словарях русского языка с указанием грамматических фактов, лежащих в её основе.

СИНТАКСОСТИЛЕМЕ РЕДА РИЈЕЧИ НАСТАЛЕ УПОТРЕБОМ ВЕЗНИЧКО-ИНТЕНЗИФИКАТОРСКИХ КОНСТРУКЦИЈА У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: У раду се, на грађи књижевноумјетничког, публицистичког, научног и административног функционалног стила стандардног српског језика, анализира статус структура са онеобичајеним редом ријечи оформљених употребом везничко-интензификаторских спојева. Класификација типова стилистички маркираних структура у овом раду подразумијеваће, најприје, стилематичну, а потом и стилогену анализу издвојених структура, те тумачење њихових информативних и емфатичких вриједности у датом контексту.

Кључне ријечи: везничко-интензификаторске конструкције, синтаксостилеме реда ријечи, стилогеност, стилематичност, емфаза

Удаљавање од уобичајене нефигуративне употребе језика остварује се у оквиру поступака интензивирања кориштењем везничко-интензификаторских конструкција. Везничко-интензификаторски спојеви најчешће се умећу у координиране синтагме, мијењају равноправност чланова синтагме, и тиме обезбјеђују стилематичност управо оном синтагматском члану који интензификују. До тада равноправни члан координиране синтагме, сада интензивирањем везничко-интензификаторским спојем, на себе преузима већи и комуникативни и емоционални значај. У оваквим случајевима се „координација преводи у својеврсну градацију: разбија се комуникативна равноправност чланова и међу њима успоставља комуникативно-емоционална градација”. (М. Ковачевић 2000: 330) Стилематичност ових структура произлази из новонастале неравноправности граматички равноправних чланова координираних синтагми, чиме истакнута ријеч постаје и комуникативно и емфатички битнија од претходне.

Везничко-интензификаторске конструкције којима се истиче један од чланова координиране синтагме могу бити разнолике, а најчешће су: *али и, а и, а ни, али ни, па и, па ни, те и, те ни*. У адверзативно-копулативним спојевима *а и, али и, а ни* и *али ни*, није ријеч о употреби двају координираних везника. Наиме, први дио структуре је координирани везник, а други интензификатор. Структуре у којима је употријебљен овакав спој увијек су копулативне, јер оба координирана везника не могу задржати граматичко

¹ ninaceklic@yahoo.com

значање координације, без обзира на њихову семантичку разлику. (в. о томе: М. Ковачевић 1998:254–257)

Не примјењују се само лингвостилистички поступци интензификације везничко-интензификаторским конструкцијама на координиране синтагме, већ и на субординиране, и то спојевима *и то, па ни, но и и*. „А унутар тих синтагми најбоље се и уочава њихова интензификаторска функција, јер у субординираној синтагми она више није комбинована с било каквом граматичком функцијом.“ (М. Ковачевић 2000: 330)

Анализу стилематичности и стилогености синтаксостилемских структура оформљених наведеним интензификаторским поступком провешћемо на ексцерпираним примјерима² класификованим по типовима у

² Примјери које у раду наводимо ексцерпирани су из следећих прозних дјела књижевноумјетничког функционалног стила: Албахари, Д. (Д. Албахари, СП) – Давид Албахари, *Светски путник*, Стубови културе, Београд, 2004; Албахари, Д. (Д. Албахари, МР) – Давид Албахари, *Мрак*, Народна књига, Београд, 1997; Албахари, Д. (Д. Албахари, П) – Давид Албахари, *Пијавице*, Стубови културе, 2005; Андрић, И. (И. Андрић, СП) – Иво Андрић, *Сабране приповетке*, Завод за уџбенике, Београд, 2008; Андрић, И. (И. Андрић, ЗПП) – Иво Андрић, *Знакови поред пута I*, Народна књига, Београд, 2005; Басара, С. (С. Басара, ИУС) – Светислав Басара, *Изгубљен у самопослузи*, Дерета, Београд, 2008; Басара, С. (С. Басара, УИППБ) – Светислав Басара, *Успон и пад Паркинсонове болести*, Дерета, Београд, 2006; Братић, Р. (Р. Братић, СОЗ) – Радослав Братић, *Страх од звона*, СКЗ, Београд, 1992; Вучковић, Р. (Р. Вучковић, ЗС) – Радован Вучковић, *Збогом, Сарајево*, Просвета, Београд, 1994; Десница, В. (В. Десница, П) – Владан Десница, *Приповетке*, БИГЗ, Јединство, Београд, Приштина, 1993; Дучић, Ј. (Ј. Дучић, ГИХ) – Јован Дучић, *Градови и химере*, Библиотека Сабрана дела / Јован Дучић; том 2, Београд, 2008; Јосић Вишњић, М. (М. Јосић Вишњић, СП) – Мирослав Јосић Вишњић, *Сабране приповетке*, Драганић, Београд, 1995; Капор, М. (М. Капор, 111П) – Момо Капор, *III прича*, New public, Подгорица, 2001; Ненадић, Д. (Д. Ненадић, П) – Добрило Ненадић, *Поплава*, Народна књига, Београд, 1982; Ненадић, Д. (Д. Ненадић, Д) – Добрило Ненадић, *Доротеј*, Народна књига, Београд, 2005; Ненадић, Д. (Д. Ненадић, ДЖ) – Добрило Ненадић, *Деспот и жртва*, Народна књига, Београд, 2004; Ненадић, Д. (Д. Ненадић, РОО) – Добрило Ненадић, *Роман о Обилићу*, Народна књига, Београд, 1990; Пекић, Б. (Б. Пекић, ХАН) – Борислав Пекић, *Ходочашиће Арсенија Његована*, Просвета, Београд, 1970; Селенић, С. (С. Селенић, ТМ) – Слободан Селенић, *Timor mortis*, Свјетлост, Сарајево, 1990; Селенић, С. (С. Селенић, П) – Слободан Селенић, *Пријатељи*, Матица српска, Нови Сад, 1982; Селенић, С. (С. Селенић, ОИО) – Слободан Селенић, *Очеви и оци*, Свјетлост, Сарајево, 1990; Селимовић, М. (М. Селимовић, О) – Меша Селимовић, *Острво*, Изабрана дела, Београд, 2008; Селимовић, М. (М. Селимовић, Т) – Меша Селимовић, *Тврђава*, Свјетлост, Сарајево, 1991; Црњански, М. (М. Црњански, РОЛ) – Милош Црњански, *Роман о Лондону*, Библиотека Миленијум, Београд, 2006. Научни функционални стил: Ковачевић, М. (М. Ковачевић, СГСФ) – Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Кантакузин, Крагујевац, 2000; *Поетика Матије Бећковића*, (ПМБ) – Приредили: М. Вукићевић, Н.

складу са критеријумом наглашености појединих синтаксичких конституената. Ову врсту класификације изабрали смо јер је помоћу ње могуће објаснити утицај поступка интензификације везничко-интензификаторским спојевима на ред ријечи у српском језику који њиме постаје стилистички обиљежен, али и на информативне и емфатичке вриједности појединих чланова у реченици. Дакле, све забиљежене примјере овога типа разврставамо у сљедеће типове:

- ❖ Предикат (1) и именски (прилошки) предикат (1.1.) истакнут везничко-интензификаторским спојевима;
- ❖ Субјекат (2) наглашен употребом везничко-интензификаторских спојева;
- ❖ Интензификација објекта (3) везничко-интензификаторским спојевима;
- ❖ Наглашавање адвербијалних одредби (4) везничко-интензификаторским конструкцијама;
- ❖ Истицање атрибута (5) поступком интензификације.

Интензификацију предиката везничко-интензификаторским спојем (1) репрезентују сљедећи примјери:

(1) Све што се роди на једном тлу носи боју и атмосферу тла на којем се родило: у Грчкој, идеја о лепоти; у Египту, идеја о смрти; у Палестини, идеја о Богу. *И то* о Богу хришћанском, који суди али и прашта, убија али и васкрсава, који је строг али и нежан, и који пуно грми али мало обара. (Ј. Дучић, ГИХ, 276); Сама личност овог пророка осветљава својим блеском, али и заслепљује као сунце. (Ј. Дучић, ГИХ, 272); Никад није имао с њим никаква сукоба или и само несугласице, увијек су један с другим лијепо опходили; кад би поп прошао под његовим прозорчетом измијенили би добројутро или добравече, па и дометнули покоју ријеч. (В. Десница, П, 63).

У датим структурама поступком интензификације издвојен је, те додатно наглашен, рематски дио. Својим структурним ткањем и експресивношћу издваја се прва међу набројаним реченицама овога типа: (Све што се роди на једном тлу носи боју и атмосферу тла на којем се родило: у Грчкој, идеја о лепоти; у Египту, идеја о смрти; у Палестини, идеја о Богу. *И то* о

Вуковић, М. Ковачевић, Октоих, Подгорица, 1995; Поповић, Ј. (Ј. Поповић, ОДВ) – Јустин Поповић, *О духу времена*, Народна књига, 2005. Публицистички функционални стил: Блиц – *Блиц*, дневне новине из Београда; Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда. Административни функционални стил: (ПЗ) *Привредно законодавство, књига пета*, Издавачка књижевница Геце Кона, Београд, 1930; (СЗКЈ) *Стечајни закон за Краљевину Југославију*, Издавачка књижевница Геце Кона, Београд, 1930.

Богу хришћанском, који суди али и прашта, убија али и васкрсава, који је строг али и нежан, и који пуно грми али мало обара. (Ј. Дучић, ГИХ, 276)). Да бисмо је могли објаснити, навели смо и реченицу која јој претходи. Она експлицитно елиптичним конструкцијама казује о битним обиљежјима неких земаља. Елипса је саздана на принципу једнакости: Грчка = идеја о љепоти; Египат = идеја о смрти; Палестина = идеја о Богу. На ову реченицу наставља се парцелат са зачудно употребљеним везничко-интензификаторским спојем *и то* у иницијалној позицији. Након тога писац вјешто понавља у основној структури већ именовану лексему *Бог*, исказану зависном синтагмом са постпонованим конгруентним атрибутутом *хришћански*. Дакле, синтаксостилемска структура осложава се и поступком пермутације. Лексема *Бог* троструко је истакнута: поступком понављања, осамостаљивања и инверзијом. У наставку реченице слиједе бинарне антонимне структуре глагола увезане везничко-интензификаторским спојем *али и*, у којима други, интензификовани глагол увијек преузима семантичку и информативну превласт над оним претходно наведеним. *Хришћански Бог* више *прашта* но што *суди*, више *васкрсава* но што *убија*, иако је *строг*, он је и *њежан*. *Грми* али *не обара*. Низањем синтаксостилема створених многим различитим лингвистичким поступцима, од осамостаљивања, пермутације, до интензификације, Ј. Дучић овако осмишљеном реченицом, читаоцу сасвим аналитички, чак и научно, предочава истину о *Богу хришћанском*.

Наредни примјери (1.1.) представљају интензификоване именске (прилошке) предикате, односно њихове предикативе:

(1.1.) Ова фирма постала је синоним за грађевинске послове у Бањалуци, али и предмет бројних спекулација. (Блиц, 5112, 9. 5. 2011, 13); Мит о Богу је најлепша али и и најчуднија и најсвирепија човекова творевина: једина у којој човек сам себе одриче, преносећи све своје на извор који је ван њега, и на вољу која је изнад њега! (Ј. Дучић, ГИХ, 270); Африка, то првога дана изгледа не нови континент, него нова звезда; и то нова и незнана звезда која се стропоштала на усијано море, и запалила целу пучину. (Ј. Дучић, ГИХ, 306); Искуснији сам, а и паметнији, од Богдана који се усудио да Јелену почеше баш на томе месту,... (Д. Ненадић, Д, 75); Кока, шеф персонала, блиједа црнка с упалим, озбиљним очима, имала је у опхођењу нешто одрешито, па и реско. (В. Десница, П, 297); Међутим, ми данас верујемо обратно: да је, напротив, живот тај ходник, и то ходник између две смрти – једне из које смо дошли и друге у коју ћемо отићи. Ходник кратак, и тесан, и таман. (Ј. Дучић, ГИХ, 310).

У свим потврдама овога типа наглашени предикатив долази као додатна информација, те у оквиру проширеног рематског језгра представља његов фокус. Информативна анализа примјера: (Међутим, ми данас верује-

мо обратно: да је, напротив, живот тај ходник, *и то* ходник између две смрти – једне из које смо дошли и друге у коју ћемо отићи. Ходник кратак, и тесан, и таман. (Ј. Дучић, ГИХ, 310)) захтијева, најприје да одредимо ново у саставу ремаатског језгра цијеле структуре. То је, засигурно, лексема *живот* у синтаксичкој функцији субјекта. Лексема *живот* поистовјећује се са лексемом *ходник*, која је већ спецификована показном замјеницом *тај*. Она је, дакле, дато у оквиру ремаатског језгра. Међутим, реченични и емфатички акценат у даљем дијелу структуре јесте управо на лексеми *ходник* која је најприје поновљена, па наглашена везничко-интензификаторским спојем *и то*, затим опет поновљена, потом парцелацијом осамостаљена. Напосљетку, истакнута је и постпонованим конгруентним атрибутима. Лексема *ходник* информативно је тежиште цијеле реченице уведено преко ремаатског језгра претходне реченице.

Наглашавање субјекта најчешће интензификованог везничко-интензификаторским спојевима *али и*, *па и* и *и то* (2) потврђују сљедећи примјери:

(2) На вечно коначиште испратили су га породица, бројни пријатељи, представници политичког, јавног и културног живота, *као и* његове колеге по перу. (Вечерње новости, 19. 4. 2011, 33); Код ухапшених је нађена извесна сума новца, *као и* документи. (Блиц, 5112, 9. 5. 2011, 15); Ово су само неки од предмета за које студенти, *али и* поједини професори сматрају да су непотребни за изучавање на факултетима. (Блиц, 5112, 9. 5. 2011, 8); Сви други су грешни, *па и* ти, учо, и сви ви, и свачији ћаћа и матер. (Р. Брагић, СОЗ, 105); Лађари на првом месту, *али и* возари, *али и* сви они прости грбчари што раде на разваљивању, одвајању и предвајању, преносу и утовару камена, (...) (Д. Ненадић, ДЖ, 153); Међу њима се створило лијепо пријатељство, *па и* више од пријатељства. (М. Селимовић, Т, 258); Уредник је непотребно бринуо; текст је привукао пажњу читалаца, и већ онога дана када је објављен почеле су да пристижу електронске поруке, а затим, неколико дана касније, појавила су се и права, старомодна писма, две-три разгледнице, *па и* један омањи пакет који из безбедносних разлога, нисам никад отворио,... (Д. Албахари, П, 133); Тако је боље, много боље, јер остављам простор за наду да се приче, *па и* ова, ипак могу испричати. (Д. Албахари, МР, 148); Гаја Флечера смо пронашли у његовој канцеларији, у којој је сваки комад намештаја, *па и* столице предвиђен за посетиоце, био покривен новинским исечцима, документима, фотографијама, фасциклама и укориченим годиштима разних новина и недељника. (Д. Албахари, СП, 35).

У највећем броју потврда овога (2) типа ријеч о кидању координираних синтагматских веза, гдје се чланови координираних субјекатских синтагми раздвајају уметањем других реченичних конституената, да би се на крају истакао други члан субјекатске синтагме. Неријетко је он финално по-

зициониран и тиме посебно истакнут. Оваквим размјештањем директно се ремети устаљени ред ријечи у српском језику. С обзиром да је оформљен лингвостилистичким поступком, ријеч је о синтаксостилемама реда ријечи обиљеженим афективношћу, те информативном наглашеношћу. Донекле се разликују конструкције истакнуте спојем *и то*, које су најчешће праћене поступцима осамостаљивања и палилошког понављања. Код њих се, наиме, ради о додатном наглашавању својстава већ именованог појма: (Не постоји учење него обред, ни живот него кајање. *И то* кајање за нешто што се није ни проживело ни разумело; кајање за грехе туђе више него за своје. (Ј. Дучић, ГИХ, 135)). Лексема *кајање* у функцији субјекта у наведеном примјеру понавља се три пута у различитим реченичним позицијама, које јој прибављају различите информативне вриједности. У првој реченици наведеног примјера лексема *кајање* представља рематизовани субјекат смјештен у финалну реченичну позицију. У другој реченици, та лексема је наглашена употребом везничко-интензификаторског споја *и то*, па се њиме она поново наглашава, с тим што је у овом случају тематизована и представља ново у саставу теме. Посљедњим сегментом у примјеру ова лексема се још једанпут додатно појашњава и понавља.

Структура реченице: (Сва је изграђена на софистичком принципу и критеријуму: човек је мера свих ствари, видљивих и невидљивих, *и то* – европски човек. (Ј. Поповић, ОДВ, 51)) утемељена је на поступцима понављања, инверзије и интензификације. Граматички субјекат *човек* у поновљеном сегменту конкретизује се употребом атрибута *европски*, а објашњава се као *мера свих ствари, видљивих и невидљивих*. Оваквим пермутованим распоређивањем конгруентних атрибута наглашавају се особине именованог појма. *Differentia specifica* овога примјера јесте у употреби реторичке паузе иза везничко-интензификаторског споја *и то* који се њоме одваја од наглашене синтагме *европски човек*. Употребом претфокусне паузе наглашава се да није *сваки* човјек мјерило свих ствари, већ само *европски*.

Структуре са значењски уопштеним супституентом у функцији субјекта који је дјелимично конкретизован везничко-интензификаторским спојем потврђују наредни примјери:

(2.1.) Али грех Руса је превелик. *Нико* га не може отрпети. *Па ни* Бог. (С. Басара, УИППБ, 173); *Све* је било без смисла, *па и* његова, судбина, али он дуго није могао да се ослободи сујевјерног страха да је њему нанесена посебна неправда,... (М. Селимовић, О, 87); Покушао сам да се смирим, покушао сам да кажем себи да је *све* ионако привид, то је могло некада да ме утешу, али не и сада, у равници, где би *све*, сада сам у тој мисли налазио спас, било другачије, *па и* несрећа. (Д. Албахари, СП, 123).

Објекат, такође, може бити онеобичајен наглашавањем везничко-интензификаторским конструкцијама (3). То потврђују наредни примјери:

(3) Анализирајући распоред до краја првенства, *али и* бодовну предност београдских клубова, Красић сматра да тим Зорана Милинковића чекају већа искушења него конкуренте. (Вечерње новости, 19. 4. 2011, 47); Мисао је то што човек упознаје, везује и спаја не само са светом видљивих, материјалних стварности, *него и* са светом невидљивих, духовних стварности. (Ј. Поповић, ОДВ, 77); Рат огољује људе, истура у први план њихово животињство, себичност, похлепу и грамзивост, *али и* њихову унесрећеност. (Р. Вучковић, ЗС, 283); (...), али припреме за битке никако не запуштају, у Бога се уздају, *али и* сабље оштре. (Д. Ненадић, РОО, 232); Није Ракила разговорљива, једва да процеди покоју реч *а и* њу некако самелје кроза зубе, али свикла је да слуша ларму, навикла се на гласове својих отрцаних синова *а и* воли, што крити, да гледа како се стресају док испијају прве јутарње ракије. (Д. Ненадић, П, 89); Отада је изгубио сваку вјеру, *на и* сваку симпатију, не само за свој Систем, него за системе уопће. (В. Десница, П, 18); Говорили су о ономе што су видјели и чули, па о ономе што су слутили, *на и* о ономе о чему су ћутали. (М. Селимовић, О, 29); Јесте наш Михајло и раније показивао тврдоглавост, велику амбициозност, доследност у науку којег се прихватио, *на и* неку склоност ка догматичном мишљењу, све, дакле, особине које су могле погодовати његовој конверзији у суровог револуционара. (С. Селенић, ОИО, 265); Међутим, читајући упаљиве уводнике „Српскога гласа“, слушајући Драгишина или Драшковићева, Страњаковићева, Грђићева, *на и* Слободанова иступања у Српском културном клубу, одједном сам, први пут не осећајући се као изрод, видео велику несагласност... (С. Селенић, ОИО, 150); Разумевао сам образоване особе које су се љубазно трудиле да говоре једноставним и чисто казаним речима, мање оне који су, олењени неким ружним сплином, својим фрфљањем омаловажавали све *на и* моју потребу да схватим оно што слушам. (С. Селенић, ОИО, 15); Свему постоји граница, *на и* људској суровости. (С. Селенић, ТМ, 303); И управо та непобедива доброта бабе Милуље са којом је и њена унука дочекивала све људе, хулителе готово једнако као и добротинитеље, обезоружавала је, временом, и најогорченије суседе из Добрињске улице, *на и* неподмитљиву Црнамајку! (С. Селенић, ТМ, 239); За људски свет, *али и* за технику, потпуно је ирелевантно шта се око чега окреће; да ли је центар Земља или Сунце. (С. Басара, УИППБ, 213); Она те може претворити у анђела, *али и* у столицу. (С. Басара, УИППБ, 141).

Иако су потврде овог (3) типа најмногбројније, оне су и изразито стилематичне. Осмишљене су на различите начине, потпомогнуте и другим поступцима оформљења синтаксостилема: палилошким понављањима, осамостаљивањем парцелацијом, инверзијом. Уколико су у саставу координираних синтагми „размакнуте“ другим реченичним конституентима, непосредно утичу на уобичајен ред ријечи, уколико се у кумулативним низо-

вима „наслањају“ на побројане јединице, образују градацијске структуре. У неким примјерима интензификацијом су помјерене на крај реченице, па су онда и комуникативно истакнуте, те представљају реченични фокус. Наглашене лексеме у функцији објекта представљају ново у оквиру проширеног ремаатског језгра.

Адвербијалне одредбе (4) ријетко представљају информативно битне јединице у актуелном рашчлањивању реченице. Међутим, поступком интензификације оне постају ријечи са јаким комуникативним акцентом. Забиљежили смо сљедеће примјере овога типа:

(4) Никад ништа није читао, нити што зна, а о свачем уме да говори, и то лепо, и са уверењем. (Ј. Дучић, ГИХ, 285); Баш у том тренутку, по Шкиљо, (...), поче звонити из све снаге, и то са великим и оба мала звона. (Р. Братић, СОЗ, 129); Једно време долази му некако већ и у главу, па и на уста излази и на нос, и на очи и на уши, како би боље било да га нема. (М. Јосић Вишњић, СП, 247); Да, и овај Дубровник, и он се мења, можда мање приметно, али и он нагоре. (И. Андрић, СП, 562); Нико са љубављу, да, нико и нико и нико са љубављу, али ни са презиром! (Д. Ненадић, ДЖ, 105); Срећа, више не постоји коњица у војсци, ни артиљерија коју вуку коњи, ни коњски превоз у градовима, па ни у селима. (М. Селимовић, О, 54); Оно што, међутим, поуздано знам, јесте да је њено искуство, ма од чега се састојало, чини издвојеном из групе у свим приликама у којима сам је кришом посматрао, па и у „Glegyle Innu“, издвојеном и баш зато са мношвом везаном невидљивим нитима наших, још сасвим одвојених, али слично бедних изопштености. (С. Селенић, ОИО, 56); Мирчетић је, наиме, био један од најзапаженијих активиста фронтоске организације на Косанчићевом венцу, па и шире. (С. Селенић, П, 218); Па и у Београду, са обема ногама на другој обали, Истреп је јасно разликовао једно краљевство од другог, и увек је прекорачивао границу која их дели са пуном свешћу шта чини. (С. Селенић, П, 29); Чини то лукаво, али не и беспрекорно,... (С. Селенић, ТМ, 21); Претпостављају да „обележени“ умиру само привидно; да своде физиолошке потребе на минимум и тако – дишући једном у десет дана – прележе у гробу десет, петнаест, па и двадесет година, док поново не доспеју у милост. (С. Басара, ИУС, 244); Међутим, оно што је представљало још веће изненађење била је чињеница да се он смешио свима нама, и док се извлачио из капута, и док нам се приближавао, и док се поздрављао, па и онда када је напокон сео. (Д. Албахари, П, 171).

Најстилематичније структуре овога типа са изразитом експресивном и емфатичком вриједношћу су оне изведене и поступком потпуног осамостаљивања реченичном парцелацијом. То показују наредни примјери:

(4.1.) У време кад се догађа ова прича, дечаци од осамнаест година су се још заљубљивали. И то смртно! (М. Капор, 111П, 70); Због полубожан-

ског статуса који тај писац (*по мом мишљењу неоправдано*) ужива, прича се преносила искључиво усмено, обично у глуво доба ноћи. *И то* шапатам. (С. Басара, УИППБ, 171).

У пети тип (5) отклона уврстили смо примјере са интензификованим атрибутима, што конгруентним, што неконгруентним. У зависности од употријебљеног везничко-интензификаторског споја, могу се реализовати у саставу координираних и субординираних синтагми. Када је ријеч о везничко-интензификаторском споју *и то* у субординираним синтагмама „овим типом интензификације може се истаћи било који зависни реченични члан (објекат, атрибут или адвербијална одредба), с тим да овакво истицање конгруентног атрибута обавезно прати и поступак његове пермутације у позицију.“ (М. Ковачевић 2000: 331). Наводимо примјере за оба типа ових стилистичких одступања:

(5) Цар Мурат, коме је Милош забио нож од учкура до грла бијела, волио је изнад свега лов на животиње, *али и* на људе. (Р. Братић, СОЗ, 112); Милија је осуђен на вјешање, *и то* за ноге. (Р. Братић, СОЗ, 98); Лондон, ту, одмах после рата, није био град, ни чист, ни светао, ни леп, *а ни* насмејан. (М. Црњански, РОЛ, 92); Кад жена нема деце, и кад младост прође, у њој се помешају љубавни осећаји, *на и* сестрински, *на и* матерински – ја сад живим само за вас. (М. Црњански, РОЛ, 38); И пре искуства са Симонидом, ја сам помало сумњао у представљачку моћ цртежа, модела, фотографија, извештаја, *на и* успомена. (Б. Пекић, ХАН, 243); Изгледа ми да се у извесним лекарима, *и то* у оним бољим, интелигентнијим, дешава чудан процес. (И. Андрић, ЗПП, 62); Лагао бих, наравно, када бих тврдио да ми баш нимало није годило друштво све самих угледних грађана престонице, дипломатског кора, *на и* самог кнежевског пара. (С. Селенић, ОИО, 132); Опомени се да је госпа Катарина инструмент његовог, *на и* нашег спасења. (С. Басара, УИППБ, 110); Глас иза зида, плусак воде, удаљени клепет, сваки звук, *на и* најтиши, *све* је било довољно да ме на тренутак паралише. (Д. Албахари, МР, 79); Сва тројица смо се њихали, иако није дувао ни најблажи поветарац, и када смо напокон кроз Даброву стигли до Бизонове и ушли у стражње алеје, покривене шљунком, сваки каменчић, *на и* најмањи, представљао је скоро непремостиву препреку. (Д. Албахари, СП, 78); Нисам знао како сам ту доспео, нисам знао како сам изашао из собе Даниела Атијаса, нисам знао шта се десило са унуком Ивана Матулића, једино сам знао да ми се при сваком покрету, *на и* најмањем, глава сасвим распадала и потом на неки волшебни начин поново састављала. (Д. Албахари, СП, 71).

Овај тип примјера карактеришу и инверзије конгруентних атрибута који су постпоновани, али и наглашени везничко-интензификаторским спојем. На примјер:

(5.1.) Али је Христовој речи била ипак одређена победа, *и то* већа него ичем другом што је изговорено међу људима. (Ј. Дучић, ГИХ, 283).

У овом раду ексцерпиране примјере класификовали смо по типовима у складу са критеријумом наглашености појединих синтаксичких конституената. Синтаксостилеме оформљене употребом везничко-интензификаторских спојева подијелили смо у сљедеће типове: предикат (1) и именски (прилошки) предикат (1.1.) истакнут везничко-интензификаторским спојевима; субјекат наглашен употребом везничко-интензификаторских спојева (2); интензификација објекта (3) везничко-интензификаторским спојевима; наглашавање адвербијалних одредби (4) везничко-интензификаторским конструкцијама и истицање атрибута поступком интензификације (5). Лингвостилистичка анализа примјера показала је да поступци интензификације везничко-интензификаторским спојевима директно утичу на граматичко-семантички ред ријечи, а поготово на информативне вриједности наглашених реченичних чланова. Без обзира о ком синтаксичком конституенту је ријеч, истицањем, он постаје или ново у саставу рематског језгра, или реченични фокус. Чак и реченични чланови, попут адвербијалних одредби (4), постају информативно најзначајнија мјеста у реченици. Овај тип наглашавања, неријетко је осложен другим лингвостилистичким поступцима оформљења синтаксостилема. Онеобичајења настала овим поступком могу имати и емфатичке вриједности, као што смо видјели код неких примјера наглашавања субјекта (2) и објекта (3). Преобразовањем стилистички неутралне у стилистички маркирану структуру поступком везничко-интензификаторског истицања формирају се конструкције својствене свим функционалним стилевима.

Литература:

- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, *Стилске фигуре и књижевни текст*, Београд: Требник.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Грамматичке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга.
- Мразовић, Vukadinović 2009: P. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance* Sremski Karlovci, Novi Sad: Knjižarnica Zorana Stojanovića.

- Павловић 1972: М. Павловић, *Проблеми синтаксе и језички динамизам*, Београд.
- Павловић 2012: С. Ј. Павловић, *Позиционирање субјекта, предиката и објекта у старосрпском језику XII и XIII века*, Београд: *Јужнословенски филолог LXVIII*, бр. 68, 2012, 7–26.
- Поповић 1960: Б. Поповић, *Два огледа из теорије стила*, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић 2004: Љ. Поповић, *Ред речи у реченици*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Прањић 1968/1985: К. Прањић, *Језик и књижевно дјело. Огледи за лингвостилистичку анализу књижевних текстова*, Загреб: Школска књига, Београд: Нова Просвета.
- РМС (1967–1976) – *Речник српскохрватскога књижевног језика*, 1–6, Нови Сад: Матица српска.
- Силић 1984: Ј. Silić, *Od rečenice do teksta*, Загреб: Liber.
- Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I/II*, Загреб: Matica hrvatska.
- Симић 1998: Р. Симић, *Опита стилистика*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Симић 2001: Р. Симић, *Српска граматика I*, Београд: МХ „Актуел“.
- Станојевић 2002: Д. Станојевић, *Стилистика „Златног руна“*, Панчево: Мали Немо.
- Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Сарајево: Свјетлост.

Nina S. Milanović

SYNTAXSTYLEMES OF WORD ORDER CREATED BY USING
CONJUNCTION-INTENSIFYING COMPOUNDS IN STANDARD
SERBIAN LANGUAGE

Summary

Linguostylistic analysis of syntaxstylemes created by the process of intensification by using conjunction – intensifying compounds showed that these linguostylistic procedures directly affect grammatical and semantic word order, especially the informational value of pronounced sentence members. No matter what syntactic constituent is in question, by emphasising it, it becomes either something new in a rhematic core or the sentence focus. This type of emphasis often becomes more complex by using other linguostylistic procedures of forming syntaxstylemes. Stylistic deviations created by this method can have emphatic values. Structures typical to all functional styles are being formed by reformation of stylistically neutral structure in a stylistic marked structure by using conjunction-intensifying compounds.

ДИСКУРС СИМУЛАКРУМА У КОВАЧЕВИЋЕВОЈ ДРАМИ *БАЛКАНСКИ ШПИЈУН*

Апстракт: У овом раду читање драме *Балкански шпијун* контекстуализовано је постулатима симулакрума. Основно полазиште за проналажење знаковља које кореспондира са системом неререферентног света (а сваки такав систем ствара сопствену реалност и полази од сопствених оквира) јесте књига Жана Бодријара *Симулакрум и симулација*. Кроз поглавља која акцентују симулакрничне феномене доказивања стварног путем имагинарног и клонирања, као и одређења света књижевног текста као својеврсног Дизниленда, постаје евидентна утемељеност овакве претпоставке, која само на још један начин потврђује квалитет поменутог Ковачевићеве драме.

Кључне речи: *неререферентни свет симулакрума, фиктивна опасност, матрица за клонирање, инсценирање смисла, затворени круг.*

1. КОПИЈА И ОРИГИНАЛ

Захвљујући инструментарију који нам нуди сам Бодријар у књизи *Симулакрум и симулација* (ради уочавања типских појавних симулакрничних форми, ради очитијег препознавања кода симулакрума) можемо пронаћи јасне трагове истог у приповедном свету чувене Ковачевићеве драме *Балкански шпијун*. Бодријаров термин – симулакрум – интензивно се артикулише кроз естетске (неестетске) кодове постструктуралистичке ере и представља феномен који је у литератури обично представљен као парадигма постмодерног стања – флуидног света лишеног било каквог логоса.

Пратећи ток Батлеровог бављења овим феноменом сазнајемо, не само да прича о неререферентном свету није неупитна својина постструктуралистичке ере, већ и да је у трагању за коренима Бодријарове теорије нужно вратити се Платону² и да, уз припремљеност на могуће противуречности

¹ milojevic.snezana@yahoo.com

² Кључно тумачење мимезе код Платона, засновано је на његовој теорији идеја, која стварност одређује као копију направљену по узору на оригинал (центар, логос, идеју), те, сходно месту које је одређена појавност добила у предусловљеном низу, она добија или губи на вредности. Најчешће цитирана манифестација овако постулираних односа налази се у десетој књизи Платонове *Државе*: први и највреднији степен постојања јесте сама идеја стола, за њом следи сто који је мајстор

на које нас између осталих упозорава и Сретен Петровић³, треба обратити пажњу на Платонов дијалог – *Кратил*. Део дијалога у *Кратилу*, који се води између Кратила и Сократа, нуди једну другачију констелацију снага:

„Сократ: Зар ту не би била два предмета, на примјер, Кратил и слика Кратилова, кад би неки од богова, не хотећи само да вјерно опонаша твоје боје и облике, како то раде сликари, приказао сву твоју унутрашњост каква јест, придајући и твоју мекушност и топлину и уносећи их у сву твоју унутрашњост и топлину и уносећи у то покрет, душу и мисао какви су у теби? Ријечју, кад би све што имаш у себи и ствари једнаке, али друге положио до тебе. Да ли би то био Кратил и Кратилова слика или два Кратила?”

Кратил: Два Кратила, чини ми се, Сократе“ (Платон 2004: 72).

Овај одломак нам указује, идентично концепту симулакрума: када се две *исувише* сличне ствари поставе једна поред друге, то није више однос између копије и оригинала, већ је то сусрет два оригинала. Да би се нешто назвало копијом, оно мора да садржи тај елемент различитости, макар у детаљу, у односу на оно с чим са упоређује. Уколико је сличност преобладајућа, она лагано прелази у своју супротност – више није сличност, већ истоветност, или како Рекс Батлер каже: „Имитација је добра имитација, а исувише добра имитација је лоша имитација“ (Батлер 1999: 251).

Жил Делез у вези с овом темом узима у обзир три Платонова дијалога *Федар*, *Државник* и *Софист*, а акценат је на последњем из ове тријаде. Будући да антички софиста који волшебно изврће речи, дајући реторици сврху говора чији је превасходни циљ да обмане слушаоца (метод осуђиван од стране бројних мислилаца, па и Платона), Делез је мишљења да у том тексту Платон антиципира симулакрум и „нагиње се над његов понор“ (Делез 2000: 194). Платон указује да активност једног софисте није лоша копија (будући да за циљ нема истину – идеју), већ да доводи у питање само значење модела и копије, што Делеза наводи на постављање реторског питања – да ли је Платон сам наговестио овакав правац преокретања платонизма⁴.

следећи идеју направио, и тек онда долази на ред уметничко изобраавање датог предмета – слика коју је гледајући у тај сто – материју уметник насликао. Прецизније речено, уметников рад у овој тријади представљен је као најнижа вредност, јер је дупло више удаљена од истине – идеје.

³ У прилог овој тези јесте Петровићево тумачење Платона где указујући на парадоксалност одређених Платонових ставова, између осталог каже: „Парадакос је у чињеници, да је сам Платон своје најлепше и готово у песничком надахнућу написане дијалоге посветио осуди поезије и уметности. У томе су и трагови дубоке противречности. Чак се јавља и колизија ставова, у дијалозима у којима се не бави државним интересима, и управо у таквим где се гради пројект моралне државе“ (Петровић 1996: 127).

⁴ Не желећи да се у овом раду бавимо историјатом овог феномена, који тек са Бодријаром добија своје теоријско утемељење и своје име, инсистирамо

Делез промишља и о претпоставкама у вези са могућом перцепцијом различитих речи као истоветних, на пример речи *копија* и *имитација*, и у вези с тим каже:

„Симулакрум је изграђен на неједнакости, на разлици, он поунутрује несличност. Копија би се могла схватити као имитација уколико репродукује модел; међутим, како је таква имитација ноетичка, спиритуална и унутрашња, она представља једно истинито произвођење које се управља сходно односима и пропорцијама конститутивним за суштину“ (Делез 2000: 195).

Сходно томе, за теорију симулакрума важан конституент јесте и следећи услов: сваки систем који анализира ствара сопствену реалност и полази од сопствених оквира у којима мора бити тумачен. Симулакрум и његово уздизање реципрочно су условљени укидањем платонизма, афирмисањем икона на уштрб копија. То су два различита света – први дефинише свет копија или репрезентација, док пред симулакрумом не постоји никакав модел. У симулакруму не постоји привилегована тачка гледишта, већ само објекат који је заједнички свим тачкама гледишта, или, како би то Бодријар рекао – он јесте производ нечег без порекла и стварности, тј. нечег нестварног:

„Не ради се више о имитацији, ни о дуплирању, па чак ни о пародији. Ради се о замењивању стварног његовим знацима, то јест о једној операцији одвраћања од сваког стварног процеса, његовим операторним двојником, метастабилном, програматском, непогрешивом означавајућом машином, која нуди све ознаке стварног и остварује кратке спојеве свих његових перипетија“ (Бодријар 1991: 6).

Сам термин *симулирати* може асоцирати на претварање; реч *надстварно* може призвати реч *имагинарно*, али највећа снага симулакрума је у томе што превазилази и претварање и било какво разликовање између стварног и имагинарног. Он је различит и од представе, јер представа полази од еквиваленције знака и стварног, а он је супротност таквој корелацији. Цео симулакрум привид је који се никада не размењује за стварно, него се мења у себи самом, у непрекидном кружењу, без референце и обима⁵.

на објашњењу симулакрума које је идентично код свих ових аутора – од Платона до Делеза. Наиме, дистинкција између копије и симулакрума разлика је између сличности и оних који су конструисани на несличности, „они у себи носе суштинску перверзију и проневеру“ (Делез 2000: 194–195).

⁵ Занимљиво је и то да Бодријар говори и о науци као симулакруму са својим референцијалним симулакрумима. На примеру етнологије говори о Индијанцима, које је заправо етнологија претворила у дивљаке: „Затварање научног предмета је равно затварању лудих и мртвих. И управо као што је целокупно друштво неизлечиво загађено огледалом лудила које је само себи пружило, тако и наука може само да умре заражена смрћу тог предмета које је њено изврнуто огледало“ (Бодријар 1991: 12-13).

Пут од реалности до симулакрума Бодријар описује кроз неколико фаза:

1. слика је одраз дубоке реалности;
2. она маскира и извитоперава дубоку реалност;
3. она прикрива одсуство дубоке реалности;
4. она нема везе с било каквом реалношћу: она је чист сопствени симулакрум (Бодријар 1991: 10).

Тако добијамо нови систем који има сопствена правила и ненавикнутом оку изгледа сасвим живо и стварно, иако је заправо „дотеран у погребним предузећима“ (Бодријар 1991: 15).

2. ТИТО И ДИЗНИЛЕНД

Балкански шпијун је драма чији би се синопсис могао свести на неколико реченица: узнемиреност Илије Чворовића, главног јунака ове драме, изазвана информативним разговором у полицији, покреће низ комичних ситуација. Догађаји о којима ће бити речи иницирани су несувислом Чворовићевом рационализацијом ситуације у којој се нашао: да је његов подстанар Петар Јаковљевић прикривени прозападни шпијун. Осим Илије, у радњи драме учествују његов брат близанац Ђура, жена Даница и ћерка Соња.

Интензивност и снага уверења главног јунака, који су извор комичног (трагикомичног), антиципирају идеју симулакрума – фиктивног нереперентног света у коме параметри на релацији истинито – неистинито, тачно – нетачно, престају да буду релевантни⁶. Пратећи реалност ондашње Југославије, Ковачевић причу смешта у породицу оних који представљају тадашњу већину – радничку породицу с периферије која, напустивши свој пређашњи рурални начин живота, још увек покушава (иако је прилично времена прошло) да се инфилтрира у живот престонице – синоним успеха, среће, уживања у благодетима из којих би живот могао да се састоји.

У овој драми симбол среће и такозваног *уживања у вишку* није стереотипни покушај да се из нижег социјалног слоја пређе у виши и загосподари светом, нити предавање вештачким рајевима. Срећа, истовремено и несрећа јунака (како даљи ток драме показује) захтева интеграцију са идеолошким константама такозваног послератног социјализма, који не егзистира само као политичка опција (идеологија) већ је и императив преживљавања.

⁶ То долази отуда што се налазимо у логици симулације која нема више ничега заједничког са логиком чињеница и неким поретком узрока (Бодријар 1991: 20).

У оваквој корелацији могућности и морања, урањање у симулакрум, као и прихватање свих нонсенса које он носи са собом, заправо је питање опстанка, које се после низа препрека поима као испуњење жеље и онога чему се стремило.

Савршен модел свих врста симулакрума по Бодријару је Дизниленд, зато што је он парадигма игре, илузије и фантазме:

„Свуда око нас треба рециклирати отпатке, а снови, фантазми, историјска, бајковита, легендарна имагинација деце и одраслих такође су отпад⁷, прво велико токсичко избацавање једне надстварне цивилизације. Дизниленд је прототип те нове функције на менталном плану⁸“ (Бодријар 1991: 17).

Понашање главног јунака драме мотивисано је такође једном врстом Дизниленда, у коме се исто тако веровало да је то бољи и лепши живот, само су методе достизања катарзе биле нешто другачије. Илија Чворовић слика је непредвидивог тока утицаја једне тако снажне фикције, подједнако снажне попут оне која путем Дизниленда слави амерички начин живота, с тим што ова, заступљена у метафикцији поменутог драмског текста, садржи у себи и мит о хуманости, правди, братству-јединству и сл. као покриће.

Наиме, понашање Илије Чворовића мотивисано је смештањем радње у простор и време модела Дизниленда такозване Титове Југославије, која је и у реалној матрици и на плану књижевне фикције својом мрежом *ни из чега* насталог идеолошки обојеног привида била алиби такозваној симулацији треће врсте: својим постојањем прикиривала је чињеницу да је стварна Југославија стварност друге врсте („као што затвори својим постојањем прикривају да је, заправо, целокупно друштво у својој баналној свеприступности затворско“ – Бодријар 1991: 16).

Живот људи у том затвореном кругу, чији су део били и преживели први део мирнодопске тортуре оличене у менталној манипулацији с циљем успостављања одређеног стања свести, прераста у пакао симулакрума „суптилног, злоћудног неухватиљивог извртања смисла“ (Бодријар 1991: 12), који има свој заводљиви облик и може се поимати као благостање. Оно

⁷ Није редак пример да се у другачијим преводима уместо речи *отпад*к сретнемо са речју *вишак*, те тако природније звучи синтагма – *уживање у вишку* (па и рециклираном) него *уживање у отпатку*.

⁸ „Исте природе су институти за сексуално, психичко, соматско обнављање којих је Калифорнија препуна. Људи се више не гледају, али за то постоје институти. Више се не додирују, али постоји контактотерапија. Више не ходају, али се баве трчањем [...]. Свугде се прерађују, обнављају изгубљене функције, или изгубљено тело или изгубљена душевност или изгубљен укус за јело. Поново се измишља оскудица, аскеза, нестала дивља природност“ (Бодријар 1991: 17).

је предусловљено фигуром живог божанства, Јосипа Броза Тита, а да би се чиниоци ове фикције држали у стању приправности, али и понизног поштовања, вођи мора да непрестано прети смртна опасност. Та опасност увек долази споља, из сфера које нису тај замишљени систем и поприма облик пресупониран духом фикције у коју се верује као у истину.

Док је Никсон у афери Вотергејт, којом се Бодријар бави⁹, ритуално био погубљен (погубљен као владар – ражалован), у форми дивљих примитивних ритуала жртвовања краља, модерна политичка имагинација креће се у смислу одлагања, што постаје уобичајено од ере револуција и харизматичних вођа као што су Хитлер, Франко, Мао (у случају Ковачевићеве драме, Јосип Броз Тито). Пошто нису имали законите наледнике *престола*, били су принуђени, како Бодријар каже, да сами себе бесконачно надживљавају.

Живот једног тако измишљеног и реално нефункционалног друштва затворен је унутар граница вештачког оквира и траје захваљујући антиципацијама заснованим на том волшебном знаковљу. Дакле, све невоље, од оружаних пљачки (амерички сценарио) до страних шпијуна, који су свуда око нас и хоће да угрозе безбедност државе (сценарио Ковачевићеве драме), унапред су уцртане у ритуална објашњења и оркестрацију медија – антиципиране су и у својој инсценацији и у могућим последицама. То је тако зато што функционишу као скуп знакова намењених само њиховом значењском понављању, а не некаквом стварном циљу. На тај начин претварају се у симулацију саме власти, чији су једино оружје и стратегија да свуда и поново *убризгава* оно што жели да њени корисници доживе као стварно и референцијално.

Обожавање југословенског *логоса* и мере свих ствари (Јосипа Броза Тита), подразумевало је као пожељно и обожавање *оца* руске револуције, диктатора Јосифа Висарионовича Стаљина. Сходно тој врсти међуусловљености односа између два *божанства*, у кући јунака пријемљивог за такву врсту реалитета-нереалитета, Ковачевићевог Илије Чворовића, Стаљинова слика заузимала је место иконе кућног свеца. Он каже: „Јесте, волео сам га ко што неко воли Бога, или рецимо, децу, мајку [...] Стаљин је за мене био све и свја“ (Ковачевић 1996: 80). Драма Илије Чворовића, домаћина и ратника, родољуба и оца породице, успешно заведеног и уљуљканог у знаковље свог имагинарно доброг и праведног света, започиње у тренутку када околности захтевају прихватање реконтекстуализације фикције у којој је живео.

Илија Чворовић пандан је оних једноставних људи који су резолуцијом информбироа, прекидом Титових пријатељских односа са Стаљином (у историји познато као „Титово не Стаљину“), страдали не успевши да се тек тако одрекну дотадашње врховне фигуре мистификованог државника.

⁹ Види: Бодријар 1991: 18-20.

Јунаци ове драме јесу веристичка слика људи тога доба, који су диктатуром у којој живе од краја Другог светског рата научили да то, у реалном моду-су непожељно стање у земљи, доживљавају као мир, слободу, благостање, просперитет; навикнути су да њихово мишљење није њихово, већ да настаје понављањем наметнутих им фраза. Ипак, тај рез био је превелик, презахтеван, што представља основну мотивацију изградње специфичног карактера главног јунака.

Пратећи логику стварности Југославије шездесетих година прошлог века, аутор је као важну константу биографије свог главног јунака истакао његов боравак у системом основаној својеврсној *клинци за лоботомију*, методом тешког рада и батина, али предоминантно менталне манипулиције – затвору за политичке затворенике, такозваном Голом отоку¹⁰. Предисторија живота јунака ове драме указује нам да се Илија Чворовић репрограмираних мисли враћа времену драме, захвалан што су га отрезнили, извели на прави пут, а та нова емоција резултира његовом јуначком спремношћу да се посвети својим, у његовој перцепцији, родољубивим активностима.

Такве активности у складу су са знаковима које *чита* свуда око себе, *јасно уочавајући* методе непријатеља баш по наведеном принципу антиципације. Зато Голооточанин Илија Чворовић унапред *зна* животни пут свог подстанара, у младости студента филологије, касније шнајдера у Паризу, те током такозваног испитивања он само формално поставља питања, а сам говори у Јаковљевићево име:

„Ја знам, ти си као дете морô да будеш на страни оца и брата. [...] Тад си скренô с пута, забасô у мрачну шуму, где су те сачекали страни агенти, који вршљају по нашој земљи. Енглези су то организовали, као и обично, дојавили Американцима, а ови те сачекали, у Паризу ти је брат већ радио за њи`. [...] Онда се појавио агент стране обавештајне службе, извади чек и пита: ‘Колико? Пет `иљада, десет `иљада, двадесет `иљада’ [...] Узмеш чек и крај. Ушô си у игру, а онда они траже велике тајне о најважнијим проблемима у земљи“ (Ковачевић 1996: 81).

Чворовић је истим механизмом перцепције људи и света око себе испричао и какво признање очекује од осумњиченог, а оно је сродно начину менталног злостављања у поменутом затвору које је имало и своје име: та врста срачунатог иживљавања над затворенима позната је као *критика и самокритика*. Наиме, по сведочењима живих затвореника – психичка тортура престајала је и могло се говорити о спремности *грађанина* радног ло-

¹⁰ После дугог ћутања о специфичним методама психичког и физичког терора на Голом отоку, проговорило се кроз многобројне књиге, на пример, *Трен 1, 2 и 3* Антонија Исаковића; *Голи оток* Драгослава Михаиловића, *Оток голе истине* Драгана Калајџића итд.

гора да буде пуштен у свет међу, условно речено, слободне људе, не само када призна свој фиктивни грех већ и када осети дубоку захвалност и наклоност према својим мучитељима. Захвалност је последица усађене заблуде, да су му извршиоци промене приоритета, идеолошких надзора и начина размишљања заправо помогли да превазиђе своје слабости и грешке.

3. ДОКАЗИВАЊЕ СТВАРНОГ ПУТЕМ ИМАГИНАРНОГ

Бодријар нас упозорава да у симулакруму сви референцијали мешају своје дискурсе „у једној циркуларној мебијевској комплузији“ (Бодријар 1991: 23); на пример, некад је дискурс о историји црпео снагу из жестоког противљења дискурсу власти, данас они по потреби размењују своје знаке и своје сценарије. Без обзира на пример којим илуструје овај свој став, Бодријар резимира идејом да се увек ради о доказивању стварног путем имагинарног, доказивању закона помоћу прекршаја, система путем кризе система... (у драми – доказивање слободе неслободом)¹¹ „Тражити сопствену крв у сопственој смрти, поново покренути циклус помоћу огледала кризе, негативности и антивласти, [...] алиби сваке власти, сваке институције која покушава да разбије зачарани круг своје недговорности и свог фундаменталног непостојања, свог својства већ-виђеног и већ-мртвог“ (Бодријар 1991: 23).

Фикција у којој времешни шнајдер из Париза, господских манира и лепог држања, израста у непријатеља државе, народа, социјализма и свега онога за шта би се Илија Чворовић борио, по утврђеном шаблону имплицира одређене доказе. Илија дубоко и искрено верује да за све има јасне доказе и да је све сагледао са свих страна. Доказе рационализује сходно затвореном кругу симулакрума – свако зашто има своје јасно зато, прецизно конструисано на начин сродан ономе на који је Илија Чворовић исконструисао животну причу Петра Јаковљевића.

Референтност према фиктивном знаковљу, финог и пристојног подстанара претвара у деконструисану форму латентне опасности са иглом и концем у рукама, а Илију Чворовића у донкихотовског јунака који ће се условно и непоколебљиво борити с том *пошаст* (само зато што је именована као пошаст). Непријатељ (париски шнајдер Јаковљевић), у тој мрежи дискурса одвојеног од стварности, привидно није сам; чворовићевски гледано, умрежен је са одређеним бројем *домаћих издајника* и бројним непознатим људима (*агентима*) који се појављују ниоткуда, угрожавајући живот и борбу за правду, а те параноичне идеје за установљени поредак стварне су и природне.

¹¹ „Доказивањем театра антитеатром, доказивање уметности антиуметношћу, доказивање педагогије антипедагогијом, доказивање психијатрије антипсихијатријом, итд.“ (Бодријар 1991: 123).

Ирационална је и сама идеја Илије Чворовића да за њега неко други може бити опаснији од његове сопствене државе. У више наврата акцентује се његов тежак живот, болест, дугови, недовршена кућа на периферији Београда. Даничин низ реплика разјашњава да је реч о књижевним јунацима којима су патња и трпљење целоживотни, без паузе и одмора: двадесет година чекали су на стан за који су им обећавали сваког пролећа, уследила је градња куће која је резултирала Даничином реумом и Илијиним обољењем срца, затим туга због тога што ћерка, која је била добар студент, чека већ пет година на посао (види Ковачевић 1996: 25). Ни време тренутка централне радње у драми није охрабрујуће:

„Од прошлог месеца све поскупело педесет посто. Ове две торбе, двеста и њада. Идем и питам се: ко ми украде сто осамдесет? [...] Ја не знам, да вам право кажем, да ли неко води рачуна о нама. Ово је страшно. На једном детерценту чет`ри цене. И знате шта је најгоре: што су људи захвални да детерцента опште има. Дотле је дошло“ (Ковачевић 1996: 37).

Уколико се, као идеја, претпостави могућност указивања заблуделом на стварне чињенице, Бодријар нас упозорава да је то подухват унапред осуђен на неуспех, јер ће се мрежа вештачких знакова неразмрсиво испреплести са стварним елементима, чиме ће само бити оснажена у својој моћи савршене конструкције. У складу са тим, осим видног узбуђења због позива из полиције, немир Илије Чворовића предусловљен је и податком да му инспектор није дозволио да отера подстанара, уз *шифровано* објашњење да је Јаковљевић за њих (полицију) *само под иницијалима*, што је њему, *са искуством*, одмах било јасно.

Узнемирио га је и изглед инспектора, јер је био другачији од очекиваног: модерно је обучен, има лепу фризуру. Опис новог *модерног* надзирача у сагласју је са концептом паноптикона, који је, како то Фуко објашњава у својој књизи *Надзирати и кажњавати*, страшнији од оног претходног, условно речено инквизицијског типа надзирача, што очито кореспондира са послератним акцијама такозваних удбаша¹². У интерпретацији главног јунака Илије Чворовића то изгледа овако: „Оне из мог времена, мог` си да препознаш на пет километара. То им је била тактика да и` се сви плаше. Чим га видиш, знаш ко је. Ови опет иду у другу крајност: чим га видиш, не знаш ко је“ (Ковачевић 1996: 22).

¹² Није било у питању потенцијално страдање тела услед субверзије или непоштовања системом наметнутих правила живљења и мишљења, „а пошто мета више није тело, онда је то душа. Испаштање које се сводило на мрцварење тела треба заменити казном која делује дубље на срце, на мисли, на вољу и склоности“ (Фуко 1997: 21-22).

Драма обилује *чворовићевским* закључцима, неререферентим реалном свету, који су од стране главног јунака Ковачевићеве драме дефинисани као *јасан знак*. Ти знакови прате описивање свих његових акција ухођења и прислушкивања *непријатеља* (види сцене „Контрашпијунажа“ и „Покушај убиства“), али су најконцентрисаније приказани у одељку драме иронично насловљеном „Све је супротно од онога што изгледа да јесте“. Током свог излагања, Илија Чворовић не само да пресупонира податке из Јаковљевићеве биографије него на исти начин, путем трансфера, инсистира на неким од *доказа*.

На пример, сцена када неко од Јаковљевићевих пријатеља уписује нешто у нотес никоме не делује битно, али Илија објашњава да *ништа није онако као изгледа*: то што Јаковљевић није ништа записивао говори о томе како је он у „терористичко-шпијунским центрима научио да све памти“. Јаковљевић и његови пријатељи интелектуалци налазе се на јавним местима, јер „они то раде јавно, да не би изгледало тајно“. Одлазак Јаковљевића и његових пријатеља у позориште (гледају оперу) образлаже идејом да они тамо одлазе јер тамо могу на миру да се дошаптавају, пошто се они на бини „нон-стоп деру“ (Ковачевић 1996: 55–56).

И даљи низ поступака произлази из *препознавања* заснованом на већ поменутој матрици: то што они ручавају у кафани, а не муче се као Даница и он, знак је да их плаћа ЦИА; дуго шетају – одржавају кондицију; иду у лов – вежбају своје стрелачке способности; иду у групама по троје – не случајно, јер су то основни диверзантски облици¹³; сумњив је свако с ким се Јаковљевић поздрави, посебно новинарка која се виђа са професором: „Шпијуни су међу нама, само их треба препознати“ (Ковачевић 1996: 56).

Будући да се наведени начин резоновања главног јунака може може објаснити као типичан приказ параноје карактеристичан за паноптички систем (сродност с паноптиконом већ је поменута у раду у контексту указивања на сродност између нове форме инспектора, који се не да по изгледу препознати, и невидљивог надзирача, свевидећег ока фукоовског паноптикона), природно је консултовати Бодријарово мишљење о овој теми.

Бодријар претпоставља да је симулакрум крај паноптичког, јер истина која ту доминира није идентична стварности, нити је онај паноптички поглед, оно свевидеће око, него „манипулаторска истина текста који сондира и испитује, ласера који пипа и исеца, матрица које чувају ваше перфорарне секвенце“ (Бодријар 1991: 32). Ништа није ни истинито ни лажно, а свакој се јединки чини да је дужна деловати и пресуђивати по шеми наметнутне јој фантомске заједнице.

¹³ Овде се очито мисли на удбашке тројке, које су усред ноћи на препад улазиле људима у кућу и некуда одводиле углавном мушке чланове породице, где им је по кратком поступку суђено.

4. КЛОНИРАЊЕ

Пратећи текст драме, запажамо да је у више наврата неко од ликова закључио како је Илија Чворовић луд, превасходно две најтрезвеније особе у окружењу – подстанар и Илијина ћерка Соња, што јесте у складу са оним што запажа и сам читалац. Међутим, за ову тему најиндикативнији је део дијалога током такозваног испитивања такозваног окривљеног, у којем заробљени Јаковљевић запажа да је Илија болестан, да има проблема са живцима. Илија Чворовић му објашњава да није луд, на шта Јаковљевић резимира: „Да нисте луди, а да се тако понашате. То је горе него да сте луди“ (Ковачевић 1996: 85).

Да ли је овде реч о типичној ситуацији када болесник негира да је болестан од одређене врсте психозе? Уколико бисмо помислили да је болест, а свака је пропраћена одређеним симптомима и може се симулирати, онда долазимо до негације медицине, јер она лечи само праве, а не фиктивне болести, каже Бодријар (Бодријар 1991: 8).

У вези са овим кључно је следеће питање: уколико узмемо у обзир психоанализу и њену поделу на свесно, несвесно и подсвесно, да ли се симулација зауставља на прагу несвесног и шта може медицина са нечим што се креће унутар и изван болести, у дискурсу који није ни истинит ни лажан, тј. шта може психоанализа са несвесним у дискурсу симулације будући да пошто није копија (фалсификат, сенка сенке), не може бити ни разоткривен? Заправо, у том је неразликовању субверзија: уколико остајемо у том фиктивном свету – Илија Чворовић није луд, већ човек који просто оперише знаковљем дискурса у коме је, а Јаковљевић је у праву, то страшније него да је заиста болестан, јер можда би се могао излечити.

Да би симулакрум као нешто настало ни из чега, не по моделу, већ по идеологији (овакав концепт адекватан је нашој теми), он мора остати заворен. Јунаци драме *Балкански шпијун*, у односу на овај императив света фикције који је преобладајући у њиховим животима, могу се поделити на оне који су њен саставни део и оне друге који од тога одступају.

Ову другу групу чине интелектуалци отворени према променама и разним утицајима – спремни и да греше и да признају ту грешку (као професор који говори о негативностима национализације, када су сељаци отерали у фабрике, а земљи донели глад, иако је и сам у томе учествовао). То су они који још увек донекле мисле својом главом и они чији је поглед упрт даље и више, чији живот може бити и овде и тамо. Очито је то подстанар Јаковљевић, али и Соња, ћерка главног јунака – иако задовољна због посла у Београду, ипак остаје отворена за евентуални одлазак с вереником у Либију, отворена према новим културама и искуствима.

Групу инфилтрирану у надстварну стварност чине трагичне фигуре ове драме, а то су: Даница, Илија и Ђура Чворовић. Парадигму њиховог функционисања и начина размишљања означава радио, медиј са којег се најчешће чује глас који разматра одређене друштвено-политичке теме. Драма почиње радијском емисијом у којој се извештава са тек завршене седнице проглашене за преломни тренутак који изискује максималан напор и одрицања. Ковачевићевски, врхунски цинично, глас који непрестано, нејасно и испразно говори о управо завршеном партијском састанку, наглашава фразу – да се неће пуно причати и састанчити него радити.

По Бодријару, ми се налазимо у универзуму у коме има све више инфомација, а све мање смисла, јер информација гута своје сопствене садржаје. То се дешава зато што, уместо да се остварује у комуникацији, она се исцрпљује у исценирању комуникације и у инсценирању смисла. Информација је све више испуњена фантомским садржајем и огромна енергија троши се како би се одржао тај привид инаугурисан у стварност:

„Тако и комуникација и друштвено функционишу у затвореном кругу, као *обмана* – за коју се везује снага одређеног мита. Веровање, поверење и информација везује се за тај таутолошки доказ који пружа систем о себи самом, удвајајући у знацима једну непостојећу стварност. [...] С оне стране смисла постоји фасцинација која проистиче из неутрализације и имплозије смисла“ (Бодријар 1991: 85).

Под овим снажним медијским утицајем јединка има „судбину једног протозоа“ (Бодријар 1991: 104), тј. дискурс симулације производи идентичног појединца (попут клона) који *клија* из сваког свог сегмента. Нема оца и мајке, већ само матрице; ту се не ради о близнаштву, јер код близанаца постоји неко специфично својство, неки знак који одмах указује на нешто што је увек било двоје, а не једно, док клонирање потврђује понављање истог.

У *Балкансом шпијуну* на први поглед сусрећемо се са двојником, Илијиним братом близанцем Ђуром (такође је реч о особи са затворским искуством на Голем отоку), човеком који је прек и брзо реагује. Он физички јесте двојник, али ментално је конципиран као клон, те као човек прошао кроз исти систем лоботомије веома брзо схвата о чему Илија говори и све му је јасно, као што је идентична и његова решеност да ствар по цену живота треба *истерати до краја*, а тај бесмислени низ поступака доживљава као жртвовање домовине ради.

Кад Илија касни, Ђура оседи од бриге, јер му је прва мисао да су га убили. Ђура не седи од бриге зато што био могао да остане без брата близанца, што би било очекивано, с обзиром на сва знања која о близанцима (и то идентичним) имамо, већ зато што би се они (ти страни непријатељи и до-

маћи издајници), да је Илија преминуо, разбежали по свету и онда му не би били доступни.

Док су Илија, а касније и брат Ђура, спремни на све трошкове који се јављају током *мисије* коју су себи зацртали, решени да се одрекну свега, па и самог живота, доста се дуго чини да Даница (која једина од њих троје није била на Голом отоку) одолева *судбини протозоа*. Она се литерарно интегрисхе у емотивног и мисаоног клона кроз дијалог са ћерком Соњом. Бурно негодујући на Соњину идеју да Илију треба одвести лекару¹⁴, објашњава претпоставком да је и она, њихова ћерка јединица, заправо део те машинерије са Запада, која хоће да их упропасти, а знак који је води до таквог закључка идентичан је *чворовићевском* начину извођења доказа и закључака¹⁵. Потпуно разоткривање интенције да и Даница буде део приче о клоновима изложено је у њеној реплици када, одлучна да више не ћути, саспе подстанару *истину* у лице:

„Живот си нам упропастио! Кућу си нам уништио! Илија је због тебе остô без посла! Ћерка нам се не јавља, јер си је ти залудео и натерао да нас напусти! Запали смо у дугове! Како те није срамота да се *правиш луд*, кад лепо видиш да пропадамо због тебе. Све си нам уништио...“ (Ковачевић 1996: 73).

Петар Јаковљевић, Нишлија који се вратио из Париза, не би ли у својој домовини наставио живот отворивши на Бановом брду шнајдерску радњу, заправо је симбол ирационалне опасности равне оној коју нуклеарна енергија има у Бодријаровој причи о дискурсу симулакрума (види Бодријар, 1991, стр. 36). Нуклерна бомба за клонове такозваног социјализма Јосипа Броза Тита јесте запад у коме се, како то Илија озбиљно тврди, дешава ликвидација за ликвидацијом, те су они страшни, јер за разлику од Југославије, која је имала Голи оток и сл., они уопште немају логоре – гробља су њихови логори.

Заједничко им је и то што и јунаке Даницу, Илију и Ђорђа страх од смртоносне опасности по себе, земљу и народ разоружава и подјармљује. Једна од илустрација трагичности мисаоне блокаде коју имају услед такве менталне кодираности јесте када Даница објашњава да су се лепо *уклопили* у стабилизацију (што значи у оскудицу сваке врсте која је у тадашњој Југославији погађала обичан свет).

¹⁴ Соња каже: „Њему су живци попустили, увртео је у главу да га прогоне и прате, а у ствари он прогони човека и прати непознате људе. Не иде на посао, задужује се, купује глупости, довлачи апарате и псе. Убиће неког, стрпаће га у лудницу. Под хитно мора да се лечи“ (Ковачевић 1996: 62).

¹⁵ *Доказни материјал* у овом случају јесте сазнање да је са подстанаром била на ручку.

5. ЗАКЉУЧАК

Бодријар говори о три врсте симулакрума¹⁶, а она која се тиче овог рада јесте прва, за коју каже да је природна, натуралистичка, заснована на слици, имитацији и фалсификату, с тежњом ка обнављању или заснивању фиктивне природе по божјем узору. Јунаци новог оригинала, који је, заправо, фалсификат, али се то не да препознати да је, заправо, фалсификат, често су у парадоксалној ситуацији да своје жеље и настојања управљају према ономе што би требало да презиру или бар не воле.

Ковачевићев јунак Илија Чворовић био је у затвору који покушава да објасни антизатвором (преваспитањем); своју унутрашњу тескобу оживљава у умишљеном непријатељу; мислећи да чини добро и за себе и све око себе (потајно се нада да ће га се сетити на Дан безбедности) угрожава живот себи и другима. До краја драме не долази до Илијиног преображаја: он остаје неспособан да успостави контакт с реалношћу, да се рационално понаша; наставља да наноси себи и другима само штету.

Крај је отворен, али не оставља могућност преображавања клонова у обичне, срећне или несрећне људе, већ оставља отворену могућност да Ђура и Илија наставе своје активности *од државног значаја*, упркос томе што њихова фикција, заснована на матрици симулакрума у коме живе, резултира губљењем материјалних средстава и уништавањем здравља људи који су се нашли у том кругу, којем је, овога пута, сам Илија Чворовић направио границе.

Слика света у Ковачевићевој драми *Балкански шпијун* нуди поретрет једног дехуманизованог друштва у коме су границе између онога што јесте и није стварност избрисане, и где јунаци живе у уверењу да им не преостаје ништа друго него да заволе оно што мрзе, дајући тако свој допринос пожељном прилагођавању. У том фиктивном свету разне игарије постају стварније од стварности и не служе томе да би кога усрећиле, смириле, довеле у равнотежу, већ да би изазвали жељу.

Ковачевићеви јунаци показују доследност у тумачењу кроз призму знака који кореспондира с њиховом жељом, а та жеља заправо није плод њихове истинске интимае, већ је перфидно наметнута од стране оних који имају позицију моћи, толике моћи да их јунаци ове драме, сада већ можемо рећи, типични јунаци *поетике* симулакрума, доживљавају као сопствено хтење. Тако ови несвесни носиоци лажног као истине добијају ону форму која је назначена у последњој реченици уводног дела овог рада, само што су ово-

¹⁶ Први, природан, заснован на слици, имитацији и фалсификату, други – научна фантастика, и трећи, који се заснива на кибернетици и оперативности модерних технологија (Бодријар 1991: 122).

га пута то живи мртваци које нису имали потребе ни да нашминкају, јер су смештени у време и простор у коме су владале неке друге технике и методе *завођења*, секундарно моделираног света сачињеног на матрици такозване Титове Југославије.

Литература:

Батлер 1999: Р. Батлер, *Одбрана стварности* Жана Бодријара, *Реч* 56, 251–259.

Бергсон 1995: А. Бергсон, *О смеху*, Београд: Просвета.

Бодријар 1991: Ж. Бодријар, *Симулакрум и симулација*, Нови Сад: Светови.

Делез 2000: Ж. Делез, *Платон и симулакрум*, *Реч* 58, 193–200.

Ковачевић 1996: Д. Ковачевић, *Балкански шпијун*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Перниола 2005: М. Перниола, *Естетика двадесетог века*, Нови Сад: Светови.

Петровић 1996: С. Петровић, *Естетика*, Београд: Чигоја штампа

Платон 2004: Платон, *Кратил, Теетет, Софист, Државник*. Београд: Плато.

Фуко 1997: М. Фуко, *Надзирати и кажњавати*, Београд: Просвета.

Snežana J. Milojević

DISKURS OF SIMULARCA IN KOVAČEVIĆ'S DRAMA
BALKAN SPY

Summary

This paper is based on a reading of the famous Dušan Kovačević drama *Balkan Spy*, contextualized by postulates of simulacra. The starting point for finding symbols that correspond to the system of the non-referent world (and each such system creates its own reality, and proceeds from its own frame in which it must be interpreted) is Jean Baudrillard's "Simulacrum and Simulation." Through chapters that accentuate simulacrum-like phenomena for proving the actual through the imaginary and cloned, as well as defining the world of literary text as a kind of Disneyland, it becomes evident that the soundness of this idea confirms the quality of this drama.

ФОРМА КАТАЛОГА У ПОЕЗИЈИ ЂОРЂА СЛАДОЈА

Апстракт: Циљ овог рада јесте да предочи широко распрострањену форму списка/каталога у поетском стваралаштву Ђорђа Сладоја. Хронолошки преглед развоја ове форме кроз Сладојеве збирке пратиће анализа типова каталога, њиховог комбиновања, као и њихових стилских и семантичких опсега. Нарочита пажња биће посвећена симболичком и стилском потенцијалу топонима, оронима, хидронима и сл, и то с обзиром на њихову распрострањеност, епску или завичајну маркираност. Такође ће бити ријечи и о улози одређених библијских топонима у контакту са пјесниковом завичајном, али и националном топографијом. Рад третира и каталог имена, и то као изражајни облик формулативности који се често, у различитим варијантама, јавља у поезији овог пјесника.

Кључне ријечи: Ђорђо Сладоје, каталог, списак, топоними, Херцеговина.

Каталошки² начин организације сегмената поетског текста веома је присутан у стваралаштву Ђорђа Сладоја³, а с обзиром на пјесниково штедро ослањање на усмену традицију, каталог се овдје може посматрати и као изражајни облик формулативности народне књижевности (Самарџија, 2007, 133), дакле, и као дио усмене традиције који Сладоје преузима и креативно преосмишљава, најчешће тако (нарочито када је ријеч о топонимији) што семантички потенцијал конституената каталога „из етимолошке сфере природно пројектује у симболичку” (Поповић, 2014, 46).

Овим сегментом Сладојевог стваралаштва подробније се бавио Ранко Поповић (у радовима „Искупителска моћ пјесме” и „Сладојеве топоним-

¹ kirborjan@hotmail.com

² „Термин каталог у књижевноисторијском контексту означава поступак, најчешће у епској поезији, али и у другим врстама и жанровима, набрајање и описивање јунака, предмета и сл.” (Речник, књижевних термина, 2001, 342)

³ „Изразиту склоност ка именима, односно семантичком потенцијалу који носе и који се из етимолошке сфере природно пројектује у симболичку, пјесник показује од самих почетака и досљедно чува до најновијих збирки, усложњавајући стално поступак и онеобичавајући контекст њиховог активирања.” (Поповић, 2014, 46)

ске гатке”), проматрајући најшири опсег формирања својеврсних спискова у пјесниковом поетском поступку. Истичући већ рано пјесниково поигравање са топонимима завичаја, Поповић примјећује да Сладоје, осим употребе топонима (који ће временом обухватити и шире, национално важније појмове) и фитонима, користи и зоониме, етнолошку и фолклорно-митолошку лексику, листе антропонима, а послужиће му и „називи занимања, празника (и уз то измишљених антипразника), алата, животиња, дјечијих игара, покућства, музичких инструмената, судова за течност, намирница с пијаце” (Поповић, 2014, 47) и сл.

Опсег нашег рада биће знатно ужи и тицаће се примарно подробније анализе каталога топонима (као и хидронима, оронима и сл) и каталога имена.⁴ Хронолошки преглед развоја ове форме кроз Сладојеве збирке пратиће анализа типова каталога, њиховог комбиновања, као и њихових стилских и семантичких опсега. Нарочита пажња биће посвећена симболичком и стилском потенцијалу топонима, оронима, хидронима и сл, и то с обзиром на њихову распрострањеност, епску или завичајну маркираност. Такође ће бити ријечи и о улози одређених библијских локалитета у контакту са пјесниковом завичајном, али и националном топографијом. Рад третира и каталог имена, и то као изражајни облик формулативности који се често, у различитим варијантама, јавља у поезији овог пјесника.

2. Топонимија

Форма списка топонима, онога што се у народној поезији обично манифестује кроз набрајање епски маркираних градова, планина, или пак кроз „каталоге задужбина и манастира” (Пешић, Милошевић Ђорђевић, 1984, 13), код Сладоја се развија у једном посве модерном смјеру, прије свега на основу тога што је он „искористио експресивну вриједност топонима.” (Делић, 2008, 154)

2.1. Велики, дио Сладојевог поигравања са топонимима, подразумева коришћење завичајне (херцеговачке) географије⁵, са чиме се сусреће-

⁴ Треба напоменути да овдје неће бити ријечи о пјесмама у којима Сладоје дијалогизира са већ формираним каталозима из конкретних усмених пјесма. Тако, нпр. пјесма *Свеци благо дијеле (Огледалце српско)*, даје каталог светаца и њихових атрибуција, али пошто је овдје несумњиво ријеч о ослањању на истоимену народну пјесму као прототекст (Вук, II, 1), она овом приликом неће бити разматрана.

⁵ Ранко Поповић примјећује: „Ужој завичајној географији и духовној топографији Сладоје не престаје да се враћа, налазећи стално нове и плодне разлоге повратка, не само у тону плача (*Херцеговина*), већ и похвале (*Посланица Херцеговцима једва познатог аутора с краја 20. века*). Крајњи степен трансформације пјесама овог типа препознаћемо у облику молитве, можда најочитије у *Цветној молитви* и *Вазнесењу*.” (Поповић, 2003, 779)

мо већ у његовој првој збирци (*Дневник несанице*), гдје у елегичним *Гулама за оца Спасоја*, учесници, у својеврсном ходочашћу ка епском пјевачу, прелазе каталошки побројане херцеговачке локалитете.

И *Тврда смола сиромаштва (Велики пост)* почива на активирању етимолошког потенцијала завичајних топонима, те се (слично као у Селимовићевој *Тврђави*), помињањем амблематичних назива мјеста исцртава основна, насловом назначена идеја пјесме⁶. Тако се „Сладојиште веже с Љутом,/Објешеник с Висиоцем”, „Морине са Швапском котом,/Немил-воде са Понором”, док ђаво лично веже „Вучје јасле с Плачикуком,/Ченгић-баре с Вражјим кланцем” (Сладоје, 1984, 5). На истом трагу је и *Насљеђе*, као и пјесма *Сам као вјетар пјевам у планини* (обје из збирке *Велики пост*):

„Сам као вјетар
Пјевам у планини:
Од Јадиковца
Па до Плачикука
Стоструко одјекује
Селиште и Бодежиште.”
(Сладоје, 1984, 53)

Премда се нећемо детаљније бавити, условно речено, вјеродостојношћу поменутих топонима, довољно је потврдити постојање неких од њих (Бодежишта и Објешеник у гатачком крају, Морине код Невесиња), па да констатујемо да је заиста ријеч о упечатљивом завичајном каталогу локалитета.

Пјесма *Херцеговина (Плач Светог Саве)* представља круну сталног Сладојевог реферисања на топонимију (у најширем смислу) свога завичаја, док је, у погледу садржаја, ријеч о парадигматском остварењу пјесниковог доминантно резигнираног израза. У мноштву назива херцеговачких мјеста и других локалитета (Клиња, Обаљ, Залом, Наданићи и др), овог пута прибијећи ће се својеврсној етимолошкој игри, и тотако што ће се значењско језгро локалитета аутоматски негирати, као, нпр. у стиховима: „Види Нада ниће! И њих сараниће” (Сладоје, 1995, 32) и сл.

⁶ Апокалиптична слика у пјесми *Из громовника (Трепетник)* опет ће, каталогом мјеста, бити ситуирана у свијет Херцеговине (Гацко, Волујак, Морине), и то удружено са одређеним предањима („Низ Морине опет мртвих свата јака”), а херцеговачком топографијом (Обаљ, Тмуше и сл) биће обиљежено и *Размишљање Ма нојла Соломона из Горњег Луга о комунизму*, такође из збирке *Трепетник*.

Топоними песимистичног колективног искуства чине значајан дио пјесме *И ја сам видео нешто налик Троји (Манастирски баштован)*, нарочито потцртан истакнутим парентетичким уметком:

„Оно су Пољане Дуге а оно Широке Ластве
Ко подочњаци висе ко ожиљци и красте
Ено Хајдучког Кланца и Вучјег Почивала
(Сад знадем што си ми страву саливала)”
(Сладоје, 2009, 53)

Пјесма ће се окончати опет својеврсним (псеудо)етимолошким поигравањем са називима локалитета: „А другог пута нема сем овог кроз облаке/ Ни до клинчеве Клиње камоли до Итаке ”(Сладоје, 2009, 54)

Омиљена херцеговачка топонимија наћи ће мјесто и у пјесми *Мора се пити (Златне олупине)*, на почетку чак и стилски обојено формом „лажног” парагмена: „У Мостару се мора пити/У Требињу се не трезнити” (Сладоје, 2012, 81).

2.2 Прогнаничка судбина пјесника, на индивидуалном плану, и пјесниковог завичајног, али и националног колектива, подразумеваће комплекснију употребу форме каталога и својеврсно укрштање завичајних одредница са топонимијом других простора. Тако Сладоје у пјесми *Служба за оца Арсенија (Трепетник)* осликава личну судбину изгнаника, укрштајући топониме свог завичаја са топонимима избјегличке Паноније, да би потом све довео у дијахрону раван, правећи алузију на Велику сеобу и Арсенија Чарнојевића. Пјесма, у складу са насловом сугерисаном функцијом, представља молитвено обраћање, гдје каталог мјеста обухвата широк простор српског националног бића, од пјесникове родне Херцеговине (Морине, Црвањ), до Војводине (Самош, Селеуш – вјероватно са одређеним етимолошким интенцијама) – одредишта и некадашњих, Арсенијевих, и ових потоњих, двадесетовјеквих сеоба:

„Јави се свакој души која и сада лута
Понад Голеша, врх Морина и Црвња;
Од Селеуша до Самоша и Доњег Таванкута,
Копрца се у мливу и дозива из жрвња.”
(Сладоје, 1992, 55)

2.3 Са завичајне, Сладоје прелази и на ширу топонимију, која, прије свега подразумева национално маркиране, понајвише епске топониме. „Како је пјесник, сразмјерно брзо, напуштао приватни лирски забран и све

више ураћао у дубине националног памћења тако су разнолики Мркодоли, Тмуше, Бодежишта и Сладојишта замјењивани именима у којима је епски сабијен огромни потенцијал историјског памћења.” (Поповић, 2014, 49)

У погледу националног и епског значењског потенцијала, без сумње, највише снаге носи каталожки организована косовска топонимија. У молитвено интонираној пјесми *Свакодневни уторник* (истоимена збирка), простор страдалничког Косова, за који је молитва и упућена, биће прецизиран хидронимима јаког семантичког потенцијала: „Од мутне Неродимке, до Ситнице и Лаба/Заштити, Свемоћни, сваког твојега раба.” (Сладоје, 1989, 48)

Нарочито се пјесма *Небески таоци* (*Далеко је Хиландар*), говорећи о косовском страдању, одликује мајсторским рекреирањем етимологије косовских топонима:

„По крвавом божур-трагу у Вучитрн ето ловца –
Прште фреске и иконе, златне љуске Ораховца.
У Липљану липе липе, у Звечану ћуте звона,
Пећ, и Призрен, и Србица, провирују из фургона.”
(Сладоје, 2000, 94)

Дакле, на основу садржане ријечи „вук” у топониму Вучитрн, пјесник непријатеља назива ловцем. Назив Ораховца послужиће за увођење усменог прототекста, и то, све су прилике, загонетке⁷ која почива на метафоричком преносу: поглед – златна жица и око – орахова љуска. У том контексту, чини нам се, може се ишчитати стих у којем фреске и иконе престављају сфере духовног вида, дакле, „златне љуске Ораховца”. Даље, Липљан ће се, на основу (псеудо)етимологије, довести у везу са липом („У Липљану липе липе”), док ће назив Звечана симболично бити оповргнут („у Звечану ћуте звона”). Слична тенденција увиђа се у стиху: „Избављени из Љевишке, пуштени из Самодреже”, гдје пјесник у називу чувене призренске цркве назире избављење (због својеврсног „лажног” парагменона), док се, када је ријеч о Самодрежи, препознаје ријеч „држати”, као антоним глаголу „пуштати”. Потоњи стих ће већ донијети прави вид парагменонског поигравања, звучно интензификован алитераацијом, те ће у пјесми помињани невољници бити „спасени из Светог Спаса” (Сладоје, 2000, 94).

Поред уско косовске, што ће рећи понајвише епске и дијахроне топонимије, Сладоје укључује и ширу српску топонимију, разигравајући поетско штиво или етимолошким досјеткама, или епским семантичким потенција-

⁷ Пружих златну жицу преко белог света, па је савих у орахову љуску. („Очни вид“, народна умотворина) (Попа, 1971, 28)

лом који одређена имена мјеста носе. Тако *Љубостиња (Далеко је Хиландар)*, каталогом имена српских градова, смјештених у тмуру слику биједне сашњице, покреће низ етимолошких, па и псеудоетимолошких асоцијација („Чачак чаје”, „од Пирота пирне ветар, зајечи од Зајечара”), али се, такође, дају и повезнице са усменим епским наслеђејем: „Смедерево гута клетве”, „Не чује се ко дозивље са бедема од Сталаћа” (Сладоје, 2000, 93).⁸

Пјесма *Власотинце (Златне олупине)* представља пјесму-парадигму када је ријеч о поигравању са топонимијом у Сладојевој поезији. Премда предочава каталог српских мјеста (Сурдулица, Сурдук, Лебане, Сврљиг, Љиг, Брус), ова пјесма је нарочито важна због извјесних аутопоетичких ставова и поимања каталога и етимолошког комбиновања као својеврсне топонимске гатке: „Ал Власотинце где је и са чим да га срочим (...)/ Па да поенту канем у топонимску гатку” (Сладоје, 2012, 80).

И воде српских простора налазе значајног одјека у каталошки реализованом сегменту Сладојевог стваралаштва. Хидроними у пјесми *Крај воде (Манастирски баитован)* већином имају препознатљиву епску маркираност (Дрина, Лаб, Ситница, Морава, Марица, Дунав), неријетко у овим стиховима наглашену реминисценцијом на саму пјесму. Вишеструка симболика ријеке (симбол живота, протока времена; простор доминације демонских сила у нашој митологији; редовна препрека у нашим епским пјесмама) овдје је изврсно уклопљена, па сегменти јуначких пјесама који говоре о сусрету јунака са ријеком бивају удружени са вјеровањем о демонском карактеру ријечне воде, да би се ријека на крају изједначила са самом активном људском егзистенцијом.

Остварење под насловом *Немам нових песама (Златне олупине)*, такође доноси каталог хидронима, чиме се непостојање пјесничке инспирације и својеврсна, насловом назначена, стваралачка суша, поредбено доводи у везу са пресахлим домаћим ријекама („Дунав у плићаку попут Хомера дрема”, „Свете воде Лима у свом се муљу даве” (Сладоје, 2012, 128) и др).

2.4 Нарочито је занимљиво у овом контексту проматрати неријетко укрштање завичајне топонимије са библијским локалитетима Свете земље. Резигнирано стање лирског субјекта чија скепса долази у својеврстан конфликт са метафизиком, у пјесми *Успење (Трепетник)*, кулминираће стиховима који у себи носе нешто од форме каталога: „Па одавде се не види ни колико са плота; Ни Трново, ни Гацко, камоли Јерусалим” (Сладоје, 1992, 17).

⁸ *Женидба младог сунчевића (Огледалце српско)*, реферишући на народну пјесму *Женидба Милића барјактара*, активира каталог мјеста којима се сватови крећу (што представља формалну сличност са прототекстом), али притом битно различит од топографије народне пјесме: „Преко Фоче ваља/Кроз Мостар и Травник/ Под барјаком проћи/Сунчевића славних” (Сладоје, 2003, 17).

И пјесма *Силазак (Далеко је Хиландар)*, помињањем познатих мјеста, ријека, оронима и сл, спаја наш простор са Светом земљом, а све у циљу универзализације и приближавања слике Бога (Христа) нашем егзистенцијалном одредишту. Било каква временска или просторна реалност одредница постаје ирелевантна, а спасоносни циљ надилази сваки вид локализације и ограничења. Каталог своје сегменте доводи у исту вриједносну раван:

„Изронивши из Јордана, из Мушнице, из Неретве,

Он је овдје долазио – међу жртве!”

(Сладоје, 2000, 103)

Христос је, у овој пјесми, такође „закрстио Вучје врело”, да би потом „овуда и Он бјеже – с јатом ђака/Преко Прења, уз Морине, рубом Гата”. Дакле, и овдје као и тамо, као и свугдје, присутне су и адорација и благослов, али и прогон и разапињање Спаситеља. Перманентна смјена добра и зла надилази било какву територијалну и историјску задатост. Христово овоземаљско доба, парадигма амбивалентног односа Богочовјека са палим људским бићем, опет се, на микроплану, понавља.

Слично је и са *Рождеством*, из *Манастирског баштована*, гдје се велика тема за свијет спасоносног Христовог рођења у топлој витлејемској пећини доводи у везу са зазивањем спасења на локалном нивоу:

„А има ли иког налик Спасиоцу

Док мрзне у души и по свету мете

Да загреје у Гацку утеши у Стоцу –

Ако се и тамо гласне неко дете.”

(Сладоје, 2009, 13)

Ни *Требињска киша (Златне олупине)* неће донијети позитивније разрјешење одсуства христоликог потенцијала на домаћем микроплану, и то опет укрштањем сакралног и профаног, библијског и локалног: „Ни оно магаре/Спремно да Спаситеља/И овуда пронесе/Ни на фолклорну смотру/Не пустисмо” (Сладоје, 2012, 69). Стога се трагика такве духовне импотенције најбоље исказује управо употребом списка мјеста, те стога овдје „Грми с Леотара/ И сева са Зубаца/ Огњеним трозупцима/ А киша са Црквине/ Баца анатему” (Сладоје, 2012, 69).

Сучељавањем разних српских и свјетских топонима са библијским локалитетима у *Путељку спаса (Далеко је Хиландар)*, предочена непроходност путева издижесе на симболичку раван људског беспућа и безуспјешног трагања за смислом. Међутим, у овој боготрагачкој нити Сладојеве поезије јавља се и траг оптимизма, те неко (све су прилике, Богородица), оправ-

давајући наслов пјесме, „на магарету/Мину према Назарету” (Сладоје, 2000, 50), утирући тако пут спасења. Отуда посљедња строфа, спајајући небеско са земним, сакрално са профаним, казује:

„И гле ради једна трака
Преко Вучја и Козјака
А Сунчева кћерка, смерно,
Друм посипа – уз Чемерно...”
(Сладоје, 2000, 50)

Каталог имена

Каталог, нарочито у народној поезији, обично представља побројавање и различито квалификовање епских јунака⁹. Сладоје, најчешће супротстављајући епском идеалу дезинтегрисану реалност, мијења садржинске оквири списка, али се користи устаљеним формалним обрасцем којим се каталог имена одликује прије свега у усменој традицији. Треба напоменути да у овај преглед неће улазити они примјери каталога имена које су већ остварене у одређеним народним пјесмама, те их Сладоје садасамо поетски реинтерпретира¹⁰.

Пјесме Сладојевог стваралачког опуса доносе разнолике видове поигравања са формом каталога, од варијација имена породичног круга, као у пјесми *Посљедња колонизација Беда Јовице (Велики пост)*, преко активирања имена домаћих и свјетских великана (*У твојим годинама (Трепетник)*), па све до помало асоцијативно датог приказа српског пјесничког вијенца у пјесми *Родослов (Плач Светог Саве)*.

Народна презимена и ботатство њиховог значења такође ће бити инспиративна за Сладојево пјесничко оспољавање у облику списка. Пјесма *Хајка (Петозарни мученици)* активираће фонд турцизама у сфери наше ономастике, те ће то семантичко благо довести у поетску везу са историјским удесом:

⁹ „Каталог јунака. Ређање имена и одлика јунака, у оквирима законитости епске поетике, често у нашим епским песмама; умногом доприноси певачу у грађењу епске атмосфере. Најчешће редослед иде према епској слави, без обзира на хронолошку повезаност.” (Пешић, Милошевић Ђорђевић, 1996, 114) О функцији каталога у овом смислу Сувајчић каже: „Његова функција идентична је основној функционалној карактеристици епске поезије као жанра: очувању спомена на заслужне претке и њихова дјела.” (Сувајчић, 2005, 136)

¹⁰ Таква је, рецимо, пјесма *Каравек (Мала васкрсења)*, гдје се сада поетски реактивира, у епском прототексту (*Почетак буне против дахија*) већ дат каталог јунака.

„Шатара, Вегара, Панцо и Ђућило...
Све што се на нама зулуму учило”

(Сладоје, 1998, 10)

Довољно је примијетити да, рецимо, „панца” значи „канца, кукасти нокти птице грабљивице, мачке итд.” (Шкаљић, 1985, 509), па да се употпуни смисаони контекст овог каталога презимена.

И називи митолошких бића, организовани по каталожком принципу, налазе своје мјесто у поезији Ђорђа Сладоја. *Питалица од ужаса (Плач Светог Саве)*, реферишући, све су прилике на Вуков *Рјечник*, доноси, кроз питања, каталожки низ демонолошких бића српске митологије¹¹ („Је ли:/Ала, Анатема, Суђаја/ И нав-навија” и др), да би се митолошкој сфери, својствено Сладоју, на концу супротставила демитологизована, али и даље демолоношки и те како окарактерисана стварност: „Ил су, ипак,/ Људи, стварни,/ Из завода,/ Из лудница,/ Из касарни/ Пуштени/ На наше куће?” (Сладоје, 1995, 24)

И *Зимска молитва за Улог и свих седамнаест његових становника (Манастирски баитован)* представља мноштво каталожки формираних цјелина, од којих су, у контексту овог рада, нарочито значајна демонолошка бића: Мора, Куга Бела, Сабласт, Утвара и сл.

Каталози светитеља, иначе познати и у нашој усменој књижевности, код Сладоја ће се организовати на основу, рецимо, њихове улоге мартира. У *Блажују (Петозарни мученици)* лирски субјекат активира космички каталог светаца-патрона, да би се онда запитао: „А моје у Блажују ко ће/Да узме у заштиту” (Сладоје, 1998, 36). Каталог светаца означава и на крају, симболички врло успјешно, тематику страдања ближњих, тако што се актуелно страдање доводи у везу са мучеништвом хришћанских светитеља:

„Кад гракнем, а видим – хоће,

Закрвављена братија,

Која је затукла Павле,

Растргла Игњатија...”

(Сладоје, 1998, 36)

Овај рад настојао је да се детаљније сагледа широко распрострањена форма каталога у Сладојевом поетском штиву. Етимолошко богатство херцеговачке топонимије испољило је најопречнија лирска, индивидуална, али и

¹¹ О овој пјесми Ранко Поповић каже: „Читалац је напросто засут појмовима из митолошког рјечника који означавају разнолика измишљена чудовишта и фантастичне наказе, а које је народни геније смислио да би језички утјеловио зло у својим многобројним појавностима.” (Поповић, 2014, 47)

колективна осјећања, крећући се од песимистичког призвука назива локалитета, преко негације, условно речено, афирмативних топонима и својеврсних језичких поигравања, па све до елегичног призвука готово епског свијета дјетињства. Са локалног, завичајног и синхроног, каталог мјеста се, као што смо видјели, усмјерава на шире топониме националног карактера, најчешће обогаћене дијакроним епским симболиком. И ту ће се пјесникови поступци кретати од устаљене употребе епски маркираних, најчешће косовских, локалитета, преко савремених, актулених топонима и њихове, најчешће (псеудо)етимолошке симболике, па све до, рецимо, употребе хидронима у поредбеном односу са пјесничком инспирацијом и стваралачким процесом. Напосљетку, национална топонимија удружила се код Сладоја са библијски маркираним локалитетима, у циљу исказивања свеопште боготражитељске и богоспаситељске идеје. Што се тиче каталога имена, он, посматран у оквирима које је овај рад одредио, представља, највећим дијелом, само трећерање усмене форме каталога као изражајног облика формулативности, те нема значајнијег реферисања на садржајне оквире народне књижевности.

Извори:

Сладоје 1976: Ђ. Сладоје, *Дневник несанице*, Сарајево: „Веселин Маслеша”.

Сладоје 1984: Ђ. Сладоје, *Велики пост*, Београд: СКЗ.

Сладоје 1989: Ђ. Сладоје, *Свакодневни уторник*, Београд: СКЗ.

Сладоје 1992: Ђ. Сладоје, *Трепетник*, Београд: СКЗ.

Сладоје 1995: Ђ. Сладоје, *Плач Светог Саве*, Београд: СКЗ.

Сладоје 1998: Ђ. Сладоје, *Петозарни мученици*, Београд: БИГЗ.

Сладоје 2000: Ђ. Сладоје, *Далеко је Хиландар*, Врање: КЗ „Борисав Станковић”.

Сладоје 2003: Ђ. Сладоје, *Огледалце српско*, Београд: Просвета.

Сладоје 2006: Ђ. Сладоје, *Мала васкрсења*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике.

Сладоје 2009: Ђ. Сладоје, *Манастирски башован*, Нови Сад, Београд: Фондација „Др Шпиро Матијевић” и СКЗ, Нови Сад.

Сладоје 2012: Ђ. Сладоје, *Златне олупине*, Београд: СКЗ, Београд.

Цитирана литература:

Делић 2008: Ј. Делић, Сладојева лирска петочинка, у *Ђорђо Сладоје, песник*, Краљево: Народна Библиотека „Стефан Првовенчани”, 135-157.

- Пешић, Милошевић Ђорђевић 1984: Р. Пешић, Н. Милошевић Ђорђевић, *Народна књижевност*, Београд: Вук Караџић.
- Поповић 2003: Р. Поповић, Искупителска моћ пјесме, Нови Сад: *Летопис Матице српске*, књ. 472, 772-787.
- Поповић 2014: Р. Поповић, *Речи за сретанје*, Лесковац/Ниш: Филозофски факултет.
- Речник књижевних термина* 2001, Бања Лула: Романов.
- Самарција 2007: С. Самарција, *Увод у усмену књижевност*, Београд: Народна књига.
- Сувајџић 2005: Б. Сувајџић, *Јунаци и маске*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Шкаљић 1985: А. Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*, Сарајево: Свјетлост.
- Попа 1971: В. Попа, *Од злата јабука: Руковет народнихумотворина*, Београд: Просвјета.

Vorjan R. Mitrović

THE CATALOGUE VERSE IN DJORDJO SLADOJE'S POETRY

Summary

The basic aim of this paper is to present a widely used catalogue verse in Djordjo Sladoje's poetry. A chronological review of this form of development has been made through analysing types of catalogues, their combining rules, and stylistic and semantic domens. Special attention in the paper is drawn to symbolic and stylistic potential of the toponyms, oronyms, hydronyms, etc, with respect to their prevalence, epic or homeland markedness. The paper also researches the role of certain Byblical toponyms related to the poet's homeland and national topography. Finally, the paper also touches upon the catalogue of names, as an expressive form of formulativity that can be commonly found in this poet's poetry.

ПРИЈЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЛОКАЛИЗАЦИЈЕ ЕМОЦИЈА (ЛОКАЛИЗАТОР СРЦЕ) У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Апстракт: Циљ овога рада је да покаже којим приједлошко-падежним и падежним конструкцијама изражавамо локализацију емоција у руском и српском језику и да се утврди степен сличности, односно разлике на том плану у ова два језика. Такође, циљ је да се покаже да ли постоји разлика у семантици еквивалентних лексема срце – сердце, као и фреквентност употребе дате лексеме у датом контексту у ова два језика. Проблематика је разматрана на корпусу од 150 примјера из релевантних дјела руске књижевности и њихових превода на српски језик. Анализа је вршена на морфолошком и семантичком плану и показала је одређене разлике на оба плана. У контексту локализовања емоција у руском језику је заступљенија лексема душа, чему узроке треба тражити у хришћанској традицији, дубоко укоријењеној у руском језику. У српском језику, пак, срце и душа су подједнако заступљени у наведеном контексту.

Кључне ријечи: срце, локализатор, објект локализације, емоција, приједлошко-падежна конструкција.

1. Увод

Емоције су веома важан дио човјековог живота и он их на различите начине изражава у језику. Један од тих начина је локализовање емоција на различите дијелове тијела. Доминантни у том погледу, у оба језика, су *срце* (*сердце*), *душа* (*душа*), *лице* (*лицо*) и *очи* (*глаза*). Именице које означавају органе имају конкретно-просторно значење, као и велики број других именица, јер „...све именице с конкретним значењем могу означавати локализаторе или објекте локализације у неком просторном односу.“ (Пипер, Антонић, 2005: 718)

У овом раду пажњу ћемо обратити на *срце* (*сердце*) као локализатор емоција и приједлошко-падежне и падежне конструкције које су најфреквентније при оваквим изразима у оба језика, а добијени резултати ће говорити како о морфолошкој структури оба језика, тако и о наивној слици свијета руског и српског народа.

¹ vesna.d.micic@ffuis.edu.ba

Проблематика ће бити разматрана на примјерима издвојеним из релевантних дјела руске књижевности и њихових превода на српски језик. Теоријску основу чиниће рад Предрага Пипера (1977-1978) о обиљежавању просторних односа приједлошко-падежним конструкцијама у два језика.

Казарина (2002: 91-94) наводи да је дио људског тијела или орган гдје је локализована емоција, пасивна тачка која подноси емоцију, ка којој је емоција усмјерена или од које емоција креће. У руском језику локус се најчешће изражава лексемама *душа* и *сердце*, што се исто односи и на српски језик, јер су те лексеме симбол осјећања и расположења човјека.

Иако ћемо се у овом раду примарно бавити проблематиком лексе-*месердце* као локализатора емоција, биће ријечи и о појму *душа*, нарочито у руском језику, јер је семантика ове двије именице дубоко испреплетена па их поједини рјечници тумаче и као синонине.

Користићемо општеприхваћену подјелу емоција на пријатне и непријатне, гдје су пријатне љубав, радост, срећа, задовољство, понос, а непријатне туга, очајање, стид, страх и слично. (Миливојевић, 2008: 20) Такође, поред локализовања емоција, обратићемо пажњу и на локализовање показатеља емоција, као што су смијех, плач итд.

2. Семантика лексеме срце (*сердце*)

У руским рјечницима синонима (Александрова, 1975: 132, 485; Рјечник, 1997: 87) лексема *сердце* наводи се као синоним лексеми *душа*. У рјечнику *Новый объяснительный словарь русского языка* (1997: 89) лексема *сердце* се тумачи са тачке гледишта односа човјека према другим људима, док се *душа* карактерише са тачке гледишта њеног унутрашњег устројства. Срце је дефинисано као невидљиви орган осјећања и предосјећања. Ипак, као најважнији невидљиви орган, који је складиштар емоција, истиче се *душа*, што нам може указивати на то да у руском језику и у свијести носилаца руског језика, *душа* ипак има примат над *срцем* кад је у питању локализовање емоција. *Душа* је у том смислу много комплекснија, јер се у њој одвија цјелокупни унутрашњи живот човјеков.

Срце се посматра као нешто статично, мјесто гдје се складиште емоције. Снажне емоције се доживљавају и описују тако као да улазе у срце извана. Оно што се дешава у човјековом срцу обично је сакривено од других људи. Срце као орган који складишти емоције има неке сличности са срцем као физиолошким органом. То се прије свега односи на позиционирање на исто мјесто у човјековим грудима, али и у корелацији са крвљу код оба поменута органа.

Срце и сва значења која ова лексема носи директно су супротстављена глави, која је носилац тачног, логичког значења.

Казарина (2002: 91-94) за лексему *сердце* каже да се тумачи као номинанта предмета који има површинске и запреминске мјере па човјек наведени орган замишља као посуду која је испуњена одређеном материјом. Та материја су емоције, о којима се јавља појам као о материјама у течном стању. Срце је смјештено негдје у грудима, аналогно срцу као материјализованом органу, мишићу заслужном за пумпање крви по човјековом тијелу. Аналогно свим другим органима, срце има своју функцију, само што та функција није физиолошке него психичке природе.

У појединим рјечницима српског језика такође се наводи да су лексеме *душа* и *срце* синоними у одређеним контекстима. (Московљевић, 2000: 174) Тумачења двије поменуте лексеме су веома слична као и у руским рјечницима.

Које све емоције локализујемо у срце? Ту су и непријатне емоције:

-бол

„... которыми он победил их, и ищут,,
в нем щемящено *болью* в **сердце** одного
хорошего.“ (Толстой, 1984: 59)

.... којима их је он победио, и, с *болом*
у **срцу**, траже код њега само оно што је
добро.“ (Толстој, 2005: 46)

-страх

„Он узнал, что она тут, по радости и
страху, охватившим его **сердце**.“
(Толстой, 1984: 35)

„Сазнао је да је она ту по радости и
“*страху* који му обузеше **срце**.“
(Толстој, 2005: 28)

-очајање

„Но, вопреки этому виду бабочки,
только что уцепившейся за травку и
готовой, вот-вот вспорхнув, развернуть
радужные крылья, *страшноотчаяние*
щемило ей **сердце**.“
(Толстой; 1984: 94)

„Али, иако је личила на лептира који је
тек пао на травку и спреман је сваки час
да рашири крилца и да прхне, *страшно*
очајање јој је гризло **срце**.“
(Толстој, 2005: 71)

-стид

„... этот взгляд, полный любви, которым,,
она тогда взглянула на него и на который

... *стидела се* и **срце** ју је *болело* због
тога погледа пуног љубави којим га је

он не одговорио њој, мучителним *стыдом* погледала, а на који он није одговорио. “
резал ее **сердце**. “ (Толстой, 1984: 92) (Толстој, 2005: 69)

-сажаљење

„ В этой смиренной, покорной торопливости бедного, дряхлого старика было столько *вызывающего жалость*, столько такого, отчего иногда **сердце** точно переворачивается в груди, что вся публика, начиная с Адама Иваныча, тотчас же переменяла свой взгляд на дело. “ (Достоевский, 1975: 24)

„ У тој смиреној, покорној журби јадног, оронулог старца, било је много *нечегашто изазива сажаљење* „и што човека неки пут **у срце** дарне, тако да су сви присутни наједаред променили своје раније држање. “

(Достојевски, 1992: 15)

-туга

„ ... но как изобразить мне тогдашнюю,, ... *грусть* мою (которую живо сейчас припомнил), засевшую **всердце**...“ (Достоевский, 1975: 22)

али како да опишем своју тадашњу *тугу* (које сам се сада живо сетио) која ми је пала **на срце**....“ (Достојевски, 1992: 33)

Свакако, у срце локализујемо и бројне пријатне емоције:

-радост

„ Он узнал, что она тут, по *радости* и страху, охватившим его **сердце**. “ (Толстой, 1984: 35)

„Сазнао је да је она ту по *радости* и страху који му обузеше **срце**. “ (Толстој, 2005: 28)

-задовољство

„ ... и странное *чувство удовольствия*, ... и вместе страха чего-то вдруг шевельнулосьпо у нее **всердце**. “ (Толстой, 1984: 87)

и чудно *осећање задовољства* мешано са страхом од нечега, пробуди се у њеном **срцу**. “ (Толстој, 2005: 65)

-љубав

„ У тебя **всердце** нашлось столько *любви*, чтобы простить... (Толстой, 1984: 111)

„ У твом **срцу** било је толико *љубави* “да си могла опростити...“ (Толстој, 2005: 82)

3. Приједлошко-падежне конструкције које означавају локализацију емоције, када је локализатор срце (срце)

Локализација емоција подразумијева изражавање просторних односа, као и када је у питању било који други тип локализације. Семантичка категорија простора се остварује на свим језичким нивоима, при чему је важно присуство елемената, који чине њен ситуативни оквир. За изражавање датог значења у оба језика, веома су погодне приједлошко-падежне конструкције, које могу да пренесу информације о томе да ли се ради о статичној или динамичној ситуацији, који положај заузима објекат локализације у односу на локализатор. Такве конструкције су основни носиоци просторног значења у независним реченицама. (Пипер, Антонић, 2005: 717-722)

Просторно значење у оба језика може да се изрази и само падежним облицима без приједлога. Пипер наводи да је за руски језик карактеристична конструкција инструментала без приједлога, а у српском инструментала и датива без приједлога.

Користећи се Пиперовом терминологијом (в. Пипер, 1977-1973: 5), треба нагласити да ћемо емоцију сматрати објектом локализације, а *срце* локализатором. Локализатор мора бити лексема конкретног значења, док објекат локализације могу бити и апстрактне лексеме. (Пипер, Антонић, 2005: 717) Обратићемо пажњу на оријентациони аспект просторног одређивања, као и на кинетички.

3.1. Оријентациони аспект просторног односа

Конструкција, која се најчешће среће у оба језика, јесте она која указује на оријентациони аспект просторног односа и на директну лоцираност, при чему је оријентир унутрашњост локализатора срце. Такво значење у руском језику се изражава конструкцијом **в+Л**, а у српском језику аналогном конструкцијом **у+Л**.

„У тебя **всердце** нашлось столько любви, чтобы простить...”
(Л. Н. Толстой, 1984: 111)

„У твом **срцу** било је толико љубави да си могла опростити...”
(Л. Н. Толстој, 2005: 82)

„Модели предлошко-падежних конструкција с локативом су у оба језика немаркирани према критеријуму који се односи на кретање објекта локализације. С обзиром на то да обележавају и исти оријентир, **в+Л** у руском и **у+Л** у српскохрватском језику имају исте семантичке структуре, а на синтагматском плану најчешће представљају преводне еквиваленте.“ (Пипер, 1977-1978: 15)

Специфична је друга бинарна опозиција, која потпада под директну лоцираност. Уколико је оријентир површина локализатора, то је могуће изразити конструкцијом **на+Л** у оба језика. Међутим, у анализираним примјерима из корпуса није пронађена употреба конструкције **на+сердце** у руском језику, иако неколико релевантних рјечника показује да је таква конструкција у руском језику могућа у одређеним контекстима. (Рјечник, 1983: 502-503; Ожегов, Шведова, 2010: 713). Умјесто лоцирања емоција на површину срца, оне су лоциране у унутрашњост срца (конструкција **в+Л**) или на површину душе (конструкција **на+Л**). Наведене конструкције су много фреквентније у односу на конструкцију **на+сердце**. У српском језику, пак, конструкција **на+срце** је често у употреби у датом семантичком контексту. У другим контекстима, конструкција **на+Л** представља руско-српски морфолошки и семантички еквивалент.

„ ... вспомнила любовь к себе того, кого она любила, и ей опять стало радостнона душе и она с улыбкой счастья легла на подушку. “

(Толстой, 1984: 64)

„ ... но как изобразить мне тогдашнюю грусть мою (которую живо сейчас припомнил), засевшую в сердце...“

(Достоевский, 1975: 22)

„ ... сети се љубави оног кога је и сама волела, и опет јој би лако на срцу, и леже на узглављу са срећним осмејком.“

(Толстој, 2005: 49)

„ ... али како да опишем своју тадашњу тугу (које сам се сада живо сетио), која ми је пала на срце...“

(Достојевски, 1992: 33)

У оба анализирана случаја у питању је непосредна локализованост.

3.2. Кинетички аспект просторног односа

Кључна особина овога аспекта јесте могућност објекта локализације да мијења своје мјесто у простору и на тај начин мијења и свој положај према локализатору. Пипер наводи да, као бинарну опозицију, разликујемо усмјерено и неусмјерено кретање. (Пипер, 1977-1978: 14)

У мноштву случајева је емоцији, као граматичком субјекту реченице, приписана одређена радња, употребом глагола **резать – резати, щемить – тиштати, шевельнуться – макнути се, охватить – обузети**. Евидентно је да сви поменути глаголи искључују статичност, нарочито када се сагледају у реченичном контексту.

„ ... этот взгляд, полный любви,
которым она тогда взглянула на
него и на который он не ответил
ей, мучительным стыдомрезал ее
сердце. “ (Толстой, 1984: 92)

„ ... стидела се и срце ју је болело
због тога погледа пуног љубави
којим га је погледала, а на који он
није одговорио. “ (Толстој, 2005: 69)²

„ Но, вопреки этому виду бабочки,
только что уцепившейся за травку и
готовой, вот-вот вспорхнув, развернуть
радужные крылья, *страшноотчаяние*
щемило ей **сердце**. “
(Толстой, 1984: 94)

„ Али, иако је личила на лептира који је
тек пао на травку и спреман је сваки час
да рашири крилца и да прхне, *страшно*
очајање јој је *гризло* **срце**. “
(Толстој, 2005: 71)

„ Он узнал, что она тут, по *радости* и
страху, *охватившим* его **сердце**. “
(Толстой, 1984: 35)

„ Сазнао је да је она ту по *радости* и
страху који му *обузеше* **срце**. “
(Толстој, 2005: 28)

Можемо рећи да се емоција ипак креће у једном јасно ограниченом простору, тј. у границама датог органа, *срца*. Семантика наведених глагола нам не даје прецизне информације у ком смјеру или правцу се креће, што значи да је кретање неусмјерено. Морфолошки посматрано, локализатор у овим примјерима није изражен приједлошко-падежном конструкцијом него само падежном. Синтаксички гледано, *срце* (*сердце*) нема функцију адвербијала за мјесто, као што је био случај у раније наведеним примјерима, већ функцију директног објекта. Самим тим, јасно се види да је именица *срце* (*сердце*) у датим примјерима изражена акузативом у оба језика.

„ ... и странное *чувствоудовольствия*
и вместе *страха* чего-то вдруг *шевелинулось*
у нее **всердце**. “ (Толстой, 1984: 87)

„ ... и чудно *осећање* *задовољства*
помешано са *страхом* од нечега,
пробуди се у њеном **срцу**. “
(Толстој, 2005: 65)

Наведене емоције (задовољство и страх) нису постојале у простору наведеног локализатора у неком тренутку у прошлости, а потом су се појавиле. Глагол у српском језику **пробудити се** може да асоцира и на усмјерено

² У преводу на српски језик одабрана је друкчија конструкција као преводилачко рјешење, али је сасвим могућа употреба конструкције, која је аналогна оној на руском језику – *стид је резао срце*.

кретање, које је усмјерено одоздо ка горе. Што се тиче морфолошких карактеристика локализатора, он је изражен конструкцијом **в+Л**, односно **у+Л**, коју смо често сретали и при разматрању оријентационог аспекта просторног односа.

Уколико се ради о усмјереном кретању, разликују се три типа у оба језика:

- адлативност (приближавање оријентирау)
- аблативност (удаљавање од оријентира)
- перлативност (пресијецање оријентира)

Адлативне конструкције затичемо у сљедећим примјерима:

„ ... но как изобразить мне тогдашнюю
грусть мою (которую живо сейчас
припомнил), засевшую **в сердце**...“
(Достоевский, 1975: 22)

„ ... али како да опишем своју
тадашњу *тугу* (које сам се сада живо
сетио), која ми је пала **на срце**...“
(Достојевски, 1992: 33)

„ Так и есть, - подумала Кити, и вся
кровь прилила ей **к сердцу**. “
(Толстой, 1984: 56)

„ Ето ти, - помисли Кити, и сва јој *крв*
појури к срцу. “ (Толстој, 2005: 43)

Адлативне конструкције прате одговарајући глаголи који семантички указују на то да се емоција креће, а понекада, чак, могу рећи нешто и о правцу тога кретања. Више информација добијамо из приједлошко-падежних конструкција, које прецизирају о ком правцу кретања се ради. У руском језику су употријебљене конструкције **в+Л** и **к+Д**, а у српском језику **на+Л** и **к+Д**. Мада у другом примјеру разматрамо кретање *крви*, која, као што је познато, није емоција, примјер сматрамо релевантним, јер конструкција указује на одређене емоције.

Интересантно је да конструкција **в+Л** у руском језику, није преведена еквивалентном **у+Л** у српском језику. И заиста, израз *...али како да опишем своју тадашњу тугу која ми је пала у срце*, није уобичајен у српском језику.

Што се тиче аблативности, издвајамо сљедеће примјере:

„ Ещё немного, и вы произведете
меня в генералы, - отвечал я,
смесьот души. “
(Достоевский, 1975: 44)

„ Још мало па ћете ме и за генерала
произвести, - одговорих ја, *смејући*
се од срца. “
(Достојевски, 1992: 52)

„ Анна Андреевна искрено плакала,
от всей души сожалея моего героя
пренаивно желая хоть чем-нибудь
помочь ему в его несчастиях, что
понял я из ее восклицаний. “
(Достоевский, 1975: 43)

„ Ана Андрејевна искрено плакаше
из свег срца сажалевајући мог јунака
и пренаивно желећи да му чиме
било помогне у његовим“
(Достојевски, 1992: 49)

У овим примјерима кинетичке особине су приписане показатељима одређених емоција. *Смијех* указује на неколико пријатних емоција (радост, срећа, задовољство), док *плач* указује на низ непријатних емоција (туга, сажаљење). У руском језику су то конструкције **от+Г**, а у српском језику конструкције **од+Г** и **из+Г**. Овакве конструкције у оба језика (**от всей души, од свег срца, из свег срца**) наглашавају искреност емоција и њихов интензитет.

Анализирајући већи број примјера из корпуса, примјеђено је да конструкција из српског језика **од свег срца** као свој еквивалент у руском језику врло често има бесприједлошку инструменталну конструкцију **всею душой**. Док наведена конструкција из српског језика означава усмјерено, аблативно кретање, поменута конструкција из руског језика, говори о локативности, при чему је локализатор цијела запремина наведеног органа. И у српском језику, емоција креће са сваког дијела поменутог органа, дакле, захватала је цијелу запремину и сада се одваја од локализатора. Обје конструкције указују на искреност и интензитет емоција.

„ Теперь он **всею душой** раскаивался,
что начал этот разговор со Степаном
Аркадычем. “
(Толстой, 1984: 48)

„ Сада се **од свег срца** кајао што
је почео тај разговор са Степаном
Аркадијевичем. “
(Толстој, 2005: 38)

„ Ей **всею душой** было жалко его,
тем более что она жалела его
в несчастии, которого сама была
причиною. “
(Толстой, 1984: 63)

„ Жалила га је **од свег срца**, утолико
више што га је жалила због несреће
којој је она сама била узрок. “
(Толстој, 2005: 48)

„ Но, душенька, мне просто жалко,
жалко тебя **всею душой**. “
(Толстой, 1984: 78)

„ Али, душо моја, мени те је жао,
жао ми те је од свег срца. “
(Толстој, 2005: 59)

„ Но, душенька, мне просто *жалко*,
жалко тебя **всею душой**. “

(Толстой, 1984: 78)

„ Али, душо моја, мени те је жао,
жао ми те је од свег срца. “

(Толстој, 2005: 59)

Аналогна овој конструкцији у руском језику је конструкција **свом душом/свим срцем**, која је фреквентна у српском језику. Конструкција **всем сердцем** није пронађена у корпусу, што нам говори о фреквентности употребе именица **сердце** и **душа** у руском језику.

*4. Фреквентност употребе именице **сердце (срце)** као локализатора емоција у руском и српском језику*

У рјечнику *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка* (1997: 87-91) под одредницом *душа* наводи се да је то, без премца, најважнији невидљиви орган у свијести рускога народа, а самим тим и у руском језику. *Душа* је описана као много комплекснији орган у односу на *срце*, јер се ту одиграва цјелокупни унутрашњи живот човјека, док *срце* има знатно ужу функцију, јер је оно, превасходно, орган човјекових осјећања и жеља. Узрок тако великом значају *душе* у свијести руског народа и руском језику, треба тражити у хришћанској мисли, која прожима руски језик. Многобројни примјери показују нам да у српском језику, *душа* нема примат над *срцем* кад је у питању локализовање емоција, него се чини да су те двије лексеме заступљене подједнако.

„ Анна Андреевна искренно плакала,
от всей души сожалея моего героя
пренаивно желая хоть чем-нибудь
помочь ему в его несчастиях, что
понял я из ее восклицаний. “

(Достоевский, 1975: 43)

„ Ана Андрејевна искрено плакаше
из свег срца сажаљевајући мог јунака
и пренаивно желећи да му чиме
било помогне у његовим“

(Достојевски, 1992: 49)

„ Ещё немного, и вы произведете
меня в генералы, - отвечал я,
смеясь **от души**. “

(Достоевский, 1975: 44)

„ Још мало па ћете ме и за генерала
произвести, - одговорих ја, смејући
се од срца. “

(Достојевски, 1992: 52)

„ вспомнила любовь к себе того, кого она любила, и ей опять стало радостнона душе и она с улыбкой счастья легла на подушку. “

(Толстой, 1984: 64)

„ ... сети се љубави оног кога је и сама волела, и опет јој би лако на срцу, и леже на узглављу са срећним осмејком.“

(Толстој, 2005: 49)

„ Теперь он **всєю душой** раскаивался, что начал этот разговор со Степаном Аркадычем. “

(Толстой, 1984: 48)

„ Сада се од **свег срца** кајао што је почео тај разговор са Степаном Аркадијевичем. “

(Толстој, 2005: 38)

„ Ей **всеюдушой** было жалко его, тем более что она жалела его в несчастьи, которого сама была причиною. “

(Толстой, 1984: 63)

„ Жалила га је од **свег срца**, утолико више што га је жалила због несреће којој је она сама била узрок. “

(Толстој, 2005: 48)

5. Закључак

Анализа поменутих примјера је имала за циљ да покаже које конструкције су најфреквентније у датом семантичком контексту и да ли на том плану постоје одређене разлике у два сродна језика, какви су руски и српски. Примјери су показали да се емоције у оба језика најчешће локализују у унутрашњост срца као локализатора, што се изражава конструкцијама **в/у+Л**. У руском језику се веома ријетко налазе примјери у којима је емоција лоцирана на површину срца као локализатора, за разлику од српског језика, гдје је заступљена конструкција **на+Л** у наведеном контексту. Преводни еквиваленти оваквим конструкцијама у руском језику су конструкције **в+Л**, ако је локализатор *срце* или **на+Л**, ако је локализатор *душа*. Евидентно је да је при изражавању оријентационог аспекта у наведеном контексту доминантан спацијални локатив у оба језика.

У руском језику *душа* је много заступљенија у овом контексту, него што је то лексема *сердце*. О томе свједоче анализирани примјери, као и рјечници руског језика. У српском језику *срце* има подједнако важну улогу у изражавању датог значења као и лексема *душа*.

Извори

- Достоевский 1975: Ф. М. Достоевский, *Подросток*, Москва, Наука.
Достојевски 1992: Ф. М. Достоевски, *Дечко*, Горњи Милановац, Дечје новине.
Достојевски 1988: Ф. М. Достоевски, *Понижени и увређени*, Београд, Рад.
Достоевский 1971: Ф. М. Достоевский, *Униженные и оскорбленные*, Москва, Детская литература.
Толстой 1984: Л. Н. Толстой, *Анна Каренина*, Москва: Правда.
Толстој 2005: Л. Н. Толстој, *Ана Карењина*, Београд: New media.

Литература

- Александрова 1975: З. Е. Александрова, *Словарь синонимов русского языка*, Москва, Русский язык
Казарина 2002: В. И. Казарина, *Синтаксический концепт „состояние“ в современном русском языке (к вопросу о его формировании)*, Елец.
Миливојевић 2008: Z. Milivojević, *Емоције*, Novi Sad, Psihopolis.
Мирић 2007: Д. Мирић, Предикати емоционалног односа жаљења у руском и српском језику,
Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад, Матица српска.
Московљевић 2000: М. Московљевић, *Речник савременог српског књижевног језика с језичким саветником*, Београд, Гутенбергова галаксија.
Ожегов, Шведова 2010: С. И. Ожегов, Н. Ю Шведова, *Толковый словарь русского языка*, Москва,
Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова
Пипер 1977-1978: П. Пипер, Обилежавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику: *Прилози проучавању језика*, књ. 13-14, Нови Сад.
Пипер, Антонић и др. 2005: П. Пипер, И. Антонић и др. *Синтакса савременог српског језика (проста реченица)*, Београд, Београдска књига; Институт за српски језик САНУ.

Рјечник 1997: *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка* – первый выпуск,

Москва, Языки русской культуры.

Рјечник 1983: *Словарь сочетаемости слов русского языка*, Москва, Русский язык.

Весна Д. Мичич

ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНЫЕ КОНСТРУКЦИИ С ЗНАЧЕНИЕМ ЛОКАЛИЗАЦИИ ЭМОЦИЙ (ЛОКАЛИЗАТОР *СЕРДЦЕ*) В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

Цель этой работы есть показать какие предложно-падежные и падежные конструкции мы используем чтобы выразили локализацию эмоций в русском и сербском языках, и чтобы увидели существуют ли сходства или различия в этих двух языках. Тоже, эта работа должна показать существует ли разница в семантических характеристиках двух лексем – *сердце* и *срце* и частота их употребления в данном контексте в русском и сербском языках. Анализ сделан на морфологическом и семантическом планах и показал небольшие различия на обоих планах. В русском языке чаще употребляется лексема *душа* в данном контексте, а причина находится в христианской традиции. В сербском языке, обе лексемы употребляются часто.

Ключевые слова: сердце, локализатор, объект локализации, эмоция, предложно-падежная конструкция.

ОД БЕКЕРА ДО ШУРЛЕА. ПРИЛОГ О ТРАНСКРИПЦИЈИ НЕМАЧКИХ ИМЕНА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

Апстракт: У раду се на основу резултата анкете спроведене међу говорницима српског језика као матерњег изводе закључци о познавању и примени постојећих, у српском језику прецизно дефинисаних правила за транскрипцију немачких властитих имена, утврђују се (језички и ванјезички) разлози који доводе до правилне или неправилне транскрипције, од којих се као доминантан издваја утицај познавања немачког језика. Анализом су обухваћени следећи проблеми: транскрипција немачких умлаута (й, ѓ и ä), писање групе -ig на крају речи и преношење и флексија немачких женских имена која се завршавају на -e, док недоумице и неуједначености које постоје у правопису српског језика неће бити предмет овог истраживања.**

Кључне речи: транскрипција, властита имена, српски језик, немачки језик, правопис.

1. Увод.

Да у српском језику приликом транскрипције немачких имена често постоје неусаглашености запажа се у разним сферама употребе језика, а пре свега у медијима који врше значајан утицај на нормирање и усвајање одређеног облика страног имена. Тако се нпр. немачки фудбалер Андре Ширле јавља и као Андре Шурле, отац психоанализе се зове Сигмунд, али и Зигмунд Фројд, Моцарт је рођен не само у Салцбургу, већ и у Залцбургу и Салзбургу, а аутор чувеног немачког речника може бити Герхард Вариг или Герхард Варих. Поставља се питање у којој мери је разлог јављања оваквих и сличних недоумица непостојање тачно утврђених правила транскрипције немачких гласова у српском језику, а у којој мери непознавање постојећих правила од стране говорника српског језика као матерњег.

¹ dbmarjan@eunet.rs

² Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Један део рада изложен је у виду усменог саопштења на IX међународном научном скупу *Српски језик, књижевност, уметност* 24.10.2014. године на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу.

Да у српском језику највећим делом постоје јасно дефинисана правила за транскрипцију немачких гласова потврђује преглед важећих правописа. Тако се нпр. у *Правопису српскога језика* у издању Матице српске (2011) наводи да, и поред тога што се немачки гласовни систем и изговор гласова веома разликује од српског, у српском језику постоји углавном постојан систем транскрипције имена из немачког језика. Будући да се приликом транскрипције занемарују одређене особине немачког изговора (нпр. аспированост безвучних сугласника и делимична или потпуна обезвученост њихових звучних парњака), изводи се закључак да се правила прилагођавања у српском језику „могу успешно приказати полазећи од немачке графије, која има углавном систематичан однос према немачком гласовном систему“ (Пешикан и др. 2011: 208-209). Затим се нуди преглед уобичајених правила транскрипције немачких имена, уз напомену да постоје одређене недоумице и неуједначености, које се пре свега односе на неконсеквентно преношење немачког почетног *S* испред самогласника (*Сименс* : *Билд ам Зонтаг*) и неконсеквентно примењивање правила о једначењу по звучности (*Дрезден* : *Потсдам*).

2. ПРЕДМЕТ, ЦИЉ И МЕТОДЕ ИСТРАЖИВАЊА.

Предмет овог истраживања јесу постојећа, правописом јасно дефинисана правила за транскрипцију немачких имена у српском језику, док напред наведене и сличне недоумице и недоследности неће бити узимане у разматрање³. Циљ нам је да утврдимо у којој мери говорници српског језика познају и у језичкој пракси примењују дата правила, посебно када је реч о гласовима које српски језик не познаје (немачки умлаути), као и да испитамо (језичке и ванјезичке) разлоге који доводе до правилне или неправилне транскрипције немачких имена, од којих се као доминантан издваја (позитиван или негативан) утицај познавања немачког језика. У раду се анализирају следећи проблеми: а) транскрипција немачких умлаута (*ü, ö* и *ä*); б) писање групе *-ig* на крају речи, као и в) преношење и флексија немачких женских имена која се завршавају на *-e*. У оквиру последњег проблема кратко се осврћемо и на питање међувокалског *J*, које због недовољног броја примера захтева додатне анализе.

Као методу истраживања одабрали смо онлајн анкету, коју смо спровели међу испитаницима различите старосне доби, степена образовања, професија, као и различитог нивоа познавања немачког језика. Анкета је са-

³ Овим питањима аутори се баве у раду: Недељковић Даница, Никола Вујчић, *Да ли се у Бечу једе захер или сахер торта? О транскрипцији немачких имена у српском језику*. Зборник радова са IX међународног научног скупа *Српски језик, књижевност, уметност*, Крагујевац: ФИЛУМ (у изради).

држала 29 питања и била је једним делом контролисаног типа (9 питања у којима су испитаници имали могућност да бирају између понуђених одговора), а делом отвореног типа (20 питања код којих су испитаници уписивали одговор који сматрају исправним). У анкети је учествовало 266 испитаника, од којих 58 никада није учило немачки језик, 127 има одређено знање немачког језика (учили су у основној и/или средњој школи, на факултету, курсу језика, преко телевизије или су боравили у земљама немачког говорног подручја), док 81 испитаник студира или је завршио германистику. Према критеријуму познавања немачког језика, који смо сматрали релевантним за спроведено истраживање, резултати су табеларно представљени у три колоне: у првој су они који не познају немачки језик, у другој негерманисти, а у трећој германисти.

3. Писање немачких умлаута (нем. Umlaut).

Под умлаутима, често превођеним као „прегласи“ или „помућени вокали“, подразумевамо три вокала у немачком језику које фонетски систем српског језика не познаје. Ради се о вокалима *ï*, *ä* и *ö*. У највећем броју случајева графички се реализују помоћу дијакритичких знакова изнад одговарајућих вокала, али се могу јавити и у облику *ie*, *ae* или *oe*. Будући да поседују сопствене вокалске карактеристике (начин и место артикулације, квалитет и дужину), те стога заузимају посебно место у вокалском трапезу (Дуден 4 2006⁷: 28), ова три гласа у немачком фонетском систему представљају засебне гласове.

Следећи опште правило о транскрибовању страних гласова у српском језику: „Гласове страних језика треба транскрибовати најближим нашим гласовима.“ (Белић 1950: 110), може се закључити да је за исправну транскрипцију немачких умлаута неопходно познавање немачког фонетског система, одн. правилног изговора поменутих вокала. Нешто прецизније нормирање овог дела правописа српског језика спроведено је у Речнику Матице српске и Матице хрватске из 1960. године у коме се за сваки од наведених гласова одређује глас у српскохрватском језику који му је „најближи“, па тако *ï* транскрибујемо као *и*, а *ä* и *ö* као *е* (Алексић и др. 1960: 153). Исто правило преузимају и аутори *Правописа српскога језика* у издању Матице српске из 2011. године. Услед оваквог, прескриптивног, начина нормирања није неопходно познавање немачког језика, одн. фонетског система да би се задовољила правила транскрипције у српском језику. Неопходно је, дакле, само познавање правила српског правописа.

Да бисмо утврдили у којој мери говорници српског језика познају наведено правописно правило и на који начин познавање немачког језика

утиче на транскрипцију ових гласова, у анкети смо испитали писање 7 властитих имена са вокалом *ii*, 2 са вокалом *ö* и један пример са вокалом *ä*.

3.1. Примери са вокалом *ii*.

Код вокала *ii* Правопис Матице српске налаже транскрипцију у виду српског вокала *и* (Пешикан и др. 2011: 210). У табелама 1 и 2 представљени су резултати анкете.

Табела 1.

	не познају немачки јез.	негерманисти	германисти
Tübingen → Тибинген* 259 / 170 (65,6%)	62,9%	58,8%	77,7%
Düsseldorf → Дизелдорф* 262 / 248 (94,6%)	94,7%	94,3%	95%
Lübeck → Либек 258 / 206 (79,8%)	79,2%	73,3%	90,1%
Münster → Минстер* 257 / 209 (81,3%)	79,6%	73,1%	95%
Saarbrücken → Зарбрикен* 262 / 186 (71%)	76,3%	65%	76,5%

(Звездича * указује на постојање варијација датог имена у одговори-ма који нису контролисаног типа, али је глас који се испитује у свим примерима очуван!)

Најпре се издвајају имена немачких градова (*Tübingen*, *Düsseldorf*, *Lübeck*, *Münster*, *Saarbrücken*). На основу резултата анкете може се извести следећи општи закључак: што је град познатији (највероватније услед заступљености у медијима, па затим и из опште културе), то је транскрипција приближнија дефинисаној норми, независно од познавања језика. Тако је вокал *ii* у немачком граду *Düsseldorf* у 94,7% / 94,3% / 95% случајева транскрибован као *u*⁴. Резултати су нешто диференциранији када су у питању градови који, по мишљењу аутора, не спадају у општепознате немачке градове. Као пример узимамо град *Lübeck*. У овом случају је 90,1% германиста транскрибовало *ii* као *и*, док је то исто учинило 79,2% непознавалаца немачког језика и 73,3% негерманиста. Овај резултат се може

⁴ Претпостављамо да би ова трвдња нашла своју потврду и у примеру München → Минхен, који смо услед изузетне фреквентности намерно изоставили у анкети.

тумачити двојако: велики проценат одговора германиста указује на познавање немачког фонетског система, са једне стране, и правила транскрипције у српском језику, са друге стране, што сматрамо мање вероватним. Ипак не може се пренебрегнути чињеница да се код германиста уочавају разлике у резултатима код градова *Saarbrücken* и *Tübingen* с једне стране, и градова *Münster*, *Düsseldorf* и *Lübeck* с друге стране. Овај резултат указује на познатост градова Минстер и Либек у српском језику међу германистима, више него код осталих испитаника. То се може објаснити релевантношћу поменути два града: Минстер заузима веома значајно место у германистици, али и у немачкој србистици (сербокroatистици), док је Либек родно место немачког писца Томаса Мана и у том контексту често помињани град.

Код непознавалаца немачког језика можемо констатовати или познавање правила транскрипције немачких гласова у српском језику или пак можемо претпоставити да је један број одговора добијен аналогјом (*Düsseldorf* → Дизелдорф = *Lübeck* → Либек), као и да је последица опште информисаности испитаника. Веома је тешко у овом случају утврдити тачан узрок резултата јер бисмо морали да спроведемо детаљну социолошку анализу испитаника: ниво и врста образовања, године трајања образовања, период протекао након завршетка образовања и одатле индиректно извести ниво познавања правила матерњег језика. Оваква анализа би далеко превазилазила оквире овог рада, али и компетенције аутора, те се због тога њоме нећемо бавити.

Интересантан налаз представљају резултати негерманиста, тј. познавалаца немачког језика који су своја знања стекли на најразличитије начине: путем школског образовања (основна, средња школа, факултет), на курсевима језика, боравком на немачком говорном подручју, преко рођака и пријатеља. Из табеле се види да у највећем броју случајева њихови резултати имају најлошије вредности. Овај резултат имплицира негативан утицај услед (површног) познавања правила немачког фонетског система. Наведену појаву утицаја страног фонетског система на транскрипцију у српском језику која није у складу са важећом правописном нормом називамо *фонолошка интерференција*. У овим конкретним случајевима може се закључити да испитаници недовољно познају фонетска правила немачког језика и да их она само додатно спутавају у примени правила транскрипције у српском језику. Такође се може претпоставити да се испитаници у случајевима несигурности воде писаном формом немачких речи, а не изговором, као што би према дефинисаном правилу требало. Овакав начин реализације писања страних речи препоручује и Симић и наводи да приликом писања речи „неодређеног или колебљивог изговора“ не копирамо гласовни, него словни састав страних речи (Симић 2003: 139, 140). Наведено правило, међутим, у датим примерима не важи, будући да постоје јасна правила за

транскрипцију немачких умлаута, па се овде пре може говорити о познавању одн. непознавању правописних правила српског језика.

Занимљив случај за анализу представљају два примера немачка презимена – *Jülich* и *Schürre*. Резултати се налазе у табели 2.

Табела 2.

	не познају немачки јез.	негерманисти	германисти
<i>Jülich</i> → Јилих* 224 / 116 (51,8%)	50%	46,8%	60,2%
<i>Schürre</i> → Ширле 238 / 167 (70,2%)	66,6%	65,8%	79,4%

Код ова два презимена запажамо већу несигурност у писању, чак и код германиста, што потврђује да и код ове групе испитаника на правилну транскрипцију у већој мери утиче степен познатости датог имена у српском језику него само познавање правописне норме. У првом примеру ради се о, највероватније, ширим круговима потпуно непознатом презимену, док се у другом примеру ради о презимену немачког фудбалера Андреа Ширлеа. У том случају можемо да претпоставимо да је сигурност одн. несигурност у писању овог презимена условљена медијском заступљеношћу овог фудбалера на српском говорном подручју. Уз то се један проценат погрешно транскрибованих одговора сигурно може објаснити чињеницом да је у медијима често заступљена погрешна варијанта датог презимена (Шурле). Код примера *Jülich* примећујемо 50% реализације гласа *ï* као *и* и 50% као *у*. Обик *Јулих* је највероватније производ познавања правила или аналогije, док облик *Јулих* можемо објаснити роковођењем графичким обликом или евентуално лакшом артикулацијом слога ЈУ у односу на слог ЈИ.

3.2. Примери са вокалима *ö* и *ä*.

Код вокала *ö* и *ä* Правопис Матице српске налаже транскрипцију у виду српског вокала *е* (Пешикан и др. 2011: 209, 210). Табела 3 представља резултате анкете.

Табела 3.

	не познају немачки јез.	негерманисти	германисти
Görlitz → Герлиц* 261 / 192 (73,6%)	70,9%	65,8%	87,5%
Römer → Ремер 237 / 135 (57%)	48,9%	53,4%	67,5%
Schönbrunn → Шенбрун* 226 / 166 (73,4%)	72,7%	67,2%	83,3%
Bäcker → Бекер 239 / 214 (89,5%)	63,2%	94%	100%

Интересантан је резултат код примера *Römer* → *Ремер* у коме изненађује релативно мали проценат одговора у складу са нормом код свих испитаника, па и код германиста. Ради се о непознатом⁵ и не тако честом немачком презимену које поново потврђује закључак да се испитаници у случају несигурности ослањају на писану, а не на фонетску форму дате речи, а то проистиче из недовољног познавања правила транскрипције немачких речи у српском језику. На другој страни налазимо пример *Bäcker* → *Бекер* који представља веома фреквентно немачко презиме, али и интернационално познато и медијски пропраћено у лику и делу тенисера Бориса Бекера. Велики проценат одговора у складу са нормом код испитаника који познају немачки језик (негерманисти и германисти) објашњавамо „чистим“ изговором немачког гласа *ä* који у потпуности одговара изговору српског вокала *e* и познавању ове подударности. Испитаници који нимало не познају немачки језик су ускраћени за ово сазнање и код њих се јавља већа несигурност.

4. Група *-ig* на крају речи.

Према фонетској норми немачког језика група *-ig* на крају речи се најчешће изговара као такозвани *ich*-глас - [iç] (Дуден 6 2005⁶: 84). Ипак, кодификатор признаје да постоје и други начини изговора ове гласовне групе у зависности од регионалне одређености. Тако се иста група може понегде реализовати и као гласовна група *ик*, али и *иш* (ибид.). Ова чињеница знатно отежава полазну изговорну основу на којој би се вршила транскрипција приликом преноса таквих имена у српски језик. Претпостављамо да је из

⁵ Германистима би ово презиме требало да буде итекако познато, с обзиром на то да се ради о ауторки релевантне литературе из германистичке лингвистике. Чак и да није познато из поменутог контекста, они би требало да владају фонетским правилима немачког језика, која у комбинацији са правилима српског правописа неминовно доводе до решења *Römer* → *Ремер*.

тог разлога изговор групе *-ig* на крају речи у српском језику нормиран према писаном, а не према изговореном облику (Симић 2003: 139, 140). Потврду налазимо и у Правопису Матице српске, где се наводи да се немачко *G* увек транскрибује као *Г*, чак и онда кад му је изговор фрикативан (типа *X*, у секвенци *-IG*), нпр. *Лудвиг* (LUDWIG), *Хениг* (HENNIG) (Пешикан и др. 2011: 209-210), што је случај и са примерима из наше анкете.

На основу резултата анкете можемо да изведемо следеће закључке о познавању правила транскрипције групе *-ig* на крају речи:

Табела 4.

	не познају немачки јез.	негерманисти	германисти
<i>Leipzig</i> → Лајпциг* 261 / 239 (91,5%)	98,2%	88,7%	91,3%
<i>Wahrig</i> → Вариг 239 / 99 (41,4%)	71,4%	31,8%	36,4%

Испитаници који нимало не познају немачки језик нису ни препознали специфичност предметног завршетка, те су скоро сви транскрибовали писани облик. Претпоставка је да је на овакав начин транскрипције утицала фреквентност и познатост града чији се назив на српском језику већ усталио у облику Лајпциг. Слично су поступили и германисти иако је њима веома добро познат изговор ове групе гласова. То можемо објаснити или познавањем правила да се група не треба транскрибовати гласовно – што сматрамо мало вероватним – или несигурношћу услед различитих могућности изговора дате групе у немачком језику. Уз то долази и фреквентност појављивања овог града у облику Лајпциг, која у овом случају, врло вероватно, има пресудну улогу. Насупрот овом примеру, наредни пример показује сасвим другачије резултате. Већина испитаника који не поседују знања немачког језика опет одговара, сходно логици из претходног примера, да се група реализује у српском језику као група *иг*. Интересантан је зато налаз испитаника са знањем немачког језика који у мањини заступају овај став. Дакле, већина испитаника са знањем немачког језика, међу којима су и германисти, сматра да се ова група у српском језику треба транскрибовати као група *их*. Ово иде у прилог тези да испитаници не заснивају своје одговоре на познавању правила српског правописа, већ немачког изговора који је њима кроз учење немачког језика као страног најближи⁶. Будући да се у другом примеру ради о нефреквентном немачком презимену у свакодневной употреби, критеријум

⁶ Интересантно је да нема ниједног понуђеног одговора са групама *-ик* и *-ии* које, територијално посматрано, заузимају знатан део немачког говорног подручја, посебно група *-ик* (уп. http://www.philhist.uni-augsburg.de/lehrstuehle/germanistik/sprachwissenschaft/ada/runde_1/f14a-c/, 11.10.2014.)

фреквентности и познатости приликом давања одговора морамо искључити. Зато узроке оваквих одговора морамо тражити у познавању немачког језика, са једне стране и аналогije, одн. несигурности, са друге стране. И у овим примерима код познавалаца немачког језика учојавамо фонолошку интерференцију која је обрнуто пропорционална критеријуму фреквентности/познатости што се јасно учојава на примеру *Вариг-Варих*.

5. Женска имена која се завршавају на –е.

Када је реч о писању женских страних имена, у српском језику је уобичајено граматичко прилагођавање, које се врши на два начина: а) прилагођавање захвата и номинатив, тако што се успоставља завршно –А, схваћено као наставак (нпр. Жанета, Брижита и сл.); б) номинатив остаје неприлагођен, али се наставци женског рода појављују у промени, нарочито у дативу и присвојном придеву (нпр. Кетрин - Кетринин) (Пешикан и др. 2011: 174-5). На тај начин се женска имена страног порекла уклапају у граматички систем српског језика и губе статус страног елемента. Историјски посматрано, прерађивање завршетака речи и њихово уклапање у систем словенске деклинације сеже још у доба Константина (Ћирила) Солунског, а одржало се и у српскословенском правопису (ибид. 171).

У спроведеној анкети испитивали смо језичку праксу говорника српског језика када је реч о транскрипцији немачких женских имена која се завршавају на –Е: *Sabine, Gabrielle, Christine* и *Annette*. Циљ нам је био да утврдимо да ли је у датим случајевима уобичајенија варијанта са прилагођеним или неприлагођеним номинативом, а потом и каква је језичка пракса када је реч о употреби ових имена у другим падежима.

У табели 5 представљени су резултати женских имена која су у анкети испитивана ван контекста, дакле нису била падешки маркирана. Наведени су резултати за обе варијанте (-е / -а), као и варијанта са нултом морфемом (*Сабин, Габриел*), заступљена у одговорима који нису били контролисаног типа.

Табела 5.

	не познају немачки јез.	негерманисти	германисти
Sabine → Сабине / Сабина* 227 → 154 (67,8%) / 51 (22,5%)	46,5% / 20,9% Сабин*: 32,6%	67,6% / 25,2% Сабин*: 7,2%	80,8% / 19,2% Сабин*: 0%
Gabrielle → Габриеле / Габриела* 225 / 119 (52,9%) / 67 (29,8%)	24,4% / 24,4% Габриел*: 51,2%	54,1% / 29,7% Габриел*: 16,2%	67,1% / 32,9% Габриел*: 0%
Christine → Кристине / Кристина 237 / 150 (63,3%) / 87 (36,7%)	48,9% / 51,1% -	62,9% / 37,1% -	73% / 27% -

Истраживање је показало да код сва три женска имена у укупном збиру одговора доминира варијанта са очуваним завршетком –Е, као и да број испитаника који су се одлучили за ову варијанту процентуално расте у складу са степеном познавања немачког језика. Са друге стране, код непознавалаца немачког језика низак проценат одговора са неприлагођеним номинативом није последица познавања правописних правила српског језика, која налажу да се завршетак –Е прилагођава српском облику –А, већ чињенице да се велики број испитаника у питањима која нису била контролисаног типа одлучио за облик са нултом морфемом (Сабин 32,6%; Габриел 51,2%), вероватно под утицајем других њима познатијих језика (нпр. француског или енглеског). Код негерманиста проценат оваквих одговора знатно опада (Сабин 7,2%; Габриел 16,2%), док неприлагођени облик доминира, што можемо објаснити познавањем немачког изговора. Са друге стране германисти нулту морфему искључују као опцију, будући да познају правила немачког језика. Последњи пример (*Christine*) показује да у питањима контролисаног типа, када је потребно изабрати између две опције (-е / -а), испитаници који не познају немачки језик незнатну предност дају варијанти са прилагођеним наставком, коју претпостављамо сматрају природнијом, док се скоро 50% одговора са неприлагођеним номинативом може објаснити руковођењем писаним обликом. Са друге стране, негерманисти и германисти се далеко чешће одлучују за изворни облик датог имена, док се мањи проценат прилагођавања (37% негерманиста, 27% германиста) може тумачити познавањем правописне норме српског језика⁷.

⁷ Пример имена *Gabrielle* отворио је још једно питање о познавању правописних правила српског језика – правило о међувокалском *J*. Наиме, у српском језику је правописном нормом (Пешикан и др. 2011: 174) утврђено да се

У посебну групу издвојили смо примере у којима се женско име (*Annette*) јавља у контексту, у различитим падежима. Резултати анкете, приказани у табели 6, показују да је у оваквим случајевима слика нешто другачија у односу на ону када су имена била издвојена из контекста.

Табела 6.

	не познају немачки јез.	негерманисти	германисти
а) <i>Annette</i> → <u>Анетџ</u> / <u>Анета</u> * 227 → 93 (41%) / 98 (43,2%)	17,8% / 42,2% <i>Анет</i> : 37,8%	42,3% / 44,1% <i>Анет</i> : 10,8%	53,5% / 42,3% <i>Анет</i> : 1,4%
б) <i>Annette</i> → <u>Анетџ</u> / <u>Анету</u> 227 → 67 (29,5%) / 125 (55,1%)	13,3% / 48,9% <i>Анет</i> : 33,3%	31,5% / 55% <i>Анет</i> : 9,9%	36,6% / 59,2% <i>Анет</i> : 1,4%
в) <i>Annette</i> → <u>Анетини</u> 227 → 212 (93,4%)	95,6%	91,9%	94,4%

У примеру а) приказани су резултати транскрипције женског имена *Annette* у номинативу (*Ово је моја пријатељица _____*). Запажа се и овде да проценат одговора у складу са изворним изговором пропорционално расте са нивоом познавања немачког језика (17,8% - 42,3% - 53,5%), с тим што је варијанта –Е код познавалаца немачког језика знатно мање заступљена у односу на примере извучене из контекста и представљене у табели 5. Тако се овде преко 40% негерманиста и германиста определило за прилагођену варијанту –А, супротно изворном облику датог имена које је њима свакако познато. Отприлике исти проценат прилагођеног номинатива имамо и у групи непознавалаца немачког језика, мада са другим разлогом: чак 37,8% одговора одлази на варијанту са нултом морфемом, што с једне стране сведочи о непознавању правила немачког језика, а с друге о потреби да се очува изворни (мада неправилни) номинатив, тако да и овде можемо

код имена преузетих из свих језика између самогласничких група *ua*, *ue*, *iu* убацује *J*. Дакле: *уја*, *ије*, *ију* и сл., а не: *уа*, *уе*, *уи* и сл. Резултати анкете, међутим, показују да у датом примеру код све три групе испитаника доминира неправилни облик *-ие-* (51,2% - 65,5% - 58,9%). Ово, најпре, можемо објаснити недовољним познавањем правописне норме српског језика, али и руковођењем писаним обликом изворног имена. Резултат по коме највећи број одговора у складу са нормом налазимо у првој групи испитаника могао би се објаснити како познавањем правила српског језика, тако и непознавањем немачког језика, те се у датом случају искључује фонолошка интерференција, док би нешто бољи резултат германиста у односу на негерманисте могао да се објасни бољим познавањем правила српског језика. Ипак, имајући у виду чињеницу да се у анкети јавља само један пример са међувокалским *J* који свакако није довољан за извођење поузданијих закључака, ову појаву у раду само узгред спомињемо, уз напомену да су неопходне детаљније анализе.

да говоримо о једној врсти неприлагођавања систему српског језика. У групи германиста се у једном одговору обе варијанте наводе као исправне (Анете / Анета), пример који најбоље одсликава колебање услед познавања оба језичка система, али и услед конкурентности датих облика номинатива у српском језику.

У примеру б) лично име *Annette* јавља се у акузативу (*Јуче сам у граду срела своју пријатељицу _____*). Овде све три групе испитаника показују већу тенденцију ка употреби облика деклинираног у складу са правилима српског језика (Анету). Посебно је интересантан налаз германиста: чак 59,2% испитаника одговара супротно изворном облику. Висок проценат одговора у складу са нормом српског језика имамо и код негерманиста (55%), док се нешто лошији резултат код прве групе испитаника (48,9%) и овде објашњава непрепознавањем предметног завршетка, тј. употребом нефлектираног облика са нултом морфемом у чак 33,3% одговора. Резултати анкете наводе на закључак да је правило о прилагођавању завршетака женских имена у одређеном падежу (овде акузативу) говорницима српског језика познато или га интуитивно бирају као боље решење, чему у великој мери доприноси контекст. У групи германиста спорадично се запажа доследна примена не само фонолошких, већ и ортографских правила немачког језика, која се огледа у задржавању изворне граfiје и у ћириличном писму (*Аннетте*), што у српском језику представља неприхватљиву опцију.

У присвојном придеву (*Ово су _____ родитељи.*) све три групе испитаника убедљиву предност (93,4%) дају прилагођеном облику (Анетини). Малобројни покушаји да се по сваку цену очува изворни облик немачког имена забележени су пре свега код испитаника који су учили немачки језик и реализују се у следећим формама: Анетеини (2 испитаника), Анете-ини (2 испитаника), Анетени (7 испитаника), родитељи Анете (1 испитаник). Овакви облици у српском језику делују неприродно и наметнуто, како из фонетских и граматичких, тако и из ортографских разлога (нпр. употреба цртице код транскрибованих имена у ћириличним писму није уобичајена), па можемо да закључимо да резултати анкете потврђују препоруку Правописа Матице српске о обавезном граматичком прилагођавању женских имена у присвојном придеву.

6. Закључак.

На основу истраживања које се базира на резултатима анкете спроведене међу испитаницима хетерогене структуре дошли смо до следећих закључака о транскрипцији немачких умлаута, групе *-ig* на крају речи и немачких женских имена на *-E* у српском језику.

6.1. Анализа је показала да на правилну транскрипцију *немачких умлаута* у српском језику утиче неколико фактора. Први, и најважнији је познавање постојећих, тачно дефинисаних правила њихове транскрипције. Да оно није сразмерно степену познавања немачког језика потврђују резултати негерманиста, али и германиста. Следећи битан фактор код све три групе испитаника је степен познатости, који стоји у тесној вези са образовањем и општом културом испитаника, као и са заступљеношћу датог имена у медијима. На правилну транскрипцију утиче и познавање правила немачког фонетског система, при чему „чисти гласови“, а под тим подразумевамо гласове најприближније гласовима српског фонетског система, што је у овом случају глас (*ä*), дају боље резултате од гласова „колебљивог изговора“ (*ü* и *ö*), што јасно показују резултати германиста и негерманиста. Са друге стране, до погрешне транскрипције долази услед руковођења писаним обликом речи (код све три групе испитаника) и фонолошке интерференције (код германиста и негерманиста).

6.2. На правилну транскрипцију групе *-ig* на крају речи, осим познавања правописних правила (што је мање вероватно), код све три групе испитаника у великој мери утиче степен познатости (*Лажници*). У случају слабе познатости и заступљености одређеног имена (*Вариг*), код непознавалаца немачког језика руковођење писаним обликом речи доводи до правилног решења, док код познавалаца немачког језика (негерманиста и германиста) фонолошка интерференција доприноси погрешној транскрипцији, будући да код дате групе гласова прилагођено писање није фонетско.

6.3. Резултати анкете показују да је приликом транскрипцији немачких женских имена која се завршавају на *-E* изворни облик *номинатива* потпуно конкурентан прилагођеном номинативу са гласом *-A*. На избор номинативског завршетка код познавалаца немачког језика велики утицај има контекст, па је тако у контекстуалној употреби забележен већи број одговора са прилагођеним, а у ванконтекстуалној са неприлагођеним обликом номинатива. Код непознавалаца немачког језика запажа се препознавање предметног завршетка с једне, као и равномерна употреба обе варијанте (*-E* / *-A*) с друге стране. У *надежним облицима* (овде акузативу) је код све три

групе испитаника приметно доследније прилагођавање деклинацији српског језика, чему додатно доприноси контекст, док се у *присвојном придеву* прилагођени облик јавља као једино нормативно и практично прихватљиво решење.

ЛИТЕРАТУРА

Алексић и др. (1960): Р. Алексић и др., *Правопис српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад / Загреб: Матица српска, Матица хрватска.

Белић (1950): А. Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Просвета.

Пешикан и др. (2011): М. Пешикан, Ј. Јерковић, М. Пижурица, *Правопис српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.

Симић (2003): Р. Симић, *Српски правопис*, Београд: Јасен.

*

Дуден 4 (2006⁷): Duden Bd. 4, *Die Grammatik*, Mannheim et al.

Дуден 6 (2005⁶): Duden Bd. 6, *Das Aussprachewörterbuch*, Mannheim et al.

*

Aussprache König, wenig und zwanzig. <http://www.philhist.uni-augsburg.de/lehrstuehle/germanistik/sprachwissenschaft/ada/runde_1/f14a-c/>
11.10.2014.

Danica B. Nedeljković

Nikola D. Vujčić

VON *BEKER* BIS *ŠURLE*. EIN BEITRAG ZUR
TRANSKRIPTION DEUTSCHSPRACHIGER EIGENNAMEN IM
SERBISCHEN

Zusammenfassung

Im Mittelpunkt des vorliegenden Beitrags steht das Erkenntnisinteresse, die Vertrautheit mit vorhandenen, durch die serbische Rechtschreibung klar definierten Regeln der Transkription der aus dem Deutschen stammenden Eigennamen sowie die Anwendung dieser Regeln zu erforschen. Dies wird auf der Grundlage der Ergebnisse einer online durchgeführten Umfrage unter muttersprachlich Serbisch sprechenden Personen versucht. Des Weiteren werden sowohl die sprachlichen als auch außersprachlichen Ursachen für die normgerechte bzw. –widrige Transkription offengelegt. Die Umfragergebnisse lassen erkennen, dass die Deutschkenntnisse der Befragten hierbei eine signifikante Rolle spielen. Durch die Analyse werden folgende Problemfelder erfasst: die Transkription deutscher Umlaute (*ü, ö* und *ä*), die Schreibung der Lautgruppe *–ig* im Auslaut sowie die Übertragung und Flexion deutschsprachiger Frauennamen auf *–e*. Schwankungen und Unstimmigkeiten bei der Festlegung der Rechtschreibnorm bleiben in diesem Beitrag unberücksichtigt.

УСЛОВНЕ РЕЧЕНИЦЕ У НОВИНАРСКОМ ДИСКУРСУ

Апстракт: У раду се, на корпусу ексцерпираним из дневних новина Политика, врши структурно-семантичка и прагматичка анализа условних (погодбених, кондиционалних, хипотетичких) реченица у новинарском дискурсу. Ексцерпиране условне реченице се, у првом делу рада, посматрају на основу фреквенности у текстовима из области политике, хронике, културе и спорта, као и у оквиру различитих новинарских жанрова, а затим се – у другом делу – класификују на основу остварљивости и времена важења услова. Сваки од типова условних реченица дели се даље на основу облика предиката у протази и аподози.

Кључне речи: *условне (погодбене/кондиционалне/хипотетичке) реченице, новинарски дискурс, протаза, аподоза, условни везници, остварљивост услова, време важења услова, облик предиката.*

1. Уводна разматрања.

Тема овог рада јесте, пре свега, синтаксичко-семантичка, а затим и прагматичка анализа условних (погодбених, кондиционалних, хипотетичких) реченица реализованих у новинарском дискурсу.¹ Говорећи о одликама и специфичностима новинарског стила, М. Младенов (1980: 31) истиче да под датим појмом треба подразумевати језички систем који је специјално прилагођен потребама јавних гласила и њиховом превасходном циљу – преношењу порука које ће бити разумљиве и приступачне широком и изразито хетерогеном кругу корисника. Остваривање овог нимало једноставног задатка захтева од новинара да се при обликовању своје поруке служе народним, стандардним, научним, књижевним, административним, политичким језиком, односно да стваралачки обједињавају елементе из свих стилова како би информације из различитих области (политика, привреда, наука, култура, спорт и сл.) биле доступне што већем броју реципијената јавне речи (исп. Младенов 1980: 31–32).

* vesnanikolic88@gmail.com

¹ Будући да је грађа ексцерпирана искључиво из дневних новина, значењски опсег појма *новинарски дискурс* у нашем раду одговараће детерминацији овог појма у Ј. Јовановић (2010: 13), по којој су новинарски и журналистички дискурси заправо подстилови хиперонимског појма *публицистички функционални стил*.

Поред тога, различити типови медија (штампа, радио, телевизија, интернет), услед неистоветности комуникационих канала којима преносе садржај своје поруке, развијају и различит репертоар језичких средстава за обликовање информација намењених примаоцима. Инвентар језичких средстава и начин њихове реализације, осим од врсте медија, још више зависи од врсте новинарског жанра² и садржаја поруке која се формулише. Тако, на пример, вест или извештај захтевају висок степен објективности, информативности, безличан начин писања и сл., док – са друге стране – колумна или репортажа пружају више слободе у исказивању властитог мишљења, ставова и емоција. Такође, не могу се на исти начин обликовати информације из области политике, културе или спорта.

Вођени чињеницом о важности наведених фактора за обликовање новинског текста, за потребе овог истраживања прегледали смо седам бројева електронског издања дневног листа *Политика*³ и из датог извора ексцерпирани укупно 234 условне реченице. Анализу смо спровели са намером да утврдимо: 1. у којој је мери фреквенција условних реченица одређена тематиком новинског чланака, 2. постоји ли корелација између учесталости јављања кондиционалних реченица и различитих врста новинарских жанрова, 3. које се све врсте условних реченица јављају у новинарском дискурсу и у којим морфосинтаксичким облицима, 4. који су то најчешћи везници којима се хипотетичке реченице везују за управну клаузу, као и 5. каква је комуникативна функција и значење ове врсте зависних адвербијалних реченица. Претпоставке су биле да тематика засигурно диктира како учесталост тако и врсте условних реченица које у новинарском дискурсу доминирају, али да исти – ако не и већи – удео у томе имају новинарски жанрови. Очекивало се да примат при употреби реченица хипотетичке садржине припадне текстовима са политичком тематиком, а да ће се оне најређе јављати у кратким вестима из области хронике. Такође, претпоставка је била и да ће се најуче-

² У књизи *Жанрови у савременом новинарству* З. Јевтовића, Р. Петровића и З. Арачког представљена је традиционална трипартитна подела новинарских жанрова на фактографију, аналитику и белетристику. Опредељење да се тако заснује типологија жанрова лежи у „зависности од тога да ли је у њима носећи елемент *факат* (чињеница), *анализа* (мишљење, став) или *описивање доживљаја* и изражавање утисака и осећања (2014:117). Главне новинарске форме које потпадају под фактографију јесу *вест*, *извештај*, *интервју* и *анкета*, аналитички жанр, по схватању аутора, обухвата *коментаре*, *уводнике*, *колумне*, *чланке*, *новинске критике* и *карикатуре*, док су кључне форме белетристичког жанра *репортажа*, *фељтон*, *цртица* и *портрет*. Свака од наведених форми има своје инхерентне законитости које неминовно имају и своје језичке реперкусије.

³ www.politika.rs. Грађа је ексцерпирана из бројева који су на наведеном сајту објављивани у периоду од 3.5. до 9.5. 2015. године. Примери ће бити навођени онако како су у извору забележени, дакле без граматичких, стилских и правописних интервенција аутора рада. У појединим случајевима ће, због ограничености простора, бити скраћивани, на шта ће упућивати знак [...].

сталијим субјункторима условних реченица показати везници *ако* и *уколико*, као и то да новински чланци засигурно бележе врло широк спектар морфосинтаксичких облика погодбених реченица. Због тога ће први део рада бити посвећен узајамној вези тематике, жанра и условних реченица, док ће у другом делу бити представљен исцрпнији структурно-семантички опис ексцерпираних кондиционалних реченица.

2. Веза тематике, жанра и условних реченица.

Премда историјат проучавања кондиционалних реченица у србистичкој лингвистици има дугу традицију (исп. А. Мусић 1896, 1898, 1900; М. Стевановић 1969; М. Ивић 1983; Р. Катичић 1984; М. Ковачевић 1992, 2011, 2013, 2014; Р. Симић и Ј. Јовановић 2002. и др.), у литератури се још увек могу срести бројне неусаглашености. Различити методолошки приступи и класификациони параметри условили су постојање већег броја различитих подела хипотетичких реченица.⁴ Оно око чега научни консензус несумњиво постоји јесте дефинисање ове врсте реченице као зависносложене реченице чија зависна клауза представља услов за (не)остварење последице главне радње (Ковачевић 2013: 9). За реализацију условних реченица у новинарском дискурсу од посебне је важности њихова особеност „да директно одражавају способност човека да размишља о алтернативним ситуацијама, изводи закључке на основу непотпуне информације, замишља могући однос између ситуација и разуме како би се свет променио да су одређене околности биле другачије” (Трогот и др. 1986:3 у Јовић 2013: 381), односно чињеница да је овај тип реченица заснован на претпоставкама, непотпуним информацијама или чак нагађањима, што се свакако мора имати у виду при анализи новинских текстова, који теже објективности и поузданости информација.

2.1. Условне реченице и тематика.

Садржај новинских текстова⁵ поделили смо на четири тематске области – политику, хронику, културу и спорт. Привреду, која се традиционално

⁴ Систематичан приказ различитих приступа проучавању условних реченица и критеријума за њихово издвајање у подтипове може се наћи у раду Марине Јовић *Семантички приступ кондиционалним реченицама* (2013: 381–406). У раду су прегледно представљени досадашњи резултати проучавања хипотетичких реченица у србистичкој (али и иностраној) литератури.

⁵ Новине (листови) дефинишу се у литератури као периодична публикација која се издаје ради редовног обавештавања јавности, а чији је главни задатак да буде оригинални извор писмених информација о актуелним догађајима друштвено-политичког, привредног, културног и спортског живота (уп. у Јовановић 2010: 12).

издваја као посебна тематска целина, припојили смо политици (за коју је директно везана), а због специфичности обликовања информација у оделиту садржинску групу издвојили смо вести из хронике. Од 234 ексцерпираних условне реченице 181 пример пронађен је у текстовима из области политике, 30 у вестима из културног живота, 22 реченице уочене су у спортској рубрици, а свега 1 у хроници. Овакав резултат нимало не изненађује: политика (заједно са друштвом, привредом и економијом), као динамична област живота, подложна је сталним променама и углавном окренута будућности, па стога и захтева константна предвиђања, изношења претпоставки и очекивања, као и пројектовање могућих развоја различитих ситуација. Учесталост јављања хипотетичких реченица у текстовима политичке садржине у многоне зависи од врсте новинарског жанра, па се тако ова врста реченица по правилу најчешће среће у извештајима, изјавама и интервјуима, тачније – у жанровима који подразумевају директно или индиректно навођење речи учесника неког друштвено-политичког догађаја. Разлог је јасан: дужност новинара је да објективно и непристрасно извештава о чињеницама, а не да износи властите претпоставке, предвиђања или нагађања. Због тога се условне реченице из пера самих новинара готово искључиво могу наћи у формулацији питања у интервјуима или пак у колумнама, које им, као сложени жанр, дају знатно већу слободу у изношењу сопствених ставова, мишљења, оцена, критика и очекивања. С друге стране, кондиционалне реченице у текстовима из области хронике јављају се посве ретко или их уопште нема, јер сама тематика намеће задатак да се објективно и концизно одговори на пет основних питања: *ко? шта? када? како? и где?*, па сходно томе места за претпоставке и нема. Кратке вести, какве су оне из области хронике, теже прегнатном телеграфском стилу са једноставним исказним формама, тј. једноставним реченичним и текстовним структурама (Јовановић 2010: 82). Фреквентност јављања условних реченица у текстовима из културне рубрике зависи од тога да ли су у питању кратке вести о догађајима на културној сцени (најава концерата, позоришних представа, филмских премијера и сл.) или су посредни колумне и репортаже сарадника из редова научних радника, књижевника, стваралаца, добрих публициста и сл. У првом случају, код најаве културних догађаја и извештаја са већ одржаних, кондиционалних реченица, због саме природе текста, углавном нема (осим у изјавама актера културних манифестација), док код колумни ствари стоје нешто другачије: аутори ове врсте текстова врло често коментаришу актуелно стање у културном животу и дају своје погледе на будућност културне сцене, па се у овако обликованим текстовима и условне реченице сразмерно чешће јављају. У текстовима спортске садржине исказне форме хипотетичке природе јављају се како у (ин)директном преношењу речи актера учесника спортских догађаја тако и у секвенцама које пише сам новинар. Наиме, пишући извештај са утакмице

или неког другог спортског дешавања, новинар често врши анализу онога што се на терену догађало и осврће се на пропуштене прилике, односно на могућност другачијег исхода да су ствари ишле другачијим током. Такође, при писању најави за предстојеће догађаје, спортски новинар има слободу да даје сопствене прогнозе онога што ће се одвијати на терену, као и да представи све алтернативне могућности исхода.

2.2. Позиција условне реченице.

Што се позиције протазе⁶ у оквиру зависноскожене реченице тиче, у новинарском дискурсу, као – уосталом – и у текстовима писаним другим функционалним стиловима, реченица у којој се саопштава услов (не)вршења радње исказане управном реченицом (аподозом) најчешће стоји у иницијалној (препозитивној) позицији. Процентуално гледано, у 56,6% забележених случајева протазе стоји у препозицији у односу на аподозу, у 10,3% примера зависној реченици припада интерпозиција, а у 33,1% случајева протазе долази након аподозе, дакле – стоји у постпозицији. Будући да се кондиционалне реченице заснивају на консекутивној условно-последичној вези (последика ће се десити након испуњења услова), природни је поредак ствари да се читаоцима најпре саопштавају услови, а тек након тога последице које из њиховог вршења или невршења произлазе. Међутим, ни проценат случајева у којима протазе долази након аподозе није занемарљив, што значи да ни овакав поредак није неприродан за ову врсту зависноскожене реченице. У том случају, полази се од претпоставке да је последица читаоцима позната (*тема*), а да им се треба саопштити услов под којим ће до ње доћи (нпр. *Ући ћемо у Европску унију ако признамо Косово*), па због тога протазни део заузима место намењено новој информацији (*реми*). У 10,3% ексцерпираних примера протазе заузима медијалну позицију и перципира се као додатна информација.

2.3. Условне реченице и остварљивост услова у зависности од тематике.

Ако се ексцерпиране условне реченице посматрају из перспективе остварљивости услова (односно степена вероватноће остварења садржаја зависне клаузе) и времена његовог важења, приметна је тенденција да се у

⁶ У литератури је уобичајено да се реченица у којој се саопштава услов назива *протазом* или *уводницом*, а реченица у којој се наводи хипотетичка последица (не)вршења датог услова *аподозом* или *закључницом* (исп. нпр. Стевановић 1969; Ивић 1983 итд.).

новинарском дискурсу реалне условне реченице са будућим или садашњим условом јављају нешто чешће од осталих врста погодбених реченица. Овакво стање одраз је интенције пошиљалаца поруке да начином на који обликују своја саопштења увере реципијенте у истинитост и реалну остварљивост својих речи, посебно када су у питању обећања и повољне прогнозе (нпр. *Европски комесар за судску политику и преговоре о проширењу Јоханес Хан изразио је данас уверење да ће, уколико се настави са спровођењем договореног, Србија отворити поглавља током ове године (7.5.2015)* или *Ако земља има висок индустријски ниво, сигуран сам да ће стране компаније бити заинтересоване [...] (3.5.2015)*⁷). Ствари другачије стоје када су неповољна предвиђања посреди: тада се могуће нежељене последице представљају само као потенцијалне, односно као теже оствариве (нпр. *Уколико би ЕПС доспео у неке озбиљније проблеме, порески обвезници Србије не би могли да помогну овом предузећу [...] (4.5.2015.)*). С друге стране, у текстовима посвећеним дешавањима из света спорта – поред реалних реченица будућег или садашњег услова – ни иреалне реченице са прошлим условом нису реткост, будући да се у њима често говори о пропуштеним шансама и нереализованим приликама (нпр. *Да је повео са 1 : 0, вероватно би утакмица другачије текла [...] (4.5.2015), Где би данас на табели био суперлигаш Раднички из Ниша да је јесенас бар делимично играо као овог пролећа? (7.5.2015)* и сл.).

Диференцијација условних подзначења у научној и граматичкој литератури обично се врши на основу комбинација типа везивних језичких јединица и типа глаголског објекта у предикату протазе и аподозе, али се – и поред тога – комплетан списак условних субјунктора тешко може наћи обједињен на једном месту. Најпотпунији преглед условних везивних елемената даје М. Ковачевић (2013), који ову врсту везника с обзиром на критеријум сложености класификује у две групе: (1) прости условни (моноксични) везници и (2) сложени условни (полилексични) везници (2013: 10). У прву групу спадају субјунктори *ако, ли, да, кад, уколико, што* и *док*, док скупину сложених везника чине *под условом да, уз услов да, у случају да, за случај да, под/с претпоставком да, уз претпоставку да*.⁸ Од укупно 14 (7 простих и

⁷ Конструкције **Европски комесар за судску политику и преговоре о проширењу Јоханес Хан изразио је данас уверење да би, уколико бисе наставио са спровођењем договореног, Србија отворила поглавља током ове године [...]* и **Ако би земља имала висок индустријски ниво, сигуран сам да би стране компаније биле заинтересоване [...]* изазвале би код читалаца сумњу да ће се оно о чему је реч уопште и остварити. Због тога се потенцијал и футур II, као облици који у својој семантици носе дозу несигурности у остварење радње њима означене (исп. нпр. Мусић 1898; Грицкат 1956), јављају нешто ређе од презента и футура I.

⁸ С друге стране, М. Ивић, на пример, као условне везнике наводи само *ако, уколико, кад* и *да* (1983: 145).

7 сложених) везника које М. Ковачевић маркира као условне, у нашем корпусу забележено је 6 простих субјунктора: *ако*, *уколико*, *ли*, *кад*, *да* и *док*, као и један сложени: *у случају да*. Од укупног броја издвојених погодбених реченица (234), везника *ако* јавља се у 150 случајева, везник *уколико* у 53, субјунктор *да* фигурира као условни везнику 19 примера, везник *кад(а)* у 6, сложени везник *у случају да* забележен је 4 пута, док се најређе јављају хипотетичке реченице творене везником *док* и субјунктороидом *ли*.⁹ Као што се из наведеног види, значајно најфреквентнији условни везник јесте *ако*, чиме је још једном потврђена његова специјализација за означавање погодбе, услова, односно сужавање његовог семантичког опсега на хипотетичке ситуације.¹⁰ Одмах за њим по учесталости јављања долази везник *уколико*, што потврђује констатацију М. Ковачевића да је овај субјунктор „чест и обичан и у публицистичком и научном таман колико и административно-правном стилу савременог српскога књижевног језика” (Ковачевић 2013: 15).¹¹ Такође, наш корпус је потврдио и закључак изнет у истом чланку да између везника *ако* и *уколико* нема разлике у вероватноћи остварења садржаја њима уведених клауза, као и да нема експлицитних законитости када је њихова дистрибуција у питању¹² и да није редак случај да се ова два везника ради стилског разједначавања смеђују у двама или више условних клауза у саставу вишеструкосложене реченице (нпр. *Уколико се дуг ни тада не измири, шаље се предлог за утужење, који дуг одмах повећава за 4.680 динара, а ако је повериоцу тужбу писао адвокат, онда је још 6.000 динара скупље – каже Манић (7.5.2015)*). Везник *да се* – између осталог и због своје изразите полисемантичности – јавља знатно ређе, што је случај и са везницима *кад* и *док*, чија су примарна значења темпорално обележена. Сложени везник *у случају да* и субјунктороид *ли* јављају се посве ретко. С обзиром на учеста-

⁹ Б. Станковић (1986: 179–188) говори и о условним реченицама без везничког елемента, односно о асиндетским условним и условно-временским реченицама, као што су: *Прст му само пружи, ухватиће те за цијелу шаку* → *Ако му само прст пружиш, ухватиће те за цијелу шаку* или *Позови га, доћи ће* → *Ако га позовеш, доћи ће*. Примери овог типа не представљају предмет разматрања у овом раду.

¹⁰ У Речнику САНУ забележено је пет значења везника *ако*: (1) *погодбено* – за означавање услова под којим се радња основног исказа има вршити, (2) *временско* – за означавање услова под којим се нешто увек дешава, (3) *допусно* – за означавање допуштања, претпостављања нечега као могућног и поред сметње, (4) *намерно* – за означавање онога што је циљ радње у основном исказу и (5) *исказно* – за означавање онога што је садржина основног исказа.

¹¹ Супротно тврдњама појединих аутора (исп. нпр. Силић, Прњаковић 2005: 348 у Ковачевић 2013: 15) који тврде да је везник *уколико* обележен као особеност административног стила.

¹² На основу анализираних грађе не може се рећи да је њихова дистрибуција условљена тематиком новинског чланка или пак жанром у којем се јављају. Исто важи и за остале везнике, осим за полилексични субјунктор *у случају да*, који је забележен једино у текстовима политичке садржине.

лост јављања условних везника, можемо закључити да говорници интуитивно знају да се хипотетичност најизразитије маркира везивним јединицама *ако* и *уколико*, па их – када желе да нагласе да је реч о претпоставкама и прогнозама – најчешће и користе.

2.4. Условне реченице и обезличавање.

У вези са условним реченицама у новинарском дискурсу важно је запазити и то да се у њему ова врста реченица неретко јавља у обезличеној форми, при чему се агенс потискује у други план. Овакав манир последица је, пре свега, бирократизације језика – једног од највећих проблема нашег јавног језика (Кликовац 2008: 23). Тако, на пример, из реченица:

(1) „Ако нема воље да се овакви скорашњи инциденти реше, како очекивати да се заинтересују за много теже” – наводи Драгана Бјелица (7.5.2015); Уколико се правилно спроведе, таква инфраструктура имаће потенцијал да подстакне конкурентност и раст у читавом региону Западног Балкана и посебно Србији, уверен је Хан (7.5.2015); Уколико се дуг ни тада не измири, шаље се предлог за утужење [...] (7.5.2015); . „Ако се буде пунио буџет, биће и основа за повећање примања”, рекла је Табаковићева (7.5.2015); Ту инвестицију, ако се реализује, сматрам најважнијом у последњих 30 година (7.5.2015) и сл.

остаје нејасно ко треба да реши скорашње инциденте, ко треба да спроведе реформе, чија је дужност да измири дугове и ко је тај који шаље утужења, чији је задатак да напуни буџет, а на коме је посао да реализује инвестицију о којој је реч. Све наведене конструкције имају своје семантичке и прагматичке импликације: вршиоци ових важних радњи остају анонимни и потпуно уопштени, чиме су у положају да постављају циљеве и задатке, али да сами не носе последице уколико се они не остваре (исп. Ратковић 1988: 142 у Кликовац 2008: 25). Другим речима, употреба безличних и пасивних конструкција открива имплицитно избегавање одговорности.

3. Структурно-семантичка анализа условних реченица у новинарском дискурсу.

Као што је напред већ речено, србистичка научна и граматичка литература једнообразна је када је посредни дефинисање суштинске природе условне реченице, а то је постојање везе између услова и условљеног. Међутим,

разлике у опису кондиционалних реченица у лингвистичкој литератури ипак постоје и условљене су, на првом месту, служењем различитим класификацијским критеријумима (критеријум остварљивости услова, критеријум односа говорног лица према реалности, критеријум фактивности, критеријум консекутивности и сл.; исп. Јовић 2013). Ипак, критеријум поделе условних реченица који се у литератури најчешће среће јесте *остварљивост услова*, односно степен вероватности остварења садржаја зависне клаузе (Ковачевић 2013: 9). На основу овог критеријума све условне реченице се деле на (1) *стварне* или *реалне*, (2) *могуће* или *потенцијалне* и (3) *нестварне* или *иреалне* (исп. нпр. Стевановић 1969; Станојчић и Поповић 2004 и др.).¹³ Наведена подела се по правилу заснива на комбиновању типа везника и типа глаголског облика у предикату зависне и надређене клаузе. Поред тога, у обзир се најчешће узима и *време важења услова*, које може бити *прошло*, *садашње*, *будуће* и *свевременско*, па тако разликујемо (1) реалне условне реченице са прошлим, садашњим, будућим и свевременским условом, (2) потенцијалне са будућим условом и (3) иреалне са садашњим иреалним и прошлим иреалним условом. У наставку рада ће, на основу ове традиционалне поделе, ексцерпирана грађа бити изложена по врстама условних реченица и према везницима којима се оне уводе.¹⁴

3.1. Реалне условне реченице

За реалне погодбене реченице се обично каже да се њима исказује „услов који је актуелан и остварљив; другим речима, реализација таквог услова, иако неизвесна, ипак се може реално очекивати” (Станојчић и Поповић 2004: 320). Од свих везника кондиционалних реченица највећим бројем изражава се управо реално значење, и то свим сложеним условним везницима и са пет простих условних везника, од којих су три искључиво реално условни (*ли*, *што* и *док*), док субјунктори *ако* и *уколико* служе за изражавање како реалног тако и потенцијалног условног значења (Ковачевић 2013: 10).¹⁵

¹³ Катичић (1984), с друге стране, заступа поделу која постоји у грчком језику (на реалне, евентуалне, потенцијалне и иреалне), јер сматра да је српскохрватски по многим својим особинама од двају класичних језика ближи грчком него латинском (у којем постоји трипартитна подела на реалне, потенцијалне и иреалне).

¹⁴ Због ограничености простора, нигде нећемо наводити више од 4 потврде, иако је за неке врсте условних реченица забележено и више десетина примера.

¹⁵ Станојчић и Поповић (2004: 320) као везнике реалних условних реченица наводе само *ако* и *уколико* и у неким случајевима „речцу *ли*”, док се код потенцијалних реченица субјунктори *ако* и *уколико* не помињу као могући.

3.1.1. Везници АКО/УКОЛИКО

Највећи број реалноусловних реченица у новинарском дискурсу забележен је управо са везничким јединицама *ако* и *уколико*. Ови везници имају најширу комбинаторност с различитим морфолошким облицима предиката, а нужан услов њихове реалне семантике јесте протазни предикат у неком временском глаголском облику, на основу којег се одређује време важења улова, па се тако издвајају а) *прошли* услов, б) *садашњи* услов, в) *будући* услов и г) *свевременски* услов (Ковачевић 2013: 11).

а) *прошли* услов

Реалне погодбене реченице чији је услов важио у прошлости захтевају у својој структури протазни предикат у перфекту (или – ређе – неком другом претериталном облику) и семантичку компоненту незнања говорног лица о реализацији дате радње у прошлости (в. Ивић 1983: 150). У нашем корпусу забележене су следеће структурне варијанте овог типа условних реченица:

- **перфекат** (протаза) + **презент** (аподоза)

(2) У то је веровала и новинарка Оља Бећковић, па је у интервјуу за „Политику”, непосредно пред избор Драгана Бујошевића, казала да нико *не може бити на челу РТС-а ако се није договорио* с премијером (8.5.2015) [→ ја не знам да ли се договорио, али ако није...].

- **перфекат** (протаза) + **перфекат** (аподоза)

(3) Но, ако је неко *мислио* да ће се ово завршити Јанковићевом смењом, грдно *се преварио* (8.5.2015) [→ ја не знам да ли је неко мислио, али ако јесте...].

- **перфекат** (протаза) + **футур I** (аподоза)

(4) Уколико је *писана* за филм, *трајаће* два минута, колико и трејлер. А уколико је *писана* за ТВ спот, *трајаће* отприлике 30 секунди (3.5.2015) [→ ја не знам да ли је писана, али ако јесте...].

б) *садашњи* услов

Реалне погодбене реченице са везницима *ако* и *уколико* чији услов важи у садашњости такође подразумевају компоненту незнања о (не)вршењу исказаног услова и у протазном предикату захтевају облик имперфективног презента (исп. Ковачевић 2013: 12). У аподозном предикату могу стајати раз-

личити глаголски облици, а у нашем корпусу – међу многобројним примерима – забележене су следеће комбинације:

- презент имперфективних глагола (протаза) + презент (аподоза)

(6) Ако ви *мислите* да је указивање на чињенице уношење лоше атмосфере, *не знам* шта бих на то рекао (6.5.2015); Предстоји дуг пут али *мислим* да уколико смо сви *посвећени* да можемо имати успешан заједнички пут, рекао је Хан (7.5.2015); Али, прислушкивани разговори, ако су *аутентични*, *показују* да корупције има, само на вишем нивоу, скривенијим каналима (8.5.2015); *Надам се* да ће овај текст помоћи људима да препознају зависност, уколико је *имају* (9.5.2015).

У прикупљеној грађи комбинација презента у аподози са презентом имперфективних глагола у протази најчешћа је за исказивање садашњег реалног услова. Остале варијанте (са футуром I, императивом, потенцијалом или перфектом) далеко су ређе. Као што се из примера може видети, у предикату аподозе најчешће стоје модални глаголи или пак епистемички глаголи и глаголски изрази (*моћи, морати, желети, бити сигуран, знати, мислити, надати се* и сл.).

- презент имперфективних глагола (протаза) + футур I (аподоза)

(7) Ако *играју* утакмицу шкотски и енглески тим, сви *ћемо навијати* за Шкотску”, каже портпаролка „Сана” из Единбурга [...] (6.5.2015); Ако и једна и друга страна *имају* рачуницу да граде, то *ће* сигурно и *урадити* (8.5.2015).

- презент имперфективних глагола (протаза) + императив (аподоза)

(8) Ако *није задовољан, нека иде* до Лампедузе (5.5.2015); Ако *сте* умерени, разумни, и припадате јединственој нацији, молим вас, *изађите* на изборе и гласајте за нас, поручио је Џонсон (7.5.2015); Ако *треба да буде* штрајк, *нека буде* тако (9.5.2015); Ако власти *имају* неке своје разлоге да се обруше на друга Сашу, *нека то кажу* (9.5.2015).

- презент имперфективних глагола (протаза) + потенцијал (аподоза)

(9) Ако Србија *тежи* дугорочном одрживом расту, влада *би требало да развија* домаћу индустрију и компаније (3.5.2015); Ако је *тако*, онда *би она требало* јасно и гласно да поручи својим пријатељима у управама Звезде и Партизана (6.5.2015); *Требало би* да заузмемо јасан политички став да се одазивамо на такве манифестације када добијемо позиве, уколико су они *сувисли и политички корисни* (7.5.2015); Уколико Србија и Република Српска заиста *желе да се уједине, требало би* да имају свако право на то и прилику (7.5.2015).

У свим примерима овог типа (имперфективни презент + потенцијал) који су у грађи забележени предикат аподозе је сложен и састоји се од модалног глагола *требати* у облику потенцијала и конструкције *да* + презент. На основу овог податка могао би се извести закључак да се потенцијал у реалноусловним реченицама са везницима *ако* и *уколико* јавља само у оквиру сложеног предиката твореног од модалних глагола, јер се допунским делом (конструкцијом *да* + презент) врши „хармонизација” са предикатом протазе, који је увек у облику имперфективног презента.

в) *будући услов*

Највећи број реалноусловних реченица са субјункторима *ако* и *уколико* забележен је управо са значењем будућег услова. Ову врсту погодбених реченица карактерише предикат подређене клаузе изражен или перфективним презентом (чешће) или футуром II (ређе), при чему у надређеној клаузи долазе различити глаголски облици (најчешће футур I и презент)¹⁶:

- **презент перфективни презент** (протазе) + **презент** (аподоза)

(11) Јероен Дијелблум поручује да је Брисел *спреман* и за тзв. план Б *уколико се* на преговорима *не постигне* заједнички договор (3.5.2015); *Ако изађе* из власти у Београду, ДСС *добија* на имицу и њихове критике власти постају уверљиве (5.5.2015); *Уколико се*, пак, *покаже* да суд не доноси на време привремену меру или не поступа хитно, *спремни смо* да мењамо шта буде требало (5.5.2015); Ђоковић је пружио прилику Федереру да његову рекордну залиху од 5.460 поена (после Монте Карла) *смањи* на 4.210, *уколико освоји* Мадрид (7.5.2015);

- **презент перфективних глагола** (протазе) + **футур I** (аподоза)

(12) Оланд је рекао да *се неће кандидивати* на изборима 2017. ако до тада проценат незапослених значајно *не опадне* (3.5.2015); Ако пак *превлада* опција коју оличава Андреја Младеновић, ДСС *ће бити* конструктивна опозиција на републичком нивоу [...] (5.5.2015); Др Бојић му је чак наговестио могућност да *ће убудуће престати да га лечи*, ако *не прихвати* терапију цитостатицима (7.5.2015); [...] Вучић је истакао да *ће Српска напредна странка подржати* Николића ако *се* поново *кандидује* (9.5.2015).

¹⁶ Реални будући услов најређе се изражава условним клаузама са везницима *ако* и *уколико* и обликом футура I у протазном предикату, јер – како М. Ковачевић истиче – „футур први умјесто хипотетичног износи чињенички садржај, тако да се не наводи претпоставка него чињеница, па услов често прераста у узрок” (Ковачевић 2013: 13). Примери реалног будућег услова са футуром првим у предикату подређене клаузе у нашем корпусу нису регистровани.

- **презент перфективних глагола** (протаза) + **императив** (аподоза)

(13) Циљ нам је био да узбуњивач покуша да пријави незаконите радње на прва два начина, па ако *не успе*, *нека* тада *иде* у медије (5.5.2015).

- **презент перфективних глагола** (протаза) + **перфекат** (аподоза)

(14) Уколико пребројавање гласова *не оповргне* те индиције, премијер Дејвид Камерон *је обезбедио* свој други узастопни мандат у Даунинг стриту 10 (7.5.2015); Моја генерација је стекла велико знање и искуство и ако то *не пренесемо* на млађе, ништа *нисмо урадили* (7.5.2015); [...] а уколико *се не договор*е, синдикат фудбалера *је најавио* штрајк на неодређено време, који би почео 16. маја (9.5.2015).

Овде је врло важно приметити да перфекат са својом семантиком резултативности, коју футур први не поседује, повећава степен уверености да ће се оно о чему аподоза саопштава заиста и догодити (нпр. говорник је готово сигуран да је Дејвид Камерон већ остварио победу и због тога о томе говори у прошлом времену).

- **презент перфективни презент** (протаза) + **потенцијал** (аподоза)

(15) Уколико јуниори за десетак дана *одбране* прво место у Евролиги на турниру у Мадриду, *био би то подвиг* (5.5.2015); У том случају, и уколико *не дође* до погоршања ситуације са Грчком, квантитативне олакшице у Европи *требало би да олакшају* и отплату дуга Србије према земљама еврозоне [...] (7.5.2015); Али нови петогодишњи мандат *могао би да му буде горак*, поготово ако Брисел *не изађе* у сусрет његовим захтевима и *не врати* овлашћења уније у надлежност појединачних држава (8.5.2015); Уколико ММФ *одступи* од дугогодишњих сумњи у начин на који Пекинг поставља вредност своје националне валуте, јуан *би могао постати* прва валута земаља у развоју [...] (9.5.2015);

Оно што овај тип реалноусловних реченица са будућим условом посебно карактерише јесте облик потенцијала у аподозном предикату, који – самом својом семантиком – умањује вероватноћу да до последице њиме исказане уопште и дође и управо је то оно што овај реченични модел одваја од осталих типова реалних реченица будућег услова.

- **футур II** (протаза) + **презент** (аподоза)

(16) Ако радови *буду текли* оваквом динамиком, *може све да се заврши* до краја следеће године – каже др Шћепановић (5.5.2015).

- **футур II** (протаза) + **футур I** (аподоза)

(17) Европа ни сама *неће моћи да преживи* уколико *се не буде променила* (3.5.2015); Ако *се буде пунио* буџет, *биће* и основа за повећање при-

мања, рекла је Табаковићева (7.5.2015); Али ако то стање *буде захтевало*, то *ћемо предузети* (7.5.2015); То је, слуги чаршија, знак да *ће* Бујошевића, ако *не буде* довољно *послушан*, *сменити* нови УО, који *ће* бити изабран за годину дана (8.5.2015);

2) *свевременски услов*

За разлику од претходна три типа условних реченица – прошлог, садашњег и будућег услова, којима је инхерентна била компонента незнања говорног лица о реализацији условљене радње, условне реченице са свевременски условом ову компоненту обавезно искључују, јер подразумевају хабитуалност услова и условљеног, а то значи „да постоји знање да међуусловљеност садржаја зависне и основне клаузе важи у сваком времену” (Ковачевић 2013: 12). У предикату протазне клаузе чешће се среће имперфективни презент него перфективни, премда у нашем корпусу нису ретки ни примери са презентом свршених глагола у подређеној реченици:

- **презент имперфективних глагола** (протаза) + **презент** (аподоза)

(18) Уколико *је* *ципела већа*, *постављам* дебљи уложак који подиже пету или дебели кожни уметак у задњи део (3.5.2015); Правила налажу да и лош и непопуларан председник, ако *не криши* Устав, *остаје* до краја мандата (5.5.2015); Спољашње узбуњивање значило би да, уколико узбуњивач *нема* поверења у особу којој треба да пријави незаконите радње или у своје претпостављене, *одлази* у „контролни орган” [...] (5.5.2015); *Нема* успешне владе ако *постоје* универзални министри који могу да скачу из ресора у ресор (9.5.2015).

- **презент имперфективних глагола** (протаза) + **футур I** (аподоза)

(19) Уколико *желим да направим* нешто укусно, оно *ће* такво и *бити* (4.5.2015).

- **презент перфективних глагола** (протаза) + **презент** (аподоза)

(20) Уколико *се* дуг ни тада *не измири*, *шаље се* предлог за утужење, који дуг одмах повећава за 4.680 динара [...] (7.5.2015); У неким деловима Балкана, ако мушкарац из једне породице *убије* другог, породица жртве *мора да одговори* на исти начин (7.5.2015); Према светским стандардима, хуманитарна организација *послује* добро уколико на једног професионалца *дође* 20 волонтера (8.5.2015); Ако дуго *не доживе* нешто ново, они *почињу да кризирају*, док не убризгају себи дозу „новотарије” (9.5.2015).

- **презент перфективних глагола** (протаза) + **перфекат** (аподоза)

(21) Повређивање говорним или физичким чиновима у оба случаја је циљ. *Испуњен је ако се жртва осети увређеном* (4.5.2015).

3.1.2. Субјунктороид ЛИ

Говорећи о условном *ли*, М. Ковачевић (2013: 16) истиче да оно у кондиционалним реченицама нема значењске одлике партикула, а ни морфолошки ни синтаксички није прави везник и да би се о њему најпре могло говорити као о *субјунктороиду*, тј. лексеми „која је функционално сродна зависним везницима, али с њима не дијели ни морфолошке ни синтаксичке нужне карактеристике”.¹⁷ Субјунктороидно условно *ли* јавља се искључиво као обележје реалноусловних реченица и захтева врло рестриктивне морфосинтаксичке услове: увек долази иза протазног предиката, и то оног у облику: а) перфективног презента глагола *бити* у саставу футура II, б) перфективног презента и – најређе – у облику в) имперфективног презента (в. Ковачевић 2013: 16). У корпусу прикупљеном за потребе овог рада, од 234 забележене условне реченице само се у једној јавило условно *ли*, и то са значењем будућег услова:

- перфективни презент (протаз) + футур I (аподоза)

(26) *Придружи ли им се догодине и Клинтонова, жене ће управљати половином светских економских активности (глобални БДП је око 72 милиона)* (3.5.2015).

3.1.3. Везник ДОК

Иако је о условним реченицама и одавно и често писано, први је везник *док* међу обележја кондиционалних клауза уврстио М. Ковачевић (1994). Аутор истиче да је основно значење датог субординатора временско, а да су остала – између осталих и погодбено – изведена или контекстуално условљена. Као нужне услове који се морају испунити како би везник *док* реализовао своје погодбено значење, М. Ковачевић (1994: 152) наводи следеће: (1) предикати обеју клауза морају бити негирани, тако да негација није експликативног карактера него је обавезна; (2) предикат *док*-клаузе мора бити или у облику негираног футура II или у облику негираног перфективног

¹⁷ Једна група граматицара (попут Маретића, Катичића, Станојчића и Поповића и сл.) условно *ли* сматра везником, док му друга одриче тај статус и истиче да је у питању партикула која је показатељ условности зависне клаузе (нпр. Стевановић, Клајн и др.). Постоји и трећа група, која о погодбеним реченицама са елементом *ли*, говори као о неуведеним субординираним реченицама, односно реченицама без субјунктивног елемента (исп. Ковачевић 2013: 16).

презента; (3) негирани предикат основне клаузе мора бити или у облику *футура I* или, чешће, у облику *свевременског презента* или *презента твореног од неког модалног глагола*, мада може бити и у форми *негираног императива*. Тек онда када су сви наведени услови испуњени, можемо рећи да реченице уведене субјунктором *док* имају као примарно условно значење, мада се због саме семантике везника ни темпорална компонента не губи у потпуности. Наш корпус бележи два примера са погодбеним везником *док*:

(27) Незадовољни извештавањем о раду локалних власти, шефови одборничких група странака на власти потписали су одлуку да *неће учествовати* у емисији „Распричавање” Телевизије Лесковац *док се не промени* однос ове медијске куће према локалном руководству (3.5.2015); Шешел је казао да пријатељски односи са Хрватском *нису могући*, *док се* у целости *не ослободи* Република Српска Крајина [...] (9.5.2015).¹⁸

3.1.4. Сложени везник У СЛУЧАЈУ ДА

Од седам форми сложених погодбених везника (*под условом да*, *уз услов да*, *у случају да*, *за случај да*, *под претпоставком да*, *с претпоставком да* и *уз претпоставку да*) у нашем корпусу забележени су само примери у којима се протаза уводи везником *у случају да*. За овај сложени везник, али и за све остале, важно је нагласити да се њима по правилу уведе реалне реченице, и то и са прошлим и са садашњим и са будућим условом (исп. Ковачевић 2013: 21). Због тога се у условној клаузи, у зависности од времена важења услова, могу јавити идникативни претеритални, презентски или футурски облици предиката. Наш корпус бележи следеће реченичне структуре са везником *у случају да*:

а) *будући услов*

- **презент перфективних глагола** (протаза) + **футур I** (аподоза)

(28) У случају да званичници ЕУ *кажу* „не” отварању поглавља у преговорима Србије са ЕУ због Газивода, премијер Србије Александар Вучић то *неће потписати* (8.5.2015).

- **футур II**(протаза) + **потенцијал** (аподоза)

¹⁸ У наведеним примерима везник *док* се без икаквих значењски измена може супституисати субјункторима *ако* и *уколико*, што није случај са временским везником *кад*: ... *неће учествовати* у емисији „Распричавање” Телевизије Лесковац *док/ако/уколико/*кад се не промени* однос ове медијске куће према локалном руководству.

(29) Процена Фискалног савета је да *би се*, у случају да пензије и плате *буду повећане* ове године, фискални дефицит током 2016. практично *вратио* на ниво од пре отпочињања фискалне консолидације [...] (3.5.2015).

- **презент перфективних глагола** (протаза) + **потенцијал** (аподоза)

(30) У случају да Грчка *изађе* из еврозоне, то *не би довело* до распада монетарне уније (9.5.2015).

Када се говори о сложеним условним везницима, важно је истаћи да се њихов настанак везује пре свега за специјалне функционалне стилове, на првом месту за административни и научни, и то као резултат тежње за експлицитним и до крајности прецизираним изразом (Ђуркин 2013: 184 у Ковачевић 2013: 20–21). Ово истичемо због тога што су сви примери са сложеним субјунктором у *случају да* забележени у текстовима са политичком тематиком, тачније употребљени су од стране самих политичких актера. Овај податак нимало не изненађује када се зна да су неке од основних одлика политичког стила: велика учесталост устаљених речи и израза, шаблона, тежња ка сложенијим и ученијим конструкцијама и сл. (исп. Младенов 1980: 21–22).

3.2. Потенцијалне условне реченице

За потенцијалне условне реченице се обично каже да се њима „исказује потенцијални услов, тј. услов који је остварљив, али или није актуелан (само је замишљен) или је његово остварење мало вероватно” (Станојчић и Поповић 2004: 320) и да се зависном клаузом изражава „замишљен услов, чија је реализација могућа у ближој или даљој будућности” (Ковачевић 2014: 106). Важно је истаћи и да овај тип погодбених реченица има изразити карактер претпоставке и да се њиме може исказивати искључиво будући услов. Везници који функционишу као обележја потенцијалних условних реченица јесу *ако*, *уколико*, *кад* и *да*, мада се мора нагласити да је литература сагласна само када је субјунктор *кад* у питању, док у вези са осталим везивним елементима могућих кондиционалних реченица постоје спорења.

3.2.1. Везници АКО и УКОЛИКО

Када се у стручној и граматичкој литератури говори о потенцијалним погодбеним реченицама, ретко се као њихови маркери наводе везници *ако* и *уколико*, којима се готово искључиво приписује статус обележја реалноусловних реченица.¹⁹ Да се наведеним везивним јединицама може искази-

¹⁹ Ж. Станојчић и Љ. Поповић (2004: 320) као везинике потенцијалних ус-

вати и потенцијални а не само реални услов, показује М. Ковачевић (2013). Аутор истиче да потенцијалноусловне реченице са *ако* и *уколико* нужно подразумевају потенцијал у предикату зависне клаузе и потенцијал или презент с епистемичким значењем у предикату надређене реченице (2013: 15). У нашем корпусу нашле су се потврде за оба наведена случаја, с тим да су потврде за прву варијанту (са потенцијалом у обе клаузе) значајно бројнији²⁰:

- **потенцијал** (протаза) + **потенцијал** (аподоза)

(31) Уколико би ЕПС *доспео* у неке озбиљније проблеме, порески обвезници Србије *не би могли да помогну* овом предузећу [...] (4.5.2015); Ако би ДСС *напустио* власт у Београду, без посла *би остао* Андреја Младеновић и неколико чланова странке [...] (5.5.2015); А ако би Британци *рекли* да желе да се одвоје од европске фамилије, онда *би* Шкотска *могла да се отцепи* од Уједињеног Краљевства (6.5.2015); Проблем је у томе што *би се* аутохтоно становништво јужног дела Косова *бунило* уколико *би дошло* до покушаја обнављања српске контроле (7.5.2015).

- **потенцијал** (протаза) + **презент са епистемичким значењем** (аподоза)

(32) Ако *би* плате и пензије *биле враћене* на износе пре новембра прошле године, Петровић *процењује* да *би се* дефицит вратио на стари ниво од 6,6 одсто (4.5.2015); Ако *би* теза о шизофреном понашању којим случајем *била тачна*, онда Кирбијева дијагноза *важи* и за генералног секретара УН Бан Ки Муна (8.5.2015); *Неизвесно је* како *би* Саша Јанковић *прошао* на терену, уколико *би постао* нова тачка окупљања опозиције (9.5.2015).

Код реченица са епистемичким презентом облик предикта главне клаузе комуникативно је непотпун и недовољан без одређене допуне, која се најчешће јавља у облику зависне изричне реченице са обликом потенцијала у предикату. И управо је ова „хармонизација” семантике лексеме у презентском предикату и семантике потенцијала у предикату допунске клаузе оно што омогућује потенцијално условно значење *ако/уколико*-клауза. Изузетак донекле представља реченица: Ако *би* теза о шизофреном понашању којим случајем *била тачна*, онда Кирбијева дијагноза *важи* и за генералног секретара УН Бан Ки Муна (8.5.2015), која се такође не може свести на сам презентски предикат, али као допуну нема изричну реченицу са потенцијалом у предикту, већ синтагматску конструкцију, због чега читава зависносложена

ловних реченица наводе само *кад* (са обликом потенцијала) и *да* (са обликом перфективног презента).

²⁰ Занимљиво је и то да је у нашем корпусу забележено знатно више примера потенцијалноусловних реченица са везницима *ако* и *уколико* него са везником *кад*, који се уобичајено истиче као главно обележје ове врсте условних реченица.

реченица оставља снажнији утисак реалности него оне које садрже два потенцијала.

3.2.2. Везник *КАД*

Иако се могућност везника *кад* да уводи потенцијалне условне реченице у литератури не доводи у питање, исто се не може рећи када су посредни нужни и довољни услови за реализацију овог значења. Наиме, тврђење да везник *кад* има условно значење само у сложеној реченици у чије се обе клаузе јавља облик потенцијала у предикату постало је готово аксиом наше граматике. Међутим, М. Ковачевић (2014: 105–116) на конкретним примерима показује да постоје изузеци од овог правила и да субјунктор *кад* може развити условну семантику и онда када се у аподозном предикату нађе облик презента. У аподозном презентском облику тада, међутим, морају стајати епистемички глаголи и глаголски изрази и та се клауза структурно не може свести на дати предикат, већ он уз себе мора везати допунску изричну клаузу са предикатом у облику потенцијала. На тај начин, читав спој има значење потенцијала, чиме се врши „хармонизација” са семантиком потенцијала аподозне клаузе (исп. Ковачевић 2014: 109–110).²¹ Ово је врло важно имати у виду, иако су у нашем корпусу забележени само примери хомопотенцијалних условних реченица са везником *кад*:

- **потенцијал** (протаза) + **потенцијал** (аподоза)

(33) Председник Ватерполо клуба Црвена звезда Виктор Јеленић, Ваш некадашњи саиграч у репрезентацији, сматра да *би* клубови у том спорту *били осуђени* на пропаст када *би остали* без помоћи државе (3.5.2015); Лоше *бих се осећао* када *бих* било шта *одговарао* госпођи Томашић на то колико *би* још Срба требало да оде, како *би* требало да се испразни Хрватска (6.5.2015).

3.3. *Иреалне условне реченице*

Иреалним условним реченицама изриче се претпоставка која је контрафактуална, тј. супротна стварним чињеницама или (1) због тога што услов исказан протазом не важи у садашњости или (2) због тога што је смештен у прошлости и самим тим није више актуелан. Због тога се иреалноусловне

²¹ У истом раду, М. Ковачевић доказује да ни тврдња да је свака зависносложена реченица са потенцијалима у обе клаузе нужно условног карактера, већ да може остварити и чисто временско значење (исп. Ковачевић 2014: 110–113).

реченице деле на: а) иреалне условне реченице са садашњим условом и б) иреалне условне реченице са прошлим условом. Прва врста иреалних реченица уводи се субјункторима *кад* и *да*, док је обележје реченица из друге групе искључиво везник *да* (исп. нпр. Станојчић и Поповић 2004: 320–321; Ковачевић 2011: 159–162; Ковачевић 2014:107–108 и сл.).

3.3.1. Иреални садашњи услов

3.3.1.1. Везник КАД

Садашње иреалне реченице са везником *кад* подразумевају обрнуту комуникативну истинитосну вредност предиката: ако је предикат у афирмативном облику, његова логичка истинитосна вредност је негативна, и обрнуто (Ковачевић 2014: 107). Што се облика предиката главне и зависне клаузе тиче, углавном су у питању облици потенцијала у оба дела, при чему потенцијал *кад*-клаузе мора бити од глагола несвршеног вида, док се облик потенцијал субординиране клаузе може градити и од имерфективних и од перфективних глагола (исп. Ковачевић 2014: 107).²² У нашем корпусу нашла се само једна условна реченица са везником *кад* као обележјем садашњег иреалног услова:

(34) [...] питање је да ли *би* она „*преживела*” у мутним политичким водама и вировима Србије када *не би имала* подршку првог човека Србије (4.5.2015) [→ али има подршку].

3.3.1.2. Везник ДА

Већи број примера иреалноусловних реченица са садашњим условом забележен је са везником *да*. Код субјунктора *да* као индикатора иреалног садашњег услова важно је напоменути да се наведено значење реализује у контексту који подразумева потенцијал (најчешће) или презент имперфективних глагола са увек присутном епистемичком компонентом („ухармонизованом” са семантиком потенцијала) у *да*-клаузи и презент имперфективних глагола у надређеној реченици (в. Ковачевић 2011: 160–163). Сви примери иреалних садашњих реченица са везником *да* ексцерпирани из новинских текстова садрже потенцијал у предикату главне клаузе:

- презент имперфективних глагола (протаза) – потенцијал (аподоза)

²² О осталим могућим облицима предиката у погодбеним реченицама са везником *кад* исп. Ковачевић 2014, а о томе је било речи и у овом раду – у сегменту о потенцијалним условним реченицама са субјунктором *кад*.

(35) Шта год да је истина, сигурно је да *би* папа Хемнигвеј, да је данас *жив*, *волео* да попије прави кубански мохито, и да оде у риболов са једним од браће Кастро (3.5.2015); Данас је Дан слободе медија, и да *сам на месту колега* које чекају помоћ са Запада, не бих се превише надала, без обзира на Легију части Оље Бећковић (3.5.2015); Најтрагичније у свему јесте то што поменути полицајци-убице вероватно *не би тако поступали* да немају дубоко укореењу али јавно неисказану подршку такозваних белих становника својих градова (4.5.2015); Да ја *водим* позориште, исто бих *урадила*, врло је непријатно да мобилни звоне (9.5.2015).

3.3.2. Иреални прошли услов

3.3.2.1. Везник *ДА*

Као што смо већ рекли, субјунктор *да* нема конкурената када је исказивање иреалног прошлог услова посреди. Као и код иреалних садашњих реченица, везник *да* и овде захтева потенцијал (чешће) и епистемички презент имперфективних глагола (ређе) у субординираној клаузи, док глагол у предикату главне клаузе – будући да је реч о указивању на прошлост – стоји у неком претериталном облику (најчешће перфекту) (Ковачевић 2011: 160–161). У нашем корпусу забележене су обе предикатске варијанте *да*-клаузе: и са потенцијалом и са епистемичким модалним презентом, чиме је још једном потврђено да став појединих аутора (исп. Ивић 1983: 146) да предикат надређене клаузе *мора* бити у потенцијалу није довољно прецизан. Реченице којима се изриче иреални прошли услов нису реткост у новинарском дискурсу, будући да се у спорту, али и у политици, често говори о пропуштеним шансама.

- **перфекат** (протаза) + **потенцијал** (аподоза)

(36) Да *није настрадао* у саобраћајној несрећи, Џејмс Дин *би* вероватно *био* подједнако *успешан* као његов колега Марлон Брандо (3.5.2015); Да је *повео* с 1:0 вероватно *би* утакмица другачије *текла* (4.5.2015); Премијер је упитао и шта *би се десило* да је неко *убијен* његовим пиштољем (6.5.2015); Где *би* данас на табели *био* суперлигаш Раднички из Ниша да је јесенас бар делимично *играо* као овог пролећа? (7.5.2015);

- **перфекат** (протаза) + **перфекат** (аподоза)

(37) Реч је била о Хилари Клинтон. Потенцијално првој жени председници САД, која је то – да *није било* њега – *могла да постане* још пре

седам година (4.5.2015); Да је, којим случајем, одлучила да остане, ми смо имали спремну занимљиву причу која би се разрадила током једанаесте сезоне (7.5.2015).

4. Закључне напомене.

Премда је новинарски дискурс по много чему специфичан, као његово главно обележје треба издвојити крајњи циљ којем тежи, а то је да широком аудиторијуму сачињеном од рецепијената различите животне доби, образовања и интересовања пренесе исту поруку. Поруке су понекад такве да их ваља обликовати на „дипломатски” начин, односно на начин који код прималаца неће изазвати негативне реакције и незадовољство, а ипак ће им пренети суштину информације. Условне реченице су, због специфичне семантике и чињенице да у својој дубинској структури често имплицирају одређену скривену поруку, врло подесне за проучавање у оквиру новинских текстова.

Закључци до којих смо у истраживању дошли могу се сумирати у неколико тачака:

(1) Што се фреквентности условних реченица у новинарском дискурсу тиче, резултати истраживања показују да се условне реченице најчешће могу срести у текстовима политичке тематике: од 234 ексцерпираних условних реченица 181 пример пронађен је у текстовима из области политике, 30 у вестима из културног живота, 22 реченице уочене су у спортској рубрици, а свега 1 у хроници.

(2) Поред тога, јављање условних реченица у великој мери зависи и од жанра који се посматра: погодбене реченице далеко су чешће у жанровима који подразумевају директно или индиректно навођење речи учесника неког друштвено-политичког догађаја, а то су, у првом реду, изјаве, извештаји и интервјуи. Хипотетичке реченице из пера самих новинара најчешће се срећу у формулацијама питања приликом узимања изјаве или интервјуа или у колумнама, које по самој својој природи допуштају новинарима више слободе у изношењу властитих ставова, процена и предвиђања, а не само факата.

(3) Када се условне реченице посматрају из перспективе остварљивости услова (односно степена вероватноће остварења садржаја субординиране клаузе) и времена његовог важења, приметна је тенденција да се у новинарском дискурсу реалне условне реченице са будућим или садашњим условом јављају нешто чешће од осталих врста погодбених реченица. Овако стање наводи на закључак да је пошилаоцима порука итекако важно да

начином на који обликују своја саопштења увере реципијенте у истинитост и реалну остварљивост својих речи, посебно када су у питању обећања и повољне прогнозе. Иреалне условне реченице јављају се чешће са прошлим него са садашњим условом и одлика су пре свега спортских вести, где се врло често говори о пропуштеним приликама.

(4) Од укупно 14 (7 простих и 7 сложених) везника који се у литератури наводе као индикатори условности у нашем корпусу забележено је 6 простих субјунктора: *ако, уколико, ли, кад, да и док*, као и један сложени: у *случају да*. Од укупног броја издвојених погодбених реченица (234), везника *ако* јавља се у 150 случајева, везник *уколико* у 53, субјунктор *да* фигурира као условни везнику 19 примера, везник *кад(а)* у 6, сложени везник у *случају да* забележен је 4 пута, док се најређе јављају хипотетичке реченице творене везником *док* и субјункторидом *ли*.

(5) И најзад, као што смо већ истакли, условне реченице врло често имплицирају одређене скривене намере говорника. Наиме, реченице попут *Јероен Дијелблум поручује да је Брисел спреман и за тзв. план Б уколико се на преговорима не постигне заједнички договор (3.5.2015), Европа ни сама неће моћи да преживи уколико се не буде променила. Уколико Грчка буде приморана да изађе из еврозоне, последице ће бити катастрофалне, изјавио је Варуфакиц (3.5.2015), [...] ако Хрватска почне чистити своје двориште јако пуно Срба из Хрватске ће морати ићи у Србију (6.5.2015) или Кад добију опомену, дужници имају 30 дана да плате дугове. Уколико то не учине, следе искључења (7.5.2015) могу се протумачити као претње, оне попут *Кристин Лагард је закључила да уколико европски партнери одобре помоћ, ММФ неће правити додатне проблеме (7.5.2015) као обећање, док се реченице као што су Уколико Србија и Република Српска заиста желе да се уједине, требало би да имају свако право на то и прилику (7.5.2015) могу интерпретирати као савети. Видимо, дакле, да условне реченице врло често захтевају „читање између редова”.**

КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Војводић 2007: Дојчил Војводић, „О аспектно-темпоралној корелативности у сложеним (условним) реченицама”, *Славистика*, књ. XI, стр. 206–222.
- Грицкат 1956: Ирена Грицкат, „О неким особинама футура II (футура егзакзног)”, у: *Наш језик*, књ. VIII, св. 3–4, стр. 89–105.
- Звекић-Душановић 2009: Душанка Звекић-Душановић, „О неким синтаксичко-семантичким трансформацијама на релацији: кондиционалност –

- негација – концесивност”, у: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. 50, св. 1, стр. 271–279.
- Ивић 1983: Милка Ивић, „О српским погодбеним реченицама”, у: *Лингвистички огледи*, Београд: Просвета, стр. 145–153.
- Јевтовић, Петровић и Арацки 2014: Зоран Јевтовић, Радивоје Петровић и Зоран Арацки, *Жанрови у савременом новинарству*, Београд: Јасен.
- Јовановић 2010: Јелена Јовановић, *Лингвистика и стилистика новинског умећа*, Београд: Јасен.
- Јовић 2013: Марина Јовић, „Семантички приступи кондиционалним реченицама”, у: *Радови Филозофског факултета*, бр. 15, књ. 1, стр. 381–406.
- Катичић 1984: Radoslav Katičić, „Vrste pogodbenih rečenica u standardnom jeziku srpskom ili hrvatskome”, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XXVII – XXVIII, 339–343.
- Кликовац 2008: Duška Klikovac, *Jezik i moć (Ogledi iz sociolingvistike i stilistike)*, Београд: Biblioteka XX vek.
- Ковачевић 1994: Милош Ковачевић, „Условно значење везника док”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 22/2, стр. 147–154.
- Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, „Диференцијација партикула и хомоформних (делова) везника”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 27/2, стр. 215–228.
- Ковачевић 2011: Милош Ковачевић, „Условне реченице с везником ДА у српскоме језику”, у: *Грамматичка питања српскога језика*, Београд: Јасен, стр. 159–173.
- Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*, Београд: Јасен.
- Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, „Реченице с реалноусловним везницима у савременом српском језику”, у: *Радови Филозофског факултета*, бр. 15, књ. 1, стр. 9–32.
- Ковачевић 2014: Милош Ковачевић, „Синтаксичко-семантички услови употребе везника КАД у погодбеном значењу”, у: *Српски језик*, XIX, стр. 105–116.
- Младенов 1980: Marin Mladenov, *Novinarska stilistika*, Београд: Naučna knjiga.
- Мусић 1896: August Musić, „Kondicional u hrvatskom jeziku”, у: *Rad JAZU*, br. 127, стр. 141–209.
- Мусић 1898: August Musić, „Rečenice sa konjukcijama ako, neka, li u hrvatskom jeziku”, у: *Rad JAZU*, br. 134, стр. 1–79.

- Мусић 1900: August Musić, „Rečenice sa konjukcijom *da* u hrvatskom jeziku”, у: *Rad JAZU*, br. 142, str. 1–125.
- Петровачки 2008: Љиљана Петровачки, „Исказивање услова: условне реченице”, у: *Књижевност и језик*, LV/1–2, 103–115.
- Пипер 1998: Предраг Пипер, „О кондиционалности у простој реченици”, у: *Јужнословенски филолог*, LIV, 41–58.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, т. I–XVII, Београд: Српска академија наука и уметности, од 1959. године.
- Симић и Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса I-II*, Београд–Подгорица – Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика – Универзитет Црне Горе – Јасен.
- Станковић 1986: Богољуб Станковић, „Асиндетске реченице са условним и временским значењем у српскохрватском и руском језику”, у: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 15/1, стр. 179–188.
- Станојчић и Поповић 2004: Живојин Станојчић и Љубомир Поповић, *Граматика српског језика (уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе)*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Стевановић 1969: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II, Синтакса*, Београд: Научна књига.

Vesna S. Nikolić

CONDITIONAL SENTENCES IN JOURNALISTIC DISCOURSE

Summary

In this paper, a structural–semantic and pragmatic analysis of conditional sentences in journalistic discourse has been performed on a corpus excerpted from the daily newspaper *Politika*. In the first part of the paper, the excerpted sentences are observed based on their frequency in texts related to politics, chronicle, culture, and sports, but also within different journalistic genres. The aim was to establish to what extent the frequency of conditional sentences is determined by the topics of newspaper articles and the type of journalistic genre. The results showed that conditional sentences are most commonly found in texts with political themes, especially in reports, statements, and interviews. In the second part of the paper, conditional sentences are classified based on their feasibility and the validity period of the condition. The research has shown that conditional sentences with present or future condition are the ones most commonly found in the journalistic discourse, which is directly related to the intention of the sender of the message to assure the recipients of the veracity of the speaker’s words and promises. Each of the types of conditional sentences is further divided based on the form of the predicate in the main and subordinate clauses and the conjunction that connects them. In the case of conjunctions in conditional sentences, the performed analysis has shown that *if* is by far the most frequent: from a total of 234 collected conditional sentences, *if* is found in 150 cases.

Јелена М. Павловић¹
Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Филозофски факултет Ниш
Докторске студије из Српског језика
и књижевности

УДК 811.163.41'367'1898⁴⁴
811.163.41'27'1898⁴⁴
DOI 10.7251/RAD1715447P

Оригинални научни рад

ТИПОВИ ПРЕНОШЕЊА ТУЋЕГ ГОВОРА И ЊИМА СРОДНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У СТЕНОГРАФСКИМ БЕЛЕШКАМА О СЕДНИЦАМА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ЗА 1898. ГОДИНУ²

Апстракт: Предмет нашег рада је проучавање типова туђег говора у Стенографским белешкама о седницама Народне скупштине Краљевине Србије за 1898. годину. Рад има два циља. Први је да се утврде специфичности везане за преношење туђег говора у сложеном жанру стенографских бележака, а други је да се испита да ли и како опште друштвене околности утичу на фреквенцију одређених модела. Грађа је ексерцирана из првих осам седница првог тома стенографских бележака, а анализа је ограничена само на дебате. Најопитији закључак је да се у стенографским белешкама издвајају два нивоа – ниво приређивача и ниво учесника. На првом је немаркирани облик управни говор са конферансом редукованом на извор, док је у другом то неуправни говор. За одређивање подтипова служили смо се следећим критеријумима: предметом преношења, сукцесивношћу/симултаношћу, врстом скупштинске радње и функцијом пренесених израза. Проширили смо појам туђег говора и на њима сродне облике, односно на оне изразе који се секундарно користе механизмима преношења туђег говора. Издвојили смо преношење текста документа, самоцитат, и као посебно битан, хипотетички цитат.

Кључне речи: стенографске белешке, преношење туђег говора, хипотетички цитат

1. Увод

За време владавине Милана и Александра Обреновића, Ниш је често био „друга престоница“ јер су у њему одржаване седнице Народне скупштине Краљевине Србије (Енциклопедија 1995: 30; Историја 1984: 85; Марсенић 2010: 9). У току 1898. године Скупштина је у Нишу заседала у два наврата – од 17. јуна до 15. јула 1898. године (сазив за 1897) и од 12. новембра 1898. до 11. јануара 1899 (сазив за 1898). Поред краља Александра Обреновића, скупштинским заседањима присуствовала је и Влада, у којој су били:

¹ jesa.pavlovic.krusevac88@gmail.com

² Овај рад је рађен у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* 178014, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја.

др Владан Ђорђевић, председник Министарског савета и министар иностраних послова; министри финансија Стева Д. Поповић, а касније Вукашин Петровић; Сима М. Лозанић, министар народне привреде; Андра Ђорђевић, министар просвете и црквених послова; Јеврем А. Андоновић, министар унутрашњих дела; Коста Н. Христић, министар правде; генерал Јован Атанацковић, министар грађевина; Драго Вучковић, министар војни и почасни ађутант краља Александра Обреновића. Часништво Народне скупштине чинили су: председник Сима Несторовић, потпредседник Драгомир Ц. Рајовић и секретари Настас Антоновић, Јован Несторовић, Стеван Мостарчић, Гаја Швабић, Милорад Тадић и Милош Илић. Један од посланика у овом сазиву био је Тодор Миловановић, председник нишке општине.

Парламентаризам Александра Обреновића Слободан Јовановић одредио је као „Скупштину без опозиције“ (Јовановић 1934/II: 385–386). Популарни назив за овај сазив био је „Владанова скупштина“, док је од радикала добио мање привлачан „надимак“ – „задушна скупштина“ (изабрана задушне недеље). Оно што је карактеристично за заседања у току 1898/9. је изузетна послушност краљу и Влади (Јовановић 1934/I: 1; Јовановић 1934/II: 173–246; Марсенић 2010: 142–148; Ђоровић 2005: 773).

2. Дефинисање циља рада и ексцертирана грађа

Циљ нашег рада је проучавање типова преношења туђег говора и њему сродних конструкција у *Стенографским белешкама о седницама Народне скупштине Краљевине Србије за 1898. годину*,³ штампаним 1899. у Државној штампарији у Београду. Састоје се од два тома. Овом приликом ексцерпирани смо грађу са првих осам седница из прве сесије (последња седницакоју смо прегледали одржана је 24. јула 1898. године).

Стенографске белешке представљају скуп различитих поджанрова административно-правног стила (дебата, предлога закона, молби и жалби, извештаја, спроводних писама, поздрава). Овом приликом смо се ограничили на проучавање типова туђег говора у скупштинским дебатама, усменом жанру административно-правног стила.⁴

³ У даљем тексту користићемо скраћеницу Белешке 1898.

⁴ Две основне варијанте у којима се јавља административно-правни стил су усмена и писмена (Висковић 1989: 30–31, Тошовић 2002: 355).

3. Преношење туђег говора и његове особености у жанру стенографских бележака

Под преношењем туђег говора подразумева се „...укључење туђих ријечи у ауторски дискурс или текст, чији је резултат синтаксичка конструкција са туђим говором“ (Ковачевић 2012: 15). Из ове дефиниције закључује се да су два основна елемента преношења туђег говора ауторски исказ⁵ (говор, дискурс) и пренесени говор.

Разликовање нивоа ауторског и нивоа пренесеног исказа је база за досадашња проучавања заснована, првенствено, на грађи из књижевноуметничког (Велковић 2012; Живковић, Арсић 2012; Ковачевић 2010; Чој 2000) или новинарског стила (Јеротијевић 2011; Милашин 2014). Аутори проналазе различите типове преношења туђег говора у различитим жанровима, што потврђује Бахтинову тврдњу да жанр утиче на обликовање исказа у њему (Бахтин 1996: 62–63).⁶

Основни критеријум за поделу типова преношења туђег говора предложио је Милош Ковачевић, који каже да се анализирају „... само типови и подтипови модела и подмодела туђега говора који се међусобно разликују најмање по једној морфосинтаксичкој и/или правописној особини (црти)“ (Ковачевић 2012: 15). На основу овог критеријума издвајају се *управни (директни)* и *неуправни (индиректни) говор*. Има, међутим, аутора који, уместо морфосинтаксичког и/или ортографског критеријума, као основ за поделу узимају *функцију* пренесеног говора у оквиру ауторског дискурса (Јакић 2006: 4–5).

Пошто стенографске белешке посматрамо као сложени говорни жанр,⁷ у смислу у којем га одређује Бахтин (1996: 62), сматрамо да је могуће издвојити два нивоа у њима: (а) ниво приређивача (стенографа) – доминантни облик је управни говор; (б) ниво учесника у комуникацији (посланика) – доминантни облик неуправни говор.

⁵ Појам ауторског исказа уводи Михаил Бахтин. Ауторски исказ детерминишу „...синтаксичке, стилстичке и композиционе норме за његову делимичну асимилацију, за његово укључивање у синтаксичко, композиционо и стилстичко јединство ауторског израза“ (Бахтин 1980: 129).

⁶ Другачије схватање заступа Мајкл Шорт, који каже да: „...nema formalne lingvističke razlike između jezika kojim se piše roman i onog kojim se piše za novine, s obzirom na to da ovaj sistem, odnosno sve kategorije, postoje u oba 'tipa tekstova“ (Шорт 1999: 248).

⁷ Бахтин сматра да сложени жанрови настају на конвенцијама примарних жанрова кроз процес културне (често институционализоване) комуникације (Бахтин 1996: 61–62).

Поред постојања два нивоа реализације, потребно је истаћи још једну методолошку напомену везану за проучавање типова туђег говора у стенографским белешкама. Наиме, у скупштинским расправама често се цитирају закони. Дебатује се о пројектима закона, а управо је веродостојност писане речи гаранција да ће одређена одлука добити легитимитет. Из тих разлога, сматрамо да је могуће, на основу критеријума *предмета преношења*, у стенографским белешкама разликовати: (а) преношење говора других учесника у дебати; (б) преношење текста документа (закона, устава, пословника).⁸ Ипак, на нивоу учесника могуће је издвојити још неке типове који се заснивају на механизму преношења туђег говора (иако се не могу директно подвести под овај појам).

Пошто се, колико је нама познато, нико досад није бавио типовима преношења туђег говора у жанру стенографских бележака, даћемо преглед основних типова на *нивоу приређивача* и *нивоу учесника*. Основни критеријум на коме ћемо базирати поделу биће *предмет преношења*, док ће нам за одређивање подтипова послужити морфосинтаксички и ортографски критеријум. Такође, где сматрамо да је потребно, користићемо се и функцијом коју преношење туђег говора има у скупштинској комуникацији. Такође, погледаћемо како културно-историјски услови, у првом реду чињеницада је овај скупштински сазив одређен као „Скупштина без опозиције“, утиче на јављање одређених типова преношења туђег говора.

Свест о ширем друштвеном контексту омогућиће нам да, у будућем истраживању на корпусу бележака са скупштинских заседања из деветнаестог и са почетка двадесетог века, издвојимо оно што је инваријантно у жанру стенографских бележака од онога што је специфично за један историјски тренутак. Овакав приступ нужно призива и стилистички критеријум (Ковачевић 2012: 14–15).

4.1. Типови преношења туђег говора на нивоу приређивача (стенографа)

Као и у драми, основни тип преношења туђег говора у стенографским белешкама је управни говор. Ипак, за разлику од драме где аутор „управља“ поступцима и речима јунака, задатак стенографа је да, што верније, пренесе говор посланика и других учесника у скупштинским дебатама. Приређивач доноси одређена техничка решења (на пример, како пренети го-

⁸ У Куо (2011: 190–194) поред директног цитирања туђег говора у политичком дискурсу (што је предмет рада) уводи се у анализу и аутоцитат (случај када политичар цитира самог себе) и случај када се цитира неки извор (најчешће законски акт).

вор појединца, како пренети упадице публике), али не уноси властите судове о ономе што је изречено.

Атрибутивни дискурс⁹ (или наративни оквир) у стенографским белешкама сведен је на минимум и односи се на податке о месту и времену одржавања седнице и на навођење имена одређених учесника. Навешћемо примере атрибутивног дискурса:¹⁰

(1)

III РЕДОВНИ САСТАНАК

НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ

држан 18 јула 1898 год. у Нишу

ПРЕДСЕДАВАО ПРЕДСЕДНИК:

Сима Несторовић

секретар:

Милош Илић

Почетак у 6 часова по подне.

Присутни су били г.г. Министри : Привреде, Правде и Унутр. Дела. (Белешке 1898: 416, иницијални атрибутивни дискурс).

(2) Састанак је трајао до 7 ³/₄ час. по подне. (Белешке 1898: 433, финални атрибутивни дискурс).

(3) (*Настаје одмор*).

(*После одмора*). (Белешке 1898: 590, медијални атрибутивни дискурс).

Подела типова преношења туђег говора може се извршити на основу неколико критеријума на нивоу приређивача: (а) критеријума *предмета преношења* (преноси се говор појединца, говор групе или текст документа);

⁹ Атрибутивни дискурс дефинише се као „[d]iskurs koji se pridružuje (direktnom) govoru lika i specifičan čin govornika ili mislioca time što ga identifikuje i (pokatkad) time što ukazuje na različite dimenzije ili osobine samog čina, lika, okruženja“ (Принс 2011: 22). Ми овај појам узимамо у ширем значењу од Принса и под њим подразумевамо оно што се назива *информацијом о околностима* у којима је нешто изречено (Берглер 1992: 8). Дакле, ми под адвербијалним дискурсом у стенографским белешкама не сматрамо само скуп свих конференси (Принс 2011: 23), него збир свих екстралингвистичких обавештења.

¹⁰ При навођењу примера трудили смо се да се, што је верније могуће, држимо оригиналног правописа. То се односи и на положај текста (центриран, уз леву маргину).

(б) критеријума *сукцесивности/ симултаности* (реплике могу тећи једна за другом што је подразумевани облик интеракције у институционализованом дискурсу скупштинских дебата, или посланици могу прекидати говорника, што представља девијацију у односу на конвенционални систем); (в) критеријума *скупштинске радње* (реплика се може јавити као радња обављена по скупштинском протоколу или се реализује у оквиру дебате о одређеном предмету).

4.1.a. Преношење говора појединца

Преношење говора појединца је најчешћи тип преношења туђег говора. Јавља се у облику управног говора са редукованом конферансом сведеном на *извор*,¹¹ односно на податак о говорнику. Реплике говорника у скупштини су *везане*, што значи да сукцесивно следе једна за другом. Ортографска решења представљају конвенцију карактеристичну за одређени тренутак. Немаркирани облик преношења туђег говора у *Стенографским белешкама* из 1898. године може бити говор по протоколу (4) или говор учесника у дебати, било да се ради о министрима (5) или о посланицима (6):

ИМЕ И ПРЕЗИМЕ / ТИТУЛА ГОВОРНИКА (ИМЕ И ПРЕЗИМЕ). – ПРЕНЕСЕНИ ГОВОР

(4) **Подпредседник.** – Продужујемо рад.

Изволте чути г. известиоца. (Белешке 1898: 590).

(5) **Министар Грађевина, ђенерал Јован Атанацковић.** – Кад је то било? – (Белешке 1898: 882).

(6) **Милослав Куртовић.** – И ја сам за одборско мишљење, али нисам добро чуо, да ли је г. извештач поменуо шта мисли о тој молби надлежни Министар. То је важна ствар. Требало би и то да се прочита ако није урађено. (Белешке 1898: 678).

Видимо да се на овом нивоу од ортографских средстава користе тачка, црта и масна слова. Овај начин приказивања говора има сличности са драмом, с тим што треба имати на уму напред наведену разлику везану за статус аутора у жанру драме и приређивача у жанру бележака.

Симултани или уметнути говор појединца се јавља ређе. Оваква спорадична појава прекидања говоранеких посланика може се објаснити тиме

¹¹ Податак о извору је једна од околносних информација, онако како их дефинише Сабина Берглер. Поред податка о извору (о ономе ко говори), могу се навести и подаци о начину на који је исказ изговорен, времену, месту итд. (Берглер 1992: 8).

што је овај сазив оцењен као „јакo послушан“, такав да опречна мишљења нису била честа. Пронашли смо само један овакав пример. Као ортографско средство за разликовање везаног и уметнутог говора користи се заграда:¹²

(7) Известилац Коста Ивковић. – ...

Г. Веселиновић рече у почетку свога говора *да се грађанске школе преносе на округе*. То не стоји. После је казао *да су плате умањене*. И то не стоји, већ је стање исто. (*Веселиновић: поричем то; нисам то казао.*) И казао је, *да је систем исти*. (Белешке 1898: 489).

Видимо да се у говору известиоца Косте Ивковића јавља скуп више реченица које у форми неуправног говора преносе речи посланика Стевана Веселиновића. Израз у загради представља реакцију прозваног посланика на изнете речи – пориче се оно што је раније изговорено. Треба нагласити да је ово, у досад ексцерпираној грађи, једини пример, што не искључује могућност да су неки од израза који смо третирали под пренесеним говором групе у ствари пренесени говор појединца. Међутим, вероватно је у том случају бележење саме реакције било важније од бележења имена говорника, тако да се такви примери (уколико их има) на нивоу приређивача изједначавају са пренесеним говором групе.

4.1.б. Пренесени говор групе

Пренесени говор групе (или појединца чије именовање није важно) одваја се заградом. У овом случају конферанса се редукује само на глагол. Најчешће се ради о глаголу *вичу* или *чује се*. Код првог нагласак је на агенсу, док се у другом случају тежиште преноси на саму поруку.

Разликујемо два типа преношења говора групе на основу критеријума сукцесивности/симултаности. Први је везани говор који се односи на протоколарне радње (усвајање закона, наставак седнице). У овом случају често долази до потпуног редуковања конферанси и свођења на неку од формула (*прима, одобрава, да се реши*). Посланици њиховим изговарањем потврђују одређену административно-правну радњу. Сукцесивно се надовезују на протоколарна питања председника Скупштине:

(8) Подпредседник. – ... Јесте ли задовољни? (*Вичу ; јесмо*) (Белешке 1898: 569).

(9) Подпредсеник. – Чујем гласове : да се реши. (*Вичу : да се реши*). (Белешке 1898: 583).

¹² Курзивом истичемо пренесени говор, а ако се курзив јавља у оригиналу биће то посебно наглашено.

(10) Је ли скупштина довољно обавештена? (*Јесте*). (Белешке 1898: 583).

(11) **Председник**. – Прима ли Скупштина прочитану допуну? (*Прима*). (Белешке 1898: 424).

Од примера са ознаком протокола свакако су интересантнији они код којих се нека примедба умеће у говор других. До упадица долази из различитих разлога – нестрпљења због превеликог трајања дебате и жеље да се што пре усвоји неки предлог/члан закона, исправка неког податка у говору, одобравање/неодобравање тренутног говора, скретање пажње да тренутно није време да се говори о одређеном предлогу итд. Овде може доћи до мешања са атрибутивним дискурсом и, у том случају, срећу се речи којима се карактерише понашање посланика у скупштини (*ларма, галама, жагор*). Могу се и напоредо јавити две реакције на говор. У том случају се у загради наводе два опречна мишљења (*тако је / није тако*). Најчешће се конферанса редукује на глагол, али некад глагол може изостати. По правилу, не користе се наводници да обележе управни говор, али се спорадично могу појавити. Треба нагласити да ових примера има доста, али ипак не толико да би обележили бурне реакције и сукоб мишљења у овом скупштинском сазиву. Навешћемо неке од пронађених примера, а функцију исказа у скупштинској расправи даћемо у загради, после навођења броја стране:

(12) **Радисав Петровић**. – ...

То сам имао да кажем о председницима, који би се имали указом постављати, а сад ћу да говорим о председницима, који ће се постављати претписом (Чује се: *није сада о томе реч, јер је сада начелна дебата. Жагор*). (Белешке 1898: 334; скретање пажње да се не говори о текућој теми расправе).

(13) **Ђорђе Јеленковић**. – Молим вас, браћо, и ја хоћу да кажем неколико речи, али ћу бити кратак.

Ви добро знате како је било кад у народу једна врста бира председника. Он не бира никада онога, који ће да га учи да не ара и да не краде, већ онога, који ће да га учи да рије по туђим имањима, и који ће га пустити да ради шта хоће. (Чује се: *није истина, није тако; тако је*). (Белешке 1898: 340; слагање/ неслагање са претходним говором; изношење опречних мишљења).

(14) **Сава Илић**. –...

Заиста народ и није дозрео, да бира себи председнике. Да је тако, доказ је што смо ми овде, јер да је дозрео, он би изабрао боље људе у Скупштини, а не оваке као што смо ми! (Чује се *узмите реч натраг*. – Ларма, вичу *увреда Скупштини*.) (Белешке 1898: 342; реакција на говор; пример бурног реговања групе).

(15) **Подпредседник Народне Скупштине. Драгомир Рајовић.** –...

За то ја држим, да је ово врло важно питање које има да се реши тек кад Министар буде поднео предлог закона о акционарским удружењима а не сад. То сам сматрао за своју дужност да кажем Народном Представништву и да вас упознам са правим стањем ствари. (Вичу: *тако је*). (Белешке 1898: 385; слагање).

(16) **Милосав Куртовић.** – Господо, базирајући се на ономе што је овде написано, хтео сам неколико речи да проговорим, али пошто ми изгледа да је већина расположена, да се изједначи постављање председника то онда нећу ни да говорим (*није, није*). У члану 23. и 24. назрео сам... (Белешке 1898: 393; охрабривање посланика да даље говори).

(17) **Настас Антоновић.** –...

Господо, ово је мој предлог ја мислим да би овим предлогом постигли све оно што оће и једна и друга страна... Дакле по овом мом предлогу за председнике поставља Министар Унутрашњих дела претписом *али по са-слушању Министарског Савета*. (Чује се: *нећемо то, да се реши*) (Белешке 1898: 406; први курзив у оригиналу; прекидање говора; тражење прекидања дебате и преласка на гласање).

(18) **Новица Ковачевић.** – ...

Самоуправа општинска изгубљена је; народ не може више бирати председнике, то је главно у овоме закону, а остало је све спореднијег значаја, зато не треба више дангубити, већ примити остатак чланова аklamацијом. (Чује се: *не може, не може; хоћемо да говоримо*). (Белешке 1898: 420; тражење да се дебата настави).

Из примера се може закључити да суразлози прекидања говора других посланика различити. Оно што је, такође, уочљиво је одступање од канонског модела управног говора (нема наводника, понекад ни глагола), као и варирање ортографских решења (употреба наводника, двотачке, црте).

4.1.в. Пренесени текст документа

Као што смо већ рекли, стенографске белешке представљају сложени жанр у коме се, уз дебате, налазе и различити писани жанрови.¹³ Важно је да се закон пренесе у целини да би се видело шта је предмет дебате и у ком правцу се измене крећу. У Белешкама 1898 манир је да се преноси комплетан текст. Навешћемо један краћи извештај о раду одбора:

¹³ „Документ“ је основни облик у административно-правном стилу јер представља „... средство регистровања информација о чињеницама, догађајима“ (Тошовић: 357).

(19) **Известилац Драгић Муцић** чита извештај одбора који гласи:

Народној Скупштини

ИЗВЕШТАЈ ПРИВРЕДНОГ ОДБОРА

о изменама у закону о срп. држ. Класној Лутрији за привредне циљеве од 13. Јула 1897. год.

Привредни одбор поручио је пројекат закона о речним изменама и налази да је предложена измена сувремена, корисна и веома потребна, зато је одбор предложену измену усвојио у начелу и појединостима и част има молити Народној Скупштини да и она то усвоји.

ПРЕДСЕДНИК ОДБОРА

Л. Р. Јовановић

ИЗВЕСТИЛАЦ

Драгић Муцић

ЧЛАНОВИ :

Н. Радовановић, Новица Милић, Благоје Јовановић, М. Савић. (Белешке 1898: 621)

За разлику од преношења говора појединца или групе, код приказивања текста документа јавља се нередукована конферанса у којој се налази атрибутивни дискурс – *ко читаи шта се чита*.

Поред овог доминантног манира, у ретким случајевима преношење се своди само на атрибутивни дискурс:

(20) **Известилац Мита Петровић** чита предлог закона о изменама у закону о трошарини од 12. јула 1893. године. (Види страну) (Белешке 1898: 616).

У заградама је дат атрибутивни дискурс *Види страну*. Међутим, у досад ексцерпираним примерима нисмо пронашли ниједан где се и заиста упућује на одређеноместо у белешкама. Могуће је да се ради о пропусту приређивача/стенографа, или, чињеници да су се стенографи поуздали у то да ће се читалац сам вратити на раније наведени текст документа.

4.2. Типови преношења туђег говора на нивоу учесника

Немаркирани тип преношења говора на нивоу учесника (посланика, министара) представља неуправни говор. Управни говор се ретко користи у својој основној функцији верног преношења туђих речи, већ се, као секун-

дарни механизам, активира у друге сврхе. Најчешће се налази у хипотетичком цитату, где има улогу стварања слике „привидне реалности“, при чему изнесени аргумент делује убедљивије. У тим случајевима, често се користи и колоквијални језик који одступа од општег, релативно формалног, језика дебата.

Основни критеријум за поделу типова преношења туђег говора на нивоу учесника је *предмет преношења*. Тако смо издвојили: (а) преношење говора других учесника у дебати; (б) преношење текста документа; (в) преношење сопственог говора (самоцитат); (г) хипотетички цитат који за своју основу има механизам управног говора. За одређивање подтипова у оквиру доминантног типа користећемо различите критеријуме сходно специфичностима одређеног предмета преношења.

4.2.a. Преношење говора учесника

Најчешћи модел за преношење говора учесника у скупштинским дебатама је неуправни говор и то његов основни модел у облику „...ауторске дидаскалије (ријечи аутора) у облику главне клаузе, и репродукованог исказа («неауторовог» говора) у форми зависне клаузе“ (Ковачевић 2012: 16). Поред канонског модела неуправног говора, јавља се, понекад, и неконекторски неуправни говор, док се управни говор среће само у посебно маркираним случајевима.

4.2.a.1. Модели неуправног говора

Већ смо рекли да је необележени облик преношења туђег говора на нивоу учесника неуправни говор. Конферанса је увек у препозицији, а њено семантичко језгро чине глаголи типа *verbadiscendi* (*рећи, говорити*), по правилу, у облику перфекта, а само по изузетку у аористу. Када је глагол у презенту, у највећем броју сучајева, јавља се облик *вели/веле*. Везник је обично *да*, ређе *како*. У стенографским белешкама зависна реченица се од управне клаузе често одваја зарезом.

Најчешће се поименице наводи извор, односно говорник чије се речи преносе. То се дешава у случајевима када се реферише на конкретно место у говору претходника, с нагласком да се често на неуправни говор наставља ауторски коментар. Када се наводи туђ говор кога говорник оцењује негативно, доминтно се избегава навођење извора и тада се користе изрази неодређене референцијалности, обично (али не по правилу) у множини (*многи од предговорника, неки од говорника, један од посланика*).

Реченице са неуправним говором могу стајати одвојено, али се могу јавити и као део шире структуре. Када су део шире структуре, неуправни говор се налази у оквиру односне зависне реченице, која се у другом делу коментарише управном клаузом. Такође, може се десити да неуправни говор буде део неколико узастопних реченица. У оба случаја, преовлађују негативни контексти, па би ово биле и стратегије за побијање навода изнетих у говору претходника.

Када је важно навести извор, предикат у реченици је у активу. Међутим, некад је изузетно важно да се податак о извору не изнесе, па секористепасивне конструкције типа *казано/казато је, речено је*. Такође, фокус се са процеса продукције преноси на перцепцију говора, па се у том случају семантички центар конференсе везује за глагол *чути* (*чуо сам, могло се чути*).

Представићемо неке од пронађених примера, а у загради, након навођења броја стране, даћемо коментар о функцији неуправног говора и, уколико одступају од немаркираног модела (ауторска конференса са податком о изводу и са активним глаголом типа *verbadiscendi* + везник *да/како* + пренесени говор), додаћемо напомену о томе.¹⁴ Прво ћемо навести примере код којих се наводе речи више говорника:

(21) **Гаја Швабић.** – Само хоћу ово да кажем, да се не слажем са **оним предговорницима**, који су казали то, *да се народу одузима право, које је толико година имао*. (Белешке 1898: 338; неслагање; пренесен говор више предговорника).

(22) **Мика Поповић.** – Молим вас господо, ми ће мо лако решити ово. Видим да смо вољни сви да се реши а да се и не говори, али ипак треба да се саслушамо. Ја морам да признам да стоје **наводи поштованих предговорника**, *да народ није умео она своја права која је по законима о општинама имао да употреби онако, како би доликовало једном свесном народу*. Али господо, не могу, а да не признам и то, да је искуство добар учитељ. (Белешке 1898: 339, неслагање; пренесен говор више предговорника; ауторска дидаскалија сведена на номинални исказ *наводи поштованих предговорника*).

(23) **Виден Станковић.** – Господо, у начелу ја немам шта против овог предлога законска, јер нас искуство довело, да га акламацијом примимо. Ја сам слушао говорнике и „за“ и „против“ овог предлога. **Што се тиче оних који веле**, *да је до сада избор председника био слободан*, ја не делим то мишљење. (Белешке 1898: 340; неслагање; конструкција се налази у оквиру односне зависне реченице која се коментарише).

¹⁴ Курзивом смо обележили пренесени говор, а болдирани смо извор.

(24) **Мијајло Јевремовић.** – ...

Неки су од г.г. предговорника казали, да се око бирања кметства-пролива крв, али ја знам да се ти случајеви пре дешавају по варошима него по селима. (Белешке 1898: 342, неслагање; основни модел).

(25) **Сава Илић.** – **Од многих предговорника** чуо сам, да кажу да народ није дозрео, да није до сад умео да бира председнике и кметове ; и већина се слажу са тим, да се од сада председници постављају Министарским претписом или Краљевим указом. (Белешке 1898: 342; негативни коментар, уп. пример 14).

У следећим примерима преносе се речи једног посланика, а он се наводи именом и презименом уз које се понекад додају квалификације (*мој пријатељ, поштовани предговорник*):

(26) **Мијајло Јевремовић.** – ...

Поштовани предговорник г. Мијајло Патровић навео је како се у селима око избора председника бију, а није хтео да каже и оно што се десило код њих у Пожаревцу и Смедереву. (Белешке 1898: 342; допуна говора, негативни смер; канонски облик).

(27) **Известилац Илија Стојановић.** – ...

Г. Сава Илић можда је у јарости изговорио оне речи. У колико је увредио нас, увредио је и самога себе, јер он је казао да народ стоји на томе ступњу, да је нездорео, што је нас изабрао, и кад је он изабрао нас онда је изабрао и њега, па онда у првом реду он долази као неваљалац. И дакле, кад он признаје за себе, да је неваљалац, онда нека му и буде. (Ларма, галама). (Белешке 1898: 342; коментар; ублажавање исказа посланика који је увредио скупштину).

(28) **Министар Унутрашњих Дела Јеврем Андоновић.** –

Што **г. Швабић** примећује, да у овоме закону није одређено како ће се бирати одборници оправдано је у неколико. Но ја ипак мислим, да, како је се до сад у томе практиковало, да се тако исто и у будуће ради, и држим, како је до сад било, тако ће исто и од сад бити. (Белешке 1898: 345; неслагање и додавање аргумента; конструкција у склопу зависне реченице).

(29) **Министар Унутрашњих Дела.** – ...

Што се тиче оне зебње, коју **г. Дамјановић** износи, да може да се прокајишари, и да се учини нешто, што не би требало да буде, имам да кажем ово: према досадњем искуству, можда је и тога негде до сада бивало, али та зебња не може данас да постоји. (Белешке 1898: 351; неслагање; конструкција у склопу зависне реченице).

(30) **Илија Стојановић.** – ...

Г. Пера Тодоровић каже, да те штедионице образују већином људи средњег и нижег сталежа, и боји се да се чланови управног одбора не разграбе имовину новчаног завода. Што се тога тиче, ја знам, да су баш најимућнији људи образовали тај новчани завод и да га они нису образовали, неби ни било тога завода. (Белешке 1898: 381; неслагање; канонски облик).

(31) **Мата Јовановић.** – ...

За предлог овај, који се појавио ту, да се укине тај члан, помиње се као разлог тај, што његови чланови улажу свој капитал, а не могу да се њиме користе. Лепо је **г. Пера Тодоровић** објаснио да тај завод није основан само на акцијама. (Белешке 1898: 382; слагање, аргумент; канонски облик).

Максимално обезличавање постиже се свођењем ауторске дидаскалије на облик рефлексивног или партиципског пасива:

(32) **Гаја Швабић.** – ...

Каже се, господо, да се одузима народу једно право, које је он стекао, и да ће то бити практичније кад му се већ то право одузима да му то право одузме онај, који је највиши. (Белешке 1898: 396).

(33) **Пера Тодоровић.** – ...

Чуло се најзад чак и ово, да има људи, који ће бити незадовољни са председником и могу ружно да се изразе о њему, па то може да падне чак горе на Господара. (Белешке 1898: 403).

....

Најпосле **навођено је**, да ће ово бити велики скок, и вели се: До сада је бирао председника народ, а сада их именује Господар, то је велики скок. (Белешке 1898: 403).

За посебно истицање користи се двотачка. Задржавају се све особине неуправног говора (слагање, изјавна интонација):

(34) **Известилац Ил. Стојановић.** – **Ви** сте, **господине** казали овако: да народ није на ономе ступњу на коме треба да је и да бира друге посланике, а не, ове што су овде, Дакле значи, да не ваљају сви, па онда не ваљаш ни ти! (Белешке 1898: 343).

(35) **Тодор Миловановић.** – ...

Овде је пак главна добит та што је јуче у начелној дебати **Илија Стојановић** навео, а то је: да ћемо се отрести оних невоља и неприлика у којима смо до сада били, отрешћемо се оних међусобних трвења и борби око избора. (Белешке 1898: 398).

Неконекторски неуправни говор јавља се ретко. Обично се аргумент говорника слаже са оним што је рекао предговорник.¹⁵ Даћемо један илустративни пример:

(36) **Подпредседник Народне Скупштине. Драгомир Рајовић.** –

Добро је казао г. **Мата Јовановић**, нису ти новци само оних људи, који су тај завод основали; има ту новаца и других људи, па треба мислити и на оне остале људе, који су ту новац уложили и позајмили му. (Белешке 1898: 385)

Налазимо и пример дуплог неуправног говора:¹⁶

(37) **Никола Радовановић.** – ...

Ја имам само да приметим, да је један говорник казао, да је Њ. В. Краљ казао, да би он примио и кад би се председници по сеоским општинама указом постављали. (Белешке 1898: 405).

Из изнесених примера види се да је неуправни говор основни облик преношења туђег говора у жанру стенографских белешака. Навођење *изво-ра*, односно говорника, варира од израза одређене референце (име и презиме, *претходни говорник*) до неодређене референце (*један од предговорника, многи*). Када се жели да се акценат стави на поруку и/или да се извор прикрије, користе се конферансе у пасивној форми. Дешава се да се репродукована клауза уметне у зависну односну реченицу са везником *што*, при чему она постаје основ за даљи коментар. Од ортографских средстава користи се двотачка када се жели посебно истаћи комуникативна вредност изреченог.

4.2.6.1. Модел управног говора

Управни говор се у стенографским белешкама јавља по изузетку. Формална обележја управног говора везују се за преношење текста документа и за хипотетички цитат. У ексцерпираној грађи модел управног говора везује се за речи краља Александра Обреновића. Његов говор се ставља под наводнике, а тежи се томе да он буде „аутентичан“, што представља једану од манифестација „чувања“ његовог угледа. Узећемо један дужи цитат из говора посланика Пере Тодоровића:

(38) **Пера Тодоровић.** –

... Ономад, ми смо били у депутацију код Њ. В. Краља.

¹⁵ Однос аутора према туђем говору је увек активан у смислу у коме га одређује Бахтин: „На тај начин је у формама преношења туђег говора изражен *активан однос* једног исказа према другоме, и то не на тематском плану, већ у стабилним конструктивним формама самог језика“ (Бахтин 1980: 129, курзив у оригиналу).

¹⁶ Цели пример је у курзиву.

Он је изволео говорити много и дуго, а нарочито о питању о општинама. **И ту се Његово Величанство изволело изразити од речи до речи овако:**

„Ако народни посланици реше да ја постављам... (Жагор, вичу: то није по пословнику; да се реши).

Кад смо полазили из двора **Његово Величанство** је рекло г. председнику скупштине: *„Г. Председниче, овлашћујем вас, да ово што сам сад рекао, кажете свима и да поздравите скупштину.* Ово дакле није никаква тајна, што сам ја сам овде казао.

Ја се позивам на г. председника нека потврди је ли је овако како ја кажем.

Његово величанство је рекло овако: *„Господо, на вама је да решите питање о постављању кметова, како ви хоћете.*

Види се да је овде употреба ортографских знакова недоследна – нема затворених наводника. Управни говор се користи да би се боље дочарала атмосфера при сусрету говорника и краља Александра Обреновића, а овде се користи чињеница да се за управни говор везује веродостојност. Управни говор уноси и живописност, па тако чини да слушаоци буду боље припремљени за прихватање разлога које износи говорник (Јеротијевић 2011: 651).

4.2.в. Преношење текста документа

Као што је већ истакнуто, у стенографским белешкама преноси се и текст документа. Најчешће се ради о закону који је предмет дебате, али се понекад посланици позивају на устав или на пословник. Пошто није било много замерки на процедуру рада у скупштинским заседањима, мали је број примера у којима се цитира други документ, осим тренутног предмета расправе. Цитирање документа има различите функције – тражење појашњења, поткрепљивање аргумената конкретним доказима, побијање разлога предговорника. Посебно се истичу примери где се предлаже измена одређених речи у законима. За преношење текста документа користе се различити модели, који представљају секундарно искоришћене моделе управног и неуправног говора. С тога, разликујемо следеће подтипове: (а) цитат заснован на моделу управног говора; (б) цитат заснован на моделу неуправног говора; (в) фрагментарни цитат.

Код цитата заснованог на моделу управног говора, секундарно се активирају све особине управног говора. Улогу конферансе има навођење члана или дела текста у коме се цитат налази, а семантичко језгро „ауторске

дидаскалије“ чини обично глагол *казати*, који у Белешкама има ширу семантику него у свакодневном језику. Пренесени текст је „туђ говор“. Као ортографски маркери, користе се двотачка и наводници. Коришћење наводника у Белешкама представља ознаку веродостојности, и као што смо видели, везује се за највише истанце у земљи чија се реч не може „погазити“ – на краља и на закон. Навешћемо примере:¹⁷

(39) Јосиф Бојиновић. – ...

Нисам баш тако упознат са законима, али у члану 127. Устава земаљског каже се: „*Општине су самосталне у својој управи сходно пропису закона*“. Ја то тумачим тако, да у општинама треба сам народ да бира себи часништво и тако тек општине могу бити самосталне. (Белешке 1898: 336; аргумент за дебатy)

(40) Милован Дамњановић. – ...

Ја имам да учиним једну примедбу код овог члана 18. Овде се каже: „*на општинском збору може пуноважно вршити посао, ради кога је збор сазван онај број гласача који буде дошао на збор, а пуноважнији је закључак збора оно на шта пристане половина гласача присутни на збору и један више.*“ Мени изгледа, ако остане овако да ће бити празнине. (Белешке 1898: 347; потреба да се члан допуни).

Поред управног, пронашли смо и примере „цитата“ заснованог на моделу неуправног говора. Налазимо моделе конекторског и неконекторског неуправног говора. Неретко се овај начин преношења комбинује са подтипом управног говора. Навешћемо један пример:

(41) Министар Унутрашњих Дела Јеврем Андоновић. – ...

Међу тим незгодна је ствар то и додавати, јер у чл. 29. закона о општинама каже се: *за кмета, чланове општинског суда, и кметовске помоћнике, могу бити изабрани они чланови општине или села, који могу бити одборници*, а у чл. 52. каже се: „Сваки који има право гласања на општинскоме збору, и има непокретних добара у Србији, или има сталну радњу коју на своју руку води, а плаћа потпун грађански данак, може бити изабран за одборника.“ (Белешке 1898: 411; аргумент; комбинација са моделом управног говора).

Неретко се јавља и фрагментарни цитат. Он се посебно користи у деловима у којима се предлаже да се један део закона замени другим:

(42) Известилац чита члан 12....

¹⁷ Под курзивом се налази цео цитат. Након навођења броја стране дат је разлог за цитирање дела документа у расправи.

... Овако је гласио и стари члан 12, и он се изменио само у толико, што се у њему, при крају, речи: „његових помоћника“, замењена са речи: „кметова“. (Белешке 1898: 344, курзив у оригиналу).

(43) **Илија Стојановић.** –

Ја тражим да се у овом другом члану избрише реч „забавишта.“ (Белешке 1898: 506, курзив у оригиналу).

(44) **Илија Стојановић.** – ...

Ја налазим да је да је овај последњи став: „учитељи и учитељице примају своје плате и повишице из окружног школског приреза“, – неуставан. (Белешке 1898: 532).

4.2.г. Самоцитат

Самоцитат или аутоцитат среће се искључиво у облику основног модела неуправног говора. Говорници понављају своје раније речи било да би потврдили оно што тренутно говоре, било да би истакли да је неко њихов говор погрешно коментарисао. Даћемо понеку од невеликог броја потврда:

(45) **Илија Стојановић.** – ...

Сад влада предлаже да се учитељи преместе на округе, а то је то исто, било да их плаћамо из буџета државног, било из окружног. *Ја сам и јуче у конференцији казао, да г. Министар Просвете, по овоме усвојеноме закону израчуна колики ће бити тај издатак на учитеље, па нека га стави у државни буџет*, а Народно Представништво вољно је, бар мислим да ће бити вољно (Вичу: тако је). да нађе извора, те да се тај издатак покрије. (Белешке 1898: 532; аргумент).

(46) **Министар Финансија, Ст. Д. Поповић.** – *Ја сам рекао, господо, да овом закону има 30 година.* Г. подпредседник каже, да су ове казне новијег датума. (Белешке 1898: 453; супростављање мишљења; постављен уз реченицу са неуправним говором).

4.3.д. Хипотетички цитат

Смаграмо да хипотетички цитат представља једну од особености преношења туђег говора у стенографским белешкама. О оваквом типу говора у новинском дискусу писао је Мајкл Шорт (1999: 252). С друге стране, каже да се овај тип преношења ретко јавља у роману. Два разлога за употребу хипотетичког цитата, датог у облику управног говора, јесу веродостој-

ност и живописност. Коришћењем модела управног говора за реферисање о нечему што се није још увек догодило даје осећај веродостојности, при чему се она тиче „... zamišljenog događaja u hipotetičkom svijetu, od kojeg govornik očekuje da bude kao buduće stanje stvarnog svijeta“ (Шорт 1999: 259). Хипотетички цитат у Белешкама 1898 проширује се и на сферу прошлости и на сферу могућих догађаја у садашњости. Користе га посланици као аргумент, нарочито, када желе да истакну негативне последице које ће уследити ако се усвоји / не усвоји неки закон. То је управо други разлог за коришћење хипотетичког цитата – даје осећај пластичности, па се у њему често користи колоквијални језик:¹⁸

(47) Известилац Илија Стојановић. – ...

Ми сви знамо, какви су до сад били наши избори и како су они обављани. Па да би у народу престало ово трвење, да би се спречило проливање крви, *ми са овим предлогом излазимо пред народом и кажемо му: „ево ти народе твога права; у томе је твоје право: кад која влада дође нека тобом њезини чиновници и управљају.“* (Белешке 1898: 335–336; сфера садашњости, тумачење добробити коју доноси закон; канонски облик управног говора).

(48) Известилац Илија Стојановић. – ...

... – Јер је до сада бивало, на пр.: *дође радикална влада и она каже: ја нећу да трпим либералеи напредњаке као председнике*, па нареди да се они збацују; а у Нишу, Лозници и тамо где је већина либерална, због овог бирања она мора да уђе у општину са бајонетима и пушкама и да формално отме општинску управу, јер грађани нису хтели дозволити да им кметује њихов кмет. (Белешке 1898: 336; сфера прошлост/садашњост; илустрација негативне праксе; уведени слободни управни говор са изостављеним наводницима).

(49) Министар Унутрашњих Дела. –

... Има, господо, случајева, да је једна општина састављена из 4–5 села, свако је село удаљено од суднице по два сахата ; одређен је збор да неки посао сврши, и људи иду по читава 2 сата, док дођу до суднице, кад тамо, *а кмет им каже: не може да се држи збор, јер нема нас свију овде.* (Белешке 1898: 351; сфера садашњост; илустрација негативне праксе; уведени слободни управни говор).

(50) Милан Драгојевић. –

... Господо, ја мислим, ако се хоће истински уставност у земљи, власти ни до данас нису давале мира кметовима у општинама, него је продужа-

¹⁸ У загради, иза броја стране на којој се пример налази, наводи се сфера на коју се хипотетички цитат односи и његова функција у дебати.

вано све исто како је влада дошла, па су кметове одреда истеривале напоље ; *а то је било баш 1887. год. кад је дошао један Министар, па од једанпут казао: напоље*, не питајући ко је тамо. (Белешке 1898: 392; сфера прошлост; илустрација негативне праксе; уведени слободни управни говор).

(51) Прока Миљковић. –

А ако се не буде постављало указом, *свуд има којекаквих трчилажа и рђавих људи, који ће против добрих председника правити збрке, ићи тужакати их Министру говорећи, море. ми ћемо тебе збацити, ти ниси ништа.* (Белешке 1898: 397; сфера будућност; негативне последице (не)доношења закона; уведени слободни управни говор).

(52) Известилац Лаза Поповић. –...

А ако они мисле да треба, као што би требало, да се мање варошице сачувају од великих плата, онда да праве изузетак од онога, код члана где се говори о платама, *па да кажу: на варошице које немају пореских глава толико и толико, да се плате смање.* (Белешке 1898: 400, сфера садашњост/будућност; тумачење закона; слободни уведени управни говор + деиктички цитат).

(53) Радован Милошевић. –...

Господо, немојте да отворимо широм врата, *па да нас доцније проклињу потомци, и да кажу дошли уљези, па ето шта су учинили.* За то вас молим, а молим и г. Министра да се то унесе, јер ово није тако страшно и тако тешко да се дода, да председник мора бити рођен у том месту, или да је ту дуже времена живео. (Белешке 1898: 404; сфера будућност; негативне последице(не)додавања члана; слободни уведени управни говор).

(54) Анта Нешић. –

Ви знате колико се жалби предавало против избора председника, кад је тај избор народ вршио. А зар ви мислите да сад неће бити жалби, ако се председници постављају претписом. Тога ће, господо, бити вечито, и кад се жалба против председника преда г. Министру има права *да каже: па ја немам шта да одговарам, ви сте преко одбора бирали председника и ја сам вам га поставио, па сад какав вам је?!* (Белешке 1898: 405; сфера будућност; негативне последице (не)доношења закона; слободни управни говор).

(55) Живко Јеремић. –

Може да наступи случај да један неваспитан председник, који не води много рачуна о своме положају да се напије у једној сеоској кафани и да свима викне: „*ја имам Краљев указ, ја сам, ја*“, а међутим, он није ништа. Ако би се усвојило, да се председници и по сеоским општинама постављају

указом, онда би се багателисало оно, што је свима нама светиња, оно што сви поштујемо. (Белешке 1898: 407; сфера будућност; негативне последице (не)доношења закона; канонски облик управног говора).

(56) **Јосиф Бојиновић.** – Ви знате сви, који сте били кметови, а и који нисте били, да кметови не расправљају у селу само потрице, него и остале спорове.

Овај н. пр. каже остао ми је тај и тај дужан од копања два дин. итд.. Овде се не каже (има то у другом члану), ја мислим, да и то треба да се уметне овде. (Белешке 1898: 423; сфера садашњости; илустрација појаве; слободни управни говор + деиктички цитат).

(57) **Известилац Мита Петровић.** – ...

А господо, *страни европски путници, који су пропутовали кроз Србију, довикују нам: „дајте нам добро подижене путеве и мостове и добро уређене механе и кафане, па ћемо вам онда радо пружити наше капитале“.* (Белешке 1898: 459; сфера садашњости; живописније дочаравање ситуације; канонски облик управног говора).

(58) **Министар Финансија, Стеван Д. Поповић.** – Могао бих одмах г. предговорника с једном речи да задовољим: ни мене није ништа побудило; *па онда што га износиш питаћете ме. – За то што је тражио неко други. А ко је то? – Министар Просвете и Црквених Послова и Државна штампарија. А зашто су то тражили? – За то што је то и било њихово. Ко им је то одузео? – Управа монополска...* (Белешке 1898: 466; сфера садашњости; реторска стратегија; објашњење разлога; реплика дијалога)

(59) **Илија Стојановић.** – ...

Ја мислим да би требао овде то одбор школски са учитељем да цени при самом изрицању казне.

Том приликом учитељ има да каже: *то је дете имало толико и толико изостанака*, а одбор при одређивању казне да каже са учитељем колико му изостанака узима за оправдане а колико не. (Белешке 1898: 519; сфера будућности; илустрација примене закона; слободни уведени управни говор + деиктички цитат).

Навели смо више примера хипотетичког цитата зато што га сматрамо битном диференцијалном особином жанра стенографских бележака у односу на друге типове дискурса. Такође, колико је нама познато, нико од аутора који су се бавили типовима преношења туђег говора не помиње хипотетички цитат. Иако се чини да има прилично примера, њихов број није толико велик у односу на остали део текста. То се, опет, може протумачити тежњом посланика да се „не таласа“ и да страсти у скупштини остану мир-

не. Хипотетички цитат је, најчешће, негативна стратегија која се односи на сферу будућности – њиме се на жив начин износе „вероватне“ негативне последице закона о коме се расправља. Такође, њиме се често дочарава негативна примена закона у прошлости.

Хипотетички цитат се јавља у различитим формама управног говора. Најчешће је то слободни уведени управни говор, али имамо и ситуације да се користи и немаркирани облик управног говора са наводницима. У једном примеру налазимо реплику дијалога, која представља реторску стратегију коју користи говорник да би свој говор учинио интересантнијим. С обзиром да се ради о министру финансија, образованом говорнику, запажа се и опрека између онога ко је образован и ко користи реторско питање и реплику дијалога и већег дела посланика који потичу са села и који користе стратегију засновану на моделу управног говора. На колоквијално порекло упућују и поједини изрази као што су *море*, *напоље*.

Друга битна особина хипотетичког цитата је да се он спаја са деиктичком у неким примерима. Треба бити свестан да се овде не ради о типовима праве деиктичке цитатности, али се могу подвести под њу зато што упућују на неодређену референцијалност (Ковачевић 2009: 168). Ипак, као што се механизми управног говора секундарно активирају приликом изговарања хипотетичког цитата, сличан је случај и са деиктичким цитатом. Пошто се не зна тачно о чему ће се реферисати касније, користе се деиктичке конструкције (на пример, имагинарни учитељ не може реферисати о тачном броју изостанака, па се користи израз *толико и толико*). Један од задатака будућег истраживања хипотетичког цитата на ширем корпусу стенографских бележака могао би бити утврђивање веза хипотетичког цитата са типовима преношења туђег говора у дијалекатским текстовима и у народној књижевности, имајући у виду чињеницу да је највећи број посланика пореклом са села.

5. Закључак

Предмет нашег рада био је проучавање типова туђег говора у *Стенографским белешкама о седницама Народне Скупштине Краљевине Србије за 1898. годину*. Ексерцирана је грађа са првих осам седница, а анализа је ограничена на издвајање типова преношења туђег говора у дебатама. Најопштији закључак је да је типове туђег говора у овоме жанру могуће испитивати на два нивоа – на нивоу приређивача (стенографа) и на нивоу учесника у комуникацији (посланика, министра).

На првом нивоу немаркирани модел туђег говора је управни говор са редукованом конференсом сведеном на извор (податак о ономе ко говори). По овоме су стенографске белешке сличне жанру драме, али од драме их диференцира статус аутора/приређивача. Наиме, у драми аутор је надређен својим ликовима, док је у белешкама ситуација обрнута – задатак приређивача је да што верније пренесе говор посланика и да нађе ортографска решења за различите типове туђег говора. Главни критеријум за утврђивање подтипова био је *предмет преношења*, тако да разликујемо пренесени говор појединца, пренесени говор групе и пренесени текст документа. Иначе, преношење текста документа је још једна битна карактеристика стенографских бележака која их одваја од других досад проучаваних жанрова (романа и новинских текстова).

Поред овог критеријума, увели смо и критеријум симултаности/сукцесивности, према коме се разликује везани говор (у коме реплике следе једна за другом) од уметнутог говора (графијски маркираног употребом заграда). На крају, додали смо и критеријум скупштинске радње, па смо разликовали реализацију типа туђег говора по протоколу и његову реализацију у скупштинској дебати. Овај критеријум нарочито је важан када се преноси говор групе – публице која прекида тренутни говор из различитих разлога.

На другом нивоу немаркирани облик је неуправни говор са конференсом која се увек налази у препозицији. И овде нам је главни критеријум за утврђивање подтипова био *предмет преношења*. Издвојили смо пренесени говор појединца, пренесени текст документа, самоцитат и хипотетички цитат. Пренесени говор појединца реализује се најчешће у форми неуправног говора, док се управни говор јавља изузетно и везује се за личност краља Александра. Што се тиче преношења текста документа, користе се три могућности – цитат заснован на управном говору, цитат заснован на неуправном говору и фрагментарни цитат. Самоцитат се ретко јавља и увек је у облику неуправног говора, а њиме посланици реферишу о оном што су раније изrekli. Посебно обележје стенографских бележака је хипотетички цитат. Заснива се на механизму управног говора, где се секундарно користе његове карактеристике да би се говорило о догађају у прошлости/будућности. Најчешће се јавља као негативна стратегија којом се „указује“ на „фаталне“ последице које повлачи доношење неповољног закона. Одређивање улоге хипотетичког цитата сматрамо почетном тачком за будућа истраживања типова преношења туђег говора у жанру стенографских бележака.

Генерално, у Белешкама 1898. године доминирају канонске форме преношења – управни говор на нивоу приређивача и неуправни на нивоу учесника. Сматрамо да је мали број одступања од немаркираних форми условљен широм друштвено-историјском ситуацијом, тј. чињеницом да је овај

скупштински сазив одређен као врло послушан и одан краљу Александру Обреновићу. Тако, на пример, на првом нивоу налазимо само један пример у коме се јавља појединачана упадица посланика у говор другог, а да је иста маркирана заградама и да је говорник обележен поименице. Ниво приређивача обележава мала фреквенција управног говора и, упркос на први поглед приличном броју примера, релативно мала заступљеност хипотичког цитата који прати колоквијална употреба језика. Ове стратегије се активирају тек када се цитирају краљеве речи (управни говор), односно када се брани углед краља и његових закона (хипотетички цитат).

Извор:

Белешке 1898: *Стенографске белешке о седницама Народне скупштине Краљевине Србије за 1898. годину I*, Државна штампарија, Београд 1899.

Литература:

Бахтин 1980: М. Бахтин (V. N. Vološinov), *Marksizam i filozofija jezika*, prev. Radovan Matijašević, Nolit, Beograd.

Бахтин 1996: М.М. Bakhtin, „The problem of speech genres“, in: М. М. Bakhtin, *Speech Genres And Other Late Essays*. Eds. Caryl Emerson and Michael Holquist. University of Texas Press, Austin, 60-102.

Берглер 1992: S. Bergler, *The Evidential Analysis of Reported Speech*, PhD Dissertation, dostupno na: <http://users.encs.concordia.ca/~bergler/publications/bergler-thesis.pdf>, [26.4.2015]

Вељковић 2012: Д. Вељковић, „О типовима говора у роману *Сибир* Владимира Кецмановића“, Радови Филозофског факултета, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, 14/1, Пале, 337–348.

Висковић 1989: N. Visković, *Jezik prava*, Naprijed, Zagreb.

Енциклопедија 1995: *Енциклопедија Ниша, Историја*, књига II, Градина, Ниш.

Живковић, Арсић 2012: Н. Живковић, К. Арсић, „Значај употребе типова говора и речи јунака у моделовању стварности и наративном структурирању Андрићевих приповедака *Знакови и Затворена врата*“, Радови Филозофског факултета, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, 14/1, Пале, 539–554.

- Историја 1984: *Историја Ниша II, од ослобођења 1878. до 1941. године*, Историјски институт, Градина и Просвета, Београд / Ниш.
- Јеротијевић 2011: Д. Јеротијевић, „Типови и функције туђег говора у језику српских писаних медија“, Радови Филозофског факултета, 13/1, Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет, Пале, 645–666.
- Јовановић 1934: С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића, I–III*, Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон, Београд.
- Какионе 2006: А. Cacchione, „Reported speech: Towards a Definition as a Communicative and Linguistic Universal“, *Journal of Universal Language*, 7, 1–28, доступно на: http://www.academia.edu/1184872/Reported_Speech_Towards_a_Definition_as_a_Communicative_and_Linguistic_Universal?login=jeca.pavlovic.krusevac88@gmail.com&email_was_taken=true, [26.4.2015].
- Ковачевић 2009: М. Ковачевић, „О конструкцијама деиктичке цитатности – или: о недоследном управном говору у савременом српском језику“, у: *Српски језик у употреби*, зборник радова са III међународног научног скупа „Српски језик, књижевност, уметност“, књ. 1, ур. Милош Ковачевић, ФИЛУМ, Крагујевац, 2009, 161–173.
- Ковачевић 2011: М. Ковачевић, „О типовима говора у *Причањима Вука Дојчевића* Стефана Митрова Љубише“, Годишњак за српски језик, XXIV/11, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 27–37.
- Ковачевић 2012: М. Ковачевић, „О грамагичко-стилистичком терминосистему туђег говора“, *Српски језик*, XVII, Београд, 13–38.
- Куо 2011: S. K. Kuo, „Reported Speech in Chinese Political Discourse“, *Discourse studies*, 3/2, London / New Delhi, 181–202, доступно на: http://www.fl.nthu.edu.tw/old_site/FL2/faculty/shkuo/Reported%20Speech.pdf, [26.4.2015].
- Марсенић 2010: М. Марсенић, *Политички живот у време владавине Обреновића (1878–1903)*, Филозофски факултет, Косовска Митровица.
- Милашин 2014: Г. Милашин, „О типовима и функцијама преношења туђег говора у дневним новинама у Републици Српској“ у: *Језик, књижевност и култура IV* (зборник радова са научног скупа *Наука и савремену универзитет 3*, одржаног у Нишу 15. и 16. новембра 2015), ур. Бојана Димитријевић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, Ниш, 26–39.
- Принс 2011: D. Prins, *Naratološki rečnik*, прев. Brana Miladinov, Službeni glasnik, Beograd.
- Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*, Београдска књига, Београд.

- Торовић 2005: В. Торовић, *Историја Срба*, Октоих / Нова Књига, Подгорица/ Ријека/ Нови Сад.
- Чој 2000: Ч. Е.Чой, „Лингвопоетика. Способы передачи чужой речи и тип художественного повествования (на материале рассказа А. П. Чехова 'Скрипка Ротшильда')“, *Язык, сознание, коммуникация*, 14, 89–98, доступно на: http://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/jsk_14_08sojczijen.pdf [9.5.2015]
- Шорт 1999: М. Šort, „Predstavljanje govora u romanu i štampi“, у: *Kako ukrotiti tekst*, прир. Slavica Perović, Institut za strane jezike / Oktoih, Podgorica, 245–270.

Jelena M. Pavlović

THE TYPES OF TRANSFER OF OTHER'S SPEECH AND
SIMILAR CONSTRUCTION IN *THE SHORTHAND NOTES OF
NATIONAL ASSEMBLY OF KINGDOM OF SERBIA IN 1898*.

Summary

The aim of this paper is to present different models of other's speech in *The Shorthand Notes of the National Assembly of the Kingdom of Serbia in 1898*. Examples from the first eight sessions of the first volume of shorthand notes have been used in the analysis. Also, the analysis has been limited only to debates, the oral part of the complex genre of shorthand notes. This paper has two main goals. The first is to establish a methodology for examining different types of transfer of other's speech in the genre of shorthand notes, and the other is to examine whether and how the social circumstances affected the frequency of certain models. The general conclusion is that the shorthand notes distinguish two levels of speech transfer - the level of the editor and the level of the participants. At the first level, an unmarked model is direct speech, and at the second level, an unmarked model is reserved for indirect speech. The various criteria have been used to classify subtypes of transferred speech in both levels. The notion of other's speech has been extended to notions of transfer of documents, self-quotes, and, especially important, hypothetical quotes.

ЛАЗА КОСТИЋ У КЊИЖЕВНИМ ИСТРАЖИВАЊИМА МИЛАНА БУДИМИРА

*Поводом четрдесет година од смрти великог српског научника академика
Милана Будимира (1891–1975–2015)*

Апстракт: У раду се аутори баве делом великог српског научника академика Милана Будимира, чији је научни опус веома широк – од класичне филологије до савремених књижевности. Како је био и савременик Лазе Костића, кога је са групом својих колега у Бечу и посетио на самртничкој постељи, у два своја рада Будимир се и осврнуо на књижевну делатност великог српског песника. У овим радовима Будимир тражи трагове античких мотива који су по њему код Лазе Костића веома изражени, имајући у виду да је песник имао и одлично класично образовање, а бавио се у одређеној мери и преводилачком делатношћу. Аутори се првенствено баве анализом и приказом ових Будимирових радова како би се у одређеној мери разумела паралела античког и за Лазу Костића савременог света. Будимир је своје радове написао непосредно после смрти Лазе Костића.

Кључне речи: Милан Будимир (1891–1975), Лаза Костић (1849–1910), научна делатност, поезија, Еј пусто море, књижевна истраживања.

Велики истраживач и научник, академик Милан Будимир је својим знањима из великог броја научних области којима се бавио допринео значајном расветљавању обимне историјско грађе, а карактеристичним приступом античкој прошлости Балкана дао је потпуно нова тумачења која су значајна не само за српску већ и светску науку. Његов живот и дело представљају у сваком случају део културне и научне историје како Србије тако и Југославије у XX веку.

Већ на почетку нашег излагања почећемо са његовом биографијом која свакако чини део развоја српске и југословенске балканологије, научне области за коју данас већина научника и ученика Милана Будимира сматра да је његов највећи научни допринос.

¹ nebojsaradenkvoic@yahoo.com

² ssm.zpni@gmail.com

Милан Будимир рођен је 2. новембра 1891. године у малом Мркоњић Граду у Босни и Херцеговини у сиромашној породици (Гађански 2004: 852). Отац Ђорђе био је берберин и ситан трговац, а мајка Јованка народна жена, тиха и неписмена. После завршене основне школе у родном месту, Милан Будимир је захваљујући својим комшијама муслиманима добио 1902. године стипендију за даље школовање. Тада прелази у Сарајево, где је учио Класичну гимназију. У Сарајеву остаје до 1910. године (Гађански 2004: 852). Још као гимназијалац, да би дошао до средстава за школовање давао је часове млађим ђацима, а један од њих био је и Гаврило Принцип. Он је посебно остао у сећању професору Будимиру као врло интелигентан и способан младих (Адамовић 1982: 62–64). Пошто је у Класичну гимназију прешао из Трговачке школе, морао је да полаже латински језик као допунски испит па се захваљујући томе и упознао са Миланом Будимиром (Раденковић 2008: 304). Заједно су учествовали и у тајним школским организацијама и друштвима, којих је по причању професора Будимира било три. По његовим речима у то време се још није спомињало име *Млада Босна*, а рад друштва је значајно унапређен доласком Владимира Гађиновића. По Владимиру Гађиновићу, то име је ова организација добила 1917. године од стране Божидара Пурића који ју је први пут тако назвао у *Крфском забавнику*, подражавајући италијанску организацију под именом „*La Giovane Italia*“ – Млада Италија (Раденковић 2008: 304).

Професор Милан Будимир је научник чији се опсег научних интересовања и свестране делатности једва може сагледати. Студирао је и докторирао 1920. године у Бечу, код уважених професора Ханса фон Армина и Лудвига Радермахера, када су му се и јавили први здравствени проблеми везани за вид (Раденковић 2008: 304). Његов научни рад и истраживања су укључивали класичне језике, класичну и савремену књижевност, компаративне студије опште, грчке, латинске и словенске лингвистике, компаративну историју религије и фолклора, археологију, балканску топономастику, етнологију, античку и савремену балканологију а открио је и проучио најстарији индоевропски дијалекат-пеластички (Гађански 2008: 100–101). Управо је на овом балканском простору, по његовом мишљењу, и положен духовни темељ европске и светске цивилизације и културе (Митровић 2000: 9). На примеру балканских народа култура се најилустративније појављује час као мост, а час као граница у процесима међусобне сарадње (Митровић 2000: 9). Управо нам историја Балкана показује да је он извориште културе западноевропског света: у филозофији старе Грчке положени су темељи европске цивилизације (Новотни 2003: 196). Скоро да данас нема науке која свој прапочетак не налази управо ту, на Балкану. Друга је ствар колико смо ми данас свесни тих порука старе балканске културе, и колико смо као савременици спремни да је проучимо, правилно сагледамо и свакако прихватимо (Раденковић 2010: 409).

Као доктор наука Будимир се враћа у земљу и већ 1921. године постаје асистент на Катедри за класичну филологију Универзитета у Београду, а исте године је унапређен у звање доцента. Његов долазак на београдски универзитет умногоме је утицао на развој класичних студија код нас, јер је цела ова област, наука о грчком и латинском језику, остајала запостављена и ван интересовања тадашњих српских научника који су много више били окренути проучавању античке историје, археологије и историје религије (Вранеш 1988: 124).

Стављајући науку о језику у сам врх свога интересовања професор Будимир није запоставио ни једну од сродних дисциплина које би му могле да дође до решавања језичких и других научних проблема (Црепајац 1971: 349). Здравствено стање младог научника везано за вид и даље се погоршавало и Будимир је већ 1928. године остао скоро потпуно слеп. Његов даљи научни рад био је првенствено везан за помоћ његове супруге и помоћ његових студената. Захваљујући чудесној, живототворној снази свога духа, непресушног и неуморног у стваралачком раду у коме није било ни прекида ни предаха, Милан Будимир је тек у годинама које су биле пред њим новим знањем и тумачењима открио многе скривене и још непрочитане странице најстаријих источника балканске културе и историје (Гавела 1977: 217).

Рад професора Будимира на Београдском универзитету прошао је кроз два значајна периода. Први је био период од 1921. до 1942. године односно до почетка Другог светског рата када је Будимир од стране окупаторских власти био присилно пензионисан, и други период, период после ослобођења земље 1945. године када је поново враћен на Универзитет где је као професор и шеф Катедре за класичне науке радио до краја свог радног века, односно до 1962. године (Гађански 2010: 36). Будимир је у међувремену напредовао у звањима па је 1928. године унапређен у звање ванредног, а 1938. године и редовног професора (Родић 1976: 263).

Како је и сам често истицао, у овом периоду његовог рада најзначајније је то што је са групом наших тадашњих истакнутих научника, а посебно професора Петра Скока из Загреба, основао чувени Балкански институт. Ова значајна научна институција је основана у пролеће 1934. године а Институт је формирао и свој посебни научни часопис „*Revue internationale des études balkaniques*“ (Међународни часопис балканских студија) чији су директори и редактори били управо Милан Будимир и Петар Скок. У послератном периоду научна делатност се наставила још јачим интензитетом па је 1948. године професор Будимир изабран за дописног, а 1951. године за редовног члана САНУ. Члан ЈАЗУ постао је 1952. а члан АНУБиХ 1969. године (Гађански 2004: 852). Са сарадницима из Скопља је на његову иницијативу и инсистирање 1950. године формиран часопис *Жива антика*, а 1973. године основан

и Одбор за ономастику при Одељењу језика и књижевности САНУ, где је опет прихваћена идеја за покретање публикације која је требало да окупи све наше стручњаке за ономастику.

Будиминова жеља била је првенствено везана за омогућавање овим стручњацима да објављују истраживачке радове из ове научне области као и да објављују саму ономастичку грађу. Ово првенствено потиче од тога што се и сам професор Будимир бавио овом проблематиком, један је од ретких истраживача који је ономастичкој грађи давао велики значај за језичка и културно-историјска истраживања (Папазоглу 1980: 1–2). Како каже његов ученик и уредник првог броја часописа „*Ономатолошки прилози*“ Фанула Папазоглу „свакако није случајно што је иницијатива за оснивање Одбора за ономастику потекла од академика Будимира. Тешко да је ико код нас могао боље од њега да осети вредност ономастичке грађе за језичка и културно-историјска истраживања, јер, иако имамо врсне лингвисте који се баве ономастиком, нико није тако широко и дубоко захватио у сложену балканску језичку прошлост, обједињујући у својим испитивањима цео Балкан, и стари и нови, од давних преисторијских времена до данашњег дана, као што је то учинио наш покојни професор Будимир. Ономастика је заступљена у већини балканолошких језичких истраживања академика Будимира (Папазоглу 1980: 1–2).

Колика је била ширина научног опуса академика Милана Будимира може се видети и из великог броја његових студија из области античке и модерне књижевности. Иако је своја главна знања добио и посветио се претежно лингвистичким истраживањима, Будимир је јасно наглашавао да су и књижевне појаве веома значајне и да у сваком случају представљају првостепени материјал у коме се такође задржао драгоцен и значајан број података о прошлости старинаца и њиховом културном животу (Слапшак 1978: 108). Данас је озбиљан задатак и то да из његовог веома обимног рада можемо издвојити само књижевна истраживања а још теже да та истраживања која су заснована на обухватности метода и циља, испарцелишемо и образложимо како би се сасвим јасно видело шта је све Будимир урадио како на пољу античке тако и на пољу савремене књижевности (Раденковић 2013: 324–325). По мишљењу многих истраживача „Будимир није само указао на директне а недовољно истражене везе између грчког језика, књижевности и традиције са нашим језиком већ је уствари откривањем древних балканских сфера утицао на стварање нових мотива и код наших писаца (Слапшак 1978: 108).

Поред проучавања античке књижевности, како смо већ споменули, Будимир се бавио и значајним проучавањем народних књижевности, обласћу која је у његово време била вероватно најмање проучавана, тражећи утицаје и паралеле које је антика имала на њих. Посебно можемо рећи да се

у његовим истраживањима истичу радови везани за дело Вука Караџића или како сам научник каже „Вукова буна“, која за њега првенствено представља револуцију у лексици.

Поред тога значајни су и радови везани за појаве у новијој књижевности, где је изнео неке своје погледе на дело Петра Петровића Његоша, Петра Кочића, Иве Андрића а посебно су за овај рад значајна размишљања и запажања Будимира које је изнео у текстовима посвећеним мотиву Лазе Костића (1841–1910). Наслов његовог рада истоветан је са Костићевом песмом „Еј, пусто море“, где нам Будимир приказује однос песника према Богородици, али кроз његову поезију провлачи и паралелу везану за стари медитерански мотив. На самом почетку свога рада Будимир се присећа 1910. године када је на самртничкој постељи посетио нашег песника, што је тада младог Будимира подсетило на Бодлерову *Јесењу песму* и ударце оног „страшног чекића који закива мртвачки сандук и удара последње акорде песникову животу, више бурну и бучну него славну“ (Будимир 1968: 73). Будимир даље каже да је „Лаза Костић са самртне постеље посматрао нову, живу и живолазну југословенску омладину као неки *senex tragicus* који се по свој прилици присећао, по изразу његова лица, како је некад и он био страشان јунак у српском свету, књижевном и политичком, како је био *puer robustus et pernitiosus*, и то не само за своје непријатеље него често и за своје пријатеље. Живот му је, као и поезија, био пун скокова, од узвишеног до смешног, пун карамбола и каламбура, али никако досадан... Ову доминанту пустиг Лазе, омладинске мазе, овај стални напор око убијања свега што је банално и досадно морамо нарочито нагласити, јер на то наводе Волтерове речи да су сви књижевни родови добри ако нису досадни (Будимир 1968: 73).

Будимир нам даље даје приказ и анализу песме, битно истичући да је песма настала у млађим песниковим годинама, где је истакао да је основни мисаони комплекс ове песме уствари море, што је такође било изражено и у другој Костићевој песми, написаној при крају живота, *Santa Maria della Salute* (Деретић 2007: 750–751). За оба дела Будимир каже да се односе на Јадранско море, исто оно море које песник *Горског вијенца* назива Сињим морем, истим оним морем које посматрају и *Анђелија* и *Santa Maria*, обе са западне стране. Овде је карактеристично гледиште Будимира који за свог уваженог професора Милана Решетара каже да једноставно није разумео овај израз па је Сиње море годинама писао малим словом чиме је ова ортографска грешка ометала многе да у потпуности разумеју Његошев израз (Будимир 1969: 256). Он представу морских таласа види као представу антропоморфног и териоморфног демона који је античког порекла (Будимир 1969: 259). Ово по њему важи и за италијански назив *cavalloni* (коњуждрине) који обележава огромне и веома високе таласе, као за старогрчке митске епиклезе *белац* и *бели ждрепци*. Будимир даље наводи да су тако звали Кастора

и Полидеука, браћу лепе Хелене и главне заштитнике морепловаца, ништа неефикасније од напуљске Санта Лучије и млетачке Санта Марије дела Салуте (Будимир 1969: 74). Даље истиче да су морепловцима доносили спас не само бели коњи него и сви други демони који су уствари персонификација белих морских таласа, без много разлике да ли су то браћа близанци лепе Хелене, Кастор и Полидеук, или су то у неким случајевима морски старци, чији је хришћански рефлекс отац Николај са култом раширеним на обема обалама Јадранског мора, као заштитник морепловаца и путника (Драганић 2010: 53). Кастор и Полидеук су у грчкој митологији познати као божански близанци који су по свом небеском оцу Зевсу, названи Диоскури, а по свом земаљском оцу, лакедемонском краљу Тиндареју – Тиндариди (Кузмановић 1996: 111). Сам култ Диоскура настао је у Лаконији али се врло брзо проширио и по целој Грчкој и Италији. Римска имена за Диоскуре су Кастор и Полукс а њихов култ је према предању уведен у Рим 484. године пре нове ере и били су махом заштитници коњаника и морепловаца, на шта Будимир и указује. Он овде износи и своје мишљење о самом имену Кастора где га повезује са кругом имена који чине представу о белим морским таласима и њиховим демонима. Иако етимолошки приручници другачије тумаче име Кастора који се каткад јавља и у дуалу и тако обележава оба близанца, песник Хоратије зове их *lucida sidera* што значи сјајне звезде, каже Будимир. По томе је по њему име Кастор настало од старијег *Kandtor* које је корадикално са старијим латинским изразом *candeo, candidus* што значи *бељац* (Будимир 1969: 256). Слично указује и за име Полидеука за које се сматрало да настаје дисимилацијом од имена *Πολυδευκης* или сав бео, пребео, што нас наводи на чињеницу да се спасоносни бељци на мору јављају још у староиндијској митологији под именом Ашвина па се јавило и мишљење да демони уствари припадају праиндоевропској епохи. Међутим, Будимир јасно истиче да се томе противи њихово брзо јахање које стари индоевропљани нису познавали и коју су много касније преузели од својих угрофинских суседа са севера (Будимир 1969: 256). Он даље наводи да Костићеви термини „*бељци*“ и „*ждрали*“ уствари указују на спасоносну светлост морске богиње а Анђелији су по његовом мишљењу не само морски таласи бели коњи него и бели јагањци, нарочито кад полегну и кад се смире под теретом њених брига и страховања. И за ту ономасиолошку нијансу Будимир је дао објашњење тражећи паралелу са у класичном грчком чији је језик самом Лази Костићу био познат у довољној мери (Будимир 1969: 94–95). Будимир јасно износи да и ова „Анђелијина елегија, испевана без икаквих штосова, сва оденута у пуни *color poeticus*, свој главни низ слика и фигура дугује класичном апарату. Ипак то ништа не умањује оригиналну вредност ове поезије, јер она казује убедљиво лична осећања узнемирене и умаласане девојачке душе младе веренице која ускоро треба да крене преко бурног Јадрана у непознате мракове црногорских дубодолина и широке видике црногорских планина (Будимир 1969: 76).

За Костићев песнички језик Будимир каже да је сасвим природан и једноставан и да се напаја из два извора, један је полигенеза а други позајмица и реминисценција (Будимир 1969: 76). Како га је на самом почетку свога рада Будимир назвао *senex tragicus*, он даље истиче да је „Костић уствари такав само под крај свог живота, када се полако повукао у себе самог и када више није било ни његове Ленке ни Јуличке, никога осим *Santa Maria della Salute* уврх белих и опасних таласа Сињег мора. Када је требало да легне у самртну постељу, остао му је на грудима само Сан пресвете Богородице, позната апокрифна књижица коју су војвођанске књижаре у Панчеву и Новом Саду вазда прештамповале и растурале по народу. Стога треба исправити нашу дијагнозу: Лаза није био сам. Налазио се лице у лице са главним морским божанством, за које је француски археолог В. Шапутје нашао споменике још из минојске и микенске епохе. Песник моли млетачку госпу, католички *survival* архајско-медитеранског божанства и наследника палеоевропске и протоанадолске Велике мајке. Моли за опроштење што њен млетачки храм почива на храстовим ступовима опљачканим са словенске стране Сињег мора.... Костић, као и толики други песници, своју Ленку и своје песме укључује у Мадонин култ, заборављајући при том шта су Анђелијини Млечићи све учинили са некатоличким Словенима са ове стране Јадрана.... Или су можда западњачка естетика и култ Мадоне претегли и потисли биолошко чуло овог песника који је хтео да посрби и Шекспира (Будимир 1969: 260).

У овом раду приказали смо радове Милана Будимира који се, како смо већ навели, првенствено односе на дело Лазе Костића кроз које се можда да јасно видети и његова критичко-књижевна мисао. Он у овим истраживањима књижевна дела посматра на нивоу истраживања мотива и слика, конкретног садржаја књижевног дела, потом разматра и друштвену ситуацију као и саму личност писца и на крају естетско процењивање којег се сам Будимир каткад и уздржавао. У овим се радовима можда најјасније види Будимирова спретност и велико научно искуство када естетску вредност дела изједначује са значајем протумачених симбола. Његов реалан приступ књижевности, ширина и историјска основа балканских продубљивања доводе до великог и значајног коришћења Будимирових научних резултата из оних наука које су на било који начин везане са књижевним наукама. Како се ове године навршава четрдесет година од смрти Милана Будимира, који је скоро више од пола века провео у тами, потпуно слеп, желели смо подстаћи млађе генерације студената и научника на проучавање обимног и веома значајног дела скоро заборављеног великана српске науке и културе.

ЛИТЕРАТУРА

- Адамовић 1982: Д. Адамовић, *Разговор са савременицима*, Београд: ИРО-Привредна штампа.
- Будимир 1968: М. Будимир, *Са балканских источника*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Будимир 1969: М. Будимир, *Еј пусто море*, Београд: Сану, Зборник историје књижевности, Одељење литературе и језика, књ. 6.
- Вранеш 1988: М. Вранеш, *Хеликон, зборник радова и есеја*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Гавела 1977: Б. Гавела, *Милан Будимир 1891–1975*, Београд: САНУ, Стари-нар, нова серија, XXVII/1976.
- Деретић 2007: Ј. Деретић, *Историја српске књижевности*, Београд: ИП Александрија.
- Драганић 2010: И. Драганић, *Religious scandalis as part of political struggles of late 5 th centuri Athens: The case of Hermokopidai and profanation of the Eleusinian mysteries*, Нови Сад: Истраживања 21, Филозофски факултет.
- Јастребић 1970: Б. Јастребић, *Поетика Лазе Костића*, Београд: Библиотека Друштва за српски језик и књижевност.
- Марицки Гађански 2004: К. Марицки Гађански, *Милан Будимир*, Нови Сад: Српски биографски речник, том 1, А-Б.
- Марицки Гађански 2008: К. Марицки Гађански, *Академик Милан Будимир: Допринос српској, европској и светској науци*, Београд: Логос микро-биос, Античке и модерне теме VI.
- Марицки Гађански 2010: К. Марицки Гађански, *Будимир Милан Ђ., класични филолог, лингвиста, балканолог, професор Филозофског факултета у Београду (Мркоњић Град 2. 11. 1891- 17. 10. 1975. Београд)*, Рача: Митолошки зборник 23.
- Митровић 2000: Јб. Митовић, *Балкан – граница и мост међу народима*, Београд.
- Новотни 1937: П. Новотни, *Стара филозофија на Балкану пре Христа*, Београд: Балкан и Балканци.
- Папазоглу 1980: Ф. Папазоглу, *Уместо предговора, успомени академика Милана Будимира*, Београд: Ономатолошки прилози, књига 1, САНУ, Одељење језика и књижевности.
- Раденковић 2008: Н. Раденковић, *Милан Будимир и почеци српске балканологије*, Београд: Европске идеје, античка цивилизација и српска култура

ра, Међународни научни скуп, Зборник радова ур. Ксенија Марицки Гађански.

Раденковић 2010: Н. Раденковић, *Античка прошлост Балкана у издањима Балканског института*, Београд: Античка култура, европско и српско наслеђе, Зборник радова ур. Ксенија Марицки Гађански.

Раденковић 2013: Н. Раденковић, *Хомерова Илијада и Хомерско питање у радовима Милана Будимира*, Београд: Антика и савремени свет: научници, истраживачи и тумачи, Међународни научни скуп, Зборник радова ур. Ксенија Марицки Гађански.

Родић 1976: Н. Родић, *Милан Будимир (1891-1975)*, Загреб: Ономастика Југославија.

Слапшак 1978: С. Слапшак, *Књижевна истраживања Милана Будимира*, Нови Сад: Савременик.

Цермановић-Кузмановић, Срејовић 1996: А. Цермановић-Кузмановић, Д. Срејовић, *Лексикон религија и митова древне Европе*, Београд: Савремена администрација.

Црепајац 1971: Љ. Црепајац, *Осамдесет година живота проф. Милана Будимира* Скопље: Жива антика XXI-2.

Nebojša M. Radenković
Miodrag G. Petrović

LAZA KOSTIC IN LITERARY RESEARCHES OF MILAN
BUDIMIR (1891–1975–2015)

Summary

In this paper the authors deal with analysis of works of an academician, Milan Budimir, related to the work of the Serbian poet Laza Kostic. Apart from a great number of scientific disciplines, Milan Budimir dealt also with literary researches. In these works, he primarily dealt with antique motives in two poems of a well-known Serbian poet. The paper was prepared for the 40th anniversary of the death of the great Serbian and Yugoslav scientist.¹

КРАЉЕВИЋ МАРКО БОРИСЛАВА МИХАЈЛОВИЋА МИХИЗА

Апстракт: Почетком шездесетих година XX вијека српски писци се ослобађају шаблонизираним социјалистичком проседеа и у трагању за новим темама почињу да прате кретања у модерној европској драматургији. Тада се формира један специфичан тематско-стилски ток такозване „митолошке“ или „алегоричне“ драме у којој се наши драматичари, на угледу на француску драму идеја Жироуда, Коктоа, Ануја и Сартра, окрећу готовим моделима античког мита и езоповским језиком саопштавају савремене истине проблематизујући тако садашњост путем прошлости. У оквиру тог драмског круга јавља се Борислав Михајловић Михиз, али се он за разлику од својих савременика занима мотивима епоса властитог народа, те тако доводи до поновног успостављања драмског тока инспирисаног народном пјесмом у српској књижевности. Драмом Бановић Страхиња (1963), он обнавља и обогаћује, почетком двадесетог вијека заборављени, жанр историјске драме у српској књижевности стварајући тако нови тип историјске драме. Предмет нашег рада је управо начин транспоновања епске традиције и њена функција у драми Краљевић Марко (1969) која тематизује феномен епске биографије највећег националног јунака.

Кључне ријечи: драма, епика, историјска драма, транспозиција, епска биографија

Драма *Краљевић Марко* први пут изведена је 23. марта 1969. године у Југословенском драмском позоришту, у режији Арсенија Јовановића. Насловну улогу тумачио је Љуба Тадић. *Краљевића Марка* Борислав Михајловић Михиз је покушао органски везати за претходну драму *Бановић Страхиња* (1963) и то као други дио трилогије на епско-историјске теме, коју, нажалост, никада није дописао.² Првобитно драма је замишљена као

¹ marijana_radovic@live.com

² Занимљиво је овдје поменути свједочење Јована Тирилова који тврди да је драма *Бановић Страхиња* настала „помало из ината“. Наиме, једном приликом Михиз је повео разговор са писцем Бошком Петровићем о томе како је то могуће да имамо једну од најбољих епика на свијету, а зачуђујуће слабу драму која је у њој неријетко проналазила теме. Петровић је тврдио да никада не можемо имати добру

комедија. Међутим, обликујући историјску и специфичну епску грађу о овом јунаку, писац ову идеју није остварио. Драма је прерасла у трагедију. Можда је управо то разлог због кога трилогија никада није реализована, јер је трећа драма, која би говорила о Старини Новаку, била замишљена као трагедија.

У поднаслову *Краљевић Марко* је дефинисан као драма у три чина. Прије пописа лица, Михиз наводи четири цитата који овдје имају функцију мота. Одломци су из трију жанровски различитих текстова о Марку Краљевићу: житија, меомоара и народне пјесме. Наиме, аутор ставља назнаку да је ријеч о стиховима из епских пјесама *Урош и Мрљавчевићи* (Вук II, 33)³ и *Марко Краљевић и орао*⁴ који говоре о Марковим препознатљивим епским атрибутима. Први цитат је очева клетва упућена Марку. И у драми, као и у циклусу епских пјесма о њему, ова клетва увелико одређује Маркову судбину. Друга поменута пјесма је у ствари варијанта (Вук II, 54) пјесме *Марко Краљевић и соко* (Вук II, 53). Њени последњи стихови, овдје наведени, славе Марка као великог јунака. Одломак из *Житија деспота Стефана Лазаревића*⁵ Константина Филозофа говори о Марковој вазалској дволичности што је и тема драмског текста који слиједи. Ту је и упутство Константина из Островице из *Јаничаревих успомена*⁶ како хришћани треба да ратују са Турцима у лакој опреми, без тешких оклопа и дебелих копаља која их спутавају. Управо то ће бити једна од порука коју у драми Марко шаље хришћанској војсци. Не служи се Михиз цитатима да би читаоца упознао са ликом и дјелом Марка Краљевића, јер је то општепознато. Он у ствари маркира бит-

драму на теме из средњег вијека, јер се веома мало зна о томе како је изгледала та епоха. Сматарајући да нема праве драме без стварног свијета, њему је изгледало немогуће створити драму о одређеном периоду, а не знати шта се тада заправо јело, шта се пило, како се одијевало и томе слично. Током разговора Михиз је ријешило да управо то покуша (1986: 387).

³ „Сине Марко да те Бог убије, /ти немао гроба ни порода, / и да би ти душа не испала, / док турскога цара не дворито!“

⁴ „Спомиње се Краљевићу Марку, /као добар данак у години.“

⁵ „После овог замисли овај горди и величави (Бајазит) рат на Угровлахе и подигавши се са свима силама својима дође прешавши Дунав 6903 у биткама сукобише се са великим и самодржавним војводом Јованом Мирчом, где је била неисказана множина крви проливена. Тада погибише Краљ Марко и Константин. А ту се нађе у овој битци са овима господарима и овај кнез Стефан (Стефан Лазаревић, Високи) о коме ми говоримо. Јер сви ови беху са Исмаиљанима, ако и не са вољом, а оно по нужди, тако да кажу за блаженога Марка да је рекао ка Константину: ‘Ја кажем и молим Господа да буде хришћанима помоћник, а ја нека будем први међу мртвима у овом рату.’“

⁶ „Зато знајте: ко год би хтео с турским царем одлучан бој да бије морао би друкчији поредак да има... Кад се будете спремали на Турке треба да се чувате оптерећивања оклопом, да не носите дебела коњаничка копља, већ да све ствари за рат правите себи лаке...“

не моменте из Маркове биографије, који, на неки начин, одређују даљи ток драмске радње.

Борислав Михајловић Михиз у разговору са Иваном Растегорцем о изворима за драму *Краљевић Марко* каже следеће: „Најпре и најчешће народна поезија. У првом реду песме *Урош и Мрњавчевићи*, *Марко познаје очину сабљу* и *Смрт Марка Краљевића* и понеки детаљ из других песама у циклусу о Краљевићу Марку. Затим, аутентичне податке из историје онога времена, слободно третиране. Од савремених материјала користио сам Лењиново завештање ЦК СКПБ у којем говорим о Стаљину, Троцком и Бухарину. Извесни делови тестамена цара Душана у драми су парафраза Лењинових реченица“ (Михиз 2000: 18). Овоме треба још додати и запис монаха Исаије који је директно укључен у текст драме и говори о погибији краља Вукашина и деспота Угљеше у Маричкој бици 1371. године и турском пустошењу српске земље. На основу овога нам је јасно да аутор народну традицију и историјске изворе третира равноправно, те лику Марка Краљевића приступа из два угла – с једне стране је историјска личност краља Марка, а на другој Марко Краљевић каквим га је представила јуначка пјесма. Ове двије представе су дијаметрално супротне и из те супротности проистиче и *загонетност* Краљевића Марка.

Како указује Јован Деретић „загонетност Марка Краљевића произлази првенствено из огромне и неизгладиве противуречности између песничке и историјске слике о том јунаку, између оног што о њему певају песме и оног што о њему говоре документи. Како је по свему што се о њему зна, безначајна личност историјског краља Марка израсла у горостасну епску фигуру Марка Краљевића? То је кључно питање на које су многи покушали да одговоре“ (Деретић 1995: 125-126).⁷ Михиз у једном интервјуу признаје да је и сам покушавао одгонетнути Маркову *загонетку*: „Мене је дуго времена прогањало – зашто је наш народ одабрао баш Краљевића Марка, историјски релативно безначајну личност, за једног од најкрупнијих јунака своје националне епске легенде? Откуд то да о краљу Милутину нема ваљда ни једне песме, о цару Душану само једна, а о малом прилепском вазалу Отоманског царства толико много и толико чудних песама? Тај делија са шареним коњем, са шестоперим буздованом и тулумином вина, из које ‘пола пије, пола Шарцу даје’, побратим крчмарице Јање, орач царских друмова, укидач свадбарина, у свести народног певача је и велики јунак и, у исти мах, туђински слуга“ (према Поповић 2011: 99). Драма *Краљевић Марко* је ауторов одговор на ово питање.

⁷ Одговор на питање о узроцима Маркове епске популарности понудили су Вук Карацић, Константин Јиречек, Ватрослав Јагић, Стојан Новаковић, Томо Маретић, Леополд Ранке, Михаил Халански, Никола Банашевић, Војислав Ђурић, Светозар Кољевић, Салко Назечић, Љубомир Зуковић, Андре Вајан, Светозар Матић, Ненад Љубинковић и др.

По свједочењу Јована Ћирилова (1986: 392), Михиз „по сопственој одлуци“ није прочитао драме о Краљевићу Марку Атанасија Николића *Краљевић Марко и Арапин* (1845) и *Краљевић Марко и Вуча Генерал* (1861), које су стиховане варијације истоимених народних пјесама. Такође, није прочитао ни „алегорију у три оделења“ *Сан Краљевића Марка* (1847) Јована Стерије Поповића, *Маркову сабљу* (1872) Јована Ђорђевића и *Краљевић Марка* (1919) Ђура Димовића. „И тако се слободно може рећи да је Бориславу Михајловићу Михизу, све до шездесетих година овога века, остала готово нетакнута и невина грађа о најпопуларнијем јунаку српског епа“ (Ћирилов 1986: 393). Марко је био инспиративан за знатан број драматичара током XIX вијека, нешто мање у првој половини XX, али све до Михиза остао је недоречен као драмски јунак.⁸

Радња драме одвија се у „походном ратном шатору Краља Марка“ у краткој и догађајима крцатој ноћи између 15. и 16. маја 1395, уочи битке на Ровинама. Михиз користи исти поступак као и у драми *Бановић Страхинја* – радњу драме смјешта пред одлучујући бој у коме ће јунак страдати. На тај начин малу људску причу супротставља „великој причи века“. Бирајући најдраматичнију ситуацију из Маркова живота за почетну од које ће даље тематизовати јунакову биографију, писац свог јунака спушта са епских висина и драмски одређује сукобом са самим собом. Епска пјесма јунакову смрт у бици не тематизује. Марко је потпуно свјестан противурјечности свог положаја и своје историјске улоге, односно тога да с једне стране мора да ратује на страни Турака против хришћана, а с друге стране жели да хришћани буду спасени. Зато он мора да погине, мора да буде жртва, јер у случају побједи оних за које се бори губи свијет коме он припада, а у случају побједи оних против којих се бори та побједи доноси пораз или у крајњем случају смрт њему самоме. Марко се одредљује за ово друго, за властиту смрт, односно за моралну побједу у интерпретацији својих потомака.

У попису лица сусрећемо се са занимљивом подјелом актера на живе и мртве. Живи су Краљевић Марко, српски краљ, вазал раног Отоманског царства, његов брат Дмитар, бег Костадин (Константин) Дејановић, исламизирани крупни српски феудалац, Али-паша, Марков побратим, ликови познати историји и народном предању. Поред њих, Михиз у драму уводи и ликове Девојке, кавкаске робиње, народне пјеваче Милију и Станију, гласника Али-пашиног, хришћанског изасланика, влашког војника и Азапа, које епска пјесма не познаје. Мртви јунаци су цар Урош, браћа Мрњавчевићи, краљ Вукашин и деспот Угљеша, и патријарх српски, епици познат као протопоп, Недељко. У попису лица одреднице ликова су дате веома штуро. Михиз ће учеснике радње детаљно описати тек у дидаскалијама.

⁸ О томе видјети више у студији Бранка Брђанина *Марко Краљевић и српска драма* (2003).

Чинови у драми носе симболичан наслов: први *Сабља*, други *Клетва* и трећи *Две танке јеле зелене*. Наслови упућују на смисао и завршетак чина. Први и последњи се одвијају у Марковом чадору, док је средишњи чин сјећање на догађај у Самодрежи цркви. Сваки од три чина је „драматизација“ једне епске пјесме. *Сабља* је у директној вези са пјесмом *Марко Краљевић познаје очину сабљу* (Вук II, 56, 57). *Клетва* је прозна парафраза пјесме *Урош и Мрљавчевићи* (Вук II, 33), а *Две танке јеле зелене* су алузија на мотиве пјесме *Смрт Марка Краљевића* (Вук II, 73). Чинови нису подијелени на сцене, али се оне јасно осјете. Свака сцена у себи носи најаву сљедеће. Тако нпр. бег Костадин најављује Марков долазак, гласник најављује појаву Алил-аге, овај сабљу, а сабља подстиче Марка да прије него што је мислио исприча Дмитру истину о оцу, распаду Душановог царства и своме проклетству.

Први чин се отвара развијеном дидаскалијом. Михиз описује Марков чадор: „Војничка једноставност чадора дотакнута је двоструком наклоношћу ка раскоши, краљевском и оријенталном“ (1986: 129). У једном углу налази се крсташ барјак са ликом светог Ђорђа, заштитника породице Мрњавчевић, али и ратника. Посебно је наглашено да овај светитељ не држи у руци копље, него мач као на фресци у Нагоричину. У друга два угла налази се оружје: „На једној страни лично, практично оружје: груба без сјаја сабља Новака ковача, витко а кратко копље, једноставне токе. На другој страни: раскошни криви кинџали, димскије, китњасте панцири, срмајли челенке – изванредни примерци, пробрани сигурном руком колекционара“ (Михиз 1986: 129). Овако замишљен простор рјечито говори о Марку, јунаку „свишлом да војске води и ратове ратује“. Сасвим неочекивано, поред Дмитра, Марковог брата, и народних пјевача Милије и Станије, у чадору затичемо за Ђерђефом дјевојку, робинју, кавкаску љепотицу „одсутну од свега што се пред њом дешава“, „навиклу да чека, у туђој земљи, у туђој судбини“.

Тезу да су зачетници Маркове славе најамници у његовој војсци који су пјевали о његовом јунаштву,⁹ Михиз је функционално искористио на почетку првог чина стварајући сцену представе у представи. Професионални пјевачи, типских имена – Милија и Станија, наизмјенично испјевавају десетерачке стихове о Марку. Милија је стар, али веома живахан, а Станија млад, строг и озбиљан. За разлику од Станије који стихове казује, Милија их пјевуши. Могуће да је Михиз стварајући овај лик имао на уму Вуков запис о Старцу Милији, пјевачу *Бановић Страхиње*. Готово све његове реплике у драми су пословице. Процес стварања пјесме не тече спонтано. Дмитар, Марков млађи брат, посмрче Вукашиново, у драму уведен на основу исто-

⁹ По мишљењу Стојана Новаковића зачетници Маркове епске славе могли су бити Срби најамници у његовој војсци који су му се дивили, приповиједали о њему и пјевали његово јунаштво.

ријских списа,¹⁰ који је „своју личност, целином без остатка, ставио у службу свога брата“, гусларима даје инструкције шта да пјевају. На тај начин он пресудно утиче на образовање Марковог епског лика. Ауторов став о узроцима Маркове епске популарности у виду ироничне примједбе изговара бег Костадин: „Ех да ја имам као Марко брата да се за глас о мени брине, можда би и ја у песму ушао. Овако шта ћеш, човек без одклика, дрво без лишћа. Не шуми, не чује се“ (Михиз 1986: 134). Михиз, значи, демистификује процес настајања епске пјесме и читаоцу, односно гледаоцу, разбија илузију о народу као колективном аутору.¹¹ Употребом поступка уметања епске пјесме, саставни дио драмског текста постаје двадесетак стихова пјесме *Лов Марков с Турцима* (Вук II, 70). Занимљиво је напоменути да је Вук Стефановић Караџић 1814. године у *Пјеснарици* баш у коментару уз ову пјесму покушао дати одговор на питање о узроцима Маркове епске популарност.¹²

Пјесма је карактеристичан примјер Марковог противуречног односа према Турцима, својим господарима. О свом незахвалном положају у пјесми Марко говори соколу:

„Тешко мене и тебе соколе,

Лов ловећи с Турци, без Србаља...“

Јунак је у лову с везиром Муратом и његовом дружином. Пошто његовом соколу сломе крило, он се наљути на Турке и све их побије. На крају, Марко одлази у Једрене да се сам оправда пред царем.¹³ Цар му преступ

¹⁰ Историји су познати извјесни подаци о Марковој млађој браћи, Андријашу и Дмитру. У неким документима помиње се и Иваниш. Послије битке на Марици, Мрњавчевићи су прихватили статус вазала. Андрија и Дмитар су надживјели Марка, али су још прије Маркове погибије пребјегли у Угарску. Андрији се губи траг крајем XIV вијека, док се за Дмитра зна да је почетком XV вијека био жупан Зарандске жупаније и краљев кастелан града Вилагоша (Михаљчић 2001).

¹¹ У драми Сенише Ковачевића *Краљевић Марко* сусрећемо се са истим поступком, с тим да он овдје постаје један од главних момената драмске радње. Умјесто Дмитра, код Ковачевића инструкције „многа доктрираније и директније“ даје Маркова мајка Јевросима. У основи сличан поступак налазимо и у драми Миладина Шеварлића *Пропаст царства српског* (Вукашин диктира летописцу садржај будуће историје) и *Зидању Скадра* Зорице Симовић (гуслар прати и пјесмом овјековјечује, по налогу господара, градњу Скадра). О томе видјети више у Бранко Брђанин *Марко Краљевић и српска драма* (2003).

¹² Вук Марка назива српским Херкулом сматрајући да се у његовој особености налази полазна тачка историјских списа, пјесама и легенди о њему.

¹³ Прича испричана у овој пјесми слична је Константиновој причи о кнезу Стефану и Бајазиту. Стефан се у једном тренутку приближио Угрима, што је убрзо сазнао Бајазит. На мајчин савјет, а да би предуприједио опасност у коју је себе довео, Стефан одлази сам пред султана и признаје му своју кривицу, а овај га не кажњава, већ га прихвата с љубављу. На основу овога Ј. Деретић закључује да деспот Стефан, онакав кавим га приказује Константин Филозоф, а и иначе, по свом положају и улози

прашта и још га награђује, јер:

„Свако Туре може везир бити,
а јунака нема као Марко.“

У епским пјесма о Марку између њега и султана постоји присан, лични, фамилијарни однос. Марко је султану синак, а султан Марков по-очим. У драми Марко је Бајазитов војни стратег, а овај га изузетно поштује због његових ратничких вјештина.

Умјетничку и пропагандну вриједност пјесме оцјењује „цензор“ Дмитар коментаром: „Да је глупо што предлажеш, глупо је, али да добро звучи, добро звучи“ (Михиз 1986: 133). „Процена се, при том, не односи само уско на наведене стихове султановог величања Марка, него и на поетско ублажавање Марковог вазалства и, још шире, на формулативни поступак у којем највеће и најобјективније признање јунаку одаје његов непријатељ“ (Самарџија 1996: 332).

Спјевавање епске пјесме прекида долазак Марковог побратима Бега Костадина. Некада моћни српски феудалац, сада је турски вазал, као и Марко. Међутим, за разлику од свога побратима, он Турцима служи од слабости и страха. „Колаборант од нужде, он покушава да себе и друге убеди да је то од своје воље“ (Михиз 1986: 134). За њега не постоје идеали, најбитнија му је жива глава на раменима. Оваквог Бега Михиз у драму уводи из пјесме *Марко Краљевић и Бег Костадин* (Вук II, 59) „патријархалне моралне басне готово без икаквих епских обиљежја“ (Кољевић 1998: 182). У пјесми Марко га кори јер се огријешило о патријархални закон. На прослави крсног имена није нахранио сиротињу, те је показао непоштовање према родитељима и осиромашеним господарима. Лош хришћанин из пјесме, у драми је, логично, преобликован у потурицу. Наравно, он је ислам примио само формално. Одјевен је турски, његове реченице су оптерећене турцизмима, али вино пије „у Божије или Алахово име“ уз Рамазан. Положај потурица најбоље описују његове ријечи: „Прву половину свог века провео сам слушајући шта је рекло Свето писмо, сад другу половину слушах шта је рекао Алкурран. Ал’ ја се трудим да прво заборавам, а друго не запамтим“ (Михиз 1986: 139). Да је Костадин нечовјек види се и из алузија о кавкаској робињи које упућује Дмитру, али и самом Марку. Марко према њему има исти однос као и у епској традицији – презире га и прекоријева, али га штити зато што у његовим венама тече крв Немањића. У драми то отворено и каже: „Не волим те много, Константине, ништа не волим на теби. [...] Али сам ти обећао једном да ћу те чувати и бранити и да ти никада вреда нанети нећу. Обећао сам ти

коју је одиграо у политичким збивањима свога доба, умногоме подсјећа на Марка Краљевића из народних пјесама (1995: 183-186). Драгољуб Симоновић сматра да се иза лика Марка Краљевића крије, у ствари, Стефан Лазаревић.

и држим своју реч. [...] А ти си, жалосно је што је тако, ти си ипак Немањић. [...] Зато те штитим и браним“ (Михиз 1986: 141).

Марко на сцени почиње живјети најприје у пјесми као јунак, снажан, пријек, храбар. Звучна интродукција његовог доласка садржи акценте бурног галопа, што најављује коњаника снажна и тешка. Супротно очекивањима на сцени се појављује шездесетогодишњак, снажан, али „порушен човек“ „с неизбрисивим резом туге“ на лицу.

Аутор каже: „Покушао сам да сачувам Маркову необузданост, физичку снагу и темперамент јунака, али и да му дам димензију човека који мисли“ (Михиз 2000: 18). Тако да Марко, иако посједује неке од знаних епских особина, као што је нпр. испијање огромних количина вина, у драми „није онај пусти мегданџија, скитач по планинама Балкана, побратим крчмарице Јање, орач царевих друмова, укидач свадбарине. То није ни онај набијени, чврсти, кратки бракајлија са вајарских скулптура, то је, пре свега, стар човек“ (Михиз 1986: 138). Колико нам је познато Марко је као старац, „сиде браде до појаса“, у епској традицији приказан само у бугарштини *Попевка од Свилојевића* забиљеженој у XVII вијеку. Од тога тренутка почиње Маркова драма располућености подстакнута свођењем рачуна пред битку за коју је одлучио да му буде посљедња, и то не на страни Турака, већ хришћана. Пут у двоструко издајство води кроз неколико драматичних евокација којим се прави рез преко цијелог Марковог живота.

Марко се најприје суочава са младим турским ратником Азапом, чији је отац задобио Вукашинову сабљу послје битке на Марици. Епски сиче пјесме *Марко познаје очину сабљу* (Вук II, 56, 57) писац је преточио у дијалог између Азапа и Али-паше, Марковог побратима, који од њега купује сабљу да би је као поклон приложио Марковој колекцији. Марко се као колекционар оружја, изгледа, представља само са циљем да пронађе очеву сабљу. Више пута у драми је наглашено да се он „лично туче само једноставним и простим оружјем“. У епици Марко гаји посебну наклоност према оружју, осваја га у току или након обрачуна са противницима, добија као дар, али ријетко купује. Најпознатија пјесма у којој Марко долази до сабље чудноватом куповином је *Марко Краљевић и Муса Кесеџија* (Вук II, 66), те се отуда већ у првој дидаскалији помиње сабља Новака ковача. У варијанти, коју је Вук забиљежио од Тешана Подруговића, рањеном Вукашину помаже племенита Туркиња дјевојка, али њен лакоми брат Мустаф-ага га убија и узима сабљу. Друга варијанта забиљежена од непознатог трговца из Босне нема уводну сцену с Туркињом. У њој је сам Турчин пронашао Вукашина у Ситници послје боја. У обје варијанте Турчин одбија да помогне Вукашину и убија га, а Марко се свети очевом убици. У драми Вукашина у Марици налази Туркиња, а убија га и сабљу узима њен муж, отац младића кога Али-па-

ша доводи Марку као власника необичне сабље. Младић не пропушта да напомене да рањени јунак није био крупан, ни наочит много. На овај начин Михиз дискретно алудира на сиже пјесме *Женидба краља Вукашина* (Вук II, 24) у којој је краљ Вукашин приказан као „жура“, а карактер му је у складу са физичким изгледом. Марко то потврђује и, позивајући се на лик са зида цркве у Псачи, описује га као крхког. Сабљу из корица не може нико да извади сем Марка и то без велике муке. Он на сабљи препознаје знак свога оца Вукашина, у пјесми три „слова хришћанска“: Новака ковача, Вукашина краља и Марка Краљевића.¹⁴ За разлику од народне пјесме, у драми се Марко не свети. Чак ни Дмитру то не дозвољава. Епизода о препознавању очеве сабље мотивише Марка да брату, Вукашиновом посмрчету, исприча причу о очевој клетви и борби српских великаша за Душанов престо.

Лик Али-паше из народног предања Михиз у драму уводи из неколико разлога. Најбитније је да покаже како Марко због части и јунаштва има побратиме и пријатеље и међу непријатељима. Али-паша је високи турски дотојанственик. „Марка воли чудним пријатељством: поштује му снагу, цени му разум и жали му положај“ (Михиз 1986: 144). Он изговара и неколико похвала Марку. Назива га лавом рата, човјеком „големе снаге, велике људскости и памети“. Он врло мало подсећа на јунака пјесме *Марко Краљевић и Алил-ага* (Вук II, 60). Чак се и побратимство између Алил-аге и Марка у драми дешава под другим околностима. Марко објашњава Бегу Костадину да се њих двојица нису побратимили пијући уз Рамазан вино, него да се тако само у Дмитровим пјесмама пјева. У епској пјесми Алил-ага изазива Марка на мегдан да се надстрељују. Уколико изгуби Марко ће добити његове дворе и љубу, а ако побједи он ће Марка објесити и узети Шарца. Марко, наравно, побједи Алил-агу, а овај му нуди побратимство, бјеле дворе и љубу само да га не објеси. Пјесма се завршава стиховима који говоре о пријатељству међу јунацима:

„И после су време живовали,
светлу цару чували крајину:
гди се годе крајина узбија,
узбија је Алил-ага с Марком;
гди се годе градови узимљу,
узимље их Алил-ага с Марком.“

¹⁴ „Посебну вредност су у нашем народу имале сабље, како се тврди, са ознакама (сигнатурама). Оне су носиле не само лични или свети карактер (са сопственим иницијалима, или светачким симболима и записима), већ и магијску и апотропејску улогу“ (Златковић2006: 38).

У драми Марко и Алил-ага постају побратими управо у заједничком ратном походу какав описују посљедњи стихови пјесме. Марко Алил-аги спасава живот, а за узврат тражи да му досуди робину коју је отео од јаничара који су је силовали и упропастили.

Помоћу лика Али-паше Михиз демистификује и легенду о Шарцу, коњу који није „каквино су коњи/ веће шарен како и говече“. Наиме, побратим се диви Марковој домишљатости јер већ педесет година јаше шарене коње, те се чини да је то један те један шарац. Марко признаје да је намјерно од своје пете године, када је добио првог коња од покојног стрица Угљеше, јахао шарене коње како би се стекао утисак да му је коњ као и он бесмртан.

У *Клетви*, другом чину, Михиз освјетљава предисторију Марковог положаја. Цркву Самодрежу, у којој се радња одвија, не описује детаљно као Марков чадор, већ оставља слободу редитељу да ријешити њен изглед: „А сада, драги мој редитељу, твоје је да изабереш. [...] Нека ти је унапред просто“ (Михиз 1986: 157). Једино захтијева да атмосфера богомоље буде присутна и јасна гледаоцу. Атмосфери у Самодрежи доприноси црквени хор пјевајући пјесме из богослужења. „Упутство редитељу, у директном обраћању, постало је прави мали трактат о могућностима позоришта, о редитељским поетикама, о односу драмског писца и редитеља. Драмско упутство се трансформише у замишљени дијалог са елементима мини-есеја“ (Илишевић 2001: 53-54).

У Самодрежи на сцени су уз Марка мртва драмска лица: цар Урош, краљ Вукашин, деспот Угљеша и патријарх Недељко. У народној пјесми *Урош и Мрљавчевићи* појављује се и војвода Гојко. Њега је Михиз, због ослањања на историјске изворе, у драми елиминисао, али је зато остварио тројство у млађој генерацији Мрљавчевића – Марко, Андрија и Дмитар. Аутор се овдје послужио модерним драматуршким поступком и Маркову евокацију сабора ријешити његовим гласом (off), те је тако постигао ефекат временске и емоционалне дистанце. „Марково казивање о свађи великаша над српском круном у драми је дато као приказивање; епско (причање) трансформисано је у драмско (делање)“ (Илишевић 2001: 57). Овај чин има симболичку вриједност. Као што већ рекосмо, он приказује предисторију Марковог незахвалног положаја. Тачније ријеч је о очевој клетви која одређује његову субину и доводи га у вазалски положај. С друге стране, показује се и Маркова праведност и поштење због кога ће одлучити да по цијену живота помогне хришћанима и постане двоструки издајник. „Цео тај други чин изузетно је необичан и противречан у драмској функцији и драматуршкој оправданости. Њиме се ремети јединство места, времена, радње, па и ликова, чије је сценско растојање најчешће бесконачно. [...] Али, потпуно апсурдно, овим чином успоставља се кохерентност драме, а главни јунак се потврђује као

‘конфликтна енергија комада’. Разбијајући сцену и временски континуитет, други чин преображава уобичајени однос узрока и последица, повезује делове текста и одражава конфликте јунака“ (Самарџија 1996: 333).

Очевој клетви претходи вербални дуел браће Мрњавчевића. За разлику од народног пјевача Рашка, Михиз Вукашинову клетву детаљно мотивише.

Из Марковог угла читалац, односно гледалац, сагледава карактере оних који се боре за власт. Три владара показују различит однос према власти.

Урош сматра да је „он сам, целином своје личности, власт неповређива и једина могућа“ (Михиз 1986: 159), али жели да остане изнад власти. Он је потпуно неизаинтересован за царство. „Државну бригу и управу је препустио Вукашину, њему самоме то је било досадно, плитко и бучно“ (Михиз 1986: 159). Тек што је отворио сабор, он га и напушта. Одлази у шетњу. Док се у пјесми Урошева неспособност да сачува царство тумачи младошћу, „ћути д’јете ништа не бесједи“, његово понашање је, у Михизовом тумачењу, последица дегенерације светородне лозе.¹⁵ „Окренут личним задовољствима, блед нервозан и накинђурен, он је пародијски двојник ‘цара и самодршца’, гротескна негација сопственог оца, казна због грехова предака“ (Самарџија 1996: 335).

Вукашин је властољубив. Само је једно волео на свијету – моћ. Он вјерује да је човјек мисије, али своје страсти не огољује. Био је лош ратник, али је „умео да друге поведе и нагна их да то чине страсно и сурово“ (Михиз 1986: 158). Угљеша злобно коментарише брата, подвлачећи да је на све спреман, па и на цареубиство. Међутим, Марко, који чува легитимност Немањића, а узрочно-посљедично и нејаког Уроша, признаје да је „на њему било да поново сабере, одбрани и васпостави силу и величину српског царства“ (Михиз 1986: 158). И Угљеша жели и воли власт, али друкчије од Вукашина „као нешто што му припада, што му добро пристаје“. За њега је власт начин да људима омогући да живе ведро и лако. За разлику од брата исувише је сигуран у себе да би своју жељу прикривао. По сопственом признању никога се до Бога не боји, као и епски Марко. Он је моћан и уман ратник, али мрзи рат и све што је насилно. Оно што им је заједничко јесте да не крију нетрпељивост према Урошу. Заједнички став им је: „Урош је одшетао своје, он мора да оде ...“ (Михиз 1986: 162).

Цар Душан у свом тестаменту упозорава на њих, а за текст тестаментa Михиз користи „благо стилизовану парафразу“ Лењиновог *Завештања*,

¹⁵ О Нејаком Урошу и узурпатору Вукашину, пише још Стефан Стефановић у драми *Смрт Уроша Петог* (1825) развијајући даље тему гашења светородне лозе Немањића.

односно оних његових дијелова који се односе на Стаљина, Троцког и Бухарина: „Још вам наручујем и разуму вашем налажем да будно под оком држите Вукашина Мрњавчевића и брата му Угљешу. Вукашин, постане ли близак престолу, имаће у рукама голему моћ, а ја нисам сигуран да ли ће он ту моћ умети да употреби с довољно опреза. Он је човек исувише груб, и нетрпелив, и није одан. С друге стране Угљешу, без сумње најспособнијег човека нашег царства, не красе само његове изузетне способности већ и претерана самоувереност. Његова схватања могу се само уз велику сумњу убројати у чисто православна. Стога вам велим, држите их под оком и далеко од власти“ (Михиз 1986: 169).

На коме је царство, као и у пјесми, у драми знају само протопоп Недељко, тумач књига староставних, и његов ученик, царев писар Марко. Патријарх је приказан као веома стар човјек кога сви пријатељски и блиско зову његовим „крштеним именом“ – протопоп Недељко. Иако, несумњиво угледан, патријарх је пред великашима потпуно немоћан. У пјесми се према њему осиноно односе „огњени чауши“, а у драми сами владари.

Као и у пјесми *Урош и Мрљавчевићи*, и у драми Вукашин и Угљеша покушавају да утичу на Маркову одлуку, док се Урош искрено радује сусрету с њим. Отац га подсјећа на неписани закон да ће „од оца останути сину“: „Не заборави, Марко, да сам ти краљ и отац. И да ћеш ти бити једнога дана оно што јесам и оно што будем“ (Михиз 1986: 168). Угљеша прибјегава емотивној уцјени: „Благо мени што те видим, синовче, тако правог и здравог. Увек сам те волео више од сваког другог. [...] Све што имам и задобијем твоје ће бити“ (Михиз 1986: 168). И у пјесми поступа готово идентично:

„Благо мене, ето ми синовца,
он ће казат на мене је царство!
Кад је Марко још нејачак био,
ја сам Марка врло миловао,
у свилена њедра увијао,
кано красну од злата јабуку;
куд сам гође на коњу ходио,
све сам Марка са собом водио.“

И док у пјесми Марко прекоријева оца и стричеве што се о туђе у отимају царство, у драми, као заступник истине и правде, само свечано објављује скупу да је славни цар „на царски престо вољом својом посадио сина свог прворођеног и јединог Стефана Уроша“ (Михиз 1986: 169).

Највеће одступање од пјесме старца Рашка је умањивање улоге мајке Јевросиме у Марковој „пресуди“ на коме је царство. У пјесми она зна шта се дешава на сабору код Самодреже јер јој Марко говори о томе и тражи јој савјет. У драми она само слути разлог Марковог опремања, „о нечем крупном се ради кад те сам протопоп Недељко зове“. Марко је већ ријешо да суди „по правди“, а мајчин благослов га само учвршћује у одлуци. Михиз стихове преузима из пјесме, али их прозно уобличава, прилагођавајући их драмском контексту: „Немој сине говорити криво, ни по бабу ни по стрицу своме, већ по правди Бога истинога. Боље ти је изгубити главу, него своју огрешити душу“¹⁶ (Михиз 1986: 168). При томе ни смисао ни десетерачки ритам нису нарушени. Михизове стилизације стихова из епске пјесме су заиста успјеле. „Интезивну епску доминацију везе између Марка и Јевросиме Михиз је потпуно неутралисао. Његов велики обрачун са култом мајке (започет у *Бановић Страхињи*) неминовно је разградио и епску релацију ујак-сестрић“ (Самарџија 1996: 335). Марко истина помиње посљедња два стиха пјесме *Женидба краља Вукашина* говорећи Дмитру да њих двојица физички, за разлику од брата Андрије, вргли на ујака војводу Момчила. Михиз Марка слика, не као митског јунака, већ као обичног човјека, те стога у драми, умјесто на ујака, Марко личи на стрица Угљешу.

Због праведне пресуде, на Марка се сручује очева клетва: „Не имао од срца порода, да твој син не би учинио оно што ти учини данас мени и земљи овој! И нека ти се не зна за гроб, да те над њим не би клели потомци за пропаст царства српскога! И да би ти душа не испала, док турскога цара не дворио!“ (Михиз 1986: 171). Свјестан да клетву не може да укине, патријарх покушава да је благословом бар ублажи: „Нека да Бог да ти реч на зборишту буде свагда тако чиста и светла као данас, да ти сабља свагда буде прва на бојишту и да ти се лепо и јуначко име спомиње док је сунца и док је месеца“ (Михиз 1986: 171). У пјесми Марка благосиља сам цар Урош.¹⁷ Смисао и конкретни елементи благослова и клетве из епске пјесме у драми су задржани.

Михиз проблематизује политику какву је водио његов јунак на сличан начин као и Константин Филозоф у *Животу деспота Стефана Лазаревића* који каже да су сви наши владари потчињени Турцима били са њима ако не *са вољом*, а оно *по нужди*. Филозоф лапидарно формулише двије супротне политике. *Политика са вољом* подразумева ситуацију слободе, а

¹⁶ „Марко сине, једини у мајке,/ не била ти моја рана клета,/ немој, сине, говорити криво,/ ни по бабу, ни по стричевима,/ већ по правди бога истинога!/ Немој, сине, изгубити душе/ боље ти је изгубити главу/ него своју огр’јешити душу!“

¹⁷ „Куме Марко, бог ти помогао!/ Твоје лице св’јетло на дивану!/ Твоја сабља сјекла на мејдану!/ Нада те се не нашло јунака!/ Име ти се свуда спомињало,/ Док је сунца и док је мјесеца!“

самим тим и могућност избора. *Политика по нужди* не дозвољава избор јер се води у ситуацији неслободе, ропства, а у таквој ситуацији се чини оно што се мора, а не оно што се жели. И епски и Михизов Марко, јавља се у два историјска времена – епохи српског царства и епохи турског царства. У обје епохе је активан учесник у политичким збивањима. У једној ситуацији дјелује са вољом, а у другој по нужди.

Постоје ситуације у којима је немогуће поступити исправно, а да то дјеловање не повуче за собом и негативне последице. Као својеврсни лајт-мотив, ово сазнање се кроз драму непрестано провлачи. Праведна одлука о наслеђивању царства је релативизирана. Марко је у Самодрежи, вјерујући да штити државне интересе, издао оца. Међутим, истина коју је саопштио бива погубна по Србију. Вукашинова лаж о праву наслеђа имала је за циљ уједињење расцјепканог царства и одбрану земље од надоласеће турске силе. Не дозвољавајући оцу да преузме власт, он на неки начин проузрокује и Маричку битку, и Косовску, па и ову на Ровинама. Марко је свјестан свега и зато је „располовљене душе“. Трагични јунак – жртва очевог гњева и кетве налик је јунацима античких митова које проклињу богови. Међутим, „у националној трагедији хероји нису од богова проклетни да се венчавају за рођене мајке и да убијају своје очеве, већ да служе душмана и издају свој народ“ (Ћирилов 1986: 397). Не могавши одољети молбама свога народа, Марко постаје вазал, жртвује себе за друге и покушава спасити што се спасити да. Међутим, свако жртвовање, увијек и без изузетка, укључује и подразумејева жртвовање других. У Марковом случају то је жртвовање рођеног брата – Андрије.

Највеће одступање од епске традиције у драми управо је евокација Андријине погибије. Андрија је рањен у боју против Турака на Марици. Марково учешће у овој бици, као и у бици на Косову, је непознато и историји и легенди. Михиз намјерно оставља дилему о његовом учешћу у овим биткама. Иако предању није позната Маркова улога на Марици, познат му је Марко братоубица. Ријеч је о балади *Марко Краљевић и брат му Андријаш*. Интернационалну тему о сукобу браће око плијена, писац трансформисао у потресну причу о братској издаји. Приповиједајући Деволци, тачније исповиједајући јој се, како је у покушају „спасавања“ народа постао вазал, Марко открива да је, пошто је све учинио да га спаси, рањеног брата предао султану као залог оданости. Као и у буграштини, и у драми, Андрија Марка у свему надмашује. „Рукама је распарао рану. Није хтео да робује [...]“ (Михиз 1986: 199).

Очево проклетство сем издајом брата, Марко појачава и заклетвом да „порода неће имати и да жену нећу дотаћи док невернике служи“ (Михиз 1986: 185). Да мука буде још већа, пред њим је у чадору свакодневно лепо-

тица, коју је спасио од јаничара који су је силовали, и која има исте Андријашеве очи. Марко њој робује више него она њему. Овдје нам се отвара могућност поређења лика кавкаске робинје са Арапком дјевојком из пјесме *Марко Краљевић и кћи краља арапскога* (Вук II, 63). У пјесми Марко осам година труне у тамници, али је за њега црње и теже од тамнице, нешто што га мори „јутром и вечером“ – упорна и насртљива кћи краља арапскога у чијој тамници труне. Занимљиво је да је Марко привлачан овим женама. Велики патријархалац дуго одолијева и окреће главу од неодољивог мамца. Наиме, Арапка му нуди слободу и себе. Трагични крај овог односа, Михиз је избјегао. Бег Костадин сликовито описује Марков однос према робинји: „сам је не дира, а другом је не даје“. Иако се у многим епским пјесма Марко појављује као спасилац жена и робља, ситуација у којој спасава Дјевојку највише нас подсећа на ону описану у пјесми *Марко Краљевић и 12 Арана* (Вук II, 62).

И историја и епска пјесма памте Маркове невоље са женама. Орбин прича да је Марко отјерао своју жену Јелену због њеног неморалног понашања и да је она предала град Костур свом љубавнику Балши Балшићу. Овај податак се доводи у везу са народним пјесмама о сукобу Марка и Мине од Костура од којих је најбоља *Марко Краљевић и Мина од Костура* (Вук II, 61).

„Марко на плану брачних и породичних односа не пристаје ни на какве недоличности и шеретлуке, то је подручје које мора остати чисто и заштићено од обести и суровости ратничке“ (Зуковић 1995: 91). Илустартиван примјер је пјесма *Женидба Марка Краљевића* (Вук II, 55). Маркова вјерница је толико неодољива и лијепа да ће у току саме свадбе пожудна страст према њој планути и у Марковом несуђеном вјенчаном куму, дужду млетачком. Када развратни кум покуша да је обљуби, она, честита и мудра, бјежи Марку под шаторе. Међутим Марко, патријархалац, помисли да је дјевојка нестрпљива, па је љутито кори:

„Хорјаткињо, Бугарка ђевојко!

зар не може мене причекати

док дођемо до бијела двора

и ришћански закон савршимо?“

Не ради се овдје о Марковом страху пред женама, мада није нужно да велики јунак, буде и велики љубавник. Марко једноставно и у овој прилици наступа као чувар реда и народних обичаја.

Михиз Марков, историјски и епски, брачни проблем објашњава његовом заклетвом: „И жену своју, добру жену, Јелену Хлапену од постеле сам одлучио, а она, не разумеде, увреди се и оде у манастир“ (Михиз 1986: 185).

У једној од дидаскалија писаца објашњава да кавкаска робиња не разумије језик људи са којима под чадором долази у контакт, нити било ко од ликова разумије њен језик: „Уђе Девојка. Носи нов кондир вина. Дође до стола, погледа пехаре и сипа. Њен љубазни осмех чудно противуречи ономе што говори језиком који тројица мушкараца за столом не разумеју, али је позоришна каролија учинила да га разумемо ми“ (Михиз 1986: 142). Тирилов ово сматра „једним од најоригиналнијих домишљаја у нашој драматургији“ (1986: 396).

Робиња мирно прихвата своју судбину, иако она није последица неке од њених одлука јер је потпуно невинна. Према свом спасиоцу и господару гаји велику наклоност. Слути његов долазак, слути његово расположење. У драми она је симбол великог неразумијевања. Марко у неколико прилика понавља: „Жив човек живог човека не разуме“. Тако дјевојка, иронично, разумије топот коња, али људе не. „Михајловић овим ликом прави духовит и ироничан коментар на рачун бихевиористичке психологије, али и веровања да и ванјезички знаци могу бити разумљиви“ (Церовић 1990: 13).

Једина Маркова акција током читаве драме је покушај да помогне хришћанима тако што ће у руке хришћанског изасланика предати Бајазитове ратне планове. Њихов дијалог открива сву немоћ Краљевића Марка да врати изгубљено повјерење. Сибињанин Јанко, мађарски племић са којим Марко преговара је нарцисоидан, уображен, охол. Индиректно, таквим карактеризацијама, Михиз га доводи у везу са деспотом Стефаном, кога на почетку драме помиње Бег Костадин са истом квалификацијом – „охоли Лазарев син“, додајући да он презире и њега и Марка. Стефанов надмени однос Марко објашњава чињеницом да им не може опростити Косово.

Марков издајнички гест је сагледан из двојаче перспективе. То је племенит чин према хришћанима, али онај коме је Марко повјерио планове и упутио савјет ту племенитост свакако није заслужио – охоли мађарски племић, Сибињанин Јанко. Према Турцима то је издајнички чин. А како су Турци представљени ликом Алил-аге, племенитог и часног човјека, стиче се дојама како ту издају нису заслужили.

Влашки војник, преко кога Марко покушава успоставити контакт са хришћанима, плаши се Марка, као и сви хришћански војници. И они, као и Арапи у пјесми *Марко Краљевић и Мина од Костура* (Вук II, 61) када се нађу у бојним редовима, само гледају има ли „оног страшнога јунака/ на шарену коњу великоме“. Говорећи од том страху, он Марку у лице саопштава мишљење хришћанске војске о њему: „Потурица гори од Турчина“. У пјесми Старца Милије *Сестра Леке капетана* (Вук II, 39), љепотица Роса одбија Марка као просца јер је турска придворица, па је према томе и увреда и дрскост што се усудио да њу запроси. Епски Марко, пријек и претјерано

осјетљив, уз то „зао при укуру“, самовољну и охолу призренску љепотицу, због подсећања на неугодну истину, сурово кажњава – одсјеца јој руке и вади очи. У драми, Марко ударац у лице прима мирно. Много теже му пада Милијина констатација: „Зло је, сине, то што чинимо, што неверу служимо“ (Михиз 1986: 196), јер су пјевачи носиоци цјелокупног народног мишљења. Разочаран, јунак у монологу набраја епске сижее из Вукове збирке: „Песме о Марку певате како вас од Турака брани, свадбарине укида, кесеције убија, песме певате, а о срамоти Марковој мислите. Да вам животе и веру и обичаје чува, зато је добар, о добар је Марко као добар данак у години, а гадите ме се, да гадите ме се што Турчина служим. Није право, народе мој, није право“ (Михиз 1986: 197).

Већ у првом чину, утквајући у Маркову реплику локалитет Урвине, Михиз наговјештава јунаков крај из познате Вишњићеве пјесме: „А стиже твоја клетва, Вукашине, стиже. Порода ето немам, радуј се родитељу, нисам ти унучад изродио. И турског цара дворим, ево већ двадесет четири године га служим, а онај горе душу не прима. Још само да погинем тако да ми се за гроб не зна... и то ћу ти учинити, да се наврши твоја клетва до краја, без остатка“ (Михиз 1986: 184).

У јуначким пјесмама се често тематизује смрт јунака. Међутим, *Смрт Марка Краљевића* је изузетак међу пјесмама о смрти јунака. Марко у овој пјесми неће и не може да погине на мегдану од јуначке руке и оружја, већ само „од бога, од старог крвника“. Свјестан свог проклетства против којег и не покушава да се бори, Марко и у драми одлучује да крене у гроб без помена: „Отићи ћу једнога дана рано ујутру у неку планину, високу до под небо само. Наћи ћу тамо две јеле, разумеш, две танке, танке јеле. Зелене. Пребићу ову сабљу на четверо, изломићу буздован, и лећи тамо као вук маторац кад му дојаде хајке и гоничи. Неће ме стићи хрти и огари. Тамо ћу да умрем да ми нико траг гробу не нађе. Порашће моје танке јеле, раскрупњаће се, разгранати, звери ће кости разнети и неће бити Марка као да га није ни било“ (Михиз 1986: 184).

Марко у пјесми, умире у сасвим другим приликама од оних у драми. У пјесми зато што је дошло вријеме, у драми зато што он то тако жели. Међутим, у оба случаја Маркова смрт је својеврсно жртвовање за хришћанство. У драми, он гине да би хришћани задобили побједу над Турцима. У пјесми, Марко уочи смрти свој иметак оставља цркви, кљастим и слијепим. Значи, хришћанској раји. Светозар Матић примјећује, имајући на уму и пјесму *Опет свети Саво* (Вук II, 23), да слијепи пјевач Вишњић сматра себе наслѣдником блага српских средњовјековних владара. Побринуо се Марко и за преносиоце пјесама о њему и о његовој јуначкој слави. И у драми, једна од посљедњих наредби Дмитру је да чува старца Милију.

Најпотреснији тренутак у драми је свакако спознаја и признање „трагичне“ кривице. Марко признаје брату да је одабрао погрешан пут и од њега захтијева да бира други – устанак, сеобу, било шта, само не ропство. На Дмитру не лежи клетва, па он тако има могућност избора. Марко, чија је судбина одређена клетвом и благословом, је није ни могао имати. Смрт је једина могућност изласка из срамног вазалског положаја.

Борислав Михајловић Михиз се и у драми *Краљевић Марко*, као и у претходној поиграо са иронијом. Наиме, већину ликова је предстваио са иронијске дистанце, тачније све „живе“ сем Марка, на два начина „новим тумачењем атрибута и хиперболисањем једне карактеристике епског јунака“ (Самарџија 1996: 335). Циљ му је био да наруши представе о владарима, домаћој властели, црквеним великодостојницима, народним пјевачима, па и обичним војницима. Тако је Урош приказан као антипатични меланхолик. Патријарх је неугледни старчић. Станија је млад, али приглуп, док је Милија искуснији, а то искуство га чини чангривавим старцем који само декламује пословице. Азап и влашки војник су слични. Плаше се Марка, дрхте пред њим, али су и даље незајежљиво похлепни. Ликове Бега Костадина, Алил-аге и Сибињанин Јанка свео је на доминантну црту. Потурица је бескарактеран, Турчин широкогруд, а Мађар уображен. Да у њој нема Марка, драма би заиста била комедија. Занимљиво је и то што је Мрњавчевиће Михиз искључио из пародијског контекста драме. „Спонтано он се приближио процесу рехабилитације ових ликова, који се одвијао у једном току усмене епике (опевање Вукашинове смрти, погибија сложних Мрњавчевића на Косову)“ (Самарџија 1996: 338).

Жанровско одређење драме *Краљевић Марко* изузетно је тешко. За Тирилова је то драма „филозофије власти“, „мушка драма о мушким стварима“, „драма о рату, политици, издаји, ратним вештинама и стратегији“ (1986: 396). Килибарда је назива „трагедијом филозофије власти“ (1998: 147). Сувајџић је одређује као психолошку драму јер „у њеној сржи почиња психолошко-етички конфликт унутар главног јунака“ (2012: 74). Первић примјећује да се „ова драма колеба између поетизоване историје и проблемске драме“ (1978: 75). И сви су на неки начин у праву. Чињеница је да је *Краљевић Марко* у много већој мјери од *Бановић Страхиње* историјска драма, али да у себи носи и елементе психолошке и политичке драме. Комад *Краљевић Марко* је свакако, препун алузија на савремени политички тренутак ондашње Југославије, тоталитарне државе, у којој су зарад опстанка многи били конвертити. И сам аутор то признаје: „Покушао сам да њој и њеном јунаку дам општији, трајнији значај и нисам бежао од тога да на тај начин евентуално алудирам на ситуације савременог света [...]“ (Михиз 2000: 18). Ставовe о политичкој манипулацији изнесене кроз лик Мајке Југовића у драми *Бановић Страхиња*, Михиз овдје употпуњује ликовима народних

пјевача Милије и Станије – инструмената те манипулације. Народни пјевачи нису ништа друго до савремени медији.

За разлику од *Бановић Страхиње*, једне од најигранијих послјератних драма, изведба *Краљевића Марка* није наишла на разумијевање. Позоришна критика није била благонаклона ни према тексту, ни писцу, а ни сценској поставци Арсенија Јовановића. Као примјер наводимо неколико ријечи Мухарема Первића о драми: „Ако је ваљаност Маркових двоумљења довољна за једну стандардну драмску причу из прошлости, за једну идејно засновану драмску расправу о смислу, нужности, оправданости или неоправданости колаборационизма у извесним историјским околностима, његови аргументи за и против ипак нису довољно јаки нити убедљиви и контрастни“ (1978: 75). Неприхватање и неразумијевање публике за овај драмски комад, Тирилов тумачи на начин који нам је најприхватљивији: „Драме филозофије власти нису никада биле превише популарне. Оне траже смисао за историјско и код публике. Године 1969, када су још одјекивала расположења новолевичарске 1968, [...], као да није било слуха за све вредности овог несвакидашњег дела духа, духовитости и духовности, специфичног осећања за историју“ (1986: 397), док се у потпуности слажемо са тврдњом Новака Килибарде да је Борислав Михајловић Михиз „први написао ваљану драму о Краљевићу Марку“ (1998: 147). „Драма *Краљевић Марко* доима се читаоца, односно гледаоца, као текст ‘из главе цијела народа’. То је дубоко национално дјело [...]“ (Килибарда 1998: 148).

По литерарним вриједностима и оригиналном односу према узорима, *Краљевић Марко* је у кругу српских драма инспирисаних народном пјесмом, једно од најбољих остварења.

ЛИТЕРАТУРА

- Брђанин 2003: Б. Брђанин, *Марко Краљевић и српска драма*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Вајан 1982: А. Вајан, Sultanov sluga kao nacionalni junak, у: S. Koljević, *Ka poetici narodnog pesništva: Strana kritika o našoj narodnoj poeziji*, Београд: Prosveta, 284-294.
- Деретић 1995: Ј. Деретић: *Загонетка Марка Краљевића: о природи историјности у српској народној епизи*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Деретић 2000: Ј. Деретић *Српска народна епика*. Београд: Филип Вишњић.
- Златковић 2006: И. Златковић, *Епска биографија Марка Краљевића: тематско-мотивска основа*. Београд: Рад, Културно просветна заједница Србије, Институт за уметност и књижевност.
- Зуковић 1995: Љ.Зуковић, *Историјски краљ Марко и епски Краљевић Марко*. Бањалука: Нови Глас.
- Илишевић 2011: М.Илишевић, *Жанровска преплитања у савременој српској драми: Други чин расправе у два чина*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Јованов 1999: S.Jovanov, Lomljenje sablje: *Kraljević Marko ili posestrimstvo protiv pobratimstva*. у: *Obmanuti eros: žensko pitanje u srpskoj drami*, Београд: Филип Вишњић, 113-123.
- Караџић 1953: В. С. Караџић, *Српске народне пјесме II*, Београд: Просвета.
- Килибарда 1998: Н. Килибарда, Михизова драма „Краљевић Марко“, у: М. Јанковић, В. Јанковић, *Други о Михизу*, Београд: Стубови културе, 147-153.
- Љубинковић 2010: Н. Љубинковић: Краљевић Марко - историја, мит, легенда, у: *Трагања и одговори: Студије из народне књижевности и фолклора I*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 246-257.
- Матић 1966: С. Матић, Маркова легенда. у: В. Недић, *Народна књижевност*, Београд: Нолит, 225-244.
- Михаљчић 2001: Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд: Српска школска књига, Knowledge.
- Михиз 1986: Б. М. Михиз, *Издајице*, Београд: БИГЗ.
- Михиз, 1-15. 2000: Б. М. Михиз, Рукопис легенде и рукопис драме/ разговор водио Иван Растегорац почетком седамдесетих. *Књижевне новине*, бр. 1017/1018, 18.
- Назечић 1974: S. Nazečić, *Епски Kraljević Marko*, у: V. Palavestra, Ђ. Buturović, *Narodna književnost Srba, Hrvata, Muslimana i Crnogoraca: Izbor kritika*, Сарајево: Свјетлост, 25-37.

- Павловић 1993: М. Павловић, Смрт Марка Краљевића, у: *Огледи о народној и старој српској поезији*, Београд: Српска књижевна задруга, 179-182.
- Первић 1978: М. Первић, Искушења родољубивог вазала, у: *Премијера: Наша драма у нашем позоришту*, Београд: Нолит, 74-78.
- Поповић 2011: Р. Поповић, *Михиз: одгонетање једног живота*, Београд: Службени гласник.
- Самарција 2012: С. Самарција, Сказано, списано и написано (напомене о односима између усменог стваралаштва и писане књижевности). у: Б. Сувајцић, *Српско усмено стваралаштво у интеркултуралном коду, Зборник радова*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 15-87.
- Самарција, 1996: С. Самарција, „Краљевић Марко“ Борислава Михајловића-Михиза и усмена традиција, у: *Драма у српској књижевности, Научни састанак слависта у Вукове дане, 25/1*. Београд, Нови Сад: МСЦ, 331- 340.
- Сувајцић 2005: Б. Сувајцић, Вода на Урвини - Митска и фиктивна смрт Марка Краљевића, у: *Јунаци и маске: тумачења српске усмене епике*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност, 171- 185.
- Сувајцић 2012: Б. Сувајцић, Марков сан: Епска биографија као искушавање жанра. у: *Дновиде воде: Фолклорни елементи у српској књижевности*. Нови Сад: Orpheus, 61-79.
- Церовић 1990: Е. Cerović Mlađa, *Kraljević Marko Borislava Mihailovića Mihiza*, у: *Istorijski događaji kao teme i motivi u jugoslovenskoj dramskoj književnosti*, Нови Сад: Стеријино позорје, 9-15.

Marijana G. Radović

BORISLAV MIHAJLOVIĆ MIHIZ'S KRALJEVIĆ MARKO

Summary

At the beginning of the 1960s, Serbian writers became more and more free from the clichés of socialist realism techniques, and in the search for new themes they started to follow movements in modern European dramaturgy. In this moment, a specific dramatic and stylistic stream of so-called 'mythological' and 'allegorical' drama was formed. Our dramatists, just like Giraudoux, Cocteau, Anouilh, and Sartre in the French drama of ideas, turned towards models of antique myth, and with Aesopian language they were speaking contemporary truths and thus with the past they problematized the present. Borislav Mihajlović Mihiz was in the very framework of this dramatic circle, but, unlike his contemporaries, Mihiz was interested only in the motives of epos of his own nation and in this period a dramatic stream inspired by folk poems in Serbian literature was actually formed again. His drama Banović Strahinja (1963) re-established and enriched historical drama, a genre that was almost forgotten at the beginning of the 20th century, and at about the same time formed a new type of this genre. The subject of this paper is exactly the way of transposition of epic tradition and its function in the drama Kraljević Marko (1969), which thematises a phenomenon of the epic biography of the greatest national hero.

МОТИВ СЛОБОДЕ У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ О ГАВРИЛУ ПРИНЦИПУ

Резиме: Рад је посвећен истраживању мотива слободе у савременој српској поезији о Гаврилу Принципу. Примењени су компаративни метод и метод текста. Након опитетеоријског одређења слободе као једне од неоспорних универзалних вредности и њених далекосежних домета у националној књижевности, прешло се на тумачење мотива слободе у текстовима значајних савремених српских песника тематски везаних за Гаврила Принципа. Изнет је став да је Принципова судбина доминантан мотив датог корпуса, а разматрана су и питања видова слободе, смисла метафизичке слободе, слободе и жртве, смисла националног жртвовања, националних идеала, историјског положаја народа. Закључено је да мотиви слободе нису важни само на тематском већ и на стилистичком нивоу, да је велика естетска, али и етичка вредност песама посвећених Гаврилу Принципу.

Кључне речи: Гаврило Принцип, савремена српска поезија, мотиви слободе, видови слободе

1. У раду се¹, применом компаративног метода и метода текста, истражује мотив слободе у савременој српској поезији о Гаврилу Принципу. Након појмовног одређења мотива и упућивања на његов значај у структури песничке творевине, приступа се одређењу слободе као једне од неоспорних универзалних вредности и њених далекосежних домета у националној књижевности, а затим прелази на конкретизацију тумачења мотива слободе у текстовима значајних савремених српских песника тематски везаних за Гаврила Принципа, члана револуционарне организације „Млада Босна“, чији је атентат на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда 28. јуна 1914. постао симбол отпора и националне борбе.

1.1. Циљ истраживања је разматрање места и функције мотива слободе у мотивско-сликовном систем савремене српске поезије о Гаврилу

* tiodor.rosic@yandex.ru

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Принципу. Основни задатак је опис стабилних песничких мотива у поетском тексту. Мотиву се приступа у непосредном, али и у фигуративном смислу, када је директно лирско позиционирање замењено тропеистичком формом.

1.2. Тумачење мотива слободе у поезији о Гаврилу Принципу мора да буде спроведено на системском нивоу. Песнички мотиви су међузависни; именовани или не, у подтексту су песничке творевине и могу бити идентификовани захваљујући контекстуалним односима са другим мотивима и песничким сликама. Неопходно је, зато, и мотив слободе проучавати у оквиру мотивских системских веза: слободе и воље, силе, акције и херојског подвига, памћења, љубави и смрти, судбине, праштања и освете.

1.3. Тумачење мотива слободе у савременој српској поезији о Гаврилу Принципу треба да осветли национално-патриотске и духовне основе историософије слободе. Износи се став да је Принципова судбина доминантан мотив поезије о Гаврилу Принципу, а разматрана су и питања видова слободе, смисла метафизичке слободе, слободе и жртве, смисла националног жртвовања, националних идеала, историјског положаја народа. Закључено је да мотиви слободе нису важни само на тематском већ и на стилистичком нивоу, да је велика естетска, али и етичка вредност песама посвећених Гаврилу Принципу.

2. Нема много песама у савременој српској поезији са темом о Гаврилу Принципу. Али има песама које се придружују песмама „Спомен Принципу“ Милоша Црњанског, „На дан преноса костију Гаврила Принципа и његових другова“ и „Гаврилу Принципу“ Алексе Шантића. Превасходно се то односи на изванредан „Венац за Гаврила“ Милана Ненадића (Ненадић 2012: 71), његову песму „Из Принципових стопа“ (Ненадић 2012: 110), и песме „Принцип“ Ђорђа Сладоја (2003:35), „Гаврило Принцип“ Радована Караџића (Караџић 1990), „Ручни шипак Гаврила Принципа“ Бранка Чучка (2013: 703), „Надиремо скитски“ Рајка Петрова Нога (1998: 11).

2.1. Проучавање мотива слободе у поезији о Гаврилу Принципу веома је плодно. Оно открива песнички систем песника, оригиналност ауторске свести, мисаоно-идејни подтекст.

Мотив је стабилни семантички елемент поетског текста. Он је најмања јединица која се се у тексту понавља. Представља значајну формално-садржинску компоненту песничког текста. Може се истраживати код једног или више писаца, као и на нивоу целокупног стваралаштва појединих писаца; дакако, и у оквиру књижевног покрета, стилске формације. Мотив изразитије од било које друге уметничке форме је у симбиози са песниковим певањем, осећањима и мишљењем. Анализа учесталости мотива има итекакакав значај за откривање значења неке песничке творевине.

2.2. Слобода је динамична, а не статична категорија. Условљена је богатством различитих концепата. Није коначна и не могу јој се одредити границе. Проблем слободе је многоаспектан и један од најважнијих и најсложенијих проблема у филозофији, књижевности, политици, историји. Слобода је важна тема књижевних дела, а њоме су се бавили многи мислиоци током векова људске историје. Потребно је зато дати кратку типологију слободе, да би се прецизно осветлили мотиви слободе у савременој поезији о Гаврилу Принципу.

2.3. Слобода се типолошки може одредити као: лична слобода, са свим њеним антиномијама; социјална – као однос слободе појединца и друштвених околности; духовне слободе – везане за књижевност, филозофију, теологију, поједине науке.

2.4. Слобода, упркос томе што није апсолутна већ релативна, представља једну од неоспорних универзалних вредности. Не могу јој се одредити границе, а има велике могућности повезивања са другим етичким вредностима.

Јавља се као позитивна и као негативна, па је њена природа дуалистичка. Може се говорити о парадоксалности слободе јер у себи има принципе добра и принципе зла. На размеђи је жељеног и остварљивог у човековом животу – жеље да се спроводи сопствена слободна воља и ограничења. Немогућност спровођења сопствене слободне воље води ка незадовољству постигнутим, што је условљено због субјективних висикопостављених циљева.

2.5. Мотив, а самим тим и мотив слободе, има непосредну вербалну и предметну потврду у песничком тексту. У поезији су то најчешће кључне речи. Структурна организација текста реализује кроз кључне речи, тј. лексички ниво текста. Кључне речи одређују критичку тачку која је предуслов општетекстуалног разумевања (Росић 2013: 47). Мотив се често назива основном, неразложивом и најмањом тематском јединицом (Томашевски 1972: 199 и даље). Према другим дефиницијама, мотив је обликовно јединство ситуације и поступка, спољни или унутрашњи структурни елемент.

Гаспаров супроставља појмове мотива и песничке слике. „Слика – то је сваки чулно замислив предмет или облик, то јест потенцијално свака именица; мотив је свака акција, то јест потенцијално сваки глагол“ (Гаспаров 2001: 19).

2.6. У савременим књижевнотеоријским анализама термин мотив све више губи свој првобитни садржај која се односи на формалну структуру дела и поетички се усмерава на филозофију и психологију писца и његовог стваралаштва. Мотивима се називају не само формално-структурни елементи дела већ и карактеристичне лирске теме или комплекс осећања и емоција,

а такође и песничке слике. Такав, формално померен, термин мотива се користи и у истраживању мотива слободе.

2.7. По правилу, мотив се у поезији првенствено изражава кроз именице (које означавају бића, предмете и појаве) и глаголске именице (које указују на стање, а не на чулно перципирани предмет), али и речи апстрактног значења. Мотив слободе, који истражујемо у савременој поезији о Гаврилу Принципу, има апстрактно значење.

Слика нам, пак, омогућује чулно учовање предмета и појава живота. Песнику омогућује линеарно низање слика, али и њихово укрштање, чиме продубљује значењски ниво текста.

3. Изучавање мотива слободе у поезији савремених српских песника о Гаврилу Принципу не захтева строго хронолошки приступ у оквиру текстова појединих песника, осим ако је неопходно да се прибегне књижевно-историјском методу.

Истраживање ће бити спроведено у оквиру појединачне збирке или избора, а често и на нивоу појединачне песме. Дакле, не у контексту целокупног стваралаштва појединог песника, збирке или изолованог стилског периода, већ у складу са задатком рада усмереним на истраживање семантичких парадигми слободе и њима блиских песнички мотива.

3.1. Слобода спада у више моралне вредности. Припада идејама водилама у моралном свету појединца и његом понашању. Песнички проблем слободе, глобално узев, своди се на три доминантна аспекта: индивидуалне слободе, социјална правда и националне слободе.

3.2. Систем мотива у поезије о Гаврилу Принципу могуће је сагледати на основу просторно-временског критеријума, али и преко издвајања мотива унутрашњег света јунака. Анализа може да открије још неколико група мотива, укључујући и мотиве носиоце филозофске рефлексije песника. Додатне функције лирски мотив добија укључивањем у систем мотива. Реч је о системској преплетености мотива и њиховој интеракцији.

Мотив слободе у поезији српских песника део је система мотива и групе мотива обједињених просторно-временским односима и мотивима везаних за унутрашњи свет хероја. Мотив слободе у првом случају се укључује у мотиве времена, вечности, простора, успомена, памћења, слике завијаја, мајке; у другом, реч је о сликама и мотивима, освете, жртве, идеала, отпора, смрти, сна, етике дужности, памћења, акције, што не искључује и духовна искуства.

3.3. Мотив слободе у песничким творевинама о Гаврилу Принципу није, дакле, изолован према другим песничким мотивима. Он се доминантно, готово у свим песмама, јавља у хибридном виду уз мотив воље.

Слобода и воља су доминантни мотиви. Они су блиски, али не и синонимични појмови. Слобода као унутрашње својство лирског субјекта традиционално је везана са културно-историјским контекстом. Воља представља велику субјективну вредност. Она је врхунски принцип и може се довести у везу са чашћу и другим етичким идеалима.

3.4. Мотив слободе у песничким творевинама о Гаврилу Принципу води преко акције у подвиг. Акција као делање представља смисаону интеграцију више повезаних радњи.

3.5. Истицање Принциповог чина, односно слављења убиства Франца Фердинанда, престолонаследника и потомка Харзбурга, укључује и противуречности моралне слободе у датом акту.

Чин почиње са намером, мотивом и свесном мотивацијом за акцију, а затим следе циљеви и средства.

Сврха акта може бити конкретна и практична. За Гаврила Принципа, без обзира на извесне дилеме, дати циљ је морално позитиван. Убиство престолонаследника је херојски акт и подвиг.

Принципов акт воље омогућава реализацију моралних намера до подвига. Идеја за извршење проистиче из култа Видовдана и жртве Милоша Обилића.

3.6. Мотив слободе и воље за слободом нарочито је присутна у ненадмашном „Венцу за Гаврила“ Милана Ненадића², сачињеном „од сонета у чијем неразрушивом складу пулсира трагика наше историје“ (Сладоје 2012: 184). Морална слобода је мотивисана личним вредностима етике дужности. Није, дакле, праволинијска реализација воље. Ненадић, рецимо, релативизује тезу о постојању истинске слобода у моралом деловању. Поставља питање да ли дати избор за деловања води до зла неморалне слободе:

Шта ће рећи мајка? И Да ли ће јаче

Навирати сузе низ спечено лице?

Хоће ли признати да за сином плаче

Или бити нема пред чином убице?

(Ненадић 2012: 75)

Песник, ипак, избор између различитих типова моралног понашања разрешава јунаковом етиком дужности. Упркос дилеми, Принципов избор овог јунака води ка истинској моралној слободи, упориште је у косовском предању и подвигу Милоша Обилића. Мотив слободе у наредним стиховима добија профил косовског завештања:

² Сонетни венац „Венац за Гаврила“ објављен је први пут у песниковој књизи Венац за Гаврила, Народна библиотека „Данило Киш“, Врбас, 1991.

Један дан слободe, Милошев час један
Виши него вечност, дубљи него млеко
Тужне моје мајке; свечан и наредан,
Ево ме где стојим пред Миљацком реком
(Ненадић 2012: 74)

Сада, шта је – ту је. Мисао о чину
Имаћу времена да сведем у миру
Кад ме тамничари лепо, братски збрину
(Ненадић 2012: 79)

Из исте идејне матрице је и Сладојева песма „Гаврило“. Мотив слободe и у тој песми има косовску конотацију:

Не црном руком но вођен мишљу светом
Ја сам се дуго у сну рво са том метом
(Сладоје 2003: 35)

3.7. Начин спровођења моралне слободe је морални избор појединца, између поштења и непоштења, врлине и порока, између добра и зла, између дужности и савести, части и достојанства. Моралном избору Ненадићевог лирског јунака претходи спознаја националног положаја:

С овог места видим шта смо ми Европи,
Растаче се Српство, наш се народ топи.
(Ненадић 2012: 80)

3.8. Мотиви воље и слободe у поезији одређују бунтовни поетски патос. Они су индивидуални животни принципи. Мотив слободe песми Бранка Чучка јавља се у неконвенционалним и слободарским оквирима. Слобода и слобода воље за слободом деловања реализоване су кроз алузивну ироничну вербалну формулу:

Рођак мој, рецимо, Гаврило,
чим је чуо ријечи Ричарда другог:
„у име Бога, посједајмо на земљу
и причајмо тужне приче о смрти краљева”,
толико се наљутио на Фердинанда
да га је испсовао у Сарајеву

на мртво име.

(Чучак 2013: 703)

3.9. У Сладојевој песми „Принцип“ мотив воље за слободом нема иронични подтекст већ слобода воље открива етички идеал слободе кроз призмину антрополошког аспекта, што омогућава спознају моралног разумевања потекстуално контекстуализоване слободе и изједначава је са хришћанском победом над злом:

Мене је водила рука што је аждају збола.

(Сладоје 2003: 35)

3.10. Воља и слобода су инхерентни бићу Ненадићевог лирског јунака. Не може се рећи да се за Принципов романтичарски и храбри патриотски чин да га је учинило анксиозно биће, нити особа са осећањем недифинисане унутрашње узнемирености, страха од нечега што ће се догодити. Ненадићев лирски јунак није терориста, нити анархиста; он не страхује, јунак је и за-точник косовске мисли.

Воља за слободом вођена је идеалом слободе:

У име вековних, сурих идеала

(Ненадић 2012: 73)

Вапим као што би сужњи вапили

Један дан слободе, Милошев час један

(Ненадић 2012: 74)

3.11. Песма Рајка Петрова Нога „Надиремо скитски“³ нема елемената релативизације мотива слободе, нити било каквих етичких дилема. Принципов акт је акт дужности и производ атавистичког деловања. Велича Принципов чин, отпор и слободу. Испевана је у славу предака, слави сличност са прецима и наслеђене предачке особине. Апотеоза је наслеђених предачких менталних и физичких особина:

Надиремо ситни здепасти и тврди

Освајамо мучки лоповски хајдучки

Косооки кривоноги и пригушени скитски

Трпки полудивљи надиремо митски

Под куполом шугавог интернатског неба

Са периферија из влажних буцака

³ Песма је први пут у песниковој књизи *Зимомора*, Свјетлост, Сарајево, 1967.

(...)

Зелени од мржње и жути од жучи

Ми пуцамо страсно из публике с лица

Нека се оконча ова комедија

Овај идиотски театар улица

Некролог срочисмо за псеудоруљу

Излишно слободни до грла у муљу

Они у вријеме утиснуше стопе

Пуцајући право у срце Европе

(Ного 1998: 11–12)

3.12. Радован Караџић вечне антиномије слободе и нужности одређује као дијалекатско јединство субјективне воље и потребе за акцијом.

Мотив слободе је код њега детерминисан туђинским Богом:

Небесима крстари туђи Бог.

Исисао је из планине жест

Европски шпицлов. Гле, видик се љуља.

Расуло, стој! Све је замагљено.

Ославила пест.

У крвотоку су коловрати муља.

Чуј ловачки рог, како понесено

Гнезда разара, подмићује свест.

(Караџић 1990:)

Он се не мири са унапред одређеним поступцима, нити са фаталистичком перцепцијом слободе, већ уводи лајтмотив воље за слободом, који у подтексту има индивидуално слободарско деловање и моралне одлуке. Песнички подекст и апострофа су јасни. Идеологија царства небеског јасна:

Су чим ћеш на небо, Гаврило? И на које небо?

(Караџић 1990:)

4. Савремена поезија о Гаврилу Принципу припада корпусу историософске поезије. Укореења је у филозофску поезију као њен директан наставак. Историософија слободе лирског јунка коегзистентна је са мотивом његовог душевног живота унутрашњег поетског света.

Полази се од питања – да ли се Принцип одлучује за агентат у потрази за својом угњетаваном митском слободомили га води осећање универзалне одговорности. Егзистенцијалистичка слика о таквом јунаку би могла да наметне твдњу да је сваки такав јунак беспомоћно и усамљено створење у трагичном и апсурдном свету замки и искушења. Двоји се у сталном осећању

тескобе или анксиозности метафизичког. Или је, заправо, реч о херојском патосу и идеалу слободe и отпора, о чему тако речито говори Ненадићев десети сонет:

Куд с мојим заносом, свесним суновратом
И невином жељом – бити свој на своме?
Прећи млад у пуцањ, у заглушни атом,
(Ненадић 2012: 82)

4.1. Анализа историософског аспекта поезије о Гаврилу Принципу мора да укључи и разматрање поетског света јунака у поетском систему, да би било валодно тумачење мотива слободe у савременој поезији о Гаврилу Принципу.

Историософија слободe открива схватање слободe отаџбине, али и слободe формирања писца и реализацију његових идеја кроз уметничка дела. Историософски песнички дискурс укључује егзистенцијалне проблеме, питања живота и смрти (Прво нам је мрети па вечно живети⁴, Ненадић 2012: 79), човекове судбине, бави с питањима националне и светске историје (Ми пуцамо страсно из публике с лица / Нека се оконча ова комедија, Ного 1998: 11).

4.2. Мотиви слободe су централни мотиви историософске поезије. Историософска поезија наследила је од филозофске поезије јединство мисли и слике, мисли и осећања, речи и дела. Она открива проблеме, рађа идеје, синтетизује мисли, има осећање историјског схватања проблема:

Признајеш за своје само оно време
Кад погађаш мете и кад главе клону,
Кад се руше царства а музе су неме
(Ненадић 2012: 85)

4.3. Историософски мотиви слободe укључују се у мотиве сукобљених страна. Делују на ум, емоције и осећање историје. Значењско језгро патриотске лирике о Гаврилу Принципу заснива се на херојском патосу и мотивима љубави лирског хероја према отаџбини и слободи:

И сад кад наша драма скончава у водвиљу
Ја бих се судијо опет жртвовао истом циљу
(Сладоје: 35)

⁴ Парафраза стихова Гаврила Принципа: „Ко хоће да живи, нек мре./ Ко хоће да мре, нек живи.“ – из песме настале 1914, током Принциповог тамновања у затвору за време истраге поводом Сарајевског атентата.

4.4. Историософски мотиви слободе утмељени су на духовним начелима. Упркос трагичном патосу, заснованом на сукобу између дужности и склоности и противречности људске душе, нема мотива слободе мимо мотива жртве, а зарад слободе вечног живота:

Вредело би злата високо сазнање –
Тад би живот вечни, тад би небни део
Опет био враћен у телесно стање,
(Ненадић 2012: 80)

Сви храмови српски плану усред боја
И чисте нам душе пут небеса крену –
Верујем у жртву, у идеју која
Не може подлећи злости у времену
(Ненадић 2012: 84)

4.5. Мотиву жртве може да претходи лична етика дужности лирског јунака (жртвовање ради ближњег, вере, народа и сл), где јунак постаје жртва и мученик:

Кад голе удове уклинче у зиду,
Кад на бојни добош оде своја кожа,
Царске игле смркну дан у очном виду,
Кад своју со лизнеш са оштрице ножа-
(Ненадић 2012: 80)

али жртва може да прерасте и у опште историјско жртвено страдање:

Веком ће се овим котрљати главе,
Наше српске главе на путу слободи.
(Ненадић 201: 76)

4.6. Мотив слободе у симбиози је са мотивом судбине. Принципова судбина је „један од средишних мотива у поезији Милана Ненадића“ (Микић 2012: 169). У Принциповој судбини је „сажета трагика и величина нашег историјског искуства“ (Сладоје 2012: 184). Он је јунак и мученик, жртва и подвижник косовске идеје, али и узалудна жртва:

Морам истом мером, цена није важна,

Макар цело српство промшило мету,

А моја му жртва изгледала лажна.

(Ненадић 2012: 77)

Жртва ће живима друм царски да утре

(Ненадић 2012: 73)

4.7. Идеја слободе и и идеја силе веома су значајне за конституисање мотива слободе у савременој српској поезији о Гаврилу Принципу. Мотив силе, као што је речено, се не може посматрати изоловано и мимо сродних система мотива; прецизније изван опозиција слобода/неслобода, слобода/ропство, Ти се мотиви инваријантно остварују, у интеракцији су и међузависни.

Атентат на аустријског престолонаследника је мотивисан идеологијом Видовдана и косовског предања, он је снажни покретач романтичарског патоса преко којег се рефлектујуће ментални ентузијазам лирског јунака, идеали слободе, орпора и освете, реализованих преко мотива унутрашњег света хероја. У њих спадају и мотиви освете:

Освета је слатка и зато – крвава.

(Ненадић 2012: 78)

4.8. Веза општег и личног сасвим је видљива. Таква је, рецимо, песма „Из Принципових стопа“ Милана Ненадића. Мотив унутрашњег света јунака у тој песми везан је за духовни живот лирског субјекта песаме. Он је у преплету са доминантним мотивом слободе, открива се кроз индификационе механизме:

Стојим. Нишаним. Света лика.

Срце ми, кроз цев, откуцава.

(Ненадић 2012: 110)

5. Разматран је мотив слободе у савременој српској поезији о Гаврилу Принципу. Примењени су компаративни метод и метод текста. Након општетеоријског одређења слободе као једне од неоспорних универзалних вредности и њених далекосежних домета у националној књижевности, прешло се на тумачење мотива слободе у песничким текстовима савремених српских песника тематски везаних за Гаврила Принципа, који је атентатом на аустроугарског престолонаследника Франца Фердинанда 28. јуна 1914. постао симбол отпора и националне борбе. Анализиран је сонетни венац „Венац за Гаврила“ и песма „Из Принципових стопа“ Милана Ненадића,

песме Радована Караџића „Гаврило Принцип“, „Ручни шипак Гаврила Принципа“ Бранка Чучка, „Принцип“ Ђорђа Сладоја и „Надиремо скитски“ Рајка Петрова Нога.

Слобода је одређена као неоспорна универзална вредност, а апострофиране су и њени далекосежни домети у националној књижевности. Истраживани проблеми имали су упориште у тези је мотив слободе у тумаченим текстовима савремених српских песника део је система мотива и група мотива обједињених просторно-временским односима и мотивима везаних за унутрашњи свет хероја. Мотив слободе не може се тумачити мимо мотива времена, вечности, простора, успомена, памћења, завичаја, унутрашњег света јунака (освете, жртве, идеала, отпора, смрти, сна, етике дужности, памћења, акције), али ни мимо апстрактних мотива (слободе и воље) и историософских мотива (слободе и отаџбине).

Закључено је да је Принципова судбина доминантан мотив у систему мотива поезије о Гаврилу Принципу. Речено је да мотив слободе у поезији српских песника део система мотива и групе мотива обједињених просторно-временским односима и мотивима везаних за унутрашњи свет хероја. Разматрање мотива слободе морало је зато да обухвати и питања видова слободе, смисла метафизичке слободе, слободе и жртве, смисла националног жртвовања, националних идеала, историјског положаја народа. Закључено је да мотиви слободе нису важни само на тематском већ и на стилистичком нивоу, да је велика естетска, али и етичка вредност песама посвећених Гаврилу Принципу.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Гаспаров 2001: Михаил Леоновић Гаспаров М.Л. *О русской поэзии: Анализы, интерпретации, характеристики*, Серия: **Academia**, Санкт-Петербург : Азбука.
- Караџић 1990: Радован Караџић, *Црна бајка*, Сарајево: Свјетлост.
- Ненадић 2012: Милан Ненадић, *Редна чаша*, Зрењанин: ИП Београд.
- Ного 1998: Рајко Петров Ного, *Мало доументарних детаља*, Београд: БИГЗ.
- Росић 2013: Иманентно-методичко тумачење песничког текста, Јагодина: Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу.
- Сладоје 2003: Ђорђо Сладоје, *Огледалце српско*, Београд: Просвета.
- Томашевски 1972: Б. В. Томашевски, *Теорија књижевности, Петика*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Чучак 2013: Бранко Чучак, Ручни шипак Гаврила Принципа; у: **Антологија**

српске поезије (1847–2000), Друго издање, Сремски Карловци: Бран-
КОВО КОЛО.

Tiodor R. Rosić

THE MOTIVE OF FREEDOM IN MODERN SERBIAN POETRY ABOUT GAVRILO PRINCIP

Summary

The research in the paper focuses on the motive of freedom in modern Serbian poetry about Gavrilo Princip. The author used comparative and textual methods of research. After a theoretical generalization on freedom as one of the real universal values and its great impact on national literature, the paper tends to interpret the motive of freedom in the eminent Serbian poets' prose thematically referring to the figure of Gavrilo Princip. His destiny has been argued here to be a predominant motif of the given corpus, together with the kinds of freedom, sense of metaphysical freedom, freedom and sacrifice, sense of national sacrifice, national ideals, historical position of the nations, etc. It is concluded that the motif of freedom is equally important on both the thematical and stylistic level, and that both aesthetic and etic value of the poems dedicated to the figure of Gavrilo Princip are also very high.

КЊИГЕ ГОРАЖДАНСКЕ ШТАМПАРИЈЕ – СРПСКЕ ИНКУНАБУЛЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

Апстракт: У раду осликавамо вријеме и положај Срба у БиХ (15-16. вијек) и штампање првих српских књига на овим подручјима, које имају значај српских инкунабула.

Кључне ријечи: инкунабуле, Горажданска штампарија, Босна и Херцеговина, Служабник, Псалтир, Молитвеник.

Кад су Турци дошли на Балканско полуострво, затекли су двије српске државе – Босну и Рашку. Пад српске државе под Турке десио се већ у другој половини 15. вијека. „Од битке на Марици (1371), када су покорили српске династије на југу, па до краја 15. века, када је покорена и последња слободна српска држава Зета, пропадале су, постепено или стално, редом српске државе и покрајине једна за другом“ (Станојевић 2001: 245).

Босанска држава је у периоду 15-16. вијека била знатно више скрушена у свим аспектима животног стваралаштва и рада (у политичким, културолошким и територијалним погледима) у односу на *златни* период владавине Твртка I Котроманића. С једне стране Турци, с друге – подијељеност и раслојеност гладног и уплашеног становништва, с треће – економска немоћ и културни банкрот, утицали су да је босанска држава само вијек послје Твртка била у потпуном мраку. И њене сусједне државе нису биле у зениту моћи, ипак – грчевито су се опирале свим надолazeћим стихијама. Босна као да се уморила од силних претходних борби, те је долазак Турака и културни крах дочекала погнуте главе – уплашено и немоћно.

У 15. вијеку је у Босни знатно ослабила централна власт. Земља је била исцјепкана на мање области, а нови државници су хтјели већу власт и моћ. Босна је под Турке пала одједном, док Херцеговина, као и Рашка и Зета, постепено – дјелимичним освајањем. Падом Деспотовине (1459) и Босне (1463) почеле су и српске миграције према сјеверу. Дио Срба селио се у

¹ vsbiljana@gmail.com

Угарску.² Дакле, ни непуни вијек дијели период од Маричке битке до потпуног турског освајања српских земаља.

„Турци су се појавили у Европи као муслимански народ, али су са собом повели мутну бујицу дервиша и њихових присталица, смутљивих или суманутих мистика, верских самозванаца, месија који су за своја учења узимали од великих пророка оно чиме су за себе могли везати разне приврженике“ (Самарџић 1994а: 9). Такав народ је заузимао Босну, и са собом донио своју културу и обичаје намећући их становницима босанске државе. Турци су босанске великаше затекли у несређеним односима, у свађи и препирци. Познато је да су краљ Стефан Томашевић и његов најмоћнији великаш херцег³ Стефан Вукчић Косача, чак око двадесет година били у сукобу и антагонизму. Подијељеност босанског краљевства посебно је била видљива у вријема рата с Дубровником (1451-1454). Краљ Стефан Томашевић покушавао је остварити јачу спољну политику истичући да се нико не може одбранити сам од Турака, већ заједничким снагама. Он је молио папу да га препоручи угарском краљу и да посредује уједињењу војних сила Угарске и Босне. Папа Пије II одазвао се молби, и сам схватајући каква опасност долази од Турака, те је 1461. године послао свога изасланика који је крунисао младог краља. Међутим, угарском краљу је овај потез засметао, јер је сматрао да су на тај начин обојица краљева доведена у равноправан однос, тј. на посредан начин порицао се вазални однос босанских краљева према угарским.

Падом српске Деспотовине под Турке 1459, Босна је постала прва карика у турском освајању. Нажалост, и унутрашњи односи у босанској држави постајали су све гори.⁴

Историјска судбина српског народа утицала је и на црквене прилике у Босни. Како је српски народ падао под турско ропство, тако су се све

²Крајем 15. и почетком 16. вијека Срби су се почели селити, и то масовно, у Далмацију, Хрватску, Славонију, Срем, Бачку, Банат (...) У тим опустошеним крајевима Срби су се насељавали бјежећи испред зулума. Обрађивали су земљу и чекали да се боре с Турцима (Станојевић 2001: 253). Једно вријеме је у Дубровнику живјела и босанска краљица Јелена, у Босни прозвана Мара, кћерка српског деспота Лазара, која је на крају отишла Турцима (Јиричек 2004: 394).

³ Стефан Вукчић Косача је свој изузетан положај у босанској држави формално нагласио 1448. године. Те је године узео титулу херцега, „која је у европској феудалној хијерархији долазила одмах после краљевске.“ Титулу „херцег од светог Саве“ носили су и његови наследици. Култ светог Саве их је повезивао са државом Немањића, у чијим оквирима су им и биле територије више од два вијека (Ћирковић 1994: 391).

⁴ Херцегов син Владислав тражио је од оца половину земље. Кад му је отац одбио дати земљу, Владислав је отишао султану по војну помоћ у замјену за 100000 дуката. Наравно, дукате није успио сакупити, те је на тај начин створена вазална област султану у моменту кад су се Турци већ припремали за велики поход на Босну.

теже прилике осјећале и у црквеним круговима. Историја Српске православне цркве може се подијелити у три основне групе, и то у периоду под туђинском влашћу. То су:

1. од 1459. и пада Деспотовине, до обнове Пећке патријаршије 1557;
2. од обнове Пећке патријаршије 1557. до њеног укидања 1766;
3. период када је српска црква у Турској била под управом Цариградске патријаршије, дакле од 1766. године (Самарџић 1994б: 7).

Истина, на својим рубовима и у дијаспори, Српска православна црква знала је бити под јурисдикцијом и других православних цркви. Улога српске цркве је значајна не само за духовни препород, већ и на сам културни опстанак српског народа. Снажан подстицај српској цркви да опстане и одржи православни дух под туђинском влашћу био је у њеном сопственом наслеђу. Српска црква је аутокефалност издејствовала 1219. године добивши „дозволу“ никејског патријарха и цара. Том приликом је Свети Сава цркву подијелио на осам епископија, потиснуо продор католичанства и ојачао вјерски дух народа. Кад су Турци освојили српске земље, они су нашли на Цркву која је:

- а) сопственом историјом оставила снажан печат на духовну баштину српског народа;
- б) његовала јак култ Немањића и својих светитеља;
- в) својим књижевним језиком примакла се разним областима умног стваралаштва;
- г) имала сагласно законодавство, снажне одредбе и унутрашње уређење, те развијену сликарску и градитељску умјетност.

Српска православна црква пратила је судбину свога народа. Она је водила своју борбу за очување традиције и опстанка под турском управом. Водила је још једну велику борбу – да буде ослонац српском народу и да њени вјерници не западну у таму богохуљења. Црква је била рука која је помагала да се у тами нађе свјетлост богомоље. Турци су уништили и похарали многе српске цркве. Уништавали су, углавном, мање цркве као да су „зазирали од великих цркава и манастира, као Дечана, Пећке патријаршије и Грачанице, јер су у њима изазивале страхопоштовање“ (Цвијић 1922: 412-413). Цркве су имале изузетно важну улогу за културни напредак. Тако се и прва српска штампарија у Босни и Херцеговини, а друга јужнословенска штампарија, управо, развила у цркви.

Штампарија у Горажду отворена је у малој задужбини Херцега Стјепана у старом средњовјековном граду у Сопотници на брду Градини, око 3

километра далеко од Горажда. Горажде је у том периоду било у власти Косача и у историјским списима спомиње се као трговачки средњовјековни град. Село у којем је црква смјештена зове се Доња Сопотница.⁵ Цркву је подигао Херцег Стјепан и посветио св. Ђорђу. У зидинама ове цркве у 16. вијеку постојала је прва штампарија са подручја БиХ. Црква је у 16. вијеку проширена пијевницом, а касније и звоником.

Цркву су градили мајстори из Дубровника. Саградили су је у чисто западном изгледу са оштрим сводом и оштрим лучним појасевима са једном апсидом, без кубета и нартекса. Црква је скромна украсима.

У овој цркви, исто као и у Добруну, постоји случај копања гробља. То је иначе карактеристично за цркве у Босни. Тако је и ова црква подигнута у средишту средњовјековног босанског гробља. Кнез Радосав Ширинић и његова жена укупани су испред ове цркве и касније, приликом проширења цркве, помакнути. Херцег није подигао цркву у граду, већ у малом заклоњеном селу, из простог разлога што су се српски манастири подизали, иначе, даље од вароши и градова, у заклоњеним мјестима гдје има воде, шуме и превасходно мира.

Црква је у средњовјековном периоду имала вишеструки значај за српски народ. Она није била само молитвено стјечиште, већ и културолошко. Народ се у црквама богатио и духовно и свјетовно. Није онда ни чудо што су прве српске штампарије нашле своја уточишта управо међу црквеним зидовима.

Инкунабулама називамо прве примјере штампаних књига. Почевши од ове опште дефиниције може се рећи да су књиге *Горажданске штампарије* прве штампане инкунабуле са подручја БиХ. Ове прве штампане књиге са подручја Босне и Херцеговине духовног су карактера и најавиле су ново културно раздобље у историји књиге и писма у Босни. *Служабник*, *Псалтир* и *Молитвеник*, тј. прве књиге *Горажданске штампарије*, „s pozicije domaćeg tiskarstva imaju vtjednost inkunabula u širem smislu, kao prve tiskane knjige na ovom tlu“ (Хунски 1987: 11). С обзиром на то да је ријеч о црквеним текстовима, инкунабуле нам својим садржајем показују правац у којем се кретао вјерски живот Срба у Босни и Херцеговини. Преписане са грчког оригинала, ове инкунабуле нам показују двије битне ствари.

1) Без обзира на ропски положај босанскохерцеговачког становништва у 16. вијеку, православни народ нашао је вјеру у Бога и духовно отјелотворење је његовао кроз књиге и културу,

2) Без обзира на актуелну политичку ситуацију и културни мрак, штампарија у Горажду почела је с радом одмах послје Гутенбергове и Це-

⁵ *Сопот* је шупље дебло кроз који се своди млаз воде на млинско коло.

тињске штампарије, тј. штампане књиге у Босни нису чекале дуго у односу на европске. Овај податак је изузетно значајан кад се зна да је уопште писменост у Босни била на слабом нивоу развоја, те да су Турци својим законима и наредбама отежавали развитак писмености у Босни. Књиге су штампане по угледу на грчке црквене књиге, тј. по грчком канону који је донекле прилагођен српском (нпр. од грчког оригинала су преузети акценти и уопште сви надредни знаци, а да при томе нису прилагођени српском изговорном језичком подручју).

Разумљиво је зашто су прве инкунабуле у Босни теолошко-религиозног карактера. Наиме, требало је подићи духовну грађанску свијест у тешким временима под Турцима, а истовремено се не удаљити од других православних матица. Те теолошко-филозофске и обредно-религиозне књиге су показатељ да је грађанин БиХ био више окренут цркви и вјери него што је то данас случај. У односу на сусједне земље, у Босни не налазимо ниједан примјерак књига познатих ренесансних стваралаца које су штампане до 1500. године. Дакле, инкунабуле су имале тачно одређене садржаје, а то су: теолошко-филозофски и обредно-религиозни. Нема инкунабула са научним садржајем (нпр. из области лингвистике, математике ...), па чак у Босни нема ни издања античких и латинских пјесника, филозофа, теолога и хуманиста (до периода који смо истакли) – Тибула, Аристотела, Хорација, Хомера, Платона, Цицерона, Овидија (...)

Иако по времену и карактеру *Горажданска штампарија* иде у корак са другим европским, ипак у односу на штампарије у Италији, Француској и другим европским земљама била је знатно скромнија у тиражу, разноврсности наслова и садржаја. Горажданска штампарија се ограничила на три наслова: *Службеник (Литургија)*, *Молитвеник* и *Псалир са последованијем*, при томе чак *Службеник* и није штампан у Горажду већ управо у Италији, одакле је штампарија пребачена у Горажде а послије у Румунију. Српски сељак налазио је утјеху у црквеним књигама и бесједама, а не нпр. у Дантеу или Аристотеловим филозофским расправама. Црква је била његов ослонац. То је и разлог што су босанске инкунабуле религиозног карактера. Дакле, политичке и историјске околности у Босни одредиле су и карактер српских инкунабула. Инкунабуле су доказ да су се Срби одупирали програмској турској исламизацији и залагали се за очување вјере и цркве.

Назив ИНКУНАБУЛА први пут је употребио Нијемац Bernard von Mallinckrodt, и то за најстарије штампане књиге; док је Француз Philippe Labbe 1653. год. тим називом означио штампане књиге до краја 1500. године (Стипчевић 1985: 311). И у српском језику се усталио овај назив, који је преузет из латинског а значи *колијевка*. Међутим, други народи поред термина *инкунабула* користе и неке друге појмове, нпр.: Нијемци – WIEGENDRUCK,

Енглези – EARLY PRINTED BOOK, Хрвати – ПРВОТИСАК и слично. Већ од 17-18. вијека почиње интензивније проучавање првих штампаних књига, јер се схватила њихова изузетна важност на историјском и културном плану. Проучавање инкунабула у нашим и сусједним земљама започето је у 19. вијеку. У покушају да се састави један општи каталог свих инкунабула, 1904. године основана је посебна комисија при Пруској државној библиотеци на челу са Конрадом Хаеблером (Стипчевић 1985: 312).

Наука која се бави проучавањем инкунабула јесте *инкунабулистика* (Бошњак 1970). Задатак ове науке јесте проучавање свих проблема у вези са овом појавом, а то су: развој слова, проучавање самог текста, културна и историјска њена важност, распрострањеност, састављање пописа инкунабула које су штампане у Европи, појединачно по библиотекама и градовима и слично. У развоју ове науке почасно мјесто заузима Ludwig Main који је у свом дјелу *Repertorium bibliographicum* изнио основна начела библиографског описа инкунабула и на тај начин поставио темеље модерној инкунабулистици. У том је дјелу описао чак 16300 инкунабула.

Инкунабуле су у оквирима босанскохерцеговачког културног наслеђа сачуване и у примјерцима штампаним латиничним и ћириличким словима. Напомињемо да је ријеч о о штампаним књигама до 1500. године. Латиничне инкунабуле су се посебно његовале у фрањевачким библиотекама. Ћириличке инкунабуле су долазиле из штампарије кнеза Ђурђа Црнојевића, господара Зете. „Књиге *Oktoih* (1494) и *Psaltir* из ове тискаре нашле су се већ у XVI стољећу у рукама босанских калуђера у Чајничу, Сарајеву и у Травнику као неопходна литература у литургијским обредима“ (Хунски 1987: 15). Међутим, неколико примјерака из старе штампарије на Цетињу, у којој је радио јеромонах Макарије, по наредби Ђурђа Црнојевића, нису могли опслужити и задовољити све потребе православне цркве у Босни и Херцеговини. То је био и разлог оснивања штампарије у Сопотници крај Горажда. Ту су штампане три књиге: *Служабник* (штампан у Венецији гдје је штампарија прво почела са радом) и то 1519. године, *Псалтир* (1521) и *Молитвеник* (1523). С формалне стране гледишта књиге из ове штампарије не припадају кругу „Гутенбергове галаксије“, јер су штампане после 1500. године. Ипак, с позиције домаћег штампарства имају вриједност инкунабула у ширем смислу.

У Примјерку *Oktoixa* из Чајничка стоји ћирилички црквени запис: „Сију књигу купи поп Вук у Дмитра Поповића из Кржаве за 6 грошева“. У православној цркви у Сарајеву чува се инкунабула од 1686. године. Ријеч је исто о *Oktoixu*. На тлу БиХ сачувана су четири примјерка *Oktoixa*: у Травнику, Чајничу и два у Сарајеву.

Инкунабуле су за вријеме османске владавине биле неопходно и потребно штиво за литургијску употребу. У Босни су се прво појавиле инкуна-

буле из штампарије Ђурђа Црнојевића, а затим – 25 година касније – појавиле су се књиге из штампарије Божидара Вуковића. Његова штампарија је радила у периоду од 1519. до 1538. године у Венецији.

Највећи број инкунабула на босанскохерцеговачком терену чува се у старим фрањевачким библиотекама у Краљевој Сутјесци и Фојници. Народна и универзитетска библиотека Босне и Херцеговине посједује четири инкунабуле, Земаљски музеј двије, српске црквене општине у Чајничу и Сарајеву по двије, српска православна општина у Травнику и библиотека самостана „Марија звијезда“ у Бањој Луци чувају по једну књигу које су штампане до 1500. године (Хунски 1987: 10).

У Народној и универзитетској библиотеци БиХ чувају се и двије инкунабуле римских историчара Ливиус Титуса и Апијана.

Домаће:	У Млсцима:
Октоих првогласник црнојевићи 1494 (Окт. прв. црн. 1494).	Служабник Божидара Вуковића 1520 (1519?) (Сл. Бож. 1520).
Октоих петогласник црнојевићи 1494 (Окт. пет. црн. 1494).	Псалтир Божидара Вуковића 1520 (Пс. Бож. 1520).
Псалтир црнојевићи 1495 (Пс. црн. 1495).	Зборник за путнике Божидара Вуковића 1521 (Зб. Бож. 1521). Кратко и опширно издање.
Молитвеник црнојевићи 1495/6 (Мол. црн. 1495/6).	Зборник за путнике Божидара Вуковића 1536 (Зб. Бож. 1536). Вероватно је имао и краће издање.
Четворојеванђеље црнојевићи 1495/6 (Четв. црн.). Изгубљено.	Октоих петогласник Божидара Вуковића 1537 (Окт. Бож. 1537).
Служабник гораждански 1519 (1520?) (Сл. гор. 1519).	Минеј празнични Божидара Вуковића 1538 (Мин. Бож. 1538).
Псалтир гораждански 1521 (Пс. гор. 1521).	Молитвеник Божидара Вуковића око 1539 (Мол. Бож. *1539).
Молитвеник гораждански 1523 (Мол. гор. 1523).	Псалтир Вишенца Вуковића 1546 (Пс. Виц. 1546).
Четворојеванђеље рујанско 1537 (Четв. руј. 1537).	Зборник за путнике Вишенца Вуковића 1547 (Зб. Виц. 1547).
Октоих петогласник грачанички 1539 (Окт. грач. 1539).	Служабник Вишенца Вуковића 1554 (Сл. Виц. 1554). Поновљено.
Псалтир милешевски 1544 (Пс. мил. 1544).	Зборник за путнике Вишенца Вуковића 1560 (Зб. Виц. 1560).
Молитвеник милешевски 1546 (Мол. мил. 1546).	Псалтир Вишенца Вуковића 1561 (Пс. Виц. 1561).
Четворојеванђеље београдско 1552 (Четв. беогр. 1552)	Октоих петогласник вуковићи други (Окт. вук. II). Поновљен Окт. Бож. 1537.
Псалтир милешевски 1557 (Пс. мил. 1557).	Триод песни Стефана од Скадра 1561 (Триод п. Ст. 1561).
Четворојеванђеље мркшиначко 1562 (Четв. мркш. 1562).	Зборник Јакова од Камене Реке 1566 (Зб. Јак. КР 1566).
Триод цветни скадарски 1563 (Триод шв. ск. 1563).	Псалтир Загуровићев 1569 (Пс. Заг. 1569).
Триод цветни мркшиначки 1566 (Триод цв. мркш. 1566).	Молитвеник Загуровићев 1570 (Мол. Заг. 1570).
У Румунији:	Служабник загуровићи око 1570 (Сл. заг. *1570). Касније поновљено.
Минеј празнични Коресијев 1580. Поновљен Мин. Бож. 1538.	Зборник 'Различније потреби' Јакова Крајкова 1572 (Зб. Ј. Крајк. 1572).
Триод цветни Јована Светогорца 1649. У Трговшту, редакција и штампа за српске црквене потребе.	Зборник мали Стефана Паштровића и Саве Дечанца 1597.
	Псалтир Ђинамијев 1638 (Пс. Ђин. 1638).
	Псалтир српскословенски непознате штампарије XVI в.

Општи преглед штампаних српскословенских књига у домаћим и венецијанским штампаријама, као и књига српске редакције које су настале у румунском штампартству.

„Црна умјетност“, како су неки називали штампарство, имала је велики значај и то не само историјски, већ и књижевни и покретачки за подизање и јачање духовног живота. Књиге су постале доступније а филозофска и религиозна мисао шире изражена. Човјек је тежио бољем и квалитетнијом образовању и духовном напретку, а то му је омогућено појавом првих штампаних књига. Књига је попримала димензије општенационалне и ширила је своју мисао знатно даље него што је човјек прије појаве штампарија могао и замислити.

Дакле, „црна умјетност“ у БиХ појавила се у храму светога великомученика Христовог Георгија у мјесту Горажде. „Некада знатно трговачко место Горажде, у кнежевини и за времена Великог војводе Сандаља, `на реце Дрине`, а у близини Сандаљевог утврђеног града Сомобора, у коме је он често и дуго боравио, и кроз који град су тада пролазили многи путници, трговци и други намерници, пре свега они из Дубровника, али и други и од другде, на путу за Србију и даље за Балкан, до Цариграда, изненадно је постало знатно место и у историји српске писмености, књижевности и културе“ (Пантић 2008: 17), јер је, управо, у том граду заснована друга штампарија на српском тлу.

Литература

- Бошњак 1970: М. Бошњак, *Slavenska inkunabulistika*, Zagreb: Mladost.
- Жиричек 2004: К. Жиричек, *Историја Срба*, књига I, Пирот: Pi-press.
- Пантић 2008: М. Пантић, „Српска књига у Горажду и Дубровнику до средине 16. вијека“, у: *Горажданска штампарија 1519-1523*, Београд – Источно Сарајево: Народна библиотека Србије, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.
- Самарцић 1994а: Р. Самарцић, „Турци у српској држави“, *Историја српског народа*, трећа књига први том (III-1): Срби под турском влашћу (1357-1699), Београд: СКЗ.
- Самарцић 1994б: Р. Самарцић „Српска православна црква у XVI и XVII веку“, *Историја српског народа*, III-2, Београд: СКЗ.
- Станојевић 2001: С. Станојевић, *Историја српског народа*, Београд: ИП „ВООК“.
- Стипчевић 1985: А. Stipčević, *Povijest knjige: stare kulture srednjeg istoka*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Ћирковић 1994: С. Ћирковић, „Пад Босне и покушаји отпора турском освајању“, *Историја српског народа*, друга књига, Београд: СКЗ.

Цвијић 1922: Ј. Цвијић, *Балканско полуострво и јужнословенске земље*, Београд: САНУ.

Хунски 1987: V. Hunski, *Ogledi iz povijesti bosanskohercegovačke knjige*, Sarajevo: Društvo bibliotekara Bosne i Hercegovine.

Biljana S. Samardžić

EDITIONS OF GORAŽDE PRINTING HOUSE AS SERBIAN INCUNABLES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Summary

The paper reflects on the position of Serbs in Bosnia and Herzegovina during 15th and 16th century, and on printing the first Serbian editions in this area that are valued as Serbian incunables.

ИДЕНТИТЕТ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПРОБЛЕМИ У НАСТАВНОЈ ПРАКСИ¹

Апстракт: У овом раду се полази од аксиоматског става да је питање идентитета језика искључиво лингвистичко питање. Аутор пореди ставове о идентитету српског језика у научној србистици и савременој сербокроатистици, уочавајући да неусаглашеност тих ставова постаје у Србији генератор додатних проблема у наставној пракси из националне групе предмета и предмета Страни језик.

Кључне речи: *идентитет, српски језик, србистика, наставна пракса, сербокроатистика.*

0. Увод

У савременој науци о језику, па и националној филологији, питање идентитета² српског језика није једнозначно решено. Србијански језикословци – србисти и сербокроатисти³ – заступају непомирљиве ставове о опсегу и садржају појма *српски језик* (а отуда и појмова *српска књижевност, српско писмо, ијекавица српског језика, српска језичко-етничка заједница* и др.). То је стога што научници-србисти о идентитету српског језика

* rus@agrif.bg.ac.rs,

¹ Пољопривредни факултет Универзитета у Београду. Овај рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије.

² У оквирима овог разматрања, термин „идентитет“ кореспондира само с оним аспектом *идентитета* који се описно назива „идентитет у језику“ (Радић-Бојанић, 2011: 318). Тачније, рад се не бави екстралингвистичким (биолошким, етно- и социјалнопсихолошким) аспектима нечијег колективног или индивидуалног језичког идентитета.

³ Квалификатив „србисти“ односи се на представнике обновљене научне србистике, који заступају став да је „српскохрватски лингвистички исто што и српски“, односно да је „српскохрватски – и као народни и као књижевни – само преименовани српски језик“ (Ковачевић и Шћепановић, 2011: 46). Израз „сербокроатисти“ је резервисан за филологе који српскохрватски узимају за исходиште, односно за хиперординирани термин, па српски, „хрватски“ и „босански / бошњачки“ (можда и „дрногорски“) језик постају тамо некакви субординирани термини (својеврсни кохипоними – Ковачевић и Шћепановић, 2011: 49; уп. Пипер, 2007: 5–6; Пипер и Клајн, 2013: 15; Стојановић, 2015: 59–60).

просуђују на основу строгих научних критеријума, за разлику од институционално етаблираних несрбиста (сербокroatиста) који јавно натурају став да глас науке у научним питањима представља споредну ствар, односно да одлучујућу реч у лингвистици (то се наводно односи и на питање идентитета језика) треба да има ненаука, тј. политика⁴.

Загађујући дневном политиком странице лингвистичких радова, националну филологију и образовни систем Србије, институционално етаблирани несрбисти (сербокroatисти) су прецизан Вуков појам *српски језик* најпре редуковали, насилно окрњили, а потом претворили у некакав политички (хашко-дејтонски) термин, придружујући му читав низ научно искомпромитованих (политичких) термина: БХС, босански/бошњачки језик, хрватски језик, српскохрватски језик, црногорски језик и буњевачки језик. Иако је такво поступање допуштено у дневној политици, где спада и „дејтонска⁵ лингвистика“, оно је непримерено науци (лингвистика) јер је методолошки дефектно: ствара се термилошка збрка, односно настаје монструозни суживот виртуелних (политичких) и лингвистичких термина у оквирима истог лингвистичког рада, истог нормативног језичког приручника и исте националне енциклопедије.

У описаној ситуацији (трвења у Србији између србиста и сербокroatиста око идентитета српског језика) настају сваковрсни проблеми у наставној пракси, како за наставника тако и ученика. Наставник и ученик су дезоријентисани тврдњом да у савременом тренутку, симултано, тобоже постоје „српскохрватски“ и српски као „два“ различита језика (сербокroatистичка доктрина – Пипер, 2007; Радић-Бојанић, 2011; Тошковић, 2012; Пипер и Клајн, 2013: 15), док експерти за српски језик доказују да је одувек, онда и данас, то био и остао један (српски) језик, онакав како га је Вук дефинисао још у *Писменици*, при чему политички назив „српскохрватски“ представља термилошки нонсенс (србистичка доктрина – Слово, 1998; Ковачевић и Шћепановић, 2011; уп. Стојановић, 2006, 2008, 2015; Стојановић, 2014). Де-

⁴ Израз „институционално етаблирани несрбисти“ односи се на оне заговорнике сербокroatистичке доктрине који, по правилу, не поседују чак ни формалне квалификације (основну факултетску диплому) из области „Српски (српскохрватски) језик и књижевност“, па следствено томе такви филолози не могу, уз понеки изузетак, ни бити етаблирани у србистици, односно у србистичком научном свету. Тај „хендикеп“ настоји се надоместити тиме што ће се поменути филолози најпре инфилтрирати у надлежне институције, а потом заклонити ауторитетом тих установа, делујући одатле у духу (нео)сербокroatистичке доктрине, што представља својеврсту негацију како србиста тако и србистике као научне дисциплине.

⁵ О лингвистичким аспектима Дејтонског споразума видети у радовима Милоша Ковачевића, нпр. у зб.: „Српско питање и србистика“ (2007). [Србистика, ванредни број]. Зборник радова 3. Бачка Паланка – Ваљево, 183–190.

зоријентисани су и неједнаким тумачењем разлика типа *цвеће* – *цвијеће*, јер би сербокроатисти у томе аутоматски препознали и „оделите“ језике, док би србисти поменути чињеницу тумачили као устаљену варијацију у оквиру једног те истог (српског као полицентричног) језика. Сличних проблема у наставној пракси има много, а основна дилема гласи: да ли србијански наставници из националне групе предмета и предмета Страни језик треба да се поводе за ставовима научне србистике или пак треба да одбаце науку и крену за политиканским ставовима несрбиста, односно за савременом србијанском сербокроатистиком. Та дилема није лажна: ако се наставници приклоне науци (србистика), имаће један и сасвим јасан одговор; у случају да се одреде за ненауку (политику, тј. сербокроатистику прожету „хашкодејтонском лингвистиком“) имаће квазинаучни одговор и терминолошку збрку, при чему ће овај последњи одговор допринети да Срби и у наставној пракси раде у корист властите штете.

На општем плану, циљ овог рада је приказати недопустив уплив (дневне) политике у науку (лингвистику) и србијански систем образовања (нпр. у школске приручнике). С тим у вези, наш је задатак⁶ да на примеру идентитета српског језика најпре представимо сучељене ставове савремене сербокроатистике и савремене србистике, а потом илуструјемо одређене проблеме у наставној пракси који непосредно проистичу из тог сучељавања.

1. Наука и политика о идентитету српског језика

1.1.

Ставови институционално етаблираних сербокроатиста о идентитету језика. – Бранећи пре свега ситне личне⁷ интересе и позиције у институцијама, сербокроатисти (Б. Брборић, М. Радовановић, С. Савић, П. Пипер, И. Клајн⁸ и др.) лансирају спасоносни став да је глас науке у научним

⁶ Иако се у раду овлашно дотичемо наставне праксе, у задатке овог разматрања не спада сагледавање дидактичко-методичких аспеката наставног рада. То може и треба да буде предмет посебног истраживања.

⁷ Србисти одавно упозоравају да се „српске националне институције неретко понашају као да им је основни циљ провођење антисрпске језичке и културне политике“ односно да се тамо „ситни лични интереси надређују националним“ (цит. по: Стојановић, 2014: 602). Уп.: Ковачевић, 2000.

⁸ Институционално етаблирани италијаниста И. Клајн и русиста П. Пипер (обојица заговорници сербокроатистичке доктрине) јасно су саопштили своје социополитичке ставове о идентитету српског језика, о чему је већ реферисано у: Стојановић, 2006, 2014, 2015.

питањима споредна ствар, односно да одлучујућу реч у лингвистици (то се наводно односи и на питање идентитета језика) мора да има ненаука, односно политика. У конкретном случају (питање идентитета српског језика), политички лојални сербокроатисти су напустили науку (социолингвистику) и преоријентисали се на „социополитику“, што је у научним круговима оцењено⁹ као инцидент. Довољно је овде илустровати карактеристичне ставове Б. Брборића, М. Радовановића и Свенке Савић (за доње цитате дајемо у загради само број странице, јер су сви наводи преузети из: Ковачевић и Шћепановић, 2011). Уп.:

Бранислав Брборић, дуго времена најистакнутији политички лингвиста у Србији, каже „да се у идентитету језика заправо и не пита наука него политика, будући да је наука немоћна у евентуалном покушају да докаже аксиоме или очигледности, чак кад су оне потпуне, а није ни надлежна да утврди докле се протеже један језик и где настаје други. Није моћна ни да утврди колики је ступањ разлика међу појединим идиомима неопходан да би се они могли или морали сматрати оделитим језицима ...“ (стр. 17).

„Превласти политичких над лингвистичким критеријумима, који се најбоље одсликавају у изједначавању ‘политичких’ и ‘лингвистичких’ језика, наклоњен је и **Милорад Радовановић**, који каже да је ‘у крајњем, сваки ‘лингвистички’ језик истовремено и ‘политички’ језик, барем у том погледу што до распознавања његове посебности, тј. ‘лингвистичкога’ идентитета, долази кад-тад, овако или онако, више ‘политичком’ вољом но научним суђењем. То практично значи да је, ипак, онолико језика колико се ауторитети неке сорте ‘договоре’ / ‘одлуче’ / ‘пропишу’ да их је ...“ (стр.14).

„Чему онда научни критеријуми, замијенимо их политичким, како то имплицитно и предлажу ... Брборић, Радовановић, Бабић, или пак **Свенка Савић**, која поводом ‘црногорског језика’ утврди да ‘службени језик у Црној Гори може бити црногорски, ако тако одлучи власт. Није потребно да се наводе лингвистички докази. Довољни су политички ...’“ (стр.18).

Као што видимо, пред нама су карактеристични ставови институционално етаблираних несрбиста (сербокроатиста) који уместо аутономије науке, научних критеријума идентитета језика, отворено пропагирају (знамо главни разлог – в. почетак тач. 1.1) политичку лојалност, критеријум договора политичких ауторитета, антисрпску (антивуковску¹⁰) филолошку концеп-

⁹ „Оваквој социолингвистици свакако би много боље одговарао назив ‘социополитика’. Али шта онда у таквој дисциплини да траже лингвисти?“ (Ковачевић и Шћепановић, 2011: 18).

¹⁰ Уп.: „Вук и српски [махом **војвођански** – А.С.] сербокроатисти су готово небо и земља у разлици кад је реч о суверености Срба над српским језиком и писмом“ (Збиљић, 2013).

цију и „лингвистику“ хашко-дејтонске¹¹ провенијенције.

1.2.

Научна србистика о идентитету српског језика. – Из богате србистичке литературе¹² о насловљеном питању довољно је пренети неке акценте из књиге *Српски језик у вртлогу политике* (аутори: М. Ковачевић и М. Шћепановић).

За разлику од сербокроатистичке доктрине (в. напред), научна србистика најпре прави кључну дистинкцију између лингвистике (наука) и политике (ненаука), а потом одређује идентитет српског језика. Уп.:

„У разматрању језичких питања лингвистика и политика критеријално су готово инкопатибилне. Лингвистика, будући наука, своје анализе и закључке мора темељити искључиво на научним критеријумима. Политика, као ненаука, и својим анализама и закључцима уопште се не мора ни дотичати било којих научних, па слједствено, ни лингвистичких критеријума“ (Ковачевић и Шћепановић, 2011: 7).

Кључни став научне србистике о идентитету српског језика (раније постулиран у: Слово, 1998; уп. Стојанович, 2014) гласи:

„Ако се зна да је српскохрватски лингвистички исто што и српски, зар то није најбољи показатељ апсурдности настојањима да се докаже да су, с једне стране, хрватски, бошњачки/босански и црногорски посебни стандардни језици, а с друге – да имају равноправан статус са српским књижевним (стандардним) језиком. Сви ти назовијезици само су варијанте српскога језика. Зато термин српски језик данас у (социо)лингвистици мора да има два значења: он је хипероним и кохипоним терминима хрватски, бошњачки/босански и црногорски језик. Као хипероним он једини има статус лингвистичког језика, док су сви остали само политички језици (језици само по имену), док су лингвистички искључиво варијанте српскога језика“ (Ковачевић и Шћепановић, 2011: 57).

¹¹ Елементи „хашко-дејтонске лингвистике“ унесени су у новије уџбенике српског језика, где сербокроатисти подмећу ђацима да наводно постоји некакав „народни језик – *српскохрватски*“, на чијој су се основи тобоже развила „три књижевна језика: српски, хрватски и – у **последње време признат од међународне заједнице** – језик босанских муслимана, данас Бошњака (који они називају босанским језиком, а **наша (sic!) наука** бошњачким ...“ (цит. по: Стојановић, 2014: 604).

¹² Шири преглед одабране србистичке литературе из поменуте области представљен је, такође, у: Стојановић, 2008, Стојанович, 2014. Посебно видети недавно објављену монографију Милоша Ковачевића, *Српски језик између науке и политике* (Бања Лука, 2015).

Резимирајући кратко разматрање о непомирљивим ставовима научне србистике и савремене (србијанске) сербокроатистике, треба констатовати фундаменталну разлику у погледу идентитета језика: научна србистика сматра (Ковачевић и Шћепановић, 2011: 44) да је питање идентитета језика искључиво лингвистичко питање (принцип аутономије науке), док савремена (србијанска) сербокроатистика „из својих разлога“ (они су поменути на почетку тач. 1.1) одустаје од аутономије науке, па прокламује у науци и образовању (нпр. у школским приручницима) превласт¹³ политике над науком, што ствара додатне проблеме у наставној пракси.

2. Проблеми у наставној пракси

Симултано присуство и деловање на српској културној сцени двеју опречних, непомирљивих, филолошких концепција о идентитету српског језика ствара конфузију, термилошку збрку, нарочито у образовном систему Србије. Поменимо неке од тих проблема (без намере да се овде исцрпно разматра сваки од њих).

2.1.

Проблем односа српског и српскохрватског језика и односа српског језика и назовијезика (тзв. хрватског, босанског/ бошњачког и црногорског). — У данашњем образовном систему Србије, у наставној пракси, ученик може добити најмање два опречна одговора (сербокроатистички и србистички) који се нуде као решење за насловљене проблеме. Ако су се србијански наставници из националне групе предмета и предмета Страни језик определили за сербокроатистичку доктрину (в. напред), онда ученик добија одговор да *српски* и *српскохрватски* представљају „два“ различита језика (Пипер, 2007; Радић-Бојанић, 2011; Тошовић, 2012; Тошович, 2012; Пипер и Клајн, 2013), при чему такав српски стандардни језик има, наводно, равноправан статус са оделитим страндардним језицима — „хрватским“, „бошњачким / босанским“ и „црногорским“. У случају пак да наставник заступа ставове научне србистике, онда је одговор ученицима дијаментрално супротан (тј. такав како већ стоји у напред наведеном цитату Ковачевић и Шћепановић, 2011: 57).

¹³ Лингвисти (сербокроатисти) који су „принуђени“ да, због ситних личних интереса и позиција у институцијама, прокламују превласт политике над науком (лингвистиком) „принуђени“ су, такође, да „социоллингвистику виде као дио политике, а не као дио лингвистике“ (Ковачевић и Шћепановић, 2011: 17). Сликвито речено, такви научници су „продали вјеру за вечеру“.

2.2.

Проблем српског као већинског и мањинског језика у Србији. – Наставник и ученик налазе се у непријатном процепу кад треба да овладају појмом „мањински језици у Србији“ (нпр., тзв. хрватски, црногорски, буњевачки¹⁴ и др.), јер србисти и сербокroatисти нуде опречна тумачења. Ако се поведу за домаћим сербокroatистима, онда испада да, рецимо, „босански/бошњачки језик“ тобоже аутоматски постоји као оделит „језик“, односно као „мањински језик у Србији“, јер се успоставља однос „народ – језик“ (муслимани, Бошњаци = босански/бошњачки језик). У уском кругу несрбиста¹⁵, „босански језик“ је, под **маскирним** називом *бошњачки језик*, **комисијски признат** 16. фебруара 1998. године (в. Одлука, 1998). Доцније, 2011. године, Матица српска и САНУ снажно пласирају (вероватно у жељи да овековече термилошки неологизам за „језик који је проговорио у Дејтону“ – Ивановић и Апостоловски, 2013) одредницу „бошњачки језик“, и то у *Српској енциклопедији* (Пипер, 2011: 475), при чему све то треба да делује као да је у складу са европским прописима о регионалним и мањинским језицима, што је уникум (гледај ниже).

Будући да САНУ („оаза србохрватства“) и Матица српска („српскохрватски рукавац“ – Стојановић 2014) инаугуришу у Србији тзв. босански језик (промовишући га под маскирним називом „бошњачки језик“ – Одлука, 1998; Пипер, 2011: 475), онда није чудо кад и новија србијанска емиграција у Америци истиче (нпр. у стручној биографији¹⁶) да говори следеће језике: енглески (English), „босански“ (Bosnian) и „српскохрватски“ (Serbo-Croatian).

¹⁴ Библиотека Матице српске је каталогизовала месечни лист „Tandrčak“ (ISSN 18206735), на чијим корицама је високо истурен поднаслов „Dečji list na **bunjevačkom jeziku**“ (Subotica, мај 2015, god. VIII, br. 85). Ту су и „Bunjevačke povine“ (Subotica, мај 2015, god. XI, br.119, ISSN 1451-2505), где на унутрашњим корицама ишчитавамо пропагандну поруку „**Slušajte radio emisije na bunjevačkom jeziku**“.

¹⁵ Израз „узак круг несрбиста“ упућује на тројицу филолога, од којих ниједан није представник научне србистике нити има формално србистичко (некадашње сербокroatистичко) образовање, при чему баш они наступају пред лицем јавности као једини и званични „састављачи одговора“ о тзв. босанском/бошњачком језику (Одлука, 1998). То су: И. Клајн (**италијаниста**), П. Пипер (**русиста**) и Б. Брборић (**англиста**). Уз дужно поштовање, зар ћемо поменути несрбисте (осведочене борце за сербокroatистичку доктрину) да подмећемо пред нашом и светском јавношћу као да су србисти?

¹⁶ Уп. званичне податке из стручне биографије српског лекара, који је недавно емигрирао у Америку: http://www.healthgrades.com/physician/dr-pavle-joksovic-gbgvw/background-check#BackgroundCarePhilosophy_anchor (посећено 20.8.2015).

Ако се наставници (и ученици) поведу за ставовима научне србистике, онда постаје белодано јасно да „босански/бошњачки језик“ ни лингвистички нити правно (по одговарајућој повељи Савета Европе) не може стећи статус „оделит језик у Србији“, јер се ту заправо ради о *варијанти* истог (српског) језика. Србистичку тезу убедљиво образлаже проф. Милош Ковачевић. Уп.:

„Бошњаци из Србије када траже увођење tzv. bosanskog jezika u škole, pozivaju se na evropska prava nacionalnih manjina, od kojih je najznačajnije pravo na svoj jezik, napominje Miloš Kovačević, profesor na Katedri za srpski jezik i opštu lingvistiku na Filološkom fakultetu u Beogradu, napominjući da je stvaranje novog jezika isključivo stvar politike. – Nije čudo, međutim, što oni namerno previdaju šta o manjinskim jezicima kaže 'Povelja Saveta Evrope o regionalnim i manjinskim jezicima', koja je donesena u Strazburu 1992. godine, u kojoj se eksplicitno navodi da se manjinskim jezicima mogu smatrati **samo jezici 'koji su različiti od zvaničnog jezika te države'** – каже Ковачевић“ (цит. по: Ивановић и Апостоловски, 2013; истицање масним слогом је наше. – А.С.).

Круну јавашлука у наставној пракси представља најновија *Грамматика српског језика за осми разред основне школе* (група аутора, 6. изд., 2015, тираж: 6500), коју је одобрило за употребу Министарство просвете Републике Србије, где аутори, узгредно, српским основцима намећу монструозно тумачење (тамо кажу: „са гледишта науке“) да „језик Бошњака“ јесте „босански“. Уп.:

„Иако је дошло до расцепа заједничке државе, па и одвајања језика, **са гледишта науке**, ово је исти [аутори мисле „српскохрватски“¹⁷ – А.С.] језик без обзира на име: српски, хрватски, **босански (језик Бошњака)**. У Србији се говори српски језик, заснован на штокавском наречју ...“ (Тећез-Иљукић и др., 2015: 27; истицање масним слогом је наше. – А.С.).

2.3.

Проблем писма и језичке баштине. – У наставној пракси, употреба ћирилице и латинице актуализира и *питање српске културне и језичке баштине*. Упростијено, домаћа сербохрватистика (нарочито њен војвођански огранак) на крилима Дејтонског споразума настоји да српску језичку и културну прошлост поистовети са данашњим србијанским границама, да лати-

¹⁷ О бившем српскохрватском види: Невекловский, Г. (2001). Языковое состояние на территории распространения бывшего сербохорватского языка. *Славяноведение, № 1*, 39–50; Ђорђевић, Б. (2015). Томови непостојећег језика, *Дневни лист „Новости“ од 8. октобра 2015. године*, стр.15.

ничко културно наслеђе „изручи“ Хрватској, као што су у Библиотеци Матице српске латиницом објављене књиге биле сврстане у страну (хрватску) књижевност, при чему награђена Матичина нормативна граматика српског језика (2013) прописује ђацима у Србији новокомпоновани стандардолошки термин – „**српскохрватска латиница**“ (Пипер и Клајн, 2013: 17, 577). Шта о томе треба да кажу запањени родитељи, наставници и ђаци? Тим пре што научна србистика то оспорава, јер познаје само један и јединствен (Вуков односно вуковски) српски језик, те инсистира на одговарајућој језичкој баштини и терминима *српска ћирилица* и *српска латиница*. (На том проблему ми се овде нећемо задржавати, јер то је већ потанко описано у раду: Стојановић, 2014).

2.4.

Проблем идентитета ијекавице. – Кад се наставник и ученик (у погледу идентитета ијекавице) поводе за савременом сербокроатистиком, онда добијају одговор да је српски језик ијекавског изговора данас заступљен – само и једино – „на југозападу Србије, у Црној Гори и Републици Српској“ (Пипер и Клајн, 2013: 16). Ако пак слушају глас научне србистике (и Вуковог учења још од *Писменице* 1814), онда добијају одговор да је српски језик ијекавског изговора заступљен, такође, у Хрватској и Федерацији БиХ (о све-му томе је већ реферисано у: Стојановић, 2015).

Илустровани проблеми (а њих је кудикамо више) искрсавају у **настави страних језика** и преводилачкој¹⁸ делатности. Примера ради, поменимо типски случај кад млади студент (бруцош на Пољопривредном факултету у Београду) преводи на часу, рецимо, руски ботанички термин *морковъ* колоквијалном речју (мађаризмом) *шаргарепа*. Студент поступа тако (тј. опредељује се за мађаризам као преводни еквивалент) стога што је, да тако кажемо, у страху помислио (јер је тако и на хрваћанској Википедији можда прочитао) да лексема *мрква* тобоже ексклузивно припада тзв. хрватском језику. Осим тога, разлог је и то што младом студенту тек предстоји да на Факултету овлада основама пољопривредне ботанике и одговарајућом терминологијом на српском и латинском језику. Након наставниковог објашњења да у попису српске научне (овде – ботаничке, повртарске) терминологије, односно у ботаничкој класификацији повртарских биљака заправо не постоји биљка која се званично назива *шаргарепа* (рус. *морковка*) и после коментара да је у српској науци (пре и након Дејтонског споразума) било и остало *мрк-*

¹⁸ Посебно о идентитету српског језика у XVIII–XIX веку и покушају „превода“ са српског на српски језик видети у нашем раду *О „преводу“ са српског на српски језик* (2015). *Филолог*, бр. 12.

ва (нпр., *дивља мрква*; при чему изван научног, ботаничког, дискурса редовно у Србији долази колоквијална лексема *шаргарена*), студент је разумео да обе лексеме (српски научни термин *мрква* и разг. *шаргарена*) стабилно функционишу у српској култури и припадају једном „лингвистичком“ језику, који је стандардно полицентричан и варијантски раслојен (уп. Ковачевић и Шћепановић, 2011: 49–57).

3. Закључак

У данашњој науци о језику, па и националној филологији, питање идентитета српског језика није једнозначно решено.

Док научна србистика сматра да је питање идентитета језика искључиво лингвистичко питање (принцип аутономије науке), дотле савремена (србијанска) сербокроатистика одустаје од аутономије науке, па институционално етаблирани несрбисти (сербокроатисти) прокламују у науци и образовању, у школским приручницима, превласт политике над науком.

Опречна србистичка и (нео)сербокроатистичка тумачења идентитета српског језика, односно судар науке и политике, постају у Србији генератор додатних проблема у наставној пракси из националне групе предмета и предмета Страни језик: проблем односа српског и српскохрватског језика и односа српског језика и назовијезика – тзв. хрватског, босанског/ бошњачког и црногорског; проблем идентитета ијекавице; проблем српског као већинског и мањинског језика у Србији; проблем писма и језичке баштине и многи други. Уочени проблеми, настали због нерешеног питања идентитета српског језика, могу се у Србији релативно лако превазићи ако би надлежне институције омогућиле да о лингвистичким питањима српског језика приоритетно одлучује наука, односно научна србистика.

Литература

Збиљић, Д. (2013). Разлика између Вука и српских сербокроатиста. (Online). *Васељенска ТВ*, 13.1.2013. Преузето 20. августа 2015, са <http://www.vaseljenska.com/misljenja/razlika-uzmedju-vuka-i-srpskih-serbokroatista/>

Ивановић, Д. и Апостоловски, А. (2013). Босански језик „проговорио“ у Дејтону. *Политика online*, 07.02.2013. Преузето 23. јуна 2015, са <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Bosanski-jezik-progovorio-u-Dejtonu.sr.html>

- Ковачевић, М. (2008).** Идентитет српског језика у огледалу лингвистике и политике. In: *Српско питање и србистика. Излагања. Закључци и прилози. Зборник радова 3.* (стр. 111–123). Бачка Паланка – Ваљево [Србистика/Serbica. Ванредни број].
- Ковачевић, М. (2000).** Шта је то и куда иде српски језик? *Рашка: часопис за књижевност, уметност и културу, XXX (34–35), 29–46.*
- Ковачевић, М. и Шћепановић, М. (2011).** *Српски језик у вртлогу политике.* Посебна издања. Књ. 2. Одјељење за српски језик и књижевност. Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори.
- Ковачевић, М. (2012).** Србистика и статус тзв. босанског језика. In: *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika.* (стр. 369–384). Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz & Beograd: Beogradska knjiga. [Одломак прештампан из књиге: Ковачевић, М. (2003). *Српски језик и српски језици.* Београд: Српска књижевна задруга, БИГЗ, 138–162].
- Одлука, (1998).** Одбор за стандардизацију српског језика. Одлука бр.1 од 16. фебруара 1998. године [састављачи: Б. Брборић, И. Клајн и П. Пипер]. Преузето 20. августа 2015, са http://www.rastko.rs/filologija/odbor/odluка001_c.html
- Пипер, П. (2007).** Српски у кругу словенских језика. *Књижевност и језик, LIV (1–2), 1–12.*
- Пипер, П. (2011).** Бошњачки језик. In: *Српска енциклопедија.* (стр. 475). Т. 1 (књ. 2). Нови Сад : Матица српска, Београд : Српска академија наука и уметности и Завод за уџбенике.
- Пипер, П. и Клајн, И. (2013).** *Нормативна граматика српског језика.* Нови Сад: Матица српска.
- Радић-Бојанић, Б. (2011).** [Ранко Бугарски] Језик и идентитет. Београд: Библиотека XX век, Књижара Круг, 2010, 278 стр. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, 54 (1), 318–322.*
- Слово, (1998).** *Слово о српском језику.* (Уредник А. Марковић). Београд: Фонд истине о Србима.
- Стојановић, А. (2006).** Поново о „једном језику“. *Глас Србоне, (20, јануар-фебруар), 34–38.*
- Стојановић, А. (2008).** Српско питање и србистика. Зборник радова 1–3 / Приредили: Петар Милосављевић, Момчило Суботић. – Бачка Паланка: Логос, Ваљево: Књиготворница Логос. – 2007–2008. – 530 стр. + 277 стр. + 337 стр. *Стил, (7), 381–392.*
- Стојановић, А. (2014).** „Српскохрватска латиница“ у огледалу србистике. *Радови Филозофског факултета, Књ. 1–2 (16), 595–613.*

- Стојановић, А. (2014).** Идентичност српског језика. In: *Материјали II Всеросијске (с међународним учешћем) научне конференције «Филологија у XXI веку: методе, проблеми, идеје»*. Сборник статиа. (с. 105–114). Пермь: Перм. гос. нац. исслел. ун-т.
- Стојановић, А. (2015).** Идентитет српског језика у Вуковој *Писменици* и Матициној *Нормативној граматици*. *Филолог*, VI (11), 56–66.
- Тошовић, В. (2012).** Disolucijske godine (1990–2004) srpskih pogleda na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika. In: *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika*. (str. 525–608). Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz & Beograd: Beogradska knjiga.
- Тошовић, Б. (2012).** Особенности боснијског/бошњачког језика по одношењу к српскому и хорватскому. In: *Slavia Islamica: Language, Religion and Identity*. (p. 9–64). Sapporo: Slavic Research Center & Hokkaido University.
- Ћећез-Иљукић, Д., Срдих, Ј., Савовић, С., и Вулић, С. (2015).** *Дар речи. Граматика за осми разред основне школе*. (6. издање). Београд: Нови Логос.

Andrej Stojanović

The identity of the Serbian language and problems in the teaching practice

Summary

The paper starts from the axiomatic position that the question of language identity is exclusively a linguistic issue. The author compares attitudes towards the identity of the Serbian language in scientific serbistics and contemporary serbo-croatistics and notes that, in Serbia, the inconsistency of these attitudes has become the generator of further problems in teaching practice regarding the national group of subjects and the subject of Foreign Language. Identified problems arising from the unresolved issue of the identity of the Serbian language can be relatively easily overcome in Serbia if the competent institutions allow science, that is, scientific serbistics, to primarily decide on linguistic issues of the Serbian language.

СИНТАКСИЧКО-СТИЛИСТИЧКЕ ОДЛИКЕ КУМУЛАЦИЈЕ *АПО КОИНУ*

Апстракт: У раду се анализирају синтаксичко-стилистичке особине кумулираних јединица које потпадају под конструкције које традиционална реторика зове конструкцијама апо коину. Циљ рада је да се издвоје и опишу основни структурно-стилистички модели и укаже на њихов умјетнички ефекат.

Кључне ријечи: кумулација, апо коину низ, разноразинске јединице, стилематичност.

У овом раду бавићемо се синтаксичко-стилистичким особинама кумулираних јединица фигуративног типа које потпадају под апокоиничне конструкције. О овом типу фигуративног нагомилавања у досадашњој лингвостилистичкој литератури врло ријетко је указивано, тј. мали је број радова у којима се третира овај тип конструкција (в.: Поповић 1990, Ковачевић 2003). С обзиром да фигуре набрајања „дају говору нове интонационе, а тиме и семантичке нијансе, оне су једно од неопходних средстава у пишчеву раду на језику“ (Тимофејев 1950: 244), овдашњу анализу структурних и стилистичких особености кумулираних апо коину јединица провешћемо на књижевноумјетничкој грађи. Корпус чине приповједни и романескни текстови модерне односно савремене српске књижевности.

Конструкција *апо коину* спада у ред традиционалних стилских фигура „у којој два хетерогена додатка зависе о једном заједничком члану који им претходи“ (Симеон 1969: 238). Кумулативни апо коину низ формирају хомофункционалне разноразинске координиране јединице, тј. јединице различитог синтаксичког нивоа: синтаксеме и клаузе, односно синтагматске и клаузалне јединице (као нпр.: То ли је, дакле, тај први корак у славу, пун сјаја, кад човјек просто обневиди и чека да га први сложан аплауз тргне и пробуди. (Ђопић, БСБ: 171). Кумулација апо коину настаје граматичком кумулацијом (в. Симић 1979: 211), која подразумијева низање равноправних елемената у функцији неког реченичног члана. Под равноправним елемен-

¹ veracevriz@yahoo.com

тима не подразумејева се припадност истој врсти ријечи, већ хомофункционални однос елемената према управном, надређеном елементу, тј. њихова синтаксичка функција (в. Мразовић и Вукадиновић 2009: 781, Симић 1979: 211). Апокоинични хомофункционални низ најмање је трокомпонентан и у својој структури увијек подразумевају везник, чија је примарна функција стварање низа. Синтаксичке јединице које улазе у апо коину низ на семантичком плану не показују референцијалну подударност, па кумулације овог типа одликује семантичка разнородност, тј. у кумулирани улазе само семантички хетерогени елементи.

На структурно-синтаксичком плану апокоиничне кумулације реализују се у оквиру граматикализованог синтаксичког низа, и то (а) копулативног или (б) дисјунктивног.

Копулативни апо коину низ

Копулативни апо коину низ, према нашем корпусу, најчешће се реализује преко копулативних конструкција с везником *и*. На структурном плану, копулативни апо коину низ реализује се као минимално трокомпонентан, и у синтаксичкој функцији објекта или атрибута. Као нпр.:

(1) То ли је, дакле, тај први корак у *славу*, *пун сјаја*, *кад човјек просто обневиди и чека* да га први слојан аплауз тргне и пробуди. (Топић, БСБ: 171); Дара ојача своје мјесто у селу, поготово међу мушкарцима, с којима је, као домаћин, морала стално да саобраћа, зовући их *на мобе*, *кошење* и *орање* – да јој *догнају дрва*, *закољу теле*, *брава* или *кокошку*, да јој *исцијепалу луч*, *ограде котар*, *оплету љесе*, *ударе чивије* у *брвна*, *поправе јасле*, *стегну дуге* и *слично*. (Вучковић, ЖГ: 128).

У кумулацијама у наведеним примјерима у копулативни низ уланчани су хомофункционални а структурно хетероморфни објекатски и атрибутски конституенти. Двоврсна објекатска и атрибутска редупликација у датим примјерима настаје укрштањем синтаксемске одн. синтагматске и пропозиционалне. Тако је у првом наведеном примјеру: То ли је, дакле, тај први корак у *славу*, *пун сјаја*, *кад човјек просто обневиди и чека* да га први слојан аплауз тргне и пробуди – исти, атрибутски садржај најприје изречен синтаксемски, тј. приједлошко-падежном конструкцијом (*у славу*), затим синтагматски, падежном неконгруентном синтагмом (*пун сјаја*) и пропозиционално, тј. адјективним клаузама (*кад човјек просто обневиди и чека*). У датом је примјеру зависна клауза синтаксички, тј. функционално конкурентна синтаксемском и синтагматском конституенту у позицији атрибута. У другом наведеном примјеру: Дара ојача своје мјесто у селу, поготово међу мушкар-

цима, с којима је, као домаћин, морала стално да саобраћа, зовући их *на мобе, кошење и орање – да јој догнају дрва, закољу теле, брава или кокошку, да јој исцијепају луч, ограде котар, оплету љесе, ударе чивије у брвна, поправе јасле, стегну дуге и слично*, хомофункционални објекатски низ граде приједлошко-падежне синтаксеме и зависне клаузе. Иако у датим кумулацијама уланчани конституенти граде хомофункционални низ, он се пак не реализује и као структурно-синтаксички истоврсан. Друкчије речено, у датим конструкцијама долази до структурно-синтаксичког конфликта између хомофункционалних чланова. На тај начин у овим конструкцијама долази до изневјеравања граматичког (синтаксичког) правила о синтаксичкој истоврсности хомофункционалних чланова. Будући да се овдје крши системско правило о немогућности координације разнотипских јединица, у датим формама остварена је структурна амбигвалност, која истовремено истиче принцип еквивалентности као њихово структурно начело. А у томе и јесте апокоиничност, фигуративност, тј. стилематичност наведених кумулативних конструкција. Такође, с обзиром на то да се између апокоиничних хетерогених чланова у овом случају не може успоставити однос супституентности, тј. синтаксемски и синтагматски редуплицирани атрибути, одн. објекти не могу се замијенити атрибутом, односно објекатском клаузом, дати кумулативни искази имају и катахрезичан карактер (в. Ковачевић 2000: 37). Општепознато је да се у одражавању како цјелине тако и дијелова универзума језик не ограничава „на самодовољност структуре само једног нивоа језичких јединица. Тек разнотипске јединице покривају сва 'празна' мјеста, која се празним показују тек с обзиром на подсистеме језика, али никако не и с обзиром на систем у цјелини“ (Ковачевић 2000: 133). Пропозиционална редупликација атрибутог и објекатског члана у наведеним конструкцијама заправо представља реченични надомјестак недостајућем изразу, па дисконтинуираност у њиховом синтаксичко-семантичком суодносу карактерише заправо сукоб једнакости и различитости, који се у кумулацији превладава „стапањем разлике у једнакост“ (Ковачевић 2000: 38). Изостајањем паралелизама, тј. нарушавањем хомогеног састава међу јединицама низа, наглашава се истовремено и њихова информативна нееквивалентност, и то тако што се предикатска компонента остварује као комуникативно и експресивно истакнутији члан, чијим се понављањем истовремено појачава актуелност пропозиционог садржаја. Тако структурисане наведене конструкције представљају изразито стилематичан модел неинтензификованих кумулација. Другим ријечима речено, апокоинична конструкција оформљена поступком онеобичавања синтаксичке истоврсности координираних јединица стилематична је сама по себи.

Апокоинични је кумулативни модел врло риједак (в. Словар 2005: 61), и његов је домен употребе везан прије свега за књижевноумјетнички

стил². Иако су фигуративни изрази овог типа изразито стилематични, они ипак не потпадају под чисто стилистичке него под функционално-стилистичке конструкције. Апокоинични структурисан кумулативни низ употребљава се прије свега с циљем „дезаутоматизације форме“ и постизања „успорене перцепције“ (Лотман 1976: 303). Умјетнички ефекти који се том формом постижу најчешће долазе у улози стварања сликовитог описа, тј. у функцији су давања живље предоцбе у представљању појмова. Тако је у примјеру: То ли је, дакле, тај први корак у славу, пун сјаја, кад човјек просто обневиди и чека..., уланчавањем клаузалних компоненти у низ, јаче истакнута особина именичког појма у антецеденту (*тренутак*), и при том је фокус на предикату прве хомофункционалне клаузе *обневиди*, а као резултат њихове интеракције проистиче и емоционално-експресивно значење конструкције у цјелини.

Дисјунктивни апо коину низ

Дисјунктивни *апо коину* низ остварује се у оквиру синдетских конструкција с везником *или*. Дисјунктивна апокоинична нагомилавања при том се остварују у позицији атрибутског или објекатског реченичног члана, као нпр.:

(2) Откопавање *тврђаве, града, палате или шта се већ под земљом налазило*, сместа је почело. (Ненадић, ДиЖ: 31); ...но он је у сваком случају тражио *нешто друго, песме или роман, римско право или студију из ихтиологије или ко зна шта*, тек нешто што му се у том часу чини ипак трајнијим и мање узалудним од ове прашњаве књиге која мирише на плесан, у чије се пожутеле листове увукла мемла година више него у друге, јер то више и није прашина, него прах, пепео заборавља, урна мртве мисли. (Киш, ЕМ: 129).

У кумулацијама у наведеним примјерима (2) изражава се хомофункционална дисјунктивна веза синтагматских и клаузалних јединица у атрибутској и објекатској позицији. Апокоинични дисјунктивни низ у првом примјеру: Откопавање *тврђаве, града, палате или шта се већ под земљом налазило*, сместа је почело – чине падежне форме супстантивних синтаксема и атрибутска релативна клауза. У кумулативном низу: ...но он је у сваком случају тражио *нешто друго, песме или роман, римско право или студију из ихтиологије или ко зна шта*, хомофункционалне јединице – бесприједлошке напоредне синтагме и зависна клауза – реализоване су у објекатској функцији. Основ стилематичности датих конструкција темељи се, као и у претходно наведеним примјерима (1), на увођењу синтаксички разнотипских јединица у хомофункционални низ. Апокоиничним онеобичавањем

² Поред књижевноумјетничког, овај кумулативни модел среће се и у публицистичком функционалном стилу (в. Словар 2005: 61).

комуникативна вриједност, тј. семантички садржај дисјунктивног низа осложава се стилистичком вриједношћу. Зато и наведене дисјунктивне кумулације са координацијом структурно-синтаксички хетерогених елемената јесу синтаксостилеми, тј. стилистички структурисане синтаксичке форме. Будући да се у координираном дисјунктивном низу кумулацијом формална дисјункција преводи у семантичку копулативност, дате апокоиничне синтаксостилемске форме реализују се као стилски појачане, тј. још стилематичније. Наиме, увођењем новог члана³ у координирану двочлану везу – у којој је садржана хомофункционалност као творбени основ – међу кумулираним елементима не истиче се однос контраста, тј. „узајамног искључивања“ (в. Шведова 1970: 657), већ се он претвара у истоветност услова, па оно што се кумулираним јединицама изражава није супротно једно другом него само различито једно од другог, тј. неједнако. Дакле, слично конјункцији у конструкцијама са везником *и*, на семантичком плану нагомиланим елементима у датим кумулацијама својствена је нека врста заједништва, док се на формално-граматичком плану експлицира однос дисјункције. Као посљедица слабљења синтаксичко-семантичке кохезије низа, хомофункционалне клаузалне компоненте у датим конструкцијама реализују се као комуникативно садржајније, а што доводи даље до њиховог комуникативно-емоционалног истицања, до појачане емфазе. Стилематичност дисјунктивних апокоиничних форми произлази дакле из њиховог синтаксичко-семантичког усложњавања, и с њим омогућене сликовитости, тј. одсликавања предмета и појава (а не само указивање на њих).

Синтаксостилемска форма апокоину низа додатно може бити усложњена и поступком изостављања координираног везника између уланчаних хомофункционалних чланова. У том случају апокоину низ реализује се у оквиру асиндетских (невезничких) координираних конструкција, као нпр.:

(3) ...Аранђел Исакович виде да је траћио само време и да је, ме сто тога, могао доћи у додир са нечим *дивним, ванредним, што је* као врх неке сребрне јеле, израсле из земље, *доцицало га се у сред груди*, у потпуној тами, у којој му се чињаше да ће одсада живети. (Црњански, Сеобе: 209); Дан раног, заправо прераног прољећа, *вјетровит, сунчан, каквих је било безброј у његовом дјетињству*, дан који је мала варка природе, да се опустиш и прехладиш. (Р. Рисојевић, НнаУ: 17).

Наведени примјер (3) илуструје апокоинични низ који формирају разнотипски хомофункционални атрибутски конституенти: придјевске падежне синтаксеме и релативне атрибутске клаузе. Асиндетском везом апо-

³ Отворена структура дисјунктивног низа, тј. његова комплексност, отвара мјесто за поменуте трансформације. Дати семантички трансфер на релацији форма – значење није одлика само кумулативних форми (уп.: Бабић 2010: 66. и даље), иако чини њихову главну семантичко-синтаксичку специфичност.

коиничних чланова сугерише се перцепција цјелине, уграђеност дијелова у цјелину, тако да цјелина добија превласт над њима. Таквим се поступком поентира цио апокоинични сегмент у датим реченицама, чиме се информација коју он садржи презентира као посебно значајна, неочекивана и сл. На семантичком плану, кумулирани појмови повезани у асиндетску цјелину нису изгубили своју индивидуалност, него су је појачали, нагласили. Разлог томе је што убрзан темпо изводи уланчане елементе из стања језичке аутоматизације, па они почињу да привлаче пажњу на себе као јединствена цјелина, тј. спајају се у јединствени појам, и доживљавају свеобухватно. Захваљујући томе комуникативна и стилистичка вриједност датих асиндетских апокоиничних конструкција већа је од вриједности синдетских (везничких) форми у моделима (1) и (2).

Закључак

Неинтензификоване апокоиничне кумулације настају низањем хомофункционалних координираних јединица различитог синтаксичког нивоа, тј. комбинацијом непредикативних (синтаксемских и синтагматских) и предикативних (клаузалних) јединица. Основне форме изражавања кумулација апо коину јесу везничке копулативне и дисјунктивне конструкције. Апокоиничне кумулативне конструкције изражене у форми копулативног (1) и дисјунктивног (2) низа реализују се у функцији објекта или атрибута. И у копулативним и у дисјунктивним апокоиничним формама долази до структурно-синтаксичког конфликта између хомофункционалних чланова. На тај начин у кумулацијама овог типа долази до изневјеравања граматичког правила о синтаксичкој истоврсности координираних јединица. Будући да се овдје нарушава системско правило о немогућности координације разнотипских јединица, у датим формама остварена је структурна амбигвалност. А у томе и јесте апокоиничност, тј. фигуративност кумулативне форме. Апокоинични дисјунктивни низ (2) реализује се као стилски појачан, тј. стилематичнији од конкурентског копулативног (1), јер се кумулацијом синтаксички неистоврсних конституената формална дисјункција преводи у семантичку копулативност, а што представља диференцијалну семантичко-стилистичку црту свих кумулативних форми дисјунктивног типа.

Иако су кумулације типа апо коину врло стилематичне, оне ипак немају чисто стилистички, него функционално-стилистички статус. Апокоинични структурисан кумулативни низ употребљава се прије свега с циљем „деаутоматизације форме“ и постизања „успорене перцепције“, а умјетнички ефекти који се том формом постижу најчешће долазе у улози стварања живље представе у приказивању појмова.

Извори

- Вучковић, ЖГ: Радован Вучковић, *Жива гробница*, Сарајево: Веселин Маслеша, 1990.
- Киш, ЕМ: Danilo Kiš, *Enciklopedija mrtvih*, Сарајево: Civitas, 2004.
- Ненадић, ДиЖ: Добрило Ненадић, *Деспот и жртва*, Београд: Политика, 2004.
- Рисојевић, ННУ: Ранко Рисојевић, *Ноћ на Уни*, Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2014.
- Црњански, Сеобе: Милош Црњански, *Сеобе*, Београд: Штампар Макарије: Октоих, 2008.
- Топић, БСБ: Branko Ćopić, *Vašta sljezove boje*, Сарајево: Svjetlost, 1990.

Литература

- Бабић 2010: Миланка Бабић, *Огледи из прагматичке синтаксе*, Источно Сарајево: Филозофски факултет.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, *Грамматичке и стилистичке теме*, Бања Лука: Књижевна задруга Бања Лука.
- Лотман 1976: J. M. Lotman, *Struktura umetničkog teksta*, Београд: Nolit.
- Мразовић и Вукадиновић 2009: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci-Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Поповић 1990: Љубомир Поповић, „Један нарочити тип напоредних конструкција с придевским односним реченицама“, *Наш језик*, 38/3, Београд, 46-61.
- Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I/II*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Симић 1979: Radoje Simić, Gramatička kumulacija sa lingvističkog i stilističkog stanovišta, *Književnost i jezik*, god. XXXVI, br. 2-3, Београд, str. 449-455.
- Словар 2005: *Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты*, Москва: Флинта.
- Тимофејев 1950: Леонид И. Тимофејев, *Теорија књижевности (основе науке о књижевности)*, Београд: Просвета.
- Шведова 1970: *Грамматика современного русского литературного языка*, ред. Н. Ю. Шведова, Москва: Наука.

Vera S. Čevriz Nišić

Syntaktisch-stilistische Eigenschaften von Anhäufungen des Typs Apokoinu

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit werden die syntaktisch-stilistischen Eigenschaften von Anhäufungen analysiert, die zu den Konstruktionen gezählt werden, die in der traditionellen Rhetorik als Konstruktionen *Apokoinu* bezeichnet werden. Die Grundformen der Ausdrucksweise von Anhäufungen des Typs *Apokoinu* sind bindende kopula oder disjunktive Konstruktionen. Sowohl in den kopulativen als auch in den disjunktiven *apokoinischen* Formen kommt es zum syntaktisch-stilistischen Konflikt zwischen den homofunktionellen Gliedern. Auf diese Weise kommt es bei Anhäufungen dieser Art zur Missachtung der grammatischen Regel über die syntaktische Gleichartigkeit der koordinativen Einheiten. Da hier gegen die Systemregel der Koordinationsunmöglichkeit verschiedenartiger Einheiten verstoßen wird, wurde in den Formen eine strukturelle Ambigvalenz erschaffen. Gerade das macht das *Apokoinu* aus, oder besser gesagt die Bildlichkeit der Anhäufungsformen. Die *apokoinisch* strukturierte Anhäufungsreihe wird mit dem Ziel verwendet, die „Form zu deautomatisieren“ und eine „verlangsamte Perzeption“ zu ermöglichen, und auf diese Weise sollen die künstlerischen Effekte, die mit dieser Form erzielt werden, die dargestellten Begriffe lebendiger gestalten.

КОНФРОНТАЦИОНА АНАЛИЗА ПРЕВОДА *СЕСТРА И БРАТЈА А. С. ПУШКИНА* И ОРИГИНАЛА *БОГ НИКОМ ДУЖАН НЕ ОСТАЈЕ*

Апстракт: Посредством српског извора и руског превода једног од најзначајнијих дјела усмене књижевности указаћемо на суштинске разлике ових двију словенских култура. Анализа обухвата формални, структурни и семантички план, док пресудну улогу имају преводачки и конфронтациони лингвокултуролошки приступ. Ријеч је о веома специфичној језичкој грађи коју Пушкин у свом преводу обликује и као преводаца и као пјесник. С обзиром на то да српске усмене творевине (као и руске) садрже велики број изузетно специфичних, готово непреводивих израза, синтагми, али и цијелих стихова, који веома често имају и статус безеквивалентних језичких јединица, преводачки рад на њима је и више него захтјеван умјетнички посао. Приступити превођењу оваквих јединица не значи само пронаћи адекватан план израза у језику преводиоца, већ и адекватан план садржаја и фолклорну позадину. Превод „Сестра и братја“ вјеродостојно преноси језички фолклорни колорит, метрику и све друге битне чиниоце текста баладе „Бог ником дужан не остаје“.

Кључне ријечи: превод, извор, метричка структура, фолклорни облик, стих, безеквивалентне јединице, колорит.

1. Увод

Пушкинова оријентација ка превођењу и специфично интересовање за српску усмену традицију дио су изузетно сложеног комплекса епохе романтизма и свих оних струјања која су сачињавала њен унутрашњи ток. У оквирима тог сложеног романтичарског комплекса онај дио који је развијао и његовао култ народне пјесме и егзотично уопште, у многама је утицао на европски романтизам, а притом остајао непромијењен, цјеловит и посебан у правом смислу ријечи. Као такав, постао је предмет маште великог броја европских романтичара. Питање односа Пушкина према словенском фолклору погодно је за многе славистичке научне расправе и разматрања. Прије него што се посветимо детаљнијем испитивању текста баладе *Бог ником дужан*

¹ milicacamura@gmail.com

не остаје и Пушкиновог превода, неопходно је указати на сам извор, узрок и главни покретачки мотив у релацији Пушкин – словенски фолклор.

Александар С. Пушкин је пјесничку везу са српским усменим творевинама остварио посредством Меримеове збирке пјесама *Ла Гузла* (1827), која је представљала неку врсту инспирације за његове *Пјесме Западних Словена*. Међутим, погрешно би било не споменути и ону другу страну Пушкиновог покретачког мотива, тј. директан контакт који је остварио са српском усменом традицијом. Непосредан додир са српским усменим стваралаштвом, које је оставило огроман траг у његовом дјелу, остварио је преко великог броја српских избјеглица.² У том погледу Лука Шекара пише: „Почетак Пушкиновог интересовања за српске народне пјесме не треба везивати за појаву *Пјесама западних Словена*, али ни за нека евентуална сазнања о њима из страних, западноевропских извора, него, управо, за вријеме његовог „јужног прогнанства“.“ (Шекара 2000: 50)

Као сваки озбиљан истраживач он је, вођен сопственим стваралачким генијем, настојао да спозна праву природу у многоне специфичних облика, и приступи њиховом превођењу и преобликовању. Иако су се у његово вријеме и наравно, прије њега, многи велики писци попут Гетеа, Шарла Нодјеа, Меримеа, Јакоба Грима и Мицкијевича бавили народним бисерима словенских простора, Пушкин је имао, слободно можемо рећи, много више стварних утисака и знања о српском народном пјесништву. О томе свједочи чињеница да он није попут других великих писаца романтичара откривао и „увозио“ те нове свјетове огромног фолклорног богатства, већ их је препознавао као домаће, словенске феномене и самим тим обликовао не као „мистификације изграђене на веома темељном проучавању и добром познавању нашег усменог стваралаштва“ (Пенчић 1974: 532), већ као препознатљиве и типичне словенске фолклорне топосе.

Поред Меримеа, Гетеа, Ј. Грима, Пушкину предходи још једно велико име руског преводилачког и филолошког миљеа. Ријеч је о Александру

² Према неким подацима Пушкин је крајем 1820. године стигао у мјесто свог прогонства, у Кишињов. Тај крај су настањивале избјеглице, Турци, Бугари, Грци и Срби, који су последице слома устанка прешли са Карађорђејем и осталим вођама у Бесарабију. Највише их је било управо у Кишињову, гдје је боравио познати руски писац. Ту се, између осталих, Пушкин упознао са Јаковом Ненадовићем, Вулићем и другим српским војводама и устаницима. Претпоставља се да је Пушкин од поменутих војвода и устаника сакупио пјесме интересујући се за поједине ријечи. У то вријеме, у кишињовском крају боравила су још нека позната српска имена, попут Живковића (преводиоца Фенеловог романа *Телемах*), који је према неким изворима вјероватно са собом носио и неколико примјерака чувене Вукове *Пјеснарице* (из 1814. године). У Кишињов су долазили Сима Милутиновић Сарајлија и Атанасије Стојковић, те годину дана прије Пушкина и Сам Вук Стефановић Караџић.

Христофоровичу Востокову. Кажемо да му претходи због тога што се у Пушкиновим преводима српских народних пјесама осјећа снажан утицај управо Востоковљевих превода. Многи савремени критичари и историчари попут Б. Н. Путилова преводилачкој активности Востокова и Пушкина приступају као цјелини, наравно, са одређеним одступањима. На та одступања указује и проф. др Радмило Маројевић када каже да: „Овакав приступ крије у себи и једну опасност: не види се у чему је новина и заслуга једног у поређењу са другим песником. Другим речима: не види се у чему је у развоју новог стиха и поетике превођења Востоковљева заслуга, а у чему је Пушкин само генијални настављач идеја и експеримената свога претходника.“ (Маројевић 1987: 18)

Полемика око Пушкинових и Востоковљевих превода је много и оне још увијек трају. Без обзира на то, јасна је чињеница да посматрајући Пушкинове преводе осјећамо Востоковљев утицај, првенствено у метричком погледу,³ јер је Пушкин „високо ценио Востоковљево истраживање стиха народних песама, видећи у њима метрички образац за руско епско песништво...“ (Маројевић 1987: 51) У даљем излагању детаљније ће бити представљене карактеристике превода (можда би zgodније и правилније било рећи препјева) и текста српског извора, како са преводилачког тако и са лингвокултуролошког аспекта.

2. Проблематика превода и унутрашњи комплекс

„Пјесама Западних Словена“

Из цјелокупног корпуса збирке *Пјесме Западних Словена* за предмет овог истраживања узели смо Пушкинов превод баладе *Бог ником дужан не остаје*, насловљен као *Сестра и братъа*.⁴ Треба напоменути да је Пушкин

³ Постоје различита мишљења која се међусобно искључују и допуњују. Једно од њих је да петостопни хорез најбоље одговара десетосложном стиху. Вук је сматрао да су српске јуначке пјесме састављене од десет слогова и пет трохејских стопа, гдје је последице друге стопе слиједила пауза. Са друге стране, руски епски стих одстрањује цезуру при чему се дијели на три јака времена.

⁴ Досадашња испитивања показују да је највише пјесама преведених из Меримеове збирке, тачније, једанаест. Од осталих пет, имамо два превода српских народних пјесама *Бог ником дужан не остаје (Сестра и братъа)* и *Три највеће туге (Соловей)* и три Пушкинова оригинална остварења- *Песня о Георгии Чёрном, Воевода Милош* и *Яниш Королевич* (обликована по узору на елементе из усменог стваралаштва). Лука Шекара поименично наводи 11 текстова које је Пушкин превео за своју збирку: „Видение короля“, „Янко Марнавич“, „Битва у Зеници Великой“,

превео поменути баладу из издања *Народних српских пјесама* (1824). О природи саме збирке најбоље свједочи један интересантан рад др Саве Пенчића у којем, између осталог, истиче: „Све ове песме, дакле, и оне узете из Меримеа, и оне узете из Вукових зборника, Пушкин је подвргао истом третману. То нису преведене песме. Пушкин се према њима потпуно слободно односио, без обзира да ли је у питању био Меримеов *La shevale Thomas II* (према којем је направио своју изврсну песму *Конь*), или Вукове *Три највеће туге* (према којој је направио своју песму *Соловей*). Пушкина су ове песме интересовале као егзотична форма, као инспиративни мотив за сопствено стваралаштво, а не као готове, аутентичне вредности које је требало само превести на руски језик.“ (Пенчић 1974: 532-533) Овим поводом се може извести закључак да је Пушкин тежећи очувању оног правог, изворног духа српских народних пјесама, ипак одступио од дословног подражавња извора и подвргао „српске пјесме“ сопственом словенском осјећају и доживљају народног стваралаштва.⁵

Иако се нису оријентисали на дословно подражавање српских пјесама, Востоков и Пушкин од самог почетка теже очувању њихове аутентичности и указивању на блискост са руским фолклором. Путилов каже да су „високо ценили национално, историјски својеврсно у њима и тежили да га очувају.“ (Путилов 1974: 220)

Да ли су посебне тешкоће и неопходне припремне радње приликом превођења дужих јуначких пјесама биле разлог Пушкиновог и Востоковљевог окретања ка балади није у потпуности сигурно. Међутим, преводи и једног и другог указују на чињеницу да су предмет њиховог интересовања биле управо такве усмене форме.

Без обзира на одређење за баладу, приступити превођењу значило је „пронаћи руске поетске форме које би најбоље одговарале српском народном стиху.“ (Путилов 1974: 222) Сасвим је очигледно да се приликом превођења српских пјесама на руски језик, нису могле буквално сачувати све

”Теодор и Елена”, ”Влах в Венецији”, ”Гайдук Грзич”, ”Похоронная песня Якинфа Маглановича”, ”Марко Якубович”, ”Бонапарт и черногорци”, ”Вурдалак и конь” “.” (Шекара 2000: 55)

⁵ У том погледу занимљива је и Пушкинова *Бајка о рибару и рибици*, те превод чувене баладе *Хасанагинице*. *Хасанагиница* је према његовој замисли, вјероватно требала бити седамнаеста пјесма ове збирке, док је *Бајку о рибару и рибици* Пушкин, „очигледно рачунајући и њен мотив као српски“ (Павић 1979: 43), желио уврстити међу остале *Пјесме Западних Словена* као осамнаесту. Формално ни прва, а ни друга не припадају Пушкиновом циклусу *Пјесама Западних Словена*, већ заузимају посебно мјесто и третман (поготово када је ријеч о *Хасанагиници*). Стога се *Хасанагиници* и *Бајци о рибару и рибици* може посветити читав један посебан оглед, који би укључио и све досадашње научне резултате везане за ова два дјела.

карактеристике српског стиха. То је било немогуће, јер се у покушајима таквог дословног подражавања са једне стране губио дух и фолклорност изворника, а са друге стране јављала бесмисленост и конфузност самог превода.

У вези са проблематиком превођења, занимљива је још једна констатација Бориса Николаевича Путилова: „Као што су последња испитивања показала, размер што га је створио Востоков развио је и усавршио Пушкин.“ (Путилов 1974: 222) Он наводи и то да је Пушкин одступао од метрике српског извора само у случајевима када би у питање била доведена умјетничка, изворна вриједност текста. Несумњиво је, дакле, да Пушкин приступа превођењу добро познавајући српски десетерац, а имајући у виду разлике и сличности између руског и српског метра, те руских и српских фолклорних облика. Наравно, уз све то тежећи ка усавршавању Востоковљевих метричких идеја.⁶

3. *Сестра и братъа*

(*Бог ником дужан не остаје*)

Упоређујући текст српског извора и Пушкинов превод (препјев) не можемо, а да не примијетимо са каквом лакоћом и смислом руски писац приступа изворном духу ове пјесме. Међутим, држећи се оне Пенчићеве тврдње да Пушкинове пјесме нису преведене пјесме, већ да су то творевине подвргнуте Пушкиновом стваралачком генију, пјесму *Сестра и братъа* треба да посматрамо крећући се у таквим оквирима. У прилог чињеници да је Пушкин изузетан познавалац српског десетерца, иде и то да су од 119 стихова његовог превода 82 десетерци. Број слогова у осталим стиховима варира, највише је једанаестераца и деветераца, док дванаест и тринаест слогова имају само два стиха. Иако је чак у 82 стиха очувао силабичку структуру текста српског извора, Пушкин није као неки други преводиоци, који су се дословно придржавали метричке структуре оригинала, изгубио дух, фолклорност и смисао пјесме. Иако то није предмет овог рада, напоменућемо да одступања од фолклорних мотива, радње, теме и других битнијих карактеристика баладе такође нема. Када је ријеч о избору језичких средстава одређених изузетака у унутрашњој структури Пушкиновог превода ипак има.

⁶ Детаљан преглед метричких константи и ритмичких тенденција српског епског десетерца, те специфичности руског стиха, дао је проф. др Радмило Маројевић у књизи *Сербскія пѣсни Александра Востокова*.

Наслов баладе *Бог ником дужан не остаје* добро је познат израз српског говорног подручја.⁷ Питање због чега у наслову Пушкиновог превода имамо *Сестра и браћя* остаје у сјени различитих полемика. Претпоставићемо да Пушкин ни у погледу самог наслова није слијепо подражавао српски текст. Без обзира да ли су главни актери баладе (сестра и браћа) утицали на формирање самог наслова или је посредни неки други мотив, потпуно је јасно да овдје Пушкин-пјесник доминира у односу на Пушкина-преводиоца.

Неопходно је обратити пажњу и на сам почетак пјесме, гдје међу стиховима извора и превода проналазимо интересантну лингвокултуролошку појаву.

Два су бора напоредо расла, *Два дубочка* выростали рядом,
међу њима танковрха јела; Между ими тонковерхая елка.
то не била *два бора* зелена, Не *два дуба* рядом выростали,
ни међу њима танковрха јела, Жили вместе два братца родные:
већ то била два брата рођена: Один Павел, а другой Радула.
једно Павле, а друго Радуле, А меж ими сестра их Елица.
међу њима сестрица Јелица.

[Вук, 15-16]

[Пуш. 411]

Писац израз *два бора* замјењује изразом *два дубочка*. Прецизније речено, конструкцију веома честу у српским народним пјесмама замјењује конструкцијом карактеристичном за руско фолклорно подручје. *Дуб* је у преводу на српски *храст*, а не *бор*. У тексту извора имамо опште познат поступак поређења човјека са бором. Кроз српско (али и словенско уопште) народно предање очувала су се бројна митолошка и симболичка схватања дрвета *бора*. Негдје он ниче из тијела убијених, негдје из гробова праведника и љубавника, негдје је упориште којекаквих злих сила, а негдје отјелотворење самог божанства. (Чајкановић 1985: 38-40) Дакле, у српским стиховима два брата пореде се са два бора, а у преводу на руски са два храста (*два дубочка*). *Дуб* (храст) је у богатој фолклорној традицији и народном пјевању поштован као дрво над свим осталим у биљном свијету, као свето дрво и мјесто гдје су се вршили религијски обреди и приносиле жртве. Међутим, оно је прије свега представљало мушки симбол (принцип), оличење чврстине и снаге. Па ако томе додамо чињеницу да су се и у српском народном пјевању са бором поредиле готово искључиво мушке особе, можемо закључити да Пушкинов превод ни у једном погледу није оштетио смисао текста извора.

⁷ У њему је садржан мотив саме пјесме.

Неки руски фолклорни облици из текста Пушкиновог превода као што су *сад зелёный*, *нож злаченый*, *чистое поле*, *алые цветочки*, *белое тело*, *конь вороной*, *зелие* и др. такође заслужују посебну пажњу како са преводилачког тако и са лингвокултуролошког аспекта.

Погледајмо из примјера:

р. ј.

с. ј.

- сад зелёный

Вот Паплиха пошла *в сад зелёный* [Пуш. 412] она оде ноћу у *градину* [Вук, 16]

- нож злаченый

Осмотри ты *нож её злаченый* [Пуш. 412] извади јој *ноже од појаса* [Вук, 17]

В той руке теткин *нож золоченый* [Пуш. 414] а у руци *теткини ножеви* [Вук, 18]

- чистое поле

Выведи меня *в чистое поле* [Пуш. 413] изведи ме у *поље широко* [Вук, 17]

- алые цветочки

Выросли там *алые цветочки* [Пуш. 413] онђе расте *смиље и босиље* [Вук, 17]

- белое тело

Где осталось её *белое тело* [Пуш. 413] ђе је она *сама собом пала* [Вук, 17]

- конь вороной

Да зарезала *коня вороного* [Пуш. 412] те убоде *вранца* на ливади [Вук, 16]

-зелие

Я не знаю *зелия* такого [Пуш. 412] ја не знадем *биља од омразе* [Вук, 16]

Да је Пушкин мајстор поетског преобличавања не доказују само стихови које смо навели у овој групи (*Извади јој ноже од појаса / Осмотри ты нож её злаченый* и сл.) већ и многи други. Ненаметљиво, ни најмање не оштећујући текст који користи као извор, Пушкин сложене (веома често и тешко преводиве) фразе своди на просте, духу руске народне пјесме својствене синтагме (*Ђе је она сама собом пала / Где осталось её белое тело*; *Ја не знадем биља од омразе / Ја не знаю зелия* таког; *Буд ми закла коња на ливади / Извела ты коня вороного* и сл.), док, са друге стране, водећи се метриком или просто умјетничком слободом, на појединим мјестима «проширује» српски стих (*Она оде ноћу у градину / Вот Паплиха пошла в сад зелёный; А у руци теткини ножеви / В той руке теткин нож золоченый; Сестрица се брату кунијаше / Сестра брату с плачем отвечает* и сл.).

Стихове *Изведи ме у поље широко / Выведи меня в чистое поле* такође бисмо могли додатно објаснити. Придјев *чистый* у значењу у којем га

Пушкин овдје употребљава, са становишта савременог руског језика добија статус архаички обојене лексеме. Значење које има у Пушкиновом преводу „чистый... - поле, безлѣсье, ровный просторъ” (Даль 1980: 608) у савременом руском језику потиснуто је низом других значења. Међутим, у контексту наше анализе, срп. *поле широко* и рус. *чистое поле* можемо посматрати као еквиваленте међу сталним епитетима руске и српске народне пјесме.

Стихови *Онђе расте смиље и босиље / Выросли там алые цветочки* са становишта двију блиских, али ипак специфичних култура, такође су веома интересантни. У српском народном вјеровању и пјевању *смиље* (украшена биљка жутог цвијета) је прије свега дјевојачко биље и у комбинацији са босиљем (струкови босиљка) „представља чисту интензивну, а босиље мученичку љубав, док трње и коприва значе крвничку мржњу и пакост”. (Нишевљанин 1990: 201) То потврђују и сами стихови:

Ће је од ње капља крви пала,	Где попала капља ее крви
онђе расте <i>смиље и босиље</i> [Вук, 17]	Выросли там <i>алые цветочки</i> [Пуш. 413]

Ће је од ње капља крви пала	Где попала капља ее крви,
онђе расте <i>трње и коприве</i> [Вук, 18]	Выросло там <i>терње да крапива</i> ⁸ [Пуш. 414]

Погледајмо какво рјешење за *смиље и босиље* Пушкин проналази у оквирима руске фолклорне традиције и пјевања. *Смиље и босиље* Пушкин није дословно превео већ се определијелио за конструкцију својствену руској народној пјесми – *алые цветочки*. Ево како је придјев *алый* објашњен у једнојезичком рјечнику Владимира Даља: „татрс. свѣтло-, јарко-красный; самаго густаго цвѣта розы, јаркой (не золотистой) зари, багряный, багрецовый (не багровый), краски крови боевыхъ жиль. *Алая кровь; алый цвѣточекъ; алый восток*. Говор. болѣе о предметахъ и о цвѣтѣхъ пріятномъ, почему и милаго друга зовуть *аленькимъ дружкомъ... Алый цвѣтъ миль на весь свѣтъ...*” (Даль 1978: 12)

⁸ У вези са са културолошком позадином *смиља*, а и самих стихова пјесме, интересантна је једна претпоставка П. С. Нишевљанина: „... име *смиљ* није створено развијеним народним песништвом, а још мање књижевношћу... оно задира својим постањем у далеко раније векове. У народној песми *Бог ником дужан не остаје* народни песник вели, да из крви мученичке Јелице ниче *смиље и босиље*, а из крви зликовачке Павловице *трње и коприве*. Овде је симболика *смиља* већ коначно утврђена, и народни песник се и користио њоме као таквом.” (Нишевљанин 1990: 202)

Погледајмо стихове *Те убоде вранаца на ливади / Да зарезала коња вороного*. Умјесто једне лексеме *вранац* у преводу имамо просту синтагму *коњ вороной*. Пушкин се одређује за синтагматску варијанту у свим стиховима гдје је у тексту српског извора употријебљена ријеч *вранац*. При томе, изоставља један дио стиха (... *на ливади*). Иако и у руском језику имамо именицу (поименичени придјев) *вороной* у значењу „коњ вране, црне боје длаке, вранац”, свођење на просту синтагму уз изостављање једног дијела стиха Пушкин је вјероватно видио као најбоље метричко рјешење.

Стих *Ја не знадем биља од омразе* Пушкин такође изузетно поетски вјешто преводи као *Ја не знаю зелия такогo*. *Зелье* је ријеч која припада архаичном слоју лексике, а између осталог, има и значење „высушенная измельчённая трава, сбор, а также настой на травах, применявшиеся в старину как лечебное или отравляющее средство.” (2013: 140) Пушкин дословно није могао превести поетски много упечатљивију фразу текста извора, *биље од омразе*. По нашем мишљењу, значење ове, умјетнички изузетно снажне фразе српског народног пјесништва, објашњено је самим стиховима, а ако се вратимо на значење руске ријечи *зелье*, лако ћемо употпунити комплетну стиховну семантичку слику. *Биље од омразе* и *зелие* значењски много не одступају једно од другoга (и у једном и у другом случају ријеч је о травама које су се у старини, по народном вјеровању, користиле или као лијек или као отров, а неријетко су имале и чудотворне моћи), разлика је у граматичким формама и јачини поетске експресивности. Иако више са формалног аспекта, могли бисмо их окарактерисати и као лакуне или безеквивалентне лексиксичке јединице.

Што се тиче фолклорног облика *лютый змей*, напоменућемо да за њега постоји еквивалент у тексту извора, али уз једну битну напомену. Наиме, *змей* у значењу „змија” данас има статус архаизма, застарјеле лексеме. Претпоставићемо да је у том значењу пјесник овдје и употријебио, а не значењу – „змај, аждаја”. Такође, видимо да је код Пушкина овај облик изражен јединицом, а не множином као у извору, вјероватно у тежњи да се очува чувена унутрашња рима коју носе стихови српске усмене поезије.

В той траве *лютый змей* гнездится [Пуш. 413]

У трави се *љуте змије* легу [Вук, 17]

Иако није предмет наше расправе, у вези са употребом фолклорних елемената и умјетничком слободом Пушкинових превода, важан је и превод *Хасанагинице*, гдје дословно употребљава и оставља у преводу српску ријеч *љуба* (љуба). Исти принцип је примијенио и у овој пјесми:

Отвечает Радулова *љуба* [Пуш. 411] Ал’ говори *љуба* Радулова [Вук, 16]

*Кад то зачу млада Павловица,
она моли свога господара* [Вук, 18]
[Пуш. 414]

*Как услышала то молодая Павлиха,
Она молвила своему господину*

Управо у овим стиховима највише одступа од силабичке структуре баладе (први стих у преводу је тринаестерац, а други дванаестерац!)⁹. Поред изузетно значајне констатације да се наведеним стиховима „... појачава контраст и отварају токови следећег чина, што све даје сасвим одређену динамику драматизације радње, без чега би знатно била осиромашена веза између појединих епизода...“ (Шекара 2000: 62), морамо напоменути да у процесу превођења природа самог језика (у овом случају руског) понекад условљава поступке преводиоца.

Иако друге пјесме ове Пушкинове збирке нису биле предмет наше расправе, слободно можемо закључити да пјесма *Сестра и братња* најбоље афирмише чувеног руског писца и као преводиоца и као писца ствараоца.

4. Закључак

Веома шаролик концептуални, унутрашњи план *Пјесама Западних Словена*, изграђен на мистификацијама, преводима српских извора, те оригиналним дјелима, омогућио нам је да изаберемо управо превод *Сестра и братња* као предмет овог истраживања. Пушкин је мајсторски приступио специфичностима српског усменог стваралаштва, поставивши их у корелацију са руским. Овдје он обједињује српски и руски фолклорни колорит и снагом свога пјесничког умијећа потхрањује специфичности и једног и другог. Не одступа ни од народног, ни од индивидуалног. Покушали смо са различитих аспеката извршити анализу превода и текста извора, међутим, као најбитније овдје издвајамо преводни и лингвокултуролошки аспект анализе језичких јединица. Иако је степен блискости текста српског извора и превода изузетно висок, Пушкин није тежио дословном подражавању баладе због тога што је у том случају веома често долазило до непотребних нејасноћа, а понекад и потпуне неразумљивости превода. То га није спријечило да читаоцу пренесе потребну информацију, како граматичку тако и лингвокултуролошку. Превод *Сестра и братња* потврђује чињеницу да лош пјесник не може бити добар преводилац када је ријеч о дјелима оваквог типа.

Његове *Пјесме Западних Словена* представљају врхунац у једној вјековној традицији његовања и очувања фолклорног наслеђа словенских народа у руској науци и књижевности. Пушкинови преводи руском читаоцу

⁹ Већ смо рекли да дванаест и тринаест слогова имају само два стиха Пушкиновог превода. То су управо ови стихови.

изузетно вјеродостојно представљају и ону другу страну великог словенског фолклорног богатства– српско народно стваралаштво.

Извори

Караџић 1972: В. С. Караџић, *Српске народне пјесме II*, Београд: Нолит.
Пушкин, А. С. *Песни западных славян*. http://www.rvb.ru/pushkin/01text/01ver sus/0423_36/1834/0594.htm 29. 8. 2015.

Литература

- Баско, Андрејева 2011: Н. В. Баско, И. В. Андреева, Словарь устаревшей лексики, Москва: АСТ-ПРЕСС.*
- Даль 1978: В. Даль, Толковый словарь живого великорусского языка, том I и IV, Москва: Русский язык.*
- Лопатин, Лопатина 2011: В. В. Лопатин, Л. Е. Лопатина, Толковый словарь современного русского языка, Москва: Российская академия наук, ЭКМО.*
- Маројевић 1987: Р. Маројевић, «Сербскія пьсни» Александра Востокова, Горњи Милановац: Дечје новине.*
- Московљевић 2000: М. Московљевић, Речник савременог српског књижевног језика с језичким саветником, Београд: Гутенбергова Галаксија.*
- Нишевљанин 1990: П. Софрић Нишевљанин, Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба, Београд: БИГЗ.*
- Пенчић 1974: С. Пнчић, «Хасанагиница» у Пушкиновом препеву, Научни састанак слависта у Вукове дане, 4/1, МСЦ, Београд, 531 - 539.*
- Путилов 1974: Б. Путилов, Јужнословенска балада и руска култура, Научни састанак слависта у Вукове дане, 4/1, МСЦ, Београд, 217 - 243.*
- Пушкин 1975: А. С. Пушкин, Евгеније Оњегин, Београд: Просвета.*
- Пушкин 1979: А. S. Puškin, Lirika, Beograd: Rad.*
- Речник МС 2007: М. Вујанић и др., Речник српскога језика, Нови Сад: Матица српска.*
- Речник 1975: Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књига I и II, Београд: САНУ.*
- Станковић 2008: Б. Станковић, Руско-српски речник, Нови Сад: Прометеј.*
- Толстој 1970: И. И. Толстой, Сербскохрватско-русский словарь, Москва: СОВЕТСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ.*

Чајкановић 1985: В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд: СРПСКА КЊИЖЕВНА ЗАДРУГА.

Шекара 2000: Л. Шекара, *Српска народна пјесма у руској књижевности 19. вијека*, Бања Лука - Српско Сарајево: Академија наука и умјетности Републике Српске.

Милица Б. Чамур

КОНФРОНТАЦИОННИЙ АНАЛИЗ ПЕРЕВОДА *СЕСТРА И БРАТЪА А. С. ПУШКИНА* И ПОДЛИННИКА *БОГ НИКОМ ДУЖАН НЕ ОСТАЈЕ*

Резюме

Очень разнородный внутренний концепт *Песен западных славян*, построенный на основе различных источников позволил нам выбрать именно стихотворение *Сестра и братъа* предметом исследования. Пушкин очень умело, мастерски, приступил изучению сербского фольклорного творчества и сопоставил его со русским. Здесь Пушкин объединил сербский и русский фольклорный колорит и, благодаря своему поэтическому умению, сохранил особенности и одного и другого. Он не отступил ни от народного ни от индивидуального. Мы старались сравнить перевод и подлинник в разных аспектах, но здесь самыми важными показались педеводный и лингвокультурологический аспект исследования языковых единиц. Хотя степень близости этого перевода к оригиналу весьма поразителен, Пушкин не стремил к буквальному копированию подлинника, потому что оно очень часто приводит к неясности или даже полной непонятности перевода. Но это не помешало ему обеспечить передачу информации во всех деталях, грамматических и лингвокультурологических. Перевод *Сестра и братъа* полностью подтверждает, что плохой поэт не может быть хорошим переводчиком, когда речь идёт о произведениях такого типа.

Песни западных славян считаются одним из лучших произведений в многолетней традиции хранения фольклорного наследия славянских народов в русской науке и литературе. Пушкинские переводы русскому читателю полностью достоверно представили другую сторону огромного славянского фольклорного богатства- сербское народное творчество.

МЈЕРЕ ЗАШТИТЕ ПИСАНЕ БАШТИНЕ

Апстракт: Баштинска грађа у одмаклим процесима природног старења, лош квалитет папира уз повећање броја читалаца и корисника библиотечких збирки и архивске грађе – намећу обавезу подизања свијести о рањивости писане ријечи. Обавезу чувања писане баштине имају Законом дефинисане установе заштите, а за опстанак националне баштине неопходна је координација планова заштите на националном, регионалном, струковном и институционалном нивоу. У раду је посебна пажња посвећена мјерама превентивне заштите као најодговорнијем и економски најисплативијем приступу очувању ове грађе. Ту се, поред правно-административних, подразумевају и техничке мјере заштите (у вези са амбијенталним условима, патологијом књиге, неутрализацијом, рестаурацијом и конзервацијом, као и реформирањем). Одговоран приступ писаној баштини поред заштите подразумева препознавање и категоризацију баштинске грађе. У том процесу библиотеке имају значајну улогу и пред њима су озбиљни задаци и велика одговорност.

Кључне ријечи: писана баштина, превентивна заштита, правно-административна заштита, амбијентални услови, патологија књиге, неутрализација, рестаурација и конзервација, реформирање

1. Појам и значај писане баштине

Међународни пројекти који се тичу писане баштине могли би донекле навести на закључак да смо постали свјесни рањивости писане ријечи. Баштинска грађа у поодмаклим процесима природног старења, лош квалитет папира² те повећање броја читалаца и корисника библиотечких збирки и архивске грађе – допринијели су подизању свијести да оно времена што је овој грађи остало пажљивим руковањем и чувањем може бити само мало продужено. Везујући човјекову рационалну и емотивну компоненту, културна баштина представља својеврсну документацију о постојању и идентитету једног народа у одређеном просторно-временском оквиру као и о вјеродостојности његове националне историје. „Ona je, poslužimo li se veoma sažetom

¹ vanja.smulja@gmail.com

² „Much of the paper stock manufactured after 1850 is highly acidic, is becoming brittle, and will self-destruct in time“ (IFLA: 8).

definicijom, vrijednost prošlosti koju prepoznajemo u sadašnjosti da bismo je očuvali za budućnost.” (Мароевић 1998: 3). Као производ друштва, свједок је времена и простора у којем настаје, а како проток времена оставља трагове на свему, тако утиче и на деградацију материјала од којег је саздана културна баштина. Истовремено, контекст у којем предмети живе изазива намјерне и ненамјерне промјене изгледа, структуре и значења предметног свијета који нас окружује.

Културна добра законом су дефинисана као „ствари и творевине материјалне и духовне културе од интереса за Републику Српску које уживају посебну заштиту овим законом. (ЗКД: чл. 2). Чланом 3. прецизирано је „Културна добра могу бити непокретна и покретна“ а према својствима из става 2. овог члана, покретна културна добра су: умјетничка дјела и историјски предмети, архивска грађа, филмска грађа и стара и ријетка књига. Писана баштина подразумијева дакле све писане трагове који су специфичан израз људског духа без обзира на подлогу на којој су и средства којим су писани, дакле књиге, рукописе, дипломатичку грађу и епиграфске споменике. Више пројеката и програма промовисања културне баштине човјечанства имало је за циљ првенствено подизање свијести о вриједности баштине, њеном значају за идентитет, како појединца тако и народа као и о њеној улози у културној историји неког града, регије, државе. Појам баштине у њима је актуелизован са више аспеката, а један од њих је и заштита.

Установе заштите, како су именоване Законом о културним добрима, у којима су похрањене есенције елемената баштине или које су директно одговорне за бригу о њима овим добијају нову улогу и изузетну одговорност (уп. Бабић 2007: 22). За опстанак националне баштине, неопходна је координација планова заштите на националном, регионалном, струковном и институционалном нивоу. Нереално је очекивати да библиотеке и архиви обаве тај задатак сами и да успјешно ријеше техничке и финансијске проблеме заштите на националном нивоу, каже се у приручнику IFLA-е посвећеном овим проблемима. На питање „Ко је одговоран?“ у приручнику је одговорено са „Сви су одговорни“ али то у нашој средини неминовно добија значење „Одговоран је неко други“.

Објекти и предмети који данас за нас имају споменичку вриједност некад су били валоризовани искључиво према својој употребној вриједности и намијењени потребама свакодневног живота. У так-

вом окружењу ријетко је сачуван њихов физички интегритет, а чак и када јесте, вријеме је учинило своје. Задатак установа заштите (прикупљање и чување баштинске грађе) заправо је у колизији са њиховом сврхом (Радосављевић, Петровић 2000: 149) јер грађа се прикупља и чува да би садашње и будуће генерације читалаца и истраживача могле да је *користе*. Тај проблем је најизраженији управо са писаном баштином јер се архивска и библиотечка грађа из читаонице³ у депо често враћа с читавим низом нових оштећења.

2. Превентивна заштита као одговоран приступ очувању писане баштине

Према Радосављевићевој „Појам *заштите културних добара*, у најширем смислу, подразумева очување историјског, културног, естетског и физичког интегритета културних добара за будућа поколења. Иза то мало речи стоји процес који се састоји од правне, стручне и техничке (физичке) заштите.“ (2000: 113).

Процес природног старења је неминован, почиње заправо већ у тренутку настанка грађе, али када се одвија неометано предвидљивог је интензитета и брзине. У почетку тече непримјетно али послјије извјесног времена постаје видљив и напосљетку очигледне посљедице старења бивају разлог даље неупотребљивости ове грађе. UNESCO је у сарадњи са међународним библиотечким и архивским организацијама у два наврата спровео истраживање које показује да су преовлађујући узроци оштећења, (не рачунајући ратна разарања): ватра (случајна и намјерна), вода (споља и изнутра), земљотрес, грађански немири, бактерије, инсекти и глодари, плијесан и влажност, лош смјештај, немарност, непримјењивање или неодговарајућа примјена рестаурације, уништење по налогу власти или неовлашћено уништење. „Када се анализирају ови узроци и њихов редослед, види се да иза свега стоји човек: онај коме културна добра служе и коме су поверена на чување.

³ „Читаоница је, сама по себи и без активног удјела корисника, место високог ризика. Да би читаоци могли комотно да раде, неопходно им је осветљење, и то комбиновано, дневно и вештачко, од 500 до 700 лукса што је 6–10 пута јаче од дозвољеног за грађу у просторијама за њено чување. Борављење много људи у ограниченом простору, с друге стране, онемогућава одржавање стабилних амбијенталних услова у распону оптималних вредности“ (Радосављевић, Петровић 2000: 150).

Закључимо, дакле, да је грађа у сваком тренутку двојако угрожена: од природног старења и *непримереног поступања*. “ (Радосављевић, Петровић 2000: 114).

Систем физичке заштите покретних културних добара може ефикасно да функционише само ако почива на превентивним мјерама које се спроводе на три различита поља, административном, превентивном и пољу рестаурационе заштите (односно правном, стручном и техничком), и то на три нивоа, нивоу државе, институције и одјељења.

2.1. Правно-административна заштита

Правно-административни вид заштите баштинске грађе се манифестује на два начина: кроз увођење стандарда⁴ с једне и категоризацију грађе као културног добра, с друге стране. За писану баштину увођење стандарда за трајни папир⁵ *ISO 9706 (1994) Папир за документе – услови за трајност* и обезбјеђивање услова за поштовање стандарда за чување различитих врста грађе који већ одавно постоје⁶

⁴ Када се говори о стандардима, онда њихово формално постојање не значи много уколико држава не обезбиједи услове за њихово спровођење и не инсистира на поштовању истих.

⁵ Централни институт за патологију књиге 1983. је завршио нацрт „normativa za kartonske materijale namenjene restauraciji i konzervaciji zaštićene građe“ с циљем да се произвођачи наведу да производе материјал који ће бити дуготрајан и постојан а неће бити штетан за рестаурирану грађу. Нацртом је предвиђено да сваки лист картона намијењен таквој употреби мора посједовати водени жиг који ће садржати ознаку „дуготрајно за конзервацију“ и имати ове карактеристике: неутралну рН вриједност (око 7), алкалну резерву већу од 1,5 % тежине, да се састоји од целулозних влакана памука (изричито су забрањени лигнин и хемицелулоза, како она четинарског, тако и листопадног порекла), да степен полимеризације (dp) не смије бити мањи од 900, да не смије лако да жути нити да садржи извјесне метале (нпр. бакар) док проценат неких других метала (нпр. проценат гвожђа и алуминијума) мора да буде строго ограничен (Ђардуло 2005: 94). Десет година касније стандард за трајни папир ISO 9706 је нешто ригорознији и захтијева рН између 7.5 и 10, алкалну резерву 2%, *капа* број којим се означава отпорност на оксидацију испод 5, отпорност на кидање 350 mN за све папире преко 70 gr/m² и симбол којим се трајни папир означава. (IFLA : 72).

⁶ Стандарди који су у вези с библиотечком грађом, поред оног за трајни папир ISO 9706 Information and Documentation – Paper for Documents – Requirements for Permanence наведени у приручнику IFLA-е су: ISO JCT 1 Information Technology, ISO TC 6 Paper, Board and Pulps, ISO TC 21 Equipment for Fire Protection and Firefighting, ISO TC 37 Terminology (Principles and Coordination), ISO TC 42 Photography, ISO

су од круцијалне важности. Иако Закон о културним добрима постоји од 1995. године категоризација писане баштине, због непостојања Регистра културних добара ове врсте стоји у мјесту већ годинама. Статут ЈУ Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске, као централне установе заштите, у оквиру функције националног интереса предвиђа бригу о писаној баштини⁷ и представља позитиван примјер овог вида заштите. Поред наведеног, изградња намјенских зграда, обука кадра и намјенско финансирање дио су превентивне заштите на државном нивоу јер ови облици активности превазилазе могућности и надлежности и струковног и институционалног нивоа дјеловања.

2.2. Техничке мјере превентивне заштите

Превентивна заштита на нивоу установе подразумијевала би безбједан трансфер докумената и књига до архива, односно библиотеке, безбједан смјештај у установи као и ригорозну контролу безбједности у свим фазама чувања, излагања и кориштења. Затим обезбјеђивање амбијенталних услова према стандардима, кориштење одговарајуће опреме за паковање, препакивање и препевезивање од материјала по тачно утврђеним спецификацијама, израду репродукција у циљу повлачења оригинала из употребе, безбједно руковање, израду плана заштите у ванредним ситуацијама као и плана набавке репроматеријала. На нивоу Одјелења планом предвиђене активности заштите биле би: припрема грађе за смјештај у депоу, контрола стања и одржавање, израда и строга контрола спровођења упутства о руковању грађом у читаоници као и обука за рад на превентивној заштити. Показало се ефикасним кориштење видео материјала и слајдова у обуци као и трајно постављање постера на зидовима читаонице који подсјећају на то и шта и како треба да се ради (в. Радосављевић, Петровић 2000: 169-170). Чак и каталогизација једног документа доприноси његовом бољем чувању. Библиотека која жели да сачува своје наслеђе морала би да посједује детаљан опис библиотечких јединица које чува.

TC 46 Information and Documentation, ISO TC 47 Chemistry, ISO TC 61 Plastic, ISO TC 92 Fire Safety, ISO TC 120 Leather, ISO TC 122 Packaging, ISO TC 146 Air Quality and ISO TC 171 Document and Imaging Applications.

⁷ В. чл. 17, став 8 односно 17/8, 18/8, 18/9 у оквиру функције општег интереса, као и чл. 22, ставови 1 и од 4 до 20 у оквиру функције заштите културног добра (Статут 2012: 6–9).

Уз поштовање међународних стандарда, каталошки листић за овакву грађу би морао да буде још исцрпнији да заправо „ne treba uzalud da vadimo sa police knjigu za koju nam je dobro urađen kataloški listić već pokazaо da nam ne treba.“ (Ђардуло 2005: 29–30). Стога, на институционалном нивоу треба да у писаном облику постоје смјернице за каталошки опис грађе са својствима споменика културе. Сви фактори, нарочито економски говоре у прилог превентивне заштите.⁸ Поред услова чувања одређених стандардима постоји читав низ здраворазумских мјера које би саме по себи биле довољне бар толико да додатно не угрожавају грађу. То би било редовно чишћење, не редистрибуција него заиста уклањање прљавштине, одржавање депоа, стабилних климатских услова и чистоће у њему, (провјетравање у прољеће кад је сув дан прије подне; љети кад је сунчан дан и кад дува, прије подне; у јесен кад је суво између 9 и 14 сати, никад рано ујутро због високе влажности; зими кад је сув, сунчан дан) и пажљиво поступање са овом грађом, кориштење микрофилмова и копија умјесто оригинала (редовну употребу и путујуће изложбе), обавезна аклиматизација материјала који се чувају на нижим температурама⁹ и сл. Приликом смјештаја, руковања и транспорта треба слиједити примјере добре праксе проишле из дугогодишњег искуства.¹⁰

⁸ Mnogo je jeftinije nabaviti potrebne filtre za prozorska stakla spremišnih prostoriја, nego restaurirati ono mnoštvo dokumenata koje će, nakon nekog vremena izlaganja sunčanом svjetlu, biti jako оштећени“ (Дадић, Сарић 1973: 113).

⁹ За ацетатни филм у боји, фотографије у боји и магнетне траке потребно је 48 сати аклиматизације прије уношења у топлије просторије. (Радосављевић, Петровић 2000: 113).

¹⁰ Пожељно је да су полице, урађене по мјери и одигнуте 10 цм од пода, да имају поклопац и изнад посљедњег реда књига, да не стоје директно уз зид, да су књиге одмакнуте од леђа полице и подупрете држачима за књиге; да платнени повези не стоје уз кожане, да су веће књиге постављене хоризонтално и тако да се наслови виде с хрпта те да се књига може идентификовати без помијерања с полице; да велике књиге не стоје на малим; да се књига не вуче за главу приликом узимања с полице; да не треба носити више књига одједном него онолико колико се чврсто може држати обема рукама; да колица имају гумене тачкове који смањују вибрације и оградице на ивицама које књиге чувају од испадања.

2.2.1. Амбијентални услови

Књига се састоји од више дијелова,¹¹ књижног блока и увеза,¹² који су направљени од различитих материјала и који се различито понашају при истим амбијенталним условима тако да приликом одређивања оптималних услова чувања треба водити рачуна о томе шта је приоритет. Постављање хемијских насупрот механичким оштећењима и садржаја насупрот предмету документа су аргументи који се морају пажљиво размотрити приликом одређивања температуре и релативне влажности који би највише користили одређеној колекцији. Не постоје идеални услови за чување различитих врста библиотечке грађе на једном мјесту. Али утврђене су вриједности основних амбијенталних параметара¹³ који специфичне промјене у материјалима своде на најмању мјеру. „Da bi neka biblioteka jedinica zadržala karakteristike koje će omogućiti njeno korišćenje za duži period, često se pribegava dugim i skupim postupcima restauracije, nakon čega ceo postupak biva anuliran time što se delo vraća u istu nezdravu sredinu, a ona je upravo zato što u njoj ne postoje uslovi koji bi omogućili takvo dugotrajno čuvanje i prouzrokovala oštećenja koja su, u tom trenutku potpuno beskorisno, već sanirana“ (Ђардуло 2005: 49). И о томе посебно треба водити рачуна.

Различити аутори¹⁴ препоручују различите оптималне вриједности температуре, али се оне крећу у распону од 14 до 20° С. При томе је одржавање константних вриједности температуре битније од прописаних параметара, јер су управо температурне осцилације оно што покреће хемијске реакције у материјама. Истраживањима је доказано да повећање температу-

¹¹ „Gornji dio knjige zove se glava, donji dio noge ili podnožje knjige. Dio gdje se korice graniče s hrptom zove se pregib. Dijelove korica koji strše iznad knjižnog bloka nazivamo bridovima ili rubovima. Dva prva i dva posljednja lista, od kojih je po jedan nalijepljen na korice, zovu se podstava. Materijal kojim su korice izvana oblijepljene nazivamo presvlakom. Vezice su komadići končane špage, na koje se knjiga šije kod uvezivanja. Njima se arci međusobno povezuju, od njih knjiga dobija svoju čvrstoću. Zaglavna, na rubu okrugla tkana vrpca, nalijepljena kod boljih uveza na glavi i nogama hrpta knjižnog bloka, daje bloku čvršću povezanost. Izbočene vezice na hrptu zovu se rebra“ (Чучковић 1956: 39).

¹² Врсте повеза према квалитету: меко картонирани непресвучени повез, тврдо картонирани пресвучени, полуплатно са или без натписа на хрпту (пресвучени су платном само хрбат и углови), потпуни платнени увез с хрптеним натписом, полукожни увез с хрптеним натписом и читави кожни увез с хрптеним натписом. Хрптени наслови се стављају само на боље повезе. Ако је наслов дуг и не може стати хоризонтално слова се пишу од подножја књиге према глави. (в. Чучковић 1956: 39).

¹³ За контролу и регулисање амбијенталних услова користе се термохигрографи и полиметри.

¹⁴ Ђардуло препоручује идеалну температуру у распону од 15 до 18° С.

ре за $9,8^{\circ}\text{C}$, при истим осталим условима, двоструко убрзава хемијске реакције.¹⁵ Али овдје треба имати у виду да ниједан амбијентални параметар нити иједан хемијски просец нису изоловани. Тако температурне осцилације мијењају релативну влажност која има снажан утицај на потенцијалне хемијске а и биолошке претње.¹⁶ Поред тога, посљедица повишења температуре у једном тијелу „може бити и промјена агрегатног стања или промјена волумена тијела. Ове контракције и експанзије тијела, ако су учестале, доводе до пуцања материјала. Осим тога, ако тијело садржи одређену количину воде или неке друге твари, повишењем температуре много већи број молекула те твари постићи ће довољну брзину и кинетичку енергију да испари. Повишењем температуре знатно се убрзава бјежање омекшаваћа из пластичних маса; затим, тијело лако губи највећи дио инкорпориране воде или других отапала. То доводи до поремећаја његове нормалне структуре. (Дадић, Сарић 1973: 67). Посљедице термалне деградације¹⁷ ових збивања у молекули целулозе манифестују се кроз кртост и димензионалне деформације хартије, пергаментa и коже и то је веома често видљиво на књигама, било да је у питању грађа која има баштинску вриједност или не. Највећи проблем у вези са чувањем писане баштине су управо температурне осцилације, које директно изазивају осцилације у релативној влажности ваздуха и посредно осцилације воде у материјалима.¹⁸

Вода, у свим облицима, изражена кроз релативну влажност ваздуха просторије у којој се збирка чува или кроз садржај воде у конкретним јединицама грађе, најзначајнији је фактор микроклиме. Наиме, материјали од којих се састоји библиотека грађа, су најчешће природне материје које су саме по себи хигроскопне¹⁹ и у себи увијек садржавају одређену количину

¹⁵ И обрнуто, пад температуре успорава брзину деградације. За сваки пад температуре од 10°C брзина деградације се преполови. (IFLA: 24).

¹⁶ Уз то „vodena para modificira utjecaj svjetla na papir ali ne jednako na sve vrste papira. Dok ubrzava utjecaj svjetla na papir od pamuka, usporava isti utjecaj na papir sačinjen od drvenjače.“ (Дадић, Сарић 1973: 64).

¹⁷ „Наиме као резултат загревања хартије (целулозе) настаје њено пресушивање, а ако постоји довољно активационе енергије може доћи и до стварања попречних веза између две ОН групе у ланцима целулозе. Што се ствара више ових попречних веза, утолико хартија постаје крућа и кртија.“ (Радосављевић, Петровић 2000: 54).

¹⁸ Повећањем количине воде у папиру влакна бубре, и то тако да се промјер повећа и до 30% а дужина за око 1%. Према томе, ако се релативна влажност околног ваздуха повећа за 10% лист ће претрпјети димензионалну деформацију од око 0,1%. Како и љепила бубре, долази и до сљепљивања листова. (в. (Дадић, Сарић 1973: 64).

¹⁹ То значи да могу да упијају влагу из ваздуха уколико су превише суви или да испуштају влагу у околину уколико је ваздух превише сув. Хартија, на примјер, кад упије влагу шири се, а кад је отпусти, осуши се и скупи. Кожа и пергамент су нешто опторнији јер колагенска влакна дермалног слоја донекле трпе ширења и скраћивања.

воде.²⁰ Хемијски процес који је за хартију најштетнији је разлагање услед дејства воде који се зове хидролиза²¹ а оштар и опор мирис који се осјети приликом листања неке старе књиге свједочи о њеној појави. При релативној влажности 60–65% хартија садржи 5–7% влаге и тада је механички најотпорнија.²² Релативна влажност испод 40% изазива кртост и ломљење хартије а изнад 75% омогућава развој плијесни и бактерија, убрзано пропадање (услед убрзаних процеса оксидације целулозе кисиком и хидролизе киселинама) као и бубрење хартије, док велика колебања влаге изазивају деформацију листа хартије. (Радосављевић, Петровић 2000: 57). Како колаген у пергаменту није стабилизван додатним попречним везама, његова механичка својства се лакше мијењају. Промјене су најизраженије у вези с дехидратацијом, али и повишена влажност, преко 65%, у пергаменту убрзава хидролизу колагена.²³ При томе брзина хидролитичког разлагања умногоме зависи и од рН вриједности.²⁴ Поред хидролизе, повећана влажност чини да се листови пергамента набирају и постају таласести. Старење коже се обично се одвија преко оксидативних реакција штавила и утицаја сумпор-диоксида

²⁰ Према Ђардулу, „sadržaj vode u materijalima se izražava u procentima težine. Na primer, na 20° C hartija, u zavisnosti od svog sastava, sadrži vodu u iznosu od 9 do 14 odsto svoje težine; ovu vrednost bi, ukoliko je to moguće, trebalo održavati konstantnom“ (2005: 52). Поред тога „у зависности од стања и амбијенталних услова, целулоза може да садржи различите количине воде везане на три начина: 1. Структурна вода – једномолекуларни слој воде у аморфним областима, који се гради већ за време самог формирања влакна. Овај слој воде је чврсто везан за влакна и не може се лако уклонити. Може да буде уклоњен тек загревањем целулозе изнад 100° С; 2. Поред структурне воде, под везаном водом подразумева се и влага коју целулоза апсорбује из влажне околине у облику паре или је упија у течном стању. Ова вода изазива бубрење и може се сва уклонити сушењем и без загревања, само чувањем у сувом амбијенту (испод 30% релативне влаге), јер је слабо везана. Ако се целулоза држи на овако ниској влажности, потпуно ће се осушити; 3. Вода која је врло слабо везана (вишак воде) може се елиминисати притиском или центрифугирањем.“ (Радосављевић, Петровић 2000: 55–56).

²¹ „Dejstvo vode zapravo dovodi do odvajanja molekula celuloze, što uzrokuje kidanje β-glukoznih veza. Praktično već i sama voda (H₂O) a samim tim i vlaga koju celuloza upija, može da otpusti dva jona (disocijacija vode), što znači H⁺ (atom vodonika) i OH⁻ (hidroksilna grupa) koji se mogu kombinovati s česticama zagađenja iz vazduha i sa supstancama koje se dodaju prilikom pravljenja drvene smese, a najviše u fazi izbeljivanja (hlor i njegovi derivati).“ (Ђардуло 2005: 113).

²² Према Ђардулу, садржај воде у папиру не би смио бити нижи од 4,5 %, јер у том случају би га губитак воде учинио кртим и ломљивим.

²³ При ниској релативној влази, од 60% или нижој, хидролитичко разлагање је споро. При повећању релативне влаге и температуре, као и при снижавању рН, деградација се убрзава.

²⁴ Како је пергамент због обраде алкалан у слабо киселој средини разлагање је убрзано.

из ваздуха. Због специфичног начина прераде (обрада с кречом) пергамент је, у односу на кожу, стабилнији, и на загађење из атмосфере и на оксидативне промјене. Код књига најпре упијају влагу ивице листова, па се због тога увијају. Ове су промјене реверзибилне до одређене границе, али се ни тад листови неће сами по себи изравнати при повратку на нормалан садржај влаге (в. Радосављевић, Петровић 2000: 36). Дакле, поменути два фактора, појединачно и у интерреакцији, узевши у обзир и период изложености, значајно утичу на креирање здравог окружења за грађу коју желимо сачувати. У њему је неопходно избјећи: температуру вишу од 20° С (јер до напада микроба долази углавном на температурама између 20 и 30° С); релативну влажност вишу од 65% (јер је за микроорганизме вода елеменат од виталног значаја); релативну влажност нижу од 45% (која на књизи изазива изузетно тешка оштећења као што су лом хрбата, цијепање спојева, одвајање корица итд.) и проценат воде у материјалима виши од 8 до 10% њихове тежине (за кожу виши од 15%).

Дјеловање свјетлости као узрока разарања лежи у томе што извјесни дијелови спектра²⁵ посједују особину да сами или у присуству других чинилаца (на примјер, влаге и кисеоника) извјесне реакције убрзавају или их чак изазивају у разним материјама.²⁶ Предмети изложени сунчевом свјетлу и/или вјештачким изворима свјетлости истовремено су изложени свим врстама зрачења што убрзава процес пропадања органских једињења од којих су направљени материјали за писање и због чега материјали постају слабији, хартија почиње да жути, долази до депигментације (губљења боја), разградње влакана и губитка једног дијела целулозе.²⁷ Дакле, треба имати на уму да је дневна свјетлост, много (чак 14 пута) штетнија за изложени материјал од

²⁵ „Ултравioletне радијације и видљива светлост таласних дужина од 400 до 500 nm изазивају блеђење, обезбојавање и структурна оштећења.“ (Радосављевић, Петровић: 2000: 155).

²⁶ „Light is energy and energy is required for chemical reactions to take place“ (IFLA: 27). „Stark 1908. i Einstein 1912. примјенили су концепцију кванта енергије на фотокемичке реакције. Тако је настао принцип: да сваки квант зрачења, што га молекула апсорбира, активира молекулу у примарни стадиј фотокемичког процеса. Активирана молекула не подлијеже нужно кемичкој реакцији. У неким случајевима, међутим, активирана молекула може преко ланчаног механизма изазвати реакције низа других молекула. Принцип квантне активације не смије никад бити интерпретиран тако да молекула доживљава кемичке промјене (реагира) за сваки апсорбирани квант зрачења (енергије).“ (Дадих, Сарић 1973: 62).

²⁷ Док ултраљубичаста зрачења имају већу моћ проласка кроз тијело или заштитне материје (као што су заштитна стакла на изложбама) и стога више од осталих врста зрачења доприносе пропадању органских предмета, трајање и интензитет видљивог зрачења, према Бардулу, могу се смањити употребом *cool beam* рефлектора или неонских лампи, чиме се може поништити или смањити и инфрацрвено зрачење (бар оно природног поријекла), које подразумијева и неизбежан пораст температуре.

сијалице са ужареним влакном, да се хемијске реакције инициране изложеношћу свјетлом настављају и након што извор свјетлости буде уклоњен²⁸ и материјали стављени у мрак, да су оштећења изазвана свјетлошћу неревверзибилна а ефекат свјетлости кумулативан те да се последице фотохемијског разлагања не могу уклонити. Оно што може да се уради је да се видљиво зрачење смањи²⁹ и да се против невидљивог зрачења постави заштита у виду филтера,³⁰ да се обоје стакла или бар поставе застори на прозорима. При томе треба водити рачуна о трајности филтера (пошто су они ефикасни свега неколико година, па редовна провјера и мијењање такође представљају мјеру заштите), као и о избору боје.³¹ Поред тога, у магацинском простору, када се у њему не ради, треба гасити свјетла. Када су у питању веће просторије расвјета може бити организована тако да постоји шалтер за сваки дио просторије, чиме не би непотребно била излагана свјетлу сва грађа. Када су у питању рукописи, поготово они писани танинским мастилом које је нарочито осјетљиво на свјетлост, приликом одређивања оптималних услова чувања и кориштења, треба више водити рачуна о угрожености садржаја, одн. текста, него саме подлоге.

Још један чинилац микроклиме окружења у коме се књиге чувају а чије присуство може да доведе до хемијске разградње и развоја биолошких агенаса јесте прашина. Прашина има хетероген и промјењив састав: у њој се налазе јаја инсеката, споре гљива, бактерије и хемијске честице различитог поријекла и природе, које у комбинацији са осталим чиниоцима могу много наштетити библиотечкој грађи.

О опасностима које пријете у виду пожара, поплава³² и других катастрофа, нећемо много говорити. Поред противпожарних³³ врата и зидова

²⁸ „После блеђења на површини, фотохемијска реакција се наставља и траје до потпуног разарања грађе, уколико се дејство светлости не спречи“ (Радосављевић, Петровић 2000: 52).

²⁹ Скоро сви приручници савјетују да за грађу коју баштине библиотеке видљиво зрачење не би требало да прелази 50 лукса. При томе треба имати у виду да радно освјетљење износи 300-500 лукса.

³⁰ Ултраљубиачасти (UV) и инфрацрвени (IC) филтери данас се могу набавити и у форми самолепљиве фолије која се поставља на прозор или заштитна стакла на изложбама.

³¹ „Najprikladnija je za tu svrhu tamnonarančasta boja. Pokusima je dokazano da ona smanjuje štetno djelovanje sunčanih zraka 120 puta, što će reći drugim riječima, da šteta koja bi nastala kraj običnog bezbojnog stakla na prozorima nakon godinu dana, nastupa kod narančastog stakla nakon 120 godina“ (Чучковић 1956: 24–25).

³² Новија литература у случајевима поплава препоручује тренутно замрзавање сквашеног материјала, који се затим, дио по дио одлеђује за рестаурацију.

³³ Она имају ознаку REI. „Ovom skraćenicom označava se građevinski materijal koji tokom određenog perioda označenog brojem minuta otpornosti (60 za jedan sat, 120

какви би морали да постоје бар у просторијама у којим се чува грађа са својствима споменика културе, и прописаног броја исправних апарата за гашење пожара,³⁴ основни вид превентивне заштите почива на добро урађеном Плану заштите у ванредним ситуацијама.

Што се тиче мање значајних проблема чувања грађе који се рјешавају спајалицама, штипаљкама за хартију, љепљивим тракама, омотима, ластичима, означивачима страница и слично, они могу прерасти у велике проблеме уколико се користе неодговарајућа помагала (нпр. металне шпенадле или игле које почну рђати; или пластични омоти који, будући да „не дишу“ као хартија проузрокују стварање неодговарајуће микроклиме и стварају електростатичка поља која привлаче више прашине; или еластичне траке које се, поред тога што не држе, временом залијепе за материјал; или означивачи страница од киселе хартије који испуштају киселину, с једне, а уколико их има више, истежу и деформишу повез, с друге стране). Умјесто тога треба користити пластичне спајалице и штипаљке, испробану и поуздану љепљиву траку, алкалну хартију за паковање и коверте, фасцикле и корице од трајнијег картона који ће заштитити издања и списе, меке узице од лана или конопље за увезивање одвојених листова и, коначно, танку хартију за одвајање страница рукописа од посебног значаја и вриједности. Омоти и кутије су од круцијалне важности јер штите грађу и приликом руковања и транзита и кад је већ на полици. У случају ватре, дима и воде у стању су добро да сачувају грађу од опасности. Поред тога, од свакодневних претњи је штите тако што држе напољу свјетло и праšину и што се понашају као пуфер приликом колебања промјена амбијенталних услова и атмосферског загађења.

2.3. Патологија књиге

Оштећења која се јављају на писаној баштини могу се лакше групирати према факторима који их изазивају, него према природи оштећења. Радосављевић их дијели на биолошка, која изазивају микроорганизми (фунги и бактерије) инсекти и глодари; оштећења која настају услед физичких чинилаца (као што су сунчева свјетлост, топлота, прашина и други) и хемијских

za dva sata itd.) treba da očuva svojstva mehaničke stabilnosti „R“, otpornosti na vatru i gasove „E“ i toplotne izolacije „I“.“ (Ђардуло 2005: 69).

³⁴ Због штете коју могу проузроковати, ни апарати за гашење пожара (посебно они с пјеном), ни цријева прикључена на водоводну мрежу немају подршку запослених у библиотекама јер се више пута показало да вода причини више штете од ватре. „Često se knjige, ukoliko su pritisnute jedna uz drugu, same brane od plamenova koji ne mogu da se razbuktaју zbog nedostatka kiseonika i prostora. I zaista, štete prouzrokovane požarom najčešće se odnose samo na početak i kraj svakog zahvaćenog reda.“ (Ђардуло 2005: 71).

чинилица (кисели гасови из ваздуха, разне хемикалије употребљене при производњи, мастила лошег квалитета и друго). (2000: 38–39). Чучковић болести књиге дијели у двије главне скупине:

1. болести које леже у самој конституцији књиге (најчешћи узроци овоме су садржај неуклоњеног лигнина у папиру, лоша тинта, нпр. црnilo са галном киселином (зеленом галицом) потпуно изједе подлогу, одвише минералних пунила у папирштини, затим недезинфиковане крпе од којих се прави папир те бијелење хлором).

2. болести које књизи наносе вањски непријатељи (ватра, вода, сунчева свјетлост, тама, прејака врућина и прејака хладноћа, прашина, затим непријатељи из биљног и животињског свијета и коначно – човјек). (в. Чучковић 1956: 17–19).

Све у свему, можемо закључити да *патологију* документа чине физички, хемијски и биолошки узроци пропадања, начини испољавања тог пропадања и његове посљедице.

Када је ријеч о развоју микроорганизама на књигама рукописима и документима, треба имати у виду, да све фунги које се на њима налазе не морају бити целулолитичке, тј. оне које разграђују целулозу. Неке се на књигама налазе само случајно и не наносе велику штету. Према Радосављевићевој „ниједна од целулолитичких бактерија, од многих врста које су испитиване, нису патогене за човека.“ (2000: 45), али одређене гљивице, које се обично налазе у библиотекама могу проузроковати здравствене проблеме, главобољу, мучнине, иритацију очију и коже као и респираторне проблеме.³⁵ Бактерије (осим целулолитичких и оних које узрокују гњилење коже и пергамента) иначе изазивају мање штете на за библиотечкој грађи од гљива које учествују при разарању и папирне масе, и хартије и увеза. Мрље различитих боја – љубичасте, црвене, смеђе или црне, које нагрђују папир и затамњују постојећи текст, свједоче о тренутном или претходном присуству гљива на тој подлози.³⁶ Неактивна плијесан је сува и може се очеткати, али активну није лако уклонити. У новијим приручницима се инсистира на најмање токсичном рјешењу, и за документ, и за људе и за околину,³⁷ јер сва хемијска

³⁵ „Certain moulds commonly found in libraries can pose serious health risks, causing headaches, nausea, eye and skin irritation, and respiratory problems.“ (IFLA: 28).

³⁶ Најплеснивији је папир направљен од старих крпа који се правио средином XIX вијека.

³⁷ “Always look for the least toxic alternative. (...) faced with a box of books with silverfish, avoid chemical treatments and simply hand-clean the volumes using a vacuum cleaner and a soft brush. (...) The least toxic approach is not only the environmentally friendly approach, but for many collections is the only responsible approach. (...) Cleaning agents must be nontoxic and pose no threat to the collections from solvent fumes or abrasives. Products containing oil, chlorine, alum, peroxides, and ammonia should be avoided.“ (IFLA: 31–34).

средства у траговима остају у материјалу. Поред тога, ни једно од њих не спречава повратак плијесни стога коришћење хемијских, најчешће токсичних препарата треба избјећи кад год је то могуће.³⁸

Мрље, још увијек недефинисаног поријекла,³⁹ које бојом подсећају на лисичије крзно, које су због тога и назване „foxing“ су једно од карактеристичних оштећења књижне грађе. Оваква оштећења су иреверзибилна а уклањање мрља бијељењем се врши само у изузетним случајевима (и то углавном не на књигама него на другим врстама грађе графикама, повељама, плакатима и сл.).

Штетно дејство инсеката у библиотекама запажено је одавно, а бушотине у повезима и ларве, јајашца и дијелови инсеката у књижном блоку, очигледан су доказ њиховог живљења у књигама. Људи којима су биле повјерене књиге на чување, настојали су то спријечити на различите начине, већ према своме знању и могућностима. „Često, ne znajući ništa drugo, dodavali su na kraj svojih rukopisa neke tajanstvene formule, pridavajući im magičnu moć i nadajući se da će tako sačuvati tvorevine svoga duha za buduće generacije. U drugim slučajevima, poduzimali su sasvim konkretne mjere zaštite. Tako već Livije spominje kako je pisac L. Petilio naišao na svom polju na kovčeg s knjigama koje su ostale sačuvane iako su bile pod zemljom 535 godina. Ispitivanja su pokazala da su te knjige bile natopljene cedrovim uljem koje ih je čuvalo od ulaska insekata.“ (Дадић, Сарић 1973: 84). И неке друге биљке интензивног мириса употребљаване су у исте сврхе, о чему свједоче кесице пелина лијељене на унутрашњој страни омота старих књига које су остале добро очуване. М. Копс је 1801. формулисао правила⁴⁰ за очување књига.

³⁸ „Most fumigants will likely affect the long-term preservation of the least some materials; There is no one fumigant which is known to be safe for all collections; Collections may be damaged through contact with water or oil-based spray; Fumigation offers collections no resistance to future pest attack. (...) Fumigation is no longer recommended for mould because fumigants are toxic to people, the residue remains on the object, and it does not prevent the mould from returning.“ (IFLA: 30–31).

³⁹ Према докторској дисертацији *Diverzitet mikromiceta (gljiva) na objektima kulturne baštine i testiranje fungicida primenljivih u konzervaciji* поријекло ове појаве на папирним документима објашњавају двије теорије – абиотичка и биотичка. Према абиотичкој теорији „foxing“ је последица природних хемијских процеса, најчешће оксидације, који се одигравају на папирном материјалу, као и последица промјена агрегатног стања одређених једињења на површини папира, а према биотичкој теорији, узрок су микроорганизми, посебно гљиве које производе органске киселине које трајно оштећују папир. „Izolacija velikog broja vrsta gljiva upravo sa delova papira na kojima se primećuju simptomi „foxinga“ govori u prilog biotičkoj teoriji.“ (Ступар 2013: 28–29).

⁴⁰ Она прописују да књиге не треба увезивати у дрвене повезе, да треба користити књиговешко љепило које је помијешано с неким инсектицидом, све дрвене

Поред тога, све што привлачи инсекте и глодаре (цвијеће, остаци хране и сл.) треба уклонити из просторија с књигама.

2.4. Оштећења која проистичу из саме конституције књиге

Конституцију књиге чини књижни блок и повез, обоје најчешће органског поријекла што значи да се мијењају природним старењем чак и када их не угрожава ништа из окружења. Уз то, међу оштећењима која проистичу из саме конституције књиге велик је дио оних која су у вези са материјалима за писање.

Главни састојак хартије је целулоза. По својој структури молекула целулозе (*полимер*) састоји се од бројних, праволинијски везаних молекула гликозе (*мономер*), а њихов број иде од 300 до 4.000 што се назива *степен полимеризације* (дп). „Дужина ланца целулозе, односно степена полимеризације, од великог је значаја за механичка и физичка својства целулозе. На пример, влакна са степеном полимеризације испод 200 немају јачину на кидање, ни отпорност на савијање, већ се распадају у прах. Повећањем степена полимеризације механичке особине влакана се побољшавају и при 700 достижу максимум. Даљим повећањем се не побољшавају. (...) Међутим, пошто механичка својства хартије почињу да се погоршавају тек када степен полимеризације падне испод 700, за дуговечност хартије је важно да целулоза има степен полимеризације изнад 700, најмање 1000 до 2000. Наиме, док степен полимеризације са две хиљаде или хиљаду и неколико стотина природним старењем спадне на 700, може протећи много, много година.“ (Радосављевић, Петровић 2000: 23). Према степену чистоће влакнасте материје и према начину прераде, постоје различите смјесе за папир.⁴¹ Адитиви за побољшање смјеса се састоје од природних или вјештачких неорганских материја уситњених у најфињи прах. Сврха им је да побољшају квалитет хартије и да

предмете и кожне повезе у спремишту премазати лаком или уљем, не употребљавати вунене крпе нити воштити конач за увез а полице, чије су унутрашње стране премазане лаком, довољно размакнути једну од друге. (в. Дадић, Сарић 1973: 93).

⁴¹ *Механичка смјеса* или дрвењача се најмање цијени; веома је издашна, чак око 90-95% дрвета улази у њен састав али самим тим садржи и све нечистоће присутне у дрвету хемицелулозу, лигнин, танин, смоле итд; користи се за израду картона или уз адитиве за израду новинске хартије и хартије за часописе. *Из хемијске смјесе* се обрадом уклањају материје које имају тенденцију ка стврдњавању те је она чистија, а *полухемијска* или *хемијско-механичка смјеса* се добија помоћу хемијских реагенаса и механичког уклањања влакана; колико је доминантан хемијски процес, добија се полухемијска смјеса, а уколико превлада механичка фаза, добија се хемијско-механичка смјеса за израду мање квалитетне хартије чији је вијек трајања прилично ограничен (в. Бардуло 2005: 92).

јој додају извјесна својства, као што су степен бјелине, прозирност, могућност штампања (оне попуњавају празнину између влакана), глаткоћа, спољни изглед.⁴² Количина варира од 2 до 40% тежине суве смјесе и она такође знатно утичу на механичка својства и трајност папира.

„Odelo ne čini čoveka, ali povez svakako 'čini' knjigu: obuhvata је, чува и представља спољном свету.“ (Ђардуло 2005: 100). Сврха повеза није само да украси, богато декорише или уљепша књигу. Корице, омоти, окови, ојачања и копче умногоме доприносе спасу рукописа и често на себе преузимају терет трајног чувања. Али, исто тако направљени су и лијељени⁴³ материјалима који су омиљена храна инсектима.⁴⁴

Материјал којим се пише морао би испунити следеће услове: да је стабилан на дјеловање свјетла, да се добро чува у отопини, да не садржи киселине, да се не брише са папира, да лагано отиче с пера, да му се траг не разлијева, да је стабилан на физичке и хемијске утицаје, да му се интензивно обојен траг трајно повезује с папиром и да се не раствори под испирањем водом или алкохолом. Међутим, за сада нема таквог идеалног средства за писање⁴⁵ а постојећа мастила „izuzetno su osjetljiva na temperaturu, vlagu, atmosfersko загађење, а највише на свјетлост, будући да су оштећења која она изазове неоправљива и то због фотохемијских реакција које се могу приписати посебно ултраљубичастим зракама и фотооксидацији“ (Ђардуло 2005: 97).

⁴² Супстанца која се данас најчешће користи у ове сврхе је каолин, минерал с великом покривном моћи који хартији даје добар степен бјелине и прозирности. Од других супстанци користе се још: талк (даје хартији добар степен бјелине), калцијум-карбонат (даје добар степен бјелине али му је покривна моћ мала), баријум-сулфат, сулфат калцијума, фелдспат или дијатомит (користи се за хартију за цртање), титан-диоксид (даје најбољи степен бјелине, веома је непрозиран и има велику покривну моћ, али се због своје високе цијене користи само у изради хартије високог квалитета).

⁴³ „Ovi lepkovi su, međutim, kako oni biljnog, tako i oni životinjskog porekla, hemijski nestabilni i veoma osjetljivi na mikroklimu depoa, a pre svega njihova najveća mana je to što predstavljaju omiljenu hranu za insekte i mikroorganizme“ (Ђардуло 2005: 107).

⁴⁴ Масноћа у кожи им је такође веома привлачан оброк. „Podsećamo da sadržaj masti u koži koji treba održavati iznosi 5 odsto njene težine; s druge strane, u koži koja se чува у просторији у којој RV износи 50 одсто при температури од 21°C, проценат воде треба да се креће од 12 до 20 одсто.“ (Ђардуло 2005: 105).

⁴⁵ Жељезно галне тинте, нпр. нетопљиве су у води, али вишак слободних киселина изазива оштећење папира које се назива тинтен фрас, а које се манифестује тако што мастило дословно разгради папир те на мјесту текста остану рупе. Анилинска црнила, која остављају добар, лијепо траг, нестабилна су на свјетло а на свјетло су најотпорнија она мастила која садрже чађ (в. Дадић, Сарић 1973: 39–42).

2.4.1. Неутрализација

У посљедњих неколико деценија, почев од шездесетих година прошлог вијека, с више страна почели су да допиру звуци узбуне о будућности подлоге којој је повјерен производ нашег књижевног, умјетничког и научног стваралаштва. Због киселости хартије, изузетно великом, неприхватљивом брзином губи се огроман дио колективног памћења човјечанства. Послије 1850. године због увођења хартије добијене од дрвних смјеса која садржи висок проценат киселости, милиони књига и новина у библиотекама се претварају у прах. Познато је да су хартије знатно јаче и постојаније ако су мање киселе. Висока киселост изазива разлагање целулозе, што доводи до погоршања физичких и механичких особина хартије. Било би пожељно да има рН 7, али то је најчешће немогуће одржати, па се узима да хартије од којих се очекује дуготрајност не смију имати рН испод 6. „Više od 25 odsto publikacija proizvedenih poslednjih sto pedeset godina je već osuđeno na propast, stranice knjiga se raspadaju u rukama čitalaca ili se pretvaraju u prah na policama biblioteka. Ovaj podatak koji se tiče četvrtine pisanog nasleđa potvrdila su i druga istraživanja sprovedena u raznim evropskim i severnoameričkim bibliotekama. Da bi se bolje odredila 'građa izložena riziku' napravljena je razlika između krte (*brittle*) i slabe (*weak*) hartije, pri čemu se pod krtom hartijom podrazumeva ona koja se može saviti do šest puta, a pod slabom hartijom ona koja trpi od šest do dvadeset savijanja. Tako za monografske publikacije i časopise imamo u proseku od 21 do 23 odsto građe izložene riziku (7–8 odsto krte, 14–15 odsto slabe hartije), dok za novine prosek ide i preko 40 odsto (24,5 osto krte, 18,5 odsto slabe hartije) s maksimumima za hartiju proizvedenu u periodima između dva svetska rata“ (Ђардуло 2005: 11–12)

Узрочник киселости која потиче од саме сировине, код хартије добијене од целулозе из дрвета, је лигнин.⁴⁶ Налази се у дрвету и фабрикацијом се не уклања потпуно, већ заостаје у мањој или већој мјери.⁴⁷ Лигнин је компликовано кисело органско једињење, веома подложно утицају свјетлости, услед чијег дејства се разлаже дајући киселине које директно нападају целулозу и боје је. Код јефтенијих хартија, нарочито новинских, гдје заостаје у највећем проценту, жућење и слабљење се видно манифестује већ послје неколико дана изложености дневном свјетлу. Јефтина издања књига жуте и губе механичку јачину из истог разлога. „Без обзира на порекло киселине,

⁴⁶ „Posebno mjesto među fotosenzibilizatorima pripada ligninu. Dugo se smatralo da je žućenje papira tipična posljedica fotokemijskih reakcija u celulozi papira. Ispitivanja Launera i Wilsona, objavljena u „Journal of Research of the National Bureau of Standards 30“ (January 1943) demantiraju te tvrdnje i žućenje dovode u vezu s toplinskim djelovanjem i starenjem.“ (Дадић, Сарић 1973: 64).

⁴⁷ Киселост хартије ручне израде условљена је употребљеним сировинама тј. целулозом и љепилом.

крајњи резултат је у свим случајевима исти: молекулске везе у папиру слабе, молекули целулозе се разлажу, а механичке особине папира се драстично погоршавају. То је динамички процес који, када једном почне, тече стално у истом правцу. У поодмаклом стадијуму киселинске деградације, папир постаје тако крт и осетљив да се распада и при најпажљивијем додиру. Ова врста оштећења се манифестује и променом боје документа. Бео папир добија карактеристичну жуту до светло смеђу боју, а бојени се обезбојава. Неутрализација киселине не може да потре ефекте оштећења папира, јер су они иререверзибилни, али зато отклања узрок који их је изазвао и тиме спречава даље оштећивање.“ (Радосављевић, Петровић 2000: 211).

Неутрализација се врши путем растварања киселине или дејством пуферских раствора, а може да се изводи у течной или гасовитој фази. Вода је најбољи растварач јер пере и заиста уклања вишак киселине. За блокирање слободних киселина у папиру најчешће се користе калцијум хидроксид, кречна вода и баријумхидроксид у неводеној средини. Али ови процеси се примјењују на врло мали дио највреднијег материјала. „Шта, међутим, урадити са грађом друге и треће категорије која, по свим правилима за одабир материјала, неће ни доспети на конзервацију и рестаурацију? А има је много, писана је (поготово штампана) на киселом папиру и већ се распада. Нагласимо притом да све време говоримо о *културним добрима*, материјалу који се у архивима и библиотекама *трајно чува*.“ (2000: 214) пита се Радосављевићева. Покушаји масовне неутрализације у гасовитој фази донедавно нису давали довољно добре резултате, али су сви аутори сагласни око тога да је масовна неутрализација приоритет у свим истраживањима која се тичу заштите писане баштине. Било је покушаја у више наврата, и више агрегатних стања⁴⁸ а недавно је пет година успјешне масовне неутрализације слављено у Пољској.⁴⁹ Најстарија и најефикаснија је Баровљева метода неутрализације воденом отопином калцијева хидроксида у којој као резултат хемијских реакција настаје калцијев карбонат који има пуферско дјеловање, али ограничена је само на материјале који се могу прати водом (међу њих спадају и штампане публикације).

⁴⁸ Покушаји масовне неутрализације у течной фази рађени су у САД-у (*Bookkeeper*), Њемачкој (*Battelle*) и Канади (*Wei T'o*) а у гасовитој у САД-у (*DEZ*). Дадић и Сарић наводе више имена аутора који су се покушали ухватити у коштац с овим проблемом.

⁴⁹ *Five years of massive deacidification in Poland*.

⁴⁹ http://www.dnb.de/SharedDocs/Downloads/DE/DNB/wir/vortragLojewskiMasScalePoland2010.pdf?__blob=publicationFile 10.02.2014.

2.5. Реституција и конзервација – појам, циљ и поступак

Да би се неки предмет очувао није довољно према њему имати искључиво пасиван однос. У том случају, како каже Бардуло, најбољи конзерватор био би онај који би се, пошто је закључао своје драгоцености у сеф, бринуо једино о томе да љубоморно чува кључеве. Неопходно је конзервирати неки предмет тако да се око њега постигну идеални услови за постизање сврхе због ког је тај предмет и направљен. Не смије се заборавити да су неки кодекс, штампана књига или гравира створени управо да би се читали, прелиставали и да би им се ужа или шира јавност дивила. Као и то да се мјере предострожности које се над њима с разлогом спроводе имају један једини циљ а то је да спријече да се та јавна употреба прекине због погоршаног стања дате драгоцености и да апсолутно предупреду његово повлачење из употребе. „Можда би у том смислу термин *kurator*, који има благо класичан prizvuk, био прикладнији од термина *konzervator* (Бардуло 2005: 15). Дакле, појам конзервације, неодвојив је од појма употребе а културно добро које је повучено из употребе престаје то да буде.

Још од најстаријих времена библиофили су покушали да заштите предмет своје страсти и књиге учине трајнијим. Најстарије записе о спремишту књига налазимо код Витрувија, а Гаetano Волпи пише *Razna korisna uputstva neophodna ljubiteljima dobrih knjiga, izložena abecednim redom*. Под одредницом мачке наводи следеће: „Мачке: оне имају уродену навiku да kandže uglavnom ошtre на hartiji uživajući у zvuku који се том prilikom стvara; njihovo prisustvo у bibliotekama је опасно і zbog izuzetno штetnog dejstva njihove mokраće, bez obzira на то што ih, с druge strane, чувају од miševa који су још штетнији.“ (Бардуло 2005: 21). У манастирима су покушавали контролисати оштећења чак и слагањем књига у гомиле у чијем средишту би биле највредније књиге, а на периферији, као мишевима понуђен оброк, оне мање вриједне. „Али, мали број књига и докумената, њихова ограничена употреба и добар квалитет материјала од кога су били израђени нису наметали оштро постављање и решавање проблема конзервације у средњем веку. Стварне тешкоће око чувања архивског и библиотечког материјала настале су тек касније, због увођења у употребу лошијих врста хартије и почетка пропадања старих рукописа услед дуготрајне употребе и природног старења.“ (Радосављевић, Петровић 2000: 175). Са стајалишта конзервације значајне су промјене које могу настати на објекту због интерреакције његових компоненти као и реакције с тварима која га окружују у нормалним приликама. У вези с тим најважнији су процеси оксидације јер је оксидативна деградација један од најважнијих узрока оштећења папира⁵⁰ и о кинетици овог процеса директно зависи вијек трајања документа.⁵¹

⁵⁰ Целулоза оксидира и кисиком из ваздуха, али у нормалним приликама је брзина реакције мала.

⁵¹ Спорија оксидација значи и спорију хидролитичку разградњу целулозе,

Рестаурација и конзервација су сродни и испреплетени појмови. Најпростије говорећи, могли бисмо их разликовати на основу сврхе поступака који се над грађом спроводе. Код рестаурације је то враћање документа у првобитан облик, а код конзервације његово очување. Рестаурација библиотечке грађе се, у данашњем смислу, проводи око 100 година, па се већ може утврдити и како на трајност рестаурираних објеката утичу материјали кориштени за рестаурацију. Удаљеност од једног вијека омогућава сагледавање грешака с циљем стварања чврстих критеријума за избор материјала и техника. Послужићемо се дефиницијом конзервације коју наводе Радосављевић и Петровић и која каже да „под конзервацијом можемо подразумевати све мере изведене на библиотечној и архивској грађи које су предузете ради санирања било каквих оштећења на њима, а које продужавају њихов век трајања, успоравају природно старење или их обезбеђују од разних врста оштећења“ (2000: 178). Исти аутори издвајају основне принципе у конзервацији грађе који подразумевају следеће: да се не смије примјенити ни један процес који би ма како оштетио или ослабио грађу и који није реверзибилан; да све интервенције треба изводити само материјалима чији је састав сигурно познат, који су испробано дали добре резултате у конзервацији те да саму рестаурацију, увијек треба изводити материјалима исте врсте и квалитета што сличнијег оригиналу, као и да се приликом рада не смије никад уклонити, оштетити или сакрити нешто што је у тексту или илустрацији.⁵²

Прије почетка било каквог рада на грађи баштинске вриједности неопходно је детаљан опис и стање примјерка унијети у конзерваторски картон. Потом слиједи: дезинфекција, дезинсекција, механичко чишћење, раздвајање листова, фиксирање, прање водом и/или детергентом, бијељење, уклањање мрља, неутрализација, ојачавање, а тек онда рестаурација (в. Радосављевић, Петровић 2000: 181).

Идеално средство за дезинфекцију треба: да не дјелује штетно на материјале; да је стабилне хемијске конституције и да не садржи штетне примјесе нити да их ослобађа при разлагању; да уништава микроорганизме и инсекте у сваком стадијуму њиховог живота; да дјелује трајно; да није штетно за људе, да не мирише непријатно; да је економично. Међутим, такво још увијек не постоји. Заправо, сва средства⁵³ која се данас примјењују обашто значи да се спорије мијењају и механичка својства хартије. Поред тога нецелулозне компоненте папира утичу на ток процеса старења мијењањем брзине појединих хемијских реакција. Нпр. калцијум доказано повећава трајност документа. (в. Дадић, Сарић 1973: 22).

⁵² „Ово значи – ни једно слово, ни један део орнамента, бројка, датум или слично, не смеју се оштетити нити на било који начин учинити невидљивим“ (Радосављевић, Петровић 2000: 179).

⁵³ У те сврхе се користе: тимол, бактерицид, фунгицид и инсектицид, формалин, салицил-анилид и др. У лабораторији Одељења за заштиту, конзервацију

везно испуњавају само први услов док остале испуњавају само дјелимично. Фиксирње растворљивих мастила и боја врши се најчешће наношењем филма од хигрофобних материјала⁵⁴ који спречава контакт између мастила и воде. За прање се користи млака до топла вода, око 40° С, која је, и поред свих хемијских ипак најбоље средство за уклањање прљавштине. Бијељење, уколико се не може избјећи, се може вршити са више средстава,⁵⁵ а конзерватори у Народној библиотеци Србије користе водоникпероксид.⁵⁶ Поступак који слиједи је неутрализација, након тога слиједи ојачавање хартије желатинном или другим средством за механичко ојачавање документа, и напосљетку рестаурација.

Рестаурација као процес комбинује у себи низ поступака, техничких, хемијских и механичких, и поред тога има изражен умјетнички карактер. Методе и материјали се разликују од врсте документа (нису исте за документе исписане са једне или обе стране) и врсте оштећења. Најчешћи методи су поправка јапанском хартијом, пеглање/пресовање, доливање (папирном пулпом) и ламинација.

Од међународних организација које се баве проблемима, унапређењем конзерваторске службе и издавањем часописа из ове области, данас су најпознатији ИСОМ Интернационална комисија за музеје, Париз, која има своју радну групу за књиге, рукописе и документа; ИС Институт за конзервацију историјских и умјетничких дјела Лондон; ИССРОМ Центар за проучавање, конзервацију и рестаурацију културних добара, Рим, ИРС Институт за конзервацију хартије у Лондону, IADA, IFLA и друге.

2.6. Реформатирање као начин превентивне заштите

Реформатирање је један од начина заштите грађе и посљедњи у низу поступака којим се тај процес заокружује. Оно омогућава очување интелектуалног садржаја документа, изводљиво је и без превеликих улагања, доприноси очувању грађе тиме што се оригинал након миграције садржаја у други медиј – повлачи из употребе, а приступ документу је неупоредиво бољи; уколико је битан само интелектуални садржај, реформатирање значајно штеди простор. Приликом избора грађе за реформатирање на првом мјесту треба

и рестаурацију Народне библиотеке Србије, у којем се „оправљају“ и књиге из фонда НУБРС – користи се тимол.

⁵⁴ У Лабораторији НБС се користи циклододекан.

⁵⁵ Нпр. натријумхипохлорит, натријумхлорит, хлорамини Б и Т, водоникпероксид и др.

⁵⁶ Радосављевић и Ђардуло наводе више поступака и средстава за уклањање различитих врста мрља, али ми их појединачно нећемо описивати.

имати у виду да ли је она ријетка или вриједна, да ли је негдје већ урађена копија, да ли документ треба претходно рестаурирати, да ли је, или ће вјероватно бити, често употребљаван као и да ли мора остати у оригиналној форми или не. Без обзира на то који начин реформатирања се изабере, у току самог поступка треба водити рачуна о поступању са оригиналом. Три најчешћа поступка су: фотокопирање, микрофилмовање и дигитализација.

Фотокопирање није комплетан алат за презервацију будући да нема мастер копију од које се могу правити нове копије, али користан је да се замијене недостајуће странице текста. Предности овог начина реформатирања су: није потребан читач, може се сачувати и медијум и формат оригиналног документа, обично кошта мање од осталих процеса, поготово уколико су у питању црно-бијели документи а и корисници преферирају рад са папиром, не микрофилмовима (осим уколико су у питању неки објекти већих формата). Али фотокопије су лошијег квалитета од отиска оригинала, прављење сљедеће копије је скупље него принтање са микрофилма, има губитка информација, поготово кад су у питању графички прикази а уколико се задржава и оригинал, потребан је додатни простор за складиштење. Да би имало најбољи учинак и најмање оштетило оригинал копије треба правити од трајног папира,⁵⁷ тонером на бази чађи и на машинама које омогућавају копирање текста окренутог горе.

Поступак микрофилмовања поред избора и припреме (провјеравање да ли је књига потпуна, чишћење и поправка страница), подразумијева и фотографисање, развијање филма, провјеру читљивости, да ли има мрља, да ли је све комплетно, и напосљетку пребацивање у MARC формат. Овај начин реформатирања има дуготрајну историју (од 1930) и из позитивног искуства проистичу многе предности: нпр. то што се економично могу креирати умножавати и дистрибуирати копије, што накнадно могу бити дигитализовани те што су компактни. Највеће предности леже у томе што су проблеми са технологијом углавном ријешени и што у свим фазама рада, од микрофилмовања до чувања, постоје стандарди. Међутим, недостаци овог начина реформатирања као што су неудобно кориштење читача, ручно проналажење филма, стављање у машину и прегледање стотине слика док се не нађе она потребна – чине га непопуларним код корисника, а посебни услови чувања (често су складиштени ван установе и потребно је много времена за доставу) и осјетљивост микрофилмова (лако се изгребу руковањем) – код библиотекара. Поред тога свака генерација копија губи квалитет (и одштампане копије могу бити лошег квалитета) а услове у процесу креирања није лако контролисати. Будући да се квалитет слике може одредити тек кад све буде већ завршено, лоше странице се морају одстранити, поново фотографисати

⁵⁷ По стандардима Z 39.48-1992 Америчког националног института за стандардизацију или ISO 9706.

и спајати с осталим филмом, што није једноставно. Највећа предност овог начина реформирања је у архивирању. Наиме трајање сребро-желатинског микрофилма на којем се ради мастер негатив за неограничено чување, при условима прописаним стандардима,⁵⁸ процјењује се на 500 година.

Дигитализација је начин снимања и похрањивања слика кориштењем компјутерске технологије. Специјална верзија равних скенера са светлом изнад⁵⁹ омогућава скенирање баштинске грађе без икаквог ризика за повез. Поред многобројних предности⁶⁰ (као што су бољи приступ непознатим или мало кориштеним збиркама, боље могућности претраге и преузимања збирки слика, боље разумијевање оригиналних дјела путем унапријеђеног индексирања или неког облика побољшања дигиталне слике, креирање извора који су погодни за учење и предавање, побољшање баштинске писмености и могућност очувања збирки и појединачних предмета са својствима културног наслеђа у дигиталном облику) – дигитализација може бити и начин да се омогући приступ изворима који у будућности неће бити доступни због недостатка одговарајућег хардвера или пропадања.⁶¹ Дакле, поједностављен приступ знању и могућност очувања дигиталног наслеђа су највеће предности овог начина реформирања као вида превентивне заштите грађе.⁶² Уз то дигиталне фотографије се не оштећују употребом па су све копије, колико год да их се прави, истог квалитета. Недостаци који се овом начину реформирања приписују (скупа технологија, скупе репродукције у боји, дигитална копија још није прихватљива као правна замјена оригинала, процес стандардизације још није завршен,⁶³ проблем дигиталног архивирања није ријешен,

⁵⁸ То значи да се чувају у ватроотпорним трезорима, без прашине и атмосферског загађења, на температури од 18 °C (+ или – 2), са константном релативном влажношћу од 20 до 40% за сребро-желатински микрофилм на целулозној естер бази, а 30-40% за онај на полиестерској бази. (уп. IFLA).

⁵⁹ Код ове врсте скенера су извор свјетла, сензори и оптика изнад скенера, тако да је испод могуће ставити увезани том. <http://e-ucionica.nub.rs/mod/lesson/view.php?id=1672&pageid=13355>

⁶⁰ Уп. <http://e-ucionica.nub.rs/mod/lesson/view.php?id=1671&pageid=13341>

⁶¹ На примјер новине из XIX вијека, старе филмске траке или грамофонске плоче.

⁶² Сам процес се састоји из следећих поступака: бирања објекта за дигитализацију, припреме метаподатака, бирања одговарајуће опреме за дигитализовање, скенирања, подешавања скениране слике, припреме веб верзије дигиталног објекта, осигурања дигиталне мастер копије и објављивања објекта у дигиталној библиотеци. <http://e-ucionica.nub.rs/mod/lesson/view.php?id=1672&pageid=13348>

⁶³ Процес стандардизације можда није завршен али се свакако много ради на томе и много је већ и урађено. Примјер је и публикација *Networking for Digital Preservation: Current Practice in 15 National Libraries* / Ingeborg Verheul. IFLA, Munchen: K. G. Saur, 2006.

па је због брзог застарјевања технологија неопходно радити трансфере података) су или заједнички свим начинима реформирања, или су превазиђени. Узевши у обзир све, неспорно је да је улога дигитализације у очувању културног наслеђа изузетна. Најодговорнији приступ заштити и промовисању писане баштине подразумијевао би комбиновање два начина реформирања: микрофилмовања за трајно чување и дигитализације за приступ.

3. Заштита писане баштине у Републици Српској

Писане баштине која је опстала на овим просторима је изузетно мало а питање заштите баштинске грађе, који поред активног односа према традицији, подразумијева и бригу за заштиту споменика културе, готово се и не поставља у културној стратегији Републике Српске. Неопходно је учинити све да оно што је остало до сада буде заштићено и да остане и послије нас. Подизање свијести о феномену културне баштине, о значају споменика културе за национални идентитет једног народа, о вриједности и третману споменика културе, мора се поставити као примарни задатак свих установа културе. Јасно израженом културном стратегијом треба да буду наведени конкретни задаци, за сваку установу и одјељење појединачно и прецизни рокови за њихово остварење. Вријеме је кључни фактор у овом процесу из више разлога. Оштећења ове грађе су кумулативна. Поред природног старења и оштећења изазваних различитим узроцима, непажљиво руковање врло брзо нову књигу претвори у похабану, а похабану у неупотребљиву која се мора поправити, преправити или замијенити.⁶⁴ Док се издвоје и поправе приоритети, ту се прије свега мисли на рукописну и стару штампану књигу, проћи ће више времена него што је остало издањима штампаним на јако киселом папиру који је већ у посљедњим фазама киселе разградње. Садашњим капацитетима се може урадити много, јер у Босни и Херцеговини рестаурација и конзервација писане баштине обавља се у свега неколико институција. У Федерацији БиХ, у Сарајеву, раде Центар за рестаурацију и конзервацију Националне и универзитетске библиотеке Босне и Херцеговине⁶⁵ и Одјел за

⁶⁴ Један од начина са се спријечи акумулирање оштећења је микрофилмовање грађе која се често користи и ажурно вођење евиденције о томе шта је фотокопирано или микрофилмовано ради умножавања копије, а не оригинала. Поред тога, пожељно је направити писано упутство корисницима како да поступају с књигама. Дobar примјер праксе је да то буде на граничницима или картицама који се налазе у свакој књизи појединачно.

⁶⁵ Центар за рестаурацију и конзервацију НУББиХ састоји се од хемијско-конзерваторског лабораторија, у којем се обављају све врсте специфичних послова (за различите врсте грађе) и књиговезнице.

рестаурацију и конзервацију у Гази Хусревбеговој библиотеци⁶⁶ а у Републици Српској „опоравак“ баштинске грађе проводи се у Музеју Републике Српске⁶⁷ и Архиву Републике Српске.⁶⁸ Међутим, капацитети институција у Републици Српској ни изблиза не могу одговорити на потребе које постоје, ни у квантитативном смислу, ни и у смислу опреме и кадра, нити специфичних техника које се користе за рестаурацију и конзервацију писане баштине.

Одговоран однос према баштини, на националном нивоу, захтијева оснивање централне лабораторије за рестаурацију и конзервацију писане баштине у Републици Српској, која би имала све капацитете⁶⁹ и надлежност за „опоравак“ ове грађе. Упоредо с тим, неопходно је завршити категоризацију писане баштине свих културних институција како би се направиле листе приоритета на нивоу Републике.

Не смије се заборавити то да у мисији очувања писане баштине, поред свих наведених опасности, човјек – исти онај који се труди продужити вијек трајања књиге – својим немарним или неодговорним, и, што је још најгоре, смишљеним поступцима, представља највећу опасност за њено очување. Свјесно уништавање већег броја књига из политичких, религиозних или других, свеједно фанатичних, мотива, чини наличје историје књиге. Историја књиге и историја цензуре јесу упоредне и симултане дисциплине, то није ни ново ни изненађујуће – па ипак, запрепашћује чињеница да су из библиотека у Босни и Херцеговини у задњих 20, па и 10, година систематски избациване књиге штампане ћирилицом. У одређивању листе приоритета за заштиту писане баштине то треба схватити као путоказ.

⁶⁶ Одјел за рестаурацију и конзервацију у Гази Хусрев-беговој библиотеци специјализован је за папир. Овдје се примјењују све врсте техника за рестаурацију штампаних књига, часописа, мапа, докумената и других врста материјала, али посебан акценат је на рестаурацији и конзервацији рукописне грађе.

⁶⁷ У Центру за рестаурацију и конзервацију Музеја Републике Српске ради се рестаурација и конзервација слика, текстила, коже, метала, камена и дрвета.

⁶⁸ Архив Републике Српске у сектору за заштиту архивске грађе посједује нешто од опреме за „опоравак“ папира. Капацитети које посједује нису довољни ни за потребе Архива а камоли за рестаурацију и конзервацију свеукупне писане баштине у Републици Српској.

⁶⁹ Поред простора, опреме и финансијске подршке за само обављање дјелатности (конзервација и рестаурација су најскупљи послови у вези са књигама) потребан је кадар специјализован за различите врсте подлоге (папир, пергамент, кожа) и конкретне технике заштите које ће се спроводити у лабораторији.

ЛИТЕРАТУРА:

- Бабић 2007: D. Babić, Baština i razvoj prema baštinskoj pismenosti, u *Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti saradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture: zbornik radova*, Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 20–26.
- Дедић, Сарић 1973: V. Dadić, E. Sarić, *Osnove zaštite bibliotečne građe*, Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo.
- Ђардуло 2005: A. Đardulo, *Zaštita i konzervacija knjiga. Materijali, tehnike i infrastruktura*, Beograd: Clio.
- Закон о библиотечној дјелатности, *Службени гласник Републике Српске*, 52/01.
- Закон о измјенама и допунама Закона о библиотечној дјелатности, *Службени гласник Републике Српске*, 39/03.
- Закон о измјенама и допунама Закона о библиотечној дјелатности, *Службени гласник Републике Српске*, 112/08.
- Закон о културним добрима, *Службени гласник Републике Српске*, 11/95.
- Закон о измјенама и допунама Закона о културним добрима, *Службени гласник Републике Српске*, 103/08.
- Јањић 2013: J. Јањић, Поводом Збирке старе и ријетке књиге у В. Шмуља, *Посебни фондови Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске*, Бања Лука: НУБРС.
- Кулунџић 1959: Z. Kulundžić, *Put do knjige*, Zagreb: Епоха.
- Мароевић 1998: I. Maroević, Fenomen kulturne baštine i definicija jedinice građe, u: *Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti saradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture: zbornik radova*, Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 3–10.
- Радосављевић 1981: В. Радосављевић, *Заштита и чување библиотечке и архивске грађе*, Београд: Народна библиотека Србије.
- Радосављевић, Петровић 2000: В. Радосављевић, Р. Петровић, *Конзервација и рестаурација архивске и библиотечке грађе и музејских предмета од текстила и коже*, Београд: Архив Србије и др.
- Статут 2012: *Статут Јавне установе Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске* (Бања Лука, јуни, 2012. године), 11.06.2012. Бр.0101-1271/12.
- Ступар 2013: М. Stupar, *Diverzitet mikromiceta (gljiva) na objektima kulturne baštine i testiranje fungicida primenljivih u konzervaciji – doktorska disertacija*, Univerzitet u Beogradu: Biološki fakultet.

Чучковић 1956: D. Čučković, *Čuvanje i zaštita knjiga u knjižnicama*, Kultura: Zagreb.

Шмуља 2013: В. Шмуља, *Посебни фондови народне и универзитетске библиотеке Републике Српске*, Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.

Електронски извори

Adcock, E. P. *IFLA Principles for the Care and Handling of Library Material*.

<<http://archive.ifla.org/VI/4/news/pchlm.pdf>>. 02.02.2002.

<<http://www.arhivrs.org/Doc.aspx?subcat=8&cat=1&id=8&lang=cir>>. 1.9.2015.

Дигитални репозиторијуми за мале баштинске институције. <<http://e-ucionica.nub.rs/mod/lesson/view.php?id=1672&pageid=13348>>. 19.02.2014.

<<http://www.ghb.ba/restauracija>>. 1.9.2015.

<<http://www.muzejrs.com/c%D0%B5ht%D0%B0p-z%D0%B0-k%D0%BEhz-%D0%B5pb%D0%B0ci%D1%98u-i-p%D0%B5%D1%81t%D0%B0up%D0%B0ci%D1%98u,54.html?sLang=sr>>. 1.9.1015.

<<http://www.nub.ba/index.php/medubibliotecka-pozajmica-4>>. 1.9.2015.

Vanja R. Šmulja

MEASURES FOR THE PROTECTION OF THE NATIONAL WRITTEN HERITAGE

Summary

The obligation for the raising of awareness about the vulnerability of the written word is underscored by the advanced stage of natural aging of our national written heritage, poor paper quality, and an increase in the number of library collections and archival material users. This obligation falls to institutions of protection, as defined by the law; but, survival of the national written heritage requires coordination of plans to protect the national written heritage at the national, regional, professional, and institutional level. The paper pays special attention to preventive measures of protection as the most responsible and, in terms of finance, the most efficient approach to the preservation of this material. There are, in addition to legal and administrative measures, technical protection measures related to environmental conditions, pathology of the book, neutralization, restoration, conservation, and reformatting. A responsible approach to the national written heritage, in addition to protection, requires recognition and categorization of heritage materials. In this process, libraries play an important role, facing serious tasks and great responsibility in the future.

Прикази

Лијеп и вриједан прилог историји српског језика

(Биљана Самарцић, Стазама српског рукописног наслеђа Босне и Херцеговине, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, Пале 2015. године)

Пред нама је књига Биљане Самарцић *Стазама српског рукописног наслеђа Босне и Херцеговине*, дакле, књига из историје српског језика, што је само собом значајно и на извјестан начин говори, јер без историје (српског) језика нема исконске и исходишне перспективе, а без тога нема ни издалека истине и темеља у проучавању и сазнавању бића једног језика. Као друго, везана је за рукописно (српско) наслеђе Босне и Херцеговине, које је посебно значајно и неопходно истраживати, утврђивати и свједочити истину у овим временима великих (и огромних) фалсификата (на просторима БиХ највећим од краја 19. вијека, а на простору Црне Горе у посљедим деценијама, са испољеним почетком прије пола вијека). Зато се овим просторима треба посебно посветити, ставити акценат и учинити посебан истраживачки напор.

Књига Биљане Самарцић садржи неколико цјелина, радова, од којих се сваки бави важним сегментима и покреће важне проблеме из српског језичког наслеђа Босне и Херцеговине: *Босанска феудална држава од 12. до 15. вијека; Ћирилица у Босни и Хуму; Босански ћирилски споменици; Ћирилско писмо у средњовјековној Босни; Народни језик у старијим српским споменицима БиХ (12-15. вијек); Однос српског народа и његовог језика до предстандардних идиома*. Цијели овај период и свака од ових тема изузетно је значајна и занимљива, а у овој књизи се језички проблеми посматрају и представљају аналитички и са аргументима. Ради се на конкретном и богатом корпусу, на важним документима, на оригиналима документата из чега слиједе провјерени и провјерљиви резултати и закључци.

У првом прилогу, *Босанска феудална држава од 12. до 15. вијека*, служећи се богатом историјском литературом (старијом и новијом), а што ће послужити да се пређе на историјскојезичке проблема, дат је пресејек занимљиве историје Босанске државе, која ће условити и утицати у великој мјери и на језичке прилике. Језик се не може посматрати изван општих (и посебних) историјских кретања, као и обрнуто, језик је лијепа и истинита слика историјских процеса.

Посебну вриједност, у овој књизи, представљају радови о ћирилицу у БиХ, њеним одликама, постанку, идентитету. Расправља се о термину босанчица као заблуди у историјском развоју српске палеографије. У књизи се даје историјат појављивања овог „термина“ (односно квазитермина), представља велики број радова који се бавио овим проблемом, како оних који су овај термин увели из политичко-идеолошких разлога, тако оних који су у вези са овим термином полемисали и научно освјетљавали постанак и развој ћириличног писма – и у палеографском и у граfiјско-ортографском дијелу. Историјат појаве овог термина, како Биљана Самарџић показује на основу историјата литературе, почиње радом Ћира Трухелке 1889. године у раду *Босанчица, принос босанској палеографији*, који супротставља босанчицу српској ћирилици, наводећи да их једино повезује заједничко грчко поријекло. Овакве пројекције, настале у склопу, и засигурно не без утицаја и везе са Калајевом политиком и увођењем босанског језика, наставиле су се, нарочито у посљедњим временима, како од одређеног круга лингвиста са простора Босне тако и са простора Хрватске. У тим круговима се испољава иста намјера – одвојити ћирилично наслеђе БиХ од српског писма и језика, при чему модификују на различите начине „првоуведени“ термин „босанчица“ („босанске ћирилица“, „босанска брзописна граfiја“, „босанско-хрватска ћирилица“, „хрватска ћирилица“, „западна ћирилица“, „босанско-далматинска ћирилица“, итд), придајући му, у скалду са произвољним називима, донекле различит садржај, али све са истим и једним циљем – да га одвоје од оног што је његов искон, а то је српски канцеларијски брзопис (који је настао на двору краља Драгутина). Насупрот томе, хрватски и бошњачки лингвисти покушавају да заобиђу истину да се босанчица развила из српске минускуле на двору краља Драгутина. Поткрепљујући (све) богатом литературом, али и сопственим доказима, аутор је на становишту и показује да ћирилицу на просторима данашње БиХ треба посматрати као дио општег скупа разнородних варијатета српске брзописне ћирилице, а не као посебну азбуку. Облици слова који се форсирају као посебност тзв. босанске ћирилице нити репрезентују компактност овог подручја, нити га било каквим резом одвајају од цјелине богатства и разнородности ћирилице на широком простору српског језика, већ „представљају само дјелимичне граfiјске разлике (више варијације, J.C) које не могу бити доказ аутохтонисти једнога писма“ (82).

Из овога, уз представљање босанских ћирилских споменика, као допуна, произашао је и рад о писарима у канцеларији Твртка I Котроманића: Дражеславу (који је везан за простор Босне) и Владоју (поријеклом са источнијих српских простора), чијим залагањем је у Твртковој канцеларији уведена и преписка брзописним типом ћирилице (што је од великог значаја у посматрању исходишта брзописа на простору БиХ). Правописи ових двају писара представљају примјер постојања и укрштања богатог српског

наслеђа: архаичнијег који је опстајао на простору Босне (којим се служи Дражеслав) и новијег који се васпостављао и изграђивао на простору Рашке (особине које уноси у своје рукописе Владоје, мијешајући их са архаичнијим гљагољским правописним рјешењима, која су дуже опстајала на простору Босне).

Посебна пажња у вези са ћирилским писмом у средњовјековној Босни, у складу са претходно поменутих истраживањима, посвећена је ћирилским повељама из Тврткове писарске канцеларије, Твртка – босанског бана и потом „краља Србљем Босни, Приморју, хумској земљи, Доњим крајевима, Усори, Соли, Подрињу, западним странама и к томе...“; како налазимо у његовим повељама. Тако и анализа словних облика три повеље из канцеларије Твртка I Котроманића, према аутору Биљани Самарцић, показује заступљеност словних облика који су се користили не само у Босни, већ у ћириличким споменицима на цијелој српској територији. „Већ од 13. вијека у Рашкој ће доћи до извјесних иновација у облицима ћирилског писма – један број словних облика се напушта, док ће се у Босни дуже задржати старији облици“ (148), с обзиром да се Босна налазила на периферији српских земаља, што подручју Босне даје архаичност, а подручју Рашке иновативност, у развоју српског писма, како што се тиче палеографије тако и што се тиче правописних рјешења.

У књизи није заобиђена ни *Повеља Кулина бана*, најстарији споменик писан старосрпским језиком, који је од изузетног значаја за историју и идентитет српског језика. Познато је колика је потреба, жеља, и колико се у посљедње вријеме ради на томе да се *Повеља Кулина бана* измјести из корпуса српског језичко-културног наслеђа (везујући је за босанско – несрпско), те се и у књизи Биљане Самарцић показује колико је то научно промашено и историјски неутемељено. У књизи *Стазама српског рукописног наслеђа Босне и Херцеговине* анализирају се и преписи повеља босанског краља Стефана Дабише, говори о односу према језику и књижевности Дубравника. И тако редом, постављају се и разрјешавају значајни проблеми везани прије свега за подручје Босне, подручје које је и са језичког становишта веома битно за српску језичку историју и културну политику, недовољно проучену и освијетљену од стране србистике и од стране истинске научне мисли и правог и праведног научно-истраживачког приступа. И у том смислу је ова књига Биљане Самарцић важна, те се надамо да ће се истраживања у овом правцу, и од Биљане посебно, а и од других, настављати и продубљавати.

Као што се из овог представљања види, Биљана Самарцић се у овој књизи посебно бави старијим периодом у језичкој историји Босне, што је добар, и одличан основ за даљи и шири пут кроз средњовјековно вријеме и средњовјековне просторе да би се допутовало истином (и кроз истину), кроз

све неистинитија времена до овог данас које покушава да замагли и промијени прошлост (и искон), да искриви садашњост, да изроди неутемељене новотарије и невиђене фалсификате. Биљана Самарцић нам је, не само овом књигом, позната као прегалац на путу научне истине, као вриједан и знатижељан истраживач, као значајан млади (с обзиром на године), а већ искусни научни посленик (с обзиром на прилоге у науци). Зато се веома радујем овој књизи Биљане Самарцић и препоручујем је пажњи читалаца (и онима који су лингвисти, али и онима који то нијесу јер се књига лако чита и пружа информације из опште историје и језика) уз жељу да нам буде на ползу и на добробит српском језику у цјелини, и његовом наслеђу у БиХ, посебно.

ОКВИРИ НАУЧНОГ РАДА

(Војислав Максимовић, Научни путокази: теорија, методи и техника научноистраживачког рада, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Пале, 2014)

У оквиру издавачке продукције Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву, у едицији *Монографије и монографске студије*, под бројем три, објављена је књига др Војислава Максимовића под насловом *Научни путокази*. Књига обухвата теорију, методе и технику научноистраживачког рада што је јасно прецизирано и у њеном поднаслову.

Монографија је настала као плод ауторовог вишедеценијског наставног и научног искуства и књижевних интересовања. Академик Војислав Максимовић ангажован је као професор емеритус на постдипломским и сада на мастер студијама Филозофског факултета на Катедри за општу књижевност и библиотекарство за предмет *Методологија и техника научног рада*. Објавио је око хиљаду научних радова и око четрдесет књига, што научних монографија, што књижевних дјела, збирки пјесама, романа, путописних и мемоарских књига и библиографија. Имајући у виду овако обимно и богато наставно, научно и књижевно искуство, сматрамо да је аутор изузетно компетентан да нас упутује у свијет науке и научноистраживачког рада.

У структури монографије нису посебно издвојена и насловљена поглавља, већ њу чине три тематске цјелине које имају своје посебности, али и међусобне повезаности. У тематским цјелинама мозаички су представљене *теорија, методи и техника* у научноистраживачком раду, као и њихови бројни пратећи елементи. Након „Уводних назнака“ дато је основно значење термина *теорија, методи и техника* у научноистраживачком раду, јер се они јављају у свим научним врстама, у њиховој практичној истраживачкој обради. Опште дефиниције ових појмова су прихваћене у научној лексици, али ради њиховог бољег спознавања и разумијевања аутор нам даје шира и појединачна објашњења не запостављајући њихову суштинску и унутрашњу

¹ bojana.lasica@ffuis.edu.ba

везу као главних научних чинилаца. Свака тема обрађена је од историјских коријена њеног настанка, па до данашњих дана.

Прву тематску цјелину чини теорија која је и почетна дисциплина за сваку науку. Научне теорије се јављају од најстаријих времена па до данас. Неке од њих су донијеле историјске прекретнице и крупна научна догађања. Пратећи временски слијед научних токова, аутор нам је представио неке од главних научних теорија, као и њихове утемељиваче. То су: геоцентрична теорија Клаудија Птоломеја, хелиоцентрична теорија Николе Коперника, теорија еволуције (дарвинизам) Чарлса Дарвина, марксизам Карла Маркса, психоанализу Сигмунда Фројда и теорију релативитета Алберта Ајнштајна.

Развојем свјетске науке стварала се и њена историја. Она је пратила научне токове, истицала њена најкрупнија научна открића, бројне и значајне изуме и проналаске, преносила научна искуства и показала допринос појединаца и научних институција. Селективним избором представљени су неки од најзначајнијих научника у оквиру два временска периода која је дефинисала општа историја. Први је античко доба у ком се јављају: Питагора, Хипократ, Демокрит, Платон, Аристотел, Еуклид, Херодот, Плиније Старији, Плутарх и Гален. Други период је ренесанса и ново доба којем припадају: Леонардо да Винчи, Ђордано Бруно, Франсис Бекон, Галилео Галилеј, Рене Декарт, Блез Паскал, Исак Њутн, Карл Лине, Руђер Бошковић, Пјер Симон Лаплас, Александар Хумболт, Јосиф Панчић, Алфред Едмунд Брем, Димитриј Иванович Менделеев и Иван Владимирович Мичурин. Ту су затим и алхемичари и утописти, као и најзначајнији научни проналазачи: Архимед, Јохан Гутенберг, Бенџамин Франклин, Џејмс Ват, Александар Волта, Андре-Мари Ампер, Самјуел Морзе, Луј Пастер, Алфред Нобел, Роберт Кох и Никола Тесла. Поред биографских података сваког појединца, аутор нам доноси и велики број библиографских података о литератури на нашем језику која се на њих односи. То нам отвара пут за детаљнија истраживања о свјетским научницима и њиховим проналасцима који су и највидљивија ознака цивилизације у цјелини. Будући да струку прихватамо и као непосредну примјену науке у одређеној области, онда стручни радови могу да буду и добро полазиште за научно елаборирање одређене теме. Због тога су представљени главни стручни радови, као што су: буквари, читанке, граматике, правописи, рјечници, приручници, скрипта и уџбеници. Објашњено је етимолошко значење њихових назива и дат је велики број примјера ових објављених публикација, без икаквог посебног вредновања.

Другу тематску цјелину чине научни методи. Поред научноистраживачких, постоје и методи у образовању, у наставној и предавачкој пракси које проучава методика појединих дисциплина. Веома је важно разликовати ове двије врсте метода. Уочено је да се често не прави разлика између метода и

методологије и да се ови појмови употребљавају у истом значењу. То је, како наводи аутор „знак недовољне научне дистанце и прецизности“. Наглашено је да је методологија наука о методима. Она их идентификује, групише или разврстава и оцјењује њихов смисао и значај у научном истраживању. Постоје општи научни методи који су јединствени и опште примјенљиви у сваком истраживачком раду и посебни који су специфични за сваку науку. Даље разматрање научних метода дато је на конкретним примјерима наука и умјетности, које су се већ одавно профилисале и традиционално се изучавају у нашем образовном систему. У њима се јасно уочава њихова креативна посебност, а редослијед којим су наведене одређује постепеност у којој су се својевремено обликовале поједине науке. Тако постоје: филозофски, теолошки, социолошки научни методи, методи истраживања у историјским наукама, правни облици, извори и методи, географски научни методи, научни методи у изучавању астрономије, методи истраживања у биолошким наукама, математички научни методи, научни методи у физици, хемијски научни методи, научни методи у изучавању медицине, научни методи у геологији, у психологији, педагогији, филолошки и лингвистички методи, методи у изучавању књижевности, умјетности и методи науке о библиотекарству. За ближе спознавање наведених научних метода, уз сваку научну дисциплину, дат је списак адекватне литературе.

С обзиром на то да постоји више научних институција и установа које се баве научноистраживачким радом, издвојене су и представљене најзначајније: Академије наука и умјетности, научни институти и заводи, високошколске установе, библиотеке, архиви и музеји. Истакнута је улога појединаца и њихов допринос у научном раду. Праве резултате они постижу индивидуалном иницијативом и властитим напорима, за шта су након тога и адекватно награђени, одређеним звањима и адекватним титулама. Звања су магистри, мастери и доктора наука, а титуле су академици и почасни професори универзитета. Како већина научних истраживања започиње упознавањем претходних сазнања, истакнут је и значај научне периодике, библиографије, библиотечких, издавачких и књижарских каталога, лексикона и енциклопедија у научноистраживачком раду. Они служе као извор елементарних података и због тога је неопходна спретност и снажљивост у њиховом проналажењу и коришћењу. Завршна научна истраживања саопштавају се у писаној форми у облику научних радова. Постоји више врста научних текстова који су представљени хронолошким редослиједом појављивања, од античке и ренесансне науке до савременог доба. Анализирани су: посланице и писма, научни чланци, огледи и есеји, научни реферати и рецензије, научни коментари или објашњења, научни програми и пројекти, научни извјештаји, научни сепарати и посебни отисци, научне расправе, научне студије, научни зборници, збирке научних текстова, сабрана или изабрана научна дјела, на-

учне споменице, научне хрестоматије, антологије научних радова, семинарски и дипломски радови, магистарски радови и докторске дисертације или тезе. Уз све ове врсте наведен је и одређен број њихових карактеристичних примјера. Како су бесједе имале научнотеоријске садржаје, аутор указује на неке најзначајније бесједнике, најприје у старогрчком и римском, а онда и у каснијем времену, укључујући и неке видове бесједништва код Југословена, а прије свега Срба.

Трећу тематску цјелину чини техника научног рада. Она обухвата укупан научни поступак у настајању неког дјела, његову структуру, па чак и стил. Структуру научног рада чине: увод, уводне напомене или предговор, разрада основне теме, фусноте или маргине, закључак, употребљена литература и извори, резиме или сумари, индекси или регистри, напомена, документациони додаци и илустровани прилози и садржај. Ови градивни елементи су рашчлањени и појединачно приказани. Истакнут је и значај научних извора у научноистраживачком раду, јер су они поуздана гаранција њихове аутентичности, а и вриједности. Посебно су издвојени и представљени следећи научни извори: документи и материјали, фељтон или подлистак, хронике и љетописи, аутобиографије, биографије и мемоари, дневници и путописи и дат је њихов велики број примјера.

У даљем тексту аутор се бави проблемом научне етике за коју каже: „Етика усмјерава научника на властите истраживачке напоре, на залагање за истину у науци, за усмјеравање својих научних резултата у опште корисне сврхе, за истраживачку толеранцију, за сарадњу са другим научницима на основу узајамности и респектовања. Својим узорним понашањем у раду и понудама резултата које је постигао, научник даје подстрек и другима да слиједи његове моралне принципе“. Упоредо са развојем науке формирала се и научна критика. Њен прави смисао остварује се у правичном представљању и афирмацији објављених дјела. Представљено је и неколико врста ових радова: осврти, прикази и огледи о научним дјелима и темама, научне полемике и научни памфлети. Све врсте наведених радова обогаћене су са одговарајућим примјерима. Књига се завршава са текстом „Пред новим научним просторима и путоказима“ гдје аутор долази до закључка: „Пред новом науком је довољно широко поље, на које ће ступати они најспособнији, а и најсмионији, јер и у науци је увијек била потребна одважност. Подстицаће их чврсто утемељена искуства претходника, а и властита воља и занос да надмаше досадашње научне резултате и остваре нове, који ће бити по мјери будућих човјекових жеља и потреба“.

Монографија је опремљена научном апаратуром која јој својим присуством даје пуноћу и озбиљност. То су : именски регистар који доноси више од хиљаду и песто властитих имена која су споменута у књизи и обиман по-

пис коришћене и цитиране литературе. На корицама књиге објављени су и три извода из рецензија еминентних стручњака: Милоша Ковачевића, Драга Бранковића и Лаза Ристића, које су јој и својеврсна препорука за штампање, а и коришћење књиге.

Књига *Научни путокази* професора Максимовића, и по темама које обрађује и по начину на који те теме обрађује, који је потпуно нов и иновативан у сагледавању методолошких аспеката научноистраживачког рада, вишеструко је значајна и корисна. Теме као што су теорија, методи и техника научног рада које су обрађене у овој књизи, начин њиховог проблематизовања и јединствен, оригиналан, непосредан и разговијетан ауторов стил, ову књигу чине предметом интересовања широког круга реципијената, и то не само као обавезна литература студената постдипломских и мастер студија и као препорука младим истраживачима који тек улазе у свијет науке, већ и широј научној јавности.

ЗНАЧАЈАН ДОПРИНОС КЊИЖЕВНОЈ СТИЛИСТИЦИ

(Милош Ковачевић, Стил и језик српских писаца, Београд: Завод за уџбенике, 2015, 303 стр.)

Књигу „Стил и језик српских писаца“, аутора проф. др Милоша Ковачевића чини десет врло специфичних огледа, пет о песничким, а пет о прозним делима српских писаца, и то: П. П. Његоша, Бранка Миљковића, Алека Вукадиновића, Гаврила Принципа, Ђорђа Сладоја; Радована Белог Марковића, Вељка Петровића, Горана Петровића, Ранка Павловића и Ј. Ј. Змаја. У њима аутор примењује свој аутентични стилематично-стилогени модел показујући и доказујући да се на основно питање поетике „Шта чини једну вербалну поруку уметничким делом?“ не може одговорити без подробне лингво-стилистичке анализе књижевног дискурса. У овим, само на први поглед разнородним есејима М. Ковачевић имплицитно и експлицитно поручује како анализа поетске и прозне језичке структуре треба да изгледа: она мора почивати на испитивању стилематичности и стилогености језичких јединица и њиховом међуодносу. Али, иако аутор убедљиво показује да стилстичка анализа треба да буде окосница проучавања поезије и прозе, он никако не занемарује важност других „нестилистичких“ приступа књижевном тексту; тако и он сам често залази у теме које се директно не тичу језичке структуре: питање односа поетске и историјске истине, критеријуми текстуалне бисемичности, критеријуми научног и поетског виђења метафоре, диференцијација језика поезије и поетског језика итд.

М. Ковачевић се у овој књизи бави различитим књижевним формама (песма, роман, приповетка, досетка) и показује да се на њих може применити исти принцип стилстичке анализе: принцип разоткривања, описивања и тумачења онеубичајености уметничког језика на свим нивоима његове структуре. А јасно је да се таквом врстом анализе може успешно бавити само неко ко поред изузетне језичке осетљивости и наклоности према уметности поседује и огромна знања из свих домена лингвистике и изузетан дар да их примени на анализу језичких датости. Оно што такође представља посебност ове књиге је да у њој аутор истражује како оне уметничке творевине о којима је у науци о књижевности написано много страница (каква је

Његошева песма *Мисао* или приповетке Вељка Петровића), осветљавајући их из новог угла и долазећи до нових открића о њиховој естетској вредности и поетском набоју, тако и дела о којима се до сада мало говорило, било зато што су настала недавно (песма Алека Вукадиновића *Јутрима благим Божјим вечерима*, роман Горана Петровић, *Испод таванице која се љупна*), било зато што нису привукла довољно научне пажње (песма *Умирање* Гаврила Принципа) чиме свакако и читаоцима и критичарима олакшава њихову рецепцију и даља тумачења.

У својој анализи Његошове пјесме *Мисао* М. Ковачевић показује колика је поетска вредност фигуре паралелизама и то како у овој песми, где се остварује као понављање онеубичајених синтакстичких структура попут *анастрофе* и *пролепсе*, односно као понављање истих почетака или крајева два или више стихова (*анафоре* и *епифоре*), тако и у поезији уопште. Закључак на који нас аутор вешто наводи да се сложеност Владикиних мисли огледа и у сложености архитектуре његових стихова: тако он у стиху *ти ме увјераваши, увјераваши јако* успева да оствари интерференцију *епизеуксе* и *епаналепсе* а лексема *јако* у тој чудесној игри речи добија копулативно-експланативну функцију.

У следећем есеју М. Ковачевић указује на један привидан парадокс: поетичност и једне врло слободне песничке форме може се (и мора) објаснити принципом еквивалентности. Тако Миљковићева астрофична песма *Критика метафоре* у којој су и сами стихови неизометрични и не римују се, обилује бројним лексичко-синтаксичко-семантичким паралелизмима, којима се успостављају комплексне везе између њених делова и захваљујући којима она, као целина, добија посебно значење. При том пре свега треба обратити пажњу на однос две централне лексеме у Миљковићевом ремек-делу: *реч* и *песма*, вишеструки однос кроз који се може препознати његов приступ феномену метафоре: она се не може елиминисати а да се не изгуби на когнитивном садржају. Додајмо да овај оглед М. Ковачевића умногоме превазилази своје почетне амбиције и представља изузетан допринос на пољу проучавања метафоре у језику и мишљењу.

Веома оригиналан допринос стилистици представља и анализа Вукадиновићеве песме *Јутрима благим Божјим вечерима* коју М. Ковачевић третира као *текстостилем*, или стилистички маркиран затворен дискурс у чију структуру и садржај се може проникнути само минуциозним разотркивањем мреже кохезионих и кохеренцијских елемената. Ковачевић показује да се паралелизми у песми морају посматрати и на нивоу стиха (указује на њихову хијастичку и анастрофичку структуру) и на нивоу строфе. За лингвисте које се баве темпоралистиком од посебног је значаја запажање о функцији аориста у овој песми, као маркера доживљене радње а која на плану са-

држаја омогућава интерпретацију једне катафорски употребљене заменичке конструкције, али на ширем интерпретативном плану доприноси појачавању утиска песникове унутрашње борбе са силама зла.

Лингво-стилистика анализа песме *Умирање* Гаврила Принципа, која је до сада више третирана као историјски документ него као аутентична уметничка творевина, издваја оне њене карактеристике које указују на њену несумњиву поетску вредност: наиме, изострофичност песме као и типови риме и њихова дистрибуција имају врло значајну композициону улогу. Чињеница коју открива М. Ковачевић – да су типови риме ухармонизовани са тематском структуром песме отвара нам нове могућности њеног тумачења као и боље схватање односа њеног побуњеног аутора према сопственој судбини као и према друштвено-историјском контексту у којем је живео.

У свом огледу о песми *Принцип* Ђорђа Сладоја, М. Ковачевић се лингво-стилистичком анализом користи да би одговорио на једно од суштнских књижевних али и епистемиолошких питања: „Може ли поезија поживати само на чињеничним истинама?“ Он показује да је у овом лирском остварењу потврђују различити модели одређивања истине у књижевности а пре свега фигуративни модел, будући да се он заснива на огранизованости форме и сложеној структурној архитектури уметничке форме. Истакли бисмо запажање да је доминантни кохезивни структурно-семантички принцип ове Сладојеве песме принцип *контрастног паралелизма* или *контрасне еквивалентности*, која је у служби верног преношења Принциповог односа према Аустроуграској али и симбол његове личне одбране и оправданости његовог чина. Ковачевић такође показује да се ефекат аутентичности постиже и типом говора за који се определио песник; иако написана у првом лицу песма има нараторолошку вредност слободног индиректног дискурса, који служи да се без посредовања пренесу јунакове мисли.

Нимало не чуди што је први есеј о прози у овој књизи посвећен збирци приповедака *Живчана јанија*, потеклих из пера великог језичког мага савремене српске књижевности, Радована Белог Марковића. О лексичким специфичностима карактеристичним за језик овог писца доста је написано у домаћој критици, али се готово нико није усудио да проникне у синтаксичке специфичности његовог стила. Њима се уистину и може бавити само неко ко је у свом научном раду проучио и расветлио готово све синтаксичке структуре и феномене нашег језика, те је у стању да уочи и објасни различите механизме остварења стилематичност реченице. А у наведеном роману Белог Марковића то су реченични неологизми – *белизми* (у које пре свега спада атипична употреба деиктичког прилога *тамо*, чија детаљна анализа представља изузетно значајну микро-целину у самом огледу), специфичност конститутивних лексема и маркиран ред речи.

Тему језичког изражавања доживљености М. Ковачевић не проучава само у поетским већ и у прозним текстовима. Тако он анализирајући осам приповедака најплоднијег српског приповедача Вељка Петровића покажује како се овај ефекат креира на морфосинтаксичком, односно стилистичко-синтаксичком нивоу. Први тип доживљајних, граматикализованих јединица чине лични глаголски облици којима је доживљеност иманентна семантичка компонента, док други тип доживљајних јединица чине конструкције доживљеног туђег говора, било *управног* било *слободног неуправног*. Напоменимо да нека запажања о вредностима употребљених прошлих времена у Петровићевој прози (аорист, имперфект и плусквамперфект) доводе у питање досадашње приступе семантици и прагматици ових форми и показују да се дефиниције језичких облика и правила морају непрекидно проверавати на што ширим и разнороднијим корпусима.

Оглед о три приповетке Ранка Павловића: *Библиотекар и Књига*, *Камин*, и *Човјек с теретом* осветљава прозу овог аутора из лингвистичког угла и то управо применом модела који би се слободно могао назвати *Ковачевићевом школом лингво-стилистичке анализе*. У њему се разоткривају и описују морфо-синтаксичке и дискурзивне доминанте карактеристичне за наведене приче и то пре свега: а) реитерација као кохезионо композиционо начело, б) кумулација као основ контрастног композиционог начела и в) испреплетеност типова туђег говора као структурно начело приче.

Рецимо још и да осврт на експресивне типове и функције туђег говора (посебно слободни неуправни и слободни управни) којим се Милош Ковачевић бави не само у овом огледу већ и у бројним другим радовима још један је у низу доказа да је наш (у новије време) најплоднији српски лингвиста створио један потпуно нови модел проучавања овог феномена о коме ће се свакако говорити у светској научној јавности.

Познато је да роман савременог српског књижевника „Испод таванице која се љуспа“ представља успешну иронијско-сатирично-гротескну слику социјалистичке стварности, односно гротескни опис периода владавине Ј.Б. Тита и инсинуацију на суноврат који ће наступити након његове смрти. У свом огледу М. Ковачевић лингво-стилистичком анализом успева да уђе у дубље значењске слојеве овог романа, указујући да је његова централна тема преиспитивање и релативизирање појма демократије. А то се управо постиже једном језичком игром која се непрекидно понавља а заснива се на двосмислености великог броја исказа или микродискурса у којима реч *демократија* има основно и антономазијско значење (као општа појмовна именица, односно као лично име папагаја, једног од јунака приповести). На овај начин долазимо и до најзначајнег уметничког ефекта овог романа, а то је стварање бројних алегорија које су у вези са покушајем да „Д(д)емократија проговори“.

Својим последњим огледом у овој збирци Милош Ковачевић показује да је његов модел лингво-стилистичке анализе примењив и на маргиналне форме какве су дечије наивности и анегдоте које је за живота забележио Јован Јовановић Змај. Аутор показује да духовитост «дечијих досетки» првенствено проистиче из сукоба основног принципа дечијег мишљења и језика, тзв „апсолутне аналогије“ и начина на који, одређен искуством одрастања у учења, резонује одрастао човек, односно сукобом конкретног и појмовног мишљења. У овом раду сазнајемо да прагматичка инкомпатибилност дечијег и језика одраслих има за последицу то да се духовитост дечијих досетки у потпуности разилази са «комичним» у језику било ког писца, у било коме тексту чији је аутор одрасла особа (јер је хумор одраслих увек интенционалан). Из овога произилази да се дечији хумор мора анализирати на посебан начин и пре свега интерпретацијом дечијих неологизама (*формалних и семантичких*), као и анализом *антанаклаза (чистих и имплицитних)* и најзад хомонимије/хомотоније. Најзад, рецимо да овај есеј представља и значајан допринос прагматици јер се у њему уводи појам *индуктивне дечије логичке импликације* у којем долази до изједначавања хабитуалних веза између појава са каузалности.

Из свега што сам до сада навела проистиче да је књига „Стил и језик српских писаца“, проф. др Милоша Ковачевића значајно остварење не само у домену стилистике већ и у домену чисто лингвистичких дисциплина, као што су синтакса и семантика. Очигледна је њена вредност како у научном тако и у дидактичком смислу (ова монографија биће свакако незаобилазна литература на различитим предметима на дипломским и докторским студијама). Препоручујем је не само онима који се баве језиком већ и теоретичарима књижевности, уз наду да ће разумети да се лепота и значење уметничког текста не могу разумети без анализе материје од које је створен.

ДВА ПРИКАЗА: ДВИЈЕ ДОБРЕ КЊИГЕ!

Рецензенти *Хијазма и хипостазе* (Академска књига, Нови Сад, 2014), наши су врхунски познаваоци свјетске књижевности и компаратисти, академик Светозар Кољевић и проф. Миодраг Радовић; а и тај податак упућује како је књига германисте, проф. др Раде Станаревић, прошла „сито и решето”. А, иако је највећма о књижевности и малчице „о филозофији“, има у тој „малој-великој” књизи и један малецни-лични запис о ликовној страни стваралаштва (у оквиру сегмента *Ћопићев и Совиљев Грмеч*, стр. 53–62): о „наивном сликару” Милану Совиљу рођеном 1926. године, преминулом 2014. (Текст госпође Станаревић о фантастичном и фасцинантном визионару са Грмеча датован је 2006; дакле, поводом пуних осамдесет година умјетничког живота.) Совиљев *Пастир са Грмеча*, заодијева *Хијазам и хипостазу* у гаму зеленкасте копрене израсле са самог дна ауторовог бића; ова пастелна-уљана фантазија, рођена је из саме срчике Милановог личног-непоновљивог животног искуства:

„И он је у младости био пастир. Као они говедари у Ћопићевим успоменама у *Тектеру* [како – у својој књизи – професорка Станаревић именује Бранчилов *Аутобиографски спис*, што га је приредио Живорад Стојковић / иначе, рођени брат глумца Александра и много познатијег Данила-Бате/, објављен у Београду, 1994. године; напомена наша], и он је с прољећа дудукао у трубу савијену од врбове коре. Тутукањем пастир окупља стадо. (...) и Милан Совиљ, као и дјед Раде, и мушкарци уопште, заиста слабо разликује боје, јер је свом *Пастиру са Грмеча* (рани рад, 1982) обукао лила панталоне и неку црвено-теракот обућу. (...) И сликар-Грмечлија Милан Совиљ, приказујући у пејзажу оно што нико жив није видио, већ се јавља само у ‘Народној Машти’.”

Ова, дакле, књига очарава – самим својим префињеним изгледом, дугуљаста и топла, просто „налијеже на руку“ – и прије но што је човјек отвори. У њој су се обрели радови писани од 1983. до 2011. године; у протеклих тридесет година (а и дуже траје, сигурно, бављење овим темама): два текста о Фаусту, настали 1990. и 1983. су „најстарији“ (*Фаустовска тема* и *О „Хрватском Фаусту“ Слободана Шнајдера*); а *Мит, бајка, бајалица* је „најмлађи“ (2011), *Феномен осмог стиха* (о Шопенхауеру и Лази Костићу) датован је 2010. Дакле, сви су ови радови раније публиковани; али тек ова-

¹ bajobrbr@yahoo.com

ко, скупљени под један „кров“, представљају магистрални пресјек, преглед ауторових истрајних бављења животном преокупацијом: књижевношћу, том заводљивом „старом дамом“ (а вјечно младом); и када подразумијева дјела настала вијековима прије нас.

Импресивно обимна библиографија (извори и литература) броји 330 наслова, најприје се запажа; а потом – како озбиљним дјелима и доликује – регистар имена, па укупно 260 фуснота. И ови – наоко „спољашњи“ – подаци утврђују нас у увјерењу како се у случају *Хијазма и хипостазе* ради о озбиљном дјелу: значај сагледаваних тема, приступ „грађи“, научна „апаратура“, ширина захвата и ауторкиних знања, те досези њених открића, која (ненаметљиво, али убједљиво) дијели са својим читаоцима; квалификују ову истинску студију. Компаратистички текстови, упоредно и *укриштено* анализују дјела наших и њемачких стваралаца, од романтизма и реализма, преко модерне, све до најновијих дана (у пет цјелина): односе драма Слободана Шнајдера *Хрватски Фауст* и Гетеа *Доктор Фаустус* (не пропуштајући прилику да подсјети на хронологију присутности фаустовског мотива-теме у књижевности – најприје њемачкој – од „књиге за народ“ из 16. вијека, али и Кристофера Марлоуа и његовог-првог сценског Фауста у свјетској литератури); њемачког пјесника Ханса Магнуса Енценсбергера и „српског Румуна“ Васка Попе (митска симболика вука: у *Вучјој соли* и Вагнеровом *Прстену Нибелунга*, те појаву „вучјег пастира“; ето копче и са Совиљевом сликом); Келера и Андрића као и Мана и Андрића; коначно Шопенхауера и Лазе Костића. Посљедњи дио књиге бави се „Нолитовим“ *Орфејем* и односом Хелдерлина и Новалиса. Као својеврстан *з а ч и н* ту су интерпретације „завичајних дјела“ (Милошевићев роман *Ми же Сентандрејци*; Ћопићеве приче и Совиљеве слике; потом Андрић и вишеградска приповијетка *Аникина времена* упоредо са Келеровом новелом *Хадлауб*); а у средишњем дијелу књиге професорка Станаревић *у к р ш т а* Манов (митски) роман *Јосиф и његова браћа* и Андрићеву *Проклету авлију*.

Највише *њ е ж н о с т и* и „земљачке“ емпатије склупчано је у тексту о Ћопићу и Совиљу, о Грмечу и Крајини-крвавој хаљини, а супериорно познавање њемачке књижевности, као и склоност ка филозофским тумачењима исказани су посебно у тексту *Феномен осмог стиха*. Али, и прије свега ваља рећи како се Рада Станаревић показује као мудар читалац, прилежан, добронамјеран и дубоко уман (врхунац демонстрира код „ишчитавања“ *То-маса Мана* и наравно Андрића).

„Како год је Ман надахнуто и проживљено писао о Гетеу, Вагнеру, Толстоју и Фројду, тако исто је Андрић исписивао незаборавне ријечи о Вуку, Гоји, Св. Франциску, Лаури и Петрарки. Али ипак, Његош је на првом мјесту... као узор, јер понавља и наставља древни предачки обред, идући

стопама цара Лазара, као владика, владар и пјесник у једном. (...) Заиста, Андрић се потпуно идентификује са у бити трагичним, мада величанственим, светим ликом Његошевим. Његош је Андрићу отац по духу, брат по души, он *сам!* – по изгубљеној личној срећи и љубави.“ (стр. 87–88)

Бавећи се феноменом поистовјеђивања (ето *хипостазе!*) код Андрића (и кључном реченицом-судбинском изјавом Тамиловом: *Цем султан, то сам ја*), као да и наша ауторка зорно обзнањује и свој лични однос према датој теми: „Да, Андрић, у посредној епској форми, представља најважнији архетип, митски архетип Сопства. А то је чин са атрибутима највеће нуминозности, крунисан праисконским, узвишеним, најсвечанијим, мада рацију потпуно недоступним ријечима: 'То сам ја'.” (стр. 92) Као и Андрићев несрећни јунак, који – коначно – изусти то *То сам ја*, као да нам и Рада Станаревић поручује: ова књига – то сам ја; најбоља од својих „ипостаси“ (ето *хипостазе*, поново)! Храбро и стамено излази „на црту“, исповиједајући лични доживљај властитих сусрета са океаном литературе; чак и онда када добро – болно и искуствено – зна и оно што нам је оставио Андрић у аманет (нескривено, наравно; будући да се као „последња ријеч“ у тексту *Мит, бајка, бајалица*, управо наводи Мудрачева мисао): „Јер, о највећим и најтежим стварима свога живота нико не воли да говори“ (стр. 37) А Рада Станаревић – и овом књигом то показује – зна, жели и мора да проговори и о највећим и о најважнијим, али и болним стварима (И) свога живота!

*

Проза *Слова у песку* Срђана Милићевића (Студио Знак, Београд, 2014) збирка је приповједака, овјенчана са два угледна признања: награда *Светозар Ђоровић* (Билећа, 2014) и *Андрићева стаза* (Вишеград, 2015). Заиста, с правом рецензент књиге – невелике обимом, а простране смислови-ма, порукама и значењима; како се од праве литературе и очекује (а велики Андрић је „завјештао” како *писати треба тако да речима буде тесно а мислима широко*) – и са много разлога, Петар В. Арбутина уочава:

„Рат је временски и драматуршки оквир ових прича, као директан и скривен мотив. Вечни рат који траје кроз све мирне периоде, закрвљеност између народа и браће, сукоб као наставак скривених нетрпеливости из времена 'мира', мир као коб и исповедање духа рата. (...) Приче Срђана Милићевића стварају ново и другачије јединство између човека и историје, нације, судбине и специфичности етничке, лингвистичке и духовне мапе настале на темељу вековног искуства живљења и трајања, на једној територији и у једном језику и крајолику, који је више осликан духом него географским одредницама.”

Приче Срђана Милићевића, скупљене као „слова у песку”, су о нама, наравно; о свима-нама, од раније, сада и у будућности. (Зато и јесу толико допадљиве, отржењујуће, свјеже и умјетничке, добре; зато и јесу литература, писано „великим словима”). Чак и када је – наизглед – широк, тематски „оквир” ових прича је, у ствари, узак, локалан. (А само локалним можемо претендовати на универзалност: јер, како бити занимљив на свјетској „пијаци” са производима који су клишетизовано „увозни”?) И, будући лекар, Срђан Милићевић зна да постави „дијагнозу”: од прве приче, *Такав је живот*, до посљедње *Мост на Дрини* приповиједа о ономе што се догодило, у прошлости, ближој или даљој; а та прошлост – самом собом – значи и нашу горку садашњост, али и невеселу будућност.

Овове читаоцу свакако најближа је прича *Шта кафана није* (смјештена у предратно и ратно Сарајево, пратећи „анатомију” једног „случаја” и његову генезу; до ратне изобличености): главни јунак, Сафет О. *није житак ни нападн човјек, већ некако као потрошен, можда опсједнут. Или нешто између.* („Ушао је у бразду”, вели наш аутор.) *Хватао се друштва људи са мало школе, а пуно моћи:*

„Истина, показивао је необичну истрајност у мржњи према појединим особама. Споречкао се или погурао са неким Дином из кухиње и годинама је, пролазећи покрај њега, стискао нос и мрштио се као да пролази покрај септичке јаме. Други пут, опет, на једну уличну мачку, која би повремено улијетала у хотел, бацио је деку и маљем јој размрскао главу”. (стр. 96)

Ликови су Милићевићева најјача „аргументација”: све је у људима; приче саме надлазе, извирући из живих личности! *Ова врטיפерка за шанком је жеравица. Само је држи на гасу. Попуститиће*, рећи ће друг Мањура, секретар Синдиката Босне и Херцеговине, за кога се причало да има два стана и кућу на мору; весела, галамција, али никада без мјере: *Подочњаци и сива боја коже, настали, биће, од оне цигарете коју не вади из угла уста, наносили су неки запуштен и беживотан слој на некада, видјело се, лијепо лице.* (стр. 99–100)

Професор Чаки је долазио сљедећи:

„Његова ћутња била је достојанствена, дубока, рјечита. Дуга коса која му је падала преко очију и ушију давала му је некакав неозбиљан, шаљив изглед. Споро је прелазило преко лица и простора, и када би већина већ заборавила ломљаву од разбијене чаше, он би се окренуо. (...) ‘Овдје ми се завршава бесплатни курс разумијевања свијета и људских судбина у њему’, напослетку се један дан распричао, ‘а започиње у колони озбиљних, забринutih, породичних људи што крене из спаваоница у Неџарићима. (...) На факултету одржим предавање, обично без икакве везе са поретком и правилима овог свијета, и док се студенти повлаче у страну, спустим се низ степенице,

вратим шешир на главу, окренем десно уз Миљацку, стопама безбожних и наивних Младобосанаца, до овог хотела гдје се прави најбоља кафа и чују најзанимљивији људи.” (стр. 101)

Посљедња два мјеста чекала су Гугија и Бремеца: *Гуги је горштак, брз на ријечи, прост на дјелу, а лирски пјесник. Крчио је себи пут као да је шофер градског превоза.* (стр. 102) Бремец је занесењак: *Они који су читали његове романе кажу да су се могли прочитати до краја.* (102)

И – тако – могло би се унедоглед наводити Милићевићево сликање и вајање ликова који су чинили и наше бивше животе: живо, тачно и прецизно, а искуствено; локално а универзално! А онда је избио рат: *Ужарене лопте умјесто људских глава ходале су рањеним улицама;* почело је „присуствовање историји”, како лапидарно одсијеца Милићевић. *И гранате као громови најопасније су када их не чујеш.* Заиста, и приче су најупечатљивије када се свODE на овакве завршетке!

Једанаест је прича у овој књизи, на једва сто и педесет страница више од једанаест животних судбина; а све уоквирују само једну и једину, нашу „велику причу”. И, нимало случајно (него потпуно супротно: намјерно!), насловна прича *Слова у песку* је шеста- - средишња. У њој има и највише експлицитне „аутопоетике” нашег аутора:

„Како и где пронаћи добру причу, а када је пронађеш, или ти бар замирише у близини, онда се јавља нови проблем – где је отворити? Јер и најбољу причу, стварну или измаштану, тако је лако упропастити. Неспособност да се ублажи притисак свакодневнице, прејака жеља за успехом, недовољан дар за прецизност и меру, о језику и начину казивања да не причамо. И уместо речи уклесаних у камен, осташе слова у песку.” (стр. 71)

„Писање је последица ускраћености... Ко би се нормалан, леп, богат, сређен у личном и породичном животу, бавио овим тешким послом. Писање је замена за нешто друго, за неки облик несхваћености.” (стр. 72–73)

Поред „аутопоетике” има у овој причи и много „аутобиографског” (па чак и када је „замаскирано” другим ликовима): *посао у школи одвлачио му је много времена, она два златна сата у дану која озбиљни писци никоме осим књижевности не смеју дати* (стр. 73); што посебно болно одјекује у – наводним – ријечима Оље-јунакиње *Слова у песку*, која је завршила медицину, специјализирала (ето тог аутобиографског „додира”!): *Све је исто, и овде и тамо. Исто те боли тело ујутро када звони сат, исто переш зубе и на брзину пијеш кафу. У болници те чекају колеге које не подносиш, и досадни пацијенти који те гуше.* (стр. 80)

Конечно, књигу *Слова у песку* заклапа *Мост на Дрини*, гдје се Срђан Милићевић „додирuje” и са Ивом Андрићем (поред онога да, углавном,

пише екавски; као и Нобеловац, задржавајући ијекавски изговор као карактеристично обиљежје јунака), али и са градом у коме је аутору уручено признање, Вишеградом: Евлија Челебија, путописац и шпијун Империје стиже „по наредби Мелек паше у пратњи осам момака”, а управо ту „за још једну горку победу његове опаке крви сазнао је по доласку у Вишеград” (стр. 143); *И баш пред Вишеградом, Евлију стиже вест да се бивши чауш-баша утопио у Мраморном мору. (...) Срећом, ту у граду, док је чекао писмо и поклоне, пронашао је Каими-бабу. На оном месту где река Дрина у наглом завоју избија из дубоког и уског теснаца, одакле се најбоље види мост старог Соколовића, саградио је, овај хелветијски шејх, текију.* (стр. 146)

„Честити господине... нема у овој касаби духа, само мазге и магазе. Али овај мост са једанаест моћних лукова и капијом као круном у средини, заволео сам на први поглед и одлучио да га дервишком молитвом украсим. Као човек од умне, благословене речи, ви знате како када прочитате нешто што вас превазилази и видите да је неко гледао свет са брда на које се ви тек пењете... како тај неко, на мистичан начин, постаје ваш брат у живљењу и трагању. Пожелиш да му се одужиш или да му служиш. Ја сам, набасавши на ово место и угледавши ову камену птицу разапету у ваздуху, у ствари, пронашао место вечног служења људској посебности”. (стр. 148)

Ето, тако се – некако – окончава Милићевићева прича и цијела књига. Ипак – а да не би све било само у знаку (очекиваних) похвала и почаста – скрећемо пажњу и на „ситнице које живот значе” а које би ову књигу могле учинити још бољом, а наш утисак потпунијим: повремене стилске и језичке непрецизности (нпр. на страни 72. *написане песме у гимназији*, ваљало би да буду „песме написане у гимназији”; на 75. страни неодржива конструкција *за записати* и *за запамтити*, док *цига* мора бити писано великим словом „Цига” /Циганин/ на стр. 119; а на 122. стр. и 54. није извршена конгруенција: *ребара – штрчалА; долови – изровалЕ*). Има и словних, правописних и штампарских грешака (*остативити* умјесто „оставити” на 80. страници; на стр. 52. *хаирет* умјесто „ахирет”; на стр. 33 *бокуни* би требали бити „боцунџи”), а има и анахронизама (у причи *Рат за петролеј* на стр. 58. наводи се први пут да је изворни текст штампан 33. године, а на стр. 67. стоји 34. године; док се у причи *Шта кафана пије* наводи национална припадност *Бошњак* и у времену када је њихов избор био име „Муслиман”). Сигурни смо да ће будућа издања бити „ослобођена” оваквих исклизнућа, а и нове-будуће књиге истог аутора; као што смо и убијеђени да су *Слова у песку* Срђана Милићевића истински вриједно умјетничко дјело.

ОДЛИЧАН УЏБЕНИК ПРАГМАТИКЕ

(*Мирјана Мишковић-Луковић, Прагматика, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2015, 165 стр.*)

Књига *Прагматика* Мирјане Мишковић-Луковић прва је монографско-уџбеничка публикација посвећена прагматици на српском језику. И одмах да кажемо врло, врло потребна, написана руком правога znalца, уз коришћење најрелевантније англистичке литературе, гдје је прагматика не само инаугурисана него и доживела прави процват. Писана као универзитетски уџбеник, књига Мирјане Мишковић-Луковић поседује све особине добро написане уџбеничке монографије, будући да не представља само есејистичко представљање прагматичких проблема него и научно сучељавање и осветљавање различитих у литератури покретаних прагматичких питања. Тај монографски карактер најбоље се уочава у начину кореспонденције с литературом. Наиме, цитирана литература, и начин њеног коришћења директно упућују на монографски карактер књиге, док много шира коришћена нецитирана литература више него очигледно упућује на уџбенички карактер књиге. Књига, наиме, не представља само сумирање у литератури датих резултата, него подразумева указивање на изворе датих резултата, начине њиховог досезања и могућности њихове неједнозначне интерпретације.

Књига је структурисана у четири поглавља: 1) *Прагматика*, 2) *Лингвистичка прагматика*, 3) *Когнитивна прагматика*, и 4) *Лексичка прагматика*. Свако од четирију наведених поглавља састоји се по правилу од шест или седам потпоглавља (с тим да друго поглавље има чак десет потпоглавља) која на најбољи начин одражавају суштину прагматичких садржаја што се у датом проглављу обрађују. Прво поглавље за свакога ко жели да се упозна са «главним» питањима прагматике свакако је најзначајније. А најзначајније је и за књигу схваћену као уџбеник једне дисциплине која је уџбенички «непокривена» у српском језику, с тим да се ни други језици, мимо енглеског, не могу похвалити бројношћу уџбеника прагматике, и поред чињенице да данас тешко да има иједног лингвистичког програма који међу обавезним или чешће изборним предметима нема и прагматику. А то

прво поглавље што је наслов посудило и целој књизи бави се историјатом прагматике, или боље речено историјом темељних прагматичких питања. Ауторка ће нас тако у том поглављу најпре провести путем настанка и развоја прагматичке теорије, показујући на темељне како антиципаторске тако и «развојне» идеје прагматике. Развојни пут прагматичке идеје ауторка, наиме, прати од оснивача семиотике из тридесетих година прошлог века и радова Чарлса Мориса, Рудолфа Карнапа и Чарлса Пирса, преко најзначајнијих представника филозофије језика Џона Остина, Џона Серла, Пола Грајса, Питера Стросона и Лудвига Витгенштајна, па до референтних монографија о прагматици с краја двадесетог века, какве су она уредника Сивена Дејвиса (*Pragmatics: A Reader*, 1991) и аутора Дајане Блејкмор (*Understanding Utterances*, 1992), Џејкоба Меја (*Pragmatics*, 1993) и Џефа Фершуерена (*Understanding Pragmatics*, 1999). Пут прагматичке идеје ауторка закључује констатацијом да су «за садашњи пресек стања на прагматичкој сцени, у оптицају термини *класична* наспрам *модерне* прагматике. У ужем смислу, у класичну прагматику спадају теорије о односу значења и контекста које су засупали филозофи природног језика (тј. Остинова и Серлова теорија говорних чинова и Грајсова теорија о конверзационим импликатурама). У ширем смислу, Грајс је зачетник инференцијалности у моделирању комуникације те је његова теорија, стога, класична; модерну прагматику онда чине различите разраде Грајсове прагматике (у филозофији језика, новограјсовским и постграјсовским правцима)».

У оквиру те «модерне прагматике» као засебне прагматичке поддисциплине издвајају се: нормативна прагматика, формална прагматика, компутациона прагматика, сајберпрагматика, међујезичка прагматика, клиничка прагматика, психопрагматика и неуропрагматика, са чијим нас основним карактеристикама понаособно и релационо ауторка упознаје у овом својеврсном уводу у преглед развојно-историјских и тематско-проблемских садржаја прагматике. Зато дато поглавље доноси и осветљење темељних прагматичких и додирно прагматичких питања и категорија: разматрање суштине модела комуникације, суодноса граматике и прагматике, диференцијалних критеријума семантике и прагматике, међуодноса реченица, пропозиција, исказ, контекст, и на крају типове метареферентационе стратегије, као моделе «репрезентације неке друге репрезентације».

Преостала три поглавља заправо представљају разраду темељних садржаја прагматике што су уопштено представљени у уводном поглављу које је својеврсни историјат питања прагматике. Тако је друго поглавље посвећено *лингвистичкој прагматици*. Лингвистичка прагматика своје утемељење налази у учењу Херберта Пола Грајса, британског филозофа, који је један од зачетника инференцијалног модела комуникације. Говорничково значење, као укупно значење исказа, укључује препознавање говорничкове комуникативне

намере. Састоји се из оног што говорник каже и оног што говорник имплицира. Имплицирање се обавља на конвенционалан или на конверзациони начин. Конверзационо имплицирање може да буде генерализовано или партикуларизовано. Разрада Грајсовог модела «говорничког значења» подразумевала је да ауторка темељно прикаже његове «категоријалне» компоненте: а) прагматички принцип кооперативности, б) конверзационе импликатуре, в) конвенционалне импликатуре г) пресупозиције, д) семантичке (логичке) импликације, и ђ) карактеристике имплицитног значења, да би поглавље завршила осветљењем ревизија Грајсовог модела комуникације, које «махом иду у правцу редукционизма».

Треће је поглавље посвећено питањима *когнитивне прагматике*. А «когнитивна прагматика проучава менталне процесе учесника у комуникацији. Класичан пример оваквог модулирања комуникације је прагматичка перспектива теорије релеванције, у чијем су истраживачком домену демонстративно-инференцијални стимуланти (вербални и невербални)». У складу са принципима прагматичке перспективе теорије релеванције, ауторка у овом поглављу разматра сва релевантна питања која та теорија подразумева, а то су питања: а) односа когниције и комуникације, б) тумачења пропозиције исказа, в) експлицитне комуникације, г) имплицитне комуникације, д) узајамно паралелног подешавања експликатура и импликатура, и ђ) индикатора за начин.

Четврто, последње поглавље књиге бави се *лексичком прагматиком*, с тим да су за анализу издвојена најрелевантнија теоријска семантичко-прагматичка питања лексема, експлицитно назначена већ у поднасловима овога поглавља: а) језик, мисао, стварност, б) концепти и значење, в) формирање концепта *ad hoc*, г) дескриптивна употреба лексике, и д) интерпретативна употреба лексике. Свако од наведених питања врло критеријално је представљено, најчешће кроз сучељавање различитих «погледа» што их нуди литература, након чега следи готово нужно конклузивно изведено научно најутемељеније решење.

Овде представљени, више површински него дубински, тематски преглед на књигу Мирјане Мишковић-Луковић показује да је у питању књига која на најбољи могући начин представља историјат прагматике и њено актуелно стање, и то на врло захтеван уџбеничко-монографски начин. Наиме, ауторка је, с једне стране, дала комплетан преглед најрелевантнијих питања модерне семантике, а с друге указала на критеријална сучељавања поводом појединих прагматичких питања. Баш та «критеријална сучељавања» књизи дају неспоран научни карактер, одвајају је од строго уџбеничких дела, па макар то дело одражавало најбоље карактеристике универзитетског уџбеника. Позивање на литературу, «рашчишћавање» проблема валоразацијом разли-

читих у модерној прагматичкој литератури нуђених решења, пре свега научном провером критеријума што у подлози тих решења стоје, није једини, мада је врло значајан, показатељ научно монографског карактера ове књиге. На тај карактер чак више од наведеног указују завршна потпоглавља у оквиру сваког од трију поглавља што слиједје након историјата развоја прагматичке идеје. Три темељна поглавља ове књиге – поглавља о лингвистичкој, когнитивној и лексичкој прагматици – као завршно имају потпоглавље «Студија случаја», с тим да је то у оквиру лингвистичке прагматике случај «конвенционалне импликатуре или прагматичких маркера», у оквиру когнитивне прагматике – случај «семантичко-прагматички интерфејса», а у поглављу о лексичкој прагматици – случај «прагматичког приступа метафори». Ауторкине три наведене «студије случаја» јесу заправо показатељи примене прагматичке теорије и њених критеријума на издвојена прагматичка питања. Тако ауторка у тим «студијама случаја» даје оглед научне прагматичке анализе, путоказ како дату анализу треба проводити и које критеријуме у њој уважавати. Управо та потпоглавља на најбољи начин указују на трећу димензију ове књиге – а то је научноистраживачка димензија.

Из свега наведеног проистиче да је књига *Прагматика* Мирјане Мишковић-Луковић према више критеријума уникатно дело. То је, најпре, први уџбеник прагматике на српском језику. То је, потом, једна од ретких лингвистичких књига што се може подвести под уџбеничко-монографске публикације, будући да у себи обједињује све елементе научне монографије (јер представља не само својеврстан методолошки оглед о најрелевантнијим прагматичким питањима него и научни путоказ за примену прагматичких критеријума у разрешењу конкретних прагматичких питања). У питању је, дакле, научно врло вредна и уз то готово преко потребна књига.

ЗНАЧАЈАН ПРИЛОГ МЕТОДИЦИ НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

(Тиодор Росић, *Иманентно-критичке и методичке интерпретације*,
Факултет педагошких наука Универзитета у Крагујевцу, Јагодина, 2015)

Др Тиодор Росић, универзитетски професор, аутор бројних научних и стручних радова, пред стручну јавност износи нову књигу *Иманентно-критичке и методичке интерпретације*, само двије године након објављивања монографије *Иманентно-методичко тумачење песничког текста*. Обје књиге су из области које се најављују у њиховим насловима и представљају значајан допринос књижевној критици и методици наставе српског језика и књижевности.

У новој књизи, као и у претходној, аутору је својствена усмјереност интерпретације према пјесничком тексту и иманентним методама анализе, а одбацивање вантекстуалног тумачења. Тако се расвјетљавају унутрашња својства пјесничког текста и његови структурни елементи. Аутор, при томе, не поистовјећује анализу и интерпретацију, истичући да „анализа као метод научног истраживања означава рашчлањивање и растављање на саставне делове, а интерпретација тумачење књижевноуметничког текста“.

Књига *Иманентно-критичке и методичке интерпретације* обухвата сљедеће дијелове: *Увод* (стр. 7-11); I дио *Национална књижевност у процесу глобализације* (стр. 11-35); II дио *Тематско-мотивски, жанровски и обликовни аспекти интерпретације песничких творевина*, који се састоји од четири потпоглавља – *Теме, Митопоетика, Жанрови и Поступци* (стр. 35-189); III дио *Лингвостилистички приступ у тумачењу песничког текста* (стр. 189-223); *Закључак* (стр. 223-229); *Напомена* (стр. 229-233) и *О аутору* (стр. 233-234).

¹ brankabrckalo@yahoo.com

Већина текстова у књизи (има их укупно 24) раније је објављена у зборницима и часописима у оквиру пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије. Иако су радови разнородни и настајали су различитим поводима, углавном с циљем да се изложе на појединим тематским научним скуповима, а и неким другим поводом, осјећала се потреба да се нађу на једном мјесту јер дају пресјек истаживања овог аутора на пољу иманентно-критичких и методичких проблема.

Према ријечима др Миомира Милинковића, књига „нуди практичарима и тумачима књижевног текста нове методе у реализацији вишег квалитета интерпретације, могућност ефикасније примене интегративних методолошких приступа и наставних поступака и проширује знања, нарочито у области која се бави тумачењем естетске вредности књижевног текста у настави и науци о књижевности“.

У *Уводу* аутор наводи да се у књизи тумаче различити текстови, различитих епоха и жанрова са становишта књижевне теорије, књижевне критике и методике наставе српског језика и књижевности. Циљ књиге је, како аутор потцртава, подстицање стваралачког иманентног осјећања за језик као суштаствену компоненту књижевности и истицање значаја националне књижевности у очувању националног идентитета.

Прво поглавље које носи наслов *Национална књижевност у процесу глобализације* почиње радом *Глобализација*, који се први пут објављује и служи као увод у ову широку тему којом се баве још и радови *Статус српске књижевности у ери глобализације* и *Утицај глобализације на заступљеност националне књижевности у млађим разредима основне школе*. Дакле, у цијелом овом поглављу говори се о статусу националне књижевности и о њеној заступљености у настави у ери глобализације.

У оквиру *другог поглавља* које је најобимније и састоји се од четири потпоглавља, дати су радови који се баве текстовима различитих жанрова из различитих књижевних епоха од прозних творевина Јоксима Новића Оточанина и Илије И. Вукићевића, приповједака Јакова Игњатовића и Григорија Божовића, преко приповједака Антонија Исаковића до савремене српске поезије. Разматра се и улога антологија у обнови србистике, а посебно статус и настава српске књи-

жевности у епоси глобализације. Полазећи од става да је „поништавање моралних вредности традиционалне културе нарочито присутно у негирању епске традиције“, аутор даје заслужено мјесто гуслама и старинским пјесмама о српској прошлости које чувају симболичке представе националне части и достојанства. У приступу савременој поезији аутор се бави проблемима слободе у стваралаштву, моделима и типовима ироничног пјесничког исказа, те космичким темама и мотивима у поезији савремених пјесника.

У *трећем поглављу* заступљен је лингвостилистички приступ у тумачењу пјесничког текста у настави и науци о књижевности. Полазећи од става да је у наставној интерпретацији књижевних дјела више присутно књижевнотеоријско него лингвистичко изучавање, аутор примјерима својих радова даје заслужено мјесто овом другом приступу.

У закључном поглављу аутор изводи закључке до којих је дошао у аналитичком и истраживачком дијелу рада.

Избор тумачених пјесничких текстова у књизи др Тиодора Росића заснован је на естетском критеријуму. Књига је срећан спој књижевне теорије, књижевне критике и методике наставе српског језика и књижевности. Аутор влада савременим научним методама у истраживању књижевних појава, афирмишући унутартекстуални приступ и не испуштајући из вида чињеницу да је свако књижевноумјетничко дјело вишезначна и вишеслојна творевина. Стога ће књига *Иманентно-критичке и методичке интерпретације* унаприједити наставу и науку о књижевности и антиципирати нова истраживања.

ПРАВНИ ПРОПИСИ У БИБЛИОТЕКАРСТВУ

(Драган Бараћ, Право у области књиге, Београд: Народна библиотека Србије)

У издању Народне библиотеке Србије у Београду концем 2014. године изашла је дуго очекивана научна студија из библиотекарства под насловом *Право у области књиге* проф. др Драгана Бараћа, редовног професора у пензији. Др Драган Бараћ афирмисан је као једини истраживач теорије библиотечног права и права у области књиге код нас. Ова студија је резултат дугогодишњег стручног и научноистраживачког рада. У њој су заокружена многа важна и досада недовољно истражена питања из области науке о књизи.

Производња и дистрибуција књига подразумијева постојање низа закона и прописа којима се правно регулишу те дјелатности. Публикација *Право у области књиге* интегрише свеукупна знања у вези са правним питањима и законским обавезама аутора, издавача, штампара, књижара и дистрибутера књиге, те библиотека које се поред библиотечке дјелатности баве и заштитом књиге као културног добра. Истраживање је спроведено на основу увида у правне изворе, који су били на снази у Србији од доношења Хатишерифа из 1830. године, па све до 2013. године када су донијети најновији закони из ових области. Аутор посматра прописе у ширем контексту и износи свој став о мањкавостима појединих закона, с једне, као и њиховим предностима с друге стране. Анализирајући историјски развој правне мисли о библиотекарству, Драган Бараћ примјећује да су књига и библиотеке, као културни феномени, били стално на удару бурних историјских, политичких и друштвених промјена. Честом смјеном власти мијењао се и однос према књизи и другим културним добрима. Промјене државних граница условиле су честе измјене и прераде закона о библиотекама, што се посебно одrazilо на доношење правних прописа о обавезном примјерку публикација, као и прописа о старој и ријеткој књизи. Распад Социјалистичке Федеративне

¹ raddica@yahoo.com

Републике Југославије условио је посве нови приступ у прикупљању библиотечке грађе на основу које се израђује национална библиографија. Цијепањем Југославије, како пише Драган Бараћ, највише штете нанијето је писаној националној баштини. С тим у вези, данас се српска књига штампа у четири независне државе, у којима је уставним прописима српскохрватски језик раздвојен на српски и хрватски, као и на два „нова“ језика – босански и црногорски. Све су то разлози, како пише професор Бараћ, „који упућују на то да треба из основа променити законске прописе који регулишу положај, место и улогу књиге у друштву“ (2014: 17). У тим новим законима, наставља аутор, „треба да буду примењени сви међународни стандарди предвиђени за заштиту ауторских права, издавања и штампања публикација (на свим медијима), затим стандарди библиографске и информационе делатности, заштите књиге као културног добра, те остваривање људских права на културу и образовање“.

Према мишљењу Драгана Бараћа, у доношењу правних прописа треба да учествују они субјекти на које се прописи односе због квалитета донесених закона а и због интереса самих аутора, издавача, штампара, књижара, библиотека и читалаца.

Како бисмо лакше разумјели предмет, метод и циљ права у области књиге, аутор се постарао да нам укратко растумачи опште правне појмове на којима се право о књизи заснива. Прије свега, познавање општег права и изучавање правних прописа у вези са књигом и библиотекарством подразумева темељно познавање историјских и друштвених околности које су довеле до настанка правних норми у овој области.

Право у области књиге обухвата комплекс правних дисциплина, које уређују укупан систем друштвених односа поводом настанка (ауторства), продукције (издавања), штампања, дистрибуције, трговине књигом, библиотечке дјелатности, заштите књиге као културног добра и читања. У те дисциплине спадају ауторско право, издавачко и штампарско право, потом библиотечко право и право о заштити културне баштине. О наведеним дисциплинама професор Бараћ говори у посебним поглављима.

Студија *Право у области књиге* састоји се од седам поглавља: *Право и правне норме*, *Развој науке о књизи*, *Ауторско право*, *Издавачко право и штампарско право*, *Обавезни примерак публикација*, *Библиотечко право* и *Заштита писане културне баштине*. Унутар тих поглавља систематично су изложена теоријска и практична знања из библиотечног права.

Ауторско право као скуп правних норми којима се регулишу односи и појаве у вези са стварањем и коришћењем ауторских дјела из области књижевности, науке и умјетности временом се развијало као правна дисциплина

и као израз дугог и упорног настојања аутора и корисника ауторских дјела да се регулишу њихова права и обавезе. Задатак ауторског права јесте да обезбиди правну заштиту интелектуалне својине, тј. да се спријечи незаконито умножавање ауторских дјела. Истражујући смисао и суштину ауторског права кроз међународне правне норме о заштити права аутора, у књизи професора Драгана Бараћа представљен је настанак и развој националног ауторског права.

Када је ријеч о ауторском праву и развоју међународних односа, важно је објаснити појам хармонизације и унификације права. Хармонизација права подразумијева усклађивање националног права са правом других земаља, док унификација права, с друге стране, настаје као резултат организоване акције међународних форума и представља квалитетнији вид стварања једнообразног права. У пракси Европске уније та се питања остварују кроз заједничке органе и институције. На тим основама, као резултат хармонизације права настао је *Закон о ауторском праву Савезне Републике Југославије* (1998), који се и данас примјењује у Републици Србији.

У петом поглављу студије *Право у области књиге* Драгана Бараћа приказан је настанак и развој издавачког и штампарског права код Срба. Најраније основе за ову врсту права налазимо још у *Закону о печатњи* из 1870. године, гдје се по први пут издавачка и штампарска дјелатност дефинишу као одвојене професије. Према мишљењу професора Драгана Бараћа, *Закон о печатњи*, и поред извјесних недостатака, допринио је институисању издавачког права у Србији и представља први покушај да се успоставе нова правила у издаваштву усклађена са актуелним оновременим међународним правилима.

Савремено издавачко право настоји да ову област дјелатности усклади са највишим стандардима о људским правима и слободи мисли и стваралаштва. Национално издавачко право, истиче Драган Бараћ, „треба да подстиче ауторско стваралаштво, издаваштво, штампарство, књижарство, библиотекарство и обезбеђује већу доступност публикација читаоцима“ (2014: 186). Осим тога, национално издавачко право „залаже се за подстицање издавања дела домаћих стваралаца и њихове доступности читаоцима у земљи и иностранству, обнови, одржавању и стандардизацији књижарско-дистрибутивне мреже и увођење информатичких технологија и модернизације у овој области“. Професор Бараћ каже да је право у издаваштву омогућило потпуну слободу издавачима за публикување јавне ријечи. Са друге стране, економска криза и нови медији довели су до кризе традиционалног издаваштва. „Уз трансформацију, тј. распад традиционалне књижарске мреже као начина продаје и ширења књиге“, како пише аутор, књига постаје жртва промјена које директно утичу на смањење цијене и тиража. То

је главни разлог што данас опстају само ријетке издавачке куће са мисијом, али ни оне, како стоји у овој књизи, неће издржати конкурентску утакмицу са новим медијима без озбиљније државне подршке.

Иако прописи о обавезном примјерку публикација спадају у домен штампарског односно издавачког права, у студији *Право у области књиге*, овај феномен обрађен је у засебном поглављу. У историји књиге, штампарства и издаваштва обавезни примјерак публикација први пут је законски регулисан 28. децембра 1537. године, када је француски краљ Франсоа I наредио да се од сваке штампане књиге у Француској властима преда примјерак и да се по један примјерак да и дворској библиотеци. У 19. вијеку обавезни примјерак публикација законом је био уређен само у појединим европским земљама (Француска, 1810; Шведска, 1810; Енглеска, 1842; Италија, 1848; 1862; Аустрија, 1862), међу којима је била и Србија. Законска обавеза достављања обавезног примјерка властима регулисана је 22. октобра 1832. године, у писму кнеза Милоша Обреновића упућеном Димитрију Исаиловићу, администратору државне штампарије. Писмо је садржало и наредбу да се одобрава штампање *Басни* Доситеја Обрадовића „с тим да се шест примерака преда цензури, од којих ће један примерак задржати за Београдску библиотеку“ (2014: 54). Обавеза издвајања једног примјерка од штампаних књига у државној штампарији важила је до 1838. године. Од новембра 1838. године, наредбом Попечитељства, издваја се шест примјерака, од чега се три шаљу Књажевској канцеларији, а три библиотеци Попечитељства. Професор Бараћ каже да је овим путем уведен обавезни примјерак у Србији као вид набавке библиотечке грађе за Народну библиотеку, што ће касније бити полазиште за израду националне библиографије. Од тада па до данас, правила о обавезном примјерку редовно су садржана у законима о штампи, законима о библиотекама, законима о културним добрима или у посебним, специјалним законима о обавезном достављању штампаних ствари.

Темељном анализом законских и подзаконских аката Драган Бараћ закључује да су прописи о обавезном примјерку мијењани чак двадесет и шест пута у Кнежевини Србији, Краљевини Србији, Краљевини Југославији, Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији и Републици Србији. То, према ауторовом мишљењу, на својеврстан начин говори о њиховој повезаности са актуелном влашћу и потребом за контролом издавачке продукције из најразличитијих побуда. У књизи *Право у области књиге* дат је кратак преглед доношења тих прописа у различитим друштвима и државама које су се јављале на овом простору. Осврт на историјски и правни развој обавезног примјерка показује „континуитет једног културног дјеловања које је од средине 19. вијека дубоко укорјењено у свест друштвеног и културног бића“ (2014: 56).

Седмо, и најобимније, поглавље студије *Право у области књиге* Драгана Бараћа посвећено је библиотечком праву. У овом дијелу књиге аутор примјећује да се библиотечко право развија упоредо са библиотекама. Пошто су библиотеке, од првих збирки књига, прерасле у мрежу јавних и приватних институција, то је захтијевало и извјесно правно уређење. „Библиотекарство је дефинисано као наука, утемељено као струка и прихваћено као професија“, па је структура односа у вези са књигом, читањем и информацијом сложена, а то је, како пише Драган Бараћ, „само по себи разлог више да ова област буде уређена правом“ (2014: 68). Професор Драган Бараћ доказује да библиотечко право у Србији има богату историјску, потпуну друштвено-економску и културну утемељеност, стотридесетогодишњи легитимитет, потпун правни континуитет и креативни потенцијал за даљи развој библиотечко-информационе дјелатности код нас.

У посљедњем поглављу студије *Право у области књиге* изложене су правне основе заштите и очувања писане (и штампане) културне баштине. Овдје се говори о међународним и националним системима заштите културних добара са посебним освртом на међународне конвенције о заштити културних добара, као што су *Конвенција за заштиту културних добара у случају оружаног сукоба* (Хаг, 1954), *Конвенција о мерама за забрану и спречавање недозвољеног увоза, извоза и преноса својине културних добара* (Париз, 1970), *Конвенција о украденим или незаконито извезеним културним добрима* (Рим, 1995) и др. Сврха ових и сличних међународних конвенција јесте успостављање једног кохерентног система националне заштите укључивог у међународни систем заштите културне и природне баштине. Доношењем *Закона о старој и реткој библиотечкој грађи*, 2011. године, настојало се да се побољша и унаприједи постојећи нормативни оквир заштите старе и ријетке библиотечке грађе, њено прикупљање, правна и техничка заштита, извоз и промет, давање на коришћење, дигитализација и промовисање, како би се омогућио развој библиотечко-информационе дјелатности у области заштите културних добара, развој депозитних и других библиотека као установа заштите културних добара.

Публикација *Право у области књиге* професора Драгана Бараћа је тренутно једина научна студија која доноси темељна и цјеловита теоријска разматрања библиотечког права код нас. Аутор се овим феноменом бавио у својој ранијој студији која је објављена 1994. године, под насловом *Право о библиотекарству у Србији* (Београд, 1994). Публиковањем студије *Право у области књиге*, заокружена је једна мање позната, и у науци недовољно афирмисана област. Анализирајући законске и друге прописе од 1881. до 2013. године, тј. од првог *Закона о Народној библиотеци и музеју* до најновијег *Закона о библиотечко-информационој делатности*, прати се развој законодавства, утемељеност закона и развој овог друштвеног односа као од-

носа одређених субјеката поводом књиге, читања и информације. Како су правни прописи неодвојиви од организације која их ствара, тј. државе, према ауторовим ријечима, предмет ове студије у одређеној мјери јесте и културно-политичка историја српске државе 19. и 20. вијека. Предмет пажње су и акти које су библиотеке доносиле вршећи законом дата овлашћења, на које су често сагласност давали органи власти. Резултати истраживања показују да је у Србији у том периоду донијет велики број правних прописа. Поред ових правних извора постоји и велики број других прописа, попут уговора, задужбинских повеља и других специфичних правних норми о библиотекама. Проучавање библиотечног права, закључује професор Бараћ, утолико је сложеније што је држава српског народа током времена мијењала своје облике: од Кнежевине, преко Краљевине Србије, затим Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југославије, онда од времена Федеративне Југославије, па до краја деведесетих година 20 вијека.

Посебан квалитет и вриједност ове књиге чини додатак под насловом *Извори*. Додатак садржи библиографски попис извора права о књизи и библиотекарству у Србији. Библиографски попис прописа о књизи и библиотекарству у Србији од 1881. до 2013. године обухвата прописе који се односе непосредно на књигу и библиотекарство, односно, прописе из области ауторског права, издаваштва, обавезног примјерка, библиотечно-информационе дјелатности и заштите писане културне баштине. Пописани су само изворни прописи који су први пут публиковани у званичним службеним новинама, листовима, зборницима и сл. Измјене, допуне и исправке прописа нису посебно обрађиване јер су садржане у завршним одредбама потоњих прописа о истом предмету. Распоред грађе извршен је по врсти правних аката (прописа), а у оквиру врсте по хронолошком редосљеду доношења. Попис садржи текстове шездесетдва закона из ове области донијетих у поменутом периоду, дванаест међународних конвенција и уговора, једанаест уредби Владе, четрдесетдевет правилника и једанаест одлука Владе и надлежних министарстава, десет наредби, двије препоруке, као и десет рјешења надлежних управних органа као појединачних аката. На крају пописа дат је списак од једанаест стручних упутстава које је, по правилу, доносила Народна библиотека Србије као централна матична и национална библиотека у вршењу јавних овлашћења.

Поред неоспорне користи за библиотекаре и истраживаче овај библиографски попис упечатљиво илуструје научно доказане тврдње аутора да је систем друштвених односа који настају између учесника

у стварању и настанку књиге, њене продукције и читања, подржан у цјелости и у сваком сегменту, системом правних норми, односно правом. С тим у вези, професор Бараћ црпи своје научно увјерење да је наука о књизи заснована управо на библиографији и да представља комплексну научну дисциплину која изучава мјесто књиге у култури и њен значај за образовање и науку. Стога се, сасвим извјесно, може рећи да је овом студијом Драгана Бараћа заокружено његово теоријско и методолошко утемељење науке о књизи.

ЈЕЗИЧКА ДРАГОЦЈЕНОСТ ДУРМИТОРА

Миодраг Јовановић (Дурмиторски говори, Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Посебна издања, Књига 3, Никшић 2014.)

1. Миодраг Јовановић, аутор студије *Дурмиторски говори*, објавио је преко 150 научних и стручних радова те двије књиге: *Говор Пашировића* (2005) и *Полугласници и јат у говорима Црне Горе* (2010). Са јавним излагањима која обрађују различите теме из научних подручја којима се бави учествовао је на више међународних, славистичких и југословенских научних скупова и конференција. Његова посљедња књига, о којој ће на овом мјесту бити ријечи, још једна је потврда ауторове велике радиности и успјешног аналитичког потхвата у језичкој грађи. Предмет Јовановићевог научног проматрања у овој студији јесте опис говора Дурмитора и околине са синхронијског полазишта, а на основу властитог увида у дати говорни простор. Како дурмиторски говори заузимају једно од централних мјеста међу говорима источне Херцеговине, систематичнији радови њиховог описа потичу још из средине прошлог вијека, монографијом *Говор Пиве и Дробњака* Јована Вуковића те три и по деценије касније монографијом о завичајном ускочком говору Милије Станића. Нашем аутору оне су послужиле као добар основ за сагледавање различитих појава и из дијахронијске перспективе.

2. Пошто се при настанку ове студије поменуте монографије нису могле нити смјеле заобићи, како наводи аутор, након *Предговора* (5–20) слиједе радови *Ускочки говор у истраживањима Милије Станића* (20–31) и *Говор Пиве и Дробњака у истраживањима Јована Вуковића* (31–44).

2.1. Тако Јовановић, на основу материјала који нуди Станић, одређује мјесто датом, и по структури и по начину постанка интере-

¹ bozica.knezevic@ffuis.edu.ba

сантном говору, чијем издвајању прилази на два начина: тражењем опречних црта у односу на сусједне говоре и трагањем за подударностима са зетским говорима. При томе аутор долази до закључка да је ускочки говор своју физиономију добио на тлу данашњих Ускока, те да су разлике које су са собом носили представници другачијих говорних типова доласком у нова станишта у великој мјери уклоњене.

2.2. У најкраћем представљајући цјелокупну структуру Говора Пиве и Дробњака, аутор уочава бројне карактеристике које репрезентују неједнакост између говора Пиве и Дробњака и књижевног језика, и то у доста већој мјери него што би се могло очекивати, ако узмемо у обзир да је говор овога и околних крајева Вук узео за основу књижевног језика. Подсјећајући на више од седамдесет година дуг период протекао од истраживања Јована Вуковића, Јовановић упућује на савремене ауторе и описе дурмиторских говора, истичући да су данас „релације савремени говор Пиве и Дробњака – књижевни језик битно другачије“ (43).

3. Слиједи поглавље *Вокалске групе на крају ријечи* (44–60) у коме се потврђује хипотеза дата на почетку истраживања, да је у дурмиторским као и у говорима сјеверозападне Црне Горе изразито присутна тенденција уклањања изговора вокалских група у финалној позицији ријечи. Такву склоност измјени, примјећује аутор, у највећој мјери показује вокалска група *-ao* (*рѣк̄а/рѣк̄о, п̄диш̄ п̄диш̄, п̄ис̄а п̄ис̄о*). Склоност промјени асимилацијом у дурмиторским и другим говорима сјеверозападне Црне Горе, али у мањој мјери, показују и вокалске секвенце: *-uo* (*вр̄н̄о, к̄ӯц̄н̄о, л̄ӯп̄н̄о, о̄пан̄о*), *-eo* (*дѣ̄б̄о, љ̄з̄о, љ̄з̄во*), *-uo* (*љ̄зӣо, нач̄ӣнӣо*, а у пљеваљском говору и *бӣӣо, чӣнӣӣо*) до чијег отклањања, поред асимилације, може доћи развијањем секундарних сугласника *в* и нарочито сугласника *ј* Аутор у овом раду уцртава прецизне изоглосе простирања наведених појава, што у досадашњим дијалектолошким радовима није био случај. Поред тога, јасно је показано да су односи *-ao > a* у сјеверозападној Црној Гори и *-ao > a* у њеном југоисточном дијелу у одређеној мјери поремећени све јачим продором зетско-јужносанџачких језичких црта у новоштокавске црногорске говоре. У укрштању различитих изоглоса, Јовановић је на одређеним дијеловима истог говорног типа трагао за датим правилностима и системима, али, како закључује, „ниједна црта није значајније нарушила компактност црногорских новоштокавских говора, нити

прекинула њихове везе са генетски и структурно сродним говорима у окружењу“ (59).

4. У поглављу *Сонанти* (60–77), аутор напомиње да у истраживаној говорној зони сви сонанти имају идентичну изговорну вриједност као и у књижевном језику, али проналази и битна одступања у правилима њихове дистрибуције и реализације у ријечи. Тако су у овом дијелу студије изнесене, поред читих сличности, и такве разлике које носе битну дијалекатску ознаку, као што је то на примјер случај са назалним изговором вокала испред сонанта *n* (*плàⁿтї̄, кѹⁿпї̄ер, мѵⁿци*). Одступања од књижевног језика се из различитих разлога углавном односе на правила дистрибуције углавном свих сонаната, а неслагања су примјетна и у начину артикулације, посебно гласова *v* и *j* гдје су препознате неке лабијалне позиције. На крају аутор наводи да поједине особине нису само особеност дурмиторског говора, него се налазе и у црногорским говорима источнохерцеговачког и зетско-јужносанцачког типа, али и уопште у српским говорима.

5. У петом поглављу насловљеном *Африкате* (77–91), аутор, пратећи њихову судбину у дурмиторским говорима, уочава бројне дијалекатске особености које их разликују не само од књижевног језика већ понекад и од говора најближег окружења, какав је на примјер изостанак асимилационих промјена у позицијама *s*, *z* + *h*, *h*. С друге стране, неке африкате имају изглед стабилне појаве, односно, палаталне африкате *h*, *h* увијек су у резултату контакта дентала *d* и *t* са сонантом *j*, односно, редовно су резултат ијекавског јотовања, какав је случај и са групом *цѣје, цје*. Аутор је у овом дијелу указао и на различите процесе који су најчешће аналошке природе – „у крајњој линији сви су довели до престилизације књижевног лика у дијалекатски (ремећење резултата палатализације и сибиларизације)“. У поређењу како са сусједним тако и са удаљеним сродним и несродним говорима, Јовановић прати и из шире перспективе сагледава судбину африкате *s*, те закључује да је укупна слика система африката у дурмиторским говорима, и поред непобитних сличности са Вуковим књижевним језиком, оставила доста простора каткад и за значајне различитости.

6. У дијелу студије под насловом *Пловиви* (91–106) износе се закључци који су у највећој мјери ослоњени на властита испитивања говорног простора Дурмитора и околине, уз која се вршило и преиспитивање досадашњих радова о говорима Пиве, Дробњака и Ускока,

пошто се сматра да би нека у њима дата запажања због своје старине могла бити привременог карактера. Тако се наводи да систем пловиза у дурмиторским говорима, противно очекивањима, у довољно великом ступњу располаже језичким материјалом који га разликује од књижевног језика – „неке дијалекатске особине посебност су само говорне зоне Дурмитора, док су друге, дивергентне према књижевном језику, дио општецрногорских па и општеијекавских говорних прилика“. При томе се истиче да се у истраживању наишло на читав низ слушајева садржаних и у другим, неријетко веома широким просторима.

7. Наредно поглавље *Сугласник х* (106–138) прати судбину овога гласа, при чему се напомиње да говоре дурмиторског краја окружују новоштокавски говори источнохерцеговачког типа, односно они говори који својом цјелокупном структуром чине најтјешњу основу српског књижевног језика ијекавског нарјечја, због чега се у сагледавању фатума овог гласа међу поменутиим говорима не могу очекивати строге границе. Тако се долази до закључка да су у наведеним говорима најбројнији примјери са губљењем гласа *х*, нарочито у иницијалној и медијалној позицији. Осим тога, примјеђено је да је судбина гласа *х* ишла и у другом смјеру, тј. на његовом мјесту развијали су се и други гласови и то накнадно, када гласа *х* више није било, нпр. $х < в/ј$ у медијалној позицији или гласовима *г* и *к* сличним по артикулацији, који су настали модификацијом основне артикулације гласа *х*. Исти супституенти поред области тзв. дурмиторског прстена, налазе се и у свим околним говорима са мањим или већим разликама у самој природи супституената или у њиховом распореду и досљедности супституције. Јовановић примјеђује и то да се каткад судбином овог гласа и сами дурмиторски говори међусобно разилазе и наводи да „слика и распоред данашњих замјеника у говорима дурмиторског краја не показује систем који би био израз само фонетских прилика већ се за објашњење многих појава мора водити рачуна о морфологизацији гласовних односа“ (137). С обзиром на конфесионални састав становника дурмиторског краја, који је донекле условио специфичан развој спиранта *х*, аутор износи и унеколико изненађујуће запажање да се говори муслиманског и православног становништва нестабилношћу изговора овог сугласника и његових супституената све више приближавају.

8. Главна пажња у поглављу *Акцентски и вокалски систем говора на тромеђи Србије, Црне Горе и Босне и Херцеговине* (139–159)

усмјерена је на провјеру компактности говора новоштокавског југоистока, чиме се дошло до закључка да су ти говори по својим генетским, структурним и типолошким карактеристикама недјелјива цјелина, прије свега по важним одликама прозодијског и вокалског система.

8.1. Ипак, и на овом мјесту се проналазе нека одступања која новоштокавском југоистоку понекад дају карактер прелазне зоне, па се као једна од изразитих дијалектолошких црта издваја поста акценатски квантитет финалног слога у генитиву и акузативу личних и упитних замјеница. Ипак, најзначајнија таква особеност је рефлекс старог вокала *jam* у дугим слоговима који је у овој зони доста разнороднији него што је то у осталим говорима истог типа. Тако и поред сличних тенденција у развоју овог старог гласа, говори на тремеђи показују и знатне разлике, а једносложни рефлекс у дугим слоговима чини овај појас још више интересантним.

8.2. Нису подједнако распоређене ни неке друге карактеристике у говорима овог простора. Тако су различити степени редукције вокала гдје је редукција у босанскохерцеговачким селима много израженија него у црногорским и србијанским говорима у непосредној близини; у србијанским и босанскохерцеговачким говорима група *-ae-* у бројевима прелази у *-e-* (*једанџс*), док у околини Пљеваља може остати и неизмијењена. У говору Пљеваља, за разлику од сусједних говора, финална секвенца *-yo* се не упрошћава – *трѣсноу, уиштинуо*, а не *трѣсно̄, уиштинӯ* (158).

9. Осврт на *Прелазну ускочко-горњоморачку зону* (159–179) показао је одређене специфичности у односу на говоре у окружењу, што је потврдило прелазни карактер ускочко-горњоморачких говора, у чијем је појасу пронађен извјестан број изоглоса на свим нивоима језичке структуре. На овом подручју, према аутору, посебно се може сматрати важним то што се „у понекој особини препознаје укрштање одлика херцеговачког и зетско-јужносанџачког дијалекта, а црте архаичнијих говора чешће смо нашли у селима Горње Мораче, него у Ускочким“ (178).

10. У посљедњем поглављу, *Секвенце сј, зј у црногорским и другим ијекавским говорима* (179–209), вјешто спроведеном анализом Јовановић провјерава степен присуства палатала *с’* и *з’* у консонантском систему црногорских говора, као и прегледом неких других језичких црта долази до закључка да је један од главних разлога за стварање

струјних палатала *c* 'и *z* ' у ијекавским говорима отклањање неуједначености између африката и прикладних фрикатива у позицијама новог и јекавског јотовања, хипокористичког образовања и асимилације сугласника. Аутор наводи да ареал који обухватају и који је овим радом представљен, одбацује и најмању помисао да су гласови *c* ' и *z* ' *црногоризми*: „Штавише, њихово постојање у гласовном систему јесте јака веза не само између међусобно различитих говорних зона сјеверозападне и југоисточне Црне Горе, него веза између јекавских говора уопште [...] То што домаћаји одређених појава нијесу свуда исти, што су нека значајна ограничења у одређеном степену створила разлике и међу самим црногорским говорима, не може промијенити основне закључке: начином настанка и степеном употребе палатала *c* 'и *z* ' простор Црне Горе дијели судбину других ијекавских говора“.

11. Књигу, о којој смо дали основне садржинске назнаке, прати завидан списак научне и стручне *Литературе* (209–215). Обилна, прецизно и зналачки кориштена, добро је послужила аутору да поређењем ранијег стања у дурмиторским говорима са тренутним стањем на терену прикаже правце развоја датих говора, као и да отвори могућности за нова дијалектолошка истраживања.

12. Вриједности саме студије додатно оснажују изводи *Из Рецензија* (215–218) др Јелице Стојановић и др Драге Бојовић.

13. И на крају, након што смо читаоцу пренијели основне обрисе студије *Дурмиторски говори* проф. др Миодрага Јовановића, не можемо се отети утиску да смо у рукама имали значајну, методолошки вјешто склопљену књигу, са спретно и сигурно вођеним анализама и јасно изнесеним закључцима. Осим тога, сматрамо да је аутор, и више него што је првобитно замислио, успио у свом науку изнесеном у *Предговору* ове књиге, те велико језичко благо из говора Дурмитора овом књигом спасао од неповратног губитка и пропадања у времену ишчезавања дијалеката, све више потискиваних од стране савремене цивилизације.

У СЈЕЋАЊУ НА ЗАБОРАВ

(Саша Кнежевић, У сјећању на заборав, ЈП „Завод за уџбенике и наставна средства“, Источно Ново Сарајево, 2015)

Роман *У сјећању на заборав* Саше Кнежевића одликује изоштreno осјећање за реалност, поготово за специфични босанскохерцеговачки миље, за живо представљање живота у претходном рату на простору градова Сарајева и Пала, као и друштвених феномена, али и ликова. Компонован на промјени приповједачке перспективе и конструкцији у којој се предочава паралелизам времена, за роман је карактеристична и употреба тзв. филмске технике (симултанизам), у виду измјене кадрова и извлачења на почетак неког догађаја, за актере од изузетне важности у презентовању судбоносних тренутака. Управо таквим догађајем и почиње радња романа: једном од приповједача-актера стиже позив од сестре из Канаде. Тај позив и предстојећи пут биће, како касније сазнајемо, кобни по јунака. У наредном, графички издвојеном поглављу, нарацију преузима други приповједач-актер, износећи сопствено виђење минулих догађаја. На тај начин, њихова сјећања ће се из поглавља у поглавље смјењивати кроз директна извјештавања, као хроничарске забиљешке у породичној свесци.

С обзиром на то да се приповиједање главних јунака одвија на граници између сјећања и заборава на ратом обиљежене године, не треба чудити што се њихова казивања међусобно допуњују, преплићу, а каткада и контрастирају. Два приповједача, Мирка и Славко, не само да повремено приказују двије тачке гледишта, већ и два приповиједна стила. Иако њихови гласови одјекују један у другом, они имају засебну личност, те изражавају ставове и користе слике и језичка средства који их јасно разликују. Магдалена или Мирка, бивша студенткиња књижевности, преноси своја искуства образованим говором, окарактерисаним самосвијешћу о својој улози приповједача и својој склоности да емотивно обоји приповиједање, посебно када казује о данима проведеним са баком и дједом. Славен, прекрштен у Славка по доласку из Мостара у Пале, приповиједа једноставнијим стилем, који одаје нижи ступањ образовања и мање профињен интелект. Док главна јунакиња

¹ mirjana.lukic@ffuis.edu.ba

своју исповијест почиње сјећањем на ратне године проведене у једној викендици на Палама, приповиједање њеног брата од тетке тече хронолошком линијом, са повременим освртима уназад. Склоњени 1993. године од ратних страхота у некадашње викенд насеље, наши јунаци одрастају и сазријевају у једном истовремено идиличном и трагичном свијету, у којем доминирају фигуре бабе Драгице и дједа Војина. За дјецу је од изузетног значаја присуство комшија Сава и Стане, као и дједовог сестрића Драгише званог Цобер, човјека чудних навика и необичног понашања. Чича Саво је Славена, одмах по доласку из Мостара, узео под своје. Стоички је исправљао дјечаков „пургерски говор“ и готово свакодневно би му пуштао на видеу неку касету са гусларима. „Не може другачије. Он се мора србити из коријена, а ће Србину коријен – у гуслама и епској поезији“, говорио би.

Славко се, послије сестриног одласка у Америку и бабине смрти, од тихог и повученог дјетета преобразио у деструктивног и суицидног младог човјека. Склон алкохолизму, а повремено и лаким дрогама, он временом све више наликује на прадједа Газда Благоја, са којим се често поистовјеђује и о којем приповиједа. Онога тренутка када по повратку са једне теревенке на Јахорини проузрокује саобраћајну несрећу у којој ће изгубити лијево око, а његова дјевојка Дана бебу, Славко ће свој живот сматрати завршеним. Кнежевић упечатљиво и убједљиво приказује Славков душевни слом, кризу идентитета и осјећај кривице који се манифестује уживањем у сопственој наказности. „Срећа ми је једино што сам сад богаљ па ће људи помислити да ми је то нека болест, а није, то ми је здравље“, у једном тренутку ће резигнирано закључити. Живот ће изгубити далеко од куће, Цобера и Мирке, на „ничивој земљи“, у Франкфурту, гдје ће га погубити Њемачка полиција, мислећи да је цихадиста. Тако неће имати времена да тражи опроштај од сестре и да послије двадесет година коначно види мајку Бојану. Славкова смрт биће предсказана у низу халуцинација и фантазмагоричних снова у којима ће га походити преминули сродници, али и један дјечак плавих очију који је невјероватно наликовао ономе Славену из '93. године.

Мирка је, с друге стране, идилични свијет створен у бабином окриљу напустила онога тренутка када га је жртвовала за љубав. Одлучна у жељи да се избори за забрањену везу са сарајевским муслиманом Ведадом, она раскида породичне везе и одлази у Америку. Испратиће је дједово ћутање, Славково одрицање и бабино упозорење. Наиме, баби Драгици је у најпресуднијим животним тренуцима у сан долазила Аника из Сарајева, која би јој помагала да ријеша одређене недоумице и да на раскрсници изабере прави пут. Тако је Драгица знала да Мирка прави највећу животну грешку, али и то да је не може спријечити у намјери да се веже за човјека друге вјероисповијести. Оне ноћи када је предавала душу Богу, њена унука је сањала тету Анику која стоји изнад горуће рушевине и плаче, најављујући тиме једну смрт и, симболично, каснији Миркин живот.

Од XIV поглавља (роман се састоји од XVI) на кратко се прекида исповијест главних јунак и у свега неколико страница линеарно-хронолошки представља једна породична сага, стара више од пола вијека. Кнежевић је радњу концентрисао на најзначајнија породична дешавања, те на тај начин згушњавао вријеме приповиједања на ограничен простор (Сарајево), чиме је разрађену хроничарску причу драмски сажимао, користећи два, у роману најзначајнија, приповједачка средства: епски извјештај и драмски дијалог. Епским извјештајем, карактеристичним за ово поглавље, премошћују се временски удаљени и хроничарски брзо пређени токови радње, док се дијалогским партијама успоставља конверзација у драмски напетим тренуцима живота и постиже динамичност упркос изразитој дефабуларизацији.

Кнежевићев приповједач, као хроничар и историчар породице, посједује свезнање о породичним приликама јунака и узроцима њиховог успона и пада, што ће суптилно објаснити већ на почетку излагања:

„Све несретне породице су једном биле сретне. За сретну породицу није пресудно да њени чланови буду сретни, нити да међу њима владају хармонични односи, колико је важно да нико у њој није несретан. Један њен несретни члан не чини породицу несретном, али јој ни не дозвољава да буде сретна. И није он несретан што му се тако хоће, него што мора. Несрећа није природно стање људске заједнице, нити њеног појединца. Несрећа је увијек изазвана неком злом коби, а зла коб је изазвана људском глупошћу.“

За судбоносну несрећу једне породице и њених насљедника у роману *У трагању за заборавом* по свему судећи крив је њен родоначелника Војин Дрињак, трећи од пет синова, а укупно пето од десетеро дјете свога оца Савана. Газда Војин је, прешавши пут од „вјеште трговачке манипулације“ у којој је продат Јеврејима за врећу соли, препродат Станку Шеталици за једног ислуженог парипа, до главног трговца у чаршији, постао и узрок свјетског бола. По свједочењу његове кћери Анике, он је био тај који је „заумнику из Обља“ и другим завјереницима прокријумичарио четири пиштоља и седам бомби, те био непосредни саучесник у Фердинандовом убиству на Видовдан. Због тог чина Војин је изгубио живот, троје дјете, на крају и најмлађег сина – насљедника, а да несрећа буде гора, ни један мушки потомак неће бити срећан и дуговјечан. Неколицина муслимана, предвођена комшијама Алићима, крвнички су ослијепили и убили Војинову жену Дару, а једанаестогодишњег сина Савана одвели негдашњем пријатељу Ибраги, који га је обукао у шалваре и третирао као дјевојку, све док му ослободилачка војска предвођена Црногорцима, послѣ четири године патње, не прекине муке. Кћерка Аника је, послѣ три дана проведена у кући петорице Алића, успјела некако да побјегне код бабе у Мочиоце, која је данима лијечила травама и сирутком. Њен опоравак је убрзала жеља за осветом, не било каквом, већ оном најсвирепијом и крајње несвакидашњом. Заједно са бабом бацала је чини на проклету чаршију:

„Није се закотило ни једно мушко дијете са ове четири стране Миљацке за четири ратне године. Умирала су и момци у најбољој снази. Алићи нису спавали три мјесеца, послје чега су се поклали између себе. Све су их на истој ценази испратили на ахирет дедо Сакиб и мали Салкица. Аника је касније лично дошла по његову душу, а Салкицу је оставила, нек памти и пати.“

Ова фантастична повијест о Аникином дјелању неће остати усамљена. Умјела је она на себи својствен начин „да убиједи“ младића на женидбу, те вјештим методама да отјера представнике нове власти са породичног имања, а чини нам се, најбоље је женске потомке посјећивала у сну и на тај начин их припремала за догађаје који ће услједити. Послје удаје за Газда Благоја, човјека добра духа и мирна карактера, али склоног којој чашици више, Аника је преузела бригу о његовој сестричини Милени, а касније и о њеној кћери Драгици. Она је чак и послје смрти водила рачуна о својим штићеницама док мушки чланови породице (Горан, Славко и Миркин син Војин, који дјетињство проводи у болници) постепено губе витални потенцијал и животну енергију. Њих ће, преко везе са Аником, пратити Газда Војинов усуд и зла коб, све до потпуне пропасти и смрти у коначници.

Стварност живота српског народа у Сарајеву нудила је Кнежевићу и оне садржаје који су изван поимања рационалног и који су по себи фантастични и митски. Међутим, на чврстим фундаментима реалности, он вјешто обликује догађаје из прошлости који подсећају на фолклорну фантастику, док паралелно приказује политичке и економске прилике у тамном вилајету, препуне заокрета и мистичних догађаја. Са причом о Газда Војину, Аники и Благоју, аутор сасвим јасно ставља на знање због чега су чланови треће генерације ватрено чулни, каткад и у делиричном расположењу, са свијешћу која им је стално на граници између могућег и немогућег, стварног и фантастичног. Женским члановима породице, на примјер, потпуно је природно да у сну добијају поруке од Анике са онога свијета, те да их у садашњици тумаче као предсказања, баш као да је ријеч о предању и легенди. На први поглед слој реалности и историјске збиље је доминантан, те читалац у првих IV поглавља романа, док не упозна претке, и не уочава остале слојеве, поготово овај митски. А он је, са злом коби и несрећом једног члана породице, свјесно уграђен у романескну причу.

Дакле, роман је идејно вишеслојан и сабира неколико тематских јединица: одрастање у годинама грађанског рата у Босни и Херцеговини, сазријевање у дефектним околностима, трагање за идентитетом и прустовски речено, ишчезлим временом, замршени и неријешени односи међу сродницима и слично.

Евроинтеграције и ми

(Српски језик, књижевност и култура у процеси евроинтеграција – зборник радова, уредници Милош Ковачевић и Драган Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац, 2014, 297 стр.)

У нашим се рукама, не сасвим случајно, недавно нашао зборник *Српски језик, књижевности и култура у процесу евроинтеграција* у издању крагујевачког Филолошко-уметничког факултета. Уреднички двојац, Милош Ковачевић и Драган Бошковић, покреће нека од кључних питања, попут питања националне културе, идентитета, расипања матичне културе, варварског, моћи. Свијест о потреби да преиспитамо своју позицију у Европи, али и доживљај и свијест Европе о нама неке су од кључних варијабли које уреднике занимају. У форми зборника пред нама се налазе радови који ова питања преиспитују и са теоријског и са примјењеног аспекта. У четири дијела зборника налазе се: у прва два дијела текстови о актуелним језичким питањима, теоријска промишљања о позицији српске књижевности у односу на „европску“ и саму Европу, али и примјењени текстови који се баве језичким, књижевним и културолошким проблемима, у трећем и четвртном дијелу.

Зборник отвара чланак Милоша Ковачевића *Са „крњим“ српским језиком у Европску унију*, у коме се покреће врло битно питање статуса српског језика међу осталим званичним језицима Европске уније. Наиме, Ковачевић пред нас поставља сценарио према којем у неком тренутку у будућности Србија постаје пуноправна чланица Европске уније, међутим, оно што је упитно јесте статус који би српски језик у том случају добио, будући да једна његова варијанта већ функционише као званични европски језик – она хрватска.

Аутор нас даље подсећа због чега је забринутост овога типа оправдана, односно, на какве је све „идентитеске“ препреке српски језик у својој историји наилазио. Говори се о стандардизацији језика од Вука до данас, различитим именованима и преименовањима, о новим варијантама које се

¹ ngovedar@gmail.com

изнова појављују на овим просторима. О чињеници да у Републици Србији не постоји државни орган који преузима одговорност за језичку политику, те мањкавостима којима такав однос према језику доприноси. Потпуно је не-вјероватна чињеница да је у Србији српски језик уједно и већински, односно званични, али и мањински језик. А управо таква лоша пракса алжковости и немара према сопственом језику, и култури уопште, довела нас је у ситуацију запитаности над сопственим идентитетом. Ковачевић закључује како је однос српске званичне политике према сопственом језику *више несрпски или чак антисрпски, неголи као однос који уважава и штити српске националне и филолошке интересе* (24).

У другом дијелу зборника који се базира на промишљању наших културолошких и књижевних вриједности, а у европском контексту (у најширем смислу ове синтагме) и у вези са њим, Александар Јерков доноси три изузетна текста који европско у српском не перципирају из оне непобитне политичке и геополитичке тачке гледишта, већ нас враћају на суштину припадности једне у другој. Иако нас је, како Јерков каже, Европа у неком тренутку према себи одредила као Блиски исток, у тексту *Тајна Европе и српска књижевност. О истини која се не види јер је свима пред очима* он инсистира на суштинској припадности српске књижевности европским књижевним токовима, због оне најдубље спознаје о Европи која потиче из мита, и у њега, никада до краја откривена, поново ураћа. *Утолико више је питање шта може српска књижевност да каже уметничким обликовањем, европском имагинацијом, српским ставом да се оде даље него што је можда дозвољено* (39). Враћајући се на мит о отмици Европе, аутор приказује како се на конкретним примјерима дјела Милорада Павића и Борислава Пекића европска имагинација реализује у српској књижевности.

У свом другом тексту *Друга тајна Европе и велика европска књижевност Срба* Јерков нас подсећа на другу велику причу старе Европе – пророчиште у Делфима, које тумачи кроз старогрчки мотив мишљења као спасења, а који се у цивилизацијском помјерању (не нужно напретку) Европе претворио у начин да се влада и управља масама. Замишљен над феноменом мишљења, аутор се ослања на ставове неких од највећих европских филозофских духова, постављајући на крају питање да ли се до истине (као крајњег исхода мишљења) може стићи у књижевности. Тако се аутор ослања на оне писце у српској књижевности који су мит користили не само као стилски украс, већ као истинску поетичку окосницу, који у својим дјелима европску имагинацију остварују кроз српски запис. Као првог међу значајнима Јерков наводи Миодрага Павловића, но исту „прецизност“, како је он назива, налази и код Ивана В. Лалића, али и Пекића, Павића, Црњанског, те Лазе Костића.

У свом трећем тексту *Европска имагинација и европеизација српске књижевности*. На путу ка трећој тајни Европе у немогућој узвишености, који прати линију мишљења претходна два, Александар Јерков се пита да ли је довољно бити на европском тлу да би самим тим био европски. Подсјећа нас аутор да смо кроз историју, осим оне припадности о којој смо раније већ говорили у европско задирали и много дубље и чвршће у појединим епохама наше књижевне историје. У овом контексту разматра питање европских и византијских, општехришћанских утицаја и одјека у нашој средњовјековној књижевности, затим период ренесансе и барока у којем је наша књижевност снажно инспирисана европском, српски романтизам у којем европски дух снажно извире из Вуковог и Доситејевог програма, а затим и наших романтичарских пјесника који својим дјелима, независно од поетика које нам долазе са Запада, одражавају истински европски, хришћански, али једним својим дијелом, не мање суштински, праевропски митолошки слијед. Аутор у историји наше књижевности препознаје једну поетичку и духовну вертикалу европске имагинације, од Бранка Радичевића и Стерије до Лазе Костића и Црњанског, те на крају закључује: *Толико смо европски колико можда никада ни у чему другом нећемо бити, а питање је и да ли треба да будемо. Треба да будемо бољи него што јесмо, као што је наша књижевност боља од нас. Она је европска, штета је за Европу што то не зна* (135).

У трећем дијелу зборника налазе се текстови који се српско-европским односима баве у конкретним оквирима. Персида Лазаревић ди Ђакомо у свом раду *Павле Соларић о српској, европској и варварској култури* доноси анализу Соларићевих ставова о овим односима на основу паратекстова његових дјела издатих у Венецији: *Улог ума човеческога, Мудрољубац индијски и Свехр воспитанија к човекољубију*. Ауторка тврди како је Соларић вјеровало да Срби припадају просвећеној Европи, иако им управо та просвећеност, која се у његовим очима огледала у достојанству и цивилизованости, недостаје.

Александар Петровић у своме раду *Одјек и словесност* даје још једну перцепцију отјеротворења староевропског мита у српској књижевности, те истиче значај те врсте припадности европској мисли, док Слободан Владушић европеизацију доживљава као врсту дисконтинуитета, јер заправо представља напуштање националног оквира зарад европског. У свом тексту *Национална култура и процес евроинтеграција у XXI вијеку* аутор износи став како актуелни процеси европеизације („европеизације“) кроз раскол између националног идентитета и идентитета група заправо припремају терен за поступке савремене колонизације, те тако кроз негирање националног оквира културе доводе до дехуманизације.

Драган Бошковић, пак, у свом раду *Имагинарна Европа* разматра имаголошке разлике у међусобном поимању Србије и Европе, те говори о стереотипима који у нашем случају представљају Србију као европску државу, а из Европске перспективе она је варварска, балканска, оријентална. О непомирљивости ових перцепција говори кроз призму другости и одјека, гдје је заправо наша књижевност одјек европског духа, односно у исто вријеме садржи европски дискурс и у њему бива садржана.

О судару и прожимању традиција и различитих перцепција говори и Саша Радојчић који у свом раду *Т. С. Елиот и српски неосимболизам* закључује како су пјесници нашег неосимболизма тражећи сопствене поетичке оквире препознали могућност да истовремено укључе и традицију и иновацију, односно да направе синтезу старог и новог. У тексту *Паневропски дадаизам* Владимир Перић испитује проблем постојања евроинтеграцијских елемената у дади и однос југо-даде према Европи, те закључује како је слика Европе и европског у њиховим очима супротна слици иреалне Паневропе, која се у њиховим дјелима отјелотворава. Сличне односе посматра и Светлана Рајичић Перић али у контексту српске авангарде, односно зенитизма и Европе. У тексту *Поетика и политика (не)пријатељства у доба кад је Сунце било у зениту* она нас подјећа на ругајућу реторику зенитизма и перцепцију Европе као женског принципа, у који авангарда уноси свој изразито мушки дух. Ипак, ауторка тврди како је, наизлед парадоксално, управо зенитизам био авангардни покрет који нас је највише приближио Европи.

У четвртном, посљедњем дијелу зборника, разматрају се нека актуелна језичка питања, а у вези са процесима активираним евроинтеграцијским путем. У тексту Биљане Шорић Француски *Евроинтеграција или дезинтеграција српског језика на путу Србије ка Европској унији* разматрају се практични проблеми који се јављају као посљедица превођења различитих докумената Европске уније на српски језик, што представља један од услова за приступање. На датом корпусу ауторка освјетљава проблеме на које преводиоци наилазе, али и предлаже могућа рјешења у духу очувања и богаћења српскога језика.

На сличне проблеме, али на другачијем (ширем) корпусу указује и Јелена Јовановић Симић, која у свом раду *Српски књижевни језик и глобализацијски процеси (Промене у лексичкој структури)* пажњу посвећује проблему прилагођавања језика у ери модернизације и брзих транзицијских токова. На датом корпусу ауторка указује на вишедеценијски (чак и вишевијековни) тренд увођења позајмљеница у српски језик, те констатује да много чешће користимо различите туђице и позајмљенице, иако за дату ријеч постоји одговарајућа домаћа ријеч. Она скреће пажњу и на недовољно залагање за стварање нових домаћих ријечи које би пратиле све сложенији развој духовног и материјалног живота.

Текст *Популарне представе о деконструкцији Вавилонске куле као универзалној пометњи у језицима (етнолингвистички аспект)* Видана Николића освјетљава стари мит о општејезичкој пометњи и покушају појединаца да се земаљским средствима домогну неба, у кључу деконструкције „вавилонске куле“ српско(хрватског) језика, која се не завршава на лингвистичком, већ укључује и политичко распарчавање.

У свом раду Илијана Чутура доноси преглед програма за образовање учитеља, те разматра колико су болоњски процес и сличне реформе високошколског образовања утицале на квалитет који будући учитељи на студијама стичу. У раду *Српски језик у програмима за образовање учитеља у Србији* ауторка закључује како је и већина других источноевропских држава, прихватајући евроинтеграцијске процесе, реформе школства схватила као оквир у који треба уклопити већ постојећи систем, што је довело само до површинских измјена.

Зборник затвара текст под називом *Одлике научног стила у уџбеницима на преласку из разредне у предметну наставу* Милке В. Николић, у коме она оцјењује подобност употребе научног стила у уџбеницима за ниже разреде основне школе, али и његову функционалност. Закључује како употреба овог стила доприноси томе да српски језик у уџбеницима одговори захтјевима савремене науке, те да га у исто вријеме са функционалностилистичке стране укључи у токове европске културе.

Као што је читаоцу већ јасно, у рукама смо држали производ врло успјешног подухвата двојице уредника, који представља незаобилазну литературу за све оне који желе да сагледају позицију савремене Србије, српског језика, књижевности и културе у вријеме (евро)интеграцијских токова. Ковачевић и Бошковић су читаоцима понудили концепт који је врло питака, разумљив просјечном читаоцу, али са друге стране врло информативан и надасве надахњујући. Сматрамо како је ово штиво које се не тиче искључиво културних (културњачких) и филолошких кругова, већ да, иако штампано у невеликом тиражу од свега 150 примјерака, треба да доспије до што ширег круга читалаца, јер управо оваква перцепција наше стварности и овакав слијед промишљања о сопственој позицији унутар Европе (у сваком: геополитичком, књижевнојезичком, културолошком, итд. смислу) може да нас учврсти на путу изградње, доградње и очувања сопственог идентитета.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА УРЕЂЕЊЕ ТЕКСТА

Радови Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву уређују се према акту о уређивању научних часописа прописаног од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије. Радови који не буду испуњавали неку од неведених препорука неће се узимати у обзир за рецензирање и штампање у часопису.

Радови треба да буду достављени електронски, у прилогу – као отворени документ (Word), на адресу: redakcija@ffuis.edu.ba.

1. **Дужина рукописа:** до 16 страница
2. **Формат:** *фонт:* Times New Roman; *величина фонта:* 12; *размак између редова:* Before: 0; After: 0; Line spacing: Single
3. **Параграфи:** *формат:* Normal; *први ред:* увучен аутоматски (Col 1)
4. **Име аутора:** Наводе се име(на) аутора, средње слово и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се исписује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.
5. **Назив установе аутора (афилијација):** Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија. Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених установа потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.
6. **Контакт подаци:** Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог.
7. **Језик рада и писмо:** Језик рада може бити српски, руски, енглески, немачки, француски или неки други словенски или језик раширене употребе у међународној филолошкој комуникацији. За радове на српском језику препоручено писмо је ћирилица.
8. **Наслов:** Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.
9. **Апстракт:** Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има од 100 до 250 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или на језику чланка. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – Before: 0; After: 0; Line spacing: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
10. **Кључне речи:** Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан сажетак. У чланку се дају непосредно након апстракта. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]
11. **Претходне верзије рада:** Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране чланка. Не може се

објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.

12. Навођење (цитирање) у тексту: Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. Захтева се следећи систем цитирања, преовлађујући у науци о језику:

... (Бошковић 1978: 47-51)..., / (в. Бошковић 1978: 47-51)..., / (уп. Бошковић 2001: 47-51)... / Р. Бошковић (1978: 47-51) сматра да...

[наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „“ / ’’]

13. Напомене (фусноте): Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али не могу бити замена за цитирану литературу. [Техничке пропозиције за уређење: формат – Footnote Text; први ред – увучен аутоматски (Col 1); величина фонта – 10; нумерација – арапске цифре.]

14. Табеларни и графички прикази: Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с лингвистичким стандардом опремања текста.

15. Листа референци (литература): Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа. Референце се наводе на доследан начин, азбучним односно абecedним редоследом. Ако се више библиографских јединица односе на истог аутора, оне се хронолошки постављају. Референце се не преводе на језик рада. Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се на следећи начин:

[за књигу]

Јакобсон 1978: Р. Јакобсон, *Огледи из поетике*, Београд: Просвета.

[за чланак]

Милановић 2000: А. Милановић, Стереотипност и креативност у структури новинске вести при генези српског новинарског подстила, Београд: *Српски језик*, V/1-2, Београд, 623-639.

[за прилог у зборнику]

Чутура 2009: И. Чутура, Употреба прилошких израза са именицом 'место' у пренесеном значењу, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Српски језик у употреби, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277-288.

[за радове штампане латиницом]

Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.

[за радове на страном језику – латиницом]

Блумфилд 1970: L. Bloomfield, *Language*, 12. ed., Unwin, London: University Books.

[за радове на страном језику – ћирилицом]

Плотњикова 2000: А. А. Плотникова, *Словари и народная культура*, Москва: Институт славяноведения РАН.

Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући *a, b, c* или *a, б, в*, нпр.: *2006a, 2006b* или *2009a, 2009b*.

Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: *Симић, Остојић*; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати *et al* или *и др.*

Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.:

Лич 1981: G. Leech, *Semantics*, Harmondsworth etc.: Penguin Books.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before: 0; After: 0; Line spacing: Single*; први ред:

куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, са менија Format), нпр.:

Гутшмит 2003: К. Гутшмит, Имена собственне в социалних диалектах, Београд: *Српски језик*, VIII/1-2, 251-258.]

Поступак цитирања докумената преузетих с Интернета:

[монографска публикација доступна on-line]

Презиме, име аутора. *Наслов књиге*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пр.: Veltman, K.H. *Augmented Books, knowledge and culture*.

<<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d.>>.02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line]

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов периодичне публикације*, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања.

Пр.: Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. *ASLIB Proceedings*, February 2000. Proquest. 21.02.2000.

[прилог у енциклопедији доступан on-line]

Име одреднице. *Наслов енциклопедије*. <адреса са интернета>. Датум преузимања.

Пр.: Wilde, Oscar. *Encyklopedia Americana*.< >15.12.2004.

16. **Резиме:** Резиме рада јесте у ствари апстракт на другом језику на којем није рад. Ако је језик рада српски, онда је резиме обавезно на једном од словенских или светских језика. Резиме се даје на крају чланка, након одељка *Литература*. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before*: 0; *After*: 0; *Line spacing*: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

Садржај

<i>Расправе и чланци</i>	7
Даница Т. Андрејевић НАДРЕАЛИЗАМ, ИДЕОЛОГИЈА, СЛОБОДА (НА ПРИМЕРУ РОМАНА „ПЕСМА“ ОСКАРА ДАВИЧА).....	9
Цица З. Баџић Докторске студије из српског језика СТИЛСКА МАРКИРАНОСТ КОМУНИКАТИВНО НЕМАРКИРАНИХ РЕЧЕНИЦА У НОВИНАРСКОМ ПОДСТИЛУ	21
Снежана С. Башчеревић ПРОСТОР АНДРИЋЕВЕ СЛОБОДЕ И НЕСЛОБОДЕ	45
Ана В. Вјелогрић NOVI(JI) KVOTATIVI U RAZGOVORNOM DISKURSU SAVREMENOG SRPSKOG JEZIKA.....	65
Маријана Р. Богдановић КАТЕГОРИЈЕ АТРИБУТИВНЕ ПОСЕСИВНОСТИ У РОМАНУ <i>ЕНЦИКЛОПЕДИЈА МРТВИХ</i> ДАНИЈА КИША.....	87
Јована Д. Бојовић Манић НАРАТИВНО УПОТРЕБЉЕН ПРЕЗЕНТ У ПРИПОВЕЦИ <i>ГРЕДОМ</i> ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА	105
Сузана Р. Бунчић АНДРИЋЕВИ МАЛОГРАЂАНИ – ХУМОРНО-ИРОНИЧНА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА	111
Вера М. Вујевић О НЕКИМ ЕЛИПТИЧНИМ СВОЈСТВИМА РЕПЛИКА	131
Бојана М. Герун Марија Р. Михајловић ГРНЧАРСКА ЛЕКСИКА СЕЛА ЗЛАКУСЕ КОД УЖИЦА.....	143

Милан Б. Громовић НАЗНАКЕ ВИЗАНТИЈСКЕ ДУХОВНОСТИ У ЦАРСКИМ СОНЕТИМА ЈОВАНА ДУЧИЋА	167
Веселина В. Туркин СИСТЕМ СЛОЖЕНИХ ФИНАЛНИХ ВЕЗНИКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	177
Ивана Т. Иконић ВИЗИЈЕ ДОМА У ДЕЛИМА СТЕВАНА СРЕМЦА.....	205
Danica M. Jerotijević Tišma THE PERCEPTION AND PRODUCTION OF ENGLISH INTONATION BY SERBIAN EFL LEARNERS: THE EFFECT OF AUDIO-VISUAL TRAINING AND EXPLICIT INSTRUCTION.....	221
Владимир Ж. Јовановић О ПОЈМОВИМА <i>ЛЕКСЕМА</i> , <i>АЛОЛЕКС</i> И <i>ГРАМАТИЧКА РЕЧ</i>	243
Оља Р. Јојић ЛИЧНА ИМЕНА У ДИРЕКТНОМ ОБРАЋАЊУ У ПАРЛАМЕНТАРНОМ ДИСКУРСУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И НОВОГ ЗЕЛАНДА: КОРПУСНО-ПРАГМАТИЧКИ ПРИСТУП	259
Милош М. Ковачевић О ПРИНЦИПУ И НАСТАСИЈЕВИЋУ ПЈЕСМА МИЛОВАНА ВИТЕЗОВИЋА У ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКОЈ АНАЛИЗИ.....	273
Милица М. Кочовић СЛОБОДНИ НЕУПРАВНИ ГОВОР У РОМАНУ ЏЕЈН ОСТИН <i>ГОРДОСТ И ПРЕДРАСУДА</i> : УПОТРЕБА И ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	287
Маја Р. Кујунџић УТИЦАЈ ТРАДИЦИОНАЛНИХ ГРАМАТИЧАРА НА ТРЕТМАН ПАСИВА У САВРЕМЕНИМ ГРАМАТИКАМА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА.....	299

<p>Јелена Б. Лепојевић СУПСТАНТИВАТИ КАО СТРУКТУРНИ ЕЛЕМЕНТИ ФРАЗЕМА</p>	321
<p>Милена Б. Маројевић ЕКСПЛИКАТОРИ МОДАЛНОГ ЗНАЧЕЊА НЕОПХОДНОСТИ (у руском, српском и пољском језику)</p>	339
<p>Нина С. Милановић СИНТАКСОСТИЛЕМЕ РЕДА РИЈЕЧИ НАСТАЛЕ УПОТРЕБОМ ВЕЗНИЧКО-ИНТЕНЗИФИКАТОРСКИХ КОНСТРУКЦИЈА У СТАНДАРДНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ</p>	351
<p>Снежана Ј. Милојевић ДИСКУРС СИМУЛАКРУМА У КОВАЧЕВИЋЕВОЈ ДРАМИ <i>БАЛКАНСКИ ШПИЈУН</i></p>	363
<p>Борјан Р. Митровић ФОРМА КАТАЛОГА У ПОЕЗИЈИ ЂОРЂА СЛАДОЈА</p>	379
<p>Весна Д. Мићић ПРИЈЕДЛОШКО-ПАДЕЖНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ ЛОКАЛИЗАЦИЈЕ ЕМОЦИЈА (ЛОКАЛИЗАТОР СРЦЕ) У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ</p>	391
<p>Даница Б. Недељковић Никола Д. Вујчић ОД <i>БЕКЕРА</i> ДО <i>ШУРЛЕА</i>. ПРИЛОГ О ТРАНСКРИПЦИЈИ НЕМАЧКИХ ИМЕНА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ</p>	405
<p>Весна С. Николић УСЛОВНЕ РЕЧЕНИЦЕ У НОВИНАРСКОМ ДИСКУРСУ</p>	421
<p>Јелена М. Павловић ТИПОВИ ПРЕНОШЕЊА ТУЂЕГ ГОВОРА И ЊИМА СРОДНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ У <i>СТЕНОГРАФСКИМ</i> <i>БЕЛЕШКАМА О СЕДНИЦАМА НАРОДНЕ СКУПШТИНЕ</i> <i>КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ ЗА 1898. ГОДИНУ</i></p>	447

Небојша М. Раденковић Миодраг Г. Петровић ЛАЗА КОСТИЋ У КЊИЖЕВНИМ ИСТРАЖИВАЊИМА МИЛАНА БУДИМИРА	473
Маријана Г. Радовић <i>КРАЉЕВИЋ МАРКО</i> БОРИСЛАВА МИХАЈЛОВИЋА МИХИЗА	483
Тиодор Р. Росић МОТИВ СЛОБОДЕ У САВРЕМЕНОЈ СРПСКОЈ ПОЕЗИЈИ О ГАВРИЛУ ПРИНЦИПУ	505
Биљана С. Самарцић КЊИГЕ ГОРАЖДАНСКЕ ШТАМПАРИЈЕ – СРПСКЕ ИНКУНАБУЛЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.....	519
Андреј М. Стојановић ИДЕНТИТЕТ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПРОБЛЕМИ У НАСТАВНОЈ ПРАКСИ.....	529
Вера С. Тевриз Нишић СИНТАКСИЧКО-СТИЛИСТИЧКЕ ОДЛИКЕ КУМУЛАЦИЈЕ <i>АПО КОИНУ</i>	541
Милица Б. Чамур КОНФРОНТАЦИОНА АНАЛИЗА ПРЕВОДА <i>СЕСТРА И БРАЋЈА А. С. ПУШКИНА И ОРИГИНАЛА</i> <i>БОГ НИКОМ ДУЖАН НЕ ОСТАЈЕ</i>	549
Вања Р. Шмуља МЈЕРЕ ЗАШТИТЕ ПИСАНЕ БАШТИНЕ	563
<i>Прикази</i>	591
Јелица Стојановић ЛИЈЕП И ВРИЈЕДАН ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА	593
Бојана М. Ласица ОКВИРИ НАУЧНОГ РАДА	597

Тијана Ашић ЗНАЧАЈАН ДОПРИНОС КЊИЖЕВНОЈ СТИЛИСТИЦИ	603
Бранко Б. Брђанин ДВА ПРИКАЗА: ДВИЈЕ ДОБРЕ КЊИГЕ!	609
Милош Ковачевић ОДЛИЧАН УЏБЕНИК ПРАГМАТИКЕ	615
Бранка Р. Брчкало ЗНАЧАЈАН ПРИЛОГ МЕТОДИЦИ НАСТАВЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА	619
Радославка Р. Сударушић ПРАВНИ ПРОПИСИ У БИБЛИОТЕКАРСТВУ	623
Божица Д. Кнежевић ЈЕЗИЧКА ДРАГОЦЈЕНОСТ ДУРМИТОРА	631
Мирјана М. Лукић У СЈЕЋАЊУ НА ЗАБОРАВ	637
Нина Говедар ЕВРОИНТЕРГРАЦИЈЕ И МИ	641
<i>Упутство ауторима за уређење текста</i>	<i>647</i>
<i>Садржај</i>	<i>651</i>

CIP – Каталогизација у публикацији

УДК 8

РАДОВИ Филозофског факултета /
Универзитет у Источном Сарајеву. Филозофски
факултет; главни и одговорни уредник Мишо
Кулић.- Пале: Филозофски факултет, 2015, бр. 17
(Бања Лука: Comesgrafika).- 24 cm

Излази годишње.

ISSN 1512-5858

COBISS.BH-ID 7948294

Број 17: Филолошке науке.- 656 стр.

Тираж 300.